

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF BIRUNI

**VOLUME 4
ISSUE 1
2025**

*Exact sciences
Natural sciences
Medical sciences
Technical sciences
Economic sciences
Pedagogical sciences
Philological sciences
Philosophical sciences
Humanitarian sciences*

ISSN (E) 2181-2993

www.birunijournal.uz

www.birunijournal.uz

International Scientific Journal of Biruni

**№ 4 (1)
2025**

**JANUARY
&
JUNE**

“International scientific journal of Biruni”. Ilmiy maqolalar to’plami. Uzbekistan:
www.birunijournal.uz. 2025. - 544 b.

ISSN 2181-2993

MAS'UL MUHARRIRLAR:

Adilbekova, D.B. - t.f.d., professor
(O'zbekiston)

Pulatov, Sh.N. – PhD., dotsent
(O'zbekiston)

TAHRIR KENGASHI:**FALSAFA FANLARI:**

Huseynov, Sakit – Ozarbayjon Milliy Fanlar Akademiyasi falsafa va sotsiologiya instituti professori, fal.f.d., prof. (Ozarbayjon)

FILOLOGIYA FANLARI:

Sayilov, Qalib – Turkiy Jahon Fanlar Akademiyasi direktorlar kengashi raisi, Fil.f.d., prof. (Ozarbayjon)

IJTIMOIIY FANLAR:

Manzarov, Y.X. – Qarshi muhandislik-iqtisodiyoti instituti dotsenti, t.f.n., dots.

PEDAGOGIKA FANLARI:

Jumayeva, G.T. – Termiz davlat universiteti dotsenti, PhD.

HUQUQ FANLARI:

Sharaxmetova, U.Sh. – Toshkent davlat yuridik universiteti professori, h.f.n., prof.

IQTISODIYOT FANLARI:

Rahimov, A.M. – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti dotsenti, PhD.

ANIQ FANLAR:

Metin, Orbay – Amasya universiteti professori, fiz.mat.f.d., prof. (Turkiya)

Kuramboyev, Y. – TTA Termiz filiali dotsenti, t.f.d., dots.

Aliqulov, T.A. – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti dotsenti, f.m.f.n., dots.

Batirov, Z.L. – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti dotsenti, t.f.d. (DSc), dots.

Eshmatov, B.E. – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti dotsenti, f.m.f.n., dots.

Bozorov, O.N. – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti prorektori, tex.f.n., dots.

Ochilov, Sh.A. – Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti dotsenti, PhD., dots.

TEXNIKA FANLARI:

Usmanov, R.M. – Urganch davlat universiteti dotsenti, PhD.,

Haydarov, S.S. – Toshkent to'qimachilik va yengil sanoat instituti dotsenti, PhD.,

TIBBIYOT FANLARI:

Ibragimov, A.J. – Termiz davlat universiteti O'quv metodik boshqarma boshlig'i, b.f.n., dots.

ZAMONAVIY YOSHLAR MEDIA SAVODXONLIGINING MEXANIZIMLARINI SHAKLLANTIRISH KOMPONENTLARI

ISMOILOV Najmiddin Boysoatovich

Termiz davlat Pedagogika instituti

Pedagogika va Ijtimoiy fanlar fakulteti

“Falsafa, ma’naviyat asoslari va huquq ta’limi”

kafedrasi o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada zamonaviy yoshlar uchun mediasavodxonlikni shakllantirishning asosiy mexanizmlari va komponentlari tahlil qilinadi. Mediasavodxonlik – bu yosh avlodni axborotni tahlil qilish, saralash va undan mas’uliyatli foydalanishga o‘rgatish imkonini beruvchi muhim ko‘nikma hisoblanadi. Maqolada mediasavodxonlikning mohiyati, uni rivojlantirishdagi ta’limning o‘rni, raqamli texnologiyalardan foydalanish va jamiyatdagi axborot madaniyatini shakllantirish jarayonlari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, yoshlar o‘rtasida soxta axborotlarga qarshi immunitetni oshirish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va axborotni xavfsiz boshqarishga oid uslubiy tavsiyalar beriladi. Tadqiqotda media savodxonlikni shakllantirish bo‘yicha xalqaro tajribalar va ilg‘or amaliyotlar misolida tahliliy yondashuv qo‘llanilgan. Ushbu maqola axborot muhitida samarali harakat qilishga intilayotgan yoshlar, pedagoglar va tadqiqotchilar uchun qimmatli manba bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Mediasavodxonlik, Axborot tahlili, Tanqidiy fikrlash, Fake news (soxta axborot), Axborot madaniyati, Raqamli texnologiyalar, Media ta’lim, Axborot xavfsizligi, O‘quv modullari, Jamiyat va madaniyat, Axborot filtrlash, Faktlarni tekshirish (Fact-checking), Media manipulyatsiya, Yosh avlod, Texnologik savodxonlik, Ijtimoiy tarmoqlar, Interaktiv o‘qitish, Axborot oqimi, Axborotni baholash, Ta’lim mexanizmlari

ABSTRACT

This article will analyze the main mechanisms and components of the formation of media literacy for modern youth. Media literacy is an important skill that allows the younger generation to be taught to analyze, sort and use information responsibly. The article examines the essence of media literacy, the role of education in its development, the use of digital technologies and the processes of forming an Information Culture in society. Methodological recommendations are also made among young people regarding increased immunity to false information, the development of critical thinking and the safe management of information. The study

used an analytical approach using the example of international experiments and advanced practices on the formation of media literacy. This article serves as a valuable resource for young people, educators and researchers who seek to act effectively in an information environment.

Keywords: *Media literacy, Information analysis, Critical thinking, Fake news, Information culture, Digital technologies, Media education, Information security, Learning modules, Society and culture, Information filtering, Fact-checking, Media manipulation, Young generation, Technological literacy, Social networks, Interactive learning, Information flow, Information evaluation, Learning mechanisms*

KIRISH

Bugungi axborot asrida zamonaviy yoshlar hayoti media vositalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalar yosh avlodning kundalik faoliyatiga chuqur kirib bordi. Shu sababli, media savodxonlik nafaqat texnik bilimlar, balki axborotni tanqidiy tahlil qilish, ishonchliligini aniqlash va uni to'g'ri qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirishni o'z ichiga oluvchi zarur ko'nikma hisoblanadi. Ushbu esse yoshlar mediasavodxonligini shakllantirish uchun ta'lim, texnologiya va jamiyatning asosiy rolini ko'rib chiqadi. Bugungi kunda O'zbekistonda fan-texnika sohasida ham ko'pgina o'zgarishlar yuz bermoqda. Bunda, albatta, mediamuhitning roli ko'pgina ijtimoiy jarayonlarda muhim vosita sifatida o'sib bordi. Bu holat davlatning siyosiy va iqtisodiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdi, natijada jamiyat medialashtirildi hamda yangi mediamuhit shakllandi. Ushbu holat ochiq va demokratik ko'rinishda bo'lib, dunyoning keng axborot muhitiga eshiklar ochildi. O'tgan yillar mobaynida mamlakatimizdagi barcha tizimlarga axborot kommunikatsiya texnologiyalari joriy etildi, fan va ta'lim sohasida umumlashgan va ruxsat etilgan ma'lumotlar bazasi paydo bo'ldi, mamlakat hududida madaniyat, axborot markazlarining keng tarmoqlari paydo bo'ldi. O'zbekiston respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan 2019-yildan boshlab beshta muxim tashabbus joriy qilindi. Bu tashabbusning asosiy yo'nalishlaridan biri yoshlarda kompuyutor savotxonligini oshirish yo'li belgilab qo'yilgan. Bu xam mamlakatda axborot texnologiyalariga qaratilgan e'tiborni ko'rsatadi.

Mamlakatimizda shakllangan mediamuhitdan samarali foydalanish bilan birga, ehtiyotkor munosabatda bo'lish asosiy vazifa hisoblanadi. Mediamakon ta'sirini insonlar ongiga o'z holic ha tashlab qo'yib bo'lmaydi. Chunki media makon mafkuraviy tahdidlarning kirib kelishida yetakchi o'rinlarda turuvchi vosita sanaladi. Hozirgi globallashgan, mediamuhit va mediamakon taraqqiy etgan zamonda yashayotgan ekanmiz, ushbu jarayonda kirib kelayotgan mafkuraviy tahdidlardan

himoyalaniish zarur. Mediamakondan foydalanayotgan insonlar turli ijobiy yoki salbiy axborotlarni to'g'ridan-to'g'ri qabul qilavermasliklari uchun, avvalo, ularda mediamadaniyat va mediasavodxonlikni shakllantirish lozim.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Hozirgi yoshlar yangicha fikrlashga va zamon bilan hamnafas bo'lishga intilmoqda. Uning asosi esa intellekt hisoblanadi. Yuqori suratdagi kompyuter texnologiyasi taraqqiyoti insoniyat tafakkurida yanada kengaytirilgan sermazmun ahamiyat kasb etmoda. Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda, "Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala - bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim - yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan"

Ta'lim – mediasavodxonlikning asosiy poydevori

Zamonaviy dunyoda axborot oqimi kundan-kunga kuchayib bormoqda. Yoshlar turli manbalardan kelayotgan ma'lumotlarni qabul qilish, tushunish va tahlil qilishda ko'pincha qiyinchiliklarga duch keladilar. Shu sababli, media savodxonlik yosh avlod uchun asosiy ko'nikmalardan biriga aylanmoqda. Ushbu ko'nikma o'z navbatida, samarali ta'lim jarayonisiz shakllanishi qiyin. Media savodxonlik ta'limning muhim bir qismi sifatida yoshlarning tanqidiy fikrlashini, axborotni to'g'ri baholashni va ongli qarorlar qabul qilishni ta'minlaydi.

Bugungi kun ta'lim tizimi nafaqat o'quvchilarga an'anaviy bilimlarni berish bilan chegaralanishi kerak, balki raqamli ko'nikmalarni shakllantirishga ham qaratilgan bo'lishi zarur. Media savodxonlik darslari maktab dasturining bir qismiga aylanishi kerak. Bu yoshlarni axborotni saralash, noto'g'ri ma'lumotni aniqlash va raqamli vositalardan to'g'ri foydalanishga o'rgatadi. Universitetlarda tanqidiy fikrlash va media tahlil qilish bo'yicha maxsus modullar joriy qilinishi kerak. Yoshlarni raqamli dunyoga tayyorlash uchun o'qituvchilar ham doimiy ravishda malaka oshirishi lozim.

Ta'limda amaliy mashg'ulotlar va interaktiv yondashuvlar

Mediasavodxonlikni o'rgatishda faqat nazariy bilimlar bilan cheklanmasdan, amaliy mashg'ulotlarga ham e'tibor qaratish muhimdir.

Amaliy treninglar: O'quvchilarni "fake news"ni aniqlash va axborotni baholash bo'yicha o'qitish.

Interaktiv platformalar: Mediasavodxonlikni rivojlantirish uchun maxsus o'yinlar va onlayn vositalardan foydalanish.

Masalan, axborotni filtrlash va tahlil qilishga yo'naltirilgan simulyatsiyalar.

O'quvchilarni ijtimoiy loyihalarda ishtirok etishga jalb qilish orqali ularning bilim va ko'nikmalarini amalda sinash.

Ta'lim mediasavodxonlikni shaxsiy rivojlanishdan jamiyat madaniyatiga olib chiqadi. Bu jarayon yoshlar o'rtasida ishonchli axborotdan foydalanish va uni to'g'ri tarqatish qoidalarini shakllantiradi. Yosh avlod o'qituvchilarning ko'magida to'g'ri axborotni tanlash va uni boshqalar bilan bo'lishish qoidalariga amal qilishni o'rganadi. Ta'limda media madaniyatga urg'u berish orqali ijtimoiy tarmoqlarda hurmatli muloqot qilish, zo'ravonlik va manipulyatsiyaga qarshi turish madaniyatini shakllantirish mumkin. Yoshlar ijtimoiy mas'uliyatni his qilgan holda, media vositalaridan ongli va ijobiy foydalanishni o'rganadi. Ta'lim media savodxonlikning asosiy poydevori bo'lib, u yosh avlodni axborot dunyosida muvaffaqiyatli harakat qilishga tayyorlaydi. Maxsus o'quv dasturlari, amaliy mashg'ulotlar va jamiyatdagi madaniyatni rivojlantirish orqali media savodxonlik ko'nikmalarini shakllantirish mumkin. Yoshlar tanqidiy fikrlash va axborot bilan to'g'ri ishlashni o'rganganlarida, ular nafaqat o'z hayotini, balki butun jamiyatni ijobiy o'zgarishlarga olib kelishi mumkin.

Raqamli texnologiyalar va mediasavodxonlik.

Raqamli texnologiyani o'zi nima degan savolga quyidagicha javob beramiz: bu – xo'jalik yuritishning bir zamonaviy shakli bo'lib. unda ishlab chiqarish va boshqarishning asosiy faktori sifatida raqamli ko'rinishdagi katta ma'lumotlar majmui va ularni qayta ishlash jarayoni xizmat qiladi. Olingan natijalarni amaliyotda ishlatish esa an'anaviy ho'jalik yuritish shakllariga nisbatan ancha katta samaradorlikka erishishga imkon beradi. Misol sifatida turli xildagi avtomatik ishlab chiqarish jarayonlarini, 3D-texnologiyasini, bulutli texnologiyalarni. masofaviy meditsina xizmatlari ko'rsatishni, aqlli texnologiyalar yordamida mahsulot yetishtirish va uni yetkazib berishni, turli xildagi tovarlarni saqlash va ularni sotish jarayonlarini keltirish mumkin. Biz bu maqolada ta'lim tizimida raqamlashtirishni o'rniga to'xtalib o'tamiz.

Raqamli ta'lim tizimini yuksalishiga **Wi-Fi** zonalar **IT** parklar ochilishi katta xizmat qiladi. Ta'lim beruvchilarni raqamli texnologiyalar bilan ishlash qobiliyatini o'stirish va internet orqali turli ochiq kurslar tashkil etish imkoniyati tug'iladi. Bu esa o'z navbatida ta'lim beruvchilarni o'z ustida ko'proq ishlashi va raqobat tufayli ta'lim sifatini yanada oshirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari raqamli texnologiyalar yana sun'iy intellekt texnologiyasini joriy etish soliq to'lashdan bo'yin tovlash

holatlarini aniqlash, firibgarliklarni oldini olish, ma'lumotlarni tahlil qilish va takrorlanuvchi jarayonlarni avtomatlashtirish hamda shaffoflikni oshirishda qo'l kelsa, katta hajmli ma'lumotlar — Big data esa soliq organlariga kelib tushadigan katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash, qayta ishlash, tushumlarni yanada yaxshiroq bashorat qilish hamda to'lovchilar va soliq organlari o'rtasidagi hujjat almashinuvini yaxshilash imkoniyatini beradi. Raqamli texnologiyalarni o'zlashtirish insoniyat tarixidagi boshqa innovatsiyalarga qaraganda tezroq sodir bo'lmoqda: bor-yo'g'i yigirma yil ichida raqamli texnologiyalar rivojlanayotgan mamlakatlar aholisining qariyb 50 foizini qamrab olishga va ularning yordami bilan jamiyatlarni o'zgartirishga muvaffaq bo'ldi.

Raqamli texnologiyalar zamonaviy jamiyatda axborot olish, tahlil qilish va tarqatish usullarini tubdan o'zgartirdi. Yosh avlod uchun mediasavodxonlik texnologiyalarni samarali va xavfsiz boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lishni talab qiladi. Ushbu *esse* raqamli texnologiyalar va media savodxonlik o'rtasidagi bog'liqlikni, ularning yoshlar hayotidagi rolini va bu jarayonda ta'limning ahamiyatini yoritadi.

Raqamli texnologiyalarning mediasavodxonlikka ta'siri

Raqamli texnologiyalar mediasavodxonlikni shakllantirishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Ular axborot oqimiga kirish imkonini oshirish bilan birga, yangi xavflarni ham keltirib chiqaradi.

Axborotga kirish: Internet va raqamli qurilmalar yoshlarni turli xil axborot manbalariga ulaydi. Shu sababli, ulardan tanqidiy foydalanish o'rgatilishi zarur.

Soxta axborot xavfi: **Fake news** va **manipulyativ** kontent tarqalishi bilan kurashish uchun texnologiyalarni tanqidiy boshqarish ko'nikmasi talab qilinadi.

Texnologiyalarni o'rganish: Yoshlarni raqamli vositalardan foydalangan holda axborotni tahlil qilish va uni baholashga o'rgatish zarur.

Mediasavodxonlikni rivojlantirishda raqamli vositalarning o'rni

Texnologiyalar mediasavodxonlikni rivojlantirishda qulay va interaktiv imkoniyatlar taqdim etadi.

Interaktiv platformalar: O'quvchilarga raqamli kurslar va mobil ilovalar orqali axborotni tahlil qilishni o'rgatish samarali.

Faktlarni tekshirish vositalari: **Fake news** va **manipulyatsiyalarni** aniqlash uchun texnologik vositalardan foydalanish, masalan, "**Google Fact-Check Explorer**".

Ijtimoiy tarmoqlarda mediamadaniyat: Yoshlarni ijtimoiy tarmoqlarda axborotni mas'uliyatli baholash va tarqatishga o'rgatish.

Media savodxonlikni shakllantirishda ta'limning ahamiyati

Ta'lim texnologiyalarni samarali qo'llash orqali mediasavodxonlikni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Maxsus darslar: Maktab va universitetlarda mediasavodxonlik bo'yicha darslar joriy qilish zarur.

Amaliy mashg'ulotlar: Yoshlarni raqamli texnologiyalar yordamida axborotni tekshirishga va undan mas'uliyatli foydalanishga jalb qilish.

Raqamli madaniyatni rivojlantirish: Yoshlar uchun tanqidiy fikrlash va axborotni xavfsiz boshqarish madaniyatini shakllantirish.

Raqamli texnologiyalar mediasavodxonlikni rivojlantirishning asosiy vositasidir. Ular yoshlarni turli xil axborot manbalariga ulash bilan birga, manipulyatsiya va noto'g'ri axborot tahdidlariga qarshi kurashishni ham talab qiladi. Texnologiyalardan samarali foydalanish orqali ta'lim mediasavodxonlikni shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayon yoshlarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirib, ularni raqamli dunyoda muvaffaqiyatli harakat qilishga tayyorlaydi.

Raqamli texnologiyalar - virtual haqiqat (**Virtual haqiqat, VR**). Insonning virtual haqiqatda bo'lishiga imkon beruvchi texnik qurilmalarning paydo bo'lishi ushbu texnologiyani ko'ngilochar sohada talabga aylantirdi. Virtual haqiqatning dubulg'alari va kostyumlari, ixtisoslashtirilgan xonalar sizga noma'lum dunyoga kirishga imkon beradi, bu sizning barcha harakatlaringiz virtual olamdan javob berish uchun dasturlashtirilgan, bu sizga o'zingizni **100%** ga cho'mish imkonini beradi.

Mediasavodxonligini oshirishda jamiyat va yoshlar faolligi.

Zamonaviy jamiyatda mediasavodxonlik — bu nafaqat axborotni to'g'ri talqin qilish, balki axborot oqimidan samarali foydalanish va noto'g'ri yoki soxta ma'lumotlardan himoyalaniish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladigan muhim ko'nikmadir. Media vositalarining rivojlanishi bilan birga, yoshlar jamiyatning eng faol axborot iste'molchilariga aylanishdi. Shuning uchun, media savodxonlikni oshirishda jamiyat va yoshlarning faolligi muhim rol o'ynaydi. Ushbu **esse** jamiyat va yoshlar o'rtasidagi hamkorlikning mediasavodxonlikni rivojlantirishdagi o'rnini tahlil qiladi.

Jamiyatning media savodxonlikni oshirishdagi roli

Mediasavodxonlikni oshirishda jamiyatning o'rnini juda katta. Ommaviy axborot vositalari va fuqarolik jamiyati tashkilotlari mediasavodxonlikni rivojlantirishga hissa qo'shishi kerak.

Ommaviy axborot vositalarining roli: Televideniye, radio, gazeta va internet platformalarining yoshlarni media savodxonlikka o'rgatishdagi roli muhimdir. Bu platformalar faqat axborotni tarqatish bilan cheklanib qolmasdan, axborotni tanqidiy tahlil qilish va uni ishonchli manbalardan ajratib olish zarurligini tushuntirishi kerak.

Fuqarolik jamiyati tashkilotlari: Nodavlat tashkilotlar, ijtimoiy jamoalar va madaniy muassasalar yoshlarni mediasavodxonlik bo'yicha seminarlar va treninglar o'tkazish orqali ma'lum bir madaniyatni shakllantirishga yordam berishlari lozim. Ular yoshlarni ijtimoiy tarmoqlarda axborotni baholash va tarqatishda mas'uliyatli bo'lishga chaqirishi kerak.

Madaniyat va san'at: Madaniyat va san'at sohasidagi tadbirlar orqali yoshlar orasida axborot madaniyatini shakllantirish, ularni tanqidiy fikrlashga va adolatli axborot tarqatishga o'rgatish zarur.

Yoshlar faolligining media savodxonlikni oshirishdagi o'rni

Yoshlar bugungi kunda axborot texnologiyalaridan faqat iste'molchi sifatida emas, balki axborotni yaratish va tarqatish jarayonida ham faol ishtirok etadilar. Ular mediasavodxonlikni oshirishda bevosita faol ishtirok etishi, jamiyatda ijobiy o'zgarishlarga sabab bo'ladi.

Ijtimoiy tarmoqlardagi faollik: Yoshlar ijtimoiy tarmoqlarda keng faoliyat yuritishmoqda. Shu sababli, ular axborotni tanqidiy baholash va soxta ma'lumotlardan himoyalashda jamiyatga ko'rsatadigan ta'siri juda katta. Yoshlar o'zlarining fikrlarini o'rtoqlashish orqali, haqiqatga asoslangan axborotni tarqatishda ishtirok etishlari kerak.

O'zaro ta'lim berish: Yoshlar bir-birlariga mediasavodxonlikni o'rgatish orqali jamiyatda ijtimoiy o'zgarishlarni amalga oshirishi mumkin. Yoshlar o'rtasida tashkil etilgan seminarlar, vebinarlar va treninglar orqali mediasavodxonlikni targ'ib qilish imkoniyati mavjud.

O'zgarishlarga ta'sir ko'rsatish: Yoshlar ijtimoiy muammolarni hal qilishda faol ishtirok etishlari kerak. Ular yangi texnologiyalar va axborot vositalari yordamida jamiyatda ijobiy o'zgarishlarni yaratishda liderlikni qo'lga kiritishlari mumkin.

Jamiyat va yoshlar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash

Jamiyat va yoshlar o'rtasidagi hamkorlik mediasavodxonlikni oshirishda muhim ahamiyatga ega. Ularning birgalikdagi sa'y-harakatlari yoshlarning axborot muhitida ongli va mas'uliyatli bo'lishini ta'minlashga yordam beradi.

Treninglar va seminarlar: Yoshlar va jamiyat birgalikda mediasavodxonlik bo'yicha o'qituvchi va o'rganuvchi bo'lishlari kerak. Jamiyatdagi tashkilotlar va ta'lim muassasalari mediasavodxonlik bo'yicha kurslar, treninglar va seminarlar tashkil etish orqali yoshlarni axborot oqimidan to'g'ri foydalanishga o'rgatishlari mumkin.

Tajribalar almashinuvi: Yoshlar boshqa yoshlar bilan tajriba almashish orqali o'z bilimlarini oshirishlari va boshqa yoshlarni media savodxonlikka o'rgatishlari mumkin. Yoshlar o'rtasidagi hamkorlik, o'zaro ta'lim berish va axborotlarni baham ko'rish orqali jamiyatda mediasavodxonlikni rivojlantirish imkoniyatlarini yaratadi.

Ijtimoiy loyihalar: Yoshlar, mediasavodxonlikni oshirishga qaratilgan ijtimoiy loyihalarda ishtirok etishlari kerak. Bu loyihalar yoshlarni axborotni yaratish, tarqatish va baholashda mas'uliyatli bo'lishga o'rgatadi, shu bilan birga jamiyatda muhim o'zgarishlarga olib keladi.

Talabalarda media va axborot ko'nikmalarini rivojlantirish ilg'or mediakompetensiyani talab qiladi. O'qituvchilar auditoriyada multimediya proyektoridan (bugungi kunda kamdan kam hollarda taqdimotsiz ma'ruza qilinadi), videomateriallardan, interaktiv doskadan faol foydalanadilar. Ba'zi o'qituvchilar muloqot qilish uchun ijtimoiy sahifa ochdilar va o'quvchilar uchun so'ngi ma'lumotlarni joylashtirdilar. Bunda onlayn jamiyat a'zolari professional rivojlanish uchun foydalanishadi. Mediata'lim natijasida mediasavodxonlik faqat o'quvchilarning zamonaviy axborot texnologiyalarini o'zlashtirishi yoki axborotni tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish bilan cheklanib qolmaydi. Mediata'lim konsepsiyasiga kengroq qarash talab etiladi. Axborotdan samarali va tezkor foydalanishda talaba muayyan muammoni hal qilishda zarur bo'lgan ma'lumotlar turini aniqlay oladi, bu ma'lumotlarga samarali va tez kirishi mumkin; qiziqtirgan malumotlarga kirish uchun kalit so'z va tegishli atamalarni aniqlashi; potensial axborot manbalarining turli xil turlarini, formatlarini aniqlashi va yana ko'plab ishlarni bajarishi mumkin. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi odamlarning ommaviy axborot vositalaridan foydalanish usullarini o'zgartirmoqda. Mediasavodxonlik bugungi jamiyatda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda, chunki ommaviy axborot vositalari birinchi navbatda onlayn tarzda yaratiladi va iste'mol qilinadi. Talabalarni axborotning aqlli iste'molchilari bo'lish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan qurollantirish, ularni resurslarni baholash va xavfsiz sog'lom raqamli suhbatlarda ishtirok etish qobiliyatiga ega kuchli raqamli fuqarolarni shakllantirishga yordam beradi.

Jamiyat va yoshlar o'rtasidagi hamkorlik mediasavodxonlikni oshirishda muhim o'rin tutadi. Jamiyatning barcha qatlamlari, xususan yoshlar, axborotning haqiqatga mosligini aniqlash, uni baholash va tarqatishda faol ishtirok etishlari kerak. Yoshlar o'rtasida axborotni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish, ularni axborot xavfsizligi va axloqiy me'yorlar bo'yicha mas'uliyatli qilish orqali jamiyatda ijobiy o'zgarishlarni amalga oshirish mumkin. Ta'lim muassasalari, fuqarolik jamiyati tashkilotlari va media vositalari birgalikda mediasavodxonlikni oshirishga katta hissa qo'shishi zarur.

XULOSA

Zamonaviy yoshlar mediasavodxonligini shakllantirish texnologiyalar, ta'lim va jamiyatning birgalikdagi sa'y-harakatlarini talab qiladi. Tanqidiy fikrlash, xavfsiz axborot iste'moli va axborotni tarqatish madaniyatini shakllantirish orqali yoshlar

nafaqat o'zlarini manipulyatsiyalardan himoya qila oladi, balki ijtimoiy hayotda faol va mas'uliyatli ishtirokchilar bo'lishadi. Mediasavodxonlik nafaqat shaxsiy muvaffaqiyat, balki jamiyat barqarorligi va rivojlanishi uchun zarur omildir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 15-iyundagi "Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash, muqaddas dinimizning sofligini asrash – davr talabi" mavzusidagi anjumanda so'zlagan nutqi.https://uzsm.uz/uz/press_center/uzb_news/o-zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoyevning-ijtimoiy-barqarorlikni-ta-minlash-muqadda/
2. Livingstone, S., & Helsper, E. J. (2007). Gradations in digital inclusion: Children, young people and the digital divide. New Media & Society.
3. UNESCO (2011) - Media and Information Literacy Curriculum for Teachers.
4. Hobbs, R. (2010). Digital and Media Literacy: A Plan of Action. Aspen Institute.
5. Buckingham, D. (2003). Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture. Polity Press.
6. Tambini, D., & Moore, M. (2018). Fake news and online disinformation. Council of Europe Report.
7. Karimova, B. (2019). POSSIBILITIES OF FORMATION OF NATIONAL PRIDE WITH USING KHADITHS IN THE FIRST-YEAR PUPILS OF ORPHANAGES. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(11).
8. Kurbanovich, M. U. (2020). Pedagogical tendencies of the development of social activity skills of primary school pupils through the use of folklore. ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal, 10(5), 562-566.
9. Каримова, Б. Х. (2019). ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ГОРДОСТИ У ВОСПИТАННИКОВ 2 КЛАССОВ ДОМОВ МЕХРИБОНЛИК НА ОСНОВЕ ХАДИСОВ. In EUROPEAN RESEARCH: INNOVATION IN SCIENCE, EDUCATION AND TECHNOLOGY (pp. 35-37).
10. https://uz.wikipedia.org/wiki/Media_savodxonlik
11. <https://www.waterford.org/education/build-media-literacy-in-your-students/>
12. Media va axborot savodxonligini shakllantirishning pedagogik jihatlari. O'quvamaliy qo'llanma.-T.:Extremum-press, 2017

13. Boysoatovich, I. N. (2023). INTEGRATED ASPECTS OF SCIENTIFIC KNOWLEDGE IN AN INFORMATION SOCIETY TODAY. American Journal of Technology and Applied Sciences, 17, 21-25.
14. Ismoilov, N. B. (2023). Yangi O'zbekistonda ta'lim va ilm sohalari rivojlanishning yangi davridagi muhim asoslari. International scientific journal of Biruni, 2(1), 81-88.

КРЕДИТ-МОДУЛЬ ТИЗИМИ ВА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ ВА ЕЧИМЛАРИ

Мустафаев Улаш Утаевич

Термиз давлат университети, Фалсафа кафедраси,
фалсафа фанлари номзоди, доцент

Мустафаев Икром Улаш ўғли

Жарқўрғон тумани 37-сон мактаб инглиз тили фани ўқитувчиси

ulashmustafojev1957@gmail.com

[+998 90 076 95 57](tel:+998900769557)

АННОТАЦИЯ

Рақамли таълим технология муҳитида талабанинг ўқишга самарадорлигини таъминлашда мустақил таълимнинг ўрни катта аҳамиятга эгадир. Мустақил таълим барча даврларда ўқитиш тизимида муҳим бўгин бўлиб келган. Айниқса, шарқ -мусулмон билимдонлар уйларида асосий ўқиш мустақил таълим орқали амалга оширилган. “Мадраса” сўзининг Ўзбекистон ҳудудида келиб чиқиши ҳамда, илмий манбалар таҳлилига кўра, айнан шу мустақил таълим туфайли Абу Наср Форобий 72 тилда мулоқот қилиш қобилиятига эгаллаганлиги, мазкур таълимнинг долзарблигини кўрсатади. Мустақил таълим туфайли Аристотель асарларини бизга шарҳлаб тушунтириб берди. Мустақил таълим тўғри ташқил этиш, ривожланган давлатларда барча соҳаларнинг шиддат билан илгарिलाш омили ҳисобланиб, бу эса ушбу синалган технологик дастурларни бизда ҳам интеграция қилиш учун халқаро меморандумларга эҳтиёжimizни оширмоқда. Тажрибада исботлаган илмий манбалардаги назарий гояларни, ҳақиқий амалиётда меҳнат бозори товарига айлантириш ва бу товарни бозорга чиқариш ҳамда тайёр товарларни тижоратлаштириш яъни молиявий киримга айлантириш олий таълим муассасаларининг асосий вазифаси бўлиб турибди. Келтирилган таҳлилар, мустақил таълим давлат ва нодавлат олий таълим муассасаларининг асосий вазифаси эканлигини исботлайди. Ўзбекистон олий таълим муассасаларининг илгор HEMIS дастури талабларидан келиб чиқиб, мустақил таълимни киритиш, мустақил тайёрланган ўқув материални тақдим этишда плагиатнинг олдини олиш долзарб бўлиб бормоқда. Интернет ва ундаги программаларнинг кескин даражада ривожланиши, талабаларнинг ўқув адабиётларини ўқиб, илмий манбалардан фойдаланган ҳолда мустақил ишни тайёрлаб HEMIS дастурига юклаш эмас, балки сунъий интеллектлар кўмагида кўр-кўрона тақдим этиб бормоқда. Ваҳоланки, ҳар бир мустақил

ишдан ишни тайёрлаган талабада баҳс-мунозарага киришиши, илмга мотивацияси шаклланиши лозим. Ушбу мақолада мустақил таълимнинг бугунги кундаги долзарб бўлиб турган мазкур жиҳатлари ҳақида ўринли мулоҳазалар таҳлил қилинади, зарур хулоса ва таклифлар берилган.

Калит сўзлар: мустақил таълим, рақобат, давлат ва нодавлат таълим муассасаси, вақт бюджети, тақсимот, HEMIS, регламент, сунъий интеллект, критик (танқидий), креатив (ижодий), коммуникатив (ўзаро алоқадорлик), коллоборация (ҳамкорликда ишлаш), кўникма

ABSTRACT

The role of independent learning in ensuring the effectiveness of students' learning in the digital education technology environment is of great importance. Independent learning has always been an important link in the education system. In particular, in the homes of Eastern Muslim scholars, the main learning was carried out through independent learning. The fact that the word “madrasah” originated in Uzbekistan and, according to the analysis of scientific sources, it was precisely thanks to this independent learning that Abu Nasr Al-Farabi acquired the ability to communicate in 72 languages, indicates the relevance of this education. Thanks to independent learning, Aristotle explained and explained the works to us. The correct organization of independent learning is considered a factor in the rapid progress of all sectors in developed countries, which increases our need for international frameworks for the integration of these tested technological programs in our country. The main task of higher education institutions is to turn the theoretical ideas from scientific sources, which have been proved in the experience, into labor market goods in real practice, and to market these goods and to commercialize finished goods, that is, to turn them into financial income. The presented analyses prove that independent learning is the main task of state and non-state higher education institutions. Based on the requirements of the advanced HEMIS program of higher education institutions of Uzbekistan, the introduction of independent learning and the prevention of plagiarism in the presentation of independently prepared educational materials are becoming increasingly urgent. The rapid development of the Internet and its programs has led to the fact that students do not prepare independent work using educational literature and scientific sources and upload it to the HEMIS program, but rather blindly submit it with the help of artificial intelligence. However, each independent work should be a discussion-debate in the student who prepared the work, and motivation for science should be formed. This article analyzes relevant considerations about these aspects of independent learning that are relevant today, and the necessary conclusions and proposals are given.

Keywords: independent learning, competition, public and private educational institutions, time budget, distribution, HEMIS, regulations, artificial intelligence, critical, creative, communicative, collaboration, skills

АННОТАЦИЯ

Независимое обучение -это система, которая поощряет студентов к активному обучению. Независимое обучение было важной частью системы образования на протяжении всей истории. В частности, в домах восточных мусульманских ученых основное обучение осуществлялось посредством независимого обучения. Слово «медресе» появилось в Узбекистане не случайно. Благодаря самостоятельному образованию Абу Наср Аль-Фараби приобрел способность общаться на 72 языках. Благодаря своему независимому образованию он объяснил и истолковал для нас труды Аристотеля. Сегодня развитые страны стремительно развиваются во всех областях, поскольку самостоятельное образование организовано правильно. В наш век технологий мы вынуждены покупать технологические программы у этих стран. Теоретические идеи изложены в книгах. Основная задача высших учебных заведений -превратить их в товары, вывести эти товары на рынок и коммерциализировать готовые товары, то есть конвертировать их в деньги. Поэтому главная задача государственных и частных высших учебных заведений-научить студентов учиться самостоятельно. Цифровизация самостоятельного образования на основе требований программы HEMIS и профилактика плагиата в этой связи становятся все более актуальными. Компьютерная эра предлагает учащимся возможность самостоятельного обучения с использованием искусственного интеллекта без необходимости заглядывать в учебники. Однако каждая самостоятельная работа должна сопровождаться презентацией студента, подготовившего работу. В статье рассматриваются актуальные вопросы самостоятельного обучения. Даны выводы и предложения.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, конкуренция, государственные и частные учебные заведения, бюджет времени, распределение, HEMIS, правила, искусственный интеллект, критик, креатив, коммуникатив, коллаборация, навыки

КИРИШ (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION)

Жамият тараққиётига ижобий таъсир кўрсатадиган муҳим омил бу таълим тизимида тайёрланаётган кадрлар ва уларнинг салоҳиятидир. Шу сабаб, бугун Ўзбекистонда таълим тизими энг устувор вазифа ҳисобланмоқда. Узлуксиз

таълим тизимида фанлар тизими интеграцияси ишлаб чиқилди, мажбурий фанлар, мутахассислик ва мустақил таълим соҳалари сезиларли даражада замонавийлаштирилди. Олий таълим муассасаларида мустақил таълим кўникмасини такомиллаштириш муҳим долзарб масала эканлиги яққол намоён бўлди. Чунончи, талабанинг фандан эгаллаган билим ва кўникмаси, унга берилган топшириқни мустақил ўрганиб, ўқув адабиётларини таҳлил қилган ҳолда тайёрлаган иши орқали намоён бўлади. Бу эса ишнинг оригиналлилиги ва ҳақиқий талаба томонидан мустақил ишланиб тайёрланганлигига боғлиқдир.

Мактабгача таълим ва тарбия, умумий ўрта ва ўрта махсус таълим, профессионал таълим, олий таълим, олий таълимдан кейинги таълим, кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш ва мактабдан ташқари таълим турлари бўйича давлат муҳим қарорлар қабул қилди. Таълим ва тарбияни таълим муассасаларида тизимли ташкил этиш муваққият калитидир. Чунки, таълим жараёнида кадрларнинг назарий билими, малака ва кўникмалари асосида қобилияти ривожланиб борса, тарбия жараёнида эса кадрларнинг дунёқараши шаклланиб, миллий ва умуминсоний қадриятлар асосида комил инсон фазилатига ҳос руҳий тарбия олади. Таълим тизимида тайёрланаётган кадрларда ватанга садоқат, тadbиркорлик, иродалилиқ, мафкуравий иммунитет, меҳр-оқибатлилиқ, маъсулиятлилиқ, толерантлик, ҳуқуқий маданият, инновацион фикрлаш ва меҳнатсеварлик каби ахлоқий фазилатларни шакллантириш ҳар қачонгидан ҳам долзарб бўлиб қолди. Дунёдаги мураккаб геосиёсий вазият даврида ривожланган давлатларнинг янги дунё тартибини қуриш ҳақидаги ғоялари ва ресурслар учун кураш янги босқичга ўтаётган даврда таълим тизими ўқув режасидаги фанлар ва уларнинг дастурлари юқоридаги омилларга жавоб берадиган кадрлар тайёрлашга жавоб берадими ёки кадрлар олган назарий билимларини мустақил равишда ҳар хил шароитда қўллаш амалиётига эгами деган савол таълим муассасаларининг ҳақиқат мезони бўлиши талаб этилмоқда. Яқин-яқингача таълим тизимини давлат таълим муассасалари монополия қилиб олган эди. Бугун эса уларга рақобатчи сифатида нодавлат таълим муассасалари ҳам пайдо бўлди. Рақобат ҳамма вақт тараққиёт мезони бўлиб келган.

Рақобатли таълим сабаб, узлуксиз таълимнинг барча бўғинлари иккига, яъни давлат таълим тизими ва нодавлат таълим тизими асосида фаолият юритиб бошлади. Бу ҳам юксалишдан далолатдир, Давлат таълим тизими анъанавий бошқарувга эга ҳисобланиб, меъёрий-услубий ҳужжатларини ишлаб чиқиш бўйича ҳам марказ ва таянч таълим муассасалари фаолият кўрсатиб турибди. Нодавлат таълим тизими эса анъанавий бошқарув тизимига эга эмас.

Агар нодавлат таълим муассасаларига давлат монополияси бошқарув бўғини раҳбарлик қилса, улар ўртасида рақобат бўладими деган савол пайдо бўлади. Мантиқан хулоса чиқарилса рақобат бўлмайди ва кадрлар тайёрлашда эски анъана давом этаверади. Бу эса сифатсиз кадр таёрлаш ва тарбиялаш давом этаётганлигини билдиради. Шунинг учун нодавлат таълим муассасалари устави, низоми ва бошқа меъёрий-услубий ҳужжатларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш учун уларни ҳуқуқий ҳимоя қиладиган нодавлат уюшмага эҳтиёж сезилмоқда. Айниқса олий таълим тизимида бу яққол сезилмоқда. Чунки, олий таълим тизимининг давлат монополияси бўғинидаги раҳбарлар нодавлат таълим муассасаларини баъзан панада, баъзан эса ошкора танқид қилмоқда. Ваҳоланки, Президент Ш. Мирзиёев “Бир нарсани аниқ тушуниш керак. Яқин - яқингача давлат олийгоҳлари монополия бўлган. Ва бундан фойдаланиб келган. Сўнгги йилларда соҳага рақобат кириб келди, хусусий ва хорижий олийгоҳлар кўпаймоқда ва бу вазиятни ўзгартиради”¹ деб бежизга таъкидламади. Бугун Ўзбекистонда 67 та нодавлат олий таълим муассасаларида 170 минг нафар ёшлар таҳсил олмоқда. Хорижий олий таълим муассасалари сони эса 30 та бўлди. Давлат олий таълим муассасаларидаги талабалар сони бир миллион уч юз нафардан ошди. Жаҳон давлатларининг энг етакчи олий таълим тизимидаги таълим муассасаларини ўргансангиз уларнинг асосий қисми нодавлат таълим муассасаларидир. Ўқув жараёни ва таълим дастурлари келажак авлодни ўйлаб шакллантирилгани учун рейтингдаги ўринлари ҳам юқоридир. Бугун олий таълимнинг давлат ёки нодавлат олий ўқув юртида таҳсил олаётган кадрлар яна 10-15 йилдан кейин давлат бошқарувига келади. Улар ўртасида рақобат бўлса кадрларнинг сифати янада яхшиланиши табиий бир ҳолдир. Шунинг учун олий таълимнинг давлат ва нодавлат бўғинида мустақил таълим назарий ўқиш ва амалиётнинг ҳақиқат мезони бўлиши керак. Мустақил таълим тўғри ташкил қилинмас экан кадрнинг эртага ўз соҳаси ва ихтисослиги бўйича компонентлиги етарлича бўлмаслиги аниқдир.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / LITERATURE REVIEW)

Олий таълимда ўқув ва тарбия жараёнини тўғри ташкил этиш Ўзбекистонда ҳам кўплаб олимлар илмий тадқиқот ишларини олиб борган. Жумладан, академик С.С.Ғуломов, Л.В.Перегудов, М.Ҳ.Саидов, Ҳ.Р.Раимов, Б.Ю.Ҳодиевларнинг тадқиқотлари аҳамиятлидир. 2020-2021ўқув йилидан олий таълим муассасалари кредит-модуль тизимида ўтиши муносабати билан янги

¹ Президент Шавкат Мирзиёев раислигида 2021 йил 16 июнь куни Олий таълим тизимидаги устувор вазифаларга бағишланган видеоселектор йиғилишидаги маърузасидан.

Низом қабул қилинди. Кредит-модуль тизимида ўқув жараёнининг 60 фоизини мустақил таълим ташкил қилади. Вазирлик томонидан 2022 йил 30 майда 02/35-30/05-49-сон хати билан олий таълим муассасаларида кредит-модуль тизимида талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш ва назорат қилиш бўйича йўриқнома ва 2024 йил 29-апрелда 136-сон буйруқ билан эса яна олий таълим муассасалари талабалари мустақил таълимини ташкил этиш бўйича намунавий тартиб қабул қилинди. Хорижда ишлаётган ва тажрибали педагог олимлар ва республикаимиз етакчи мутахассис олимлари ҳам кредит-модуль тизимда мустақил таълимни ташкил этиш ҳамда жорий қилишга оид ўнлаб адабиётлар чоп этишди. Шу нарсаларнинг ўзи бу жараённинг долзарблигини исботлайди.

НАТИЖАЛАР (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS)

Тадқиқот натижалари ва кузатув жараёнлари ҳамда амалиёт натижалари шуни тақоза қилмоқдаки кредит-модуль тизими жорий этилаётганига тўрт йил бўлса-да ўқув режадаги мустақил таълим соатларини бажартириш ўзининг аҳамиятини ва долзарблигини йўқотгани йўқ. Аксинча, дуаль таълим бу жараёнга янгича ёндошувни талаб қилмоқда. Бу жараёни яхшилашга ёрдам берадиган методик адабиётларга эҳтиёж ошиб бормоқда. Тошкент халқаро Вестминистер университети томонидан Темпус лойиҳаси доирасида тайёрланган олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчилари учун мустақил таълимнинг асосий тамойилларини жорий қилишга доир тавсиялар китоби сингари адабиётлар турини деярли барча университетлар тайёрлаши ва чоп этиши жараёни яхшилашга ёрдам беради.

МУҲОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ / DISCUSSION)

Талабанинг вақт бюджети бу вақт фондининг кунлик, ҳафталик, ойлик ва йиллик тақсимланишидир. Талабанинг ҳафталик юкламаси 54 соат этиб белгиланган бўлса, у ҳафтасига 30 соат вақтини аудиторияда назарий ўқишга сарфлайди. 24 соат вақти эса семинар, уй вазифалари ва мустақил таълим топшириқларини бажариш учун қолади. Демак, талаба ҳафтасига 4-5 соат уй вазифаси ва мустақил таълим топшириқларини бажариш учун вақт сарфлаши лозим бўлади. Бу кунига 1-2 соат уй вазифаси ва мустақил таълим топшириқлари билан шуғулланиши керак бўлади. Агар ўқув режасида бир семестрда 6 та фан ўқитилса, бу фанлар учун тахминан 350-400 соатгача мустақил таълим соати ҳам берилади. Бу соатни 15 ҳафтага тақсимласа, талабанинг мустақил соат учун ҳафталик юкламаси 26,6 соатни ташкил қилади. Агар 26,6 соатни 6 кунга тақсимлаганда талаба ҳар куни 4-4,5 соат мустақил таълим топшириқларини бажариш учун вақт сарфлаши талаб этилади. Демак, талаба ҳар куни 10-11 соат назарий ва мустақил таълим соатлари вазифаларини

бажариш учун вақт бюджетини сарфлаш талаб этилмоқда. “Олий таълим муассасаларида кредит-модуль тизимида талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш ва назорат қилиш бўйича йўриқномада”нинг 1.11. бандида “Фан(модуль)нинг аудитория юкламасини бажариш вақтида талабаларнинг мустақил ишлари назорат қилинмайди”² дейилган. Деканат ва кафедра мустақил таълим соати учун контакт соатлари учун аудитория фондиди белгилаши ва талаба учун онлайн ёки оффлайн маслаҳат бериш ҳамда мустақил таълим вазифаларини қабул қилиш жадвалини ҳам ишлаб чиқиши, талабалар эътиборига етказиши талаб қилинади. Мустақил таълим вазифасини талабанинг ўзи мустақил бажаради ва шунинг учун бу жараён талабада билим, кўникма ва малакани мустаҳкамлайди. Мустақил иш эса профессор-ўқитувчи раҳбарлигида амалга оширилади. Фан(модуль) ўқитувчиси мустақил таълим иш тури ва шаклини фан хусусиятидан келиб чиқиб тўғри танлаши энг муҳим вазифа бўлиб турибди. Бунинг учун профессор-ўқитувчи ўқув жараёни жадвали ва ундаги назарий ўқиш ҳафталарини инобатга олиб, мустақил таълим ва мустақил иш вазифаларини қабул қилиш вақтини аниқ белгилаши талаб этилади.

Ҳозир олий таълим тизимида назарий ўқиш ўқув жараёни жадвали бўйича тизимли давом этаётгани барчага маълумдир. Айниқса, олий таълим тизимида NEMIS OTM дастури жорий этилганидан сўнг у жараён анча яхшиланди. Фан ресурсларининг аввалдан талабаларга етказилиши, дарс машғулоти жадвали ва уларни расмийлаштириш, талабалар давоматини назорат қилиш назарий ўқишни ташкил этишга ўз ижобий таъсирини бермоқда. Лекин энг катта муаммо ўз ечимини топмай турибди. Бу талаба мустақил таълимини ташкил этиш, назорат қилиш ва баҳолаш жараёнида камчиликлар содир бўлиб турибди.

Бу жараёнга салбий таъсир ўтказётган биринчи омиллардан бири амалдаги олий таълим муассасалари талабалари мустақил таълимини ташкил этиш бўйича Намунавий тартибнинг “6-банди”³ талабининг олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчиларининг ўқув, ўқув-услубий, илмий-тадқиқот, ”устоз-шоғирд” ишларини белгилаш қоидаларининг иш турларида кўрсатилмаганлигидир. Чунки, мустақил таълимнинг контакт соатлари иш турида кўрсатилиши ва унга соат ҳажми белгиланиши лозим. Бу омил мустақил таълимнинг сифатига ижобий таъсир кўрсатади. Демак, олий таълим муассасаси профессор-ўқитувчилар таркибининг ўқув юкламаси ҳамда ўқув-

² Олий таълим муассасаларида кредит-модуль тизимида талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш ва назорат қилиш бўйича йўриқнома. 2022 йил 30 май. 02/35-30/05-49-сон.

³ Олий таълим муассасалари талабалари мустақил таълимини ташкил этиш бўйича Намунавий тартиб 2024 йил 29 апрель 136-сон бўйруқ иловаси, 2-бет

услугий, илмий-тадқиқот ва «устоз-шогирд» ишларини белгилаш қоидаларини (2018 йил 10 сентябрь 20-2018-сон) янги таҳрирда қабул қилиш вақти келди.

Иккинчи омиллардан бири бу фанларнинг мустақил таълим шаклини ва ҳажмини ҳамда тақдим этиш жараёнини белгилаб олишда парадоксли ҳолатлар кўп учрамоқда. Бу жараён кафедра профессор-ўқитувчилари салоҳияти билан боғлиқ эканлиги барчага маълум бўлса-да бир нарсани очик айтиш лозим бўлмоқда. НЕМИС дастури ва ўқув жараёнининг рақамлашиши мустақил таълим шаклини ва ҳажмини ҳамда тақдим этиш жараёнини белгилаб олишга ақлли ва рақамли ёндошувни талаб қилмоқда. Бу эса мураккаб жараён ва унга салбий таъсир этувчи кўникмалар жуда кўпдир. Кафедралар анъанавий шакллардан воз кечиши қийин бўлмоқда. Компьютер саводхонлик даражасининг пастлиги, дарс бераётган фан ёки модулнинг нозик жиҳатларигача билмаслик, ўқув юklamанинг кўплиги ва ҳоказо. Талаба-ёшларнинг сунъий интеллект ва ундан фойдаланиш даражаси баландлиги ва ўқув адабиётларини очиб қарамасдан мустақил таълимни тақдим этиши парадоксли ҳолатларни кучайтириб юборди.

Учинчи омиллардан бири эса, мустақил таълим учун кафедра ва деканатлар томонидан регламентнинг йўқлигидир. Регламент кафедра ва деканатда ҳамда НЕМИСда қатъий белгиланмаса ҳеч нарсага эришиб бўлмайди.

Ҳозир инсоният дунёқарашида моддапарастлик дунёқараши устунлик давридир. Меҳнат қилмасдан бой бўлиш ёки таълим олмасдан юқори лавозимларни орзу қилиш ва енгил йўллар билан пул топиш айб бўлмай қолди. Камбағалликка ҳам сабаб шудир. Жамиятни ҳам унда яшаётган инсониятни ҳам комилликка олиб чиқадиган нарвон бу таълим ва унинг турли шакллари дир. Жумладан, унинг оила, мактабгача ва мактаб, профессионал, олий ва ундан кейинги олий, малака ошириш, мактабдан ташқари таълим ва давлат каби халқалари мавжуд. Бугун давлат таълим учун барча ресурслари ишга солмоқда.”Янги Ўзбекистонда ёшларнинг таълим олиши учун кенг имконият ва шароитлар яратиш стратегик вазифа сифатида белгиланди”⁴ деб таъкидлади, Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев. Юқоридаги халқалар ичида олий таълим алоҳида аҳамиятга эга бўлган бўғин саналади. Бугунги давлат, нодавлат ва хорижий таълим муассасаларида таҳсил олаётган 2 миллионга яқин талаба –ёшлар яна 15-20 йилдан кейин давлат бошқарувига келади. Давлат бошқарувидаги кадрларнинг тизимли мустақил ва креатив қарор қабул қилиши уларнинг бакалавр ва магистратурада назарий ўқиши билан мустақил таълимни қандай ўзлаштирганига боғлиқ. Чунки, мустақил таълим

⁴ Мирзиёев Шавкат Миромонович. Ҳозирги замон ва Янги Ўзбекистон. Тошкент “Ўзбекистон” нашриёти. 560 бет. 159-саҳифага қаранг

жараёни кадрда критик (танқидий), креатив (иждодий), коммуникатив (ўзаро алоқадорлик), коллоборация(хамкорликда ишлаш) кўникмасини шакллантиради. Хорижий таълим муассасалари мустақил таълимни рақобатга бардош берадиган кадр тайёрлаш учун мезон сифатида қарайди. Биздаги, деярли барча олий таълим муассасалари хоҳ у давлатники бўлсин, хоҳ у нодавлат бўлсин бу жараёнга формал қарайди.

ХУЛОСА (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION)

Ўрганилган ўқув ҳамда илмий манбалар асосида хулоса қилишимиз мумкинки, давлат ва нодавлат олий таълим муассасаларининг барчасида ўқув жараёнининг назарий бўлимини ташкил этишда ҳам мустақил таълим қисмини жорий этишда ҳам ҳозирга қадар рақобатли муҳит яратилмаган. Улар ўртасидаги тафовутни фақат таълим муассасаларига кириш тизими намоён қилиб турмоқда. Яъни бирида тест орқали билимини баҳолаб танлаб олиш, иккинчисида эса тестга асосланмаган, фақат тўлов-мажбуриятини бажариш орқали қабул қилиниши зарурий танлов бўлмаётганлигини исботлайди. Давлат олий таълим муассасаларидан нодавлат олий таълим муассасаларига “ақл”нинг сизиб оқиши кузатилмоқда. Бунинг ҳам ягона сабаби молиявий манба билан боғлиқдир.

Мазкур таълим муассасаларида талаба-ёшларга назарий билим бериш ва мустақил таълимни ташкил этишда рақобат йўқ. Рақобатни вужудга келтириш учун NEMIS дастури имкониятларидан ва ундаги фан топшириқлари платформасида талабани ўқишга ундайдиган ресурсларни жойлаштириш ва баҳолаш тизимини тўғри ташкил этишга лозим. Бунгача эса фан дастури ва силлабуслар таркибий қисмидаги мустақил таълим мавзуларини сунъий интеллект базаси имкониятлари билан қиёслаб ўрганишга эҳтиёж ошди. Олий таълим муассасаларида талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш ва назорат қилиш Низомини ишлаб чиқиш ва адлиядан рўйхатдан ўтказиб давлат ва нодавлат олий таълим муассасалари учун мажбурий қилиб қўйиш шарт. Чунки, бугунги талабалар эртанги раҳбарларимиз, уларнинг тақдирига ҳеч кимнинг бефарқ қарашига имконият қолдирмаслигимиз лозим. Шундагина дунё рақобатига бардош берадиган кадрлар тайёрлаш тайёрлаш мумкин. Яна бир жиҳатига эътибор бериш лозим бўлаяптики, аттестация ва аккредитация фаолияти билан шуғулланадиган идоралар давлат назорати остида бўлиши мақсадга мувофиқдир. Таълимдаги назарий ва мустақил таълим жараёни ва унинг сифатини давлат ёки таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекциялари ҳолис баҳо бериш имкониятига эга бўлади. Бизнинг фикримизча, ўқув жараёнининг 60-70 фоизи мустақил таълимга ажратилса,

талабада билим олиш ҳамда фан юзасидан берилган маъсулиятни бажаришга бўлган мажбурияти ортади, шу билан бирга ўқитувчи педагог ижрони тизимли назорат қилиб бориши лозим бўлади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Мирзиёев Ш.М. Ҳозирги замон ва Янги Ўзбекистон. Тошкент “Ўзбекистон” нашриёти. 560 бет. 159-саҳифа
2. Президент Шавкат Мирзиёев раислигида 2021 йил 16 июнь куни Олий таълим тизимидаги устувор вазифаларга бағишланган видеоселектор йиғилишдаги маърузаси.
3. Олий таълим муассасалари талабалари мустақил таълимини ташкил этиш бўйича Намунавий тартиб 2024 йил 29 апрель 136-сон буйруқ иловаси, 2-бет.
4. Олий таълим муассасаларида кредит-модуль тизимида талабаларнинг мустақил таълимини ташкил этиш ва назорат қилиш бўйича йўриқнома. 2022 йил 30 май. 02/35-30/05-49-сон.

ABU NASR FOROBIY ILMIY QARASHLARINING SHAXS INTELLEKTUAL MADANIYATINI RIVOJLANISHTIRISHDAGI O‘RNI

YUSUBOV Jaloliddin Kadamovich

O‘zbekiston Milliy universiteti dotsenti, falsafa fanlari doktori (DSc)

yusubovjaloliddin@gmail.com

BOZORBOYEVA Farangizbonu Baxtiyor qizi

O‘zbekiston Milliy universiteti talabasi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Abu Nasr Forobiyning ilmiy merosida keltirilgan mantiqiy fikrlar hamda ularning shaxsni intellektual salohiyatini shakllantirishdagi o‘rni va ahamiyati falsafiy tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada allomaning fikrlari o‘zaro qiyosiy tahlil qilinib, hozirgi davrdagi ijtimoiy munosabatlarni shakllanishiga ta’siri atroflicha o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: *davr madaniyati, etnik madaniyat, milliy madaniyat, Musulmon Sharq madaniyati, diniy madaniyat, haqiqat, mantiq.*

ЭТА КНИГА - РОЛЬ НАУЧНЫХ ВЗГЛЯДОВ ФАРАБИ В РАЗВИТИИ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ РЕСПУБЛИКИ

АННОТАЦИЯ

В статье дается философский анализ логических идей, представленных в научном наследии Абу Насра аль-Фараби, их роли и значения в формировании интеллектуального потенциала личности. В статье также дается сравнительный анализ идей ученого и подробно изучается их влияние на формирование современных общественных отношений.

Ключевые слова: *культура эпохи, этническая культура, национальная культура, мусульманская восточная культура, религиозная культура, истина, логика.*

THIS BOOK IS THE ROLE OF FARABI SCIENTIFIC VIEWS IN THE DEVELOPMENT OF THE INTELLECTUAL CULTURE OF THE REPUBLIC

ABSTRACT

This article provides a philosophical analysis of the logical ideas contained in the scientific heritage of Abu Nasr Al-Farabi, as well as their role and significance in the formation of the intellectual potential of the individual. The article also provides a comparative analysis of the scholar's ideas and a detailed study of their impact on the formation of social relations in the modern era.

Key words: *culture of the era, ethnic culture, national culture, Muslim Eastern culture, religious culture, truth, logic.*

KIRISH

Davlatni mustahkamlaydigan, mustaqillikni himoya qiladigan jamiyat qanday bo'lishi kerak? Bunga insoniyat tarixida Aflotun, Aristotel, Forobiy kabi buyuk mutafakkirlar javob bergan. Dohiylarning ezgu jamiyat barpo etish haqidagi g'oyalari hamisha sivilizatsiyalashgan davlat namunasi va o'lchovidir.

Insoniyat jamiyati qanchalik taraqqiy etmasin, axborot texnologiyalari hukmron bo'lgan bugungi davrda ham ezgulik, insonparvarlik, muruvvatlilik ijtimoiy muhitning teranligini belgilab beradi, davlat kelajagini hal qiluvchi qadriyat sifatida tarixiy mavqeini saqlab qoladi.

Madaniyatshunoslikda “davr madaniyati”, “etnik madaniyat”, “milliy madaniyat”, “xristian madaniyati”, “musulmon Sharq madaniyati” va boshqa ko'plab tushunchalar mavjud. Bu kabi tushunchalar tarixiy, ijtimoiy, turli madaniy ob'ektlarning falsafasidir. Ta'limning gumanistik sohasi madaniyatning xilma-xilligini ma'lum bir tasnifga kiritadi va madaniyat tipologiyasi yoki falsafasiga olib keladi.

Madaniyat olami - qadriyatlar dunyosi. Har qanday madaniyatni o'ziga xos qadriyatlar to'plami sifatida ko'rish mumkin. Falsafiy nuqtai nazardan qaraganda, qadriyat butun jamiyat, guruh, shaxs uchun eng aziz va eng muqaddas narsadir. Har bir madaniy davrning o'ziga xos qadriyatlari, ya'ni juda hurmat qilinadigan hodisalar tizimi mavjud. Ushbu ruhiy mutlaqlar o'zgarganda, boshqa davr boshlanadi. “Qadriyat” tushunchasi madaniyatning o'ziga xosligini tushunishga yordam beradi.

Inson o'zi uchun nima muhimligini aniqlaydi. Ko'pgina ruhiy mutlaqlar ko'p odamlar uchun umumiydir. Masalan, yashash, hayotni sevish, ota-onani qadrlash va hurmat qilish. Bu barcha odamlar uchun qadrlil bo'lgan ruhiy mutlaqlardir. Faylasuf qiymatni barqaror, olijanob hayotni sozlash, deb atagan. Qadriyat inson hayotini mazmunli qiladigan tushunchalar tizimidir. Insoniyat qanday qiyinchilikka duch kelmasin, insonning inson bo'lib qoladigan ma'naviy asoslari shakllangan. Bu ruhiy ustunlar asta-sekin qadriyatga aylandi.

Qadriyatlar voqelikni tartibga soladi, unga ma'no, mazmun beradi. Inson qo'li bilan yaratilgan barcha narsalar behuda emas, ular ma'lum bir maqsadga qaratilgan. Maqsadsiz jamiyat, shaxs yo'q. Qadimgi san'at bizni qiziqtiradi, hayajonga soladi, chunki ular odamlarning shakl, tur, mohiyat, ma'noga bo'lgan istagini ifodalaydi. Biz ham buni bilishimiz va o'zlashtirishimiz kerak.

Jamiyatning asosi va kelajagi milliy tarbiyaga bog'liq, milliy tarbiasiz shaxs ijtimoiy muhitda shakllanmaydi. Shaxssiz jamiyat davlatga va uning kelajak avlodlariga zarur qadriyatlarni bera olmaydi, o'rta tarixning ma'naviy olamini keyingi davrlarga yetkaza olmaydi, davlat manfaatlarini himoya qila olmaydi. Binobarin, madaniyatli davlatning yuzi uning madaniyati, ijtimoiy muhiti, insoniy fazilatlarining namoyon bo'lishida namoyon bo'ladi. Forobiy yozganidek, jamiyatda faqat axloqiy qadriyatlar, xayr-ehson, adolat, halollik, barqarorlik, ezgulik davlat ruhini yuksaltiradi, uni faqat ma'naviy qadriyatlarga asray oladi.

Alloma ko'pincha payg'ambar bilan faylasuf va siyosiy rahnamoni bir xil ko'rsa-da, mo'jizalar muammosida payg'ambarning alohida qobiliyatlarini doimo

qabul qilgan. Hech qachon U payg‘ambarning haq elchi ekanligini inkor etmadi. U Qur’oni karimga asoslangan payg‘ambarlik falsafasini ta’riflar ekan, Aflotunning “Respublika”sidan ham bahramand bo‘lib, falsafani din bilan uyg‘unlashtirishga harakat qildi. Unga ko‘ra, payg‘ambar yuksak baxtga erishuvchi rahbardir. Faylasuf - aql va imtihon bilan erishadigan tadqiqotchi. Faylasuf - o‘ylaydigan, aqlini ishlatadigan va baxtni qidiradigan odam⁵.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Allomaning tabiatshunoslikka oid ijtimoiy-falsafiy, ilmiy qarashlari o‘rta asrlarda Yaqin va O‘rta Sharq mamlakatlarida madaniyat, falsafiy va ilmiy tafakkur taraqqiyotining natijasidir. Uning ilmiy-falsafiy qarashlari va yo‘nalishlari o‘ta murakkab siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlarda shakllangan. Uzoq muddatli bosqinchilik siyosati natijasida vujudga kelgan yangi davlat – Arab xalifaligi nafaqat yerlar, mamlakatlar, hududlarni qo‘shibgina qolmay, balki islom mafkurasi bilan birlashgan turli madaniyatlarni ham qo‘shib, yangi aralash (sinkretik) madaniyatni vujudga keltirdi. IX-X asrlarda siyosiy-falsafiy tafakkurning rivojlanishi sinfiy va diniy qarama-qarshiliklar ko‘rinishi bo‘lgan turli oqim va majmualarning keskin g‘oyaviy kurashida sodir bo‘ldi. Bu dastlab reaksiya va taraqqiyparvar kuchlar, arab xalifaligi manfaatini ko‘zlagan rasmiy musulmon diniy yetakchilari bilan bo‘ysunuvchi va qaram xalqlarning suvereniteti hamda erkinligidan mahrum bo‘lganidan qayg‘urayotganlar o‘rtasidagi kurash edi.

Forobiygacha arab falsafasida bir qancha oqimlar mavjud edi. VIII asrda diniy falsafa mutakallimlar tomonidan tasdiqlangan. Ular Qur’oni karimning dunyoning oliy siri bo‘lmish Allohning mohiyati to‘g‘risidagi tamoyillariga qat’iy amal qilib, tabiatdagi tabiiy qonun va sababiylik tamoyillariga qarshi chiqdilar. Mutakallim borliqdagi barcha hodisalar faqat bir xudoning irodasi bilan sodir bo‘lishini, Allohning irodasisiz “odamning bir tuki ham to‘kilmasligini” targ‘ib qilgan va isbotlagan. Biroq arab xalifaligi va davlatida ilm-fanning rivojlanishi turli qarash va e’tiqodlar paydo bo‘lishiga olib keldi. Oxir-oqibat, ular qat’iy musulmon tamoyillariga (dogmalariga) qarshi qaratilgan bo‘lib, ratsionalistik va materialistik qarashlarning kuchayishiga sharoit yaratdilar. Bunday ilmiy, ratsionalistik yo‘nalish tarafdorlari mo‘taziliylar, ya’ni ular an’anaviy dindan “ajragan” edilar. Ular inson ongi haqiqatga erishishda Xudo oldindan belgilab qo‘ygan yo‘ldan emas, balki boshqa aql yo‘lida bo‘lishi kerak, deb hisoblaganlar. Bunday kurash o‘sha davrda falsafa va fan rivojida katta ahamiyatga ega edi. Abu Nasr Forobiyning “Al-aql al-faol” («Социально-этические трактаты») nomli asarida faol aql faol intellekt deb atalgan. Bundan tashqari faol aql, faoliyatdagi aql, harakatdagi aql, intellekt, faol intellekt, doimiy harakatdagi aql, sust (passiv) aql tushunchalari qo‘llanilganki, bu hol “Fi ma’oniy al-aql”da ilgari surilgan fikrlarni talqin qilish va sharhlashni birmuncha qiyinlashtiradi⁶.

⁵ Луфа Эйан, Аль-Фараби и современность : сборник / Луфа Эйан, Уй Юань, Гуй Лиян. - Пекин : Изд-во обществ. наук КНР, 2015. - 231 с.

⁶ Садыков А.У. Политика Абу Насра Фараби. Авт. канд. дис. - М., 1974, -С.18-19.

Boshqa tomondan, mo'taziliylar Aristotelning Xudo haqidagi g'oyasiga qarshi chiqdilar, asta-sekin dunyoning abadiyligi va unda sodir bo'ladigan qonunlarni inkor etdilar. Mo'taziliylarning imomi va rahbari mashhur al-Ash'ariy edi. Forobiy aqlni Aflotun va Aristotel izidan borib, haqiqatni aynan ochib berish imkoniyatiga ega kuch, degan xulosaga keladi. Uningcha "Aqlli deb shunday kishilarga aytamizki, unda o'tkir zehn-idrok bo'lishi bilan birga fazilati ham bo'lsin. Bunday kishi o'zining butun qobiliyati va idrokini yaxshi ishlarni amalga oshirishga, yomon ishlardan o'zini saqlashga va tortishga qaratgan bo'lmog'i lozim. Shunday odamnigina aqlli va to'g'ri fikr yurituvchi, deb atash mumkin"⁷.

Arab falsafasida yetakchi yo'nalish peripatetizm, ya'ni aristotelchilik edi. Bular ham ba'zi dolzarb masalalar shaklida Qur'oni karim tamoyillariga zid edi. Ammo bu qarama-qarshilik va ziddiyatlarni birlashtirish uchun Allohning kalomi ham, falsafa va ilmning xulosalari ham haq. Donishmandlar uchun maxsus, cheklangan voqelik va ikki voqelik nazariyasi shunday yaratiladi. Bu nazariya o'rta asrlarda progressiv rol o'ynadi. Akademik M.M.Xayrullaev Abu Nasr Forobiy merosiga bag'ishlangan ko'plab asarlarida uni O'rta Osiyo va butun arab musulmon Sharqining buyuk mutafakkiri, Sharq aristotelizmini yaratgan atoqli faylasuf-ensiklopedist, ilk o'rta asrlar davri o'rta qo'ygan muammolarga falsafiy javob bergan alloma ekanligini ko'rsatib bergan. Shu bilan birga, Forobiyning falsafiy ta'limoti tizimida bilish nazariyasining o'rni va ahamiyatiga e'tibor berish zarurligini ta'kidlagan.⁸

Falsafa tarixchilari mutlaq ko'pchilining fikricha, Forobiy musulmon Sharqidagi ilg'or ijtimoiy-siyosiy tafakkurning chinakam kashshofi bo'lgan. Ye.A.Belyayev bu tarixiy voqeadan teran va go'zal xulosa chiqargan: "Agar o'rta asrlarda Yevropa xalqlari Yaqin Sharqda musulmonlarga qarshi necha asr davomida urush qilmay, ulardan ilm-ma'rifat o'rganganida edi, hozir butun insoniyat ancha ma'naviy yuksalgan bo'lur edi"⁹.

Qomusiy olim o'z asarlarida Xudo borligini tan oladi. Biroq, Aristotelga ergashib, u Xudo faqat birinchi sabab, dunyoni vujudga keltiruvchi va harakatga keltiruvchi «birlamchi turtki», so'ngra tabiat (materiya) o'z-o'zidan rivojlanish yo'liga o'tadi, degan g'oyani qo'llab-quvvatlaydi. Bu esa mutakallimlarning "Yaxshilik Allohdan, yomonlik Allohdan" degan tamoyiliga mutlaqo zid. Diniy yetakchilar va ularni qo'llab-quvvatlovchi faylasuflar (masalan, al-Ashariy) Forobiyni ana shunday "kufr" va bid'at uchun ta'qib qilgan paytlari bo'lgan.

Allomaning fikricha, faqat bitta haqiqat bor, lekin unga turli rakurs va darajalarda qarash mumkin, shuning uchun u haqda turli muqobil xulosalar chiqarish mumkin. Uning falsafiy qarashlarini muayyan tarixiy vaziyatda, ma'lum bir davr bilan bog'lash orqaligina to'g'ri tushunish mumkin. Bu davrda materialistik falsafa tizimi hali ochiq shakllanmagan edi. Binobarin, o'rta asrlarda falsafiy tafakkur taraqqiyoti xudoni ulug'lovchi diniy-teologik xususiyat kasb etdi. Binobarin,

⁷ Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016, - 281 b.

⁸ Азизбердов А.Б., Муталибов С.А. Абу Наср аль-Фараби. Исследования и переводы. - Ташкент: Фан, 1980, - С. 3-4.

⁹ Беляев Е.А. Предисловие в книге: Усома ибн Мункиз. Книга назиданий. - М.: ГИХЛ, - С. 49.

Forobiyning falsafiy ta'limoti, asosan, dunyoni bir xudo yaratgan, degan tamoyilga asoslangan idealistik ta'limotdir. Alloma dahosi va tarbiyasi, albatta, bu idealizmga boshqa shakl bermay qololmadi. Arab tarixchisi Useybiyning so'zlariga ko'ra, Forobiyning falsafiy tizimdagi ahamiyati keyinroq paydo bo'lgan. Uning falsafiy tizimi o'rta asr falsafasining barcha muammolarini qamrab olgan desak, mubolag'a bo'lmaydi. Bular borliq haqidagi ta'limot, materiya va uning rivojlanishi muammosi, insonni bilish muammosi, mantiq muammolari, aql va uning inson ijtimoiy faoliyatidagi o'rni, axloq, estetika, naturfalsafa va fanlar metodologiyasi muammolari va boshqalar shular jumlasidan.

Forobiyning falsafiy va mantiqiy-uslubiy qarashlarini chuqurroq anglash uchun uning fanlarni guruhlashi (tasniflash)ni ko'rib chiqish zarur. Bu guruhlash Aristotel tasnifiga o'xshaydi, lekin Forobiyda tabiatshunoslik va matematika fanlari keng va rang-barang tarzda aks etgan. Bu uning ratsionalistik va materialistik harakatlarining natijasi bo'lib, o'rta asrlarda Sharq falsafasining rivojlanish yo'nalishini aks ettiradi.

Umuman olganda, faylasuf va mantiq olimi Forobiydan birinchi bo'lib Ibn Sino, Nizomalmulk, Nasreddin Tusiy, Nizomiy Ganjaviy va yahudiy faylasuflari bahramand bo'lganlar. Forobiy falsafasining Yevropaga ko'chirilishida yahudiy faylasuflari muhim rol o'ynagan. Ular orqali Forobiy ta'siri Dekart, Spinoza, Kant va Bergsonga yetib bordi. Xristian olamining qadimgi yunon falsafasi bilan jiddiy aloqasi musulmon faylasuflarining, xususan, Forobiyning asarlari tufayli yuzaga kelgan. Forobiyning G'arbga ta'siri nafaqat naturfalsafa va mantiq sohasida, balki metafizika, diniy falsafa, axloq va siyosat sohalarida ham namoyon bo'ldi.

Forobiy mantiqqa ta'rif berar ekan, mantiq san'ati aqlni kamol toptiruvchi, insonni to'g'ri yo'lga va idrokda haqiqatga yo'naltiruvchi, insonni xatolardan saqlaydigan, qilgan yoki qilmaganligini tekshiradigan qoidalar majmui ekanligini ko'rsatadi. Forobiy tafakkur qonuni bo'lgan mantiqni til ilmi bo'lmish grammatika bilan qiyoslab yozadi: "Mantiq grammatikaga mos keladi. Demak, mantiq san'atining aql va aqliy ma'lumotlarga munosabati grammatikaning til va so'zlarga munosabati kabidir. Grammatikaning so'zlar haqida bizga beradigan qoidalar mantiqning aqliy ma'lumotlar haqida bizga beradigan qoidalariga o'xshaydi. Grammatika har qanday xalq so'ziga xos qoidalarni beradi, mantiq fani esa barcha xalqlar so'ziga xos umumiy qoidalarni beradi»¹⁰. Keyin faylasuf mantiqni aruz vazni bilan qiyoslab, shunday yozadi: "Mantiq ham aruz ilmiga mos keladi". Demak, mantiq ilmining axborotga nisbati tushning she'rga nisbati kabidir. She'rlar haqidagi tafsir ilmining bizga bergan qoidalar, mantiq ilmining aqliy ma'lumotlar haqida bergan qoidalariga o'xshashdir¹¹.

O'rta asr islom faylasuflari Aristotel va Aflotun risolalarini arab tiliga tarjima qilib, Sharq peripatizmiga asos solishgan. Ushbu tarjima qilingan qo'lyozmalar butun Yevropaga tarqatila boshlandi. Kelajak avlod ellinlarning ma'naviy madaniyati, erkin tafakkuri, unutilgan hayotga muhabbati asosida tarbiyalandi. Ushbu kitoblardan o'rta

¹⁰ Al-Forobiy, Falsafiy trakt, Olmaota 1972, - B. 119.

¹¹ Al-Forobiy, Falsafiy risola, Olmaota 1972. - B. 129.

asrlarda Yevropada “Uygʻonish” tushunchasi tugʻilgan. Uygʻonish davri - Yevropada ellinizmning kuchayishi. Bu qadimgi Yunoniston va islom dunyosida paydo boʻlgan genetik jihatdan boy edi. Bundan Gʻarb sivilizatsiyasining ulkan daraxti oʻsdi. Bu Gʻarb va Islom sivilizatsiyasi oʻrtasidagi muloqotning isbotidir.

Agar islom falsafasi tarixiga nazar tashlasak, Abu Nasr Forobiyning maʼnaviy olami naqadar yuksak boʻlganiga guvoh boʻlamiz. Falsafada Forobiy ijdi hod darajasiga koʻtarilgan, shuning uchun u nafaqat fiqh va kalom haqida oʻz fikrini bayon eta olgan, balki oʻsha masalalar yuzasidan tegishli qarorlar ham qabul qila olgan.

Abu Nasr Forobiy ichki maʼnaviy olamining islom falsafasi tarixidagi oʻrni va mavqeini bunday muhim guvohliklarni tilga olmasdan turib aytib boʻlmaydi.

Forobiy “Aristotel falsafasi” asarida “Insonning ruhi va ruhiy kuchlarini tekshirish borasida Aristotel inson faqat ruh va ruhiy kuchlar vositasida oʻz mohiyatiga erishishi uchun yetishmasliklarini va buning uchun yana oʻzga nimadir zarurligini aniqlaydi”, deb yozdi. “Bu oʻrinda Aristotel, nega bunday boʻlishini oʻrganishga majbur boʻldi va inson nutq egasi ekanligini topdi, nutq esa aql bilan bogʻliq. Shu munosabat bilan Aristotel aqlni, aql nima ekanligini tahlil etdi. Buni u ruh va tabiatni qanday tadqiq etgan boʻlsa, shu yoʻsinda tadqiq etdi”¹².

Al-Forobiy maʼnaviy olami shakllanishi ham qadimiy falsafiy anʼananing oʻzlashtirilishi bilan bogʻliq. Aniqrogʻi, Aristotel va Aflotun falsafasi Abu Nasr Forobiy fikrlarining nazariy manbai boʻlgan. Aflotun (neoAflotunizm) va Aristotel falsafasi Forobiy falsafasining nazariy asosi boʻlsa-da, uning dunyoqarashini faqat Aflotunchilik va Aristotelchilikning uygʻunligi sifatida bilish mumkin emas. Alloma oʻzining “Davlat arbobining aforizmlari”, “Amaliy aql haqida” asarlarida inson nimani ustun hisoblasa va nimadan oʻzini chetga olishni istasa, ana shunga erishishi mumkin”,¹³ deb yozadi.

Forobiy oʻzining “Baxt-saodatga erishuv haqida” risolasida baxt va unga yetaklovchi yoʻlga alohida eʼtibor beradi. U oʻlimdan keyingi taʼriflab boʻlmaydigan baxt haqida emas, balki tiriklar baxti haqida gapiradi. Bunga erishish uchun inson oʻzini takomillashtirishi, qiyin yoʻlni bosib oʻtishi kerak.

Insonning tabiiy qobiliyati unga ham yaxshi, ham yomon ishlarni qilish imkonini beradi.

Insonning yetukligi xarakterning yetukligi bilan birga, shuning uchun baxtga erishish va xarakterning kamoloti oʻrtasidagi bogʻliqlik mavjud.

Bir soʻz bilan aytganda, Forobiy oʻz maqsadiga erishish insonlarga bogʻliq, deydi. U inson oʻzini maʼnaviy jihatdan doimo takomillashtirib borishi kerak, inson faqat haqiqatni, oʻzini oʻrab turgan olamni bilish bilangina takomillashishi mumkin, degan xulosaga keladi.

Allomaning fuqarolik siyosati, xalq va jamiyat haqidagi fikrlari uning “Fusul al-madaniy” – “Davlat arbobi maqollari” risolasida ham yoritilgan. Bu risolaning

¹² Касимжанова А.А. Аль-Фараби арабско-мусульманская культура. – Алматы, 2001. – С. 149-163.

¹³ Аль-Фараби. Социально-этические трактаты. Алма-ата. – С. 206.

mavzulari turlicha bo'lsada, asosan, bir maqsad – inson va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarga, uning taraqqiyotiga bag'ishlangan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Forobiyning ilmiy fikrlari o'zidan keyingi davr Sharq va Yevropa xalqlarining falsafiy, estetik, ijtimoiy-axloqiy tafakkuriga ta'sir ko'rsatib, san'at rivojiga, umumiy ma'naviy qadriyatlar yuksalishiga katta ta'sir ko'rsatdi. sivilizatsiyaning buyuk faylasufi Abu Nasr Forobiyning ma'naviy olami insoniyat sivilizatsiyasi va ma'naviy qadriyatlarining eng yuksak cho'qqisidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Луфа Эйан, Аль-Фараби и современность : сборник / Луфа Эйан, Уй Юань, Гуй Лиян. - Пекин : Изд-во обществ. наук КНР, 2015. - 231 с.
2. Садыков А.У. Политика Абу Насра Фараби. Авт. канд. дис. - М., 1974, - С.18-19.
3. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016, - 281 b.
4. Азибердов А.Б., Муталибов С.А. Абу Наср аль-Фараби. Исследования и переводы. - Ташкент: Фан, 1980, - С. 3-4.
5. Беляев Е.А. Предисловие в книге: Усома ибн Мункиз. Книга назиданий. - М.: ГИХЛ, - С. 49.
6. Al-Forobiy, Falsafiy trakt, Olmaota 1972, - B. 119.
7. Al-Forobiy, Falsafiy risola, Olmaota 1972. – B. 129.
8. Касимжанова А.А. Аль-Фарабии арабско-мусульманская культура. – Алматы, 2001. – С. 149-163.
9. Аль-Фараби. Социально-этические трактаты. Алма-ата. – С. 206.

“ФЛЕШМОБ” ТУШУНЧАСИ ВА УНИНГ ИНҚИРОЗЛИ ВАЗИЯТЛАРНИ КЕЛТИРИБ ЧИҚАРИШДАГИ РОЛИ

ХАСАНОВ Бобуржон Хакимович

*Ички ишлар вазирлиги ходими,
фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
sherzodxamrayev1990@gmail.com*

АННОТАЦИЯ

Ҳозирги кунда интернет оламида шиддат билан ривожланган даврда, деструктив кучлар томонидан мамлакат ичида оммавий норозилик намоёнликлари ташкиллаштирилиши, уни бошқариши билан боғлиқ муаммолар осонлик билан ҳал этилмоқда. Бу каби ҳолатларни ташкиллаштиришда оммавий норозилик намоёнлигининг “флешмоб” кўриниши айни муддао. Мазкур мақолада “флешмоб” тўғрисида тушунча, унинг жамиятга келтирадиган нохуш оқибатлари, уни олдини олишдаги профилактик тадбирлар ҳусусида ёритилган.

Калит сўзлар: *норозилик, намоёнлиш, оммавий, омиш, флешмоб, тартибсизлик, ижтимоий-сиёсий вазият, хавфсизлик, фалсафа.*

ПОНЯТИЕ «ФЛЕШМОБ» И ЕГО РОЛЬ В ВОЗНИКНОВЕНИИ КРИЗИСНЫХ СИТУАЦИЙ

ХАСАНОВ Бобуржон Хакимович

*Сотрудник Министерство внутренних дел
sherzodxamrayev1990@gmail.com*

АННОТАЦИЯ

В наше время в бурно развивающемся мире Интернета легко решаются проблемы, связанные с организацией и управлением деструктивными силами массовых протестов в стране. Появление «флэшмоба» публичного протеста – очень важный фактор в организации подобных дел. В данной статье рассмотрено понятие «флэш-моб», его неприятные последствия для общества, профилактические меры по его предотвращению.

Ключевые слова: *протест, демонстрация, масса, фактор, флешмоб, беспорядки, общественно-политическая ситуация, безопасность, философия.*

THE CONCEPT OF "FLASHMOB" AND ITS ROLE IN CAUSING CRISIS SITUATIONS

KHASANOV Boburjon Khakimovich

Employee of the Ministry of Internal Affairs

sherzodxamrayev1990@gmail.com

ABSTRACT

Nowadays, in the rapidly developing world of the Internet, the problems associated with the organization and management of the destructive forces of mass protests in the country are easily solved. The appearance of a "flash mob" of public protest is a very important factor in the organization of such cases. This article discusses the concept of "flash mob", its unpleasant consequences for society, preventive measures to prevent it.

Key words: *protest, demonstration, mass, factor, flash mob, riots, socio-political situation, security, philosophy.*

КИРИШ

Маълумки, сўнгги бир асрда гигимон давлатлар томонидан ер шарини минтақаларга бўлиш, тарафдор бўлмаган кичик давлатларда сиёсий-ижтимоий, иқтисодий ва криминоген вазиятни издан чиқариш орқали аҳолини оммавий норозиликлар тўлқинига тушириш ва амалдаги ҳукуматни ағдариш амалиёти кенг фойдаланилмоқда.

Бу борада оммавий норозилик намоёишининг “флешмоб” кўринидаги ҳаракатларни амалга ошириш, ёшлар онгига интернет тармоғи орқали ёд ғояларни сингдириш, ушбу орқали бир вақтнинг ўзига оломонни майдонларга олиб чиқиш ҳолатлари кузатилмоқда.

Тадқиқот натижаси

“Флешмоб” инглизча сўз бўлиб, *Flash* – учқун ва *mob* – оломон деган маънони англатади. Немис тилида *mob* – сўзи ярамаслар деган манонда ҳам ишлатилади. Демак “Flashmob” сўзи “ярамаслар тўдаси” деган маънони ҳам ифодалайди.

“Флешмоб” маъно жиҳатдан илгари мавжуд бўлган “Хепеннинг” атамасига яқин келади. Хепеннинг – (инг. *Happening* – содир бўлмоқ) театр намоёишида олдиндан дастурда бўлмаган ғоянинг авж олиши ёки қандайдир ҳодисанинг томошабинлар ҳамкорлигида бирданига тез ривожланиши тушунилади.

Бугунги кунда флешмоб атамасини реклама, ОАВ саҳифаларида турли дастурларда ҳар ҳил соҳа мутахассислари ишлатяпти. Ортида учинчи томоннинг ғаразли ғоялари беркингани учун ушбу атама ҳамон тўлиғича, батафсил еритиб берилгани йўқ.

Флешмоб – бу бир тўда одамларнинг интернет орқали ёпиқ келишган ҳолда тўсатдан бир ерда пайдо бўлиши ва олдиндан ўйланган тартибсизликни содир этиш биланок, тезда яна ғойиб бўлишдир.¹⁴

Ташкил этилган ижтимоий–маърифий тадбирлар билан флешмоб ўртасида катта фарқ бор. Флешмоб куйидаги хусусиятлари билан алоҳида ажралиб туради.

- Тўсатдан юз бериши;
- Марказлашган бошқарувнинг йўқлиги;
- ижтимоий–маъмурий мақсадларнинг йўқлиги;
- флешмоб қатнашувчилари бир–бирини танимаслиги;
- ОАВда флешмобни ёритишни рад этиш.

Ғаразли кучларнинг қуролига айланган флешмоб кишилар ўртасида низо чиқариб, оммавий норозилик намоишлар ва тартибсизликларга сабаб бўлмоқда. Миллатраро ва дўстона муносабатларга совуқчилик солмоқда.

Флешмобчилар оломон тўдасини ташкил қилиб, норозилик ҳаракатларини четда турган ҳолда кузатишяпти. Оқибатда ҳалқларнинг маънавияти, ўзлигини барбод этиб, уларнинг моддий бошлйларини эгаллаб олишмоқда.

Флешмобчилар бутун дунё бўйлаб олиб бораётган ҳаракатларнинг бир қанча турлари мавжуд. Улар ҳеч кимга сездирмаган ҳолда интернет орқали оломон ичига йўл топиб, кириб боради. Ҳозирги кунда ёшлар ахлоқни, дунёқарашини бузадиган жуда кўп қилиқлар, асосан флешмобнинг ватани бўлган ғарб давлатларидан тарқалиши ҳеч кимга сир эмас.

Флешмоб ўтказишнинг энг асосий шарти унинг кутилмаганда, кўкқисдан содир этилишидир. Шунингдек, унда ташкилий раҳбар бўлмайди. Флешмобни ўйлаб топганлар, аслида унинг сиёсий ва реклама тадбирларидан ҳоли бўлишини ишташган эди. Шунинг учун ҳам компьютер ўйинлари каби нарсалар каби муккасидан кетиб, жуда қизиқадиган ёшлар худди ўйин сингари, бу йиғинни ҳам ўйлаб топишган. Аксар ҳолларда бундай тадбирга тўпланадиганлар бир–бирларини умуман кўрмаган бўлади, фақат исмларини ғойибона билишади, холос.

¹⁴ А.Хасанов. Интернетдаги таҳдидлардан ҳимоя/ Т, 2016.

Флешмобчилар, аввало ҳалқ онгига ўз жирканч ғояларини сингдириш, ёшларни унга мослаштириб, норозилик кайфиятида ушлаб туриш оқибатида қора мақсадларга етишга интилишади.

Ҳозир флешмоб Ўзбекистон ёшлари маънавиятига ҳам сездирмаган ҳолда таҳдид солмоқда. Флешмоб ёшлар тарбиясига қуйидаги воситалар орқали салбий таъсир кўрсатмоқда:

- Ғарб фильмлари, мусиқалари ва клирлари;
- Интернетдаги ижтимоий тармоқлари;
- Уяли телефонлар;
- Ҳаёсизликни тарғиб қилувчи ахборот воситалари;
- Виртуал ўйинлар.

Террорчи ва бузғуни кучлар томонидан флешмоб оммавий норозилик намоёишларини ёки тартибсизликларни содир этишнинг сабаб ва оқибатлари қуйидагилардан иборат:

1. Бугунги кунда флешмоб намоёишини ташкил этишни таъқиқловчи аниқ қонун ҳужжатлари мавжуд эмас. Агарда буйдай ҳаракатлар содир этилган тақдирда, қатнашчиларга билвосита айблар қўйилади, лекин иштирокчиларнинг бир–бирига бегона эканлиги вазиятни янада чигаллаштиради. Масалан, бундай воқеани юзага келтиргани учун қатнашувчилар оммавий норозилик намоёишлар ўтказиш тартибини бузганлик билан айбланиб қолиши мумкин. Бироқ бунда барибир флешмобнинг асосий ташкилотчилари панада қолиб кетади.

2. Флешмоб намоёишини ташкил этиш босқичлари юқори даражадаги ёпиқлик ва яширин тарзда амаога оширилади. Шунинг учун бундай ҳаракатни олдиндан аниқлаш ва аҳолини огоҳлантириш жуда мушкул.

3. Оддий флешмоб намоёишида ҳам кўп одамларни бир жойга қуққисдан тўплаш имкони бор ва тўс–тўполонларни содир этиб, бир лаҳзада воқеа жойидан қочиб қолиш мумкин.

4. Флешмоб ташкилотчилари, асосан, асосан, ёшларни, яъни ҳали оқни қорадан ажрата олмайдиган, болаларни офат домига тортишга уринишади. Оқибатда, бундай ёшлар нопок кимсаларнинг ноғорасига ўйнаётганини ўзлари ҳам сезмай қолишади.

5. Флешмоб хабарлари иштирокчиларнинг бир–бирига зудлик билан тарқалиши ва қисқа фурсатда ўз–ўзидан кўпайиши бузғунчиларга жуда қўл келади.

Бугунги кунда дунёнинг турли минтақаларида содир бўлаётган воқеа–ҳодисалар шуни кўрсатмоқдаки, флешмоб намоиши ғаразли кучларнинг қораниятига етиши учун асосий восита ролини ўйнамоқда.

Маълумки, ғарбдан интернет орқали кириб келаётган маълумотларда, асосан, ёшларни босиқма–босқич ўзлигидан айириш, миллий анъаналарга ва урф–одатларига бегона қилиш, тарихий хотирасини қирқиш орқали миллатлар устидан ҳукмронликка эришиш тамойили борган сари кучаймоқда.

Мураккаб ва шиддатли кечаётган ахборот асрида, флешмобнинг ёшлар тарбиясига ўтказётган салбий таъсирларидан ҳимоялаш учун қуйидаги йўналишларга катта эътибор қаратиш лозим:

- Миллий ва диний қадриятларимизни ўзида акс эттирадиган интернет сайтлари, мультимедиа ва роликларини кўпайтириш;
- Ижтимоий рекламаларни кўпайтириш ва унинг таъсирчанлигини ошириш;
- Тарбиявий ва маънавий–маърифий ишларни ташкил этишда ёшларнинг истак ва хоҳишларини инобатга олиш, унда ҳар қандай мажбурлашлардан воз кечиш, ёшларнинг қизиқишини тартибга солиш ва тўғри йўналтириш;
- Асрлар оша қон–қонимизга сингиб кетган диний қадриятлар – ота–онани улуғлаш, оилани муқаддас сақлаш, фарзанд бурчи, меҳр–оқибат, иффат, ор–номус, ҳаё каби фазилатларга содиқ қолиш;
- Ёшларнинг жамият ва миллат олдидаги инсоний бурчларини тўлақонли англашлари, халқ бахт–саодати ҳамда юрт фаровонлиги йўлида меҳнат қилишларига эришиш учун барча шарт–шароитларни ташкил этиш;

Шунингдек, таълим–тарбия жараёнида ёшларда соғлом эътиқодни шакллантириш масаласига алоҳида эътибор қаратилиши, глобаллашув шароитида тарбия жараёнини тўғри йўлга қўя билиш лозим.

ХУЛОСА.

Жамиятга таҳдид солувчи иллатларга қарши курашда бой маънавият ва муқаддас ислом динининг эзгу таълимотлари ёшлар учун жуда улкан халоскор куч вазифасини бажаришини унутмаслик керак.

Ибн Можа (раҳимахуллох) ривоят қилган ҳадисда: “Расулуллох(соллаллоху алайҳи ва саллам) *“Менинг умматим залолатда жам бўлмайди. Агар ихтилофга дуч келмасангиз, кўпчиликка эришинг”*, – деб марҳамат қилинган.

Оқибатини билмай туриб ёки билса ҳам қандайдир мақсадлар илинжида ёшларни флешмоб сингари тартибсизликларга чиқаришга чақираётган кимсалар Қиёмат куни Аллох тоало ҳузурида қаттиқ азобга йўлиқади. Чунки улар ҳали оқ билан қорани ажрата олмайдиган ёшларни йўлдан уриб, жамият ва кишилар тинчлигига раҳна солмоқла. Бундай ҳолатларнинг олдини олишга доимо ҳушёр бўлиш лозим.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И. Юксак маънавият–енгилмас куч. Т. 2008;
2. Алимов У. Оилада фарзанд тарбияси. Т. 2014;
3. Алимов У. Ёшлар келажагимиз. Т. 2008;
4. Тулепов А. Интернетга ин қурган ўргимчак. Т. 2014;
5. Иброхимов А. Ватан туйғуси. Т. 1996;
6. Уватов У. Халқаро терроризм: тарих ва замонавий муаммолари. - Т. 2002;
7. Хасанов А. Интернетдаги таҳдидлардан ҳимоя/Т–2016;
8. Что происходит на границе Кыргызстана и Таджикистана? Читайте больше:nur.kz/world/1988319;
9. Ҳиндлар нега Исломга қарши исён кўтармоқда. <https://sputniknews-uz.com>;
10. Авцинова Г. И., Воронина Е. Ю. Инновационные формы протестной активности молодежи // PolitBooK. 2014;
11. Беспалов М. Флэшмоб как метод художественного сознания [Электронный ресурс]. 2017;
12. Искусство создавать акцию: Межрегиональная молодежная общественная организация
13. «Новые Люди». Волгоград, 2007 [Электронный ресурс];
14. Мельник Г. С. Тактические медиа в деструктивных технологиях протеста // Вестник Санкт-Петербургского университета. Сер. 16. Психология. Педагогика. 2015;
15. Носик А. А. Публичные политические сетевые институты и процессы мобилизации: сетевой анализ протестного ядра и его формирования // Век информации. 2017;

TARBIYA JARAYONIDA OILAVIY MUNOSABATLARNING FARZAND RUHIYATIGA TA'SIRI

SHAROPOV O'Imasbek Shuhrat o'g'li

O'zbekiston Milliy universiteti tayanch doktoranti

sharopovolmasbek871@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada oilaviy munosabatlarning farzand tarbiyasi va kelajagi uchun qanchalik muhimligi, ota-ona munosabatlarining ijobiy yoki salbiyligi farzandlarining ruhiy holatiga ta'siri, to'liq bo'lmagan oilalarda voyaga yetayotgan o'g'il va qiz farzandlar duch kelayotgan muammolar yoritib berilgan. Oila imidjining shakllantirishda ota va onaning o'zaro munosabatlari ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Oila, farzand tarbiyasi, oilaviy munosabatlar, ma'naviy sog'lomlik, o'smir, ota-ona, oila imidji, madaniy munosabatlar, oilaviy muhit.

ВЛИЯНИЕ СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЙ НА ПСИХОЛОГИЮ РЕБЕНКА В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

Шаропов Улмасбек Шухрат угли

Докторант Национального университета Узбекистана

sharopovolmasbek871@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается важность семейных отношений для воспитания и будущего детей, влияние позитивных или негативных родительских отношений на психическое состояние детей, а также проблемы, с которыми сталкиваются мальчики и девочки, растущие в неполных семьях. Подчеркивается важность взаимоотношений отца и матери в формировании образа семьи.

Ключевые слова: Семья, воспитание детей, семейные отношения, духовное здоровье, подросток, родители, образ семьи, культурные связи, семейная среда.

THE INFLUENCE OF FAMILY RELATIONSHIPS ON THE CHILD'S PSYCHOLOGY DURING THE PROCESS OF EDUCATION

SHAROPOV Ulmasbek Shuhrat ugli

Researcher, National University of Uzbekistan

sharopovolmasbek871@gmail.com

ABSTRACT

This article discusses the importance of family relationships for the upbringing and future of children, the positive or negative impact of parental relationships on the mental state of children, and the problems faced by boys and girls growing up in single-parent families. The importance of the relationship between father and mother in the formation of the family image is highlighted.

Keywords: Family, child upbringing, family relationships, spiritual health, teenager, parents, family image, cultural relations, family environment.

KIRISH

Barcha insoniy munosabatlar orasida oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlar ayniqsa teran va mustahkamdir. Oila- jamiyatning asosiy bo'g'ini sifatida, jamiyat rivoji uchun eng katta hissa qo'shadigan institut hisoblanadi. Undagi munosabatlarning ishonch, mehr, muhabbat va hurmat asosiga qurilganligi ayniqsa yosh avlodni ruhiy jihatdan yetuk qilib tarbiylashada yuqori ahamiyat kasb etadi. Oilaviy munosabatlar quyidagi 4 qisimdan tashkil topgan:

1. **Ruhiy-fiziologik munosabatlar** – biologik turdoshlik va jinsiy eitiyojni qondirish munosabatlari.

2. **Psixologik munosabatlar** – ochiqlik, bir-biriga ishonch va g'amxo'rlikni, bir-birini ma'naviy va emotsional qo'llab-quvvatlashni nazarda tutadi.

3. **Ijtimoiy munosabatlar** – oilada rollarning taqsimlanishi, oiladagi moddiy qaramlikni, shuningdek nufuz, rahbarlik, bo'ysunish va boshqa munosabatlarni o'z ichiga oladi.

4. **Madaniy munosabatlar** – mazkur oila vujudga kelgan va yashayotgan u yoki bu madaniyat sharoitlarida yuzaga kelgan an'analar va odatlar bilan belgilanuvchi oiladagi alohida munosabatlar.¹⁵

Bu munosabatlar albatta bola tarbiyasida asosiy o'rin tutadi. Oilaviy munosabatlarning qay darajada va nima asosida tuzilganligi farzandning ruhiy holatiga yoki ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Oilada ota va onaning bir biriga bo'lgan munosabatlaridagi mehr, muhabbat va ishonch tuyg'ulari bola yoshlik chog'idanoq uning psixikasida o'z aksini topadi. Bola ruhiy holatining buzilishi, asabiylik, diqqat-e'tiborni jamlolmaslik, odobni tez-tez buzilishi asosan ota-ona munosabatlaridagi kamchiliklar natijasi sifatida baholanadi.

Ota-ona o'z ruhiy va ma'naviy sog'lijiga alohida e'tibor berishi lozim. O'z ruhiy sog'ligining holatiga to'g'ri baho bermaslik bolalarga o'ta salbiy ta'sir ko'rsatadi.

¹⁵ Inomova M. "Oilaviy tarbiyani takomillashtirishning nazariy asoslari" "Xalq ta'limi" jurnali. Toshkent. 1998-yil 3-son.

Ma'naviy sog'lom odamlar uchun o'z sha'niga dog' tushirmaslik, bolalar baxti haqida g'amxo'rlik qilish, xotini yoki erining qarashlari va xohish-istaklariga hurmat bilan munosabatda bo'lish asosiy axloqiy qadriyatlar hisoblanadi. Ular oilaning an'anaviy tarkibini saqlaydi, o'z farzandlarini nafaqat hayotda shaxsiy muvaffaqiyatga erishishga intilish, balki o'z ota-onasi va qarindoshlarining munosib imidjini saqlash ruhida ham tarbiyalaydi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ota-ona farzandlarida o'z bolalarining bo'lg'usi ota-onasini ko'rishlari lozim. Aqliy va jismoniy jihatdan faol hayot kechirish, axloqiy-ma'naviy sog'lomlik va beg'uborlik bola normal rivojlanishi uchun zarur bo'lgan bosh omillardir.

Oila – jamiyatning muhim bo'g'ini. Unda biz o'z hayotimizning eng yaxshi va muhim qismini o'tkazamiz. Oila shaxsning shakllanish sarchashmasi hisoblanadi va uning jismoniy va ma'naviy sog'lomlik darajasini belgilaydi.

Ota-onaning oiladagi maqomi ularga muloqot qoidalariga rioya etish majburiyatini yuklaydi, kattalar xulq-atvori shartlarini belgilaydi. Muayyan sharoitdagi xulq-atvorni modellashtirish muloqot jarayonida o'zini to'g'ri tutish demakdir. Bolalar oldida ota-onalarning bir-birining fikrini hurmat qilgan holda madaniy muomala qilishi, farzandlarning jamoa bilan kirishimli bo'lishi, jamiyatda har qanday muammoli vaziyatlarni muomala orqali murosa-madora yo'li bilan hal qilish ko'nikmasini shakllantirishda boshlang'ich bo'g'in vazifasini ta'minlab beradi.

Ota-ona oilada har jihatdan o'z farzandlariga o'rnak bo'ladi. Bola ulg'aygani sari ota-ona imidjining unga bo'lgan ta'siri kuchayib boradi. Ayrim ota-onalar bunga ko'pincha e'tibor bermaydilar. Aksariyat hollarda ular uyda o'z tashqi ko'rinishiga qaramay qo'yadilar. Vaholanki, bu bolalar tarbiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ular muqarrar tarzda hayotda o'z ota-onasiga taqlid qiladi. Buning natijasida bolaning o'ziga bo'lgan ishonchi pasayishi va buning natijasi o'z oldiga qo'ygan maqsadlarga erishishda qiyinchilikka uchrashi mumkin.

To'liq bo'lmagan (ya'ni otasiz yoki onasiz) oilada tarbiya uchun o'ziga xos sharoitlar yuzaga keladi. Oilada otaning yo'qligi o'g'il bolalarga qiz bolalarga qaraganda salbiyroq ta'sir ko'rsatadi: otasiz ular ko'pincha urishqoqroq va sertashvishroq bo'lib o'sadilar. Bunday oilalarda voyaga yetgan qizlarning xulq-atvori to'liq oilada tarbiyalangan qizlar xulq-atvoridan uncha farq qilmaydi.¹⁶

Ota-onasining ajrashishi, ular o'rtasidagi urush-janjallar bola uchun muammolar manbaiga aylanadi. O'smirlarda ruhiy holatning buzilishi va huquqbuzarliklar ko'pincha ota-onaning ajrashishi bilan bo'liq bo'ladi. Ota-onasi ajrashgan oilalarda

¹⁶ Lutfullayev N. "Oilaning tarbiyaviy ahamiyati". "Xalq ta'limi" jurnali. Toshkent; 2005.

tarbiyalangan bolalarning o'ziga munosabati to'liq oilalarda ulg'ayayotgan bolalarning o'ziga munosabatiga qaraganda salbiyroq bo'ladi. Asosan jamiyatdan norozilik, insonlarga nisbatan ishonchsizlik hislari ularni jamiyatda o'zi xohlagan darajaga erishishiga to'sqinlik qiladi.

Ota-onaning ajrashishi oiladagi muhitga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Uning salbiy oqibatlarini o'g'il bolalarda qiz bolalarga qaraganda kuchliroq seziladi. Ota-onasi ajrashganidan so'ng o'g'il bolalar ko'pincha bebosh va jizzaki bo'lib qoladi, o'zini boshqarish qobiliyatini yo'qotadi. Xulq-atvorning bu o'ziga xos jihatlari ota-ona ajrashganidan keyingi dastlabki oylarda ayniqsa bo'rtib ko'rinadi.

Ota-ona o'z farzandiga har tomonlama barkamol shaxs bo'lib voyaga yetishiga ko'maklashishi lozim. Ular ta'minotchi emas, balki tarbiyachi bo'lishi kerak. Agar ular o'z farzandini faqat ta'minlasa, bola baxtli bo'lmaydi. Chetda boyroq va omadliroq odam doim topiladi. Ular aytgan so'zi qonun sanalgan, bola cheksiz ishonadigan ota-ona bo'lishi lozim. Shunda bola uyda nimani eshitgan bo'lsa, hammasi haqiqat ekanligini biladi. Bu uni maktabda va ko'chada eshitgan gaplardan psixologik jihatdan himoya qiladi.

Bolani bobolar va buvilar tarbiyalashiga har xil yondashish mumkin. Ko'pgina ota-onalar bolani faqat o'zlari to'g'ri tarbiyalay olishlariga ishonadilar. Ayrimlar esa, aksincha, o'z hayotining o'tkinchi muammolarini hal qilgan katta avlod vakillariga bolalarga to'g'ri tarbiya berishga qodir, deb hisoblaydilar. Bobolar va buvilar bolalarni yaxshiroq tarbiyalashga qodir, degan fikr ancha bahslidir. Zero, bugungi bobolar va buvilar mohiyat e'tibori bilan kechagi otalar va onalardir. Nima bo'lganda ham, oilada tarbiya borasida ota-ona o'rnini hech kim bosa olmaydi.

Ota-ona va bolalarning o'zaro aloqalari jarayoni tahlili bolaning ikki tomonlama aloqa manbalari sifatida ayniqsa muhim bo'lgan o'zaro munosabatlarning uch sohasini farqlash imkonini beradi:

birinchi – ota-ona o'z farzandining do'stlarini bilishi;

ikkinchi – ota-ona o'z farzandining o'qishi natijalariga qiziqishi;

uchinchi – ota-ona oila davrasidagi umumiy suhbatda o'z farzandi bilan muloqot qilishi. Bu uch sohadagi o'zaro munosabatlar bolaning yaxshi rivojlanishidan manfaatdorlik ko'rsatkichi bo'lib xizmat qilishi mumkin.¹⁷

Kichik maktab yoshi va o'smirlik davrida bolalarning emotsional hayoti asosan ularning oshna-og'aynilari doirasi bilan belgilanadi. Shu sababli ota-onaning o'z o'g'li yoki qizining do'stlari va dugonalariga bo'lgan munosabati ularning bolaga bo'lgan qiziqishining bilvosita ko'rsatkichi hisoblanadi.

¹⁷ Maqsudov T. tahriri ostida "Oila etikasi va psixologiyasi" Toshkent; "O'qituvchi". 1991.

O'qish natijalariga qiziqish – ota-onaning bolaga bo'lgan umumiy qiziqishining muhim ko'rsatkichi. Maktabda ishlar qanday ketayotganini bolaning kundalik daftarini tekshirish orqali bilish mumkin. Shu sababli kundalik daftardagi joriy yozuvlarga ota-onaning munosabati ularning o'z o'g'li yoki qizining o'qishiga, ularning qobiliyatlari va shaxsiy fazilatlariga bo'lgan munosabatini tavsiflaydi.

Odatda har oqshom butun oila dasturxon atrofida yig'iladi. Bu vaziyat ota-onaning o'z farzandiga qiziqishi nuqtai nazaridan diqqatga sazovordir, chunki unda oiladagi o'zaro munosabatlarning butun rang-barangligi aks etadi. Bolaning o'ziga munosabati unga qanday qarashlari, atrofdagilar unga qay darajada qiziqishlari bilan uzviy bojliq. Agar bola o'ziga past nazar bilan qarasa, u o'z fikrlari va mashg'ulotlari boshqalarga qiziqarli emas, deb hisoblashga moyil bo'ladi. Ota-onasining xulq-atvori va o'ziga bo'lgan munosabatidagi qandaydir holatlar uning bunga bo'lgan ishonchini mustaikamlab boradi. Oiladagi o'zaro munosabatlarning yuqorida qayd etilgan uch sohasidan har biri o'z holicha ota-onaning farzandiga bo'lgan qiziqishi darajasini aks ettirmasligi ham mumkin. Biroq ota-onaning o'z farzandiga befarq munosabati va bola o'ziga past nazar bilan qarashi o'rtasida bevosita aloqa mavjud.¹⁸

Bolalarga munosabat insoniylikning oliy ko'rinishi, timsoliga aylanishi lozim. Bolalarga muhabbat – ota-ona faoliyatining bosh omili. O'z farzandiga mehribon ota-ona bolaning o'zligi va ehtiyojlariga ko'proq mos keladigan xulq-atvor andozalarini intuitiv tarzda va ongli ravishda tanlaydi. Bunday ota yoki ona imidji benuqsondir. Ular bola uchun ma'naviy yo'lbo'shchi, ishonchli do'st va dono suhbatdosh vazifasini bajaradi. Ularning obrazi bola xotirasida uzoq vaqt, ba'zan bir umr saqlanib qoladi, hayotda o'rnak bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Inomova M. "Oilaviy tarbiyani takomillashtirishning nazariy asoslari" "Xalq ta'limi" jurnali. Toshkent, 1998-yil 3-son.
2. Lutfullayev N. "Oilaning tarbiyaviy ahamiyati". "Xalq ta'limi" jurnali. Toshkent; 2005-yil 2-son.
3. Maqsudov T. tahriri ostida "Oila etikasi va psixologiyasi" Toshkent; "O'qituvchi" 1991.
4. Azarov Y.P. "Oila pedagogikasi" Toshkent, "O'qituvchi", 2008.

¹⁸ Azarov Y.P. "Oila pedagogikasi" Toshkent, "O'qituvchi". 2008.

JISMONIY MADANIYAT FAKULTET TALABALARINING SPORT O'YINLARI YORDAMIDA KASBIY KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH

MATNIYAZOV Xasan Komolovich

Ma'mun universiteti "Umumkasbiy fanlar" kafedrasi dotsenti

p.f.b.f.d. (PhD)

matniyazovxasan0@gmail.com

Tel: +998975118411

ANNOTATSIYA

Maqolada jismoniy tarbiya va sport sohasi mutaxassisleri o'rtasida turli sport turlari, shu jumladan, voleybol bilan shug'ullanishning pedagogik oliy o'quv yurtlari jismoniy tarbiya fakulteti talabalari o'rtasida kasbiy mahorat va shaxsiy fazilatlarining shakllanishiga ta'sirini aniqlash uchun o'tkazilgan so'rovnoma natijalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: *Oliy o'quv yurtlari, vositalar, ko'nikmalar, dars, jismoniy madaniyat, shakllantirish, bilim, kasbiy mahorat.*

АННОТАЦИЯ

В статье представлены результаты анкетного опроса, проведенного среди специалистов в области физической культуры и спорта по выявлению влияния занятий различными видами спорта, в том числе волейболом, на формирование профессиональных умений и личностных качеств у студентов факультета физической культуры педагогических вузов.

Ключевые слова: *Высшие учебные заведения, средство, навыки, урок, физическая культура, формирование, знание, профессиональные умения.*

ABSTRACT

The article presents the results of a questionnaire survey conducted among specialists in the field of physical culture and sports to identify the influence of practicing various sports, including volleyball, on the formation of professional skills and personal qualities among students of the Faculty of Physical Culture of pedagogical universities.

Key words: *Higher educational institutions, means, skills, lesson, physical culture, formation, knowledge, professional skills.*

KIRISH

Adabiy manbalarni tahlil qilish o'qituvchining va xususan jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy mahorati doirasini aniqlash, ularni shakllantirish yo'llarini belgilash va aniqlashtirish imkonini berdi.

Mutaxassislarni so'rovnomadan o'tkazish yordamida har xil sport turlari bilan shug'ullanishning jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy mahoratlarini shakllantirishga ta'siri aniqlandi. Ta'sir darajasi 1 dan 3 gacha bo'lgan ballar soni bo'yicha baholandi. Jismoniy tarbiya o'qituvchisining shaxsiy sifatlarini shakllantirish vositalarini aniqlash bo'yicha o'tkazilgan so'rovnomada voleybol sohasidagi (56-ta) mutaxassislar ishtirok etishdi.

Omadsizlikka yoki g'alabaga bo'lgan ishonch motivatsiyasini o'rganish va diagnostika qilish uchun A.A.Reanning "G'alaba motivatsiyasi" va T.Elersning "Omadsizliklardan qochishga motivatsiya" [5] metodikalari bo'yicha birinchi bosqich talabalari orasida so'rovnoma o'tkazildi. Shuningdek, M. Sukerman (5) tomonidan ishlab chiqilgan "His-tuyg'ularni izlashda talablarni diagnostika qilish" adaptiv metodikasi qo'llanildi, unga ko'ra, his-tuyg'ularga bo'lgan talabning yuqori darajasi nazoratsiz, yangi, "asablarni qitiqlovchi" taassurotlarga bo'lgan qiziqishning mavjudligini anglatadi, bu sub'ektni tez-tez xavfli tadbirlarda va avantyuralarda ishtirok etishga undashi mumkin.

Sport sifatlarini boshqa sport turlari faoliyatida namoyon bo'ladigan boshqa sifatlarga almashish hodisasi qay miqdorda namoyon bo'lishini aniqlash maqsadida, N.E.Stambulova tomonidan ishlab chiqilgan "Sportchi talabalarining irodaviy sifatlarni o'z-o'zi baholash" [5] metodikasini qo'llash bilan o'z-o'zini baholash metodi yordamida o'zini tuta bilishlik va chidamlilik sifatlari aniqlandi. Tirishqoqlikni baholash uchun, E.P. Ilin va E.K. Feshenko tomonidan ishlab chiqilgan "O'zining tirishqoqligini baholash uchun so'rovnoma" va "O'zining qat'iyatligini baholash uchun so'rovnoma"lardan foydalanildi [5].

O'qituvchining jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari yordamida rivojlantirish mumkin bo'lgan kasbiy mahoratlarini aniqlash uchun, bir nechta mualliflarning ilmiy-uslubiy adabiyotlari manbalarini tahlil qildik [2, 5, 8, 9].

Guruhlarga ajratilgan kasbiy mahoratlarini saralash tahlil natijasi hisoblanadi. Shunga asosan, ettita guruhga ajratilgan 55 ta kasbiy sifatlarni o'z ichiga olgan so'rovnoma ishlab chiqildi: axloqiy, shaxsiy, ishga munosabati, irodaviylik, jamoada o'zini tutish, aqliy, fiziologik. Sakkizinchi guruhga ettita pedagogik qobiliyatlar kiritildi. 37 ta pedagogik mahoratlar besh guruhga bo'lindi: kommunikativ, gnostik, harakatli, konstruktiv, tashkiliy.

N. V. Kuzmina [6] tomonidan taklif etilgan ushbu tasnif harakatli mahoratlar guruhi bilan birgalikda qo'llanildi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchisining kasbiy mahoratlarini shakllantirishga sport ixtisoslashuvining ta'sir darajasini aniqlash uchun, jismoniy tarbiya va sport sohasining 110 nafar mutaxassislarni so'rovnomadan o'tkazdik, ulardan 25 nafari

sport ustalari, 36 nafari sport ustaligiga nomzod. Respondentlarning 29,6% ini - tezlik-kuch sport turlari (engil va og'ir atletika, suzish va boshqalar), 27,9% - sport o'yinlari ixtisosligi, 24,4% - yakkakurash, 18,2% - gimnastika sport turlari vakillari tashkil etdi.

So'rovnoma ishtirokchilari tomonidan 55 ta kasbiy sifat va 37 ta pedagogik mahoratlar 1 dan 3 gacha bo'lgan ballar miqdori bo'yicha baholandi, so'ngra har bir sifat uchun o'rtacha ball (M) hisoblandi. Yuqori aniqlikka erishish uchun natijalarni qayta ishlashda har bir guruhdan 40 ta so'rovnoma tanlab olindi. Maksimal va minimal baholarni o'z ichiga olgan so'rovnomalar qayta ishlanmadi. Kasbiy sifatlar va pedagogik mahoratning har biri 1 dan 3 gacha bo'lgan ballar miqdori bo'yicha baholandi, so'ngra o'rtacha ball hisoblandi.

Sport o'yinlari ixtisosligida eng ko'p shakllanadigan kasbiy sifat va qobiliyatlar: g'alabaga bo'lgan iroda, qat'iyatlilik, o'z-o'zini nazorat qilish, stressga chidamlilik, bardoshlilik, kirishimlilik va faollik, mehnatsevarlik va bir onli ko'rish reaksiyasi ajratildi. So'rovnomaning ishtirokchilari, yakkakurash vakillari: o'z-o'zini nazorat qilish, g'alabaga bo'lgan iroda, kirishimlilik va faollik sifatlarini, tezlik-kuch sport turlari vakillari: mehnatsevarlik g'alabaga bo'lgan iroda, qat'iyatlilik va bardoshlilik sifatlarini qayd etishdi.

1-jadvalda sport ixtisosligining guruhlariga bo'lingan kasbiy sifat va qobiliyatlarni shakllantirishga ta'siri darajasi keltirilgan. Sport o'yinlari bilan shug'ullanganda, boshqa sport turlariga nisbatan pedagogik qobiliyatlar, irodaviylik, aqliy va psixofiziologik sifatlar eng yuqori darajada shakllanadi.

1-jadval

Sport ixtisosligining kasbiy sifat va qobiliyatlarning shakllanishiga ta'siri darajasi (ball)

№	Kasbiy sifat va qobiliyatlar (guruhlar)	Sport o'yinlari		Yakka kurash		Tezlik-kuch sport turlari		Gimnastika	
		M	O'rin	M	O'rin	M	O'rin	M	O'rin
1.	Irodaviylik	2,84	1	2,52	2	2,38	3	2,32	4
2.	Psixofiziologik	2,80	1	2,17	3	2,40	2	2,11	4
3.	Ishga bo'lgan munosabat	2,46	2	2,75	1	2,31	4	2,40	3
4.	Pedagogik	2,65	1	2,14	3	2,13	4	2,21	2
5.	Intellectual	2,55	1	2,32	2	2,25	4	2,30	3
6.	Odob-ahloq	2,44	2	2,79	1	2,39	4	2,44	3
7.	Jamoadi o'zini tutish	2,40	3	2,42	2	2,44	1	2,36	4
8.	Shaxsiy	2,27	4	2,32	3	2,44	2	2,65	1

Sport o'yinlaridagi birinchi o'rin va boshqa sport turlari egallagan xuddi o'sha pedagogik sifatlar va qobiliyatlar bo'yicha ikkinchi o'rinlar orasidagi ballar farqining ishonchliligi, Styudent t-mezoni (kriteriysi) bo'yicha aniqlandi va ular quyidagicha: irodaviylik - kommunikativ - $t=2,8$; psixofiziologik - $t=3,1$; pedagogik - $t=3,4$; intellektual - $t=2,1$. $t_{\text{tsor.}}=2,0$ da, $R=0,95$ uchun.

Shunday qilib, jadvalda berilgan so'rovnoma natijalarini, xususan: sport o'yinlarining irodaviylik (2.84 b.), psixofiziologik (2.80 b.) pedagogik (2.65b.) va intellektual (2.55 b.) sifatlarning shakllanishiga yuqori ta'sirini tahlil qilib, quyidagilarni qayd etish zarur deb hisoblaymiz:

1. Murabbiylar, mutaxassislar va tadqiqotchilarning ko'pchiligi tomonidan sport o'yinlarining irodaviylik sifatlarini tarbiyalashga yuqori ta'siri haqida bildirilgan fikr tasdiqlandi [4].

2. Psixofiziologik sifatlarning birinchi o'rni, ehtimol, ushbu xususiyatlarning (shovqinga chidamlilik, diqqatning taqsimlanishi, diqqatning barqarorligi, tezkor ko'rish reaksiyasi, diqqatni almashtirish) sport o'yinlari bilan mashg'ulotlari davomida muqarrar ravishda ishlab chiqiladigan sifatlar mos kelishi bilan aniqlanadi va shuning uchun mavjud bo'lganlarga qo'shimcha ravishda yangi usullarni ishlab chiqishni talab qilmaydi.

3. Pedagogik qobiliyatning birinchi o'rnini, murabbiy (o'qituvchi) va har bir sportchi (o'quvchi) ning o'zaro yaqin hamkorligi bilan izohlash mumkin.

4. Fikrlashning aniqligi, fikrlashning tanqidiyligi, tasavvur, sezgi, ixtirochilik, qiziquvchanlik, fikrlashning moslashuvchanligi kabi intellektual sifatlar yakkakurash uchun zarur deb topildi. Ushbu xulosaning haqqoniyligini deyarli voleybolning barcha mutaxassislari tasdiqlashadi, ularning ta'kilashicha, voleybolchi taktik mahoratining asosida voleybolchining o'zi boshlanadigan fikrlash va aqliy imkoniyatlar yotadi [3]. Taktik fikrlashning eng muhim tarkibiy qismi sezgi va tasavvur hisoblanadi [7].

Olingan natijalardan kelib chiqib, voleybol vositalari yordamida kasbiy sifat va qobiliyatlarni ishlab chiqish va shakllantirish masalalarini o'rganish uchun quyidagilarni ajratib oldik:

1. Pedagogik qobiliyatlar orasidan oldindan ko'ra bilish va prognozlashni, voleybolni o'rgatish jarayonida o'z rivojlanishini talab qiladigan va har bir shug'ullanuvchining ushbu sport turida muvaffaqiyatga erishish imkoniyatiga asoslanadigan qobiliyat sifatida ajratib oldik.

2. Oldindan ko'ra bilish va prognozlashga bevosita bog'liq bo'lgan, asosiy e'tibor sezgi va tasavvurga qaratiladigan intellektual sifatlardir.

3. Irodaviylik sifatleri ichidan eng ko'p ball to'plagan qat'iyatlilik, o'z-o'zini nazorat qilishni ajratib oldik (2-jadval).

2-jadval

**Sport o'yinlari bilan shug'ullanishning irodaviylik
sifatlarni shakllanishiga ta'siri (ball)**

№	Irodaviylik sifatleri	M	O'rin
1.	Dadillik	2,89	1
2.	Jasurlik	2,76	2
3.	G'alabaga bo'lgan iroda	2,73	3
4.	Qat'iyatlilik	2,43	4
5.	O'z-o'zini nazorat qilish	2,36	5
6.	Faollik	2,35	6
7.	Mustaqillik	2,30	7-8
8.	Bardoshlilik	2,30	7-8
9.	O'zini tuta bilish	2,21	9-10
10.	Tashabbuskorlik	2,21	9-10
11.	Mardlik	2,14	11

Uchinchi va to'rtinchi o'rinlarni egallagan sifatlar orasidagi ballar farqining ishonchliligi Styudentning t-mezoni (kriteriysi) bo'yicha aniqlandi: $-1=3,2$, $P=0,95$ uchun.

Yuqorida ta'kidlanganidek, psixofiziologik sifatlar, asosan, texnik mahoratni takomillashtirish jarayonida avtomatik ravishda ishlab chiqiladi, shuning uchun bizning holatimizda tadqiqotga kiritilmagan.

Pedagogik mahoratning shakllanishiga turli sport turlarining ta'sir darajasini baholash 3-jadvalda keltirilgan.

3-jadval

Sport ixtisosligining pedagogik mahoratlar shakllanishiga ta'siri (ball)

№	Pedagogik mahoratlar	Sport o'yinlari		Yakka kurash		Tezlik-kuch sport turlari		Gimnastika	
		M	o'rin	M	o'rin	M	o'rin	M	o'rin
1.	Kommunikativ	2,70	1	2,44	3	2,45	2	2,41	4
2.	Gnostik	2,58	1	2,17	4	2,30	3	2,31	2
3.	Harakatli	2,82	1	2,55	2	2,25	4	2,45	3
4.	Konstruktiv	2,71	1	2,40	3	2,35	4	2,41	2
5.	Tashkiliy	2,61	1	2,37	2-3	2,14	4	2,37	2-3

Sport o'yinlaridagi birinchi o'rin va boshqa sport turlari egallagan xuddi o'sha pedagogik mahoratlar bo'yicha ikkinchi o'rinlar orasidagi ballar farqining ishonchliligi, Styudent t-mezoni (kriteriysi) bo'yicha aniqlandi va ular quyidagicha: kommunikativ – $t=2,1$; gnostik – $t=2,3$; harakatli – $t=2,4$; konstruktiv – $t=3,0$; tashkiliy – $t=1,8$. $t_{teor.}=2,0$ da, $r=0,95$ uchun.

Shunday qilib, tashkiliy mahoratlarning birinchi o'rni ishonchli hisoblanmaydi.

Turli sport turlarining sportchi shaxsiga ta'siri masalasini kelgusida o'rganish davomida olingan natijaga to'liq va har tomonlama baho berish mumkin. Modomiki, bu vazifa tadqiqotimiz doirasidan tashqarida ekan, bu haqiqatni bildirish bilan cheklanamiz va shakllanishi biz tomonimizdan o'rganiladigan pedagogik mahoratni aniqlaymiz. 4,5,6,7-jadvallarda keltirilgan ma'lumotlardan kelib chiqib, quyidagi pedagogik mahoratlarni shakllantirish jarayonining tadqiqoti istiqbolli hisoblanadi: o'z faoliyatini tanqidiy tahlil qilish; sportchilarda mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirish; o'quv-trenirovka mashg'ulotlarini o'tkazish usullarini to'g'ri tanlash; mashqlarning namoyishini to'g'ri bajarish.

4-jadval

Sport o'yinlari bilan shug'ullanishning kommunikativ mahoratlarni shakllanishiga ta'siri (ball)

№	Kommunikativ mahoratlar	M	O'rin
1.	Sportchilarda mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirish	2,94	1
2.	Tarbiyalanuvchilar bilan umumiy til topishishi	2,78	2
3.	Tanlangan sport turida zarur bo'lgan jismoniy va psixik sifatlarni tarbiyalash va takomillashtirish	2,74	3
4.	Harakat faoliyatini, uni tahlil qilgan holda tushuntirib berish	2,52	4
5.	O'z tarbiyalanuvchilariga talabchan va hurmat bilan munosabatda bo'lish	2,43	5

Birinchi o'rinning ishonchliligi Styudentning t-mezoni (kriteriysi) bo'yicha aniqlandi: $t=2,2$, $r=0,95$ da.

5-jadval

Sport o'yinlari bilan shug'ullanishning gnostik mahoratlarni shakllanishiga ta'siri (ball)

№	Gnostik mahoratlar	M	O'rin
1.	Shaxsiy faoliyatni tanqidiy tahlil qilish	3,00	1
2.	Sportchilarning jismoniy yuklamasini tartibga solish	2,82	2

3.	Mashg'ulot jarayoniga asosli o'zgartirishlar kiritgan holda, kutilmagan vaziyatlarga orientirlashtirish	2,70	3
4.	Xatolarni o'z vaqtida to'g'rilagan holda, mashqlarni bajarish texnikasini nazorat qilish	2,66	4
5.	Sport natijalari, texnika va taktikasining kelajakdagi rivojlanishi to'g'risida xulosalar chiqarish	2,56	5
6.	Sportchilarning maxsus va trenirovka yuklamalariga ruhiy bardoshlilikini aniqlash	2,51	6

Birinchi o'rinning ishonchliligi Styudentning t-mezoni (kriteriysi) bo'yicha aniqlandi: $t=2,5$, $r=0,95$ da.

6-jadval

Sport o'yinlari bilan shug'ullanishning konstruktiv mahoratlarni shakllanishiga ta'siri (ball)

№	Konstruktiv mahoratlarni	M	O'rin
1.	O'quv-trenirovka mashg'ulotlarini o'tkazish usullarini to'g'ri tanlash	2,51	1
2.	Sport tayyorgarligi jarayonini rejalashtirish	2,47	2
3.	Trenirovka yuklamalarini vaqt, takroriyligi, hajmi bo'yicha belgilash	2,41	3

Birinchi o'rinning ishonchliligi Styudentning t-mezoni (kriteriysi) bo'yicha aniqlandi: $t=2,5$, $r=0,95$ da.

7-jadval

Sport o'yinlari bilan shug'ullanishning harakat mahoratlarni shakllanishiga ta'siri (ball)

№	Harakat mahoratlari	M	O'rin
1.	Mashqlarning namoyishini to'g'ri bajarish.	2,94	1
2.	Jamoa va shaxsiy gigiena qoidalariga rioya qilgan holda, o'z jismoniy sifatlarini takomillashtirish	2,63	2
3.	Amaliy yordam ko'rsatish	2,55	3

Birinchi o'rinning ishonchliligi Styudentning t-mezoni (kriteriysi) bo'yicha aniqlandi: $t=2,4$, $r=0,95$ da.

Turli sport turlari bilan shug'ullanishning zarur kasbiy mahoratlarni shakllantirish jarayoniga ta'sir ko'rsatishida farq mavjud ekanligi haqidagi savolning to'g'ri qo'yilganligiga ko'plab mutaxassislar shubha qilmagani haqida yana bir muhim xulosa chiqarish mumkin, deb hisoblaymiz.

XULOSA

Yuqori malakali mutaxassislarning savol-javob natijalari, pedagogik jismoniy tarbiya va sport takomillashuvi jarayonida, pedagogika oliy ta'lim muassasalari jismoniy tarbiya fakultetlari talabalarining kasbiy mahorat va ko'nikmalariini shakllantirishda, turli sport turlarining o'ziga xos xususiyatlaridan foydalanish uchun katta imkoniyatlar mavjudligiga urg'u berish imkonini beradi. Savol-javob ma'lumotlarini tahlil qilish va umumlashtirish, bo'lajak mutaxassislarning zarur kasbiy xususiyatlari majmuini shakllantirish metodikasiga har bir sport turlarini yo'nalishi va ulushi bo'yicha tizimlashtirishga va tasniflashga yordam berdi.

Voleybolning shug'ullanuvchilar organizmi va ruhiyatiga ta'sir etishning o'ziga xos xususiyatlari, uning bir qator pedagogik mahorat va qobiliyatlarni shakllantirish imkoniyatlari, jismoniy tarbiya mutaxassislari kasbiy tayyorlash jarayonida muvaffaqiyatli qo'llanilishi mumkin. Bunday mahorat va qobiliyatlar quyidagilar hisoblanadi: ekstremal vaziyatlarda harakat qilish mahorati; doimiy o'zgaruvchan muhitda to'g'ri echimni izlash; o'z faoliyatini tanqidiy tahlil qilish va ruhiy holatini boshqarish mahorati.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Khudayberganov, O. E. (2019). Modeling The Activities Of A Specialist In Physical Culture As The Basis For Improving The Educational Process. New York Science Journal, 9, 10.
2. Khudaiberganov, O. E. (2019). ON THE ISSUE OF TEACHING VOLLEYBALL AT THE FACULTIES OF PHYSICAL CULTURE OF PEDAGOGICAL UNIVERSITIES. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 7, 735.
3. Худайберганов, О. (2019). The Activities OF A Specialist In Physical Culture As The Basis For Improving The Educational Process. New York Science Journal, 10-13.
4. Худайберганов, О. (2019). ON THE ISSUE OF TEACHING VOLLEYBALL AT THE FACULTIES OF PHYSICAL CULTURE OF PEDAGOGICAL UNIVERSITIES. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 7(12), 735-740.

5. Худайберганов, О. (2019). Волейбол как учебная дисциплина и вид спорта в физкультурно-образовательных учреждениях. In Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантириш истиқболлари республика илмий анжумани (pp. 239-240).
6. Худайберганов, О. (2019). Разработка и экспериментальная проверка эффективности средств и организационно-методических приемов обучения волейболу. In Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантириш истиқболлари республика илмий анжумани (pp. 469-471).
7. Худайберганов, О. (2019). Теоретические и методические аспекты формирования профессиональных умений у студентов в процессе обучения в высшей школе. In Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантириш истиқболлари республика илмий анжумани (pp. 660-662).
8. Худайберганов, О. (2019). Профессиональные умения педагога, формируемые средствами волейбола. POLISH SCIENCE JOURNAL ISSUE 11(20), Warsaw, Poland: Wydawnictwo Naukowe “iScience”, 115.
9. Худайберганов, О. (2019). Волейбол спецификаси ва воситалари асосида педагогик маҳоратни шакллантириш имкониятлари ҳамда истиқболлари. Фан ва жамият илмий - услубий журнал Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти, 4, 101.
10. Худайберганов, О. (2019). Мутахассис фаолиятини жисмоний тарбия бўйича моделлаштириш – ўқув жараёнини такомиллаштиришнинг асоси. Фан ва жамият илмий - услубий журнал Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти, 4, 99.
11. Худайберганов, О. (2019). Эркин курашчиларнинг машғулот ва мусобақа фаолиятини ҳисобга олган ҳолда машғулотлар юқламаларини тақсимлаш. Илм сарчашмалари, 2, 63.
12. Ismoilov, D., & Khudayberganov, O. E. (2024). Formation of professional skills of students of the faculty of physical education through sports games. Eurasian Journal of Sport Science, 202, (47), 194-198. <https://eajss.uz>
13. Khudayberganov, O. (2024). The improving of physical qualities of future specialists in physical education and sports with the help of basketball tools. Innovations in Science and Technologies, 1(1), 89-96. Uzbekiston.
14. Khudayberganov, O., & Muratov, S. (2023). O‘yinlararo sikllarda malakali voleybolchilarning maxsus jismoniy tayyorgarligini takomillashtirish. Urganch Davlat Pedagogika Institute Axborotnomasi, Ilmiy-nazariy, Metodik Jurnal, 3(3), 306-311. Urganch.

15. Khudayberganov, O. (2023). Voleybol vositalari va muammoli o'qitish usullari yordamida bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy ko'nikmasini bosqichma-bosqich shakllantirish. Ta'lim va Innovatsion Tadqiqotlar Xalqaro Ilmiy-metodik Jurnal, 6(11), 306-311. Бухоро вилоят босмахонаси.
16. Khudayberganov, O. (2023). Strategies for forming the leadership skills of students through physical education. International Bulletin of Applied Science and Technology, 3(8), 58-60. London.
17. Khudayberganov, O., Yakubov, A. M., & Yakubov, S. M. (2022). Modelirovanie deyatel'nosti spetsialista po fizicheskoy kulture kak osnova sovershenstvovaniya uchebnogo protsessa. Obrazovanie i Innovatsionnye Issledovaniya Mezhdunarodnyy Nauchno-metodicheskiy Zhurnal, 6(4), 215-220. Бухоро вилоят босмахонаси.
18. Khudayberganov, O. (2022). Kurash mashg'ulotlarida kunlik va haftalaik mikrotsikllar yuklamalarini me'yorlash. Ilm Sarchashmalari Ilmiy- Metodik Zhurnal, 6(9), 102-107. UrDU matbaa bo'limida chop etildi.
19. Khudayberganov, O. (2022). Improving the physical qualities of future physical education and sports specialists using volleyball equipment. Science and Innovation, 1(5), 271-276. Academy of Sciences and Innovations.
20. Khudayberganov, O. (2022). Uzlüksiz ta'limda jismoniy tarbiyani rivojlantirish. Uzlüksiz Ta'lim Ilmiy Usuliy Zhurnal, 6(Special Issue), 51-55. «ADAD PLYUS» MCHJ matbaa korxonasi.
21. Khudayberganov, O. (2020). Sport o'yinlari yordamida jismoniy tarbiya fakulteti talabalarining professional ko'nikmalarini shakllantirish. Fan-sportga. (Ilmiy Nazariy Zhurnal) – Toshkent, 8.

DEVELOPMENT OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATION OF HIGHER MEDICAL STUDENTS

BOZOROV Erkin Hojievich

Professor of Nuclear physics institute of AScRUz,

POLVONOV Bahtiyor Zaylobidinovich

Professor of Fergana branch of TUIT named after Muhammad al- Khorazmi,

RUZIMATOVA Barnohon Sotvoldievna

Researcher of FerPI

HUDOYBERDIEVA Muhayyohon Zoyirjon qizi

Researcher of FerSU

ABDUBANNOBOV Mo'ydinjon Iqboljon o'g'li

Researcher of Fergana branch of TUIT

ABSTRACT

The issues of staff training, the role of innovative technologies in medicine, the main aspects of their effective implementation, the use of CBL (Case Based Learning) technologies in medicine are highlighted. In addition, in the article students competence from physics practical exercises based on information important was one how many pedagogical technologies and their application methods. This is provided in the article in this subject education process interactive technologies, virtual laboratories and other innovative approaches based on organization to grow methodology analysis is made. Also, in the article approaches based on students practical-procedural competence development efficiency discussion will be done.

Keywords: *problem-based learning, microscope, blood, erythrocyte, interference, biological sample, medical physics, medical technology, pedagogical activities, creative thinking, radiation safety, innovative technologies in medicine, CBL (Case Based Learning)-technologies*

INTRODUCTION

The main goal of vocational education is to train qualified personnel who are competitive in the labor market, who know their profession well and are oriented to the relevant fields of activity, who strive for continuous professional growth, social and professional mobility. The main task of today is to acquire lifelong knowledge even after higher education. It is very important to create conditions for the development of requirements during higher education. It is known from psychology that the information received through vision is more meaningful and better stored in

memory. The best lectures and interesting information heard by students are absorbed by only 17%, and 50-70% of the information received by viewing remains in the long-term memory, and with repeated viewings it can reach 100%. In recent years, the increase in competition, characterized by socio-economic development, places sufficiently high demands on young specialists in the labor market. As a result, the requirements for graduates of higher education have increased to a certain extent. In addition to traditional teaching methods, new methods of teaching are widely used by students of educational institutions in medical clinical service courses. It makes no sense to train modern doctors with high competence without using innovative technologies that meet the requirements of practice and ensure the quality of their further work [1].

Research methodology.

The applied educational technologies should be innovative. Innovation (see "Innovation") is an effectively implemented (applied) innovation. The term "innovation" comes from the Latin word "novato" which means to renew (change) and the suffix "in" translates as "in the direction of". Literally, "innovatio" means "changes in direction". Not just any innovation or newly introduced innovation, but only innovation that significantly increases the efficiency of an existing system is an innovation. Students - teachers / teachers - employers are participants of the process. Improving the efficiency of health care is, first of all, modernization of the system of training qualified medical personnel. Rapid changes in medical theory and practice require doctors to constantly improve their skills. The main direction of improving the process of improving the qualifications of doctors after higher education is the gradual introduction of modern forms of training. In the process of training, it is necessary to start with strengthening the specialist's self-development. Traditional teaching methods involve the transfer of information according to a specific algorithm in professional activity and their confirmation. Such an approach is relevant today in the training of doctors to provide medical care to the population. [3]. In recent decades, major changes can be observed in the training of students in the field of medicine: modeling of professional activity including problematic situations; new pedagogical technologies: problem-oriented teaching; teaching based on clinical situations; information and communication and computer technologies; training based on simulation technologies; project-based learning, etc. During this period, significant modernization works were carried out in medical higher education institutions, new approaches were formed, and new educational programs were developed with the main focus on simulation training. [2] The main method used in traditional teaching is illustrative-explanatory. There will be oral, written and mixed

surveys. Control in the form of a written survey is carried out in each seminar class, as well as in the final control. Test tasks are prepared by teachers for written control and updated by 25-30% every year. A mixed method of knowledge assessment is used for conducting intermediate and final controls.

There will be a written test and an oral examination on all the topics covered. Acquisition of theoretical knowledge by students has great complexity - they have at their disposal a large amount of books, articles, lectures, audio and video materials. Practical skill accumulation by medical students is carried out in the process of communicating with senior colleagues and repeating the actions they have seen. This takes a lot of time. Improper implementation of practical actions by the student can harm the patient. Therefore, it is necessary to obtain virtual simulators for the formation of practical skills in the diagnosis of the patient by OTM. Educational technologies should be innovative. Innovation is effectively applied innovation. Innovation is not just an introduced innovation, but a significant increase in the efficiency of an existing system.

ANALYSIS AND RESULTS.

Various technologies of information and data visualization are making great progress in the field of education. When information is presented along with a visual array, information absorption improves by almost 80%. Capillaroscopy is an innovative technology that provides information on the need to prevent vascular diseases and promotes a healthy lifestyle. Capillaroscopy is a microscopic examination of capillaries (175- and 400-times magnification).

Evaluation: 1. Structure of capillaries. Capillaries are nano objects, that is, the smallest vessels of the body. The average diameter of a capillary is 5-10 microns (the diameter of a red blood cell is about 7.5 microns). 2. Functions of capillaries. Capillary exchange channels. The main function of capillaries is the metabolism between tissues and blood flow: the arterial part of the capillary brings oxygen and nutrients to the tissues, and the venous part removes carbon dioxide and urea from the tissues. 3. Metabolism. In capillaroscopy, the tissue surrounding the capillary (perivascular zone) is visible. The computer capilloscope is designed for data viewing and parameterization (22 parameters). Among the innovative technologies that activate the educational process, it is possible to highlight the method of situational analysis, which includes the analysis of a specific situation. Today, the following methods are more commonly used in situational analysis: situational analysis (situational problems, situational exercises) method, case method, game design, role-playing method.

CBL (Case Based Learning) technologies are widely used in clinic departments. Technology develops a competent approach to diagnosis and treatment in the future doctor. In the CBL methodology, specific clinical situations and problem solving are considered, identification of symptoms and their integration into clinical syndromes, and identification of the leading syndrome are studied. For such technology, it is necessary to develop clinical situations, for example, the respiratory system, the cardiovascular system, the nervous system, the digestive system, etc. The advantages of the CBL method over the traditional method are: increased attendance, formation of a positive attitude to the teaching process, strengthening of long-term memory, motivation to study, improvement of problem-solving skills. The meaning of the method is that the student is not given ready-made knowledge, he must develop ways to solve the problem himself. CBL acts as a training supervisor in technology. Asks questions, supports the discussion, directs students to the goal when necessary, i.e. acts as a dispatcher. Descriptions of case-study technology: develop decision-making and problem-solving skills; helps connect theory and practice; increases the level of critical thinking; develops teamwork skills; helps to understand the difficulty of real situations; helps develop different views [3]. Before each lecture, the lecturer analyzes the clinical situation on the topic of the lecture. Then, together with the teacher, students learn to identify the clinical symptoms of the disease one by one, combine clinical symptoms, determine the leading syndrome, and determine changes in the results of the patient's laboratory-instrumental methods. At the end of the lecture, the teacher asks questions to see if the students have mastered the main points of the topic. In the process of conducting scientific research, students develop the skills of collecting materials and analyzing literature. They carry out a critical analysis of published works using bibliographic indexes, catalogs, and card files. In the process of conducting research, they acquire the skills of analyzing and processing materials, participating in discussions using statistical analysis and information technologies. The main methodological innovations are related to the use of interactive teaching methods. Interactive learning is based on teaching using computer networks and Internet numbers as a means of interaction or communication with something (computer) or someone (human).

CONCLUSION.

Thus, applying modern teaching methods to the educational process allows students to master and develop clinical, team work, and research skills. Improving the efficiency of health care is, first of all, improving the system of professional training of medical workers. Everyone knows that it is very difficult to keep up with all modern scientific and technical achievements in the fast-changing, modern world.

But today it can be said that the Medical Academy is focused on the most advanced achievements of medicine, science and technology. In addition, it can be noted that employees have made great progress in their fields of activity.

REFERENCES.

1. Tolipov O.K. Pedagogical technologies for the development of general and professional skills and qualifications in the system of higher pedagogical education: Doctor of Pedagogical Sciences. Dissertation. – Tashkent, 2004. – 314 p.
2. Umarov S.H., Bozorov E.Kh., Jabborova O.I. Medical equipment and new medical technologies. – Tashkent. Economics-Finance, 2019. –216 p.
3. Bakirova R.E., Nursultanova S.D., Muravlyova L.E., Tusupbekova K.T., Turkhanova J.J., Ashirbekova B.D. Innovative technologies and training of medical students // Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya. 2018. No. 3. <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=27703>
4. Ognev V.A., Usenko S.G, Usenko S.A. New means of education and training

METHODS OF DEVELOPING STUDENTS' WORLDVIEW THROUGH PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES TODAY

YULDASHEVA Aziza Yuldashevna

Tashkent State Transport University

Teacher of the Department of Foreign Languages

ABSTRACT

This article covers issues such as methods for developing students' worldviews using modern pedagogical technologies today, the role of pedagogical technologies in organizing the educational process, increasing students' interest and aspirations in mastering subjects using pedagogical skills, the main tasks of pedagogical technologies, the development of students' thinking and logical thinking skills through them, manifestations of pedagogical technologies, and components of pedagogical technologies.

Keywords: *education, innovative education, continuous, traditional education, traditional teaching technology, designed education, personal development, educational technology, scientific research.*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bugungi kunda zamonaviy pedagogik texnologiyalar vositasida talabalarning dunyoqarashini rivojlantirish metodlari hamda pedagogik texnologiyalarning ta'lim jarayonini tashkil etishdagi ro'li, pedagogik mahorat yordamida talabalarning fanlarni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqish va intilishlarini oshirish, pedagogik texnologiyaning asosiy vazifalari, ular vositasida talabalarning tafakkurini, mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish, pedagogik texnologiyalarning ko'rinishlari, pedagogik texnologiyaning tarkibiy qismlari kabi masalalar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: *ta'lim, innovatsion ta'lim, uzluksiz, an'anaviy ta'lim, an'anaviy dars texnologiyasi, loyihalashtirilgan ta'lim, shaxsning rivojlanishi, ta'lim texnologiyasi, ilmiy tadqiqot.*

INTRODUCTION

The education system in the world acts as a factor in the development of the intellectual potential and critical thinking of young people. Innovative education requires relying on the innovative thinking capabilities of young people to protect the interests of society and ensure sustainable development, special attention is paid to teaching them to acquire new knowledge and think independently. Ensuring the continuity of education in the development of innovative thinking of young people,

improving international cooperation in creating a single educational space are of urgent importance.

A number of scientific research institutes and centers around the world are conducting scientific research to study the factors influencing the formation of innovative thinking among young people in society, and the role of the macro and micro environment in personal development. In this regard, it is important to support the know-how of young people - new ideas, use their creative thinking capabilities, implement their innovative ideas in production, and create mechanisms for their practical application in accordance with world standards.

In our country, in recent years, great attention has been paid to modern innovative aspects of the formation of the worldview of young people. "It is known that the education of the younger generation has always been important and relevant. The Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev dated July 27, 2017 No. PQ-3151 "On measures to further expand the participation of sectors and branches of the economy in improving the quality of training specialists with higher education" emphasizes the need to increase attention to the process of training personnel in higher education, and that scientific research should be carried out based on the real needs of the sectors of the economy. One of the most important factors in accelerating the development of society and socio-economic development is the implementation of an effective innovation policy, the introduction of new, advanced technologies and new forms of management based on the achievements of scientific and technical progress, as well as the results of major inventions.

ANALYSIS OF LITERATURE ON THE SUBJECT

Currently, teaching methods in modern educational conditions are experiencing a difficult period associated with changing educational goals and developing a new generation of state educational standards based on a competency-based approach. The Decree of our President Sh. Mirziyoyev No. PF-60 "On the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022-2026" sets the 4th goal in the 4th direction: Increasing the level of coverage of higher education to 50 percent and improving the quality of education. On this basis, a plan has been developed to increase the level of coverage of youth with higher education to 38 percent by 2022 and to bring higher education to a qualitatively new level. Education is an objective process occurring in society, which has a developmental nature. The goal of education is to form a person who has the ability to independently build his own life in the process of development. It is clear that familiarization with various options for organizing life does not solve the problem of education, as follows: the development of the student occurs when he himself is active, interacting in life, the nature of this activity is determined by the

subjective free attitude of the individual, pedagogical influence directs the student to a certain attitude to social values, the entire process of interaction of the teacher and the student should be carried out at the level of modern culture and in accordance with the purpose of education. Therefore, to determine the components of pedagogical technology, it is necessary to answer a number of questions:

- What elements does pedagogical technology consist of?
- what is their necessary and sufficient presence?
- how do they relate?
- what are the general and specific functions of each element?

The basis of education should not be subjects, but methods of thinking and acting. First of all, one of the most important tasks of every teacher in further improving the knowledge of the younger generation is to correctly approach the younger generation, taking into account its worldview, and to harmonize the concepts of love for the profession and love for the country, and to further improve, organize and stimulate their knowledge. Nowadays, in order to strengthen the necessary knowledge and skills in young students, as well as to correctly direct their professional activities, it is appropriate to combine these concepts with social and humanitarian sciences. In particular, in the sections of history, philosophy, new history of Uzbekistan and other textbooks, the history of our homeland and how high its foundation is clearly demonstrated, and its implementation in harmony with other disciplines will stimulate the emergence of significant worldviews in the minds of young people.

DISCUSSION AND RESULTS

Based on the experience of using innovative methods in pedagogical activity, some of their advantages can be highlighted: they help teach students the most active methods of mastering innovative knowledge; provide an opportunity to develop a high level of personal social activity; create conditions for students to acquire knowledge in the educational process; stimulate students' creative activity; ensure the application of theoretically acquired knowledge in practice, and help to form not only knowledge, skills and qualifications in science, but also an active life position.

We believe that we will partially dwell on the traditional methods and techniques that have been used by our teachers so far and are still used by most teachers in the classroom:

The quality of the educational process depends on many factors, among which the methods and techniques of teaching are of decisive importance. Methods and techniques contribute to the conscious and deep assimilation of knowledge by

students, the development of independence and creative activity in them. When choosing teaching methods and techniques, the nature of the subject being taught, the age characteristics of students and students, the level of preparation, etc. are taken into account.

The choice of teaching methods and techniques depends on the problem that the teacher intends to solve in the lesson. That is, if one method and technique is used to present new material, it is very important to use a different method to consolidate it, and another method to generalize the topic.

To do this, it is necessary to use a system of methods aimed at the independent acquisition of knowledge and skills by students in the process of active cognition, not at the presentation of ready-made knowledge by students, their memorization and repetition. Some traditional teaching techniques and methods are one of the reasons for this loss of interest. To develop students' interest in studying science, it is necessary to use both traditional teaching methods using methods that contribute to motivating students to practical and intellectual activity; the formation and development of cognitive interest and abilities; the development of creative thinking, as well as elements of innovative technologies (problem-based, student-oriented elements of education, information and communication technologies, etc.). The success of the lesson and the consolidation of knowledge are directly proportional to the level of development of students' cognitive interest in science.

The interaction between teachers and students in a higher sense means more than just interacting with each other. In order to achieve interaction, the interlocutors must perceive each other as equal subjects of this dialogue, which is not very common in practice in the "teacher-student" system. The technology for assessing students' educational achievements was developed within the framework of pedagogical experiments, and the purpose of the technology is expressed in ensuring the implementation of the principles of student-centered education development at the control stage.

The main tasks of modern pedagogical technology are:

- to determine how the student acquires the skills of using knowledge, that is, to what extent the training corresponds to modern educational goals;
- to develop the student's ability to independently evaluate the results of his own actions, self-control, find and correct his own mistakes;
- to motivate the student to success, relieve him of the fear of higher educational control and assessment, create a comfortable environment, and maintain the psychological health of students.

Such technologies allow us to move to a qualitatively new stage of education. The teacher provides information about the topic and objectives of the lesson, which does not contribute to the emergence of cognitive interest in students. The search for a solution is reduced to the presentation of ready-made knowledge, that is, explanations of the material that do not guarantee understanding of the material by most groups.

The main task of the carrier of “objective knowledge” that the teacher is trying to convey to the student today is to encourage students to show initiative and independence in discovering new knowledge, to search for ways to apply this knowledge in solving various problematic issues. At the stage of finding a solution, the teacher encourages students to put forward and test hypotheses, that is, to ensure the “discovery” of knowledge. Thus, modern pedagogical technologies are of great importance in solving the problem of creating a new developing educational environment.

With the development of pedagogical technologies, the problem of determining how they differ from traditional methods arises. There are several points of view on this issue:

1. Technology is a technique with a hard-coded achievable result and specific means designed to achieve this result.

2. Technology and methodology are equivalent concepts, but in the latter more attention is paid to the personality of the student and the teacher, to the methods of their interaction.

3. Methodology is a broader concept that can include several technologies. In this case, the methodology is often considered as a holistic pedagogical system.

The teacher does not teach, but performs the functions of stimulating, organizing and coordinating the activities of students. The current state of pedagogical theory and practice most accurately and fully reflects the first of the considered options. The composition of technology is not a set of methods, but a set of established stages of activity that lead to the desired result, which is possible when relying on objectively stable relationships (laws) of the parties to the pedagogical process. Technology is based on the laws of the educational process as a result of scientific knowledge of the process of human education. Methodology is based on empirical experience, the skill of the teacher, is closer to his artistry, art. Technology is a framework, methodology is a shell, a form of pedagogical activity. The role of technology in building an educational process that provides a given result.

This allows for another important function of technology - the transfer of experience, its application by others, so it should initially lose its personal meaning.

Pedagogical education at the level of significant repetition should be based on technologies, not on methods that are unique or require their formal repetition.

A systematic approach to education as an important feature of the concept of “pedagogical technology” is reflected in the UNESCO definition, according to which pedagogical technology is a systematic method of creating, applying and defining the entire process of teaching and learning, which represents the consideration of technical and human resources and their interaction, aimed at optimizing forms of education.

Any pedagogical technology must meet the basic methodological requirements. Conceptuality - each pedagogical technology must be oriented towards a specific scientific concept, including the philosophical, psychological, didactic and socio-pedagogical substantiation of achieving educational goals. Consistency - pedagogical technology must have all the properties of a system: the logic of the process, the interconnection of all its parts, integrity. Controllability implies the ability to set diagnostic goals, plan, design the educational process, step-by-step diagnostics, change tools and methods for correcting results. Efficiency - modern pedagogical technologies must be competitive, effective in terms of results and cost-effective, and guarantee the achievement of a certain educational standard.

Today it is generally accepted that personality is the result of the combined influence of biogenic, sociogenic and psychogenic factors, but a particular technology may take into account or rely on any of them, considering it as the main one. We can also mention less common technologies of neurolinguistic programming and technologies that offer:

- by focusing on personal structures: informational;
- operational; emotional-artistic and emotional-moral;
- technologies of self-development;
- heuristic and practical.

In modern scientific literature, technologies are divided into the following according to their content and structure: teaching and upbringing, secular and religious, general education and vocationally oriented, humanitarian and technocratic, various industrial, private subject, as well as monotechologies, complex (polytechnologies), and penetrating technologies. In monotechologies, the entire educational process is based on any priority, dominant idea, principle, concept, while in complex ones it is combined from elements of various monotechologies.

CONCLUSIONS AND SUGGESTIONS

Today, we need to master advanced technologies in the field of pedagogy more broadly and deeply, and redevelop them in accordance with our region. The concept

of pedagogical technology is currently being given various definitions. The important thing is that pedagogical technology is a process that represents the achievement of the intended goal as a guaranteed result. Pedagogical technology and educational technology are often used synonymously, since the modern interpretation of the term “education” also includes the upbringing of the personality, giving it a certain look. Summarizing the above, it should be noted that in a general sense, the technologization of the pedagogical process is its development trend, which is aimed at increasing the effectiveness of the educational process, ensuring that students achieve the planned educational results. Today, in order to successfully conduct a modern lesson, you need to understand your position in a new way, understand why changes are needed, and first of all, change yourself.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli Farmoni asosida “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni <https://lex.uz/>
2. Mirziyoyev Sh.M. 2017 yil 27 iyuldagi “Oliy ma’lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3151-sonli qarori.
3. Ochilov M. “O‘qitish usuli-pedagogik texnologiyaning asosiy komponenti” // “Xalq ta’limi” 1999-y, 6-son 32-35 betlar
4. 6.Imomnazarov M, Eshmuhammedova M, “Milliy manaviyatimiz asoslari: (Oliy o‘quv yurtlari uchun ma’ruza matnlari)”// Tahrir hay’ati: H.S.Karomatov, N.Ibrohimov va b.; - T.: «Toshkent islom universiteti», 2001. -432 bet.
5. Abdurahmonov H.I. (2020). THE PECULIARITIES OF THE FORMATION OF INNOVATIVE THINKING IN THE YOUTH WORLDVIEW. Форум молодых ученых, (8 (48)), 3-6.
6. Abdurahmonov, H. I. (2020). CHARACTERISTICS OF FORMATION OF INNOVATIVE THINKING IN SOCIETY. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(7), 161-167.
7. Каипбергенова, Д. О. (2020). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАКТИКИ ОРГАНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ НА ОСНОВЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ. In Инновационное развитие: потенциал науки и современного образования (pp. 211-213).
8. Каипбергенова, Д. О. (2016). The role of language learning strategies in learning foreign languages. Молодой ученый, (12-4), 83-85.

9. Orakbaevna, K. D. (2023). MAMLAKATIMIZDA CHET TILLARINI O'RGANISHDAGI ZAMONAVIY METOD VA METODOLIYA. Научный Фокус, 1(1), 1472-1478.
10. Sayfullaev, B. D. (2023). UZBEKISTAN-INDIA: TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF LITERARY RELATIONS. *International Journal Of History And Political Sciences*, 3(09), 11-15.
- 11.
12. Orakbaevna, K. D. (2023). GLABALLASHUV DAVRIDA TA'LIM VA TARBIYANING UZVIYILIGI. Научный Фокус, 1(1), 1466-1471.
13. Akmalovna, P. D. (2024). FEATURES OF THE CONCEPT OF MORAL IMPROVEMENT OF PERSONALITY OF CENTRAL ASIA THINKERS. *INTERNATIONAL JOURNAL OF EUROPEAN RESEARCH OUTPUT*, 3(2), 244-251.
14. Каипбергенова, Д., & Жуманиёзова, Н. С. (2023). БУГУНГИ КУН ТАЛАБА ЁШЛАРИДА АХЛОҚИЙ ДУНЁҚАРАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(5), 652-668.

BUGUNGI JAMIYATNING SOTSIOMADANIY TRANSFORMATSIYADA EKOLOGIK IDEALLARNING O'RNI VA AHAMIYATI

MURATOVA Dildora Abdumanapovna

Renessans ta'lim universiteti tadqiqotchisi, dotsent, PhD

muratovadildora959@gmail.com

(Toshkent, O'zbekiston)

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bugungi kun jamiyatning sotsiomadaniy transformatsiyada ekologik ideallarning o'rni va ahamiyati hamda ekologik ideal – bu inson va tabiat o'rtasidagi muvozanatli munosabatlarga asoslangan jamiyat tuzilishining namunaviy ko'rinishidir. Bu muhim konsepsiya zamonaviy dunyoning dolzarb ehtiyojlarini aks ettiradi. Bu tushuncha oddiy orzu yoki xayoliy maqsad emas, balki insoniyat oldida turgan eng dolzarb vazifalardan birini ifodalaydi. Ekologik ideal tushunchasi insoniyat tarixida ilk bor bunday keng miqyosda muhokama qilinmoqda va bu bejiz emas.

Kalit so'zlar: ijtimoiy ideal; ekologik ideallar; ekologik madaniyat; ekologik xavfsizlik; sotsiomadaniy transformatsiyasi; ijtimoiy tizim, global iqlim o'zgarishi, tabiiy muhit.

ABSTRACT

The ecological ideal is an exemplary model of social structure based on balanced relationships between humans and nature. This important concept reflects the urgent needs of the modern world. It is not a mere dream or utopian goal, but rather represents one of the most pressing tasks facing humanity. The concept of ecological ideal is being discussed on such a broad scale for the first time in human history, and this is not without reason.

Keywords: social ideal; ecological ideals; ecological culture; ecological safety; sociocultural transformation; social system; global climate change; natural environment.

KIRISH

Jamiyat tarixi va alohida shaxs hayot faoliyatini ideallar bilan bog'liq holda o'rganish - ijtimoiy jarayonlarning insonparvarlik darajasini va sodir bo'lgan ijtimoiy

o'zgarishlarning axloqiy ahamiyatini aniqlash imkonini beruvchi eng fundamental baholash va o'lchash usullaridan biridir. Bu yondashuv orqali biz jamiyatning rivojlanish yo'nalishlarini va insoniyat oldida turgan maqsadlarning mohiyatini chuqurroq anglash imkoniyatiga ega bo'lamiz. Aynan shu sababli ideallar masalasi ko'plab tadqiqotchilarning e'tiborini o'ziga jalb etib kelgan va bugungi kunda ham jalb etmoqda. Bu e'tibor tasodifiy emas, chunki ideallar jamiyat taraqqiyotining muhim ko'rsatkichi sifatida namoyon bo'ladi va ijtimoiy rivojlanishning yo'nalishlarini belgilab beradi. Ideallar nafaqat jamiyat taraqqiyotining mezon, balki inson ma'naviy kamolotining ham muhim omili hisoblanadi.

MATERIAL VA METODLAR.

Avvalo, "ideal deganda (yun. idea — timsol, g'oya, tushuncha) - biror narsa, voqea va hodisaning oliy namunasi, kamoloti; ayrim shaxs, shaxslar guruhi, tabaqa va jamiyat intiluvchi oliy maqsad", tushuniladi. "Ideal muayyan tarixiy sharoitda ijtimoiy hayotning barcha jabhalari bilan chambarchas bog'liq holda shakllanadi. Idealning amalga oshishi yoki oshmasligi uning voqelik bilan bog'liqligiga, taraqqiyotni qanchalik to'liq va to'g'ri in'ikos ettirishga bog'liq. Ideal real mavjud bo'lib, go'zallikning yuqori darajada namoyon bo'lishidir. U hayotdagi, san'atdagi obyektiv go'zalliklar haqida mukammal, to'liq subyektiv tushunchalarimizdan iborat. Ideal deganda, birinchi navbatda, inson go'zalligi tushuniladi. Har tomonlama yetuk, go'zal kishi bizning estetik idealimizdir. Har bir millat go'zallik haqida o'z milliy idealiga ega, chunki i. ch. usuli, yashash sharoiti, geografik muxit, psixologiyasi turlichadir", deyiladi O'zbekiston Milliy ensiklopediyasida.

Ko'pchilik olimlarning fikricha, ideallar - bu inson va jamiyat intilayotgan oliy maqsadlardir. Ba'zi mualliflar ideallarni maqsadga yo'naltirilgan faoliyatning umumiy shakllari deb hisoblaydilar va "ideal kategoriyasi chuqur ijtimoiy ahamiyatga ega" deb ta'kidlaydilar. Boshqalar esa uning subyektivligini qayd etib, "ideal subyektning yakuniy, umumiy, eng muhim maqsadi sifatida namoyon bo'ladi" deb yozadilar. Uchinchi guruh olimlari ideallarni ongning dialektik-ikki yoqlama, ijtimoiy-individual tabiatining aksi sifatida ko'rib, "ideallarda individual va jamoaviy faoliyatning yakuniy maqsadlari aks etishini" qayd etadilar. To'rtinchi guruh vakillari idealning muhim xususiyati sifatida "teleologik va aksiologik tomonlarning birligi"ni ko'rsatadilar. Beshinchi guruh olimlari esa ideallarni qadriyatlar tizimining organik elementi sifatida ko'rib, uni "zaruriy, lozim va istalgan maqsad" sifatida tavsiflaydilar.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tadqiqotchi D.Shokirovning fikricha "Ideallar - shaxsning hozirgi real

imkoniyatlari chegarasidan tashqaridagi orzu-umidlari, ular ongda bor, lekin har doim ham amalga oshmaydi. Chunki ularning paydo bo'lishiga sabab bevosita tashqi muhit bo'lib, o'sha ideallar obyekt bilan shaxs imkoniyatlari o'rtasida tafovut bo'lishi mumkin".

Tadqiqotchi A.Ravshanov esa: "Har bir jamiyatda davriy va umumiy ma'naviy ideallar yuzaga keladi. Davriy ma'naviy ideallar bir jamiyatning ehtiyojlarini ro'yobga chiqarsa, umumiy ma'naviy ideallar esa barcha jamiyatga xos bo'ladi".

Insoniyat tarixida tub burilish yasagan "neolit inqilobi" (bu atamani mashhur arxeolog Gordon Chayld kiritgan) mehnat faoliyatining mutlaqo yangi turlari – dehqonchilik va chorvachilikning paydo bo'lishi bilan bog'liq. Bu jarayon odamzod hayotida ulkan o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Dehqonchilik va chorvachilikning rivojlanishi insonning tabiatga munosabatini tubdan o'zgartirdi. Agar ilgari odamlar tabiat in'om etgan ne'matlarni terib-termachlab, ov qilib kun kechirgan bo'lsa, endi ular tabiatga faol aralasha boshladilar. Masalan, o'simliklarni ekib o'stirish, hayvonlarni xonakilashtirish va ko'paytirish orqali tabiatga ongli ta'sir ko'rsata boshladilar.

Buyuk mutafakkir Farobiy asarlarida borliqda inson ketegriyasi alohida o'rin tutada. "Al-Farobiyning fikriga ko'ra, universallik yaxlitlikdir, unga hamma narsa oqilona intiladi va shu nuqtayi nazardan ijtimoiy ontologiya modelini qurish "borliq yaxlitligi"ga da'vatlarni eshitgan fazilatli inson tabiatiga eng mos keladi". Darhaqiqat, Farobiy o'zining falsafiy ta'limotida universallik va yaxlitlik tushunchalariga alohida e'tibor qaratadi. Uning fikricha, koinotdagi barcha narsalar, hodisalar va jarayonlar bir butun tizimni tashkil etadi va ular o'rtasida doimiy uyg'unlik, mutanosiblik mavjud.

O'rta asrlarning mutafakkiri Grigoriy Nisskiy va boshqa faylasuflar insonning tabiatdagi bu alohida o'rnini nazariy jihatdan asoslab berganlar. Ularning ta'limotiga ko'ra, "inson ikki olam – ruhiy va moddiy dunyoning tutashgan nuqtasida turadi. Uning aqli va erkin irodasi ilohiy mohiyatga ega bo'lsa, tanasi uni moddiy dunyo bilan bog'laydi". Bu qarash insonning tabiatdan ma'lum darajada ajralganligini ko'rsatadi.

O'rta asr falsafasida ijtimoiy ideal haqidagi tasavvurlar yanada chuqurlashdi va rivojlandi. Bu borada arman faylasufi Grigor Tatevatsining qarashlari alohida e'tibor qaratishga loyiq. U jamiyatni tirik organizmga o'xshatib, o'ziga xos nazariyani ilgari surdi. Tatevatsi ta'limotiga ko'ra, xuddi tirik organizmdagi har bir a'zo ma'lum bir vazifani bajargani kabi, jamiyatda ham har bir inson o'zining aniq belgilangan vazifasini bajarishi lozim. Faylasufning fikricha, "jamiyatdagi uyg'unlik va barqarorlik barcha a'zolarining o'z vazifalarini to'g'ri bajarishi va o'zaro muvofiq

harakat qilishiga bog'liq. Xuddi inson tanasidagi barcha a'zolar birgalikda ishlagandagina sog'lom hayot ta'minlanganidek, jamiyat ham faqat barcha a'zolarining hamjihatligi va hamkorligi tufayli ravnaq topadi".

Vengriyalik faylasuf Dyord Lukach ta'kidlaganidek, "insonning borliq haqidagi tasavvurlari uning amaliy faoliyati bilan chambarchas bog'liq. Inson shunday dunyoqarashni shakllantiradiki, u mavjud ijtimoiy munosabatlar sharoitida amaliy faoliyatni to'g'ri yo'naltirish va samarali amalga oshirish imkonini beradi". Shunday qilib, insonning tabiatdagi alohida o'rni nafaqat uning aqli va erkin irodasi bilan, balki jamiyat rivojlanishining ma'lum bosqichida shakllangan amaliy ehtiyojlar bilan ham bog'liq. Insonning dunyoqarashi va tabiatga munosabati uning amaliy faoliyati bilan uzviy aloqada rivojlanib borgan.

Tadqiqotchi E.Xusanov ta'kidlaganidek: "2030-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining "Atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Prezident Farmonida ekologik muammolarni bartaraf etish orqali inson-tabiat-jamiyat komponentlarining o'zaro mutanosibligini saqlashga alohida urg'u berilgan bo'lib, tabiat muhofazasini amalga oshirishda har qanday ijtimoiy-siyosiy chora-tadbirlarni qo'llash bilan birga jamiyat a'zolari ongini ekogumanistik dunyoqarash ostida to'laqonli shakllantirmas ekanmiz ekoolamni turli chekinishlardan qutqara olmaymiz".

XULOSA

Qadriyatlar tizimini o'rganish borasida olib borilgan barcha tadqiqotlarda ideal tushunchasi markaziy o'rin egallaydi. Olimlar idealni turli nuqtayi nazardan - uning shakllanish asoslari, tarixiy rivojlanishi, ijtimoiy hayotning turli sohalaridagi namoyon bo'lishi kabi jihatlardan o'rganganlar. Ideal tushunchasiga berilgan ta'riflar xilma-xil bo'lsa-da, barcha mutaxassislar bir nuqtada birlashadilar: ideallar inson faoliyatini yo'naltiruvchi va tartibga soluvchi muhim omil hisoblanadi. Ideallar shaxsning xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatib, uning hayotiy maqsadlarini belgilaydi va faoliyatini muayyan yo'nalishga boshlaydi.

Umuman olganda idellar ham alohida shaxsning, ham butun jamiyatning manfaatlarini o'zida mujassam etadi. Shu ma'noda ideallar shaxsiy va ijtimoiy ongni bog'lovchi ko'prik vazifasini o'taydi. Ideallar insonga hayotiy yo'nalish berib, uning qadriyatlar tizimini shakllantiradi. Masalan, adolat, ezgulik, go'zallik kabi umuminsoniy ideallar shaxsning ma'naviy qiyofasini belgilaydi. Kasbiy faoliyatda esa mutaxassislik ideallari muhim ahamiyat kasb etadi. Jamiyat taraqqiyotida ideallar ijtimoiy rivojlanishning maqsad va yo'nalishlarini belgilab beradi. Ular ijtimoiy ongning muhim qismi sifatida jamiyat a'zolarining fikrlash tarzi va xatti-harakatlariga ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, ideallar doimiy rivojlanib,

takomillashib boradi va har bir tarixiy davrning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi.

Ijtimoiy ideallarning tabiatini tushunish uchun insoniyat tarixining ilk davrlariga, ya'ni odamlar tabiat hodisalarini anglash va o'zlashtirishning dastlabki bosqichi bo'lgan mifologik tafakkur shakllariga murojaat qilish zarur.

Bugungi kundagi ekologik vaziyat mutaxassislar tomonidan "global miqyosdagi favqulodda holat" deb baholanmoqda va bu baho mutlaqo o'rinlidir. Bu holat insoniyatni jiddiy mulohaza yuritishga, o'z taraqqiyot yo'lini qayta ko'rib chiqishga majbur qilmoqda. Zamonaviy dunyo hozirgi paytda tarixiy chorrahada turibdi yoki olimlar tili bilan aytganda, bifurkatsiya nuqtalari zonasiga kirgan. Bifurkatsiya nuqtalari – bu shunday holatki, unda tizim o'z rivojlanish yo'nalishini tubdan o'zgartirishi mumkin bo'lgan tanlov qarshisida turadi.

Faylasuflar tomonidan ilgari surilgan gumanizm va umuminsoniy qadriyatlarning birligi to'g'risidagi g'oya aynan shu ekologik ideallarda o'z ifodasini topmoqda. Bu esa insoniyat oldida turgan ekologik muammolarni yechishda yangi imkoniyatlar ochadi. Insoniyat o'z taraqqiyotining yangi bosqichiga qadam qo'yar ekan, tabiat bilan uyg'un munosabatlarni shakllantirish, kelajak avlodlar manfaatlarini hisobga olish, umuminsoniy qadriyatlarga sodiq qolish kabi tamoyillarga tayanishi zarur.

Bugungi kundagi ekologik vaziyat tabiatga nisbatan mutlaqo yangicha munosabatni shakllantirishni taqozo etmoqda. Atrof-muhitning tobora yomonlashib borayotgani, tabiiy resurslarning kamayishi va ekologik muammolarning global tus olishi bu masalaning naqadar dolzarbligini ko'rsatmoqda. Bu yangicha munosabat gumanistik tamoyillarga asoslangan dunyoqarash va ekologik ideallarni ijtimoiy rivojlanishning yo'naltiruvchi kuchi sifatida shakllantirishni talab qiladi. Bunday yondashuv nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega bo'lib, u insoniyat kelajagini belgilab beruvchi asosiy omillardan biriga aylanmoqda. Bunday zaruratni quyidagi ijtimoiy-tabiiy hodisalar majmui belgilab bermoqda.

Birinchidan, hozirgi ekologik vaziyatning o'ziga xos xususiyati va uni qadriyatlar nuqtayi nazaridan anglash gumanistik tamoyillarga asoslangan dunyoqarash va dunyoni his etish tizimini shakllantirishni talab qilmoqda. Bu jarayon insoniyat tarixida ilk bor shunday keng miqyosda namoyon bo'lmoqda. Bu tizimga ko'ra, nafaqat har bir alohida shaxs, balki umuman insoniyat mutlaq qadriyat sifatida qaralishi lozim. Bu qadriyat tizimi insoniyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlarning yangi bosqichini belgilab beradi. Masalan, biror hududdagi ekologik muammo faqat shu joydagi aholigagina emas, balki butun insoniyatga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Chernobil fojiasi yoki Orol dengizi muammosi bunga yaqqol misol bo'la oladi. Bu

fojialar nafaqat mahalliy, balki global miqyosdagi oqibatlariga olib keldi va ularning ta'siri hanuzgacha davom etmoqda.

Ikkinchidan, bugungi kunda yashayotgan insonlarning tabiiy muhit sifatini hayot uchun yaroqli holatda saqlab qolish ehtiyojlari tobora ortib bormoqda. Bu tendensiya dunyoning barcha mintaqalarida kuzatilmoqda va tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu ehtiyoj toza havo, ichimlik suvi, sog'lom oziq-ovqat mahsulotlari, ekologik toza yashash muhiti kabi hayotiy muhim omillarni o'z ichiga oladi. Bu omillarning har biri inson salomatligi va hayot sifati uchun muhim ahamiyatga ega. Shaharlarda yashil hududlarni ko'paytirish, sanoat korxonalarining ekologik xavfsizligini ta'minlash, chiqindilarni qayta ishlash kabi masalalar bugungi kunning dolzarb vazifalariga aylangan. Bu vazifalarni hal etish uchun nafaqat mahalliy, balki xalqaro darajada ham sa'y-harakatlar amalga oshirilmoqda.

Uchinchidan, insoniyatning kelgusi mavjudligi va rivojlanish ehtiyojlari ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu masala insoniyat tarixida ilk bor bunday keskin qo'yilmoqda. Bu kelajak avlodlar uchun tabiiy resurslarni saqlab qolish, ekologik xavfsiz texnologiyalarni rivojlantirish, tabiiy muhitni sog'lomlashtirish kabi vazifalarni o'z ichiga oladi. Bu vazifalar nafaqat ekologik, balki ijtimoiy va iqtisodiy ahamiyatga ham ega. Iqlim o'zgarishi, bioxilma-xillikning kamayishi kabi muammolar kelajak avlodlar hayotiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bu muammolarning yechimi bugungi kunda qabul qilinadigan qarorlarga bog'liq.

To'rtinchidan, tabiatga iste'molchilik munosabatini oldini olish imkoniyatidan tashvishlangan, ekologik yo'naltirilgan yagona taraqqiyparvar jamoatchilik fikrini shakllantirish ehtiyoji mavjud. Bu ehtiyoj tobora kuchayib bormoqda va yangi ijtimoiy harakatlarning paydo bo'lishiga olib kelmoqda. Bu jamiyatda ekologik madaniyatni rivojlantirish, ekologik ta'lim-tarbiyani kuchaytirish, ommaviy axborot vositalari orqali ekologik ma'rifatni targ'ib qilish orqali amalga oshirilishi mumkin. Bu jarayonda nafaqat davlat muassasalari, balki nodavlat tashkilotlar, fuqarolik jamiyati institutlari ham faol ishtirok etishi lozim.

Beshinchidan, qadriyatlarni ekologik maqsadga muvofiqlik nuqtayi nazaridan qayta ko'rib chiqish va tartiblash ehtiyoji mavjud. Bu jarayon jamiyatning barcha qatlamlarini qamrab olishi va uzoq muddatli istiqbolga mo'ljallangan bo'lishi kerak. Bunda iqtisodiy foyda va ekologik xavfsizlik, sanoat rivojlanishi va tabiatni muhofaza qilish, iste'mol madaniyati va resurslarni tejash kabi masalalarda muvozanatni topish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu muvozanatni topish oson emas, ammo u kelajak taraqqiyot uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Oltinchidan, tabiatni bo'ysundirish siyosatidan u bilan hamkorlikda rivojlanish, ya'ni koevolutsiyaga o'tish ehtiyoji mavjud. Bu o'tish jarayoni murakkab bo'lib, u

jamiyatning barcha sohalarida chuqur o'zgarishlarni talab etadi. Bu tabiat qonunlarini chuqur o'rganish, tabiiy jarayonlarga mos keladigan texnologiyalarni joriy etish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish tizimini yaratishni nazarda tutadi. Bu tizim nafaqat texnik, balki ijtimoiy va madaniy jihatlarni ham qamrab olishi kerak.

REFERENCES

1. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 4-jild. – T.: “O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti. 2002. 77-b.
2. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 4-jild. – T.: “O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi” davlat ilmiy nashriyoti. 2002. 77-b.
3. Масалан: Ницше Ф. Нравственного идеалы нашего времени. – Москва, 1893. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – Москва: Наука. 1994. — 447 с.; Выжлетсов Г.П. Аксиология культуры. — СПб., 1996; Гречаный В.В. Категория сущности/Философский и лингва-семантический анализ. — СПб., 1993; Каган М.С. Философская теория сущности. — СПб., 1997; Максимов А.Н. Философия сущностей. — М., 1997; Смирнов П.И. Общечеловеческие сущности как результат массовых действий людей. — Гродно, 1992.
4. Иленков Э.В. Идеал / Философская энциклопедия. Т.2. — М., 1962. С. 195.
5. Ятсенко А.И. Селеполагание и идеалы. — Киев, 1977. С. 171
6. Дробниский О.Г. Проблемы нравственности. — М., 1977. С. 29
7. Давидович В.Е. Теория идеала. — Ростов-на-Дону, 1983. С. 34
8. Выжлетсов Г.П. Аксиология культуры. — СПб., 1996. С. 58
9. Shokirov D. Shaxs dunyoqarashi va e'tiqodining o'zgaruvchanlik xususiyatlari// Central Asian academic journal of scientific research. 2022/Volume 2/Issue 6/337-342 B.
10. Ravshanov A.S. Barkamol avlodni tarbiyalashda ma'naviyat va milliy qadriyatlarning o'rni// Falsafa va huquq. 2023/3. 187-191 bb.
11. Пўлатова, Д. А. (2024). ГЛОБАЛ ТАХДИДЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШДА ИСЛОМ ФАЛСАФАСИ АХЛОҚИЙ ҚАДРИЯТЛАРИНИНГ ЎРНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(1), 457-466.
12. Childe, V.Gordon. Man makes himself. - London Watts; 1936. - 294 P.
13. Masharipova, G. K. (2020). The Natural-Scientific Heritage of The Khwarezm Ma'mun Academy and Its Socio-Philosophical Views. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(09).
14. Ramatov J.S., Hasanov M. Abu Nasr Forobiyning falsafiy qarashlari, xususan, inson ma'naviy kamoloti haqidagi ilmiy-falsafiy ta'limoti.// Academic Research in Educational Sciences. 2022. June. Volume 3. 1170-1179 b.

ISLOM FALSAFIY AN'ANALARIDAGI AXLOQIY QADRIYATLARINING TARIXIY TAHLILI

PO'LATOVA Dildor Akmalovna

falsafa.fanlari nomzodi, professor,

Alfraganus Universiteti

“Ijtimoiy fanlar” kafedrası professori

E-mail:falsafa2009@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola Islom falsafiy an'analari doirasida axloqiy qadriyatlarning tarixiy evolyutsiyasini tadqiq etishga, davrlar o'tishi bilan ilmiy munozaradagi asosiy tendentsiyalar va o'zgarishlarni aniqlashga qaratilgan. Maqsad bu qadriyatlarning rivojlanishini hamda turli tarixiy davrlardagi ahamiyatini tahlil qilishdan iborat.

Kalit so'zlar: *Islom falsafasi, axloqiy qadriyatlar, tarixiy tahlili, TF-IDF usuli, axloqiy qadriyatlar evolyutsiyasi.*

ИСТОРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ИСЛАМСКОЙ ФИЛОСОФСКОЙ ТРАДИЦИИ

ПУЛАТОВА, Дилдор Акмаловна

кандидат философских наук, профессор

Университет Альфраганус

профессор кафедры «Общественные науки»

E-mail:falsafa2009@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Данная статьи посвящена исследованию исторической эволюции нравственных ценностей в рамках исламской философской традиции, выявлению основных тенденций и изменений в научных дискуссиях с течением времени. Цель – проанализировать развитие этих ценностей и их значение в разные исторические периоды.

Ключевые слова: *исламская философия, нравственные ценности, исторический анализ, метод TF-IDF, эволюция нравственных ценностей.*

HISTORICAL ANALYSIS OF MORAL VALUES IN THE ISLAMIC PHILOSOPHICAL TRADITION

Pulatova, Dildor Akmalovna

*professor Alfraganus University
of the Department of Social Sciences
E-mail: falsafa2009@gmail.com*

ABSTRACT

This article is devoted to the study of the historical evolution of moral values within the Islamic philosophical tradition, identifying the main trends and changes in scientific discussions over time. The goal is to analyze the development of these values and their meaning in different historical periods.

Key words: *Islamic philosophy, moral values, historical analysis, TF-IDF method, evolution of moral values.*

1. KIRISH

Islom falsafiy an'analarida axloqiy qadriyatlarni o'rganish asrlar davomida rivojlanib kelgan axloqiy tamoyillarning boy va xilma-xil talqinlarini aks ettiruvchi uzoq vaqtdan beri intellektual tadqiqotlar mavzusi bo'lib kelgan. Islom falsafasining turli jihatlarini o'rganadigan ko'plab adabiyotlarga qaramay, ushbu an'anadagi axloqiy qadriyatlar evolyutsiyasini aks ettiradigan keng qamrovli tarixiy tahliliga ehtiyoj mavjud. Avvalgi tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, Islom tafakkuridagi axloqiy qadriyatlar metafizik va teologik yondashuvlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ko'pincha kengroq ijtimoiy-siyosiy va madaniy dinamikalarni aks ettiradi [1]. Biroq, bu tadqiqotlar asosan individual faylasuflarga yoki o'ziga xos davrlarga qaratilgan bo'lib, kengroq tarixiy tendentsiyalarni tushunishda hali ma'lum bo'shliq mavjud.

Islom axloqi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar axloqiy fikrning murakkabligi va xilma-xilligini ta'kidlaydi, olimlar axloqiy tamoyillarni shakllantirishda aql, vahiy va ijtimoiy konsensusning roliga e'tibor berishadi [2]. Masalan, tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, Forobiy va Ibn Sino kabi ilk Islom faylasuflari Aristotel axloqini Islom ta'limoti bilan birlashtirib, fazilat va axloqiy mas'uliyatning noyob talqinlariga olib kelgan [3]. Keyingi davrlarda so'fiy axloqi vujudga keldi, u ichki poklik va ma'naviy rivojlanishni ta'kidlab, axloqiy qadriyatlarga mistik o'lchov kiritdi [4]. Ushbu yutuqlarga qaramay, ushbu talqinlar vaqt o'tishi bilan va turli falsafa maktablarida qanday rivojlanganligi to'g'risida tizimli tahlil hali mavjud emas.

Ushbu tadqiqotning maqsadi Islom falsafasidagi axloqiy qadriyatlar evolyutsiyasini o'rganish uchun tarixiy tahlili bilan birgalikda TF-IDF usuli yordamida bu bo'shliqni bartaraf etishdan iborat. Ushbu yondashuv malum axloqiy

tushunchalarning chastotasi va ahamiyatini matnlarning ma'lumotlari asosida miqdoriy baholashga imkon beradi va ularning tarixiy trayektoriyasi to'g'risida yanada batafsil tasavvurlarni taqdim etadi. Axloq falsafasiga oid tushunchalardagi o'zgarishlarni tahlil qilib, ushbu tadqiqot vaqt o'tishi bilan Islom tafakkuridagi axloqiy qadriyatlarni talqin qilishni shakllantirgan intellektual tendentsiyalarni aniqlashga intiladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, tarixiy tahlil falsafiy tushunchalarning rivojlanishini kuzatish uchun qimmatli vosita bo'lib, ma'lum g'oyalar turli davrlarda qanday ommalashishi yoki ahamiyatini yo'qotishi haqida tushuncha beradi [5]. Islom falsafasi kontekstida bunday tahlil intellektual, madaniy yoki ijtimoiy-siyosiy bo'lsin, axloqiy fikrdagi o'zgarishlarni belgilovchi asosiy omillarni aniqlashi mumkin [6]. Bu sohadagi oldingi ishlar falsafiy g'oyalar rivojlanadigan tarixiy kontekstni tushunish muhimligini ko'rsatdi, chunki u ko'pincha bu g'oyalarning talqin qilinishi va qo'llanilishiga ta'sir qiladi [7].

Ushbu tadqiqot Islom axloqiy falsafasidagi tarixiy tendentsiyalarini tahlil qilish uchun qat'iy metodologiyaga asoslanadi. Ushbu tahlil natijalari vaqt o'tishi bilan ularning evolyutsiyasini shakllantirgan omillarga oydinlik kiritib, Islom tafakkuridagi axloqiy qadriyatlarning dinamik tabiatini chuqurroq tushunishga hissa qo'shishi kutilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bunday tushunchalar Islom falsafasining kengroq kontekstida zamonaviy axloqiy munozaralarni boyitish uchun juda muhimdir [8].

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot Islom falsafasidagi axloqiy qadriyatlarni har tomonlama tarixiy tahlilini taqdim etish orqali adabiyotdagi muhim bo'shliqni to'ldirishga intiladi. TF-IDF usulini tarixiy tahlili bilan birlashtirib, tadqiqot vaqt o'tishi bilan axloqiy tamoyillarni talqin qilishga ta'sir ko'rsatgan intellektual tendentsiyalarni aniqlashga intiladi, Islom falsafiy an'alarida axloqiy qadriyatlarning uzluksizligi va o'zgarishiga yangi istiqbollarni taklif qiladi. Bu yondashuv nafaqat Islom axloqi haqidagi tushunchamizni chuqurlashtiradi, balki tarixiy va falsafiy tadqiqotlarda miqdoriy usullarning ahamiyatini ko'rsatib, falsafa tarixini kengroq tushunishga hissa qo'shadi[9][10][11][12].

Maqolaning qolgan qismi quyidagicha tuzilgan: "Metodologiya" bo'limida o'zaro ma'lumotlarga nisbatan qo'llaniladigan TF-IDF texnikasi va tarixiy tahlili batafsil bayon etilgan bo'lib, ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish jarayonlari tasvirlangan. "Natijalar" bo'limi turli davrlarda aniqlangan tarixiy tendentsiyalari va axloqiy qadriyatlarning ahamiyatidagi o'zgarishlarni ta'kidlaydigan asosiy topilmalarni taqdim etiladi. "Munozara" bo'limida ushbu natijalar Islom falsafiy tafakkurining kengroq kontekstida talqin qilinadi, mavjud adabiyotlarga parallel

ravishda olib boriladi va ushbu tendentsiyalarning oqibatlari ko'rib chiqiladi. Yakuniy bo'limda tadqiqot hissalari sarhisob qilinadi va kelajakdagi tadqiqotlar uchun yo'nalishlar taklif etiladi.

2. METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot Term Islomiy falsafiy matnlarda axloqiy qadriyatlar evolyutsiyasini o'rganish uchun TF-IDF (Term Frequency-Inverse Document Frequency) va tarixiy tahlilini o'z ichiga olgan kombinatsiyalangan yondashuvdan foydalanadi. Term Frequency-Inverse Document Frequency (TF-IDF) -matn ma'lumotlaridan xususiyatlarni ajratib olishning eng keng tarqalgan va kuchli usullaridan biridir. TF-IDF hujjatdagi har bir so'zning ahamiyatini uning hujjatda va butun matnlar to'plamida paydo bo'lish soniga nisbatan hisoblab chiqadi. Ushbu usul sizga kalit so'zlarni ajratib ko'rsatish va butun to'plam kontekstida ma'lum bir hujjat uchun qaysi so'zlar ko'proq og'irlik qilishini tushunish imkonini beradi. Mazkur metodologiya o'zaro faoliyat ma'lumotlar to'plami doirasida aniq axloqiy tushunchalarning chastotasi va ahamiyatini miqdoriy baholashga qaratilgan bo'lib, bu ularning intellektual trayektoriyasini batafsil tarixiy tahliliga imkon beradi.

3. NATIJALAR

Ushbu tadqiqot natijalari Islom falsafiy an'analari doirasida axloqiy qadriyatlar rivojlanishidagi muhim tarixiy tendentsiyalar va o'zgarishlarni ochib berdi. Tahlil matnlardan asosiy axloqiy tushunchalarni aniqlash uchun TF-IDF texnikasi yordamida amalga oshirildi, so'ngra asrlar o'tishi bilan ularning evolyutsiyasini kuzatish uchun tarixiy tahlil o'tkazildi.

Jadval 1. Islom falsafasiga oid matnlarda asosiy axloqiy tushunchalarning TF-IDF tahlili

Axloqiy tushuncha	Faylasuf	Davr	Baholash TF-IDF
Adolat	Forobiy	X asr	0.78
Fazilat	Ibn Sino	XI asr	0.65
Rahm-shafqat	G'azzoliy	XII asr	0.55
Haqiqat	Ibn Rushd	XII asr	0.60
Hikmat, donolik	Forobiy	X asr	0.70
Sabr	G'azzoliy	XII asr	0.50
Jasorat	Ibn Sino	XI asr	0.58
Kamtarlik	G'azzoliy	XII asr	0.62
Taqvodorlik	Ibn Arabiy	XIII asr	0.74
Mehr-muruvvat	Forobiy	X asr	0.52
Rostgo'ylik	Ibn Rushd	XII asr	0.59
Kechirimlilik	Ibn Arabiy	XIII asr	0.67

Saxiylik	Ibn Sino	XI asr	0.53
Shukronalik	G'azzoliy	XII asr	0.51

1-jadvalda tanlangan Islom falsafasiga oid matnlarda asosiy axloqiy tushunchalar uchun TF-IDF ballari keltirilgan. Ushbu ballar har bir matnda ushbu tushunchalarning nisbiy ahamiyatini aks ettiradi: baholash qanchalik baland bo'lsa, tegishli axloqiy qiymatga ko'proq e'tibor beriladi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, adolat, donolik va taqvodorlik kabi tushunchalar Forobiy va Ibn Sino kabi ilk Islom faylasuflarining asarlarida ayniqsa muhim bo'lgan, keyinchalik G'azzoliy va Ibn Arabiy kabi faylasuflar rahm-shafqat, kamtarlik va kechirimlilik kabi qadriyatlarga ko'proq e'tibor berishgan.

Jadval 2. Tarixiy davrlarda axloqiy qadriyatlarning ahamiyatidagi tendentsiyalar

Axloqiy tushuncha	X asr	XI asr	XII asr	XIII asr	trend
Adolat	yuqori	mo'tadil	past	past	pasayish
Fazilat	past	yuqori	mo'tadil	past	tebranishlar
Rahm-shafqat	past	past	yuqori	past	o'sish, keyin pasayish
Haqiqat	past	o'rtacha	yuqori	past	o'sish, keyin pasayish
Hikmat, donolik	yuqori	o'rtacha	past	past	pasayish
Sabr	past	past	yuqori	o'rtacha	o'sish
Jasorat	past	yuqori	o'rtacha	past	tebranish
Kamtarlik	past	past	yuqori	yuqori	o'sish
Taqvodorlik	past	past	o'rtacha	yuqori	o'sish
Mehr-muruvvat	o'rtacha	past	past	past	pasayish
Rostgo'ylik	past	o'rtacha	yuqori	past	o'sish, keyin pasayish
Kechirimlilik	past	past	o'rtacha	yuqori	o'sish
Saxiylik	past	o'rtacha	o'rtacha	past	tebranish
Shukronalik	past	past	yuqori	past	o'sish, keyin pasayish

2-jadvalda turli xil tarixiy davrlarda asosiy axloqiy qadriyatlarning ahamiyatidagi tarixiy tendentsiyalari ko'rsatilgan. Jadval X-asrdan XIII-asrgacha bo'lgan har bir axloqiy kontseptsianing nisbiy ahamiyatini kuzatib boradi va ularning intellektual trayektoriyalarida xarakterli xususiyatlarni ochib beradi.

Masalan, X-asrda adolat va donolik yuqori baholandi, ammo XIII asrga kelib ularning ahamiyati pasayib ketdi. Aksincha, sabr-toqat, kamtarlik va taqvodorlik kabi qadriyatlar asta-sekin ahamiyat kasb etib, XII-XIII-asrlarda eng yuqori cho‘qqisiga chiqdi.

4. MUHOKAMA

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, Islom falsafasida axloqiy qadriyatlarning ahamiyati statik emas, balki turli tarixiy davrlarda sezilarli darajada farq qiladi. Ilk Islom faylasuflari, ayniqsa yunon tafakkuri ta’sirida bo‘lganlar adolat, donolik va ezgulikka katta ahamiyat berishgan. Ushbu tushunchalar Aristotel axloqining Islom tamoyillari bilan sintezini aks ettiruvchi Forobiy va Ibn Sino asarlarida asos bo‘lgan.

Islom falsafasi rivojlanib borar ekan, ma’naviy yo‘naltirilgan qadriyatlarga nisbatan sezilarli o‘zgarish yuz berdi. XII asrda G‘azzoliy va Ibn Rushd asarlari bilan qayd etilgan bo‘lib, rahm-shafqat, rostgo‘ylik va kamtarlik kabi fazilatlarining ahamiyati oshdi. Ushbu o‘zgarish tasavvufdagi axloqiy tushunchalarni asosiy falsafiy oqimga qo‘shishga bo‘lgan qiziqishning ortib borayotganini aks ettiradi.

XIII asrga kelib, tasavvufining ta’siri ostida, Ibn Arabiyning asarlarida ko‘rinib turganidek, taqvodorlik, kechirimlilik va kamtarlik kabi qadriyatlarga e’tibor yanada o‘zgardi. Ushbu tendentsiya avvalgi davrlarning ratsionalistik va Aristotel ta’siridan axloqiy jihatdan ma’naviy va introspektiv yondashuvga o‘tishni tasvirlaydi.

Tarixiy tahlili Islom falsafasidagi axloqiy qadriyatlarning dinamik xususiyatini ta’kidlab, intellektual, madaniy va ijtimoiy-siyosiy omillar ularning evolyutsiyasini vaqt o‘tishi bilan qanday shakllantirganligini ko‘rsatadi. Ushbu topilmalar Islom falsafiy an’analarda axloqiy tamoyillarning uzluksizligi va o‘zgarishini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, ushbu tadqiqot Islom falsafiy an’analarda axloqiy qadriyatlarning dinamik va rivojlanayotgan tabiatini namoyish etib, kengroq intellektual va madaniy o‘zgarishlarni aks ettiruvchi muhim tarixiy tendentsiyalarini ochib berdi. TF-IDF va tarixiy tahlilidan foydalanish Islom falsafasi uchun ham, axloqiy tadqiqotlarning keng doirasi uchun ham qimmatli istiqbollarni taklif qilib, asosiy axloqiy tushunchalarning tarixiy rivojlanishiga yangi tushunchalar berdi. Natijalar falsafiy g‘oyalarni tushunish uchun tarixiy kontekstning muhimligini ta’kidlab, Islom axloqiy fikrining boy va xilma-xil merosini yanada o‘rganish uchun ushbu sohadagi tadqiqotlarni davom ettirish zarurligini ko‘rsatdi.

5. XULOSA

Ushbu tadqiqot TF-IDF kombinatsiyalangan metodologiyasi va tarixiy tahlildan foydalangan holda Islom falsafiy an'analari doirasida axloqiy qadriyatlar evolyutsiyasini tushunishga katta hissa qo'shadi. Natijalar adolat, donolik, rahm-shafqat va kamtarlik kabi asosiy axloqiy tushunchalar turli tarixiy davrlarda o'z ahamiyatini qanday o'zgartirganini ta'kidlaydigan aniq tarixiy tendentsiyalarini ochib beradi.

Tadqiqot, shuningdek, falsafiy tushunchalarning intellektual tarixini o'rganishda miqdoriy usullar va tarixiy tahlili kombinatsiyasining samaradorligini ko'rsatadi. Ushbu uslubiy yondashuv g'oyalar evolyutsiyasini tahlil qilishning qat'iy va tizimli usulini taklif etadi, boshqa falsafiy an'analarga ham qo'llanilishi mumkin bo'lgan modelni taqdim etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bouhafa, F. (2021). The dialectics of ethics: Moral ontology and epistemology in Islamic philosophy. *Journal of Arabic and Islamic Studies*, 21(2), 25–54. <https://doi.org/10.5617/jais.9368>
2. Kraemer, J. L. (1993). *Humanism in the Renaissance of Islam: The cultural revival during the Buyid age* (2nd ed.). Brill.
3. Hourani, G. F. (1985). Divine justice and human reason in Mu'tazilite ethical theology. In R. G. Hovannisian (Ed.), *Ethics in Islam* (pp. 73–83). Undena Publications.
4. Madelung, W. (1985). Naṣīr ad-Dīn Ṭūsī's ethics between philosophy, Shi'ism, and Sufism. In R. G. Hovannisian (Ed.), *Ethics in Islam* (pp. 85–101). Undena Publications.
5. Al-Attar, M. (2017). Meta-ethics: A quest for an epistemological basis of morality in classical Islamic thought. *Journal of Islamic Ethics*, 1(1–2), 29–50. <https://doi.org/10.1163/24685542-12340005>
6. Opwis, F. (2005). Maṣlaḥa in contemporary Islamic legal theory. *Islamic Law and Society*, 12(2), 182–223. <https://doi.org/10.1163/1568519054307636>
7. Al-Ghazālī, A. H. (1995). *Al-Mustasfa min 'Ilm al-Usul* (Vol. 1). Dar Sader.
8. Kukkonen, T. (2008). No man is an island: Nature and Neo-platonic ethics in Ḥayy ibn Yaqzān. *Journal of the History of Philosophy*, 46(2), 187–204. <https://doi.org/10.1353/hph.0.0001>
9. Rosenthal, F. (1994). *The classical heritage in Islam* (Original work published 1975). Routledge.

10. Marcotte, R. D. (2012). Ibn Miskawayh's *Tartīb al-Sa'ādāt* (The order of happiness). In Y. T. Langermann (Ed.), *Monotheism and ethics: Historical and contemporary intersections among Judaism, Christianity, and Islam* (pp. 141–161). Brill.
11. Miskawayh, A. I. M. (1968). *The refinement of character: A translation from the Arabic of Aḥmad ibn-Muḥammad Miskawayh's Tahdhīb al-akhlāq* (C. K. Zurayk, Trans.). American University of Beirut.
12. Пўлатова, Д. А. (2024). ГЛОБАЛ ТАҲДИДЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШДА ИСЛОМ ФАЛСАФАСИ АХЛОҚИЙ ҚАДРИЯТЛАРИНИНГ ЎРНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(1), 457-466.
13. Akmalovna, P. D. (2024). FEATURES OF THE CONCEPT OF MORAL IMPROVEMENT OF PERSONALITY OF CENTRAL ASIA THINKERS. *INTERNATIONAL JOURNAL OF EUROPEAN RESEARCH OUTPUT*, 3(2), 244-251.
14. Reinhart, K. (2017). What we know about Ma'rūf. *Journal of Islamic Ethics*, 1(1–2), 51–82. <https://doi.org/10.1163/24685542-12340007>

АҲМАД АЛ-ФАРҒОНИЙНИНГ ИЛМИЙ МЕРОСИ**ЖЎРАБОЕВ Н.Ю.,**

ТДТрУ доценти

E-mail: juraboyevnosir4@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Мақолада буюк аллома Аҳмад Фарғонийнинг илмий мероси, айрим асарларининг умумий мазмуни, ихтирочилик ва кашфиётчилик фаолияти, мутафаккир асарларининг чет тилларига қилинган таржималари ва дунё кутубхоналарида сақланаётган нусхалари, унинг ижодини ўрганиш билан шуғулланган хориж ва маҳаллий мутахассисларнинг фикр-мулоҳазалари баён қилинган.

Калит сўзлар: Аҳмад Фарғоний, “Байт ул-ҳикма”, “Ҳосиб”, Бағдод, фалакиёт, риёзиёт, хандаса, устурлоб, “Миқёс ан-Нил”, “Мадҳал ун-нужум”, тақвим.

АННОТАЦИЯ

В статье описаны научное наследие великого ученого Ахмада Фергани, общее содержание некоторых его произведений, изобретательская деятельность, переводы произведений мыслителя на иностранные языки и хранящиеся в мировых библиотеках копии его произведений, мнения зарубежных и отечественных специалистов, занимающихся изучением его творчества.

Ключевые слова: Ахмад Фергани, «Байт уль-хикма», «Хосиб», Багдад, фалакиёт, риязиёт, хандаса, устурлоб, «Масштаб ан-Нил», «Мадҳал ун-нуджум», календарь.

КИРИШ

IX аср ислом араб дунёсининг илм-фан тараққиёти такомилда алоҳида ўрин тутди. Аббосийлар сулоласи даврида араб ҳалифалигининг пойтахти бўлган Бағдод эса илм-фан маркази сифатида шуҳрат қозонган эди. Ҳали “Байт ул-ҳикма” (“Донишмандлар уйи”) расман ташкил топмасдан бурун, ал-Мансур замонидаёқ (VIII аср), бу ерда қадимги юнон ҳамда ҳинд тилларидаги бир нача илмий асарлар араб тилига таржима қилинган эди. Хорун ар-Рашид (786-809) ва Маъмун (813-833) номи билан боғлиқ Академия ушбу анъанани, яъни аниқ фанлар – риёзиёт, хандаса, фалакиёт ва жўғрофия кабилар билан шуғулланишни давом эттирди.

Бу ўринда мазкур Академия пойдеворига илк бор тамал тоши Марказий Осиёда – йирик савдо йўли чорраҳасида жойлашган, ҳалифаликнинг Шимоли-Шарқий вилояти маркази Марвда қўйилганлигини алоҳида такидлаш лозим. Тарихдан маълумки, Аҳмад ал-Фарғоний даставвал (тахм. 811 й.) Фарғонадан Марвга келган. Илк ўрта асрлардаёқ, Марв шаҳри Ўрта Осиёнинг маданий ва илмий маърифий марказларидан бири бўлган, бу масканда ўша даврларда Мовароуннаҳр, Хоразм, ва Хуросондан кўплаб олимлару фозиллар ва мутафаккирлар тўпланиб, ажам маданий ҳаётида муҳим аҳамият касб этганлар. Ҳатто 651 йилда сўнгги Сосонийлар шаҳаншоҳи Яздигард III ибн Шаҳриёр (632-652) араблар таъқибидан қочиб, пойтахт кутубхонасидаги китобларни ўзи билан Марвга олиб келган. Ҳалифалик қўл остига ўтгач ҳам Марв ўзининг қадимий мавқеини йўқотмай, нафақат илмий ва маданий марказга, балки фатҳ этилган шарқий вилоятларнинг сиёсий марказига айланган.

Ал-Маъмун Хуросон ноибни бўлиб турган йиллардаёқ, Марвда ўз атрофига илмни, фозил кишиларни жалб қилган эди. Кейинроқ, у ҳалифалик тахтини эгаллагач, Марв илм-фан мактабига мансуб Яҳё ибн Абу Мансур, Аҳмад ибн Абдуллоҳ ал-Марвазий, Ҳолид ибн Абдулмалик кабиларни ўзи билан Бағдодга олиб кетади ва “Байт ул-ҳикма” замирида Маъмун Академиясини ташкил қилади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Мазкур Академияда фаолит кўрсатган марказий осиёликлар каторида Шарқда “Ҳосиб” (математик), фанда “Астрономия асосчиси” номи билан шуҳрат қозонган буюк ватандошимиз Ал-Фарғоний ҳам бор эди. Тарихда Абул Аббос Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Касир ал-Фарғоний таржимаи ҳолига оид маълумотлар жуда кам сақланиб қолган бўлса-да, у ўз номини фан соҳасида эришган улкан ютуқлари билан кишилик хотирасига абадий муҳрлашга муваффақ бўлди.

Фарғоний ал-Маъмун ташаббуси билан 829 йили Бағдод яқинидаги Шаммосия шаҳарчасида бунёд этилган расадхонада узок иллар илмий кузатишлар олиб борди. Осмон ёритқикчлари – қуёш, ой ва юлдузлар ўрни, ҳаракати ҳамда ўзгаришлари устида тинмай изланди, қуёш тутилиши, ер шарининг меридиан узунлиги билан боғлиқ астрономик кашфиётлар қилди. Ўша даврларда тузиб чиқилган, аниқ-ҳисоб китобларга асосланган фалакиёт тақвими (астрономик календарь) ҳам аллома номи билан боғлиқдир. Араблар ушбу тақвимга таяниб, ўқиладига беш маҳал номоз вақтини, масжидлар қурилишини, қибла ва Макка йўналишларини аниқлаганлар.

Аҳмад ал-Фарғонийнинг буюк илмий хизматларидан бири – астрономия асосларини яратганлигидир. Фалакиёт илмида Птоломейдан (II аср) то ал-Маъмун замониғача, мағрибу машриқда ал-Фарғонийдан бошқа бу борада бирор истеъдод соҳиби чиқмади, десак муболаға бўлмас.

У ўзининг машҳур “Мадҳал ун-нужум” (“Астрономияга кириш”) асарида ўша Птоломейнинг “Альмагест”ида баён қилинган фикрларни илмий-ижодий ривожлантира бориб, фарқли ўлароқ, осмон ёриткичларининг ҳаракат назариясини аниқ математик ҳисобларда исботлаб берди. Шунинг учун ҳам бу асар кейинги бир неча асрларда астрономия мактаблари учун асосий қўлланма вазифасини ўтаб келди.

Алломанинг 30 бўлимдан иборат бўлган мазкур асари тарқалган ҳудудлар, ҳеч шубҳасиз, у қозонган шон-шуҳрат миқёсларидан кам бўлмаган. Вакт ўтиши билан бу асар турли номларда Бағдод, Қоҳира, Истамбул, Тунис, Дублин, Лейден, Санкт-Петербург, Москва, Оксфорд. Париж, Принстон кубхоналарининг олтин фондига айланди. XIII аср араб олими Ибн ал-Қифтий Фарғонийнинг ушбу асарини “Флакиёт илмидаги мисилсиз воқеа” ҳисоблаган бўлса, испан олимлари Иоан Севильский, Герардо Кремонскийлар XII асрлардаёқ, уни лотин тилига таржима қилишга киришган эдилар. “Астрономияга кириш” ана шу таржималар асосида 1493 йили Италияда, 1537 йили Германияда, 1546 йили Францияда нашр этилди. Шунингдек, олимнинг “Жавомиъ илм ан-нужум вал ҳаракат ас-самовия” (“Юлдузлар илми ва самовий ҳаракатлар ҳақида тўплам”) номли қомусий асари унга мисилсиз шуҳрат келтирди. Европалик олимлардан Дъаламбер, Брокельман, Х. Зутер, И.Ю. Крачковский, П.Юшкевич ва Б. Розенфельд ва бошқалар ҳам олимнинг илмий меросига юқори баҳо берганлар. Айниқса, Л.Торндайк, Ризоуллоҳ Ансорий, Рашид Рушдий, Франсуа Шаретт, Ж.Салиба, Ли Бинг кабиларнинг аллома илмий мероси ҳақидаги фикрлари диққатга сазовордир. Бинобарин, ватандошларимиздан Қори Ниёзий, И.Мўминов, С.Сирожиддинов, А.Носиров, Ҳ.Ҳикматуллаев, М.Хайруллаев, А.Аҳмедов, М.Мамадазимов, Ш.Эгамбердиев, А.Абдурахмонов, Ф.Сулаймонова, А.Қаюмов, А.Муҳаммаджонов, Н.Комилов, А.Аъзамов, О.Файзуллаев ва бошқаларнинг тадқиқотлари ҳам олим илмий меросини ўрганиш ва тарғиб қилишга қўшилган катта ҳисса ҳисобланади.

Аҳмад ал-Фарғонийни нафақат олис самовот сиру синоатлари, балки она замин, унинг тузилиши, иқлими ва ўзгаришлари ҳам қизиқтирган Шунинг учун ватандошимизнинг жўғрофия соҳасидаги фаолияти алоҳида илмий жасорат ҳисобланди. Бу ўринда гап олимнинг ҳозирда Гота ва Қоҳира кутбхоналарида сақланаётган “Ҳисоб ул-аколим ас-сабъа” (“Етти иқлим китоби”) ҳақида

бормоқда. Ушбу асарида Фарғоний ўзи туғилиб ўсган Фарғона водийси учун хос бўлган тўртинчи иқлим ҳақида шундай деб ёзади: "...у (яъни тўртинчи иқлим) Шарқдан бошланиб, Тибет мамлакати томонга боради ва Хуросон орқали ўтиб, Андалус орқали то Атлантика океанигача етади". Олим Фарғона, Хўжанд, Самарқанд, Бухоро, Марв, Балх, Ҳирот, Марваруд каби шаҳарларнинг шу иқлимда жойлашганлигини таъкидлайди. Ўз вақтида араб сайёҳлари, савдогарлари Фарғонийнинг бу асаридан кенг фойдаланганлар. Фарғонийнинг, шунингдек, амалий ҳандаса, меъморчилик назарияси каби соҳалар билан ҳам шуғулланганлиги тўғрисида айрим маълумотлар бор.

Аҳмад ал-Фарғоний назариётчи олим бўлишдан ташқари, машҳур ихтирочи ҳам эдики, унинг ўрта аср фалакиёт илмида кенг қўлланилган устурлоб (астролобия) асбобини ясаш ва ундан фойдаланишга доир икки асари ҳам сақланиб қолган. Улардан бири, "Китаб ул-комил фил-устурлоб" (Астролобия ҳақида мукаммал китоб"), "Китаб фи-санъат ал-устурлоб" (Астролобия санъати ҳақида китоб") номлари билан машҳур бўлиб, унинг қўлёзма нусхалари ҳозирда Берлин, Кастамону, Лондон, Машҳад, Париж, Техрон кутубхоналарида мавжуддир. Бу асар XIX аср охири XX аср бошларида намис (Э. Видман) ва рус (Н.Д. Сергеева) тилларига таржима қилинган. Алломанинг ҳозирча ўрганилмаган, устурлоб ҳақидаги яна бир китоби – "Китаб амал бил-усурлоб ("Астролобия амали ҳақида китоб")нинг ягона нусхаси эса Ҳиндистоннинг Рампур шаҳридаги Ризо кутубхонасида сақланмоқда. Шунингдек, ватандошимизнинг қуёш соати ясашга доир "Китаб амал ар-руҳамат" номли асари ҳам Алеппо ва Қоҳира кутубхоналарида ўз тадқиқотчиларини кутмоқда.

Аҳмад Фарғоний бундан ташқари яна бир қатор ихтиролар ва кўплаб муҳим кашфиётлар қилган. Жумладан, 861 йилда Нил дарёсидаги Равза оролида сув сатҳини ўлчайдиган иншоот барпо эттирган. "Миқёс ан-Нил" номи билан машҳур бу қурилма кишлоқ хўжалиги ва иқлимни баҳолашда жуда муҳим бўлган. Қарийб 1200 йил давомида иншоотдан ўтган асргача узлуксиз фойдаланилган. Бугунги кунда эса у туристик масканга айлантирилган. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев 2023 йили Мисрга қилган расмий ташрифи чоғида Қоҳирадаги Аҳмад Фарғоний ҳайкали пойига гулчамбар қўйиб, ватандош мутафаккир хотирасига ҳурмат бажо келтирди. Шундан сўнг Президент Миқёси Нил иншоотини кўздан кечириб, унинг тарихи ва улўғ алломанинг мероси ҳақида маҳаллий олимлар билан суҳбатлашди.

Аҳмад ал-Фарғонийнинг бой илмий меросини чуқур ўрганиш Ўзбекистонда мустақилликдан кейин бошланди. 1998 йили Аҳмад ал-

Фарғонийнинг 1200 йиллиги халқаро миқёсда кенг нишонланди. Фарғона шаҳрида Аҳмад ал-Фарғоний номи билан аталадиган истироҳат боғи қад ростлади, Қува шаҳрида Аҳмад ал-Фарғоний ҳайкали ўрнатилди. 1998 йил ЮНЕСКО миқёсида маърифий тадбирлар ўтказилди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Аҳмад ал-Фарғоний таваллудининг 1200 йиллигини нишонлаш тўғрисида»ги қарори (1997 й., 27 ноябр)га кўра аллома ҳаёти ва ижодига бағишланган илмий анжуманлар, бадий кўргазмалар ташкил этилди, янги китоблар нашр қилинди, ойдаги 20 км. лик йирик кратерлардан бирига Аҳмад ал-Фарғоний номи қўйилди. Шунга қарамай, алломанинг илмий ижодини ҳар тарафлама чуқур тадқиқ этиш мутахассислар олдидаги энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолмоқда.

REFERENCES:

1. Кары-Ниязов Т.Н. Астрономическая школа Улугбека, М.-Л., 1950.
2. Носиров А., Ҳикматуллаев Х. Аҳмад Фарғоний. - Т., 1966.
3. Буюк сиймолар, алломалар (Ўрта Осиёлик машҳур мутафаккир ва донишмандлар). 1-китоб. - Т., 1995.
4. Аҳмедов А. Аҳмад ал-Фарғоний. - Т., 1998.
5. Orakbaevna, K. D. (2022). USING THE PRINCIPLE OF UNITY IN EDUCATION. PEDAGOG, 1(4), 1467-1473.
6. Kurultaevich, I. K., Zairjanovich, Y. S., Abdullayevna, S. D., Botirovich, T. B., & Anatolievna, T. M. (2023). Specifics Of Teaching Foreign Language Speaking To Students At A Non-Linguistic Institute (Iper) In The Distance Learning Format. Best Journal of Innovation in Science, Research and Development, 2(10), 549-559.
7. Sadikova, D. A. (2023). TEACHING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE IN THE MODERN STUDY OUTLOOK: TEACHING DICTIONARIES. World of Scientific news in Science, 1(2), 104-115.
8. Kaipbergenova, D. (2017). THE IMPORTANCE OF MATERIAL DESIGNING IN LANGUAGE TEACHING. ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 34(3), 62-63.
9. Kaipbergenova, D. (2016). CHET TILI O'QITUVCHILARINING KASBIY VAZIFALARI VA PEDAGOGIC MANORATI HAQIDA. ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 33(4), 48-50.
10. Каипбергенова, Д. О. (2020). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАКТИКИ ОРГАНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ НА

ОСНОВЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ. In Инновационное развитие: потенциал науки и современного образования (pp. 211-213).

11. Каипбергенова, Д. О. (2016). The role of language learning strategies in learning foreign languages. Молодой ученый, (12-4), 83-85.

12. Пўлатова, Д. А. (2024). ГЛОБАЛ ТАХДИДЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШДА ИСЛОМ ФАЛСАФАСИ АХЛОҚИЙ ҚАДРИЯТЛАРИНИНГ ЎРНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(1), 457-466.

13. Akmalovna, P. D. (2024). FEATURES OF THE CONCEPT OF MORAL IMPROVEMENT OF PERSONALITY OF CENTRAL ASIA THINKERS. *INTERNATIONAL JOURNAL OF EUROPEAN RESEARCH OUTPUT*, 3(2), 244-251.

14. Orakbaevna, K. D. (2023). MAMLAKATIMIZDA CHET TILLARINI O'RGANISHDAGI ZAMONAVIY METOD VA METODOLIYA. Научный Фокус, 1(1), 1472-1478.

15. Masharipova, G. K. (2024). ABU ALI IBN SINONING BORLIQ VA BILISH HAQIDAGI FALSAFIY QARASHLARI. *International scientific journal of Biruni*, 3(2), 72-80.

16. Orakbaevna, K. D. (2023). GLABALLASHUV DAVRIDA TA'LIM VA TARBIYANING UZVIYLIGI. Научный Фокус, 1(1), 1466-1471.

17. Kaipbergenova, D. (2023). BUGUNGI KUNDAGI MAMLAKATIMIZDA TA'LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR VA ULARNING NATIJALARI. *World scientific research journal*, 15(2), 3-7.

18. Masharipova, G. K. (2020). The Natural-Scientific Heritage of The Khwarezm Ma'mun Academy and Its Socio-Philosophical Views. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(09).

19. Каипбергенова, Д., & Жуманиёзова, Н. С. (2023). БУГУНГИ КУН ТАЛАБА ЁШЛАРИДА АХЛОҚИЙ ДУНЁҚАРАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(5), 652-668.

XOJA AHMAD YASSAVIYNING AXLOQIY QARASHLARINING BARKAMOL SHAXS TARBIYALASHDAGI AHAMIYATI

SADIKOVA Dildor Abdullayevna

FTTI "Ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrası katta o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada xoja ahmad yassaviyning axloqiy qarashlarining barkamol shaxs tarbiyalashdagi ahamiyati hamda tarbiyaning tarixiy ildizlari, yurtimizda inson ma'naviy axloqiy tarbiyasi muammosi bo'yicha olib borilgan izlanishlarda ilgari surilgan. Bugungi kunda barkamol shaxs tarbiyalashda buyuk ajdodlar merosini o'rni haqida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: *ma'naviyat, ta'lim, tarbiya, barkamol shaxs, adolat, insonparvarlik, halollik, axloqiy fazilat, xulq-atvor, ma'rifat.*

ABSTRACT

This article presents the importance of Khoja Ahmad Yassavi's moral views in raising a well-rounded person and the historical roots of education, research conducted on the problem of human spiritual and moral education in our country. The role of the heritage of great ancestors in raising a well-rounded person today is discussed.

Keywords: *spirituality, education, upbringing, well-rounded person, justice, humanity, honesty, moral virtue, behavior, enlightenment.*

KIRISH

Bugungi kunda dunyoning ma'naviy manzarasi keskin o'zgarayotgan bir paytda ma'naviyat va ma'rifatni keng tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Insonlarning har tomonlama komillikka erishishi, ideal shaxs sifatida jamiyatda o'z o'rnini topishida sog'lom ma'naviy bilimlar zarurati ortib bormoqda. Bunda Yassaviy ta'limotidagi insonni ruhiy-axloqiy jihatdan komillikka undovchi umuminsoniy qarashlari muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, uning falsafasidagi insonning o'zini-o'zi anglash, axloqiy fazilatlar, millatlararo totuvlik hamda diniy bag'rikenglik kabi g'oyalarini keng jamoatchilikka yetkazish bugungi kunda muhim ahamiyatga ega.

O'zbekistonda bugungi kunda o'tmishimizning ulug' mutafakkirlari, ularning ilmiy merosini o'rganish, xalqaro maydonda keng targ'ib qilish va avlodlararo vorislikni saqlab qolish omili sifatida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xoja Ahmad Yassaviyning qarashlari markazida asosan inson, uning axloqiy mezonlari yotadi. Inson Alloh tomonidan yaratilgan barcha jonzotlarning gultoji, sababi uning xatti-harakati boshqa mavjudotlarga ato etilmagan sifat – aqlda deb ko'rsatadi. Shu nuqtai

nazardan ham “buyuk ajdodlarimiz islom olamining mutafakkirlari asarlarini, ularning butun jahon sivilizatsiyasi rivojiga qo‘shgan bebaho hissasini chuqur o‘rganish, teran anglash va keng ommalashtirish alohida ahamiyatga egadir”. Shu boisdan xoja ahmad yassaviyning axloqiy qarashlarining barkamol shaxs tarbiyalashdagi ahamiyatini o‘rganish obyektiv zarurat hisoblanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Talabalarda Yassaviy hikmatlarini o‘rganish orqali bir-biriga mehr- muhabbat, muruvvat va oqibat, saxiylik, saxovat diyonat, qanoat, himmat, adolat, sabr- toqat, mehribonlik, rostgo‘ylik fahm - farosatlik, ziyraklik kabi ma‘naviy-axloqiy sifatlar rivojlanib borganligiga guvoh bo‘ldik. Yassaviy yoshlarga murojaat qilib, bilim egallash oson emasligini, buning uchun esa yillar davomida har qanday qiyinchiligi mashaqqatlarga qaramasdan tinmay izlanish va o‘z ustida qunt bilan ishlash kishidan irodali bo‘lishni talab qiladi. Shunday xulqqa ega bo‘lgan Shaxsgina bilim va fan chmqqilarini yillar davomida egallab olishini ta‘kidlaydi. Bu borada u o‘zining 20 yoshgacha Buxoroda va boshqa shaharlarda ustozlari rahnamoligida ilm-ma‘rifat o‘rganganligi, natijada barcha insonlardagi kabi o‘zida bo‘lgan xilma-xil illatlardan umri davomida qutulishga intilganligini quyidagi misralarda ifodalaydi:

O‘n to‘qqizda yetmish maqom zohir bo‘ldi,
Zikrin aytib, ichu toshim tohir bo‘ldi,
Qoyda borsam, Xizr bobom hozir bo‘ldi,
G‘avs-ul-g‘iyos may ichurdi, tiydim mano.
Yoshim etti yigirmaga, o‘tdim maqom,
Bihamdilloh, pir xizmatin qildim tamom.
Ul sababdan Haqqa yovuq bo‘ldim mano.

Xoja Ahmad Yassaviy mutasavvuflar qoidasiga ko‘ra, ilm-ma‘rifat hosil qilib, irshod (vasiyatnoma)olganidan keyin ham faqirlik yo‘lini tanlab, biror erda muqim uy-joy qilmay, shaharma-shahar, qishloqma - qishloq yurib, xalqni ilmga, ma‘rifatga, hukmdorni iymon-e‘tiqodga, insof-diyonatga da‘vat qiluvchi bilimlarni targ‘ib qilgan va zuhd, taqvoni yuzaki tushungan, ilmga amal qilmaydigan zohidlarni qoralagan: Ey behabar, ishq ahlidin bayon so‘rma, Dard istagil ishq dardiga darmon so‘rma. Oshiq bo‘lsang, zohidlardin nishon so‘rma, Bu yo‘llarda oshiq bo‘lsa, tovoni yo‘q. Yoki Zohid bo‘lma, obid bo‘lma, oshiq bo‘lgil, Mehnat tortib ishq yo‘lida sodiq bo‘lgil, Nafsni tiyib, dargohiga loyiq bo‘lg‘il, Ishqsizlarni ham joni yo‘q, iymoni yo‘q. Ushbu satrlardan ko‘rinib turibdiki, smfiylar orasida ham odilman deb maqtanib, nopok ishlar qiladigan riyokorlar ymq emas. Xoja Ahmad Yassaviy mzing "Hikmatlar" nomli asarida ustozlari Arslonbob so‘zlarini eslatib, ana shunday bilimsiz dindorlarni

qattiq qoralaydi: Pir xizmatin qilduk deb, tolibmen deb yurarlar, Yoyyib harom - harishni, qo'libarig'a urarlar, Ko'zlarida nami yo'q, xalq ichra kirarlar, Arslon bobom so'zlarin eshitingiz, tabarruk.

Yassaviyning «Hikmatlar» asaridagi ilm va aqliy tarbiyaga doir fikrlarni o'rganish va ularni tahlil qilish Shuni ko'rsatadiki, Xoja Ahmad Yassaviy faqat yirik din arbobi bo'libgina qolmay, ajoyib shoir va buyuk ma'rifatparvar, pedagog ekanligi bilan ham kmz mngimizda namoyon bmladi. Uning atrof-muhitdagi hayot ziddiyatlarini kuzatishlari juda nozik va teran pedagogik mushohadalarga boyligi bilan ajralib turadi. Bir zamonlar gullab yaShnagan, ilmu urfon yuksakligiga erishgan Buxoroda ham, boshqa Shaharlardagi kabi, Shohlar va xokimlar, vazirlar va hatto olimlardan himmat, ma'rifat, insof-diyonat yo'qolib ketganligi, ijtimoiy-ma'naviy tarbiyada bo'shliqning paydo bmlayotganligi Yassaviyni juda qattiq tashvishga solayotganligini quyidagicha ifodalaydi:

Ahli dunyo, xalqimizda saxovat yo'q,
Podshohlarda, vazirlarda adolat yo'q,
Darveshlarning duosida ijobat yo'q,
Turlik balo xalq ustig'a yog'di, do'stlar.
Yoki Nokas, hasis bediyonat qullar hoqim,
Manmanlik haddin oshib, bo'ldi zolim
Xalq ichinda xor bo'ldilar darvesh,
olim Himoyati xalqni kofir bo'ldi, ko'ring.

Bu misralar barcha xalqni ogohlantiruvchi aqliy, ta'lim-tarbiyaviy kuchga ega bo'lgan misralardir. Komillikning asosini, u hamma vaqt tarbiyada, ilmda, axloqiy poklikda deb bilgan va bu bilan u xalq orasida katta shuhrat qozongan.

Yassaviyning «Hikmatlar» asaridagi ilm va aqliy tarbiyaga doir fikrlarni o'rganish va ularni tahlil qilish Shuni ko'rsatadiki, Xoja Ahmad Yassaviy faqat yirik din arbobi bo'libgina qolmay, ajoyib shoir va buyuk ma'rifatparvar, pedagog ekanligi bilan ham kmz mngimizda namoyon bmladi. Uning atrof-muhitdagi hayot ziddiyatlarini kuzatishlari juda nozik va teran pedagogik mushohadalarga boyligi bilan ajralib turadi. Bir zamonlar gullab yaShnagan, ilmu urfon yuksakligiga erishgan Buxoroda ham, boshqa Shaharlardagi kabi, Shohlar va xokimlar, vazirlar va hatto olimlardan himmat, ma'rifat, insof-diyonat yo'qolib ketganligi, ijtimoiy-ma'naviy tarbiyada bo'shliqning paydo bmlayotganligi Yassaviyni juda qattiq tashvishga solayotganligini quyidagicha ifodalaydi: Ahli dunyo, xalqimizda saxovat yo'q, Podshohlarda, vazirlarda adolat yo'q, Darveshlarning duosida ijobat yo'q, Turlik balo xalq ustig'a yog'di, do'stlar. Yoki Nokas, hasis bediyonat qullar hoqim, Manmanlik haddin oshib, bo'ldi zolim Xalq ichinda xor bo'ldilar darvesh, olim Himoyati xalqni

kofir bo'ldi, ko'ring.. . Bu misralar barcha xalqni ogohlantiruvchi aqliy, ta'lim-tarbiyaviy kuchga ega bo'lgan misralardir. Komillikning asosini, u hamma vaqt tarbiyada, ilmda, axloqiy poklikda deb bilgan va bu bilan u xalq orasida katta shuhrat qozongan. Shu bilan birga Xoja Ahmad Yassaviy fanni, bilimni chala, sayoz o'rganishga qarshi chiqadi. Har bir so'zning ma'nosini bilib olgan holda ularni xalqiga, o'sib kelayotgan yosh avlodga nishon deb keltirgan hikmatlaridagi so'zlarini dur va gavhar bilan tenglashtiradi. Xoja Ahmad Yassaviy o'z vazifasiga yuzaki qarovchi, palapartish bajaruvchi, bilimi sayoz olimlarni ayovsiz tanqid qiladi va «haqiqiy olim kim?» degan savolga qator hikmatlari orqali javob beradi: Olim uldur, xisht yostanib tahsil qilsa, Kecha-kunduz Tangrisiga zori qilsa, "Fal-yaz haqu" oyatini tafsir qilsa, Andog' olim olim bo'lur, do'stlarimo!. Olimlik va undagi yuksak aqliy salohiyatni Yassaviy qanday tushunadi va targ'ib qiladi degan savol tug'iladi. Yassaviy buni quyidagicha ta'riflaydi: «Olimlik - bu shariat bilan tariqatni tushunish, ularning talabiga javob qila bilish». Olimlikning asosiy mezoni sifatida esa Qur'onni to'g'ri tushunish va tushuntirishni belgilaydi. Buni u gavharlarni yig'a bilish bilan qiyoslaydi: Olim uldur - Shariatda javlon qilsa, Tariqatning bozoriga o'rnin solsa, Muhabbatning daryosidan gavhar olsa, Andog' olim olim bo'lur, do'stlarimo!. Shu sababli shoir olimlarning bilimlariga tanqidiy ko'z bilan qarab men olim deb kitob o'qishni emas, balki uning ma'nosini tushunish, har bir so'zning mohiyatini oyat mazmunidek anglash, shaytonlik, manmanlikdan kechgan, johillik bilmagan kishini olim deb ko'rsatadi. Yassaviy kitobning ma'nosini tushuntirib, quruq yodlab, yuzaki o'qishni bilim olish deb hisoblamaydi. Shuningdek, u oyatlarning tagida yotgan ulug' g'oyalarni tahlil qila olish, uning mohiyatini bilish va hayotga tatbiq eta olish lozimligini uqtiradi: Olimmen deb kitob o'qur, ma'no uqmas, Ko'p oyatning ma'nosini hargiz bilmas, Takabburu manmanlikni dini tutmas, Olim ermas, johil turur, do'stlarimo!. Xoja Ahmad Yassaviy ushbu tanqidiy qarashlarini bo'lg'usi olimlarga qarata nasihat sifatida yetkazadi. Bu esa ular uchun yanada ko'proq o'qish va izlanishga, bilim egallashga, olgan bilimlarini turmushga, hayotga bog'lab shogirdlariga yetkazishlariga turtki bo'lgan.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, insonlarni tarbiyalashda axloqiy madaniyatni shakllantirish ta'lim va tarbiyaning ajralmas qismi bo'lishi kerak. Ahmad Yassaviy g'oyasidagi axloqiy g'oyalari yoshlarni barkamol inson qilib tarbiyalash va axloqiy fazilatlarni shakllantirishda foydalanish bugungi kunda ma'naviy-axloqiy tarbiya tizimida mavjud muammolarni hal etishda alohida ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan, yoshlarni allomaning hayot yo'li, shaxsiy fazilatlari, insonparvarlik faoliyati bilan tanishtirib borishning o'zi katta ibrat maktabi bo'lib xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Ш.Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. – Б.35. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 5 июлдаги янги тахрирдаги “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида” ги Қонуни Тошкент ш., 2021 йил 5 июль, ЎРҚ-699-сон.
2. Al-Buxoriy. Hadis, Al-jome` as-sahih. -Т.: “Qomuslar” bosh tahririyati, 1991-1992 yillar , 1- 4-kitoblar.
3. N. Komilov. Tasavvuf. -Т.: «Yozuvchi», 1996 y
4. N.Komilov. «Komil inson haqida 4 risola». -Т.: «Ma'naviyat», 1997 y.
5. Kubro Shayx Najmiddin. Jamoling menga bas: Ruboiylar /Forsiydan Matnazar Abdulxakim tarj.-Т.: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1994.-64 b.
6. Orakbayevna, K. D. (2022). THE IMPORTANCE OF GRAMMAR IN LEARNING A FOREIGN LANGUAGE. Confrencea, 7(7), 69-72.
7. Kaipbergenova, D. (2016). CHET TILLARINI (INGLIZ TILI) O'QITUVCHILARINING KASBIY VAZIFALARI VA PEDAGOGIC MAHORATI HAQIDA. ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 33(4), 48-50.
8. Kaipbergenova, D. (2017). THE IMPORTANCE OF MATERIAL DESIGNING IN LANGUAGE TEACHING. ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 34(3), 62-63.
9. Каипбергенова, Д. О. (2016). The role of language learning strategies in learning foreign languages. Молодой ученый, (12-4), 83-85.
10. Sport, H. (2016). Cognitive factors: systematically forgetting in second language learning. Молодой учёный, 3, 832.
11. Orakbaevna, K. D. (2022). USING THE PRINCIPLE OF UNITY IN EDUCATION. PEDAGOG, 1(4), 1467-1473.
12. Каипбергенова, Д. О. (2020). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАКТИКИ ОРГАНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ НА ОСНОВЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ. In Инновационное развитие: потенциал науки и современного образования (pp. 211-213).
13. Masharipova, G. K. (2024). Main Research Areas Of Scientists Of The Khorazm Academy Of Ma'muna. *American Journal of Advanced Scientific Research*, 1(8), 242-247.
14. Orakbayevna, Kaipbergenova Dilbar, MirzakulovIlxom Normuminovich, and Maxmudova Zulfiya Muxiddinovna. "English language teaching methodology for non-native speakers." *Linguistics and Culture Review* 5.S3 (2021): 1721-1725.

THE ROLE OF VALUES IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF STUDENTS AND YOUTH

KAIPBERGENOVA Dilbar Orakbayevna

*Senior Lecturer, Department of “Practical English”,
Tashkent State Technical University named after I. Karimov*

ABSTRACT

This article will focus on the role of values in the process of educating students. The quality of the educational process in higher education depends on many factors, among which the methods and techniques of teaching are of decisive importance. Consequently, they have a positive effect on the conscious and deep assimilation of knowledge, the development of independence and creative activity in students. The concepts of method and method are interconnected, since each of them is manifested both as a method and as a method.

Keywords: *competence, education, methodology, Muslim paradigm, science, knowledge, humanity, justice, pedagogue.*

INTRODUCTION

Today, reforms related to the formation of young people as spiritually rich and complete people in our country have been established by legal frameworks: decrees and resolutions. In particular, the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated May 3, 2019 No. PQ-4307 “On additional measures to increase the effectiveness of spiritual and educational work”; the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 8, 2019 No. PF-5847 “On approval of the Concept for the development of the higher education system of the Republic of Uzbekistan until 2030”; Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 31, 2019 No. 1059 “On approval of the Concept of continuous spiritual education and measures for its implementation”; These include the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ 5040 dated March 26, 2021 “On measures to radically improve the system of spiritual and educational work”; the Decree of the President of Uzbekistan dated January 28, 2023 on the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022-2026. The reforms being implemented in the education system of the Republic of Uzbekistan require the identification and assessment of the professional competence of pedagogical staff. Therefore, in recent years, attention has been paid to the identification and assessment of the professional competence of pedagogical staff at all stages of the continuing education system, and practical actions are being taken in this direction.

Also, the issue of training pedagogical staff in higher educational institutions is at the intersection of many general scientific, social, cultural and moral processes. Teachers themselves constitute a unique group of intellectuals who play an important social role. It is the teacher of a higher educational institution who is directly responsible for the formation of highly qualified specialists in modern competitive conditions. The future development of the Republic of Uzbekistan depends not only on economic, socio-political and legal factors, but also on the reforms being carried out in the cultural and spiritual spheres.

The quality of the educational process in higher education depends on many factors, among which the methods and techniques of teaching are of decisive importance. Consequently, they have a positive effect on the conscious and deep assimilation of knowledge, the development of independence and creative activity in students. The concepts of method and method are interrelated, since each of them is manifested both as a method and as a method. Teaching methods: concept, function, classification. The Greek translation of the word "method" means "research, method, way to achieve the goal". In the dictionary of philosophy, this concept is generally interpreted as "methods of achieving the goal"¹.

RESEARCH METHODOLOGY.

A huge wealth of teaching methods and techniques has been accumulated in pedagogical practice. When choosing them, various conditions, the nature of the subject being studied, the age characteristics of children, the level of previous preparation, etc. are taken into account. Al-Farabi's treatise on the superiority of science and art expresses the requirements for the organization of the educational process and teaching methods. In his explanations of teaching methods, the scientist emphasized that, in addition to providing students with various knowledge, it is necessary to show them ways to acquire knowledge independently, and to convince them of the necessity of knowledge without any doubt.

In the formation of the spiritual and moral education of the younger generation, opportunities are being created to shape the content of education and national ideology, taking into account national universal values and the foundations of our national culture. This is based on the ideas of folk oral literature, thinkers, enlightened scientists on education, morality, and ethics, and a concerted effort is being made to bring a perfect person to maturity. "The future begins today," say our wise people. The future life of the younger generation determines the criterion of the spiritual and moral environment that makes it a person. In this regard, it is especially important to increase the effectiveness of education and bring it up to the level of world requirements, enrich education on the basis of advanced experiences, and

conduct it on the basis of new pedagogical experiments. Raising a well-rounded generation based on folk traditions and customs will help them love their nation more, be proud of it, and learn Eastern ideas and teachings and apply them to the future.

In our republic, restoring the uniqueness of our national culture, artistic and moral education and development of students in secondary schools is one of the current urgent tasks. A spiritually mature nation will be able to correctly assess its values and develop them further. Therefore, the growth of the spirituality of society creates conditions for the widespread use of values and paves the way for their further development. Universal values are a form of value associated with ethnic aspects and characteristics that are important for the nation. Universal values are manifested in the history of the nation through its way of life, spirituality, and culture. In the educational process, universal values represent social history. Spirituality is a complex of national customs, traditions of upbringing, moral and ethical beliefs, beliefs, cultural and educational processes. Analysis of the works of Eastern encyclopedists, using modern terminology, allows us to determine the compliance of the principles and teaching methods of the authors of these works with the general laws of knowledge. The teaching methods used by all encyclopedists can be divided into several groups. These include: methods of guided experimentation (Ibn Sino), question-and-answer ways of presenting knowledge (Abu Rayhan Beruni, al-Khwarizmi), methods of forming skills and qualifications, methods of testing knowledge (Al-Farabi, al-Khwarizmi), etc. It is noteworthy that all of these scientists aimed to strengthen students' activities and develop logical thinking in them.

ANALYSIS OF LITERATURE ON THE SUBJECT

Today, educating students of higher educational institutions to be innovative, creative thinkers, and highly spiritual is one of the most urgent problems facing our educational institutions. Solving such problems largely depends on the effective methods, tools used in the educational process and the ways of their formation. Therefore, it can be said that the management of the activity of independent work of young people in educational institutions depends on the continuous implementation of the educational process by professors and educators at all stages. For this, it is necessary to make the formation of education in learning to work independently in educational institutions an urgent task. In the pedagogical education system, each subject has its own impact on the formation of the spirituality of students and young people for certain purposes. The rules of conduct of students, criteria for assessing knowledge in subjects, internal procedures and regulations are determined.

The methodological instructions pay great attention to methodological issues and the theory of pedagogical games. In practical exercises for solving pedagogical games, debatable, problematic issues, sources are offered in the literature on the basis of game technologies for each topic.

We recommend that students perform the following actions before performing game exercises:

- collect the necessary literature on the topic and study it; • think, think, and draw up a game plan;
- make sure that the main sources are correct;
- compare the principles considered in the literature and distinguish between general and specific ones;
- prepare visual aids for the game, use personal observations, experience and life skills.

Games held in the educational process not only arouse students' interest in science, but also serve as a basis for their thorough understanding of the basics of using our national values and cultural heritage. This theory is implemented using pedagogical technologies. Research methodology. Pedagogical technology consists of a set of psychological and pedagogical guidelines that determine the selection and placement of forms, methods, ways, methods, educational tools. With the help of technological structures, effective results are achieved in the mastering of students' knowledge, skills and abilities in one or more aspects of educational work. Thus, in the organization of game technology, the interrelated work of professors-pedagogues and students is programmed.

CONCLUSIONS AND SUGGESTIONS

The current national spirituality and values of the Uzbek people are a continuation of the national spirituality of the past, and the tasks of the teacher in the technology of teaching through education are as follows:

- select illustrative situations or problem situations in specific material;
- select didactic materials, create cards, tasks for each student; - select a small group of students (group of 3-4 people);
- pose a problem (problem) so that the groups express their point of view. - think over the expected answers and objections;
- the teacher always shows his interest in the students;
- students should be divided into several groups, and each member of the group should clearly know his tasks.

The time of the game should be limited, and after it is over, we can definitely see the results of the game. Increasing students' interest in using information technologies in the educational process leads to the following important results:

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-“Ўзбекистон”, Тошкент, 2019 йил, 17-бет.
2. Sh.M.Mirziyoyev, Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent: O.,zbekiston, 2017. - 488 b. 3. Rustamov A. Adiblar odobidan adablar. - T.: “Ma‘naviyat”, 2003.
3. Ўша жойда.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Халқаро хотин-қизлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. – “Халқ сўзи”, 7-март, 2022 й.
5. <https://yuz.uz/news/tanzila-narbaeva-gender-tenglik-yangi-ozbekiston-ustuvor-yonalishining-ajralmas-qismiga-aylandi>
6. Каипбергенова, Д., & Жуманиёзова, Н. С. (2023). БУГУНГИ КУН ТАЛАБА ЁШЛАРИДА АХЛОҚИЙ ДУНЁҚАРАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(5), 652-668.
7. Kaipbergenova, D. (2017). THE IMPORTANCE OF MATERIAL DESIGNING IN LANGUAGE TEACHING. ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 34(3), 62-63.
8. Kaipbergenova, D. (2016). СНЕТ ТИЛИ О‘ҚИТУВЧИЛАРИНИНГ КАСБИЙ ВАЗИФАЛАРИ ВА ПЕДАГОГИК МАНОРАТИ НАҚИДА. ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 33(4), 48-50.
9. Каипберганова, Д. О. (2020). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАКТИКИ ОРГАНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ НА ОСНОВЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ. In Инновационное развитие: потенциал науки и современного образования (pp. 211-213).
10. Каипбергенова, Д. О. (2016). The role of language learning strategies in learning foreign languages. Молодой ученый, (12-4), 83-85.
11. Orakbaevna, K. D. (2023). MAMLAKATIMIZDA СНЕТ ТИЛЛАРИНИ О‘РГАНИШДАГИ ЗАМОНАВИЙ МЕТОД ВА МЕТОДОЛИЯ. Научный Фокус, 1(1), 1472-1478.

12. Orakbaevna, K. D. (2023). GLABALLASHUV DAVRIDA TA'LIM VA TARBIYANING UZVIYILIGI. Научный Фокус, 1(1), 1466-1471.
13. Kaipbergenova, D. (2023). BUGUNGI KUNDAGI MAMLAKATIMIZDA TA'LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR VA ULARNING NATIJALARI. World scientific research journal, 15(2), 3-7.

EFFECTIVE METHODS AND TECHNOLOGIES FOR FORMING INNOVATIVE THINKING IN THE WORLDVIEW OF YOUTH

ABDURAKHMONOV Khasan Ibroximovich

Tashkent Pharmaceutical Institute associate professor

hasanabdurahmonov1991@mail.ru

+998998820791

ABSTRACT

This article discusses effective methods and technologies for forming innovative thinking in the worldview of young people, as well as important views and approaches to the need to revolutionize the minds of young people today and humanize their worldview.

Keywords: *Education, new technology, youth, modern innovative thinking, youth worldview, innovative thinking, philosophical category, society, person, scientific and educational potential, reality.*

INTRODUCTION

In the field of education, the development of innovative thinking in young people is characterized by a high level of embodiment of a person's scientific and educational potential. Potential is understood as a latent potential in a person that has the ability to become a reality under certain conditions. The transformation of potential into reality is carried out in connection with the rational activation of potential and hard work to achieve a specific goal. The category of activation has a two-way character and, on the one hand, reflects the goal-oriented behavior of the educator, and on the other hand, the activity of the applicant. In other words, the forms of manifestation of a person's potential are manifested not only through the level of self-awareness, but also as a specific result of the educational process, the activity of people based on mutual creative cooperation. In this regard, identifying and defining the priority aspects of the development of a person's innovative thinking potential is of great theoretical and methodological importance. Therefore, at the heart of any socio-philosophical concept is the rational activity of a particular person, which forms the phenomenon of "innovative thinking" and reflects his creative imagination.

In general, the effective use of innovative thinking in the education and upbringing of young people is closely related to: firstly, the current desire for innovation in the world education system, secondly, meeting the needs and interests

of young people by introducing innovations into every aspect of education, and thirdly, since the development of educational services at various levels has taken the form of a continuous process, it is important to carry out fundamental reforms, fundamental innovations in the national education system, and solve their theoretical and practical problems. Solving such issues has led to the emergence of innovative thinking in the education system. In addition, innovations implemented by individuals with innovative thinking qualities serve fundamental changes in the socio-cultural life of society. Indeed, the objectification of an innovative worldview in society is achieved through the development of education that is appropriate to the times. Innovative and modern education, in turn, creates the basis for young people to demonstrate their intellectual abilities, rationally evaluate them, and further expand their opportunities for intellectual labor. The rise of creative activity to the level of activity that leads to changes in human thinking and living conditions is manifested in a way that depends on the subjective and objective conditions and factors for innovation.

RESEARCH METHODOLOGY

Experience shows that the components of the phenomenon of "innovative thinking" are an important methodological basis for expanding its creative capabilities, determining the multifaceted priority areas for the creation of new material and spiritual values, new strategic goals, knowledge, methods, reserves. Taken separately, these components consist of the following aspects of the innovative thinking of an individual: the introduction of new material and spiritual value norms into the life and production of society, the further expansion of the intellect based on rational and technological areas, the further improvement of the creative activity of the individual, who is a subject of social relations, primarily aimed at the acquisition of intellectual knowledge, abilities and skills, etc.

Based on these priority features of educational activity, it can be said that the problem of forming innovative thinking in a subject encompasses a number of scientific and educational problems and defines a number of important conceptual rules. These require the development of specific technological issues for the formation of an individual's innovative thinking. These include: the formation of a scientific and methodological basis for innovative thinking and a new system of ideas; the development of new methods and tools that ensure the connection of the components of education and individual innovative thinking, special attention to the formation of innovative thinking in a higher educational institution; technological and methodological factors that influence the identification of individual characteristics in the implementation of innovative thinking, etc. The above-mentioned conceptual

rules imply that the process of forming an individual's innovative thinking requires a dialectical relationship between the educator and the subject of education. Therefore, innovative thinking is understood as the ability of society and the individual to freely and creatively create innovations based on the laws of inheritance. In other words, innovative thinking is a set of knowledge and skills that imply the assimilation and application of innovations in various areas of human intellectual activity. From this it follows that the main place in the structure of innovative thinking is occupied by knowledge, practical activity, emotions and creative activity aimed at understanding innovations, its development is determined by the content of rational and irrational human needs for innovation.

Innovative thinking is an interdisciplinary, integrated concept, the components of which are knowledge, professionalism, creativity, intellectual culture, unique memory and thinking in the perception of innovation, the effectiveness of management skills, and other similar structures. The formation of innovative thinking has become one of the most urgent problems in the current conditions of modernization of education and has objectively become a condition for socio-cultural development. Innovative activity is formed on the basis of innovative thinking. Innovative activity, in turn, serves to improve this area by creating innovations in the education system and applying the achieved results in practice. Through such a process, a person forms a new attitude in the education system and enters into such an attitude through the fundamental essence and becomes increasingly active. Innovative activity indicates the creation of certain innovations in any area of society. Therefore, innovative activity requires a creative, that is, creative approach. Therefore, creativity is a condition for the development of any innovative activity.

The formation of innovative thinking is one of the main tasks of the state in the field of education and economy today. At the same time, in our opinion, sometimes innovative discoveries are made without relying on humanistic ideas. This causes many problems in society from a spiritual and moral point of view. Therefore, timely identification of the main obstacles to the formation of innovative thinking and finding ways to overcome them is an urgent problem. In this regard, he emphasizes that "Innovation is a reality related to the introduction and implementation of scientific innovations, which is inseparable from spiritual research, because the objective laws of spiritual development require us to strive for and enjoy innovation. Innovation satisfies this need." Therefore, a legitimate question arises: what measures should be taken to make innovations an integral part of national identity and one of the foundations of education? M. Mamardashvili's theory of "three worlds" shows that only in the Cartesian world can one create suitable conditions for the creative

development of innovative thinking. The Cartesian space is the conditions for creative and intellectual self-expression that have been formed over centuries and determine the value of the knowledge accumulated by a person.

At the current stage of development of society, it is impossible to form an innovative space without taking into account the specific features of national education. Ignoring the ideas of economic humanism leads to the fact that the stimulating function of the innovative process is reduced to the level of material incentives alone. On the other hand, the complete subordination of innovative thinking to the market and practical interests contradicts the classical foundations of the theory of Plato and Aristotle that only non-material knowledge can be higher, fundamental. The formation of abstract thinking, ignoring the algorithmic and heuristic approach to solving economic problems, hinders the formation of innovative thinking in the worldview of young people. Therefore, taking into account the possibilities of social and humanitarian sciences, especially philosophical thinking, in developing effective methods and technologies for the formation of innovative thinking in the worldview of young people is an urgent problem.

A person's innovative thinking can manifest itself in both logical and creative forms. Logical thinking is characterized by step-by-step reasoning and adherence to the basic laws of logic. Creative thinking is carried out by abandoning old methods and traditional approaches in the process of scientific research, questioning existing knowledge. There are no strict procedures or rules in creative thinking. Innovative thinking is a rational violation of these approaches. Because it creates unique creative examples based on a unique practical approach. Therefore, in order for society to progress, special attention should be paid, first of all, to innovative development and the promotion of innovative thinking. Innovative thinking is a form of thinking that deeply penetrates the essence of things and phenomena in existence. Such a form of thinking is necessary for any specialist today. The reason is that innovative thinking helps a person find new, unique solutions to professional problems. People who think in such an innovative, creative way are considered highly talented. A person with an innovative mindset makes fewer mistakes throughout his life. Because he makes the right decision in any situation. After all, "Innovative thinking is a special type of thinking. It can be divided into general, philosophical thinking and specific, scientific and technical thinking styles."¹⁹.

¹⁹ Xadjiev U.Sh. Yoshlarning tafakkurini shakllantirishda sharqona ma'naviy-axloqiy imperativlarning o'rni. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Toshkent 2020. –B.15.

ANALYSIS OF LITERATURE ON THE SUBJECT

. Today, the formation of innovative thinking in the worldview of young people is becoming an important requirement. Only a certain part of the people in the world are considered to have innovative thinking. Losing these innovative thinkers is tantamount to voluntarily abandoning the further development of the country. In our opinion, today's education needs mutually integrated programs developed on the basis of rational and innovative ideas, the development goals of which are based on national values. It depends on what goals and to what extent the education system is harmoniously organized. After all, generations that have learned the essence of the laws of nature and human society, in which human dignity and honor are realized, strive for harmony of space and time, adhere to the commonality of interests, and are brought up with scientific logic and sound thinking will be able to create a stable and prosperous social lifestyle. Society, however, must have a system in place to create opportunities to realize such values.

It is very important for the owner of innovative thinking to directly feel the help of others in the search, development and implementation of new ideas, and this gives him ample opportunity to develop his innovative abilities. Innovative thinking is not based on traditional logic. After all, nothing new comes from old knowledge. In logical changes, only a modification (combination) of new elements with minimal elements can be obtained. From this point of view, "...the rise of creative activity to the level of innovative activity leading to a change in thinking and lifestyle depends on the subjective (motive, need) and objective (social goal, order, stage of development, etc.) conditions and factors for innovation²⁰.

In innovative thinking, novelty is an important phenomenon. Because novelty always means a leap, an addition to new knowledge. A person acquires new knowledge only by overcoming an unexpected obstacle. At first, overcoming this obstacle seems completely impossible. Such an obstacle always manifests itself in the form of a contradiction. Evolution does not give a person the ability to overcome a contradiction in any natural way of thinking. Therefore, a person does not have the skills to resolve conflict situations. Such a situation is always new, for which a method of resolving the contradiction is developed each time. A person in such a situation often makes concessions, seeks to compromise.

In the current era, traditional methods of providing education cannot form general and specific competencies that would allow a graduate to be flexible in the labor market and ready to continue his studies. Therefore, innovative thinking is

²⁰ Kubaeva Sh.T. O'yin va innovatsion tafakkur (ontologik va gnoseologik tahlil). Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – Samarqand 2019. – B. 17.

formed in young people, if, firstly, he actively strives for education, implements the requirements of self-management to achieve life goals; secondly, the educational process reflects the full life cycle of professional activity²¹.

The current stage of development of education is a priority in the search for something new in theory and practice. This process is associated with a number of dialectical processes. The incompatibility of traditional means and forms of education with the new trends in the development of education, the current socio-economic conditions of society's development creates a need for a number of objective innovative processes. Currently, the order of society's worldview towards education as a social attitude has changed: the upbringing of a creative, thoughtful, self-determined individual, the introduction of a self-management system that ensures the achievement of this goal, is taking priority. Therefore, special attention by the state to the introduction of innovative developments will lead to good results. With the transition of society to market relations, new goals were set for the vocational education system, and their solution was reflected in fundamental changes in the vocational education system.

In the current socio-economic situation, it is urgent to radically reform not only the content, but also the forms, interactive technologies of teaching in order to form a positive attitude towards education among young people. That is why today the development of new methods of education is becoming an urgent need. The possibilities of high-quality and effective use of the educational process, its continuous and innovative nature, the growth of social activity and activity of the younger generation have made them an important factor in improving the education system in various educational institutions. The concept of innovation in education is understood as the process of improving pedagogical interactive methods, a set of methods, techniques and educational literature. The innovative pedagogical process in society has become an integral part of the educational basis of any educational institution. Therefore, the innovative process is closely related to the extent to which young people are deeply involved in methodological and scientific activities.

At the present stage, the main task of a higher educational institution is to train specialists who are non-standard, creative and able to respond in a timely manner to the changes taking place in the world. Therefore, innovative methods of training are widely used in universities and institutes to prepare young people for future professional activities. Undoubtedly, the formation of a future professional specialist

²¹ Формирование инновационного мышления и профессиональной ответственности в вузе : материалы Всероссийской научно-практической конференции, 18 марта 2009 г. / Сибирский гос. ун-т путей сообщения ; [отв. ред.: Постников П. М. и др.]. - Новосибирск : Сибирский гос. ун-т путей сообщения, 2009. – С. 421.

takes place in the university auditorium. Because it is precisely the educational process, which requires a lot of time, that depends on the specific teaching methods and the level of efficiency of the future graduate. The usual methods include the closeness of the relationship between the professor-teacher and the student, constant monitoring of the teacher's educational activities and control over the mastery of the educational material. In other words, the usefulness of this combination depends on the correct fulfillment of several tasks by the teacher: clearly setting the goal in the curriculum and, as a result, giving the student a moral impetus; The transfer of information on a topic to students in oral form and its interpretation. In this process, the teacher also solves the task of methodologically studying teaching aids and studying students' knowledge. This form of teaching is receptive in nature.

It is not right to take as a basis any model that is currently in use in society. In order to achieve the effective quality of the educational process, it is positive to combine these two educational models. Also, in the conditions of market relations, one of the priority directions for a positive solution to the problems of training highly qualified and capable personnel is the principle of taking into account the spiritual and material interests of the younger generation. Therefore, professors and teachers are obliged to develop and implement in practice such methods and techniques that are aimed at developing the creative abilities of students and young people, their desire to learn. In this case, the pedagogical task of forming the personality and values of a citizen must be solved on the basis of new requirements, because the process of studying at a university leaves a deep mark on the life of every person. And therefore, the level of his knowledge acquisition and intelligence ultimately depends on how much each person (student) is involved in the educational process. In addition, the global informatization of modern society has also led to a fundamental rethinking of the teaching methods traditionally used in the educational process and the higher education system.

CONCLUSIONS AND SUGGESTIONS

It is an important task to review and restructure the higher education system, moving from the traditional approach of providing knowledge for tomorrow to such teaching tools based on a constructive, operational vision. Progress in the implementation of this paradigm, which involves the introduction of modern pedagogical technologies in the higher education system, is increasingly becoming a priority today. After all, modern education must meet real needs and international standards.

REFERENCES

1. Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. 1-ж. – Тошкент: Ўзбекистон НМИУ, 2017. – Б. 85.
2. Saitqosimov A.I. Fuqarolik jamiyatini barpo etishda ijtimoiy sohani innovatsion rivojlantirish qonuniyatlari. Fan doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. – Samarqand, 2019. – B.17.
3. Аминова Дженнет Камилъевна Мугадова Сиясат Тимуровна Мунгиева Нина Зурабовна Цахаева Анжелика Амировна. “ШПАРГАЛКИ ПО ОБЩЕЙ ПСИХОЛОГИИ” Киев-2017.
4. Франкл В. Человек в поисках смссла. – М.: Прогресс, 1990. – Б. 24-54.
5. АБДУРАХМАНОВ, Х. А. (2016). ОБНОВЛЕНИЕ ИЗБИРАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ УЗБЕКИСТАНА: НЕКОТОРЫЕ ИТОГИ ИХ ОЦЕНКА. Закон, (6), 166-171.
6. Ibrohimovich, A. H. (2023). MODERN FACTORS FOR RAISING STUDENT-YOUTH INNOVATIVE THINKING IN THE HIGHER EDUCATION. American Journal of Pedagogical and Educational Research, 15, 202-206.
7. Abdurahmonov H.I. (2020). THE PECULIARITIES OF THE FORMATION OF INNOVATIVE THINKING IN THE YOUTH WORLDVIEW. Форум молодых ученых, (8 (48)), 3-6.
8. Abdurahmonov, K. H. (2012). Chelovecheskij progress. T.: Jekonomika.
9. Abdurahmonov, H. I. (2020). CHARACTERISTICS OF FORMATION OF INNOVATIVE THINKING IN SOCIETY. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(7), 161-167.
10. Ibroximovich, A. X. (2024). BILISH JARAYONINING TEXNOGEN TARAQQIYOT BILAN BOG'LIQLIGI. BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI, 4(3), 19-24.
11. Абдурахмонов, Х. И. (2024). ОЛИМЛАР АЁЛЛАР ГЕНДЕР ТЕНГЛИКНИНГ АҲАМИЯТИ. Science and innovation, 3(Special Issue 15), 125-128.
12. Auyelbekova, N., Akhtayeva, N., Klepikov, D., Sadvakassova, Z., & Abdurakhmonov, H. (2024). IMPACT OF PERSISTENCE ON SELF-ESTEEM AT THE STUDENT AGE. Journal of Psychology & Sociology, 88(1).
13. Иброҳимович, А. Ҳ. (2023). ЁШЛАРНИНГ ИННОВАЦИОН ТАФАККУРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ БЎЙИЧА УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАР. IJTIMOIIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 3(9), 19-29.

UDK: 101.7

ABU NASR FOROBIYNING ILMIY-FALSAFIY MEROSINING BUGUNGI BARKAMOL SHAXS TARBIYALASHDAGI AHAMIYATI

Hasanov Mirshod Nu‘monovich*TMCI “Tillar va ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrası dotsenti v.b.**mirshodhasanov02@gmail.com**[tel: 909511099](tel:909511099)*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Abu Nasr Forobiyning ilmiy-falsafiy merosining bugungi barkamol shaxs tarbiyalashdagi ahamiyati hamda Forobiyning hayoti ilmiy-falsafiy qarashlarida inson aql-zakovatini birlamchi o‘ringa qo‘yganligi, allomaning insonni anatomik, fiziologik va psixologik xususiyatlari haqidagi qarashlari, shuningdek, uning madaniy va ijtimoiy faoliyatining biologik asoslarini o‘z ichiga oladi. Forobiy inson, uning dunyo tarqqiyotining eng mukammal va yetuk yakuni sifatida etirofi, uning asarlarida insonga tarbiya va ta’lim berish zarurligi kabi masalalar taxlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Forobiy, inson aql-zakovati, ta’lim-tarbiya, bilish, metodologiya falsafa, dialektika, sofistika, ritorika, poetika, mantiq, dunyoqarash.

ABSTRACT

This article examines the importance of Abu Nasr Al-Farabi's scientific and philosophical heritage in the upbringing of a well-rounded individual today, the fact that Al-Farabi's life gave priority to human intelligence in his scientific and philosophical views, the scientist's views on the anatomical, physiological and psychological characteristics of man, as well as the biological foundations of his cultural and social activities. Al-Farabi's recognition of man as the most perfect and mature end of world development, and the need to educate and train a person in his works are analyzed.

Keywords: Al-Farabi, human intelligence, education, knowledge, methodology, philosophy, dialectics, sophistry, rhetoric, poetics, logic, worldview.

KIRISH

Jahon mamlakatlari taraqqiyotida ilm-fan muhim o‘rin egallayotgan bir davrda, tarixiy mutafakkirlarning ilmiy merosini chuqur o‘rganish, tadqiq etish dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib bormoqda. Dunyoning turli nuqtalarida sodir bo‘layotgan voqealar, qolaversa, globallashuvning shiddatli tus olayotgani ortidan paydo

bo'layotgan ma'naviy-ruhiy tahdidlarga qarshi ilm-fanni chuqur singdirish orqali yoshlarda mustahkam immunitet shakllantirish zarurati namoyon bo'lmoqda. Shu boisdan ham Sharqning buyuk mutafakkiri Abu Nasr Forobiyning falsafiy antropologiya negizida inson, axloq, adolat, baxt, insonparvarlik, tinchlik va ma'rifatparvarlik kabi qarashlaridan foydalanish taqozo etilmoqda. Abu Nasr Forobiyning insonning anatomik, fiziologik va psixologik xususiyatlari haqidagi qarashlari, uning madaniy va ijtimoiy faoliyatining biologik asoslarini o'z ichiga oladi. Inson ma'naviy-axloqiy kamolotining muhim belgisi, nafaqat o'tmish va kelajak bilan bog'liqlikni idrok etish va tushunish, balki hozirgi insonning rang-barangligi va teranligi bilan o'lchanadigan ruhiy munosabatlardan iboratdir. Ana shu ilk Uyg'onish davrining qomusiy olimi, antik yunon falsafasini qaytadan jonlantirgan, yangi falsafiy nazariya va xulosalar bilan boyitgan, Sharq musulmon falsafasini yaratgan daho Abu Nasr Forobiyning qarashlari asosida inson, uning yaratuvchilik faoliyati yotadi. Inson Alloh tomonidan yaratilgan barcha jonzotlarning gultojisi, sababi uning hatti-harakati boshqa mavjudotlarga ato etilmagan sifatda – aqlda deb ko'rsatadi. Shu boisdan ham «islom olamining mutafakkirlari asarlarini, ularning butun jahon sivilizatsiyasi rivojiga qo'shgan bebaho hissasini chuqur o'rganish, teran anglash va keng ommalashtirish» dolzarb ahamiyatga ega [1].

Abu Nasr Forobiyning falsafiy merosi bugungi kunda butun dunyo olimlari tomonidan chuqur o'rganilmoqda. Mustaqillik yillarida ajdodlarimizning boy ma'naviy-falsafiy merosini tadqiq qilishga munosib darajada e'tibor qaratib kelinmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi Farmonining “Ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va sohani yangi bosqichga olib chiqish” deb nomlangan beshinchi ustuvor vazifasidagi 73-maqсадda, aynan, “Buyuk ajdodlarimizning boy ilmiy merosini chuqur o'rganish va keng targ'ib etish” ko'zda tutilgan. Mazkur vazifa ajdodlarimizning boy ma'naviy merosini ilmiy jihatdan chuqur tadqiq qilish hamda o'sib kelayotgan yoshlar o'rtasida keng targ'ib qilishni nazarda tutadi[2].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review).

Abu Nasr Forobiy – o'rta asr sharqining mashhur mutafakkiri, qadimgi yunon falsafasining Sharqdagi eng yirik davomchisi va targ'ibotchisidir. Abu Nasr Forobiy Sirdaryo bo'yidagi O'tror (Forob) shahrida 873-yilda turkiy qabilalardan bo'lgan harbiy xizmatchi oilasida tug'ilib, Shosh (Toshkent), Buxoro shaharlarida o'qidi, Keyinroq o'z ma'lumotini oshirish uchun arab xalifaligining madaniy markazi

bo'lgan Bag'dodga keldi. Bag'dodda bu davrda musulmon dunyosining turli o'lkalaridan, xususan, Markaziy Osiyodan kelgan ko'p ilm ahllari to'plangan edi. U yerga bora turib Forobiy Eron shaharlari – Isfahon, Hamadon, Rayda va boshqa joylarda bo'ldi. Forobiy Bag'dodda al-Mutaddil (829-902), al-Muqtafiy (902-908), al-Muqtadir (908-932) xalifaliklari davrida yashadi. [3].

Abu Nasr Forobiy turli sohalarga oid ilmiy asarlar qoldirdi. o'z davrining faylasufi, musiqachisi, shoiri, qomusiy olimi sifatida shuhrat qozondi. Alloma “Aql haqidagi risola” “Falsafadan oldin nimani o'rganish kerak”, “Falsafa manbalari”, “Masalalar manbalari” kabi 160 dan ortiq risolalar yozgan.

“Forobiy” uning taxallusi bo'lib, to'liq nomi Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uslug' Tarxon – jahon madaniyatiga katta hissa qo'shgan Markaziy osiyolik mashhur faylasuf, qomusiy olimdir. O'rta asrning bir qancha ilmiy yutuqlari, umuman, Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarida taraqqiyparvar ijtimoiy-falsafiy tafakkur rivoji uning nomi bilan bog'liq. Forobiy o'z zamonasi ilmlarining barcha sohasini mukammal bilganligi va bu ilmlar rivojiga katta hissa qo'shganligi, yunon falsafasini sharhlab, dunyoga keng tanitganligi tufayli Sharq mamlakatlarida uning nomi ulug'lanib, “Al-Muallim as-soniy” – “Ikkinchi muallim” (Aristoteldan keyin), “Sharq Arastusi” deb yuritilgan.

Taxminan 941-yildan boshlab, Forobiy Damashqda yashagan. Shahar chekkasidagi bog'da qorovul bo'lib, kamtarona kun kechirib, ilm bilan shug'ullangan. So'nggi yillar u Halab (Aleppo) hokimi Sayfuddavla Hamdamid (943-967) iltifotiga sazovor bo'ldi. Tadqiqotlar uning Halabdagi hayotini eng samarali hisoblaydilar. Chunki bu hokim hurfikrliligi, ilm-fanga e'tibor berganligi bilan ajralib turgan. U Forobiyni saroyga taklif etadi, lekin Forobiy bunga ko'nmaydi, oddiy hayot kechirishni afzal ko'radi. Forobiy 949-950-yillarda Misrda, so'ng Damashqda yashab, 950-yilda vafot etgan va “Bob as-sag'ir” qabristoniga dafn qilingan[4].

Forobiy o'rta asr davri tabiiy-ilmiy va ijtimoiy bilimlarining qariyb barcha sohalarida 160 dan ortiq asar yaratgan. U turli bilimlarning nazariy tomonlari, falsafiy mazmuni bilan ko'proq qiziqqanligi uchun uning asarlarini 2 guruhga ajratish mumkin:

- 1) yunon faylasuflari, tabiatshunoslarining ilmiy merosini izohlash, targ'ib qilish va o'rganishga bag'ishlangan asarlar;
- 2) fanning turli sohalariga oid mavzulardagi asarlar.

Forobiy qadimgi yunon mutafakkirlari – Platon, Aristotel, Evklid, Ptolomey, Porfiriylarning asarlariga sharhlar yozgan. Ayniqsa, Aristotel asarlari (“Metafizika”, “Etika”, “Ritorika”, “Sofistika”) va boshqalarni batafsil izohlab, qiyin joylarini tushuntirib bera olgan, kamchiliklarini ko'rsatgan, ayni vaqtda, bu asarlarning

umumiy mazmunini ochib beruvchi maxsus asarlar yozgan. Forobiy sharhlari O'rta va Yaqin Sharq ilg'or mutafakkirlarining dunyoqarashini shakllantirishda, ularni Aristotel g'oyalari ruhida tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. Abu Ali ibn Sino Forobiy sharhlarini o'qib, Aristotel asarlarini tushunganligini alohida ta'kidlaydi. Forobiyning sharh yozish faoliyati faqat Sharqnigina emas, o'rta asr Yevropasini ham yunon ilmi bilan tanishtirishda katta rol o'ynadi. Bu faoliyat uning ilmiy tafakkuri taraqqiyotining birinchi bosqichini tashkil etadi. Bu bosqich, Forobiy uchun o'ziga xos maktab xizmatini o'tagan va yangi mavzularda tadqiqotlar olib borishga zamin hozirlagan.

Forobiyning bunday asarlarini mazmuniga qarab, quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin:

- 1) falsafaning umumiy masalalariga, ya'ni, bilimning umumiy xususiyatlari, qonuniyatlari va turli kategoriyalariga bag'ishlangan asarlar;
- 2) inson bilish faoliyatining falsafiy tomonlariga bag'ishlangan, ya'ni, bilishning shakllari, bosqichlari, usullari haqidagi asarlar;
- 3) falsafa va tabiiy fanlarning fan sifatidagi mazmuni, tematikasi haqidagi asarlar;
- 4) moddaning miqdori, fazoviy va hajmiy munosabatlarini o'rganishga bag'ishlangan, ya'ni, matematika fanlari – arifmetika, geometriya, astronomiya va musiqaga oid asarlar;
- 5) modda xossalari va turlarini, noorganik tabiatning, hayvonlar va inson organizmining xususiyatlarini o'rganuvchi, ya'ni, tabiiy fanlar – fizika, kimyo, optika, tibbiyot, biologiyaga bag'ishlangan asarlar;
- 6) tilshunoslik, she'riyat, notiqlik san'ati, xattotlikka oid asarlar;
- 7) ijtimoiy-siyosiy hayot, davlatni boshqarish masalalariga, axloq, tarbiyaga bag'ishlangan, ya'ni, huquqshunoslik, etika, pedagogikaga doir asarlar.

Alqissa, Forobiyning ilmiy merosi, umuman, o'rta asr Sharqining madaniy-ma'naviy hayotiga, tabiiy-ilmiy, ijtimoiy-siyosiy masalalarigadoir juda boy ma'lumotlar beradi [5].

-Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Mutafakkir o'z asarlarini o'sha davrda Sharq mamlakatlarida ilmiy-adabiy til hisoblangan arab tilida yozadi. Forobiy, shuningdek, arab va fors tillarida falsafiy mazmundagi she'rlar ham bitgan. Forobiy asarlari XII- XIII asrlardayoq, lotin, qadimigi yahudiy, fors tillariga, keyinchalik boshqa tillarga ham tarjima qilinib, dunyo bo'ylab keng tarqalgan. So'nggi asrlarda ko'chirilgan nusxalari ko'p mamlakatlarning kutubxona va muassasalarida saqlanadi. Toshkentdagi Sharqshunoslik institutida qadimgi Sharq

faylasuflari asarlaridan jami 107 risolani o'z ichiga olgan (jumladan, Forobiyning 16 arabcha risolasi) “Hakimlar risolalari to‘plami” (“Majmuat rasoil al-hukamo”, Qo‘lyozmalar fondi, 2385-in.) bor. Bu noyob qo‘lyozma Forobiy asarlarini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. To‘plamdagi Forobiy risolalari 1975-yili qisman o‘zbek tiliga tarjima qilinib nashr etildi.

Forobiy aqlli inson haqida gapirib bunday yozadi:”Aqlli deb shunday kishilarga aytiladiki, ular fazilatli, o‘tkir mulohazali, foydali ishlarga berilgan, zarur narsalarni kashf va ixtiro etishga, zo‘r iste’dodga ega, yomon ishlardan o‘zini chetga olib yuradilar. Bunday kishilarni oqil deytilar. Yomon ishlarni o‘ylab topish uchun zehn-idrokka ega bo‘lganlarni aqlli deb bo‘lmaydi, ularni ayyor, aldoqchi degan nomlar bilan atamoq lozim”.Forobiy dunyoqarashining shakllanishiga asosan Sharqning qadimgi ilg‘or madaniyati an‘analari, arab xalifaligiga qarshi xalq harakatlari, o‘rta asr tabiiy-ilmiy tafakkur yutuqlari, Yunonistonning falsafiy merosi ta’sir ko‘rsatdi. Forobiy, avvalambor, Aristotel ta’limotini tiklash, asoslash va ilg‘or tomonlarini so‘nggi ilmiy yutuqlar asosida rivojlantirishga harakat qilib, Sharq aristotelizm oqimini vujudga keltirdi. Bu oqimning uslubi, muhim masalalari va kategoriyalarini ishlab chiqdi.

Forobiy o‘z davridayoq buyuk olim sifatida mashhur bo‘lganligining e’tirofi shundaki, Sharq xalqlarida u haqda turli hikoya, rivoyatlar vujudga kelgan. O‘rta asr olimlaridan ibn Xallikon, ibn al-Kiftiy, ibn Abi Usabi’a, Bayhaqiylar o‘z asarlarida Forobiy ijodini o‘rganib, uning g‘oyalarini rivojlantirganlar. Xususan, Ibn Rushd Forobiy asarlarini o‘rganibgina qolmay, ularga sharhlar ham yozdi. Taraqqiyparvar insoniyat Forobiy ijodiga hurmat bilan qarab, uning merosini chuqur o‘rganmoqda. Yevropa olimlaridan B. M. Shtrenshneyder, Karra de Vo, T. U. Buur, R. Xammond, R. de Erlanje, F. Deteritsi, G. Farmer, N. Rishar, G. Ley, Sharq olimlaridan Nafisiy, Umar Farrux, Turker, M. Maxdi va boshqalar Forobiy merosini tadqiq etishga muayyan hissa qo‘shdilar. Keyingi yillarda uning ijodi va ta’limotiga bag‘ishlangan bir qancha tadqiqotlar, asarlar yuzaga keldi.

Yaqin va O‘rta Sharqda “Ikkinchi muallim” deb nom qozongan Markaziy osiyolik mashhur olim Abu Nasr Forobiyning mantiq ilmiga qo‘shgan hissasi ham beqiyosdir. Forobiy hali hech bir mutafakkir uddalay olmagan vazifani, ya’ni, Arastuning va umuman, qadimgi grek mantig‘ini keng tinglovchilar o‘rganishi uchun eng oddiy, tushunarli vosita va uslublarini ishlab chiqishga muvaffaq bo‘lgan. Mantiq tarixchilarining ta’kidlashicha, Forobiy bu tavsiyalari bilan Arastuning mantig‘iga o‘zgacha fayz kiritib, uning kitobxonlar orasidagi mavqeini yanada ko‘tarilishiga erishdi. Forobiyning mantiqqa oid asarlari jumlasiga “Isaguvchi” (kirish), “Maqulot” (Kategoriya), “Ibora” (Hukm), “Qiyos” (Sillogizm), “Birinchi analitika”, “Burxon”

(Isbotlash-ikkinchi analitika), “Djadal” (Munozara “Dialektika”), “Safsata” (Sofistik raddiya), “Xitoba” (Ritorika), “She’r” (Poetika), “Mantiq ilmiga kirish”, “Aql haqida” “Sillogizm” va “Shartli hukmlar” kabi kitoblarini kiritishimiz mumkin. Forobiy o‘zining asarlarida mantiq ilmi, uning predmeti, tuzilishi, vazifalari, fikrlash jarayonining bosqich va shakllari, mantiqiy qonun-qoidalar, usul hamda amallari haqida keng ma’lumotlar bergan. Jumladan, mantiq fanining predmeti va tushunchasining etimologiyasi haqida gap ketganda, Forobiy qadimgi grek mutafakkirlariga murojaat qiladi. Uning fikricha, greklar mantiqni uch ma’noda:

- fikrni til orqali ifodalovchi inson nutqi sifatida;
- inson intellekti yordamida zabt etiluvchi obektlarga yo‘l ko‘rsatuvchi so‘z sifatida;
- olamni bilish uchun insonga in’om etilgan ichki ruhiy kuch sifatida tushunishgan.

Mazkur ta’riflarni to‘ldirgan holda, Forobiy mantiqqa “muayyan qonun-qoidalar asosida insonning fikrlash intellektini yo‘naltiruvchi va takomillashtiruvchi fan” deb ta’rif beradi. Ushbu ta’rifni yanada aniqlashtirsak, Forobiy asarlarida mantiq fanlarning fani sifatida tafakkurning qonun-qoidalarini o‘rganuvchi bosh fan, hatto san’at deb baholanadi. Faqat tafakkur qonunlarigina bizga chin haqiqatni ochib bera oladi. Forobiyning ta’kidlashicha, ularsiz fikrimiz qachon chin, qachon yolg‘onligini yoki qachon xatoga yo‘l qo‘yganligimizni bila olmaymiz. Qolaversa, haqiqat zaminida yotgan qarama-qarshiliklar va ularning yechimlarini topa olmaymiz. Forobiyning asarlarida tushuncha, hukm va xulosa kabi tafakkur shakllari juda keng, qamrovli va batafsil izohlanadi. Ayniqsa, sillogizm, uning paydo bo‘lish asoslari, figura va moduslari ko‘p o‘rganilgan. Forobiyning ta’riflashicha, tushuncha – universal tabiatga ega, hissiy idrok qilinuvchi narsalar haqida bilim beruvchi kategoriya. Bundan tashqari, Forobiyning mantiq tizimida tushunchani shakllantirishning usul va amallari, turlari hamda ularning o‘rtasidagi munosabat masalalari ham keng o‘rin olgan [6].

- **Tahlil va natijalar (Analysis and results).** Forobiy insonni dunyo tarqqiyotining eng mukammal va etuk yakuni deb biladi. Shunga ko‘ra, u o‘z asarlarida insonga tarbiya va ta’lim berish zarurligini aytadi va bunda ta’lim-tarbiya usullaridan kutilgan maqsad asosiy o‘rinni egallashini qayd qiladi. Faylasuf ta’lim-tarbiya tabiat hodisalaridan foydalanish va bu yo‘lda boshqa kishilar bilan to‘g‘ri munosabatda bo‘lib, jamiyatning ichki tartib qoidalarini to‘g‘ri o‘rganib, uning talablariga javob bera oladigan insonni kamol toptirish zarurligini ta’kidlaydi. Forobiy insonning ma’naviy hayotida, asosan, uning ikki tomoniga: aqli-ongiga va axloqiga (xulq-atvoriga) e’tibor beradi. Shuning uchun ta’lim-tarbiya, uning fikricha, insonni

aqliy tomondan ham, axloqiy tomondan ham yetuk va mukammal kishi qilib yetishtirishga qaratilmog'i lozim. Demak, ta'lim-tarbiyaning birdan bir vazifasi-jamiyat talablariga to'la-to'kis javob bera oladigan va uni bir butunlikda, tinchlikda, farovonlikda saqlab turish uchun xizmat qiladigan ideal insonni tayyorlashdir. Allomaning "Ideal shahar aholi ilmining fikrlari" hamda "Baxt-saodatga erishuv haqida" nomli risolalarida bu fikrlar yanada aniq-ravshan ifodalangan.

Olimning o'qitirishicha, kimki eng go'zal va foydali kashf etish fazilatiga ega bo'lsa, kashf etgan narsasi chindan ham o'zining va boshqalarning istagiga muvofiq bo'lsa, u xayrli va nafli bo'ladi. Olim ta'lim faqat so'z va o'rganish bilan, tarbiya esa, amaliy ish, tajriba bilan amalga oshirilishini aytadi va tarbiyani har bir xalq, millatning amaliy malakalaridan iborat bo'lgan ish-harakat, kasb-hunarga o'rganishdan iborat, deb hisoblaydi. Demak, Forobiy ta'lim va tarbiya berishni bir-biridan farq qiladi. Tarbiya esa amaliy faoliyatida namoyon bo'ladi, yoshlarga u ma'lum ish-harakat, kasb-hunar, odob orqali singdiriladi. Ta'lim-tarbiya jarayonida nazariy bilim bilan amaliy harakat-odat, malaka, faoliyat birlashib boradi, yetuklik shu birlashuvning darajasiga qarab yuzaga keladi. Forobiy ta'lim-tarbiya jarayonida tarbiyalanuvchi yoki ta'lim oluvchi shaxsga yakka holda yondashuvni uning tabiiy ruhiy va jismoniy xislatlarini nazarga olish zarurligini ta'kidlaydi. U bu haqda shunday yozadi: "Bu barcha tabiiy xislatlarni, ularni oliy kamolotga yetkazish yoki shu kamolotga yaqin bo'lgan darajaga ko'tarishga xizmat qiluvchi vosita yordamida tarbiyalashga muhtojdir. Insonlar turli ilm, hunar, faoliyatiga moyilligi va qobiliyatlari bilan tabiatan farq qiladilar, teng tabiiy xislatlarga ega bo'lgan odamlar esa, o'z tarbiyasi (malakalari) bilan tafovut qiladi. Tarbiyasi jihatdan teng bo'lganlar esa, bu tarbiya natijalarining turlichaligi bilan bir-birlaridan farq qiladilar. Tarbiya jarayoni, Forobiyning fikricha, tajribali pedagog, o'qituvchi tomonidan tashkil etilishi, boshqarilib turilishi va ma'lum maqsadlarga yo'naltirilishi lozim, chunki, "har bir odam ham baxtini va narsa hodisalarini o'zicha bila olmaydi. Unga buning uchun o'qituvchi lozim". Forobiy ta'lim-tarbiya berish usullari haqida shunday yozadi: "Amaliy fazilatlar va amaliy san'atlar (kasb hunar va ularni bajarishga odatlantirish masalasiga kelganda, bu odat ikki turli yo'l bilan hosil qilinadi: birinchi yo'l - qanoatbaxsh so'zlar, chorlovchi, ilhomlashtiruvchi so'zlar yordamida odat hosil qilinadi va malakalar vujudga keltiriladi, odamdagi g'ayrat, kasb intilish harakatga aylantiriladi). Ikkinchi yo'l - (yoki ikkinchi usul)- majbur etish yo'lidir. Bu usul gapga ko'nmovchi, qaysar shaharliklar va boshqa sahroi xalqlariga nisbatan ishlatiladi. Chunki, ular o'z istaklaricha, so'z bilan g'ayratga kiradiganlardan emasdir. Ammo ulardan qaysi biriki, nazariy bilimlarni o'rganishga astoyidil kirishsa hamda faoliyati yaxshi bo'lib, kasb-hunarlarini va juz'iy san'atlarini egallashga

intilishi bo'lsa, bunday odamlarni majbur etmaslik lozim, chunki maqsad ularni fazilat egasi qilish, kasb- hunar ahillarga aylantirishdir" [7].

Tarbiya berish usuli, Forobiyning fikricha, ikki turli bo'ladi " Avvalgi usul-san'atni o'z rag'batlari bilan o'rganuvchilarga ishlatiladigan usul. Ikkinchi usul esa, majburiy ravishda tarbiyalanuvchilarni tarbiyalash uchun ishlatiladigan usul. Bolalar ustida turgan odam esa muallim bo'lib, u bolalarga tarbiya berishda turli tarbiya usullarida foydalanadi".Forobiy bilimdon, ma'rifatli, yetuk odamlarning obrazini tasvirlab ekan, shundayday deydi:"Har kimki ilm- hikmatni o'rganaman desa, uni yoshligidan boshlasin, sog'ligi haqida qayg'ursin, yaxshi axloq va odobli bo'lsin, so'zning udasidan chiqsin, yomon ishlardan saqlanadigan bo'lsin, barcha qonun-qoidalarni bilsin, bilimdon va notiq bo'lsin, ilmli va dono kishilarni hurmat qilsin, ilm va axilli ilmdan mol-dunyoni ayamasin, barcha mavjud, moddiy narsalar to'g'risida bilimga ega bo'lsin"

Xulosa va takliflar(Conclusion/Recommendation).

Bu fikrlardan Forobiyning ta'lim-tarbiyada, yoshlarni mukammal inson qilib tarbiyalashda, xususan, aqliy- axloqiy tarbiyaga alohida e'tibor berganligi ko'rinib turibdi. Uning e'tiqodicha, bilim va ma'rifatsiz kutilgan maqsadga erishilmaydi va bola ham yetuk bo'lib yetishmaydi. Olim daraxtning yetukligi uning mevasi bilan bo'lganidek, insonning barcha xislatlari ham ta'lim-tarbiya bilan yakunlanishini aytadi.Umuman, Forobiy o'z davridagi yoshlarning ta'lim olishlari bilim egallashlari, hunar o'rganishlari, faoliyat ko'rsatishlari, mehnat qilishlari zarurligi xususida fikrlar bildirgan. Bu fikrlar hozirda ham ta'lim-tarbiyada g'oyat muhimdir.

Abu Nasr Forobiyning inson shaxsining o'ziga xosligi, tarbiyaning real va ma'naviy omillari, uning mazmuniga umuminsoniy, milliy xususiyatlarni kiritish haqidagi ma'rifiy va ijtimoiy-madaniy qarashlari hamda yosh avlodni yuksak ma'naviyatli inson qilib tarbiyalash uchun o'ziga xos shart-sharoit yaratadigan individual - shaxsiy qadriyatlar uning gumanistik falsafadagi istiqbolli yo'nalish sifatidagi mavqeini yanada mustahkamlash muhim ahamiyatga ega.

REFERENCES

1. 1.Ш.Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2017. – Б.35. Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 5 июлдаги янги тахрирдаги “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида” ги Қонуни Тошкент ш., 2021 йил 5 июль,ЎРҚ- 699-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси

тўғрисида” ги ПФ-60-сонли Фармони Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон.

3. Хайруллаев М. Шарқ Ренессанси ва Форобий. -Фан ва турмуш”, Тошкет. 1975, 239 –б

4. Абу Наср Форобий. Рисолалар. – Тошкент, “Фан”, 1975.

5. Абу Наср Форобий. Фозил одамлар шаҳри. – Тошкент, Абдулла қодирий номидаги “Халқ мероси” нашриёти, 1993.

6. Orakbayevna, K. D. (2022). THE IMPORTANCE OF GRAMMAR IN LEARNING A FOREIGN LANGUAGE. *Confrencea*, 7(7), 69-72.

7. Kaipbergenova, D. (2016). CHET TILLARINI (INGLIZ TILI) O'QITUVCHILARINING KASBIY VAZIFALARI VA PEDAGOGIC MAHORATI HAQIDA. ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 33(4), 48-50.

8. Kaipbergenova, D. (2017). THE IMPORTANCE OF MATERIAL DESIGNING IN LANGUAGE TEACHING. ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 34(3), 62-63.

9. Каипбергенова, Д. О. (2016). The role of language learning strategies in learning foreign languages. *Молодой ученый*, (12-4), 83-85.

10. Sport, H. (2016). Cognitive factors: systematically forgetting in second language learning. *Молодой учёный*, 3, 832.

11. Каипбергенова, Д. О. (2020). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАКТИКИ ОРГАНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ НА ОСНОВЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ. In *Инновационное развитие: потенциал науки и современного образования* (pp. 211-213).

12. Orakbayevna, Kaipbergenova Dilbar, MirzakulovIlxom Normuminovich, and Maxmudova Zulfiya Muxiddinovna. "English language teaching methodology for non-native speakers." *Linguistics and Culture Review* 5.S3 (2021): 1721-1725.

13. Пўлатова, Д. А. (2024). ГЛОБАЛ ТАҲДИДЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШДА ИСЛОМ ФАЛСАФАСИ АХЛОҚИЙ ҚАДРИЯТЛАРИНИНГ ЎРНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(1), 457-466.

14. Akmalovna, P. D. (2024). FEATURES OF THE CONCEPT OF MORAL IMPROVEMENT OF PERSONALITY OF CENTRAL ASIA THINKERS. *INTERNATIONAL JOURNAL OF EUROPEAN RESEARCH OUTPUT*, 3(2), 244-251.

15. Orakbayevna, K. D. (2022, February). SYNTACTIC AND SEMANTIC FEATURES OF COMPARISON IN ENGLISH, UZBEK AND RUSSIAN LANGUAGES. In *Conference Zone* (pp. 145-147).

AVESTA: FROM MONOTHEISM TO POLYTHEISM

SADULLAYEV Shohjahon

Researcher of Tashkent state university of oriental studies

shohjahon_sadullayev@yahoo.com

ABSTRACT

This article focuses on the analysis of the Avestan texts, which are the primary source of Zoroastrianism. The study compares the Old Avestan texts with the Young Avestan texts. The religious views in the Old Avestan (Gathic) texts are analyzed, showing how the monotheistic principle present in these texts gradually transformed into the polytheistic elements found in the Young Avestan texts over time. The strengthening of polytheistic elements is highlighted. Although Ahura Mazda is depicted as the central deity, the influence of Mithraism, the worship of specific attributes, and other forms of belief on Zoroastrianism are discussed. Additionally, the social, political, and cultural causes behind this process are also considered. This article contributes to understanding the historical development of the Avesta.

Keywords: Zoroaster, Zoroastrianism, Mazda Yasna, Gathas, emanation, attribute, Manichaeism, Christianity, Vedas.

АННОТАЦИЯ

В данной статье проводится анализ авестийских текстов, которые являются основным источником зороастризма. Исследование сравнивает раннеавестийские тексты с позднеавестийскими текстами. Анализируются религиозные взгляды в раннеавестийских (гатических) текстах, показывая, как монотеистический принцип, присутствующий в этих текстах, со временем трансформировался в политеистические элементы, которые встречаются в позднеавестийских текстах. Подчеркивается усиление политеистических элементов. Несмотря на то, что Ахура Мазда изображен как центральное божество, рассматривается влияние митраизма, поклонение отдельным атрибутам и другие формы верований на зороастризм. Кроме того, внимание уделяется социальным, политическим и культурным причинам этого процесса. Статья способствует лучшему пониманию исторического развития Авесты.

Ключевые слова: Зороастр, зороастризм, Мазда Ясна, гаты, эманация, атрибут, манихейство, христианство, веды.

INTRODUCTION

Although Zoroastrianism initially promoted monotheistic beliefs in its early times, the *Avesta* texts reveal the presence of polytheistic elements and their interaction over time. The main focus of this research is to identify the reasons for the transition from monotheism to polytheism in the *Avesta*, how this process developed from a theological perspective, and the impact of these changes on the development of religious views. By addressing these issues, the article contributes to understanding the significant transformations within the religious system of Zoroastrianism. Furthermore, analyzing the connections between the concepts of monotheism and polytheism, and exploring the historical, cultural, and social factors behind these processes, is of crucial importance.

LITERARY ANALYSIS AND METHOD)

The literature dedicated to the study of the *Avesta* has primarily developed along two main lines: historical-archaeological and linguistic-textual approaches. The works of Biruni on Zoroastrianism and the *Avesta*, his accounts of versions of the *Avesta* texts written on cattle hides, and his information regarding the destruction of temples and religious texts by Alexander have been studied. Scholars such as Boyce (1984) and Is'hoqov (2022) play a central role in analyzing the semantic and linguistic foundations of the *Avesta*. Additionally, researchers like Kreyebroek (2022) and Skjaervø (2011) are significant in analyzing the differences between the Old and Young *Avesta* languages.

Methodologically, the article employs both linguistic analysis and religious-interpretive methods. Based on early literature, such as the works of Biruni and Boyce, historical-methodological approaches have been used to study the historical and spiritual context of the *Avesta* texts. This approach helps to gain a deeper understanding of the processes of the composition of *Avesta* texts, their revision, and the introduction of new deities.

Linguistic analysis mainly focuses on identifying the differences between the Old and Young dialects of the *Avesta* language and highlighting their interrelations.

Additionally, conceptual analysis plays an important role in the research, as it identifies theological differences in the *Avesta*, particularly the interaction between monotheistic ideas and polytheistic concepts. The analysis of ideas by Is'hoqov (2022) serves as a crucial source for understanding the historical changes in Zoroastrianism and sheds light on the religious and political interpretation processes of the *Avesta* texts.

DISCUSSION

Avesta is the general name for the collection of sources that form the foundation of the Zoroastrian religion. Each book in the Avesta is called a *nask*. According to Biruni, the Avesta originally consisted of 30 nasks. After Alexander the Great conquered the Persian Empire (Achaemenid Empire), he ordered the destruction of all Zoroastrian temples in the region and the burning of the copies of the Avesta. [Biruni, 2020, p. 224] Biruni also provides information that the last Achaemenid ruler, Darius III (c. 380-330 BCE), had a copy of the Avesta written in gold letters on 12,000 ox hides stored in his treasury. [Biruni, 2020, p. 224]

The origin of the term “Avesta” remains a subject of debate, and its etymological meaning is also unclear. This word first appears in Pahlavi texts in the form of “*abestāg*”. Scholars have interpreted this term in various ways. Most interpretations trace back to Christian Batholomae’s work, suggesting that it derives from the reconstructed **upa-stavaka*, meaning “praise-song”. However, based on the results of our research, it is possible that this word is related to the Middle Iranian word *pwst’k(a)* (*pustak*), meaning “book” or “document”. This word is primarily characteristic of Eastern Iranian languages, and it is derived from *pwst* (*pōst*), meaning “skin, hide”. This word later underwent derivational changes, and in Parthian, it appeared as *pwstag* (*pōstag*) with the meaning of “parchment, book” [Boyce WL, p.75]; in Sogdian, it appeared as *pwstk*, *pwst’k* (*pūstak*, *pūstāk*), meaning “book, letter, document, parchment” [Gharib, p.331]; and in Bactrian, it appears as *πωσταγο* (*pustag*), meaning “book, document, contract” [N.S.Williams, p.258]. There is even a view that the Sanskrit word *pustaka*, meaning “book”, may have been borrowed from Eastern Iranian languages [Sa’dullayev, 2021, p.911]. This process also indicates that the main material used for writing in ancient and medieval Iranian-speaking peoples was animal skin. From this perspective, the word *Avesta* may be a form of the word *pwstg* or *pwst’k* that has undergone inflection.

The language in which the Avesta is written is conventionally called the Avestan language by scholars. The Avestan language has dialects that can be differentiated into Old and Young Avestan based on linguistic, literary, and conceptual features, with Old Avestan predating Young Avestan by several centuries [Hintze, 2015, p.38]. In the Yasna nask of the Avesta, there are 17 *gāthās*, and the language in which they are expressed differs from the language used in the other parts of the Avesta. In Avestan studies, these *gāthās* are also referred to as “Songs of Zarathushtra” as it is known that all of them were spoken by Zoroaster. The word *gātha* in Avestan means “song” or “recitation”, and it still exists in modern Indo-Aryan languages in the form of *gīt* (meaning “song”). In the Uzbek and Tajik national song and music systems,

such as the *shashmaqom*, terms like “dugoh”, “segoh” and “chorgoh” are used in a similar musical context, and the Orientalist scholar Mirsodiq Is’hoqov has translated the term *gātha* into Uzbek as *goh* [Is’hoqov, 2022, p.12].

The language of the *gāthās* – the Old Avestan language – according to the Orientalist O. Skjaervø, may have formed at the end of the 2nd millennium BCE. The Young Avestan language, on the other hand, probably emerged during the period when Zoroastrianism became the religion of the Achaemenid kings [Skjaervø, 2011, p.59]. The linguistic characteristics of Old and Young Avestan indicate that they formed long before the transition of Iranian languages to the Middle Iranian stage [Kreynbroek, 2022, p.202].

An important aspect is that there are theologically significant differences between the *gāthās* and the other texts of the Avesto. In the *gāthās*, the concept of monotheism predominantly leads the narrative. For example, in the 28th chapter (the *Haitiy*) of the Yasna, in the first *gāthā* of the "Ahunavad *gāthā*" (1st, 2nd, 3rd, and 4th stanzas), Zoroaster presents Ahura Mazda as the object of worship, expresses faith in His unparalleled power and strength, and attests to His omnipresence in witnessing all actions.

In the 4th *gāthā* (Yasna, 31), Zoroaster speaks of Ahura Mazda’s eternal and infinite nature, stating that He is the creator, judge, and savior of existence. It is also emphasized that He is the essence of human life and the father of Good Thought (Vohu Mana):

"Ah, Mazda! From the depths of my heart I call You, You are the beginning,

You are also the end, the true essence of life. You are the father of Good Thought (Vahu Mana), the judge of True Existence (Haurvatat),

I feel this in my heart – You are the savior of the world!" (Yasna, 31.8)
(Translation by M. Is’hoqov)

It is known that, Zoroaster condemned the sun worship, which later developed into Mithraism, and called for monotheism. This is clearly evident in the 10th stanza of the 5th *gāthā* (Yasna, 32.10). In this *gāthā*, Zoroaster speaks about the religious situation of his time and place, mentioning how the priests were encouraging people to worship the sun and cattle cults, leading them away from the path of Truth.

In the 6th *gāthā* (Yasna, 33), concepts such as **Ispandarmat** (Spenta Armaiti) – **Perfect Wisdom**, **Asha** (Arta) – **Truth**, **Shahriyor** (Hshatra Varya) – **Just Power**, and **Bahman** (Vohu Mana) – **Good Thought** are mentioned, and they manifest as attributes of the “activity” of Ahura Mazda in the form of angelic figures. Additionally, in the *gāthās*, Ahura Mazda's attributes beyond these, such as **Hurdod** (Haurvatat) – **Unique and Eternal Existence** and **Murdod** (Ameretat) – **Eternal**

Life, are also mentioned. Based on his research on the gāthās, M. Is'hoqov concluded that because of their existence, Ahura Mazda encompasses all areas and spheres of the world of goodness, repels all the evils, and in other words, they are emanations of Ahura Mazda [Is'hoqov, 2022, p.126].

In chapters 43 and 44 of the Yasna Nask, Zoroaster mentions the reward promised by Ahura Mazda after death for righteous deeds and refers to Behišt (Paradise). These chapters emphasize two significant theological concepts: Behišt (Vahišta Ahu) and the Chinvat Bridge (Cinvāt peruta). Behišt is described as the eternal abode for those who have remained steadfast on the path of Truth (Asha), where there is no suffering, hardship, or sorrow. Chinvat is the bridge that leads to Behišt after death.

In chapter 46, verse 10 of the Yasna Nask, it is emphasized that whether a man or a woman follows the path of righteousness with devotion to Ahura Mazda and embraces faith, the Chinvat Bridge will be wide for them (making their passage easy). Zoroaster affirms this by stating, "I will accompany them," assuring his support for the righteous.

During the Parthian Empire, some parts of the Avesta began to be compiled, and during the golden era of the Sassanid rule, between the 3rd and 6th centuries, the Avesta texts were restored. Theologically, these restored texts contain conflicting ideas. This is especially evident in the dualistic concepts found in the Old and Young Avesta texts. Many scholars emphasize that Zoroastrianism was founded on dualism from beginning to end. This dualism represents the continuous struggle between good and evil.

In the texts, Ahura Mazda is repeatedly emphasized as the creator of existence, with the idea that all things in the world and in thought are directly created by Him being central. Therefore, the creation of both Good and Evil can be understood as a destiny granted by Ahura Mazda to test humanity and its faith. In other words, the Great Creator creates both good and evil concepts and "rewards" people according to their free choices. This idea is reflected not only in Mazda Yasna (early Zoroastrianism) but also in other world religions.

In the sections of the Avesta, other than the Gāthās (i.e., in the texts of the younger Avestan language), the eternal struggle between Ahura Mazda and Ahriman is depicted. This reflects a scenario where the existence and thought are balanced by two equally powerful theological entities striving for dominance. Therefore, it contradicts the concept of monotheism presented in the Gāthās, which challenges the Zoroastrian monotheistic belief. In the theology of Zoroastrianism, the highest rank is based on these two poles, logically necessitating the existence of a supreme deity

who created these poles. When the Avesta was revived, an attempt was made to address this issue. As a result, it was concluded by the Mobeds (Zoroastrian priests) that both Ahura Mazda and Ahriman originated from Zurvan, the divinity of time, which is the most stable concept of existence in Zoroastrian thought. This theory is based on the mythology of the ancient Greek Olympian gods. In this mythology, the three main pillars of existence—Zeus, Poseidon, and Hades—defeat the time deity, Chronos, and achieve dominion over Olympus.

The parts of the Avesta that were restored strengthened polytheism within Zoroastrianism. The Amesha Spentas (according to the Gāthās, the emanations of Ahura Mazda) were elevated to the status of independent deities, becoming distinct objects of worship. In addition to these, other deities that were considered marginal in Zoroastrianism, such as Mitra, Anahita, Apam Napat, Tishtrya, and Ardvi Sura, who were originally gods of the ancient Aryans (the Indo-Iranian tribes), also became independent and nearly equated with Ahura Mazda in the texts of the Younger Avesta, particularly in the Yashts, which have reached us in the 22 chapters. In short, the Yashts represent a period when primitive mythological religious concepts and cults were reintroduced into the Zoroastrian tradition after Zoroaster [Is'hoqov, 2022, p. 10].

According to the Avesta scholar and Sogdianist Mirsodiq Is'hoqov, in order to reconcile the situation, which contradicted the idea of monotheism, it was proposed that these gods and deities were also created by Ahura Mazda. By asserting the claim of monotheism, they attempted to present polytheism as being under "divine consent," leading to a theo-deistic solution.

There is an underlying aspect to this event, which is that the idea of the singularity of the divine in Zoroastrianism was crudely disrupted by the association of various deities with the supreme deity [Is'hoqov, 2022, p. 10-11].

So, what necessity led to the emergence of polytheistic traditions in Zoroastrianism, which is based on monotheism?

To answer this question, we first look to the Avesta itself, particularly the Gāthās. In certain Gāthās, especially in the 46th chapter of the Yasna, real-life events are described, including the sufferings Zoroaster faced while promoting and spreading the Mazda Yasna faith. The text also describes how his family members, relatives, and tribespeople turned away from him. This struggle highlights the challenges Zoroaster encountered in his mission. Because of this, the Orientalist I.M. Steblin-Kamensky referred to this Gātha as the "Hymn of Rejection" [Steblyin-Kamensky, 2009, p. 156].

It becomes evident that the society in which Zoroaster lived tried to remain firmly rooted in their traditional polytheistic religions, resisting the acceptance of the monotheistic Mazda Yasna faith that Zoroaster advocated. Therefore, Zoroaster sought out sympathetic figures among the ruling elites of this society.

Polytheistic elements within Zoroastrianism were likely reinforced with the rise of the Sassanian Empire. During this period, particularly in Bactria, the growth of the Mithra cult is observed. Mithra's image frequently appears on coins minted by the Kushano-Sassanian rulers, indicating that Mithra had become the patron deity of the Kushano-Sassanian rulers [Dani, 1996, p. 109].

The Orientalist Ghirshman connects the development of polytheistic Zoroastrianism with the concept of the "imperial religion". According to him, the necessity for an "imperial religion" arose during the reign of the Sassanian king Shapur I. Ghirshman argues that Shapur I "had to mobilize all national resources to fight against Rome" [Ghrishman, 1954, p. 309], and he sought to strengthen his authority and the societal structure of his empire with a "national religion". For this reason, his "favorable attitude toward the ideology of Mani was not without purpose" [Ghrishman, 1954, p. 310]. It is likely that Mani's promotion of a universal ideology was also a "commission" of the elite of Persia at that time. He had based his ideology on Babylonian and Persian cults, as well as Buddhism and Christianity.

According to Ghrishman, in the East, Buddhism had reached its peak of development and was spreading widely by the time of the Kushan period. In the West, Christian communities and churches were emerging even in Northern Mesopotamia, while Judaism was becoming significantly more active in the Babylonian region. This created a situation in Persia where Zoroastrianism, "pressed in" by these other faiths, found it necessary to solidify its position by any means and to confront its new rival—the teachings of Mani. As a result, there was an urgent need to strengthen Zoroastrianism with a more powerful source [Ghrishman, 1954, p.310]. This led to the task of quickly compiling and consolidating the Avestan texts that had been passed down orally, with the goal of distributing them as a unified source across all Zoroastrian communities.

As a result, the Avesta was "revived" as a universal and national religious source for the Iranian peoples. Through the Avesta, Zoroastrianism solidified its teachings and managed to expel Manichaeism from Persian lands, while preventing Christianity from spreading in the region around the Euphrates River and Buddhism from entering the Helmand basin [Dani, 1996, b.109].

Regarding the clash between Zoroastrianism and Islam, M.Is'hoqov presents the following conclusion:

“The stability of the concept of Allah’s singularity in Islam, in contrast, caused Zoroastrianism’s concept of a single god to blend with dualistic views and a form of polytheism involving numerous gods and deities. This blend left Zoroastrianism vulnerable in historical processes, making it unable to withstand Islam and ensuring the dominance of the Islamic faith” [Is’hoqov, 2022, p. 10-11].

RESULTS

The article discusses how Zoroastrianism shifted from a monotheistic foundation to a polytheistic direction, as reflected in the Avestan texts and their historical processes. Initially, the Avesto served as a religious source expressing Zoroaster’s concept of a single god – Ahura Mazda, but later, due to political and religious reasons, polytheistic elements were incorporated into the text through revisions and the addition of new *nasks*.

The transition from monotheism to polytheism in the Avesto, especially after the fall of the Achaemenid Empire and the policy of Alexander the Great to destroy temples and religious texts, accelerated. This process strengthened during the Sassanid period, particularly in the regions of Bactria and Parthia, helping establish Zoroastrianism as the national religion of the empire. Additionally, the dualistic ideas and polytheistic concepts in the Avestan texts emerged as part of Zoroastrianism’s attempt to compete with other religious movements.

The shift to polytheism in Zoroastrianism is especially evident in the Yashts and the new Avestan texts, where deities like Mithra, Anahita, and other gods are depicted as independent objects of worship. This situation reflects the development of religious theology in Zoroastrianism and the complex theodeistic views that emerged during the period of Avestan revival.

CONCLUSION

The transition from monotheism to polytheism in Zoroastrianism appeared as a complex process due to religious traditions, socio-political circumstances, and interactions with other cultures. The revival of the Avesto and the inclusion of new *nasks* contributed to defining the theological balance of Zoroastrianism and led to the popularization of polytheism. During the promotion of the worship of Zoroaster’s single god, Ahura Mazda, the tendency within society to preserve polytheism played a crucial role.

During the Sassanid Empire, the revision of Avestan texts and the addition of new deities helped Zoroastrianism respond to practical religious needs and reinforce its ideology. At the same time, the changes in the theological views within the Avestan texts manifested Zoroastrianism as an important tool in its struggle with other religions and philosophical doctrines.

In the confrontation between Zoroastrianism and Islam, the historical changes in the theology of this religion and the manifestation of polytheism in contrast to monotheism became an essential factor in ensuring the dominance of Islam.

In short, the development of Zoroastrianism and its acceptance of various forms of polytheism occurred against the complex backdrop of the religious, political, and social context of the time.

REFERENCES

1. Beruniy, Abu Rayhon. *Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar*. 2020. Toshkent: "O'zbekiston"
2. Boyce, Mary *Textual Sources for the Study of Zoroastrianism*, 1984. Manchester UP.
3. Dani, A.H. *History of civilizations of Central Asia*. 1996. Quétigny (France): Unesco.
4. Gharib, B. *Sogdian Dictionary (Sogdian-Persian-English)*. 1995. Tehran: Farhang Publications.
5. Grishman, Roman. *Iran from the Earliest Times to the Islamic Period*. Harmondsworth 1954. Paris: Éditions Klincksieck.
6. Hintze A. "Zarathustra's Time and Homeland – Linguistics Perspectives". – Stausberg: John Wiley&Sons, 2015. – 38 p.
7. Is'hoqov M.M. *Avesta: Zardusht "goh"lari (ma'no o'zgartmalari va germeneytik talqinlari)*. – T.: O'zMK nashriyoti, 2022. – 306 b
8. Kreyenbroek, Philip G. "Early Zoroastrianism and Orality". [*Oral Tradition among Religious Communities in the Iranian-Speaking World*](#). Cambridge: Harvard University. (August 2022).
9. Sa'dullayev Sh & Abdurahmanova M. "QADIMGI SO'G'D VA SANSKRIT TILLARINING LEKSIK JIHATDAN YAQINLIK XUSUSIYATLARI." *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences* 1.5 (2021): 907-912.
10. [*Skjaervø, P. Oktor*](#). "Old Iranian". In Windfuhr, Gernot (ed.). *The Iranian Languages*. Routledge. (2009) [ISBN 9780203641736](#).
11. Стеблин-Каменский И.М. Гаты Заратуштры. Перевод с авестийского, вступительные статьи, комментарии и приложения И.М. Стеблин-Каменского. Ст-Петербург: - 2009. с. 156.
12. Sims-Williams, N. *Bactrian documents (from Northern Afghanistan) I Legal and economic documents*, 2000. Oxford: Oxford University Press.

LINGUOCULTURAL FEATURES OF KINSHIP TERMS IN THE ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

BARATOVA Khulkar Gofur kizi

Teacher of TMC institute

+99890-355-75-27

bhulkar91@gmail.com

ABSTRACT

This article examines the relationship between language and culture from the perspective of kinship terminology in English and Uzbek. Using a comparative analysis, the study demonstrates how kinship terms reflect cultural values, social structures, and familial roles that are unique to each language.

Keywords: *Linguoculturology, linguocultural features, kinship terms, comparative analysis, concept.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается взаимосвязь между языком и культурой с точки зрения терминологии родства в английском и узбекском языках. Используя сравнительный анализ, исследование демонстрирует, как термины родства отражают культурные ценности, социальные структуры и семейные роли, которые являются уникальными для каждого языка.

Ключевые слова: *лингвокультурология, лингвокультурные особенности, термины родства, сравнительный анализ, концепция.*

INTRODUCTION

Language is a primary means by which culture is passed down from one generation to the next. Language allows people to express their values, beliefs, customs, and traditions. Language development is also influenced by culture. Words and phrases often reflect certain nation's cultural priorities and experiences. Accordingly, D.U. Ashurova and M.R. Galieva state that language serves not only as a medium of communication and the primary tool for conveying people's thinking, but also as a repository of cultural information. Language is a sophisticated system of signals that is used to deliver, store, use, and transmit culture from generation to generation.²² The article focuses on indentifying the influence of cultural factors on kinship terms in the English and Uzbek languages, using specific examples from both languages to illustrate key points.

²² Ashurova D. U., Galieva M. R. Cultural Linguistics. - Tashkent: VneshInvestProm, 2019. P. 8.

LITERARY REVIEW

Many scholars consider Wilhelm von Humboldt to be the pioneer of the concept of linguistic culture. His ideas regarding the profound relationship between language and culture continue to influence present linguistic research. Humboldt investigated the dynamic relationship between language, thought, and culture, stressing how these impact one another. Building on his legacy, numerous researchers have contributed significantly to the field of linguoculturology, including A. Wierzbicka, R. M. Keesing, R. Langacker, V. Maslova, V. Karasik, S. Vorkashev, V. Telia, V. Shaklein, F. Vorobev, J. Stepanov, E. Levchenko, V. Kononenko, and V. Zhayvoronok.

In Uzbekistan, linguoculturology has also become a focus of academic research. “Cultural Linguistics” by D. U. Ashurova and M. R. Galiyeva, “Language and Culture: A Comparative Aspect of the Study” by A. S. Mamontov, “Linguoculturological Direction in the Uzbek Language” by A. Nurmonov, and “In Search of Perfect Research Methods in Language” by N. Mahmudov are examples of notable works in the field. These studies help to advance our understanding of the relationship between language and culture.

RESEARCH METHODOLOGY

This research aims to explore the deep connection between language and culture by examining kinship terminology. Using a comparative approach, it combines both qualitative and quantitative methods to analyze how the concept "family" and its specific categories (hyponyms) are expressed and interpreted in English and Uzbek. The goal is to uncover the cultural nuances that shape these linguistic differences.

ANALYSIS AND RESULTS

Kinship terms in English encompass a range of words that describe family relationships, each carrying specific cultural and social meanings. These hyponyms not only identify biological ties, but they additionally express cultural norms, roles, and expectations within family structures.

Figure 1. The taxonomic configuration of English kinship terms.

These terms are classified into taxonomic groups depending on their level of specificity and relationship type. “*Mother*” and “*father*” are possibly the most commonly used kinship terms, representing the primary caregivers and authority figures in a family. These hyponyms have cultural significance since they symbolize not just biological parents, but also nurturers and providers who affect their children's lives. For example, the term “*mother*” (including variations like “*mom*”, “*mum*”, “*mommy*”, and “*mama*”) in English not only refers to a female parent, but it also implies nurturing, caregiving, and emotional support. This reflects the cultural expectation in many English-speaking nations that mothers bear primary responsibility for their children's emotional and day-to-day upbringing. Similarly, the term “*father*” (with variations like “*dad*”, “*daddy*”, “*papa*”, and “*pa*”) connotes power, protection, and provision, which corresponds to traditional ideas of fathers as the principal breadwinners and defenders of the family.

The hyponyms “*grandmother*” and “*grandfather*” refer to one's parents and convey notions of wisdom, experience, and traditions. Grandparents are frequently seen as keepers of family history and values. Informal words like “*grandma*”, “*grandpa*”, “*nana*”, and “*papa*” represent the emotional and special relationship that many individuals have with their grandparents, stressing their role in providing love and stability throughout generations.

Moreover, the names “*brother*” and “*sister*” refer to the relationships between siblings. These hyponyms include a wide spectrum of connections, from companionship and support to rivalry and competition. Brothers and sisters are culturally regarded as lifetime companions who share childhood memories and family obligations. The term “*bro*” is frequently used to denote close friendships

among men, extending the idea of brotherhood beyond family ties.²³ Similarly, “*sis*” is a term of endearment that highlights the affectionate and intimate relationship between sisters, often used to emphasize trust and loyalty.²⁴ Additionally, the hyponyms “*uncle*” and “*aunt*” (including “*auntie*” and “*unc*”) refer to relationships that combine elements of mentorship, support, and sometimes playful camaraderie. They often serve as secondary parental figures. Here it is important to mention that terms like “*Uncle Sam*” symbolize broader societal roles, while “*Aunt Sally*” can refer to a scapegoat or target of criticism. “*Uncle Sam*” is a popular national personification for the United States government or the country as a whole. The character is often shown as a tall, elderly man with white hair and a goatee, wearing a top hat and tailcoat decorated with the stars and stripes of the American flag.²⁵ At the same time “*Aunt Sally*” is a British term that refers to a person or thing who is set up to be the subject of criticism or blame. The word is derived from a classic British fairground game in which players throw sticks or balls at a model of an elderly woman's head known as “*Aunt Sally*”. Over time, the term came to refer to someone or something who was used as a scapegoat or the target of unfair criticism.²⁶ Besides this, English utilizes simple kinship terminology, idioms, and set phrases that frequently stress individual characteristics, shared traits and familial roles. For example: “*Like father, like son*” or “*like mother, like daughter*”, “*a son is a son till he gets a wife, but a daughter is a daughter all her life*”, “*tied to your mother's/wife's apron strings*” (It means that man is strongly influenced and controlled by mother or wife), “*mum's the word*” (It is said when you tell someone to keep something a secret), “*a sugar daddy*” (a rich man who is generous with younger women in exchange for sexual favors), “*a father figure*” (someone you can ask for advice and support), “*A family of wolves*” (A family that is extremely protective of one another), “*Big Brother*” (a government or person in charge that tries to control people's behavior and thoughts), “*baby boomer*” (a person born during the baby boom in the United States between 1947 and 1961)²⁷ and others. These expressions emphasize personal features and moral lessons within the family context, reflecting a culture that appreciates individuality within the family unit.

²³ Newman J. Brothers and Brotherhood in 21st Century Culture. Sociology of Culture, 2009. P. 12.

²⁴ Ellis C. Sisterly Bonds. Family Dynamics in Literature and Life, 1992. P. 4.

²⁵ Uncle Sam, n. meanings, etymology and more | Oxford English Dictionary. (n.d.). https://www.oed.com/dictionary/uncle-sam_n?tab=factsheet#158600502

²⁶ Aunt Sally, n. meanings, etymology and more | Oxford English Dictionary. (n.d.). https://www.oed.com/dictionary/aunt-sally_n?tl=true

²⁷ Cambridge Free English Dictionary and Thesaurus. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/>

Furthermore, the in-law terms in English such as “*mother-in-law*”, “*father-in-law*”, “*son-in-law*”, and “*daughter-in-law*” also have significant cultural implications. These hyponyms represent legal relationships formed through marriage rather than blood, highlighting the extension and integration of family networks. The cultural significance of these terms reflects societal values regarding marriage, family dynamics, and the roles of individuals within these expanded familial structures.

In modern times, kinship terms have also adapted to reflect changing family dynamics and structures. Terms like “*stepmother*”, “*stepfather*”, “*half-brother*”, and “*half-sister*” recognize the complexities of blended families in English-speaking cultures. These terms recognize the evolving nature of family relationships in contemporary society, where divorce, remarriage, and various forms of family arrangements are increasingly common. They highlight the adaptability of language in capturing the diverse ways people form familial bonds.

In addition, English kinship hyponyms extend to chosen families, where friends and non-biological relations assume familial roles. Terms such as “*godmother*”, “*godfather*”, and even “*surrogate family*” illustrate how kinship vocabulary can transcend biological connections to encompass relationships based on emotional bonds and mutual support. Overall, English kinship terms demonstrate how language reflects cultural values, social roles, and family dynamics, providing a rich field for understanding the intersection of linguistics and culture.

The next semantic group we will look at in this article is Uzbek kinship terms. According to I. Ismailov's research on Turkic languages, kinship phrases in modern Uzbek are classified into three categories based on their origin and meaning:

- 1) Kinship terms (mother, father, grandfather);
- 2) Post-marriage kinship terms (husband, wife, daughter-in-law, mother-in-law);
- 3) Proximity names (stepmother, stepdaughter)²⁸

Uzbek kinship terms are highly hierarchical, reflecting the social structure within families. The terms clearly distinguish between different generations and sibling order, emphasizing respect for elders and the roles within the family.

²⁸ Ismoilov I.A. Turkiy tillarda qavm-qarindoshlik terminlari. Toshkent: Fan, 1966. B. 10-11.

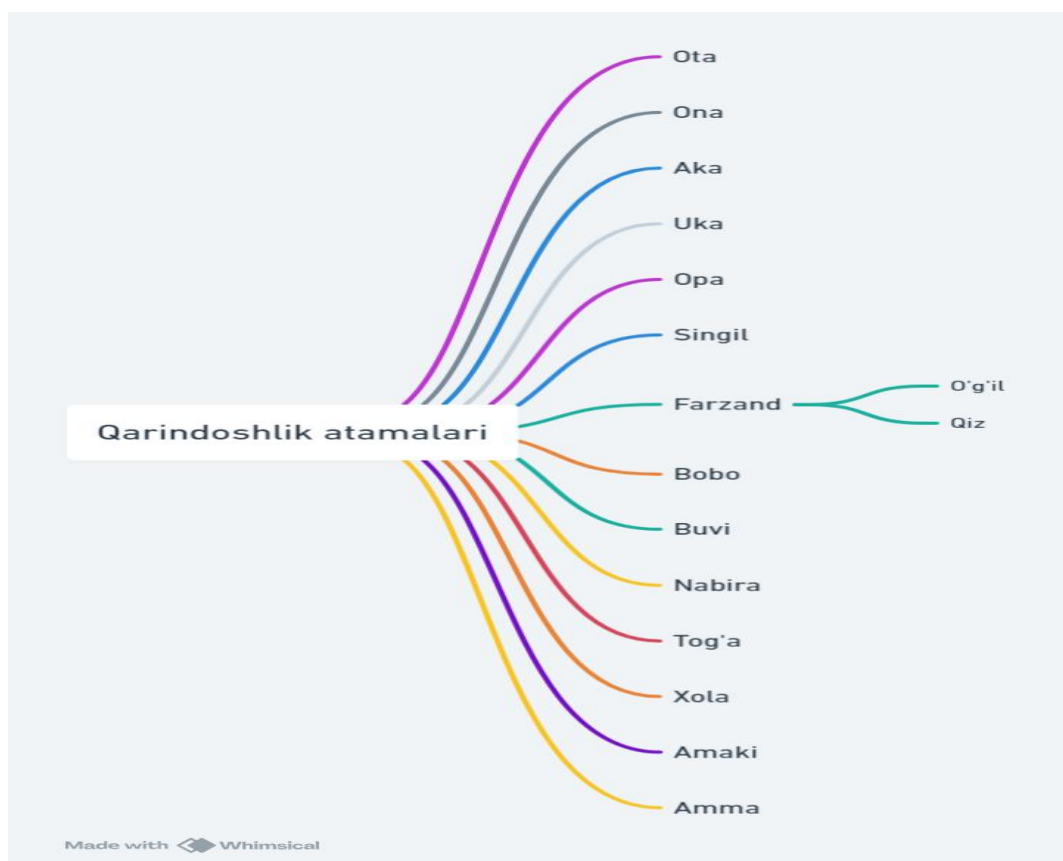

Figure 2. The taxonomic configuration of kinship terms in the Uzbek language

We will start our analysis from parental terms. The hypomymns “*ota*” (father) and “*ona*” (mother) denote the primary parental figures and carry a high degree of respect and authority. They are universally understood and used across different regions of Uzbekistan while more informal and intimate terms like “*dada*” (daddy) and “*oyi*” (mommy) are used in everyday interactions within the family, demonstrating linguistic consistency. These terms have affectionate forms that express warmth and closeness. Words like “*otajon*” (dear father) and “*onajon*” (dear mother) are used to convey deep affection and respect. In Uzbek culture, the father is traditionally seen as the head of the family, responsible for providing and protecting the household. Respect for the father is essential, and his role is critical to ensuring family stability and honor. The phrase “*Ota rozi - Xudo rozi*” (Father is pleased - God is pleased) is a vivid example of honour for parental authority and wisdom in Uzbek. At the same time, the mother is frequently seen as the family's heart, with a critical role in nurturing and caring for the children. Her role in establishing cultural values and ensuring domestic harmony is greatly admired. The statement “*Jannat onalar oyog'i ostida*” (heaven is under mothers' feet) is often used to convey mother's magnificence, as well as respect and affection for her.

Moreover, co-hyponyms like “*aka*” (older brother) and “*uka*” (younger brother), as well as “*opa*” (older sister) and “*singil*” (younger sister), explicitly show

the age order among siblings. The distinction between older and younger siblings is linguistically encoded in Uzbek, indicating different roles and expectations. This hierarchy highlights the responsibility of older siblings to care for and guide the younger ones. In addition, the Uzbek language has distinct names for paternal and maternal relations, such as “*amaki*” (paternal uncle) and “*tog’a*” (maternal uncle), or “*amma*” (paternal aunt) and “*xola*” (maternal aunt). This contrast emphasizes the differences in roles and statuses between relatives on the father’s and mother’s sides of the family. In Uzbek culture, uncles and aunts are considered secondary parental figures, providing additional support, direction, and care. These hyponyms emphasize the extended family’s role in upbringing and socialization.

Additionally, the Uzbek language is rich in descriptive kinship phrases that emphasize hierarchy, respect, and communal values. In Uzbek, “*oila*” (family) is an important pillar of social structure, with a significant focus on extended family bonds and elder respect. Here are some sample expressions and phrases: “*Oila muqaddas dargoh*” (The family is a sacred place), “*oila tinch - yurt tinch*” (the family is peaceful - the country is peaceful), “*onasini ko’rib, qizini ol*” (like mother, like daughter), “*otasining o’g’li*” (father’s son), “*ota uyi*” (father’s home), “*onasi o’pmagan qiz / yigit*” (girl / boy whose mother hasn’t kissed), “*er-xotinning urishi, doka ro’mol qurishi*” (it means that fight between spouses are as short as the drying of a gauze scarf) and others. Furthermore, the images of “*mother-in-law*” and “*daughter-in-law*” are distinctive to Uzbek proverbs. Unlike English proverbs, this subject is more extensively addressed in Uzbek proverbs. For example, “*Qizim senga aytdim, kelinim sen eshit*” (I tell you daughter, bride should listen), “*qaynonaga tosh otsang tosh olasan, qaynonaga osh bersang osh olasan*”²⁹ (what you sow, you’ll reap) and others. This can be explained by the fact that Uzbek people take these relationships much more seriously. Overall, these expressions emphasize the importance of hierarchical respect, parents’ nurturing roles, and communal responsibility within the family, representing a collectivist culture.

CONCLUSION

In general, English kinship terminology reflects a more individualistic society, emphasizing emotional bonds and personal identity, while Uzbek kinship terms illustrate a collectivist culture with a strong hierarchical structure and deep respect for elders. Understanding the nuances of these terms helps us comprehend the complex ways in which language captures and reinforces cultural norms and familial bonds.

²⁹ Yuldasheva Z.K., Jumanazarova S. Z. The comparison of the lingua-cultural idioms that are commonly used in English, uzbek and russian languages. // Молодой ученый. 2016. № 13 (117). С. 730-732.

REFERENCES:

1. Ashurova D.U., Galieva M.R. Cultural Linguistics. - Tashkent: VneshInvestProm, 2019. P. 108.
2. Newman J. Brothers and Brotherhood in 21st Century Culture. Sociology of Culture, 2009. P. 12.
3. Ellis C. Sisterly Bonds. Family Dynamics in Literature and Life, 1992. P. 4.
4. Uncle Sam, n. meanings, etymology and more | Oxford English Dictionary. (n.d.). https://www.oed.com/dictionary/uncle-sam_n?tab=factsheet#158600502
5. Aunt Sally, n. meanings, etymology and more | Oxford English Dictionary. (n.d.). https://www.oed.com/dictionary/aunt-sally_n?tl=true
6. Cambridge Free English Dictionary and Thesaurus. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/>
7. Ismoilov I.A. Turkiy tillarda qavm-qarindoshlik terminlari. Toshkent: Fan, 1966. B. 10-11.
8. Yuldasheva Z.K., Jumanazarova S. Z. The comparison of the lingua-cultural idioms that are commonly used in English, uzbek and russian languages. // Молодой ученый. 2016. № 13 (117). С. 730-732.
9. Kaipbergenova, D. (2016). CHET TILI O'QITUVCHILARINING KASBIY VAZIFALARI VA PEDAGOGIC MAHORATI HAQIDA. ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 33(4), 48-50.
10. Каипбергенова, Д. О. (2020). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАКТИКИ ОРГАНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ НА ОСНОВЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ. In Инновационное развитие: потенциал науки и современного образования (pp. 211-213).
11. Каипбергенова, Д. О. (2016). The role of language learning strategies in learning foreign languages. Молодой ученый, (12-4), 83-85.
12. Orakbaevna, K. D. (2023). MAMLAKATIMIZDA CHET TILLARINI O'RGANISHDAGI ZAMONAVIY METOD VA METODOLIYA. Научный Фокус, 1(1), 1472-1478.
13. Orakbaevna, K. D. (2023). GLABALLASHUV DAVRIDA TA'LIM VA TARBIYANING UZVIYLIGI. Научный Фокус, 1(1), 1466-1471.
14. Kaipbergenova, D. (2023). BUGUNGI KUNDAGI MAMLAKATIMIZDA TA'LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR VA ULARNING NATIJALARI. World scientific research journal, 15(2), 3-7.

OLMOSH SO‘Z TURKUMINI O‘RGANISHDA TA’LIMY O‘YINLARDAN FOYDALANISH

ALLAYEVA Hafiza Rustam qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika institute

Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrası o‘qituvchisi

hafizaallayeva1994@gmail.com

ANNOTATSIYA

Olmosh so‘z turkumini o‘rganishda ta’limiy o‘yinlardan foydalanish boshlang‘ich ta’limda innovatsion yondashuv hisoblanadi. Ushbu maqolada olmoshlarni o‘rgatishda interaktiv va o‘yinlashgan metodlarning samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida o‘quvchilarning qiziqishi va motivatsiyasini oshirish maqsadida o‘yin elementlari qo‘llanilgan bo‘lib, bu bilimlarni samarali o‘zlashtirishga yordam bergani kuzatildi. Ta’limiy o‘yinlar orqali grammatik qoidalarni mustahkamlash va mavzuga ijodiy yondashuvni shakllantirish imkoniyatlari ochib berildi.

Kalit so‘zlar: *olmosh, ta’limiy o‘yinlar, boshlang‘ich ta’lim, innovatsion yondashuv, interaktiv metodlar.*

АННОТАЦИЯ

Использование образовательных игр в изучении местоимений является инновационным подходом в начальном образовании. В данной статье анализируется эффективность интерактивных и игровых методов в обучении местоимениям. В ходе исследования применялись игровые элементы для повышения интереса и мотивации учащихся, что способствовало успешному усвоению знаний. Образовательные игры позволили закрепить грамматические правила и развить творческий подход к изучаемой теме.

Ключевые слова: *местоимение, образовательные игры, начальное образование, инновационный подход, интерактивные методы.*

ABSTRACT

The use of educational games in teaching pronouns is an innovative approach in primary education. This article analyzes the effectiveness of interactive and game-based methods in pronoun learning. During the study, game elements were implemented to increase students' interest and motivation, which significantly enhanced the assimilation of knowledge. Educational games allowed for the reinforcement of grammatical rules and the development of a creative approach to the subject.

Keywords: pronoun, educational games, primary education, innovative approach, interactive methods.

KIRISH

Olmosh soʻz turkumini oʻrganish tilshunoslikning asosiy yoʻnalishlaridan biri boʻlib, u grammatik tizimni toʻliq anglash va tilni amaliy qoʻllash koʻnikmalarini shakllantirishda muhim oʻrin tutadi. Boshlangʻich taʼlimda olmoshlarni oʻrgatishning dolzarbligi oʻquvchilarning lingvistik qobiliyatlarini rivojlantirish va ularning nutqiy muloqotda faol ishtirok etishini taʼminlash bilan izohlanadi. Bu mavzu grammatik tuzilmalarning amaliy ahamiyatini chuqur tushunish zaruratini hisobga olgan holda hozirgi taʼlim tizimida alohida eʼtiborga loyiqdir.

Olmosh soʻz turkumi – bu ot, sifat, son va boshqa soʻz turkumlarini toʻgʻridan-toʻgʻri yoki bilvosita koʻrsatish, ularni almashtirish uchun xizmat qiladigan mustaqil soʻz turkumidir. Olmoshlar biror narsa, shaxs yoki miqdorni konkret holda emas, umumiy tarzda ifodalaydi. Ular nutqda ot va boshqa soʻz turkumlari oʻrnida ishlatiladi va grammatik vazifani bajaradi. **Olmoshlarning asosiy xususiyatlari:**

1. Ot, sifat, son kabi soʻz turkumlari oʻrnida ishlatiladi.
2. Shaxslar, predmetlar, ularning belgilari yoki miqdorini koʻrsatadi.
3. Nutqda qisqalik va aniqlik kiritadi.
4. Biror narsa yoki shaxsning nomini yashirgan holda ishlatilishi mumkin.

Olmoshlarning turlari

1. **Kishilik olmoshlari.** Kishilarni ifodalovchi olmoshlardir. Shaxsga, gapiruvchiga, tinglovchiga yoki uchinchi shaxsga ishora qiladi. **Misollar:** men, sen, u, biz, siz, ular.
2. **Koʻrsatish olmoshlari.** Biror narsani yoki shaxsni aniq koʻrsatib, ularga ishora qiladi. **Misollar:** bu, shu, ana, oʻsha.
3. **Soʻroq olmoshlari.** Soʻroq gaplarda predmet, shaxs, belgi yoki miqdorni aniqlash uchun ishlatiladi. **Misollar:** kim, nima, qaysi, qancha, nechanchi.
4. **Belgisizlik olmoshlari.** Noaniqlikni ifodalovchi olmoshlardir. **Misollar:** kimdir, nimadir, qandaydir, qaysidir.
5. **Rad olmoshlari.** Rad etishni bildiruvchi olmoshlardir. **Misollar:** hech kim, hech nima, hech qanday.
6. **Egalik olmoshlari.** Mulkdorlik yoki egalikni bildiradi. **Misollar:** mening, sening, uning, bizning, sizning, ularning.
7. **Oʻzlik olmoshlari.** Shaxsning oʻziga tegishli boʻlishini bildiradi. **Misollar:** oʻzim, oʻzing, oʻzi, oʻzimiz, oʻzingiz, oʻzlari.

Olmoshlarning qo'llanilishi

1. **Gap bo'laklari sifatida:** Olmoshlar gapda turli vazifalarni bajaradi (ega, kesim, to'ldiruvchi va h.k.). **Misol:** *U bugun maktabga bormadi.*
2. **O'rinbosarlik vazifasida:** Olmoshlar ot yoki boshqa so'z turkumlari o'rnida keladi. **Misol:** *Kitobni ber. Uni o'qimoqchiman.*
3. **Aniqlik va qisqalikni ta'minlash:** Nutqni qisqa va ravon qilish uchun ishlatiladi. **Misol:** *Bu mening kitobim. Shu kitobni o'qiymen.*

Olmoshlar o'zining nutqdagi o'rni va vazifalari bilan boshqa so'z turkumlaridan farq qiladi. Ular gapning grammatik strukturasi soddalashtirish va aniqlashtirish uchun xizmat qiladi. O'quvchilarga olmoshlarni to'g'ri o'rgatish uchun ko'p misollar va amaliy mashqlar yordamida ularni amaliyotga tatbiq qilish kerak.

Dolzarblikni belgilovchi omillardan biri zamonaviy ta'lim talablariga javob beruvchi innovatsion yondashuvlarni qo'llash zaruratidir. An'anaviy yondashuvlar o'quvchilarning mavzuni o'zlashtirishda yetarli darajada samaradorlikka ega emasligi kuzatilmoqda. Shuning uchun interaktiv va o'yinlashgan metodlar yordamida o'quvchilarning mavzu bilan faol shug'ullanishini ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Xususan, ta'limiy o'yinlardan foydalanish orqali grammatik tuzilmalarni o'rganish jarayonini qiziqarli va samarali qilish mumkin.

Bundan tashqari, olmoshlarni o'rganish nafaqat grammatik bilimlarni, balki nutq madaniyatini shakllantirishda ham muhim omil hisoblanadi. Olmoshlar orqali nutqning aniqligi va ixchamligi ta'minlanadi, bu esa o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich ta'limda bu mavzuni samarali o'rgatish kelgusida o'quvchilarning til ko'nikmalariga mustahkam poydevor yaratadi.

Bugungi globallashtirish davrida ta'limning xalqaro standartlarga moslashuvi dolzarb masala hisoblanadi. Olmosh so'z turkumini o'rganishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, masalan, multimedia vositalari va gamifikatsiya, nafaqat o'quvchilarning bilim olish qobiliyatini oshiradi, balki ularni global kommunikativ muhitda faol ishtirok etishga tayyorlaydi. Bu esa mavzuning dolzarbligini xalqaro miqyosda ham isbotlaydi.

Shu sababli, boshlang'ich ta'limda olmoshlarni o'rgatishning dolzarbligi uning o'quv jarayonidagi ahamiyatini anglash, zamonaviy yondashuvlarni ishlab chiqish va ta'lim sifatini oshirish zaruratidan kelib chiqadi. Bu mavzu bo'yicha olib boriladigan tadqiqotlar ta'lim tizimini yangilashga xizmat qilib, o'quvchilarning lingvistik va kommunikativ rivojlanishiga katta hissa qo'shadi.

Mavzuning yangiligi va ahamiyatini ko'rsatish. Olmosh so'z turkumini o'rganish boshlang'ich ta'limning grammatik bilimlarni shakllantirishdagi markaziy

jihatlaridan biri bo'lib, uning zamonaviy ta'lim jarayonida o'rganilishi innovatsion va ilg'or yondashuvlarni talab etadi. Olmoshlar til tizimining ajralmas qismi sifatida murakkab sintaktik va semantik aloqalarni ifodalashga xizmat qiladi. Ular nafaqat grammatik jihatdan to'g'ri nutq tuzilmasini yaratishda, balki o'quvchilarning muloqot qobiliyatlarini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Mavzuning yangiligi uning zamonaviy pedagogik texnologiyalar yordamida yangi ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qilishida namoyon bo'ladi.

1. Yangilikning ilmiy asoslari

Hozirgi vaqtda ta'lim tizimida grammatik tuzilmalarning an'anaviy yondashuvlar asosida o'rgatilishi ko'plab cheklovlariga ega. O'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda mavzuga innovatsion yondashuvlarni qo'llash zarurati ortib bormoqda. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, xususan, gamifikatsiya, raqamli ta'lim platformalari va multimedia vositalarini o'quv jarayoniga kiritish orqali olmoshlarni o'rgatish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish mumkin. Bu yondashuv mavzuni o'rgatishda nafaqat tilni o'zlashtirishni, balki o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini ham rivojlantiradi.

Zamonaviy texnologiyalar yordamida olmoshlarni tushuntirishda interaktiv vositalardan foydalanish o'quvchilarning mavzuni yaxshiroq tushunishiga xizmat qiladi. Masalan, vizual ko'rgazmalar va video darsliklar orqali olmoshlarning funksional jihatlarini tushuntirish o'quvchilarning grammatik bilimlarni amaliy qo'llash ko'nikmalarini oshiradi. Bu usulning samaradorligi, ayniqsa, qiyin mavzularni tushuntirishda yaqqol namoyon bo'ladi.

2. Tilshunoslik va ta'lim jarayonidagi yangilik

Tilshunoslik nuqtai nazaridan olmoshlarning zamonaviy o'rganilishi til tizimining rivojlanish dinamikasini chuqurroq anglashga imkon beradi. Zamonaviy tilshunoslikda olmoshlar tahlili faqat grammatik funksiyalar bilan cheklanib qolmay, balki ularning kommunikativ va semantik jihatlarini ham qamrab oladi. Boshlang'ich ta'lim jarayonida ushbu mavzuni o'rgatish yangi pedagogik texnologiyalarni tadbiq qilish orqali yanada mukammal bo'lishi mumkin.

Hozirgi ta'lim tizimi o'quvchilarning til o'rganish ehtiyojlariga moslashuvchan yondashuvni ta'minlashi kerak. Bu o'z navbatida, o'quvchilarning grammatik bilimlarini mustahkamlash va ularda to'g'ri nutq tuzilishini shakllantirish uchun zamonaviy vositalarni qo'llash zaruratini tug'diradi. Olmoshlarni ta'limiy o'yinlar va gamifikatsiya elementlari yordamida o'rgatish nafaqat bilim olish jarayonini qiziqarli qiladi, balki ularni o'zlashtirishni sezilarli darajada tezlashtiradi.

3. O'quvchilarning ehtiyojlariga moslashuv

Bugungi kunda o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos ta'lim metodlarini ishlab chiqish pedagogik tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Olmoshlarni o'rganish jarayonida innovatsion yondashuvlardan foydalanish ushbu yosh guruhiga moslashuvchan ta'lim strategiyalarini taklif etadi. Bu yondashuvlar yordamida:

- Mavzuni quruq nazariy tushuntirish o'rniga amaliy mashqlar bilan mustahkamlash.
- Interaktiv va ijodiy usullar orqali mavzuga bo'lgan qiziqishni oshirish.
- Gamifikatsiya elementlari yordamida o'quvchilarni ta'lim jarayoniga jalb qilish imkoniyati yaratiladi.

4. Global va milliy kontekstdagi ahamiyati

Zamonaviy ta'lim jarayonida olmoshlarni o'rgatish mavzusi nafaqat milliy ta'lim dasturlarida, balki xalqaro ta'lim tizimlarida ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Finlyandiya, Janubiy Koreya va Singapur kabi rivojlangan ta'lim tizimlariga ega davlatlarda grammatik mavzularni o'rgatishda zamonaviy texnologiyalar keng joriy etilgan. Bu tajriba O'zbekiston ta'lim tizimiga zamonaviy yondashuvlarni kiritish zaruratini ko'rsatadi.

O'zbekistonning milliy ta'lim tizimida ushbu mavzuni o'rganishning yangiligi uning zamonaviy yondashuvlar orqali joriy etilishida namoyon bo'ladi. Bu yondashuv faqat nazariy bilimlarni emas, balki o'quvchilarning o'zlashtirish qobiliyatlarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Shuningdek, milliy dasturlarni xalqaro standartlarga moslashtirish orqali ta'lim sifatini oshirish imkoniyati yaratiladi.

5. Zamonaviy texnologiyalarning rolini anglash

Raqamli texnologiyalar va multimedia vositalaridan foydalanish orqali mavzuni tushuntirish samaradorligi oshadi. Masalan, interaktiv doskalar, elektron darsliklar va o'quv materiallari yordamida o'quvchilar mavzuni chuqurroq o'rganish imkoniga ega bo'ladi. Bu usul nafaqat bilimlarni mustahkamlash, balki ularni amaliy qo'llash qobiliyatini rivojlantiradi.

Multimedia materiallari, jumladan, o'yinlashgan darslar, animatsiyalar va raqamli mashqlar orqali olmoshlarni o'rganish o'quvchilarning xotirasida mavzuni mustahkam saqlashiga yordam beradi. Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar yordamida individual yondashuvni ta'minlash va o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilgan materiallarni taqdim etish imkoniyati mavjud.

6. Ta'lim tizimini innovatsion rivojlantirish

Boshlang'ich ta'lim jarayonida olmoshlarni o'rgatishning yangiligi uning pedagogik yondashuvlar orqali rivojlanishida namoyon bo'ladi. Interaktiv vositalar

yordamida ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning o'quv jarayoniga faol jalb etilishini ta'minlash va ularning motivatsiyasini kuchaytirish bugungi kunning asosiy talablaridan biri hisoblanadi.

7. Kelgusidagi rivojlanish uchun istiqbollar.

Mazkur mavzuning ahamiyati faqatgina ta'lim tizimida amaliy qo'llanilishi bilan cheklanmaydi. Kelgusida bu mavzuni chuqurroq o'rganish va zamonaviy yondashuvlarni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar mavjud. Bu o'z navbatida, o'quv jarayonining sifatini yaxshilash va xalqaro tajribalarni milliy ta'lim tizimiga tatbiq qilish uchun mustahkam asos yaratadi.

Tadqiqot maqsadi va vazifalarini belgilash. Boshlang'ich sinflarda olmoshlarni o'rgatish jarayoni grammatik bilimlarning asosiy poydevorini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu mavzu bo'yicha olib boriladigan tadqiqotlarning asosiy maqsadi — ta'lim jarayonida olmoshlarni samarali o'rgatish uchun innovatsion yondashuvlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish, ulardan foydalanish bo'yicha ilmiy-uslubiy asos yaratishdir. Tadqiqot shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlariga mos yondashuvlarni belgilash, mavzuni interaktiv usullar orqali qiziqarli va oson o'zlashtirishga yo'naltirilgan strategiyalarni ishlab chiqishni maqsad qiladi.

Tadqiqot maqsadi. Ushbu tadqiqotning maqsadi — olmoshlarni o'rganish jarayonida ta'limiy o'yinlar, gamifikatsiya va boshqa innovatsion yondashuvlar yordamida boshlang'ich sinf o'quvchilarining grammatik bilimlarini chuqurlashtirish, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish va o'quv jarayonining samaradorligini oshirishdan iborat. Shu bilan birga, o'quvchilarning mavzuni o'zlashtirishda uchraydigan qiyinchiliklarini aniqlash va ularni bartaraf etish usullarini taklif qilish ham tadqiqotning asosiy yo'nalishlaridan biridir.

Tadqiqotda boshlang'ich ta'lim jarayonini zamonaviy yondashuvlar bilan boyitish, ta'lim jarayoniga individual yondashuvni ta'minlash va milliy ta'lim tizimini xalqaro tajribalar bilan uyg'unlashtirishga alohida e'tibor qaratiladi.

Tadqiqot vazifalari. Tadqiqot maqsadini amalga oshirish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

1. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning nazariy asoslarini o'rganish

Boshlang'ich ta'lim jarayonida olmoshlarni o'rganish uchun zamonaviy pedagogik texnologiyalar va usullarning nazariy asoslarini o'rganish muhim ahamiyatga ega. Ushbu vazifa doirasida:

- Zamonaviy ta'limiy o'yinlar, gamifikatsiya va interaktiv metodlarning olmoshlarni o'rganishdagi o'rni tahlil qilinadi.

• Innovatsion texnologiyalarning pedagogik jarayonga ta'siri va samaradorligi nazariy jihatdan asoslanadi.

2. O'quvchilarning ehtiyojlari va yosh xususiyatlarini tahlil qilish

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining olmoshlarni o'rganishdagi ehtiyojlari, qiyinchiliklari va imkoniyatlarini o'rganish tadqiqotning muhim vazifalaridan biri hisoblanadi. Ushbu vazifa quyidagi masalalarni qamrab oladi:

- O'quvchilarning mavzuga bo'lgan qiziqishi va motivatsiya darajasini aniqlash.
- O'quvchilarning lingvistik va psixologik xususiyatlarini inobatga olib, ularga mos metodik yondashuvlarni ishlab chiqish.
- Zaif va qobiliyatli o'quvchilar uchun differensial ta'lim usullarini taklif qilish.

3. Olmoshlarni o'rganishda ta'limiy o'yinlar va interaktiv usullarni ishlab chiqish

Tadqiqot davomida olmoshlarni o'rganish uchun qiziqarli va samarali bo'lgan ta'limiy o'yinlar va interaktiv metodlarni ishlab chiqish vazifasi qo'yiladi. Bu jarayonda:

- Gamifikatsiya elementlari bilan boyitilgan metodik materiallar ishlab chiqiladi.
- Multimedia vositalaridan foydalanib, olmoshlarni o'rganishga yo'naltirilgan amaliy mashqlar va darsliklar yaratiladi.

4. Eksperimental tadqiqotlar o'tkazish va natijalarni tahlil qilish

Tadqiqotda ishlab chiqilgan usul va yondashuvlarning samaradorligini baholash uchun eksperimental tadqiqotlar o'tkaziladi. Ushbu jarayonda:

- O'quvchilarning bilim darajasi, motivatsiyasi va faoliyati nazorat va eksperimental guruhlar orqali taqqoslanadi.
- O'yinlashgan usullar va an'anaviy yondashuvlarning samaradorligi statistik usullar bilan tahlil qilinadi.
- Eksperiment natijalari asosida usullarning amaliy qiymati baholanadi.

5. Ta'limda texnologik yondashuvlarning ahamiyatini aniqlash

Boshlang'ich sinfda olmoshlarni o'rganish jarayonida raqamli vositalar, jumladan, elektron darsliklar va ta'lim platformalarining ta'siri o'rganiladi. Bu vazifa doirasida:

- Texnologik yondashuvlarning o'quvchilarning bilim olish samaradorligiga ta'siri baholanadi.
- Texnologiyalardan foydalanishning afzallik va kamchiliklari aniqlanadi.

6. Amaliy tavsiyalar ishlab chiqish

Tadqiqot natijalari asosida boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun olmoshlarni o'rgatishda foydalanish mumkin bo'lgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Ushbu tavsiyalar quyidagilarni qamrab oladi:

- O'quvchilarning qiziqish va ehtiyojlarini inobatga olgan holda darslarni tashkil etish bo'yicha ko'rsatmalar.

- Ta'limiy o'yinlar va interaktiv usullarni o'quv jarayoniga joriy qilish uchun amaliy qo'llanmalar.

- O'qituvchilarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash bo'yicha tavsiyalar.

7. Milliy va xalqaro tajribalarni uyg'unlashtirish

Tadqiqotda olmoshlarni o'rganishda O'zbekiston ta'lim tizimini rivojlantirishga yo'naltirilgan yondashuvlar ishlab chiqiladi. Shu bilan birga, xalqaro ta'lim tizimlarining ilg'or tajribalarini milliy tizimga moslashtirish orqali pedagogik usullar takomillashtiriladi.

8. Kelgusidagi tadqiqotlar uchun istiqbolli yo'nalishlarni belgilash

Tadqiqotning natijalari va xulosalari asosida kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun istiqbolli yo'nalishlar taklif etiladi. Xususan, o'quv jarayonida sun'iy intellekt va raqamli ta'lim texnologiyalarining qo'llanilishi bo'yicha chuqur tadqiqotlar o'tkazish imkoniyatlari aniqlanadi.

Tadqiqotning ilmiy va amaliy ahamiyati. Mazkur tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, u grammatik bilimlarni shakllantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llashning nazariy asoslarini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Amaliy jihatdan esa, ushbu tadqiqot boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun olmoshlarni o'rganishni qiziqarli va samarali qilishga yo'naltirilgan usullarni taklif etadi. Shuningdek, ushbu tadqiqot natijalari o'qituvchilar va ta'lim tashkilotlari uchun qo'llanma sifatida foydali bo'lishi mumkin.

Natijada, mazkur tadqiqot boshlang'ich ta'lim jarayonining sifatini oshirish, o'quvchilarning lingvistik va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishga katta hissa qo'shadi. Kelgusida ushbu mavzu bo'yicha yangi izlanishlar olib borish va yondashuvlarni yanada takomillashtirish uchun keng imkoniyatlar ochiladi.

Tadqiqot metodlari va yo'nalishlarini tushuntirish

Tadqiqot metodlari va yo'nalishlari boshlang'ich sinflarda olmoshlarni o'rgatishda innovatsion yondashuvlarning samaradorligini o'rganishga yo'naltirilgan. Ushbu tadqiqotda nazariy va empirik metodlar uyg'unligi asosida chuqur tahlil olib borildi. Nazariy jihatlar pedagogik va lingvistik yondashuvlarni o'rganish bilan bog'liq bo'lsa, empirik metodlar eksperimental tadqiqotlar va amaliy natijalarni baholashni o'z ichiga oldi.

1. Nazariy metodlar

Nazariy metodlar tadqiqotning ilmiy asoslarini yaratishda va olmoshlarni o'rganish uchun zamonaviy yondashuvlarni ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi.

Ushbu metodlar yordamida mavjud ilmiy adabiyotlar, nazariy yondashuvlar va ilg'or tajribalar tahlil qilindi.

1.1. Adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish

Tadqiqotning nazariy bazasini yaratish uchun pedagogik, tilshunoslik va ta'limiy texnologiyalar sohasidagi ilmiy manbalar chuqur o'rganildi. Xususan:

- O'zbek va xalqaro olimlarning grammatikani o'rgatish bo'yicha nazariyalari va metodologik yondashuvlari tahlil qilindi.
- Ta'limiy o'yinlarning ta'lim jarayonidagi o'rni va ularning pedagogik samaradorligi bo'yicha ilmiy ishlar o'rganildi.
- Innovatsion texnologiyalarning boshlang'ich ta'limga qo'shgan hissi bo'yicha xalqaro tajribalar tahlil qilindi.

1.2. Nazariy modelni ishlab chiqish

Nazariy tahlil asosida boshlang'ich sinflarda olmoshlarni o'rgatish uchun zamonaviy yondashuvlarni joriy etish bo'yicha nazariy model ishlab chiqildi. Ushbu model ta'lim jarayonida:

- Interaktiv va o'yinlashgan metodlarni qo'llash.
- O'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos pedagogik materiallarni ishlab chiqish.
- Ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishni nazarda tutadi.

2. Empirik metodlar

Empirik metodlar tadqiqotning amaliy jihatlarini tahlil qilish va ishlab chiqilgan nazariy yondashuvlarning samaradorligini baholash uchun qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida quyidagi empirik metodlar ishlatildi:

2.1. Kuzatuv

Olmoshlarni o'rgatish jarayonida o'quvchilar va o'qituvchilar faoliyati kuzatildi. Bu jarayonda:

- Dars davomida o'quvchilarning mavzuga bo'lgan qiziqishi va faollik darajasi qayd etildi.
- Interaktiv vositalar va o'yin elementlarining o'quv jarayoniga ta'siri tahlil qilindi.
- An'anaviy va innovatsion metodlarning natijalari taqqoslandi.

2.2. Eksperiment

Eksperimental tadqiqot olmoshlarni o'rgatishda ta'limiy o'yinlardan foydalanish samaradorligini o'rganishga qaratilgan. Eksperiment ikki bosqichda o'tkazildi:

- **Tayyorlov bosqichi:** O'quvchilarni nazorat va eksperimental guruhlariga ajratish, dars materiallari va metodik vositalarni tayyorlash.

• **Amaliy bosqich:** Nazorat guruhida an'anaviy metodlar, eksperimental guruhda esa ta'limiy o'yinlar, gamifikatsiya va multimedia vositalaridan foydalanish.

2.3. So'rovnoma va intervyu

O'quvchilar, o'qituvchilar va ota-onalar bilan so'rovnoma va intervyular o'tkazildi. Ushbu metodlar orqali:

• Zamonaviy texnologiyalar va interaktiv metodlarga bo'lgan munosabat o'rganildi.

• Ta'limiy o'yinlarning qiziqish va motivatsiyaga ta'siri haqida ma'lumot to'plandi.

• O'qituvchilarning zamonaviy yondashuvlarga oid fikrlari tahlil qilindi.

2.4. Statistik tahlil

Eksperiment natijalari statistik tahlil qilinib, usullarning samaradorligi baholandi. Statistik tahlil orqali:

• Nazorat va eksperimental guruhlarining o'zlashtirish ko'rsatkichlari taqqoslandi.

• O'yinlashgan usullarning o'quvchilarning bilim olish jarayoniga ta'siri aniqlandi.

3. Tadqiqot yo'nalishlari

Tadqiqotning yo'nalishlari boshlang'ich ta'limda olmoshlarni o'rganish jarayonida zamonaviy texnologiyalarni keng joriy qilishga qaratildi. Quyidagi yo'nalishlar bo'yicha tadqiqot olib borildi:

3.1. Gamifikatsiya va interaktiv yondashuvlar

Gamifikatsiya va interaktiv metodlarning ta'lim jarayonidagi o'rni tadqiq qilindi. Ushbu yo'nalishda:

• O'yinlashgan yondashuvlar yordamida o'quvchilarning mavzuga qiziqishi oshirilganligi aniqlangan.

• Gamifikatsiya elementlari bilan boyitilgan mashqlar va topshiriqlar ishlab chiqildi.

3.2. Texnologiyalardan foydalanish

Raqamli platformalar va multimedia vositalarining ta'lim jarayonidagi roli tadqiq qilindi. Xususan:

• Interaktiv doskalar, elektron darsliklar va ta'limiy dasturlardan foydalanish o'quvchilarning bilim olish jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatishi tahlil qilindi.

• Vizual va audio vositalar orqali grammatik mavzularni tushuntirish samaradorligi o'rganildi.

3.3. Individual yondashuv

Tadqiqot davomida o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan metodik yondashuvlar ishlab chiqildi. Differensial yondashuv yordamida:

- Har bir o'quvchining bilim olish darajasiga mos mashqlar taklif qilindi.
- Qobiliyatli va zaif o'quvchilar uchun alohida metodik materiallar ishlab chiqildi.

3.4. Innovatsion metodlarni taqqoslash

An'anaviy va innovatsion metodlarning samaradorligi taqqoslab tahlil qilindi. Bu jarayonda:

- Innovatsion metodlar yordamida o'quvchilarning grammatik bilimlarni o'zlashtirish darajasi nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada yuqori bo'lganligi aniqlandi.

- An'anaviy metodlarning cheklovlari va innovatsion metodlarning afzalliklari tahlil qilindi.

“Olmosh” so'z turkumini o'rganishda ta'limiy o'yinlardan foydalanish mavzusi boshlang'ich sinf o'quvchilarining ona tili bilimlarini mustahkamlash va o'zlashtirish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilish uchun katta ahamiyatga ega. Ta'limiy o'yinlar o'quvchilarning darsga qiziqishini oshirib, ularning faol ishtirokini ta'minlaydi.

Quyida “Olmosh” so'z turkumini o'rgatishda foydalanish mumkin bo'lgan ta'limiy o'yinlar haqida tavsiyalar beriladi:

1. “Kim? Nima?” o'yini

Maqsad: Olmoshlarni to'g'ri ajratish va ishlatishni o'rgatish.

Jarayon:

- O'quvchilarga turli jumlar yozilgan kartochkalar tarqatiladi.
- Har bir jumlada olmoshlar ishlatilgan bo'lib, o'quvchilardan olmoshlarni topib, ularning turini aytish so'raladi.
- Masalan, jumla: “*U bugun maktabga bordi.*” O'quvchi “U” so'zi kishilik olmoshi ekanligini tushuntiradi.

Natija: O'quvchilar olmoshlarni jumalardan topish va ularni aniqlash bo'yicha mashq qiladilar.

2. “Kim aytdi?” o'yini

Maqsad: Kishilik olmoshlarini to'g'ri qo'llash ko'nikmasini rivojlantirish.

Jarayon:

- O'qituvchi o'quvchilarga bir voqea hikoya qilib beradi, lekin kishilar ismini aytmasdan, faqat olmoshlar bilan ifodalaydi (masalan, “U maktabga bordi, u yerda uni kutib olishdi”).

• O'quvchilardan hikoyadagi "U" yoki "Uni" kimga nisbatan ishlatilganini aniqlash talab qilinadi.

• Keyin o'quvchilar o'zlari shunga o'xshash hikoyalarni yaratishadi.

Natija: O'quvchilar olmoshlarning kontekstdagi ma'nosini aniqlashni o'rganadilar.

3. "Men kimman?" o'yini

Maqsad: Kishilik va boshqa turdagi olmoshlarni amaliyotda ishlatishga o'rgatish.

Jarayon:

• O'quvchilardan biri doskaga chiqib, orqasiga bir surat (odam, hayvon yoki buyum rasmi) yopishtiriladi.

• Boshqa o'quvchilar suratda nima borligini olmoshlardan foydalanib ta'riflaydilar, masalan: "U sariq, u dumli" (bu it haqida bo'lishi mumkin).

• Doskadagi o'quvchi savollar berib, suratda nima borligini topishga harakat qiladi.

Natija: O'quvchilar olmoshlarni ta'riflash va savol-javob orqali qo'llashni mashq qiladilar.

4. "To'g'ri javobni top!" o'yini

Maqsad: Olmoshlar bo'yicha nazariy bilimlarni mustahkamlash.

Jarayon:

• O'qituvchi taxtaga to'g'ri va noto'g'ri ishlatilgan olmoshli jumlar yozadi. Masalan:

- "Ular kitob o'qiyapti." (to'g'ri)
- "Menlar kelmoqchiman." (noto'g'ri)

• O'quvchilar qaysi jumla to'g'ri yoki noto'g'ri ekanligini aniqlashadi va izoh berishadi.

Natija: O'quvchilar olmoshlarning to'g'ri shakllarini ishlatishni o'rganadilar.

5. "O'xshash va farqli olmoshlar" o'yini

Maqsad: Har xil turdagi olmoshlarni farqlashni o'rgatish.

Jarayon:

• O'quvchilar kichik guruhlariga bo'linadi.

• Har bir guruhga jumlar ro'yxati beriladi, unda turli olmoshlar ishlatilgan bo'ladi.

• O'quvchilardan ushbu jumladagi olmoshlarni guruhlariga ajratish (kishilik, ko'rsatish, egalik va boshqalar) talab qilinadi.

Natija: O'quvchilar olmoshlarning turlarini farqlash ko'nikmasiga ega bo'ladilar.

Ta'limiy o'yinlar o'quvchilar uchun bilim olish jarayonini yanada qiziqarli qiladi. Olmoshlar kabi grammatik tushunchalarni o'rgatishda bu usullar o'quvchilar bilimini mustahkamlash va amaliyotda qo'llash uchun eng samarali vositalardan biridir. Shu bilan birga, o'yinlar orqali o'quvchilar bir-birlari bilan muloqot qilib, guruh bo'lib ishlash ko'nikmalarini ham rivojlantiradilar.

XULOSA

Tadqiqot metodlari va yo'nalishlari boshlang'ich sinf o'quvchilariga olmoshlarni o'rgatish jarayonida zamonaviy yondashuvlarning samaradorligini aniqlash uchun keng qamrovli va ilmiy asoslangan tahlil olib borishga imkon berdi. Nazariy va empirik metodlarning uyg'un qo'llanilishi natijasida zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodlarning o'quv jarayoniga qanday ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Ushbu metodlar asosida ishlab chiqilgan yondashuvlar boshlang'ich ta'limda grammatik bilimlarni samarali o'rgatish uchun mustahkam ilmiy asos yaratdi. Innovatsion yondashuvlarni qo'llash ta'lim sifatini oshirish va o'quvchilarning mavzuga qiziqishini kuchaytirish bo'yicha samarali yechim sifatida namoyon bo'ldi.

Boshlang'ich sinflarda olmoshlarni o'rgatish nafaqat grammatik bilimlarni chuqurlashtirish, balki o'quvchilarning lingvistik va kommunikativ ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot davomida zamonaviy pedagogik yondashuvlarning ta'lim jarayoniga ta'siri o'rganildi va ulardan samarali foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Erishilgan natijalar shuni ko'rsatdiki:

1. **Interaktiv yondashuvlarning qo'llanilishi** o'quvchilarning mavzuga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi va ularning bilim olish darajasini yaxshilaydi.
2. **Gamifikatsiya va multimedia vositalarining ta'lim jarayonidagi roli** o'quvchilarning motivatsiyasini oshirishda va mavzuni amaliy qo'llashda samarali bo'ldi.
3. **Individual yondashuvlarning joriy qilinishi** har bir o'quvchining ehtiyojlariga mos ta'limni tashkil qilish imkoniyatini berdi.

Shu bilan birga, tadqiqot davomida ta'lim jarayonida duch kelinadigan muammolar ham aniqlangan. Bularga texnologik infratuzilmaning yetishmasligi, o'qituvchilarning zamonaviy usullardan foydalanish bo'yicha malaka yetishmovchiligi va differensial ta'limning amalda cheklanganligi kiradi.

Amaliy tavsiyalar:

1. O'quv jarayonida zamonaviy texnologiyalarni kengroq joriy qilish va o'qituvchilarni ular bilan ishlashga tayyorlash zarur.
2. Interaktiv va gamifikatsiya metodlarini dars jarayoniga faol qo'llash.
3. O'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashgan differensial yondashuvlarni rivojlantirish.
4. Mahalliy va xalqaro tajribalarni uyg'unlashtirib, yangi pedagogik usullarni tatbiq etish.

Kelgusida ushbu mavzuni chuqurroq o'rganish, jumladan, ta'lim texnologiyalarining uzoq muddatli ta'sirini tahlil qilish va olmoshlarni o'rgatishda yangi yondashuvlarni ishlab chiqish istiqbollari mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim Vazirligi. *Boshlang'ich ta'limni rivojlantirish strategiyasi*. Toshkent: Ta'lim Vazirligi Nashriyoti. Milliy ta'lim tizimining rivojlanish strategiyasi. 2022.
2. Shuhrat Sirojiddinov. *O'zbek tilshunosligi bo'yicha ilmiy yondashuvlar*. Toshkent: Fan va Texnologiya. O'zbek tili grammatikasi va innovatsion metodikalar. 2019.
3. Finlyandiya Ta'lim Vazirligi. Ministry of Education and Culture. Finlyandiya tajribasida innovatsion ta'lim strategiyalari. *Smart Education Strategies: Finland's Experience*. Helsinki: 2021.
4. Vygotsky, L. S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press. Ijtimoiy muloqot va psixologik rivojlanishning ta'lim jarayonidagi o'rni. 1978.
5. Mayer, R. E. Multimedia vositalarining ta'lim samaradorligini oshirishdagi roli. *Multimedia Learning*. Cambridge University Press. 2009.
6. Prensky, M. Yangi avlod o'quvchilari va zamonaviy ta'lim metodlari haqida tahlil. *Digital Natives, Digital Immigrants*. On the Horizon, 9(5), 1-6. 2001.
7. Clark, R. C., & Mayer, R. E. Elektron ta'lim va multimedia asosida darslarni tashkil qilish metodikasi. *E-Learning and the Science of Instruction*. Wiley. 2011.
8. Warschauer, M., & Matuchniak, T. Texnologiyalarning ta'limdagi o'rni va tenglikni ta'minlashdagi ahamiyati. *New Technology and Digital Worlds*. Review of Research in Education, 34(1), 179-225. 2010.
9. Gee, J. P. *What Video Games Have to Teach Us About Learning and Literacy*. Palgrave Macmillan. Gamifikatsiya va o'quv jarayoniga o'yin elementlarini joriy qilishning samaradorligi. 2003.

UDK 8. 1251

THE IMPORTANCE OF MODERN PEDAGOGICAL METHODOLOGY IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES TODAY

MIRVALIYEVA Malika

Tashkent State Transport University

Teacher of the Department of Foreign Languages

ABSTRACT

This article discusses the importance of modern pedagogical methodology in teaching foreign languages today, and the need to learn foreign languages in educational institutions around the world and in our country, as well as in non-governmental educational institutions. Due to the current need to learn foreign languages, fundamental, linguo-sociocultural, and communicative methods of teaching a foreign language using modern technologies and new methodologies are comparatively analyzed, their role and importance in the educational process are shown and highlighted from scientific literature. It discusses ways to teach students a foreign language using modern pedagogical technologies.

Keywords: *foreign language, method, pedagogy, linguistics, intensive, teaching lexical units, linguocultural, linguistic means, image, external appearance, re-expression, form and meaning.*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolamizda hozirgi kunda chet tillarini o'qitishda zamonaviy pedagogik metodologiyaning ahamiyati hamda jahon va yurtimizda ta'lim muassalari hamda, nodavlat o'quv muassasalarida bugungi kunda chet tillarini o'rganishga bo'lgan yehtiyoz tufayli chet tilini o'qitishning zamonaviy texnologiyalar yordamida, yangicha metodologiyalardan foydalanib fundamental, lingvosotsiomadaniy, kommunikativ metodlar qiyosiy tahlil etilgan, ularning ta'lim jarayonidagi o'rni va ahamiyati ko'rsatilib ilmiy chiqatdan yoritilgan. zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda talabalarni chet tiliga o'rgatishning yo'llari haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: *chet tili, metod, pedaqgogika, lingvistika, intensiv, o'qitish leksik birliklar, lingvokulturologik, lisoniy vosita, tasvir, tashqi qiyofa, qayta ifodalash, shakl va ma'no.*

INTRODUCTION

Today, the importance of learning a foreign language in our country is becoming more and more important than in previous years. Foreign language

specialists are implementing new methodologies and methods of learning a foreign language. This will certainly increase the effectiveness of teaching foreign languages. Analysis of the main forms and problems of meaning in adjectives in a foreign language. Language is a means of communication between people. Theoretical problems of form and meaning have been the focus of attention of linguists, philosophers and scientists since the times of philosophers such as Aristotle and Plato. A foreign language is a language rich in polysemous words. The use of polysemous words in a text serves to increase the effectiveness of the text, not only in terms of their application. All people living on Earth are not only witnesses to the rapid changes in the world, but also direct participants in complex and continuous processes such as the development and progress of world culture, science and technology. In this regard, the study of a foreign language, which is one of the leading languages of the world and has become the second language of communication for 35 percent of the population of the Earth today, is gaining importance. In this regard, in our country, it should be noted that within the framework of the implementation of the Law of the Republic of Uzbekistan "On Education" and the National Program for Personnel Training, a comprehensive system of teaching foreign languages has been created, that is, a system aimed at forming a harmoniously mature, educated, modern-thinking young generation and further integration of the republic into the world community.

Over the years of independence, more than 51.7 thousand foreign language teachers have been trained, multimedia textbooks on English, German and French for grades 5-9 of secondary schools, electronic resources for learning a foreign language in primary grades have been prepared, more than 5 thousand language classrooms have been equipped in secondary schools, vocational colleges and academic lyceums. At the same time, an analysis of the current system for organizing the study of foreign languages shows that educational standards, curricula and textbooks do not fully meet the requirements of the time, in particular, the need to use advanced information and media technologies. Education is carried out mainly in traditional methods. The organization of continuous study of foreign languages at all stages of the education system, as well as the improvement of teacher training and the provision of modern educational and methodological materials, require further improvement.

By introducing advanced teaching methods using modern pedagogical and information and communication technologies, our state is creating broad opportunities for the growing younger generation to learn foreign languages, to radically improve the system of training specialists who can speak these languages

fluently, and on this basis, to create conditions and opportunities for them to widely use the achievements of world civilization and world information resources, and to develop international cooperation and dialogue.

Literature review. Currently, state standards for the system of continuing education in foreign languages in our country have been developed, and requirements for the level of preparation of graduates of all stages of education have been established. The standards of the system of continuing education in Uzbekistan were developed based on the requirements of the Council of Europe's "Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching and Assessment" (CEFR).

In order to ensure that state education standards are thorough in all respects, a group of experts led by Englishmen Rod Bolbaito and Davis Alan was involved. Given the abundance of offers in the educational technology market in recent years, the question "What method do you teach?" has become even more relevant, reflecting the increased level of consumers of intellectual products. In our hectic time, when the education market offers various types of language courses, those who consider time to be gold and think about developing their work, studies and business often choose short-term courses with names such as "Learning a foreign language in two weeks", "Effective express method", "Foreign language at the subconscious level" and others. So, how effective are these teaching methods? Do they give the expected results? In the recent past, foreign language teaching was mainly focused on grammar. A lot of time was spent on reading and translating texts, and sometimes memorizing "topics" and writing dictations to revive the uniformity a little, and this process required hard work. Today, the main offer in the language market is formed based on consumer demand. According to S.G. Ter-Minasova, a leading expert in linguistics and foreign language teaching methodology, "Today, as a result of the functionalization of language teaching and the intensification of integration processes, the study of foreign languages, in particular, has become even more relevant. However, modern language learners are not interested in the history of the language or its theory. A foreign language has become necessary for them to meet their vital needs." Currently, several methods are offered to students studying a foreign language. One of them is the fundamental method. It requires at least 2-3 years of study and in-depth study of grammar. This method is mainly useful in training professional translators, and at the end of the study, students are able to look at the world through the eyes of a "native speaker," that is, a native speaker. On its basis, the language is studied as a real and complete means of communication. Currently, the fundamental method has not changed its purpose, but many other

methods have entered the arena of competition with the fundamental method. One of them is the linguo-sociocultural method. This method requires learning a language in a social and cultural environment. Its supporters condemn the fact that students set themselves the goal of learning “dead” lexical and grammatical forms. In their opinion, “a person is a product of culture. Therefore, language too.” In most cases, not learning a language in accordance with social life leads to many mistakes. For example, a student learning a foreign language may use the grammatically correct phrase The Queen and Her relatives at first glance, but it is difficult to understand that a British citizen is referring to The Royal Family.

Research Methodology. For those who do not know foreign languages well, the difference between the phrases Don't you want to go? and Would you like to go? is not so big, but for a British person they are different. In most cases, at conferences, the question “What other problems are you interested in?” is translated into a foreign language as “What problems are you interested in?” However, it is worth noting that in a foreign language the word “problems” has a negative connotation, and it is better to translate such a sentence as “What issues are you interested in?” According to linguists, 52% of such errors are due to the direct transfer of phrases from the native language into a foreign language, and 44% are due to the insufficient potential of the language learner. The most important thing in the process of learning a language is the correctness of the content of the transmitted information. The linguo-sociocultural method covers two types of communication. This is linguistic and intercultural communication. A university student should not only master reading, writing, and translating a foreign language, but also learn to see a foreign language from the perspective of another people's culture. A foreign language teacher should pay special attention to these aspects in the language teaching process. Therefore, in order to learn a language in depth and communicate easily, it is necessary to teach a foreign language effectively using the three methods listed above. In our opinion, first, it is necessary to teach a student to speak a foreign language, and secondly, to teach him to think in this language. This is a rather difficult, but feasible process. To do this, a foreign language teacher should enrich his teaching methods in addition to the standard approach with various games, communication with peers, exercises for finding errors, comparative analysis of texts, etc.

Today, this is effectively done by the 5-level “Headway” textbook, created by English stylists John and Liz Soares. This textbook for learning a foreign language includes a complete methodological package, that is, a textbook for students and a teacher, covering 120 hours of Elementary, Pre-Intermediate, Intermediate, Upper-

Intermediate, consisting of audiocassettes. Each lesson in the textbook consists of several sections. The first covers speaking skills, while the second is aimed at developing language skills (skills development). The following ones include working on texts (scan reading, reading for gist, summary reading, etc.), questions and answers, listening to and reviewing audiocassettes. The uniqueness of “Headway” is that it teaches grammar in two stages: first in the context of the lesson, then in the student’s workbook (self-study and revision). In addition to the textbook, the book “Headway Pronunciation” is also included to improve pronunciation. Another method of teaching a foreign language that has become quite popular today is the intensive method. It is based on memorizing about 25 percent of clichés, that is, the most necessary phrases for communication. Of course, a student who chooses this method to learn a language may not be able to read Byron's works in full, but he will be able to communicate with his interlocutor when necessary. The teacher who teaches using this method mainly uses dialogues as a weapon. It is not possible to learn a foreign language in 2 weeks even with the intensive method, but hardworking, self-motivated students can easily master the language in 3 months.

Conclusion/Recommendations. Using various pedagogical technologies in the classroom, the process of teaching a foreign language can be viewed from a completely new perspective and new mechanisms for personality formation can be mastered, achieving high-quality results in comfortable conditions. Whatever method the teacher chooses for teaching a foreign language, it should be based on the desire to give the student more knowledge and help young people master a foreign language. Only then will any method be effective.

REFERENCES

1. Haugen E. Language Contact // Proceedings of the 8th International Congress of Linguists. – Oslo, 2005.
2. O‘zTIL. – B. 75.
3. Heath Sh.B. Bilingual Education and a National Language Policy // Perspectives on Bilingualism and Bilingual Education. –Washington, 2008.
4. Lado R. Language Teaching. –New York, San Francisco, Toronto, London, 2010
5. Mamatqosimova V. 20-30 - yillar o‘zbek marifatparlik adabiyotida badiiy tarjimaning o‘rni (frantsuz adabiyotidan qilingan tarjimalar misolida). fil.fan.nom. disseratitsiyasi. –T:2010. –145 b.
6. Sidiqov Q. “Qutadg‘u bilik” to‘rtliklarining inglizcha badiiy tarjima xususiyatlari. – fil.fan.nom. disseratitsiyasi. –T:2010. –151 b

7. Dosbayeva N. Bevosita tarjimada badiiy uslubni qayta tiklash (Amerika hikoyalari tarjimasi misolida). fil.fan.nom. disseratitsiyasi. –T:2011. –148 b.
8. Abdurahmonov H.I. (2020). THE PECULIARITIES OF THE FORMATION OF INNOVATIVE THINKING IN THE YOUTH WORLDVIEW. Форум молодых ученых, (8 (48)), 3-6.
9. Abdurahmonov, K. H. (2012). Chelovecheskij progress. T.: Jekonomika.
10. Abdurahmonov, H. I. (2020). CHARACTERISTICS OF FORMATION OF INNOVATIVE THINKING IN SOCIETY. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(7), 161-167.
11. Каипбергенова, Д. О. (2020). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАКТИКИ ОРГАНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ НА ОСНОВЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ. In Инновационное развитие: потенциал науки и современного образования (pp. 211-213).
12. Каипбергенова, Д. О. (2016). The role of language learning strategies in learning foreign languages. Молодой ученый, (12-4), 83-85.
13. Orakbaevna, K. D. (2023). MAMLAKATIMIZDA CHET TILLARINI O'RGANISHDAGI ZAMONAVIY METOD VA METODOLIYA. Научный Фокус, 1(1), 1472-1478.
14. Orakbaevna, K. D. (2023). GLABALLASHUV DAVRIDA TA'LIM VA TARBIYANING UZVIYLIGI. Научный Фокус, 1(1), 1466-1471.
15. Каипбергенова, Д., & Жуманиёзова, Н. С. (2023). БУГУНГИ КУН ТАЛАБА ЁШЛАРИДА АХЛОҚИЙ ДУНЁҚАРАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(5), 652-668.

THE REFORMS UNDERTAKEN IN THE FIELD OF HIGHER EDUCATION IN OUR COUNTRY TODAY: PROBLEMS AND SOLUTIONS

KHIDIRBOYEVA Rohila

Teacher of the Department of Languages and Social and Humanities,

TMC Institute

rohilaxidirboyeva2911@gmail.com

+998 97 529 29 25

ABSTRACT

This article analyzes the problems and solutions of the reforms currently underway in the field of higher education in our country. In addition, extensive foreign experience in improving the education system and its quality has been studied. As a result of these analyzes, proposals and recommendations have been developed to improve the education system of our country.

Keywords: *Higher education, education policy, education export, public education, virtual education, education, teacher, youth, reforms, financial independence, quality of education, education and science.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются проблемы и пути решения реформ, проводимых в настоящее время в сфере высшего образования в нашей стране. Кроме того, изучен обширный зарубежный опыт совершенствования системы образования и повышения его качества. В результате проведенных анализов разработаны предложения и рекомендации по совершенствованию системы образования нашей страны.

Ключевые слова: *Высшее образование, образовательная политика, экспорт образования, государственное образование, виртуальное образование, образование, учитель, молодежь, реформы, финансовая независимость, качество образования, образование и наука.*

INTRODUCTION

Today, in the world, special attention is paid to science, and from this point of view, the fact that higher education institutions are the main fundamental basis for the harmonious development of individuals is being confirmed today. Special attention is being paid to viewing them as the main pillar and foundation of social development. Global modernization is raising issues such as integration into the educational and scientific space, the balance between education and science, and a fundamental transformation of higher education systems around the world. In particular, along

with the implementation of reforms in priority areas such as modernization of education around the world, education strategy, shaping and internationalization of the global education space, education policy, education export, mass education, and virtual education, the socio-political aspects of the modernization of the higher education system are also gaining urgent importance. For this reason, we need to continue the reforms we have begun in this area, visit educational institutions, communicate more with teachers and tutors, and jointly address the issues they raise regarding improving the quality of education.

He emphasized that he does not propose to name 2025 in our country the "Year of Environmental Protection and the "Green" Economy." In his address to parliament, the President placed special emphasis on the issue of education. It would not be an exaggeration to say that this has certainly opened up a wide avenue for interest in science among the growing youth. It is necessary to identify priority areas for reforming the higher education system in the Republic of Uzbekistan, to raise the process of training highly qualified personnel with modern knowledge and high moral and ethical qualities, independent thinking, to a new level in terms of quality, to modernize higher education, to develop social In our country, large-scale work is being carried out to develop the sphere and branches of the economy. It is known that modern life today is unimaginable without the development of science, education and enlightenment. In particular, in developed foreign countries, the development of education is considered the most important task in the first place. Therefore, the future of the country is closely related to the achievements made in this area. In particular, the future of every people, every nation is inextricably linked to the fate of the generation that is coming of age today.

ANALYSIS OF LITERATURE ON THE SUBJECT.

Higher education, covering all spheres of social life, fulfills a fundamental task for development. As a result of human activity, it serves the renewal of society and social progress. The term "higher" may come from the ancient names of the French "enseignement supérieur" - "higher" or "higher". In this way, we will not be mistaken if we say that it was used in the past to refer to people who received education in a prestigious institution. That is, "higher education" began to be used in relation to a wide range of sciences, knowledge, and a qualified specialist in a particular field. As a result of subsequent development, the emergence of new, powerful, territorially vast universities, institutes, and similar institutions led to an increase in the number of people with higher education.

Higher education, in turn, is a specialized field of study that builds on secondary education and provides for academic activity. We can also say that it is a

specialization aimed at learning at a higher level of difficulty. Higher education includes the criteria that are usually understood as academic education, but it also includes vocational education. That is, it covers ISCED level 5 (short-term higher education), level 6 (bachelor's degree or equivalent), level 7 (master's degree or equivalent) and level 8 (doctorate or equivalent). The content of higher education programmes is more complex and in-depth than at lower ISCED levels.

RESEARCH METHODOLOGY.

All reforms carried out in the higher education system are important in that they are aimed at developing independent thinking among students and young people, determining their individual educational trajectory, and eliminating problems related to the development of their organizational skills. It is planned to gradually implement these tasks in higher education institutions. The urgency of reforming higher education institutions is primarily due to the need for personnel. The current era is considered a globalized era, which is brewing in all directions, making a fundamental difference in scientific, technical and other fields. Our scientists have called this the stage of noosophepa (the field of reason). In general, the essence of higher education requires the following: assess the role of higher and secondary specialized education in identifying internal threats to the spirituality of young people and measures to combat them;

demonstrate the role of education, ideology, and ideas in raising a healthy generation.

This is reflected in the words of the President of the Republic of Uzbekistan, Sh. Mirziyoyev, that “the cornerstone of development, the power that makes a country powerful and a nation great, is science, education, and upbringing.” Therefore, a lot of effort and funds are being directed towards the comprehensive development of the education system in Uzbekistan and the training of qualified personnel. The main principles of state policy in the field of education are the following: Harmonious implementation of education and upbringing; the humane, democratic nature of education and upbringing; the continuity, coherence and consistency of education; the compulsory nature of 12 years of education (one year of preparation for general secondary education for children from 6 to 7 years of age and eleven years of general secondary and secondary specialized education); the secular nature of the education system; the openness of education for all within the framework of state educational standards and state educational requirements; the right to choose educational programs and a differentiated approach; promotion of literacy and talent; lifelong learning; guaranteed social protection of teachers in society; harmonization of state and public administration in the education system.

In recent years, the social role of education has increased, and in most countries of the world the attitude towards all types of education has changed. Education is considered the main, leading factor of social and economic development. The reason for such attention is that the most important value and main capital of modern society is a person who is able to seek, acquire new knowledge and make non-standard decisions. Thus, in the current era, education plays a decisive role in the development of the individual and society. In particular, according to the results of the study of the situation in the higher education system by the Working Group established by the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. F-4724 dated October 8, 2016, a number of higher education institutions still have low scientific and pedagogical competence, the provision of educational processes with information, methodological and educational literature does not meet modern requirements, and there is a need for systematic updating of their material and technical base. existence was determined.

The insufficient level of work on establishing close cooperation with the world's leading scientific and educational institutions in the higher education system in their respective areas, introducing advanced foreign experience into the educational process, and, in particular, conducting internships and improving the qualifications of promising teachers and researchers in leading foreign scientific and educational institutions, is a priority for the radical improvement of the higher education system and the socio-economic development of the country. In order to fundamentally revise the content of personnel training and ensure the creation of the necessary conditions for the training of highly educated specialists in accordance with international standards, the following were identified as the most important tasks in the decree on the further improvement and comprehensive development of the higher education system:

Each higher educational institution should establish close cooperation with the world's leading scientific and educational institutions, widely introduce advanced pedagogical technologies, curricula and teaching materials based on international educational standards into the educational process, and involve highly qualified teachers and students from foreign partner educational institutions in educational and pedagogical activities, conducting master classes, and advanced training courses. actively attract scientists, organize on their basis, on a systematic basis, internships for masters, young teachers and researchers of higher educational institutions of our republic, retraining and advanced training of professors and teachers; shaping the target parameters of training specialists with higher education, optimizing the areas of study and specialties in higher education institutions in the future, taking into account

the comprehensive development of regions and sectors of the economy, and the needs of students of the implemented regional and sectoral programs; further improve the educational process, higher education curricula and programs based on the widespread introduction of new pedagogical technologies and teaching methods, the qualitative renewal of the master's degree scientific and educational process and the introduction of modern organizational forms; creating new generation educational literature and widely introducing it into the educational process of higher education institutions, providing higher education institutions with modern educational, educational-methodical and scientific literature, including purchasing and translating the latest foreign literature, and regularly updating the funds of information and resource centers; Continuous improvement of the quality and level of professional skills of teaching staff, advanced training and internships of teachers and researchers abroad, training of graduates of higher educational institutions in PhD and master's programs, wide involvement of highly qualified foreign scientists, teachers and specialists in the educational process of higher educational institutions and centers for retraining and advanced training; Strengthening the scientific competence of higher education institutions, further developing science in higher education, strengthening its integration with academic science, increasing the efficiency and effectiveness of the scientific and research activities of professors and teachers of higher education institutions, and widely attracting talented students and young people to engage in scientific activities; Conducting wide-ranging educational and educational work to increase the spiritual and moral content of higher education, instill in students and young people a spirit of loyalty to the ideals of independence, high spirituality and national traditions of humanity, and strengthen their immunity to foreign ideas and ideologies and critical thinking; further strengthening the material and technical base of higher education institutions through the construction, reconstruction and overhaul of educational and scientific laboratory buildings and buildings, sports facilities, social engineering infrastructure facilities, and equipping educational and scientific laboratories with modern tools and equipment in priority areas of higher education science; The tasks were set to equip higher education institutions with modern information and communication technology tools, expand access to global educational resources, electronic catalogs of modern scientific literature and databases for students, teachers and young researchers of higher education institutions.

CONCLUSIONS AND SUGGESTIONS.

In conclusion, the development of the education system and its assessment of its importance, as a necessary event in any situation, required a lot of reforms, especially

when measured by the implementation of innovations. Therefore, increasing the efficiency of the education system, equipping teachers with modern knowledge and practical skills and qualifications, studying and applying foreign best practices in educational practice are urgent tasks today. The implementation of advanced foreign practices on the basis of introducing innovations into modern education is aimed at solving problems in this area.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи; <https://uza.uz/uz/posts/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-ituv-30-09-2020>.
2. «высшее» — также и сравнительная степень: ru_etymology.
3. Абдурахмонов Ф.Р. Фалсафа фанига янгича ёндашиш – давр талаби// Фалсафа ва ижтимоий тараққиёт // V Республика илмий-амалий конференцияси. – Тошкент: Ношир, 2016 йил 1-2 июнь. – Б. 32-35.
4. Абдурахмонов Ф.Р. Фалсафа фанига янгича ёндашиш – давр талаби// Фалсафа ва ижтимоий тараққиёт // V Республика илмий-амалий конференцияси. – Тошкент: Ношир, 2016 йил 1-2 июнь. – Б. 32-35.
5. Каримов И.А. Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат қилади. – Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – Б. 36.
6. Ўзбекистон Республикаси Кадрлар тайёрлаш миллий дастури. Олий таълим меъёрий ҳужжатлари тўплами. – Тошкент: Шарқ, 2001. – Б. 41.
7. Ўрта Осиё давлат университети. <https://www.nuu.uz/uzc/info/info/history/uni-asia>.
8. Ғойибов Б., Гадоев Х. Ўлкамизда олий таълим: Тарихий омил ва илмий асослар. [https://uza.uz/uz/posts/lkamizda-oliy-talim-tarikhiy-omil-va-ilmiy-asoslar -16-06-2020](https://uza.uz/uz/posts/lkamizda-oliy-talim-tarikhiy-omil-va-ilmiy-asoslar-16-06-2020)
9. Ramatov, J., Hasanov, M., & Rahmonova, S. (2024). TA'LIM TIZIMI MODERNIZATSIYALASHUVINING IJTIMOY-FALSAFIY ASOSLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 4(8), 160-172.
10. Xolmirzaev, X. N. (2024). YANGI O 'ZBEKISTON TARAQQIYOTIDA INSONNING INTELLEKTUAL VA MA'NAVIY SALOHİYATI OMILLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 4(1), 583-589.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING FRANKOFON DAVLATLAR BILAN ALOQALARI TARIXI VA DAVLAT SIYOSATI

BOBOYEV Doniyor Xaydaraliyevich

Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti

“Ijtimoiy-gumanitar fanlar va tarix” kafedrası o'qituvchisi

e-mail: boboyevdoniyor24@gmail.com

Tel.: +998970509198

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqotda O'zbekiston Respublikasi va Frankofoniya mamlakatlari o'rtasidagi madaniy munosabatlarning tarixiy evolyutsiyasi va davlat siyosati yoritilgan. Unda ikki tomonlama madaniy hamkorlikni rivojlantirishning asosiy bosqichlari ko'rib chiqilib, o'zaro g'oyalar, an'analar va qadriyatlar almashinuvi yoritilgan. Tadqiqot O'zbekistonning fransuzxabon davlatlar bilan madaniy diplomatiyani mustahkamlash bo'yicha strategik tashabbuslarini o'rganadi, asosiy e'tibor ta'lim, san'at, merosni saqlash va til sohasidagi hamkorlik kabi sohalarga qaratiladi. Bundan tashqari, maqolada xalqaro tashkilotlar va madaniy shartnomalarning ushbu aloqalarni rivojlantirishdagi o'rni yoritilgan. Ushbu munosabatlarning O'zbekistonning global madaniy mavjudligiga ta'sirini tahlil qilib, maqolada madaniy diplomatiya xalqaro hamkorlik va o'zaro tushunish vositasi sifatidagi muhimligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: *O'zbekiston, Frankofoniya davlatlari, madaniy diplomatiya, xalqaro aloqalar, ta'lim, san'at, merosni asrab-avaylash, til sohasidagi hamkorlik, ikki tomonlama hamkorlik, madaniy almashinuv, davlat siyosati.*

ABSTRACT

This study examines the historical evolution and state policy of cultural relations between the Republic of Uzbekistan and the countries of the Francophonie. It examines the main stages of the development of bilateral cultural cooperation, highlighting the exchange of ideas, traditions and values. The study examines Uzbekistan's strategic initiatives to strengthen cultural diplomacy with French-speaking countries, focusing on such areas as education, art, heritage preservation and language cooperation. In addition, the article examines the role of international organizations and cultural treaties in the development of these relations. Analyzing the impact of these relations on the global cultural presence of Uzbekistan, the article emphasizes the importance of cultural diplomacy as a tool for international cooperation and mutual understanding.

Keywords: *Uzbekistan, Francophonie countries, cultural diplomacy, international relations, education, art, heritage preservation, language cooperation, bilateral cooperation, cultural exchange, state policy.*

KIRISH

Insoniyat o'zining ilk tarixidan boshlab turli xil ehtiyojlarini qondirish maqsadida o'zaro ijtimoiy,iqtisodiy va madaniy aloqalar o'rnatib kelgan.Tarix saboqlari bizga shuni isbotlaydiki,xech bir davlat,boshqa qo'shni davlatlar bilan o'zoro xamkorlik qilmasdan turib taraqqiy etmagan.Xususan, O'zbekiston davlatchiligining shakllanishida xam xalqaro munosabatlar muhim ahamiyat kasb etgan.Bugungi kunda mustaqil O'zbekiston o'z taraqqiyot yo'lini belgilab olishda davlatchilik an'analariidan biri sanalgan xamkorlik masalasiga alohida urg'u berib kelmoqda.O'zbekistonning birinchi prezidenti ta'kidlaganidek,"o'tmishsiz kelajak,xamkorliksiz taraqqiyot bo'lmaydi."³⁰Shu nuqtayi nazardan "istiqlolning dastlabki kunlaridan boshlab o'ta muhim tashqi siyosiy masalalarini hal qilishga,davlatlararo siyosiy va iqtisodiy munosabatlar sohasida eng maqbul yo'llarini topishga to'g'ri keldi.Mamlakatning qulay geosiyosiy o'rni,uning birinchi navbatda o'z milliy manfaatlarini inobatga olgan xolda olib borayotgan,har tomonlama,chuqur o'ylangan,mustaqil va izchil tashqi siyosati davlatning jahon xamjamiyati tomonidan e'tirof etilishi,xalqaro maydonda obro'-e'tiborini ortib borishini ta'minlaydi"³¹Shu o'rinda ta'kidlash lozimki,O'zbekistonning Yevropa Frankofon³²davlatlari(YFD) bilan olib borayotgan madaniy aloqalarini Fransiya,Shveytsariya va Belgiya davlatlari bilan aloqalar misolida aniq faktlar asosida o'rganish Respublika madaniy aloqalarida xalqaro tashkilotlar bilan teng xuquqlilik asosida amaliy xamkorlikning o'rnatilishi,rivojlanishi va jahon integratsion jarayonlarida ishtirokini tadqiq etish bugungi kun tarix fanining dolzarb muammolaridan biri xisoblanadi.Zero,to'plangan tarixiy tajribani Yevropaning frankofon davlatlari bilan o'zaro amaliy munosabatlariga tatbiqan yalpi tadqiq etish nafaqat o'zining ijobiy sifatlarini ko'rsatgan shakl va vositalarini tartibga solish imkoniyatini beradi,balki ayni paytda muammoli jihatlarini xam oydinlashtirib,suveren O'zbekistonning tashqi siyosiy va madaniy faoliyatini yanada yaxshilash bo'yicha zaruriy ilmiy tavsiyalar berish imkoniyatini ham yaratadi.

³⁰I.Karimov I.A.Bunyodkorlik yo'lidan.4 tom.-T.:O'zbekiston,1996.-B 331

³¹ I.Karimov I.A.O'zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo'li.-T.:O'zbekiston,2007.B.23

³² Frankofoniya atamasi fransuz geografi O Reklyu (1837-1916)tomonidan 1880 yilda birinchi marta qo'llangan bo'lib,avalliga fransuz tilida gaplashuvchi xalqlarning umumiyiligini bildirgan.Fransuz tili xalqaro tashkilotlar BMT,YUNESKO,Yevropa Ittifoqi va boshqa muassasalarning ishchi tili sifatida foydalanib kelishi va dunyoning besh qit'asida qo'llanishi xalqaro miqyosda uning ahamiyatini ortishga olib kelmoqda

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Umuman olganda, jahon integratsion jarayonining bir bo'lagi sifatida Xalqaro frankafon tashkiloti (XFT) XX asrning 60-yillarida tashkil topgan. Aniqrog'i 1969-yil Niger davlatining Miameya shaxrida bo'lib o'tgan frankafon davlatlarning birinchi yig'ilishida xalqaro tashkilotning tuzilganligi rasman e'lon qilindi. Xozirgi kunda bu tashkilot 60 dan ortiq davlat (doimiy a'zolari) va 5 ta kuzatuvchi davlatlarini o'zida birlashtirgan. Bugungi kunda XFT tashkilotiga a'zo davlatning aholisi dunyo aholisining 10%, ishlab chiqarishning 11%, xalqaro savdoning 15% ini tashkil etadi³³

O'zbekiston Respublikasi Frankofoniya davlatlari, xususan, Fransiya bilan o'zining xalqaro ishtirokini kuchaytirish va o'zaro hamjihatlikni mustahkamlash maqsadida strategik jihatdan madaniy aloqalarni rivojlantirdi. Bu diplomatik aloqa Amir Temur va Fransiya qiroli Karl VI o'rtasidagi yozishmalar kabi tarixiy aloqalarga asoslanadi va 1991 yilda O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng sezilarli darajada rivojlandi.

G'arbiy Yevropa davlatlari bilan aloqlarning rivojlanishi IX-XII asrlarga alohida ahamiyat kasb eta boshladi. Mazkur jarayon jahon sivilizatsiyasiga ulkan hissa qo'shgan buyuk olimlarning ilmiy faoliyatiga bog'liq bo'ldi. G'arb va Sharqda yaratilgan asarlarning arab tiliga tarjima qilinishi mintaqalardagi ilm-fan, adabiyot va san'at sohalarida erishilgan yutuqlarning o'zaro almashinuviga imkon yaratdi.

Ushbu aloqalar Amir Temur davlati barpo etilishi bilan yangi ko'rinishga va davlat darajasidagi munosabatlar sifatida o'rnatila boshlandi. Ma'lumki, Amir Temur va Fransiya qiroli Sharl VI Valua, ingliz qiroli Genrix IV Lankaster, Kastilya va Leon qiroli Genrix III va boshqa davlatlar bilan rasmiy yozishmalar olib borildi. Bu xaqida tadqiqotlar tomonidan bir qancha qimmatli ma'lumotlar³⁴ berilgan. Ushbu ma'lumotlardan kelib chiqib aytish mumkinki, O'rta Osiyo xalqlari bilan Yevropa davlatlari o'rtasidagi munosabatlar haqiqiy diplomatik aloqalar darajasiga ko'tarildi.

Ikki tomonlama aloqalar temuriylar davrida ham davom ettirilishiga qaramasdan, ular o'rtasidagi taxt uchun kurashlar, o'zaro nizolar oqibatida tez fursatda barham topdi. Xonliklar davrida esa Yevropa davlatlari bilan aloqalar butunlay to'xtab qoldi. Buning asosiy sababi o'zaro urushlar, siyosiy tarqoqlik va tashqi aloqalarda Markaziy Osiyo davlatlari bilan chegaralanib qolganligidadir. Bu sabablar O'rta Osiyo xalqlarining jahon sivilizatsiyasidan ajralib qolishiga va buning natijasida o'lkada sodir bo'lgan madaniy turg'unlik va qoloqlikka olib keldi.

³³ Herve Barraquand Presentatsion de l'organisation internationale de la francophonie. Hermes 40, 2004. p. 22-23

³⁴ Xolbekov M. "Yevropaga maktublar" // Xalq so'zi. 1992 yil 19 avgust; Axmedov B. Amir Temur. - T.: A. Qodirov nomidagi xalq me'rosi nashriyoti, 1995

O'zbekiston o'z mustaqilligini qo'lga kiritgandan keyin esa jahon maydonidagi madaniy munosabatlari integratsion jarayonga kirib borishda, uning madaniy aloqlarni rivojlantirish borasidagi siyosatni ishlab chiqishi va amalga oshirishiga ko'p jihatdan bog'liq. Bu borada respublikada amalga oshirilayotgan tub o'zgarishlar va hayotning barcha sohalari kabi xorijiy mamlakatlar bilan madaniy aloqalarni yanada rivojlantirish, zamon talabiga mos ravishda yuksakroq darajaga ko'tarishni taqozo qildi. Amalga oshirilayotgan islohotlar madaniy siyosatni ishlab chiqishda, xukumat, xalqning tarixiy tajribalari va boy madaniyatdan foydalanish samarasini inobatga olmoqda.

Mamlakatning xalqaro, shuningdek, YFD bilan madaniy aloqlarning o'rnatilishida YUNESKO ning "Xalqaro madaniy hamkorlik prinsiplari to'grisidagi Deklaratsiya"³⁵ xuquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Uning maqsadi bilimlarning yoyilishi, turli madaniyatlarni boyitish va qobiliyat iqtidorini rivojlantirishga yordam berish, barqarorlikni rivojlantirish va xalqlar o'rtasidagi do'stlikni ta'minlash, har bir xalqning hayot tarzini yaxshiroq anglashga ko'maklashishdan iborat.

O'zbekiston Respublikasi va Fransiya, Shveytsariya, Belgiya o'rtasidagi madaniy aloqalarning rivojlanishida ushbu davlatlarda joylashgan xalqaro tashkilotlar: Fransiya-YUNESKO, Xalqaro ko'rgazma byurosi, Yevroparlament, Belgiya-NATO, Yevropa Ittifoqi Kengashi, Xalqaro bojxona tashkiloti va boshqalar ham davlatlar o'rtasidagi aloqalarning rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu bilan birga O'zbekistonning Fransiya, Shveytsariya, Belgiya o'rtasida madaniy aloqalarning rivojlanishida xalqaro tanlovlar va festivallar ham tomonlar o'rtasidagi aloqlarning mustahkamlashga xizmat qilmoqda. Belgiya Qirolicha Yelezaveta sharafiga har yili o'tkaziladigan musiqa tanlovi, Malmedi va Shoteni (har yili) xalqaro folklor festivali "Sfinks" xalqaro musiqa festivali, Turn xalqaro raqs festivali, Lej "Ayollar ovozi" (ikki yilda bir marta) festivali, Parij etnografik va sotsiologik filmlar xalqaro festivali shular jumlasidandir. Bu tadbirlarda mamlakatning madaniyat va san'at arboblari ham o'z san'atlari bilan muvaffaqiyatli ishtirok etib kelmoqdalar.

O'zbekiston va Frankofoniya mamlakatlari o'rtasidagi o'zaro madaniy almashinuv sezilarli darajada o'sdi. Xususan, Fransiyaning Toshkentdagi elchixonasi tomonidan 2015-yildan buyon badiiy ko'rgazmalar, konsertlar, filmlar namoyishidan tortib, Markaziy Osiyo tarixi va madaniyatiga bag'ishlangan akademik anjumanlargacha bo'lgan 200 dan ortiq madaniy tadbirlar o'tkazildi. Ta'kidlash joiz, Luvr muzeyida O'zbekistonning madaniy merosiga bag'ishlangan ko'rgazmasi

³⁵ "Xalqaro madaniy hamkorlik prinsiplari to'grisidagi Deklaratsiya"si 1996 yil 4 noyabr Parijda bo'lib o'tgan Bosh konferensiyasining 14-sessiyasida qabul qilingan.

kengayayotgan madaniy hamkorlikning yuksak namunasi bo'lib, unga 100 000 dan ortiq tashrif buyuruvchilarining tashrifi kutilmoqda.

XULOSA

Xukumat tomonidan amalga oshiralayotgan jahon xalqlari tinchligi va xavfsizligiga mos bo'lgan tinchliksevar tashqi siyosati uning mustaqil davlat sifatida tez tan olinishini ta'minladi va hu sababdan mustaqil O'zbekiston jahon integratsiyalashuvi jarayonlariga to'g'ridan-to'g'ri qo'shilib keta boshladi.

Respublika hukumati ichki madaniy siyosat olib boorish bilan birga, boy va qadimiy milliy madaniy meros hamda boyliklarni xalqaro miqyosga tanitish, milliy madaniyat targ'ibot- tashviqot ishlarini olib boorish, jahon maydonida xalqning o'z o'rni va mavqeiga ega bo'lishini ta'minlash maqsadida xalqaro maydondagi madaniy tadbirlarda faol ishtirok etib kelmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov.I.A.Bunyodkorlik yo'lidan.4 tom.-T.:O'zbekiston,1996.-B.331
2. Karimov I.A.O'zbekistonning 16 yillik mustaqil taraqqiyot yo'li.-T.:O'zbekiston,2007.-B.23
3. Matxoliqov Q.A.O'zbekiston Respublikasi va Yevropaning Frankofon davlatlari o'rtasidagi madaniy aloqalar tarixi(Fransiya,Shveytsariya va Belgiya misolida (1991-2005yy)).Diss.T.:2009 B-137
4. Xolbekov M."Yevropaga maktublar"//Xalq so'zi.1992 yil 19 avgust;Axmedov B.Amir Temur.-T.:A.Qodirov nomidagi xalq me'rosi nashriyoti,1995
5. Herve Barraquand Presentatsion de l'organisation internationale de la francophonie.Hermes 40,2004.p.22-23
6. Sayfullaev, B. D. (2023). UZBEKISTAN-INDIA: TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF LITERARY RELATIONS. *International Journal Of History And Political Sciences*, 3(09), 11-15.
7. Сайфуллаев, Д., & Сайфуллаев, Б. (2020). О научном исследовании двусторонних отношений Узбекистана и Индии. *Восточный факел*, 3(3), 139-144.
8. Sayfullaev, B. (2021, November). From the history of cultural relations between Uzbekistan and India. In *International Scientific and Current Research Conferences* (pp. 57-60).
9. https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Wayback_Machine
10. <http://unesdoc.unesco.org/ulis/>

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF REFORMS IN THE FIELD OF OWNERSHIP AND ENTREPRENEURSHIP AT A NEW STAGE OF THE COUNTRY'S DEVELOPMENT

S. A. KHAMRAEV

Samarkand Institute of Economics and service,

Associate professor

E-mail: sirojbek84@mail.ru

Tel.99 311 05 55

ABSTRACT

This article discusses the specifics of the conceptual principles of reforms in the field of property and entrepreneurship at a new stage of the country's development. The socio-economic development strategy being implemented in Uzbekistan is attracting local and foreign investments and achieving strong development of the property sector by creating a favorable business and investment climate.

Keywords: *conceptual, property, entrepreneurship, socio-economic mechanism, development, strategy, business acumen, human, investment, consumption, science and technology, consistent economic, legal and political reforms.*

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается специфика концептуальных принципов реформ в сфере собственности и предпринимательства на новом этапе развития страны. Реализуемая в Узбекистане стратегия социально-экономического развития заключается в привлечении местных и иностранных инвестиций и достижении устойчивого развития сектора собственности путем создания благоприятного делового и инвестиционного климата.

Ключевые слова: *концептуальный, собственность, предпринимательство, социально-экономический механизм, развитие, стратегия, деловая хватка, человек, инвестиции, потребление, наука и технологии, последовательные экономические, правовые и политические реформы.*

INTRODUCTION

The processes taking place in the economic sphere in our country in recent years once again demonstrate that reforms in the field of ownership and entrepreneurship are deepening. At the same time, a number of changes are being implemented in this area to diversify the economy, especially to fully realize the potential of owners and entrepreneurs.

At the same time, the current practice in this regard indicates the need to pay special attention to such important principles as expanding public-private cooperation with owners and entrepreneurs, strengthening institutions representing ownership and entrepreneurship entities, expanding the opportunities for owners and entrepreneurs to enter foreign markets, improving the competitive environment in the field of ownership and entrepreneurship, and developing business cooperation between ownership and entrepreneurship entities.

The effective and systematic organization of the process of implementing these principles is one of the most important issues for the further development of ownership and entrepreneurship in the modernizing Uzbekistan. This requires the implementation of measures aimed at specific goals, ranging from macroeconomic policy to a wide range of tasks related to the citizens of Uzbekistan, especially owners and entrepreneurs.

Therefore, the implementation of principles that serve the development of this sphere and the creation of favorable conditions for the institutional changes necessary for this area have become one of the most important strategic tasks today.

Among these tasks, undoubtedly, the principles of expanding public-private cooperation with owners and entrepreneurs, strengthening institutions representing ownership and entrepreneurial entities require special attention. Because, in our country, which is implementing fundamental reforms in all areas, it is very important to create a favorable business environment, establish mutual relations between owners and entrepreneurs and state bodies, support their activities, organize access to the network during the crisis, and regulate relations between the state and the private sector.

In the world, there are various institutions such as business associations, chambers of commerce and industry, employers' organizations, which are established to support the activities of business structures, establish relations between the private sector and the state, and resolve issues that concern the private sector.

Currently, Uzbekistan has all 3 types of institutions mentioned above. The Chamber of Commerce and Industry, business associations, and employers' associations operate in Uzbekistan. However, their current activities are not sufficient to build a strong working bridge between entrepreneurs and the state. The activities of business associations, which operate legally as non-governmental non-profit organizations, cannot serve the development of entrepreneurship as desired. Thus, there are problems in this area such as the financial stability of associations, registration as non-governmental non-profit organizations, the inability of most of

them to protect the interests of their members and fulfill the expected role in terms of public-private partnership, and the low level of trust of entrepreneurs in associations.

Employers' organizations are institutions that represent the labor and socio-economic rights and interests of their members. The main purpose of establishing these associations is to regulate the labor activities of citizens in the country where they are located, to protect their social status, including labor, socio-economic rights and legitimate interests. However, the level of cooperation of employers' associations operating in Uzbekistan with property and business entities is insufficient for today's requirements.

If in public-private partnership the main goal of the state is to accurately assess the real state of business, then the goal of the private sector is to draw the state's attention to existing problems and try to improve the business environment by improving the business environment.

Therefore, in order to strengthen the partnership between the state and the private sector with property and entrepreneurship in Uzbekistan, first of all, the existing legislative framework should be analyzed and amendments should be made to improve it. These reforms mainly cover the legal status of institutions representing entrepreneurs, the opportunities for them to express their interests, the establishment of a constructive dialogue between the state and the private sector, and other related issues.

First of all, the establishment of business associations in areas of strategic importance for Uzbekistan is encouraged. Mechanisms for the establishment of associations and ensuring their financial stability are being developed, and appropriate measures are being taken to strengthen the confidence of entrepreneurs in the advantages of these associations.

As a result of the implementation of this priority area, further progressive steps will be taken in the field of regulating relations between the state and the private sector, and public-private partnership in Uzbekistan will enter a new stage. As a result of improving legislation, the legal framework for public-private partnership will be better ensured.

To ensure the targeting of reforms that directly affect their development in Uzbekistan, "criteria for large, medium and small businesses" have been established. The criteria recognize medium-sized enterprises using turnover criteria adapted to current tax standards, as well as employment criteria that increase internal and external compliance.

The classification of small and medium-sized businesses based on different criteria and the use of different approaches in state institutions negatively affect the targeting of reforms and the quality of statistical data in this area.

The availability of reliable and comprehensive statistical data is one of the important factors for a deeper analysis of the economic situation, more reliable forecasts, and the development of development plans and programs.

A special expert group should be formed to develop this area and recommendations should be prepared as soon as possible to improve the state statistical system related to small and medium-sized businesses.

Ensuring targeted state support for property and entrepreneurship, studying the impact of reforms in this area on the real sector is one of the important steps.

Today, the number of financial products offered by banks in Uzbekistan in connection with the financing of international trade operations is limited. Some banks generally do not offer services such as documentary letters of credit, international bank guarantees, international factoring. As a result, property and business entities lack funds for the effective implementation of international trade operations, especially export operations.

By improving the types and quality of services used in financing international trade, banks can significantly increase entrepreneurs' income from international operations.

It is important to identify the most important problems faced by property owners and entrepreneurs in carrying out international trade operations, prepare reports on measures taken to solve these problems, and for this, use the experience of successful countries in this field, as well as a database.

Today, practical assistance is being provided to improve the compliance of exported products with relevant standards and requirements by property and business entities.

RESEARCH METHODOLOGY

At the same time, the opportunities created on the basis of various intergovernmental agreements and partnership agreements are being promoted more widely among small and medium-sized enterprises, ensuring their proper use of existing opportunities. Relevant state bodies and property and business entities are allocating assistance by region based on a number of criteria - strategic importance for the country, competitiveness, economic value, and other criteria.

In order to increase the competitiveness of property and business entities, a transitional period has been provided to business entities in this area for the introduction of new technical regulations. During this period, manufacturers will

gradually implement new requirements for their production processes, and during this time, existing standards will remain in force. During the voluntary implementation period, manufacturers will receive regular training, as well as free training and consulting services to help them understand and apply the requirements of the new technical regulations. Grants and soft loans will be considered for manufacturers implementing the new technical regulations. This will encourage the production of safe and quality products in the country.

ANALYSIS OF LITERATURE ON THE SUBJECT

In Uzbekistan, special attention is paid to attracting foreign direct investment in property and entrepreneurship, mechanisms and opportunities for attracting investments are being established. For this purpose, efforts are being made to organize direct meetings of small and medium-sized businesses with potential investment sources and companies. In the field of attracting foreign investment and new technologies, issues of property and entrepreneurship are being systematically studied, and assistance is provided in conducting market research, preparing business plans, and using statistical data. As part of supporting the attraction of foreign direct investment in property and entrepreneurship, the experience and potential of local and foreign organizations operating in this area are being used.

CONCLUSIONS AND SUGGESTIONS

Regardless of the size of the current stage of the Uzbek economy, the need to develop all forms of ownership and entrepreneurship has become a modern requirement. Studies show that the development of ownership and entrepreneurship in Uzbekistan is more consistent with the nature and characteristics of the national economy. Because the development of this sector requires less capital and adapts more quickly to the market environment. Even in the event of bankruptcy of individual entrepreneurs, it is not difficult to establish new enterprises.

The economic and social environment created in the country affects ownership and entrepreneurship, their effective activity. In this regard, regardless of how common ownership and entrepreneurial relations are formed in the republic, the approval of this legal environment, regulatory and legal acts and other socio-economic and legal standards and their implementation have been significantly accelerated.

The role of small and medium-sized entrepreneurs in the ownership and entrepreneurship system is significant in creating a favorable environment, developing a competitive environment, accelerating the creation of new jobs, and ensuring the expansion of the consumer sector. The importance of this is that the ability to quickly adapt to the local economic sphere, the great freedom of ownership

and entrepreneurship, the rapid and efficient implementation of decisions made during the period of economic activity and the cost of production, the ability of a person to implement his own ideas and thoughts, the ability to quickly change the form and quality of products in accordance with the needs of consumers with opportunities, etc. are the advantages of this area.

It is necessary to ensure the development of promising areas of property and entrepreneurship, direct the state program and management to the development of these areas, ensure timely protection of the rights and interests of property and entrepreneurship entities, finalize the legislative framework, adopt new laws and regulatory documents, and further improve the mechanism for implementing tax incentives for these areas in connection with the development of priority areas of property and entrepreneurship.

REFERENCES:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони «2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараqqиёт стратегияси тўғ‘рисида». 60-сонли, 2022 йил 28 январь. // <https://lex.uz/docs/5841063>; Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони «Янги Ўзбекистон – 2030 стратегияси тўғ‘рисида». 60-сонли, 2023 йил 18 февраль. // - www.lex.uz;
2. «O‘zbekiston Respublikasida mulkchilik to‘g‘risida» O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. - Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi, 21.04.2021 y., 03/21/683/0375-son; 25.10.2023 y., 03/23/871/0797-son); - <https://lex.uz>.
3. Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to‘g‘risida O‘RQ-328-son O‘zbekiston respublikasi qonuni. - <https://lex.uz>.
4. “Nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyati kafolatlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni // <https://lex.uz/docs/1101278>.
5. “Fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini buzadigan xatti-harakatlar va qarorlar ustidan sudga shikoyat qilish to‘g‘risida” gi O‘zbekiston Respublikasi qonuni. <https://lex.uz/docs/116757>.
6. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. –Toshkent: O‘zbekiston NMIU, 2010.
7. «Har bir oila-tadbirkor» dasturini amalga oshirish to‘g‘risida” gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 7 iyundagi PQ-3777 sonli qarori. <https://lex.uz/docs/3772869>.
8. "Tadbirkorlik faoliyati va o‘zini o‘zi band qilishni davlat tomonidan tartibga solishni soddalashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.06.2020 y. PQ-4742-son Qarori. - <https://lex.uz>.

MODERN METHOD AND METHODOLOGY IN LEARNING FOREIGN LANGUAGES (USING THE EXAMPLE OF ENGLISH)

PIRMATOVA Xulkar Djaxangirovna

Tashkent State Transport University

Teacher of the Department of Foreign Languages

ABSTRACT

This article discusses the effective use of modern technologies in the study and teaching of foreign languages in our country today, the teacher's work on himself, a sense of responsibility, the methodology of teaching a foreign language, the history of its development as a discipline, the types of modern methods used in the methodology of teaching foreign languages, their use, and the problems and solutions in this area.

Keywords: *methodology, innovation, foreign language, communication, skills, qualifications, didactics, intercultural dialogue, technology, methodology, information and communication, telecommunication methodology.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются вопросы эффективного использования современных технологий в изучении и преподавании иностранных языков в нашей стране сегодня, работа учителя над собой, чувство ответственности, методика преподавания иностранного языка, история ее развития как дисциплины, виды современных методов, используемых в методике преподавания иностранных языков, их использование, а также проблемы и решения в этой области.

Ключевые слова: *методика, инновация, иностранный язык, коммуникация, умения, квалификации, дидактика, межкультурный диалог, технология, методика, информация и коммуникация, телекоммуникационная методика.*

INTRODUCTION

The current development of education has given rise to a new direction, innovative pedagogy. Innovative - in English means "introduction (distribution) of innovation". The socio-psychological aspect of innovation was developed by the American researcher E. Rogers. He studied the classification of participants in the innovation process, their attitude to innovation, etc. In scientific areas, the concepts of innovation and innovation are distinguished. "Innovation" means a tool, a new method, methodology, technology. "Innovation" is a process that develops in education through certain stages. The development of world science is booming and developing day by day. It is this positive development that has had an impact on our world. Advanced innovative technologies are being introduced into our world of

science. As an implementation of this, the designation of this year by our Head of State as the "Year of Youth Support and Public Health" has further increased the responsibility of our country's youth. It would not be wrong to say that the widespread implementation of advanced, modern innovative technologies in the fields of education has also opened the door to wide opportunities and achievements for young people learning foreign languages.

Today, in order to ensure the quality of foreign language teaching of the younger generation at all stages of the continuous education system, to radically improve the system of training specialists who can speak foreign languages fluently, to ensure the coherence and continuity of educational programs in this area, to provide incentives to and encourage students, teachers and students who have qualification certificates based on the development of a national testing system for assessing the level of knowledge of foreign languages, the President of the Republic of Uzbekistan Sh. Mirziyoyev has developed and put into practice a mechanism for assessing the level of foreign language mastery at all stages of the continuous education system based on the skills of "Listening", "Reading", "Writing", and "Speaking" established in the state educational standards.

ANALYSIS OF LITERATURE ON THE SUBJECT

It is one of the most effective ways to use a foreign language effectively in the process of learning and teaching it. The Internet provides an opportunity to communicate with native speakers of a foreign language. Writing exercises can be improved by writing letters via e-mail. The most important issue is the introduction of modern communication technologies into the educational process, their purposeful and correct, effective use, through which students can increase their interest in a foreign language, and increase the effectiveness of teaching. This creates an opportunity to use innovative teaching technologies and increases demand. Today, there are several different methods of innovative teaching technologies. If a wide range of methods are used to cover the topic in lessons, the effectiveness of the lesson will be high and students' interest in the lesson will also be increased. It is intended to increase the effectiveness of teaching by introducing innovations into the educational process and implementing them. The use of various role-playing and action games in teaching foreign languages (English) increases interest in both the lesson and language learning. By having students work in pairs or small groups, it helps students communicate with others. The use of graphic organizers in the teaching process is one of the most important aspects of covering a topic and delivering it to students. It is also possible to use several different graphic organizers to cover one topic. It is appropriate to use graphic organizers to explain new words and grammatical rules

related to the topic in teaching a foreign language. If these are given through graphic organizers, they will be easier to remember. Bibliographic description: Otaboeva, M. R. The use of modern innovative technologies in teaching a foreign language and their effectiveness In today's rapidly developing era, science and technology are also rapidly developing. Progress is taking a step forward in every field. In particular, great changes and significant achievements are being made in science. Delivering each subject to students using new, innovative pedagogical technologies is one of the main requirements of today's education.

Especially after the adoption of the Resolution of the first President of the Republic of Uzbekistan Islam Karimov No. PQ 1875 dated December 13, 2012, the attention paid to the teaching and organization of foreign languages in our country has increased even more. A new stage, a new era in the teaching of foreign languages has begun in our country. The process of teaching foreign languages (English) requires the use of advanced pedagogical technologies, interactive, innovative methods, and communicative and information tools. In our republic, new methods and requirements for teaching a foreign language and assessing the knowledge and skills of teachers of foreign languages (English) have been developed in accordance with the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR). Textbooks have been created for students of secondary schools and vocational colleges in accordance with these requirements. Classrooms have been equipped with stands and new information and communication technologies in accordance with these requirements. The demand for learning foreign languages (English) is also increasing day by day. The subject of foreign languages (English) is divided into four aspects (fluency, comprehension, listening comprehension and speaking), and separate concepts and skills are given for each of them. Educational technologies are the effective use of modern information technologies in the learning process. They also involve improving the quality and efficiency of education by introducing modern innovative technologies into the learning process. In particular, there are several advantages of using such information and communication technologies in learning a foreign language. The role of modern technology in language learning and teaching is incomparable. The use of technological tools is relevant in every aspect of learning a foreign language (fluency, comprehension, listening comprehension and speaking). For example, for listening comprehension, this process cannot be carried out without a computer, player, CD discs. Listening comprehension is one of the most important parts of language learning. In this case, the student is required to pay attention to the pronunciation of the speaker, compliance with grammatical rules, vocabulary and its meanings at least once. In the process of using modern technologies in the

educational process, it is also an important factor that students know and can use information and communication technologies well. Teaching and learning a foreign language using modern technologies is one of the most effective methods. In this process, including: - using computers, the student can watch and hear foreign language video clips, demonstrations, dialogues, movies or cartoons; - listening to and watching foreign language radio broadcasts and television programs; - using a tape recorder and cassettes, which is considered a more traditional method; - using CD players. The use of these technical means makes the process of learning a foreign language more interesting and effective for students. In the process of globalization, it is difficult to imagine our life without the Internet. It is one of the most effective ways to use it effectively in the process of learning and teaching a foreign language. The Internet provides the opportunity to communicate with speakers in a foreign language. Writing exercises can be improved by writing letters via e-mail. The most important issue is the introduction of modern communication technologies into the educational process, their purposeful and correct, productive use, through which the student's interest in a foreign language is increased, and the effectiveness of teaching is increased. This creates an opportunity to use innovative educational technologies and increases demand.

RESEARCH METHODOLOGY

Today, there are several different methods of innovative educational technologies. If a wide range of methods are used in the lessons to cover the topic, the effectiveness of the lesson will be high and students' interest in the lesson will also be increased. It is intended to increase the effectiveness of education by introducing innovations into the educational process and implementing them. The use of various role-playing and action games in teaching foreign languages (English) lessons increases interest in both the lesson and language learning. Having students work in pairs or small groups helps students communicate with others. The use of graphic organizers in the educational process is one of the most important aspects of covering the topic and delivering it to students. It is also possible to use several different graphic organizers to cover one topic. In teaching a foreign language, it is advisable to use graphic organizers to explain new words and grammatical rules related to the topic. If these are given through graphic organizers, they will be easier to remember. The use of various tables in the process of teaching a foreign language is also highly effective. Using tables in the learning process, students can use a certain grammatical rule, for example, to build sentences using tenses, and to place new words. In an era when the need for mastering a foreign language is high, the effective use of modern information technologies and innovative educational

technologies in the learning process makes this process effective. The effectiveness of innovative educational technologies is when they are used correctly and effectively in the learning process.

Nowadays, the importance of learning English in Uzbekistan is becoming much higher than before. A number of English language specialists are implementing new methods and ways of learning English. This will certainly further increase the effectiveness of teaching foreign languages. There are several unique advantages of teaching using technology. In addition, it significantly increases the efficiency of the teaching system and, in turn, helps the language learner to keep up with the times and move forward. Technology is gradually replacing traditional teaching. Today, a number of new programs and shows that help teach English are regularly broadcast on television. It should also be noted that today, new methods of using modern innovative technologies have been introduced in Uzbekistan to increase the effectiveness of teaching. For example, a student who is taught a foreign language on the basis of multimedia has the opportunity to develop four skills, learn both visually and aurally through interesting materials. In addition, the student can guess the meaning of some words by watching live actions and try to understand it. Of course, the use of modern technologies in any foreign language (English) lessons from computers, radio, and the Internet will further advance the educational process and allow the younger generation to learn foreign languages faster.

The lack of knowledge and use of technology by some teachers during English lessons leads to some boredom among students. For this reason, in order not to dampen the enthusiasm of the student, the use of technology, and at least a computer, during the lesson will further increase the interest of the student. After all, educational materials prepared according to the age, interests, abilities, and mastery of the lessons will definitely be effective. On the contrary, if we teachers do not select teaching materials based on these requirements, if we show elementary school students videos, songs or texts with complex words or show them through multimedia, computers, and if we show middle and upper school or group students learning materials with very simple texts, the students' interest in learning the language will gradually fade and they will not master the lessons. This, in turn, can lead to a decrease in grades and a loss of respect for the teacher in the eyes of the students.

CONCLUSIONS AND SUGGESTIONS

So, it follows that the main task is not just to use technologies during the lesson, but to be able to apply them in their place and ensure that the use of technologies serves to increase student knowledge. According to the current requirements of the

CEFR, that is, the Common European Framework of Reference for Languages, the effective and appropriate use of technologies is important during lessons conducted on the four competencies of learning to write, read, listen, and speak in English. For example, there are also rules for playing audio texts in listening and comprehension lessons. The main goal is for the student to understand the audio material he is listening to and be able to analyze it without difficulty. To do this, first of all, the environment must be prepared for the audio material to be played, in which the listeners must ensure a calm environment, the teacher must pay attention to the quality of the audio being played and the proper functioning of the amplifiers, and the exercises to be performed before and after the audio must be ready, and the learners must be provided with handouts.

REFERENCES

1. Orakbayevna, K. D., Normuminovich, M., & Muxiddinovna, M. Z. (2021). English language teaching methodology for non-native speakers. *Linguistics and Culture Review*, 5(S3), 1721-1725.
2. Orakbayevna, K. D. (2022, February). SYNTACTIC AND SEMANTIC FEATURES OF COMPARISON IN ENGLISH, UZBEK AND RUSSIAN LANGUAGES. In *Conference Zone* (pp. 145-147).
3. KHUSENALIYEVNA, K. D., CHORIYEVNA, A. Z., & ORAKBAYEVNA, K. D. (2021). Lexico-semantic features of technical teams of English and Uzbek languages. *Journal of Contemporary Issues in Business and Government*, 27(2), 4083-4088.
4. Orakbaevna, K. D. (2022). USING THE PRINCIPLE OF UNITY IN EDUCATION. *PEDAGOG*, 1(4), 1467-1473.
5. Orakbayevna, K. D. (2022). Using effective language learning strategies in teaching English. *Texas Journal of Philology, Culture and History*, 2, 1-3.
6. Orakbayevna, K. D. (2022). THE IMPORTANCE OF GRAMMAR IN LEARNING A FOREIGN LANGUAGE. *Confrencea*, 7(7), 69-72.
7. Kaipbergenova, D. (2016). CHET TILLARINI (INGLIZ TILI)O'QITUVCHILARINING KASBIY VAZIFALARI VA PEDAGOGIC MAHORATI HAQIDA. *ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА*, 33(4), 48-50.
8. Kaipbergenova, D. (2017). THE IMPORTANCE OF MATERIAL DESIGNING IN LANGUAGE TEACHING. *ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА*, 34(3), 62-63.
9. Каипбергенова, Д. О. (2016). The role of language learning strategies in learning foreign languages. *Молодой ученый*, (12-4), 83-85.

10. Sport, H. (2016). Cognitive factors: systematically forgetting in second language learning. Молодой учёный, 3, 832.
11. Orakbaevna, K. D. (2022). USING THE PRINCIPLE OF UNITY IN EDUCATION. PEDAGOG, 1(4), 1467-1473.
12. Каипбергенова, Д. О. (2020). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАКТИКИ ОРГАНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ НА ОСНОВЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ. In Инновационное развитие: потенциал науки и современного образования (pp. 211-213).
13. Orakbayevna, Kaipbergenova Dilbar, MirzakulovIlxom Normuminovich, and Maxmudova Zulfiya Muxiddinovna. "English language teaching methodology for non-native speakers." Linguistics and Culture Review 5.S3 (2021): 1721-1725.
14. Orakbayevna, K. D. (2022, February). SYNTACTIC AND SEMANTIC FEATURES OF COMPARISON IN ENGLISH, UZBEK AND RUSSIAN LANGUAGES. In Conference Zone (pp. 145-147).

РЕГРЕССИЯ ЭХОКАРДИОГРАФИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ В ОТДАЛЕННОМ ПОСЛЕОПЕРАЦИОННОМ ПЕРИОДЕ У БОЛЬНЫХ С АНОМАЛЬНЫМ ДРЕНАЖЕМ ЛЕГОЧНЫХ ВЕН

**Маматов М.А.,
Абролов Х.К.,
Акбархонов Б.А.**

*ГУ «Республиканский Специализированный научно-практический
медицинский центр хирургии имени академика В.Вахидова». г.Ташкент.
Узбекистан.*

АННОТАЦИЯ

В отделении хирургии врожденных пороков сердца хирургическая коррекция аномального дренажа легочных вен проведена 221 больным. Всем 221 (100%) оперированным больным до коррекции и у 119 (53,85%) пациентам в отдаленные сроки после операции проведено эхокардиографическое исследование. Сравнительные результаты эхокардиографии с дооперационными данными полученные у 119 больных в сроки от 1 года до 10 (в среднем, $6,7 \pm 0,16$) лет изучены в данной научной исследование. При этом на основании ЭхоКГ анализируя собственный материал, авторы попытались оценить адекватность произведенной операции. Для этого ЭхоКГ картина рассматривалась до и после операции в отдаленные сроки. Целью исследования было изучение динамики эхокардиографических параметров в отдаленные сроки после хирургического лечения аномального владения легочных вен.

Ключевые слова: *врожденный порок сердца, аномальный дренаж легочных вен, эхокардиография, отдаленные результаты операции.*

REGRESSION OF ECHOCARDIOGRAPHIC PARAMETERS IN THE LONG-TERM POSTOPERATIVE PERIOD IN PATIENTS WITH ABNORMAL PULMONARY VEIN DRAINAGE

**Mamatov M.A.,
Abrolov H.K.,
Akbarkhonov B.A.**

*GU "Republican Specialized Scientific and practical Medical Center of Surgery
named after academician V.Vakhidov". Tashkent. Uzbekistan.*

ABSTRACT

In the Department of Surgery for Congenital Heart Defects, surgical correction of abnormal pulmonary vein drainage was performed in 221 patients.

Echocardiographic examination was performed in all 221 (100%) operated patients before correction and in 119 (53.85%) patients in the long term after surgery. The comparative results of echocardiography with preoperative data obtained in 119 patients in the period from 1 year to 10 (on average, 6.7 ± 0.16) years were studied in this scientific study. At the same time, on the basis of Echocardiography, analyzing their own material, the authors tried to assess the adequacy of the performed operation. For this purpose, the echocardiogram was examined before and after surgery in the long term. The aim of the study was to study the dynamics of echocardiographic parameters in the long term after surgical treatment of abnormal possession of pulmonary veins.

Key words: congenital heart disease, abnormal pulmonary vein drainage, echocardiography, long-term results of surgery.

ВВЕДЕНИЕ

Аномальный дренаж лёгочных вен (АДЛВ) — это врождённый порок сердца (ВПС), при котором вены, несущие артериальную кровь от лёгких, впадают в правое предсердие или полые вены [2,5,11]. В норме они впадают исключительно в левое предсердие, откуда богатая кислородом кровь течёт в левый желудочек и далее распределяется по всему организму. В зависимости от того, сколько легочных вен впадают аномально, принято различать частичный **или** тотальный аномальный дренаж лёгочных вен. Частичный АДЛВ (ЧАДЛВ) характеризуется впадением одного или нескольких, но не всех, легочных вен в правое предсердие (ПП) или в полые вены. Тотальный АДЛВ (ТАДЛВ) это сложный врожденный порок сердца, главной аномалией которого, является впадение всех легочных вен в ПП или в его притоки, патологические смешивания крови между большим и малым кругами кровообращения происходит на уровне предсердий через дефект межпредсердной перегородки (ДМПП). Среди всех врождённых пороков сердца АДЛВ составляют 0,7–9 % [2,6,10]. Диагностика и изучение результатов операции АДЛВ практически полностью основана на данных инструментальных методов исследования [1,3,7,9]. Эхокардиография (ЭхоКГ) как простой неинвазивный метод исследования дает объективную информацию о состоянии внутрисердечной и центральной гемодинамики у больных с АДЛВ до и после хирургической коррекции порока [4,8,12]. Включение эхокардиографии в программу обследования оперированных больных помогает определить индивидуальную систему реабилитационных мероприятий. Простота и безопасность, отсутствие противопоказаний позволяет

рекомендовать ЭхоКГ как один из основных методов исследования пациентов с АДЛВ [5,7,11].

Цель исследования: изучить динамику эхокардиографических параметров в отдаленном периоде после хирургического лечения аномального впадения легочных вен.

В отделении хирургии ВПС ГУ РСНПМЦХ им. акад. В.Вахидова и в отделении кардиохирургии АГМИ с 2001 по 2021 гг. по поводу – АДЛВ наблюдались 267 больных. Хирургическая коррекция порока проведена 221 (82,7%) больным; большинство из них оперированы в РСНПМЦХ им. Акад. В.Вахидова. Возраст пациентов колебался от 1 месяца до 45 лет, составляя, в среднем $13,3 \pm 0,26$ лет. Всем больным проведено полное клиническое обследование, включающее; изучение жалоб и анамнеза больного, определение объективного статуса, электрокардиографию, рентгенографию грудной клетки и лабораторные исследования. Кроме того, применялись и специальные методы исследования: катетеризация полостей сердца с ангиокардиографией, эхокардиография, а также мультиспиральная компьютерная томография и ангиография.

Эхокардиографическое исследование проведено у 221 (100%) больных до операции и у 119 (53,85%) пациентов в различные отдаленные сроки после операции. Кроме того, у 17 больных проведено контрастное эхоКГ исследование. Эхокардиография также позволяет определить целостность перегородок сердца. Так у всех больных отмечался дефект межпредсердной перегородки наличие, которого является жизненно необходимым у всех больных с ТАДЛВ, то есть тяжесть пациента напрямую зависит от размера ДМПП [3,6,7].

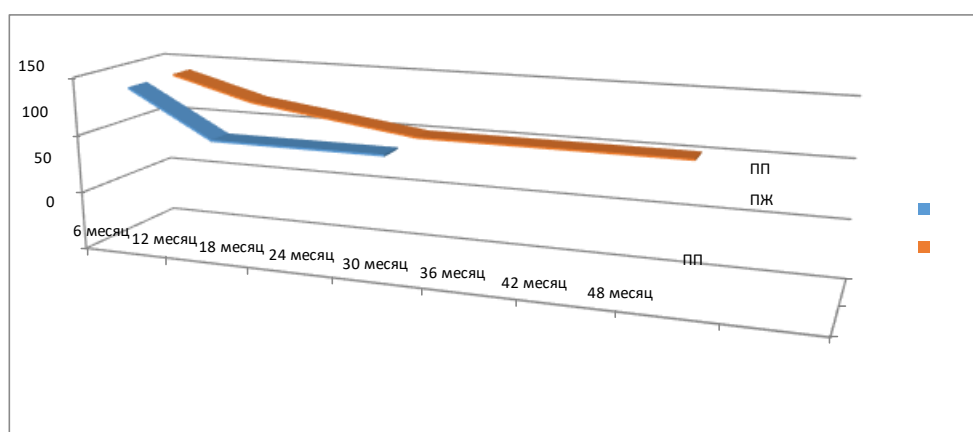
Результаты и обсуждение. Для определения степени легочной гипертензии у больных с АДЛВ производилась интраоперационная тензиометрия, которая выполнялась с помощью аппарата «Кардио Монитор» фирмы «Fillips» с графической регистрацией данных внутрисердечного давления. В определении степени легочной гипертензии (ЛГ) придерживались классификации Б.И.Бураковского с соавт. (1975). При этом ориентировались на показатель соотношения систолического давления правого желудочка (ПЖ) к систолическому давлению левого желудочка (ЛЖ), выраженных в процентах. Так, этот показатель для ЛГ I степени был в пределах 31-50%; для ЛГ II ст. - 51-70%; а для ЛГ III ст. – 71% и выше.

Сравнительные результаты эхокардиографии с дооперационными данными полученные у 119 больных в сроки от 1 года до 10 (в среднем, $6,7 \pm 0,16$) лет

приведены в таблице 1. При оценке результатов операции по данным комплексной ЭхоКГ большое внимание нами было уделено динамике уменьшения размеров правых отделов сердца. Обычно линейные размеры правых отделов сердца у больных с АДЛВ увеличены. После хирургического лечения АДЛВ размеры правых отделов сердца уменьшились, приближаясь к возрастной норме. Динамика их при этом зависела от следующих основных факторов: от исходной ЛГ, от возраста больных в момент выполнения операции и сроков, прошедших после оперативного лечения порока.

Нами было изучена регрессия показателей правого предсердия и желудочка, оперированных больных разделяя их по срокам выполнения операции. Параметры ЭхоКГ у больных после операции были изучены начиная с первого года до 5 лет. Выявлено что, больные оперированные до 3 летнего возраста, размеры ПП сокращается до нормальных размеров уже в конце первого года. Параметры ПЖ до конца второго года сокращается до нормальных величин. У больных оперированных после 3 летнего возраста регрессия этих параметров до нормальных величин происходит в течение 3-5 лет. Это связано с тем, что сердце больных оперированных до 3 летнего возраста быстро приспосабливается к новым условиям после коррекции, у них регрессия происходит быстрее, чем у больных старшего возраста и у этих больных изменение параметров до операции не стойкие (рисунок 1,2).

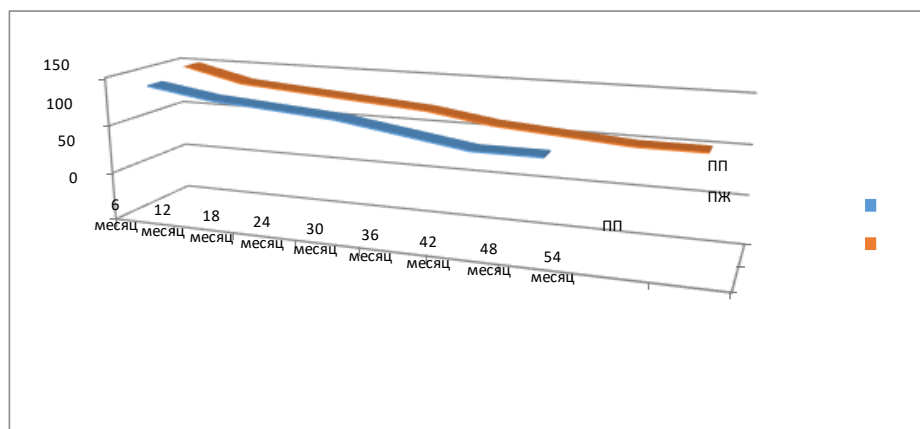
У больных имевших до операции ЛГ I и II-й степени, обратная динамика размеров полостей сердца была наиболее полной, и этот показатель достигал возрастной нормы.

Примечание: параметры правых отделов сердца вычислены в %, отклонение от 100% нормы.

Рис. 1. Изменения параметров ПП и ПЖ у оперированных детей до 3 летнего возраста в отдаленные сроки (в % от нормы).

Примечание: параметры правых отделов сердца вычислены в %,

отклонение от 100% нормы.

Рис. 2. Б. Изменения конечно-диастолического размера ПП и ПЖ в отдаленные сроки до 5 лет у оперированных после 3 летнего возраста (в % от нормы).

В то же время у больных с исходной ЛГ III-й степени, размеры полостей сердца уменьшались, но превосходили дооперационные на 20-25%. В первом году после операции размеры полостей сердца оставались без особых изменений, а в дальнейшем наблюдалось их постепенное уменьшение, и почти полная нормализация происходила в ближайшие 3-5 лет после операции. Конечно-диастолический размер (КДР) ПЖ до операции составлял (при ЧАДЛВ $4,73 \pm 1,21$ см, при ТАДЛВ $4,1 \pm 0,82$ см) 125,1% от нормы. В отдаленные сроки после операции КДР ПЖ составлял (при ЧАДЛВ $3,4 \pm 0,89$ см, при ТАДЛВ $3,2 \pm 0,81$ см) 98,9% от нормы. Нормализация размеров правых отделов сердца начинается уже сразу после операции и доходит до нормы, в течение 2-3 лет после коррекции порока; толщина стенки ПЖ при этом все равно остается увеличенной. Перегрузка правых отделов сердца, имевшая место до операции, отмечена у 40,9% больных, которая исчезала полностью в отдаленные сроки после адекватной коррекции АДЛВ (табл.1.). Изучение линейных размеров левого отдела сердца у больных с АДЛВ после коррекции показывает, что наступает увеличение линейных размеров левого предсердия (ЛП) и ЛЖ. Так, исходные величины ЛП составили (при ЧАДЛВ $1,9 \pm 1,06$ см, при ТАДЛВ $1,7 \pm 1,22$ см) $86,7 \pm 2,3\%$ от нормы. В послеоперационном периоде величина конечно диастолический размер ЛП уже равнялась (при ЧАДЛВ $2,8 \pm 1,24$ см, при ТАДЛВ $2,95 \pm 1,09$ см) $105,6 \pm 3,21\%$ от нормы. КДР ЛЖ до операции составлял (при ЧАДЛВ $3,31 \pm 0,08$ см, при ТАДЛВ $1,9 \pm 0,09$ см) $88,5 \pm 1,81\%$ от

нормы. В отдаленные же периоды этот показатель доходил до (при ЧАДЛВ $4,52 \pm 0,27$ см, при ТАДЛВ $3,47 \pm 0,18$ см) $105,4 \pm 2,12\%$ от нормы (рисунок 3). Анализ эхокардиографических показателей, отражающих функциональное состояние ЛЖ показал, что у оперированных больных отмечалось увеличение фракции изгнания, причем наибольшее возрастание функциональных показателей наблюдалось у больных с ТАДЛВ и у больных с ЧАДЛВ, которых аномально дренировались несколько легочных вен (рис. 3). Так, если фракция изгнания до операции составляла всего (при ЧАДЛВ $64,4 \pm 2,45$ см, при ТАДЛВ $64,1 \pm 2,14$ см) $88,2 \pm 1,06\%$ от нормы, то в отдаленные сроки отмечено явное увеличение этого показателя, который составлял уже (при ЧАДЛВ $65,7 \pm 1,52$ см, при ТАДЛВ $65,9 \pm 1,48$ см) $99,2 \pm 1,02\%$ от нормы. Ударный объем сердца до операции составлял (при ЧАДЛВ $33,8 \pm 1,86$ см, при ТАДЛВ $15,2 \pm 1,65$ см) $90,2 \pm 1,01\%$ от нормы (рис.3). В зависимости от этого вычислялся сердечный индекс, который составлял $3,78 \pm 0,19$ л/мин/м². В отдаленном периоде ударный объем увеличился и составлял при ЧАДЛВ $65,4 \pm 3,65$ мл, а при ТАДЛВ $67,8 \pm 3,47$ мл ($101,2\%$), соответственно возрастал сердечный индекс, до $3,97 \pm 0,25$ л/мин/м². Положительная динамика этих показателей указывает на устранение лево-правого сброса и увеличение минутного объема сердца. (табл.1, рис.3).

Таблица 1.

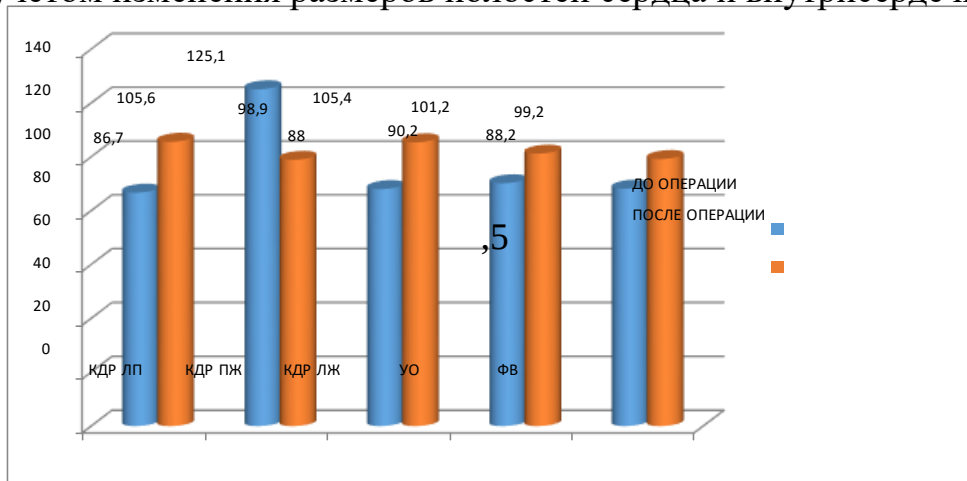
Изменения эхокардиографических признаков до- и после операции у больных с АДЛВ

Показатели	ЧАДЛВ		ТАДЛВ		Р
	До операции (n-221)	После операции (n-89)	До операции (n-221)	После операции (n-30)	
КДР ПЖ, см	$4,73 \pm 1,21$	$3,4 \pm 0,89$	$4,1 \pm 0,82$	$3,2 \pm 0,81$	$P < 0,001$
КДР ЛП, см	$1,9 \pm 1,06$	$2,8 \pm 1,24$	$1,7 \pm 1,22$	$2,95 \pm 1,09$	$P < 0,05$
КДР ЛЖ, см	$3,31 \pm 0,08$	$4,52 \pm 0,27$	$1,9 \pm 0,09$	$3,47 \pm 0,18$	$P < 0,05$
КСР ЛЖ, см	$2,31 \pm 0,07$	$2,98 \pm 0,25$	$1,30 \pm 0,08$	$3,1 \pm 0,17$	$P < 0,001$
КДО ЛЖ, мл	$50,74 \pm 2,54$	$78,4 \pm 5,51$	$21,6 \pm 2,67$	$79,6 \pm 4,51$	$P < 0,05$
УО ЛЖ, мл	$33,8 \pm 1,86$	$65,4 \pm 3,65$	$15,2 \pm 1,65$	$67,8 \pm 3,47$	$P < 0,001$
ФВ, в %	$64,4 \pm 2,45$	$65,7 \pm 1,52$	$64,1 \pm 2,14$	$65,9 \pm 1,48$	$P < 0,05$

Примечание: КДР ПЖ – конечно диастолический размер правого желудочка; КДР ЛП – конечно диастолический размер левого предсердия; КДР ЛЖ – конечно диастолический размер левого желудочка; КСР ЛЖ – конечно систолический размер левого желудочка; КДО ЛЖ - конечно диастолический

объем левого желудочка; УО-ударный объем левого желудочка; ФВ-фракция выброса.

Таким образом, комплексная ЭхоКГ дала возможность оценить эффективность коррекции АДЛВ в отдаленном периоде после операции с учетом изменения размеров полостей сердца и внутрисердечной гемодинамики.

Примечание: КДР ПЖ – конечно диастолический размер правого желудочка; КДР ЛП – конечно диастолический размер левого предсердия; КДР ЛЖ – конечно диастолический размер левого желудочка; КСР ЛЖ – конечно систолический размер левого желудочка; КДО ЛЖ - конечно диастолический объем левого желудочка; УО-ударный объем левого желудочка; ФВ-фракция выброса.

Рис. 3. Изменение ЭхоКГ признаков в отдаленные сроки после операции у больных с АДЛВ (в % - от нормы).

Изучая отдаленные результаты, нами отмечены следующие результаты операции после коррекции АДЛВ: у 105 (88,2%) хороший, у 11 (9,2%) удовлетворительный и у 3 (2,5%) неудовлетворительный. Проведенные измерения давления в полостях сердца с помощью ЭхоКГ свидетельствовали, что после операции в отдаленные сроки давление в правых отделах сердца снижается до нормальных величин; это доказывает, что ЛГ при АДЛВ часто имеет гиперволемический характер. Данные послеоперационной эхокардиографии доказывают, что в отдаленном послеоперационном периоде уменьшаются размеры правых отделов и, наоборот увеличиваются размеры левых отделов

сердца; возрастают показатели функциональной способности миокарда. Следует особо подчеркнуть, что хорошие и удовлетворительные результаты получены именно у тех больных, у которых до операции имелась I и II-я степень легочной гипертензии и, у тех, которые оперированы до 18 лет. Результаты наших исследований ещё раз доказывают, то, что хирургическая коррекция АДЛВ вполне оправдана, т.к. многим больным она возвращает здоровье. Успех операции обеспечивается также правильным отбором больных, и мы также придерживаемся мнения о необходимости операции в детском возрасте.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Бокерия Л.А. Промежуточные и отдаленные результаты радикальной коррекции супракардиальной формы тотального аномального дренажа легочных вен по методу Tucker и соавторов у новорожденных и детей первого года жизни/ Л.А.Бокерия Л.А, А.И.Ким, Д.О.Беришвили и [др.] // Грудная и сердечно сосудистая хирургия. - 2010. - №3 - С.30-35.
2. Бураковский В.И. Сердечно-сосудистая хирургия/В.И.Бураковский, Л.А.Бокерия.- Москва: Медицина,2004.
3. Ковтун О.П. Клиническое обследование детей на амбулаторно-поликлиническом этапе: учебное пособие/ О.П.Ковтун, А.М.Чередниченко.- Екатеринбург: УГМУ, 2013. – 434 с. (6).
4. Мухарлямов Н.М. Ультразвуковая диагностика в кардиологии/ Н.М.Мухарлямов, Ю.Н.Беленков.-Москва: Медицина,1981. -С.110-15.
5. Подзолков В.П. Реабилитация больных после хирургического лечения врожденных пороков сердца / Под ред.: Г.И.Кассирского.-. Москва: НЦССХ им. А.Н. Бакулева, 2015.
6. Связов Е.А. Сравнительный анализ отдаленных результатов коррекции частичного аномального дренажа легочных вен в верхнюю полую вену/ Е.А.Связов // Сибирский медицинский журнал. Т.32. – Томск, 2017. -№1.
7. Фейгенбаум Х. Эхокардиография 5-е издание. С 416. 2005г. (20).
8. Aduen J. F. An alternative echocardiographic method to estimate mean pulmonary artery pressure: diagnostic and clinical implications / Aduen J. F., R. Castello, M. M. Lozano [et al.] // J. of The Amer. Society Echocardiography. – 2009. – № 22. – P. 814–889.
9. Chandra D. Surgical management of anomalous pulmonary venous connection to the superior vena cava-early results/ Chandra D., Gupta A., Nath R.K. [et al.] // Indian Heart J.-2013(Sep-Oct).-№65(5).-P.561-5.

10. Jie Hu Outcomes of Surgical Repair of Partial Anomalous Pulmonary Venous Connection to SVC/Jie Hu, Renjie Hu, Haibo Zhang [et al.] // Thorac. Cardiovasc. Surg.- 2020. -Vol. 68.- N 1.- P. 24-29.
 11. Kelle A. M. Total anomalous pulmonary venous connection: results of surgical repair of 100 patients at a single institution/ 13. Kelle, A. M., C. L. Backer, J. G. Gossett [et al.] // J. Thorac. Cardiovasc. Surg. - 2010. - V. 139. - P. 1387-1394.
 12. Lang R. M. Recommendations for cardiac chamber quantification by echocardiography in adults: an update from the American Society of Echocardiography and the European Association of Cardiovascular Imaging /Lang R. M., L. P. Badano, V. Mor-Avi [et al.] // Europ. Heart J. – Cardiovascular Imaging. – 2015. – № 16. – P. 233–271.
-

O'ZBEKISTONDA GENDER TENGLIK, XOTIN-QIZLARNI IJTIMOIIY HIMOYA QILISH MASALASI RIVOJINING IJTIMOIIY-FALSAFIY TAHLILI (2016-2024 YILLAR MISOLIDA)

Bayzakova Gavhar Bazarbayevna

*Texnologiya, menejment va kommunikatsiya instituti
“Tillar va ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrasi o'qituvchisi*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada yangilanayotgan O'zbekistonda gender tenglik, xotin-qizlarni ijtimoiy himoya qilish masalasi rivojining ijtimoiy-falsafiy tahlili (2016-2024 yillar misolida) masalasi ko'rib chiqilgan. Mamlakatimizda so'nggi yillarda gender tengligi bo'yicha amalga oshirilgan chora-tadbirlar mazkur sohaga oid qabul qilingan qarorlar, strategiya va qonunlar asosida muammo va yechimlar yoritilib berilgan.

Kalit so'zlar: *Huquq va erkinlik, “gender” tushunchasi, kafolat, strategiya, xotin-qizlar, gender tenglikka erishish strategiyasi, tayziq, zo'ravonlik, himoya, qonun, huquq, tenglik.*

ABSTRACT

This article examines the socio-philosophical analysis of the development of gender equality and social protection of women in the new Uzbekistan (using the example of 2016-2024). The measures taken in our country in recent years on gender equality, the decisions, strategies and laws adopted in this area, and the problems and solutions are highlighted.

Keywords: *Rights and freedoms, the concept of "gender", strategy, women, strategy for achieving gender equality, violence, protection, guarantee, law.*

KIRISH

Hozirgi kunda hukumatimiz tomonidan xotin-qizlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. Barchamizga ayonki, 2019 yil 2 sentyabrda qabul qilingan “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida” O'zbekiston Respublikasining qonuni xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rniga qaratilgan huquqiy himoya, huquqiy kafolat siaftida ma'qullangandi. Quvonarli tomoni shundaki, ming yillardan buyon jamiyatda ayol va erkak o'rtasidagi tengsizlik va uni hal etish masalasi hamisha dolzarb bo'lib kelgan huquqiy munosabatlarning nechog'lik dolzarbligiga qaratilgan onundir. Jumladan, qonunning 1-moddasida qayd etilganidek, qonunning maqsadi xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash sohasidagi munosabatlarni tartibga solishdan

iborat. Ma'lumki, "gender" tushunchasini erkaklar va xotin-qizlarni jamiyat hayotida birdek faol ishtiroki, ularning teng huquq va burchlarga ega ekanligi deb talqin etish ancha keng tarqalgan. Ammo gender tushunchasi faqat ayollar manfaatini ifodalamaydi. Balki har ikki jins vakillarining o'z orzu va maqsadlari sari dadil odimlashlariga, hayot sifatini oshirish uchun ularga bir xil imkon berish kerakligini ham anglatadi. Aynan rivojlangan jamiyatlarning talablaridan biri – bu erkak va ayol huquqlari tengligini ta'minlashdir. So'nggi to'rt yilda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarga erishish, jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda ularning teng ishtirok etishini ta'minlash, xotin-qizlarni ijtimoiy-huquqiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, shuningdek, xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonliklardan himoya qilishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi.

Bugungi kunda yurtimizda Gender tenglik masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilib, sohaga oid 26 ta qonunchilik hujjati qabul qilindi. Zero, O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasining 46-moddasida "Xotin-qizlar va erkaklar teng huquqlidirlar", deb belgilab qo'yilgan. Darhaqiqat, gender tenglik – bu mamlakatning demokratik taraqqiyot darajasini belgilovchi omillardan biridir. Boshqacha qilib aytganda, rivojlangan mamlakatlar qatoriga qo'shilish, yurtga tobora ko'proq investitsiya jalb qilish, turizm imkoniyatlaridan samarali foydalanish uchun ham bu omilga alohida etibor berish lozim.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review).

O'tgan so'nggi yillarda erkaklar hamda xotin-qizlar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarga erishish, jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda ularning teng ishtirokini ta'minlash, xotin qizlarni ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan qo'llab-quvvatlash, shuningdek, xotin-qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilishga qaratilgan keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi. Gender tenglik masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilidi, sohaga oid 25 ta qonunchilik hujjatlari qabul qilindi. Xususan, 2019-yillari qabul qilingan "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi va "Xotin qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunlari xotin-qizlarning jamiyatdagi o'rni va nufuzini mustahkamlashga doir muhim qadam sifatida jamoatchilik tomonidan qizg'in ma'qullandi. Ularda "gender" tushunchasiga ilk bor tarif berish bilan birga xotin qizlarni tazyiq va zo'ravonlikdan himoya qilish borasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari belgilab berildi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).

Tadqiqot olib borish davomida tizimlilik, nazariy-deduktiv xulosa chiqarish, analiz va sintez, tarixiylik va mantiqiylik, qiyosiy-komparativistik tahlil qilingan. Bugungi kunda mamlakatimizda bu borada tizimli chora-tadbirlar amalga

oshirilmoqda. Masalan, 2030-yilga qadar mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish Strategiyasining qabul qilinishi bu boradagi muhim bosqichlardan biri bo'ldi. Mazkur tarixiy hujjatda gender tenglikni ta'minlashning asosiy tamoyillari qatorida qonuniylik, demokratiya, ochiqlik va oshkoralik prinsiplari belgilangan. 2030-yilgacha gender tenglikka erishish strategiyasi 9 ta maqsadni qamrab oladi. Bular:

- ijtimoiy-siyosiy hayotda erkak va ayollarning ishtirok etishida teng imkoniyatlar va huquqlarni yaratish;
- ayol va erkaklarning iqtisodiyot, bandlik va mehnat migrantlari huquqlarini himoya qilishda genlar tengligini ta'minlash;
- bugungi hayot davomida barcha uchun adolatli va sifatli ta'limni ta'minlash;
- barcha xotin-qizlar uchun gender tengligini ta'minlash, zo'ravonlikdan himoyalash, odam savosiga chek qo'yish;
- barcha erkak va ayollar uchun ijtimoiy himoya, sog'lom turmush tarzini ta'minlash;
- milliy gender statistikasini rivojlantirish;
- rejalashtirish va byudjetlashtirishda gender masalasini inobatga olish;
- OAVda gender muammolarining keng yoritilishini ta'minlash;
- barcha uchun xavfsiz ekologik muhitni ta'minlash masalalariga xotin-qizlarni jalb qilish.

Bugungi kunda turli darajadagi davlat va jamoat tashkilotlari tizimida 1500 nafardan ortiq, shu jamladan, vazirlik va idoralarda, mahalliy ijroiya hokimiyati organlarida xotin-qizlar rahbarlik lavozimlarida faoliyat yuritmoqda. Davlat boshqaruvida xotin-qizlar ishtirokini oshirish maqsadida 6 mingdan ziyod faol xotin-qizlarlardan iborat kadrlar zahirasi shakllantirildi. Hozirgi kunda ularni turli rahbarlik lavozimlariga tayyorlash bo'yicha tizimli o'quvlar tashkil etilmoqda. Yoki, ayni vaqtda, Ichki ishlar vazirligi tizimida 16 nafar ayol rahbarlik, 6 nafar ayol hokimlik lavozimida mehnat qilmoqda. Turli darajadagi davlat mukofoti sovrindorlari bo'lgan xotin-qizlar soni 2 ming 224 nafarni tashkil etmoqda. O'zbekiston tarixida birinchi marta milliy parlamentda xotin-qizlar soni BMT tomonidan belgilangan tavsiyalarga mos darajaga yetdi. Xususan, mamlakatimiz parlamenti xotin-qizlar soni bo'yicha dunyodagi 190 mamlakat parlamenti o'rtasida 37 o'rinni egallab turibdi. Holbuki, – shunga e'tibor berishingizni so'rayman – bundan 5 yil avval biz bu borada 120-o'rinda edik.

Shu bilan birga, xotin-qizlarning davlat va jamiyat qurilishidagi ishtirokini kengaytirish, ijtimoiy-iqtisodiy, ta'lim, sog'liqni saqlash va boshqa sohalaridagi o'rni yanada yuqori darajaga ko'tarish muhim vazifalardan biri bo'lib turibdi.

Buning uchun xotin-qizlar va erkaklar teng huquqligini ta'minlashga doir dolzarb masalalarga oid tegishlar qarorlar qabul qilish zarur ko'rinadi.

Shu nuqtayi nazardan, gender tenglikka erishish Strategiyasiga asosan, uzoq istiqboldagi maqsadli vazifalardan kelib chiqib, gender tenglikka erishish bir qator dasturlar yo'nalishlarida amalga oshiriladi. Davlat xizmatida, ijtimoiy-iqtisodiy, oilaviy, saylov huquqlarini amalga oshirishda xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlarni ta'minlash, shular jumlasidandir. Shuningdek, Strategiyada gender tenglikni ta'minlash tadbirlarini hisobga olgan holda, davlat dasturlarini byudjetlashtirish va moliyalashtirish ham ko'zda tutilgan. Bundan tashqari, yuqori va qo'yi tizimdagi davlat organlaridagi rahbarlik lavozimlariga xotin-qizlarni tayinlash amaliyoti kengaytirib boriladi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Bugungi yangilanayotgan jamiyatda ayollarning siyosat va iqtisodiyotga keng jalb qilinishi tufayli gender tengligi borasida muayyan o'zgarishlar, siljishlar, hattoki, yutuqlar ko'zga tashlanmoqda. Xususan, Gender tenglik indeksida O'zbekiston 188 ta mamlakat orasida 57 o'rinni egallab turibdi. Bu ko'rsatkich xotin-qizlar ta'lim olishi va iqtisodiy faolligi yuqori darjada ekanligi bilan izohlanadi. Yoki 2019-yil dekabr oyida bo'lib o'tgan parlament saylovi yakunlari bo'yicha O'zbekiston tarixida ilk bor milliy parlamentdagi ayollar soni 32 foizga yetdi. Parlamentlararo Ittifoqning "Milliy parlamentlarda ayollar" reytingiga ko'ra, O'zbekiston parlamenti 193 davlat orasida 44 o'rinni egalladi. Siyosiy partiyalarda xotin-qizlarning ulushi 46 foizga, oliy ta'limda 47 foizga yetdi. Mamlakat rahbarlik lavozimlarida ayollar va erkaklar nisbati mos ravishda 27 foiz va 73 foizni tashkil etdi. Muhtaram ayollarimizdan 16 nafari Vatanimizning eng oliy mukofoti – "O'zbekiston Qahramoni" unvoniga, iqtidorli qizlarimizdan 311 nafari Zulfiya mukofotiga sazovor bo'lganligi yanada quvonchlidir.

"Kelajakda O'zbekiston va Markaziy Osiyo ayollarini qanday tasavvur qilasiz?" degan savolga javob berar ekan, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Raisi, Markaziy Osiyo yetakchi ayollari muloqoti rahbari Tanzila Norboyeva shunday deydi: "Men kelajakda O'zbekiston va Markaziy Osiyo mamlakatlari ayollarini albatta sog'lom va baxtli ayollar sifatida tasavvur qilaman. Hozir haqiqatga aylangan erkin tanlov imkoniyati bunday baxtga erishishga yordam beradi, deb o'ylayman. Mamlakatimiz va mintaqamiz xotin-qizlari turli sohalarga tobora ko'proq jalb etilmoqda, ularning o'rni faqat oshxonada, degan eskicha qarashlarga barham berilmoqda. Bunday keyin ham yurtdoshlarimiz muhim qarorlar qabul qilishda oldingi safda bo'lishadi. Davlatimiz jamiyatda totuvlikni ta'minlashni maqsad qilib

qo‘ygan ekan, buni gender tengliksiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Ishonchim komilki, tez orada bu ish doimiy va uzoq muddatli natijalar beradi”.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

Xulosa qilib aytganda, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirish mamlakatimizda amalga oshiralayotgan islohotlarning muhim omili hisoblanadi. Zero, ayol – oila ustuni va jamiyat ko‘rki. Oilalarimiz tinch va farovon bo‘lsa, jamiyatimiz, davlatimiz ham mustahkam oilalar negiziga qurilgan davlat bo‘ladi. yangilanayotgan O‘zbekistonda gender tenglik masalasi jamiyat rivojida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xotin-qizlarning oilada, jamiyatda, qolaversa, davlat boshqaruvidagi faolligini oshirishga alohida e‘tibor qaratilayotgani natijasida ijtimoiy munosabatlarda ham, qonunchilikda ham katta o‘zgarishlar ro‘y bermoqda.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-“Ўзбекистон”, Тошкент, 2019 йил, 17-бет.
2. Қаранг:“Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида”ги (ЎРҚ-562-сон) ва “Хотин қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги (ЎРҚ-561-сон) Ўзбекистон Республикасининг Қонунлари. 02.09. 2029 й.
3. “2030 йилга қадар Ўзбекистон Республикасида гендер тенгликка эришиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг қарори, 28.05.2021 й., СҚ-297-IV-сон.
4. Ўша жойда.
5. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Халқаро хотин-қизлар кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. – “Халқ сўзи”, 7-март, 2022 й.
6. <https://yuz.uz/news/tanzila-narbaeva-gender-tenglik-yangi-ozbekiston-ustuvor-yonalishining-ajralmas-qismiga-aylandi>
7. Sadikova, D. A. (2023). TEACHING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE IN THE MODERN STUDY OUTLOOK: TEACHING DICTIONARIES. World of Scientific news in Science, 1(2), 104-115.
8. Kaipbergenova, D. (2017). THE IMPORTANCE OF MATERIAL DESIGNING IN LANGUAGE TEACHING. ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 34(3), 62-63.
9. Kaipbergenova, D. (2016). ШЕТ ТИЛИ О‘QITUVCHILARINING KASBIY VAZIFALARI VA PEDAGOGIC MAHORATI HAQIDA. ВЕСТНИК

КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 33(4), 48-50.

10. Каипбергенова, Д. О. (2020). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАКТИКИ ОРГАНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ НА ОСНОВЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ. In Инновационное развитие: потенциал науки и современного образования (pp. 211-213).

11. Каипбергенова, Д. О. (2016). The role of language learning strategies in learning foreign languages. Молодой ученый, (12-4), 83-85.

12. Orakbaevna, K. D. (2023). MAMLAKATIMIZDA CHET TILLARINI O'RGANISHDAGI ZAMONAVIY METOD VA METODOLIYA. Научный Фокус, 1(1), 1472-1478.

13. Orakbaevna, K. D. (2023). GLABALLASHUV DAVRIDA TA'LIM VA TARBIYANING UZVIYILIGI. Научный Фокус, 1(1), 1466-1471.

14. Kaipbergenova, D. (2023). BUGUNGI KUNDAGI MAMLAKATIMIZDA TA'LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR VA ULARNING NATIJALARI. World scientific research journal, 15(2), 3-7.

15. Каипбергенова, Д., & Жуманиёзова, Н. С. (2023). БУГУНГИ КУН ТАЛАБА ЁШЛАРИДА АХЛОҚИЙ ДУНЁҚАРАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(5), 652-668.

МИЛЛИЙ ЮКСАЛИШДА ЭТНОМАДАНИЯТНИНГ ЎРНИ

ИШИМОВ Азамат Мамедович

Технология Менежмент Сингапур Институти

"Тиллар ва ижтимоий-гуманитар фанлар" кафедраси

катта ўқитувчиси

E-mail: azamatishimov30@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Мақолада мафкуравий курашлар жараёнида дунё миқёсида ахборот оқимининг кучайиши ва турли сохта қадриятларнинг оммалашуви натижасида ўзлигини сақлаб қолишга интилаётган ўзбек этномаданияти ҳамда ундаги фундаментал аҳамиятга эга гоялар, қадриятлар, қарашлар бугунги миллий гоя ва мафкуранинг долзарблиги масаласи, Миллатнинг ўзини - ўзи англаши , муайян моддий ва маънавий қадриятларнинг таъини сифатида тасдиқлаши, унинг муайян этник бирликка, давлатга, тилга, маданият, урф-одат, анъаналар ва қадриятларига мансублигини тушуниб етиши ҳамда уларни ривожлантириши, бойитиши заруриятини ва аниқ йўллари аниқлашидир, масаласи таҳлил қилинган. Шунингдек бугунги кунда миллий қадриятларни сақлаш ва келажак авлодга етказиш масаласининг аҳамияти унинг фалсафий-илмий асослари келтирилган.

Калит сўзлар: Мафкура, қадрият, ахборот оқими, гоялар, қарашлар, миллий гоя, урф-одат, анъаналар, этномаданият, этноэстетик мерос, ахборот хуружлари, “оммавий маданият”, глобаллашув жараёни, мафкуравий полигон, геосиёсий вазият, маънавий инқироз, мафкуравий кураш.

THE ROLE OF ETHNOCULTURE IN NATIONAL DEVELOPMENT

ABSTRACT

The article analyzes the issue of the relevance of the Uzbek ethnoculture and its fundamental ideas, values, and views, which are striving to preserve their identity in the process of ideological struggles as a result of the intensification of the information flow on a global scale and the spread of various false values, the relevance of the national idea and ideology today, the self-awareness of the Nation, its affirmation as a carrier of certain material and spiritual values, its belonging to a certain ethnic unity, state, language, culture, customs, traditions and values, and the need and specific ways to develop and enrich them. Also, the importance of the issue

of preserving national values and passing them on to future generations today is presented, its philosophical and scientific foundations are presented.

Key words: Ideology, value, information flow, ideas, views, national idea, tradition, traditions, ethnoculture, ethnoaesthetic heritage, information attacks, "mass culture", Globalization process, ideological polygon, geopolitical situation, Spiritual crisis, ideological struggle.

МЕСТО ЭТНОКУЛЬТУРЫ В НАЦИОНАЛЬНОМ РАЗВИТИИ АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается вопрос актуальности узбекской этнокультуры и ее основополагающих идей, ценностей и взглядов в процессе идеологической борьбы, в результате усиления информационного потока в мировом масштабе и распространения различных ложных ценностей, актуальность национальной идеи и идеологии сегодня, самосознание нации, определенные материальные и Проблемы утверждения себя как носителя духовных ценностей, осознание своей принадлежности к определенному этническому единству, государству, языку, культуре, Анализируются обычаи, традиции и ценности, а также понимание необходимости и конкретных путей их развития и обогащения. Также представлена важность сохранения национальных ценностей и передачи их будущим поколениям сегодня, ее философские и научные основы.

Ключевые слова: Идеология, ценности, информационный поток, идеи, взгляды, национальная идея, обычаи, традиции, этнокультура, этноэстетическое наследие, информационные атаки, «массовая культура», Процесс глобализации, идеологический полигон, геополитическая ситуация, Духовный кризис, идеологическая борьба.

КИРИШ

Янги Ўзбекистонда амалга оширилаётган барча ислохотлар замирида “Миллий тикланишдан миллий юксалиш сари” ҳаётбахш ғоя мужассам. “Ўзбек миллий маданияти ўз ўзаги асосида шаклланган. Шундай экан, ўзбек этномаданияти ҳамда ундаги фундаментал аҳамиятга эга ғоялар, қадриятлар, қарашлар бугунги миллий ғоя ва мафкуранинг ҳам илдизидир. Шунинг учун миллий ғоя ва мафкура мазмунида ифодаланган фундаментал қадриятлар,

концептуал қарашларни этномаданиятдан, этномаданий ва этноэстетик меросдан излаш керак”³⁶.

Ижтимоий ҳаётда рационалликдан кўра англалмаган, тасодифий, ҳатто деструктив ҳодисалар кўп. Ижтимоий-тарихий тажриба кўрсатадики, ҳеч бир жамият ушбу тасодифий ҳоллардан батамом қафолатланган, ҳимоя қилинган эмас, аслида ҳаётнинг қизиқарли ва сирли ҳодиса эканлиги ана шундай кутилмаган ҳодисаларнинг мавжудлиги боисдир. Жамият бир босқичдан иккинчи, бутунлай бошқа тараққиёт босқичига ўтаётганида тасодифийлик, гоҳо англаманг пессимизм ёки бузғунчилик авж олиш хусусиятига эга. Ушбу салбий ҳоллардан, ҳодисалардан жамиятни давлат асрай олади³⁷.

Мамлакатимизнинг Биринчи Президенти Ислам Каримов бугунги мафкуравий курашлар, бузғунчи ғоялар таҳдидини таҳлил қилар экан, тоталитар тузум емирилганидан кейин дунёнинг қутбларга бўлиниши барҳам топса-да, шу туфайли у хавфсизроқ, барқарорроқ, собитқадамроқ бўлиб қолмаганига эътибор қаратади. “Кейинги йилларда – деб таъкидлайди у, бутун дунё миқёсида ва минтақалар даражасида вужудга келаётган ташқи муносабатларни танқидий таҳлил қилиш ва энг аввало: ...миллий ўзликни англашнинг фаол жонланиши ҳамда миллатлар ва айрим элатларнинг ўз тақдирини ўзи белгилашга интилиши; этник ва миллатлараро зиддиятларнинг сақланиб қолаётганлиги бизни қуршаб турган олам ғоят мураккаб ва муаммоли бўлиб келди, шундай бўлиб қолмоқда ва яқин истиқболда ҳам шундай бўлиб қолажак”³⁸.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Глобаллашув жараёнида дунё миқёсида ахборот оқимининг кучайиши ва турли сохта қадриятларнинг оммалашуви, айниқса, Ғарб оламида кўзга ташланаётган маънавий инқироз ғарбона турмуш-тарзи ва қадриятларни, “оммавий маданият” намуналарини тарғиб этиш орқали ахлоқий маданий ва маънавий қадриятларимизга, ёшларимизнинг онг-шуурига таъсир кўрсатмоқда³⁹. Глобаллашув аста-секин турли мамлакатларнинг биргаликдаги, келишилган қарорларига, у ёки бу умумий манфаатларнинг шаклланишига

³⁶ Нишанова О. Ўзбек этномаданиятининг эстетик моҳияти ва функциялари. 09.00.02 – Онг, маданият ва амалиёт шакллари фалсафаси (Эстетика) Фалсафа фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. –Тошкент: , 2016. –Б.55

³⁷ Қўчқоров В. Ўзбекистонда ижтимоий-сиёсий ҳаётни демократиялаш жараёнида миллий ўзликни англаш муаммоси (сиёсий-фалсафий тадқиқот) 09.00.10 – сиёсат фалсафаси ихтисослиги бўйича сиёсий фанлар доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. - Тошкент – 2007.-Б. 181

³⁸ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида: Т. 6. – Тошкент: Ўзбекистон, 1998. –Б. 30

³⁹ Маънавият асосий тушунчалар изоҳли луғати / Тузувчи ва масъул муҳаррир Қ.Назаров. –Т.: Ғ.Фулом номидаги НМИУ, 2009. –Б.639

олиб келиши мумкин, ва ҳеч бўлмаганда жаҳон иқтисодиёти етакчиларининг эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда дунёнинг тобора кенгроқ майдонларида барқарор ривожланиши мумкин. “Таҳлиллар кўрсатмоқдаки, гегемонлик хоҳишидан воз кеча олмаётган айрим давлатлар ҳали-ҳануз ривожланаётган мамлакатларни ўз таъсирига олишга уринмоқда, империячилик кайфиятидаги арбоблар демократик ғоялар экспорти завқига берилиб кетиб, баъзида давр синовидан омон чиққан миллий қадриятларга нописандлик қилмоқда. Геосиёсий мақсадларни кўзлаб амалга оширилаётган ахборот хуружлари ижтимоий тармоқларга кўчмоқда”⁴⁰.

Шу билан бирга бугунги кунга келиб миллий уйғониш руҳи, миллий ғоя ҳаётимизга тобора чуқурроқ сингиб бормоқда. Шу ўринда эслатиб ўтмоқ жоизки, фуқаролар руҳиятида, тафаккурида ўзгариш бўлмас экан, тараққиёт ҳақида гапириш мушкул. Руҳият ва қарашлар ислоҳ қилинмас экан, янги давлат ва жамият барпо этиш ғояси ҳам самарасиз бўлади. Чунки одамларнинг онги ва турмушига кўплаб йиллар мобайнида зўравонлик йўли билан сингдирилган нарсаларни бир зумда ўзгартириш мумкин эмас. С.Отамуратов тўғри таъкидлаганидек, “Миллатнинг (элатнинг) ўзини - ўзи реал мавжуд субъект, муайян моддий ва маънавий қадриятларнинг ташувчи сифатида тасдиқлаши, унинг муайян этник бирликка, давлатга (тор ва кенг маънода), тилга, маданият, урф-одат, анъаналар ва қадриятларига мансублигини тушуниб етиши ҳамда уларни ривожлантириш, бойитиш заруриятини ва аниқ йўллариини англашидир”⁴¹.

Ҳозирги даврда мафкуравий полигонларнинг ўзига хос хусусиятлари тамаддун ўзгаришлари билан уйғунлашувида кўзга ташланмоқда. Бир нарса аниқ бўлиб қолди: тамаддун инқироzi бир бутун яхлитлик сифатидаги бутун дунё ҳамжамияти мавжудлигини хатар остида қолдирмоқда. Мазкур инқироз турлича кўринишларга эга.

Биринчидан, бу янги геосиёсий вазиятдаги халқаро муносабатлар тизими инқироzi икки қутбли дунёнинг бир қутблилик дунёга айланишидир. Унинг хатарли оқибатларидан бири ядровий (ва демак радиацион) хатарлар таҳдиди, шунингдек, миллатларнинг тирик қолиш учун кураши ва ҳудудлар ҳамда ер куррасининг тугаб бораётган табиий захираларини тақсимлаб олиш учун глобал рақобати кескинлашуви билан боғлиқ “экологик можаролар ва

⁴⁰ Муродова. Ш. Ижтимоий тармоқ “сўқмоқ”лари//. – Тафаккур-2013. 4-сон Б. 21.

⁴¹ ¹Атамуратов С.А. Национальная культура и национальное самосознание в процессе обновления общества (социально-философский аспект): Дис. ... д-ра филос. наук.-Т., 1992.-С.50

урушларнинг XXI асрда сақланиб қолаётгани”дир. Бу каби хавф-хатарларни қўзғатувчи ғоялар “мафкуравий полигонлар”да янада ривожлантирилмоқда.

Иккинчидан, бу технологик инқироздир, чунки етакчи мамлакатларнинг Айниқса, ахборот инқилоби мафкуравий полигонлардаги курашни янада жадаллаштириб юборди.

Учинчидан, бу саноатлашув тамойиллари асосида шаклланган ҳамда бутун оламни глобал экологик ҳамда иқлим ҳалокати ёқасига олиб келиб қўйган табиатга нисбатан “ишғолчилик” инқирозидир.

Ва ниҳоят, инсонинг ўзидаги инқироз. Бу ўринда гап, энг аввало, инсон ҳаёти ва саломатлигига бўлган таҳдидлар ва уларга мослашув салоҳияти етарли эмаслиги ҳақида бормоқда.

Мамлакатимиз мана шундай мафкуравий курашлар майдонининг бир қисми экан, мафкура соҳасидаги мутахассислар унда кечаётган мафкуравий кураш, уларнинг таъсирини юмшатиш, ижтимоий маданий муҳитда мафкуравий муаммоларини ҳал қилиш билан фаол шуғулланмоқдалар. Бу жараёнларнинг турли жиҳатларини тадқиқ қилган ишларнинг устувор жиҳатлари қуйидагиларда акс этмоқда:

жамиятда маънавий-мафкуравий бўшлиқларининг олдини олиш, ижтимоий онгнинг вазиятга мос келган ҳолда миллий ғоямизни сингдиришнинг асосий объектига айланиб бораётгани;

фуқароларнинг жамоавийлик руҳи, индивидуализмнинг паст даражаси, одамлардаги ҳокимиятга нисбатан ишонч жамиятдаги глобал маданий ғарблалашувни бартараф этувчи омилга айланиб бормоқда. Миллий анъаналарга нисбатан глобал тизимли ўзгаришлар тарафдорлари бўлган концепцияларнинг очикдан очик душманлиги ислохотларни қадрсизлангшани ва ҳатто уларни буткул қарама-қарши натижаларга олиб келгани;

миллийликка ёт бўлган мафкуравий таҳдидлар натижасида айрим ҳолларда ёшларда ижтимоий қарама-қаршиликка айланаётган ижтимоий психологик бегоналалашув шаклланмоқда, этник гуруҳга мансублик шаклланиш жараёнининг айрим жиҳатлари назоратдан четда қолиши оқибатида маргинал қатламларнинг ўсиши юз бераётгани таъкидланмоқда.

Шу ўринда таъкидлаш керакки, миллий менталитетни суиистеъмол қилиш, уни мутлақлаштириш, шахсий, гуруҳий манфаатларга бўйсундиришга интилиш жамиятнинг ривожини учун зарарли ва хатарли эканлигини тарихнинг ўз тасдиқлаб турибди. Миллий менталитетимиз халқимизнинг кўп асрлик тарихининг онгимиз, феълимиздаги муҳридир. У суяк-суягимизга, қон-қонимизга сингиб кетган, дунёқарашимиз, имон-эътиқодимизга айланиб кетган.

Шунинг учун ҳам Ш.Мадаева “миллий менталитетда демократик тафаккурнинг шаклланиши хусусиятларини ўрганишда психологик ва этнологик йўналишдаги эмпирик материалларидан фойдаланиш методи”⁴² муҳим аҳамиятга эга, деб таъкидлайди.

Ҳар бир давлат ўз тараққиёт йўлини белгилашда миллий менталитетидаги асосий хусусиятларни, ундаги фазилат ва иллатларни мукамал ўрганиши ва чиқарилган хулосаларга таяниб миллий демократик тараққиёт тамойилларни ишлаб чиқиш зарур. “Инсон ҳамиша ўз ҳаётий фаолияти, жамият, давлат, атрофдагиларга муносабатда муайян ғояга эҳтиёж сезади. Бинобарин, инсон ўз эҳтиёжлари талабига жавоб берадиган фикрларни қабул қилади. Аммо шуни таъкидлаш жоизки, бу ғоялар жамиятда қарор топган ахлоқий, сиёсий, бадий, эстетик меъёрлардан ташқари бўла олмайди. Ғоя инсоннинг яшаш ва ривожланишига хизмат қилиши учун, энг аввало, ўз субъекти, истеъмолчиси бўлган халқ, миллат манфаатларини ифодалаши, унинг ахлоқий эҳтиёжларини ўзида акс эттириши зарур”⁴³. Бу ўринда гап ўзбек халқига хос, унинг этномаданиятидан чуқур жой олган ахлоқий-маънавий мерос, қадриятлар ҳақида кетмоқда.

Маънавий инқироз ва мафкуравий кураш шароитида жамият мафкурасини шакллантиришга фақат миллий-маданий асосга таянгандагина муваффақиятга эришиш мумкинлигини мавжуд вазиятнинг ўзи исботлаб турибди. Миллий анъаналарни сунъий тарзда четлаб ўтишга уриниш доимо муваффақиятсизлик билан тугайди. Бу борада мумтоз ишларда ҳам, замонавий тадқиқотларда ҳам сўз юритилган. Жамиятдаги ислохотлар билан боғлиқ ҳодисалар миллий онга бегона бўлган қадриятларни сунъий равишда тикиштириш йўли билан этномаданий ўзига хосликларни назардан қочириш қандай ҳалокатли оқибатларга олиб келишини собиқ Иттифоқ тажрибаси яққол кўрсатиб берди.

Тарихий тараққиётнинг ҳозирги босқичида инсониятнинг мавжудлигини шубҳа остига қўйган глобал инқирозлар (антропологик, экологик) ва ҳал этилмаган ижтимоий қарама-қаршиликларнинг кучайиши (масалан, терроризм муаммоси) “ҳақиқий” натижаларидир. Бу муаммоларнинг аксарияти глобал миқёсда намоён бўлмоқда. В. Алимасов бу ҳақида куйидагиларни ёзади: “Глобал муаммолардан бири диний, эътиқодий, миллий зиддиятларни авж олишга қарши курашдир. БМТнинг маълумотларига кўра ер юзидаги аҳолининг 75 % зиёди у ёки бу динга эътиқод қилади. Собиқ СССР нинг тарқатилиши билан диндорлар сони янада ошган, бу шубҳасиз. Айниқса ижтимоий ҳаётда

⁴² Мадаева Ш. Миллий менталитет ва демократия.-Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ нашриёти. 2007. –Б. 39

⁴³ Бойтемирова З. Ахлоқий эҳтиёжлар. –Тошкент: Фан, 2007. –Б. 95

авж олаётган иқтисодий тенгсизликлар халқ бойликларининг айрим гуруҳлар қўлида тўпланиб қолаётгани демократияга шахс эркинлигига қарши уюштирилаётган тажовузлар кўпгина давлатларга кишиларни нажотни ғайри ҳаётий кучлардан излашга ундамоқда. Тўғри эътиқод қилувчилар сонининг ошиши зиддиятларга, низоларга асос бўлиши мумкин эмас. Бироқ ушбу омилнинг мавжудлигини ҳам эсдан чиқариб бўлмайди, чунки баъзи давлатларда (Покистон, Афғонистон, Эрон, Ироқ, Саудия Арабистони ва бошқалар) Шарқ билан Ғарб ўртасидаги таффовутларга диний, эътиқодий тус беришга интилаётган кучлар мавжуддир”⁴⁴.

Этномаданиятдаги яна бир тушунча этник ўз-ўзини англашдир. Этносиёсий ёндашиш нуқтаи назаридан бу тўғридир. «Миллий ўзликни англаш,- деб ёзади В.Қўчқоров, – миллатнинг ижтимоий-сиёсий жараёнларга, жамият ва давлатни бошқаришга қаратилган ислохотларга, тараққиёт моделларига, жамиятнинг келажагига оид этносиёсий муносабатлар ҳамдир. Бу муносабатлар миллатнинг, фуқаролар ўз сиёсий-ҳуқуқий имкониятларини рўёбга чиқаришида, яъни ижтимоий-сиёсий ҳаётда ўз манфаатларини ҳимоя этувчи субъектлар сифатида қатнашишида намоён бўлади»⁴⁵.

Профессор Ж.Бахронов фикрича, “Шахснинг миллий ўзлигини англаши деганда, аввало, муайян миллатга (этник бирликка) мансубликни, мазкур миллатнинг инсоният тараққиётидаги тарихий ўрнини билиш, миллий қадриятларга садоқат, ўз миллати (этноси) нинг ҳозирги кундаги эҳтиёжлари ва манфаатларини англаши, унинг келгусидаги ривожланиш йўллари билиши ҳамда шу мақсадда виждонан хизмат қилиши тушунилади”³. Шунинг учун ҳам П.Т. Худойбергенова “кишиларнинг турмуш тарзида мустаҳкам ўрин олган ўзгаришларгина прогрессив аҳамиятга эга. Шунинг учун ижтимоий муносабатларда мустақиллик йилларида рўй берган ўзгаришларнинг моҳияти ва кўламини тўғри англаш, объектив баҳолаш учун энг аввало халқнинг, миллатнинг турмуш тарзини тадқиқ этиш лозим”⁴⁶, деб ҳисоблайди.

“Ўзбекистонликларнинг миллий ўзлиги” номли монография тайёрланган эди. Унда барча ўзбекистонликларнинг ўзлигини ҳис этиши, миллий ўзликнинг шарт-шароитлари, омиллари ва андозалари аниқланган⁴⁷. Шунингдек, мазкур

⁴⁴ Алимасов В. Тинчлик маданияти ва унинг глобал муаммолари // Мустақил Ўзбекистон: Фалсафа фанларининг долзарб муаммолари (маърузаларнинг қисқача матнлари 2002 йил 5 июнь). Республика VIII илмий-назарий конференцияси. – Т.: И.Мўминов номидаги Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2002. – Б. 39.

⁴⁵ Қўчқоров В. Миллий ўзликни англаш ва ижтимоий-сиёсий жараёнлар. –Тошкент: Akademiya, 2007. -6 б.

⁴⁶ Абдираззаков А. А. Национально-духовные ценности и их место в национальном самосознании нации: Автореф. дис. ... канд. филос. наук.-Т., 1995. -159с.

⁴⁷ Худойбергенова П.Т. Миллий турмуш тарзи, унинг мустақиллик йилларида тараққиёт хусусиятлари. Фалс. фан. номз. дисс. автореф. - Тошкент: 2006. –Б.3.

⁴⁷ Бекмуродов М. Миллий менталитет ва раҳбар маънавияти,. –Т., Адолат, 2003. –Б. 127

Марказ томонидан 2003 йилда «Ўзбекистон - умумий уйимиз» мавзусида ўтказилган социологик сўров натижаларига кўра, респондентлар «Сизнинг фикрингизча, қуйида келтирилган салбий ҳолатлардан қайси бири Ўзбекистонга катта хавф туғдиради ва бизнинг умумий уйимизда осойишта ҳаёт кечиришга халақит беради?» деган саволга диний экстремизм ва терроризм деб жавоб берганлар⁴⁸.

Миллий ўзликни англаш юксак ижтимоий ютуқларга эришишни таъминлабгина қолмасдан, айрим ҳолларда турли низолар ва ҳалокатлар сабабига айланиши ҳам мумкин. Шунинг учун миллий ўзликни англашнинг шакллари ва ўзига хосликларини ўрганиш замонавий ижтимоий тафаккурнинг муҳим вазифасидир. Шу нуқтаи назардан юртимизда демократик жамият қуриш жараёнидаги кўп миллатлилиқ шароитларида миллий ўзликни англаш, унинг намоён бўлиш шакллари муаммоси ўта долзарб бўлиб қолмоқда. Мутахассисларнинг фикрича, этник ўзликни англаш жараёни турли шаклларга эга бўлиши мумкин: а) билиш орқали ўзликни англаш; б) ҳиссий мақсадга йўналтирилган ўзликни англаш; в) бошқарув орқали ўзликни англаш йўлларида намоён бўлади⁴⁹.

Ҳозирги вақтда мафкура маънавий ва ишлаб чиариши ҳам мақсадлар ҳимоясини, ҳам уларни амалга ошириш технологияларидан иборат бўлган идеал намуналар орқали воқеъликни ўзгартириш вазифалари билан бу ерда чамбарчас боғлангандир. Ўзининг функционал моҳиятига кўра мафкура соф маънавий ёки амалий-маънавий ҳодиса сифатида баҳоланиши мумкин эмас. У инсон фаолиятини сифатида акс эттирувчи (аралаш) синкретик ҳосиладир. “Миллий ғоя, этник илдизлари, тарихи, маданияти, она юрти, эътиқоди, маънавияти, иқтисодий ҳаёти, қадриятлари, анъана ва урф-одатлари бир бўлган, қондош, жондош кишиларни муайян мақсадлар ва манфаатлар йўлида бирлаштириб, фаолиятини муштараклаштириб, йўналтириб турувчи руҳий омилдир”⁵⁰. Миллий ғоянинг бирлаштирувчи, этнослар ва элатларни аниқ, стратегик мақсадларга йўналтирувчи хусусияти этномаданиятдаги интеграцияда, умумийлик ва муштаракликда ўз аксини топган.

Кундалик фаолиятда мафкура мақомини қамраб олувчи мавзулар соҳасини тадқиқ қилиш омилларнинг икки гуруҳи: ижтимоий фаолиятда мафкура

⁴⁸ Маманазаров Н. Мустақиллик ва миллий-этник жараёнлар. –Т., «Ижтимоий фикр» ЖФЎМ, 2004. –Б. 45-46

⁴⁹ Одинаева З. Ўзбек миллий идентиклиги аксиологик тамойиллари ва қонуниятларига фалсафий-концептуал ёндашув // Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация –Тошкент: 2021. –Б.97

⁵⁰ Юсупов Э. Миллий ғоя ва мафкура: моҳияти, ижтимоий-тарихий илдизлари, аҳамияти. – Шимкент, 2001. –Б. 37

борасидаги узук-юлуқ асоссиз фикрлардан қутилиш зарурати; мафкуранинг ижобий ижтимоий яратувчиликка асос яратувчи, фуқароларни сафарбар қилиш хислатларидан фойдаланиш заруратидан келиб чиқади.

Маънавий ва маънавий-амалий мажмуа сифатидаги мафкурани ҳис қилишга бўлган доимий қизиқиш инсониятнинг сийқаси чиққан тарихига қизиқишдан келиб чиқаётгани йўқ. Мақсадга йўналтирувчи, ташаббусга ундовчи рағбатлантирувчи ролга эга бўлган “ҳақиқатни субъектив эътироф этиш”нинг назарий-ўрганиш талабларига жавоб берган ҳолда мафкура ўта қудратли кучга эга. Нафақат “илмий бўлмаган” ғоялар издошлари Кампанелладан Соловьевга қадар бўлган илоҳий салтанат лойиҳаси сифатидаги таърифни келтиришнинг ўзи етарлидир. Позитивизм ва изм сифатидаги онгнинг ҳаёлий кўринишига эга бўлган бу муросасиз курашчиларнинг қарашларида ички “мафкуравий” қардошлик борлигини таъкидлаш жоиз. Тарихнинг асосий далилларини ўрганган ҳолда Милл худди алгебрадаги сингари чексиз қаторлардаги бир неча аъзони аниқлаган ҳолда “аъзоларнинг ҳар қандай миқдори қаторнинг навбатдаги бўғини қандай бўлишини ва уларнинг шаклланишидаги доимийлик тамойилини кашф қилиш” га имкон берадиган тараққиётнинг мажбурловчи қонуни бир кун келиб қарор топишини тахмин қилган эди.

Инсоният тарихида кузатилганидек, мафкура ва мафкурадаги хатолар ўта қимматга тушади. Бунга Ўзбекистонда охири ўйланмай амалга оширилган воқеалар мисол бўла олади. Буни ёдда тутган ҳолда ҳаётни мафкурасиз қўйиб бўлмаслигини (инсон бир нарсага интилиб яшаши боис маънавият бўшлиққа тоқат қила олмайди, у нафратланиш шакли бўлган тубан бепарволик билан тўлиши мумкин) унутмаслик лозим. “Четда нима ялтироқ бўлиб кўринса, ўшанинг орқасидан чопиш, хорижники экан, деб унга қуллуқ қилиш, бошқаларга кўр-кўрона эргашиш бизга ярашмайди. Айниқса, маънавият соҳасида. Афсуски, кейинги пайтда бу борада четнинг таъсири, таъбир жоиз бўлса, “импорт”нинг ҳажми ошиб кетмоқда. Маънавий ҳаётимизда бўшашиш, бўшлиқ сезилмоқда”⁵¹.

Ёзаётганидек умр кечир, қандай умр кечираётган бўлсанг шундай ёз, акс ҳолда созинг оҳанглари сохта бўлиб чиқади деб васият қилган эди К.Батюшков, янгича мафкуранинг қимматли негизи мана шундай бўлиши лозим. Бу ерда авторитар, шак-шубҳага йўл қўймайдиган онгнинг эмас ва фуқароларча масъул онг мафкураси назарда тутилмоқда.

⁵¹Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси –Тошкент, Ўзбекистон, 2021. –Б. 269

Шундай қилиб, барибир илмий оқлаш усулига келдик. “Эътиқод” дан фарқли ўлароқ “мафкура” тадқиқот услубиятига яқин воситалар ёрдамида яратилади. Ишнинг моҳияти мана шунда. Мафкура илмий бўлиши мумкин эмас, у илмий асосланган бўлиши мумкин. Юқорида келтирилган фикрлар идеократияга (онгли ғояларга асосланган тизим) нисбатан тегишли урғулар қўйишга имкон беради. Ижтимоий қурилишнинг мазмундор асоси сифатидаги идеократия бўлиши мумкин эмас. Бунинг маъноси йўқ. Шундай бўлсада Ватанни соғлом ҳис этиш сифатидаги мафкура бўлиши мумкин. “Шу сабабли, ҳозирги вақтда ижтимоий-маънавий муҳитни илмий асосда таҳлил қилиб, уни яхшилаш, такомиллаштириш бўйича самарали механизмларни ишга солишни даврнинг ўзи талаб этмоқда. Жамиятимизда маънавий-маърифий ишлар шундай асосда йўлга қўйилмагани учун ҳам улар қўйилган натижани бермаяпти”⁵².

Ўз ерига ҳурмат, ўз халқининг ўзига хос тарихий ҳаётига ва уйғун ривожланишга бўлган ҳуқуқини эътироф этиш, олдимизда ҳар нарса яшаш мумкин бўлган жонсиз материал эмас, балки буюк, ўзига хос, қудратли халқ турганлигини доимо ёдда тутиш мафкурага асос бўлиши мумкин. Сўзнинг аниқ маъносида умуммиллий мафкура замонавий тушунишда ўзини улуғлашни эмас балки Ўзбекистон ва унинг халқи ўзига етарли эканли борасидаги ғояни қайд қилади, бошқаларга етказди. Ўзбекистонга ваъз-насиҳатлар, қуруқ шиорлар, бажарилмайдиган ваъдалар керак эмас, балки кишиларда ўз шаъни, ҳуқуқлари, соғлом фикр ва адолатга мос келадиган қонунлар ҳиссини уйғотиш зарур. Гоҳ ашаддийлик, гоҳ бўйсунувчанлик ҳиссига тўла диндорлик, тобеълик, иккинчи тоифа кишиларга, учинчи жаҳон мамлакатлари гуруҳига мансублик ҳиссларини улоқтириб ташлаш зарур.

Дунёни маданий тақсимланиши ниҳоясига етгани йўқ (агар етган бўлса Ўзбекистон олдида истикболсиз ғарбга бўйсунуш ёки шарққа юз буриш турган бўлади), бу ўзбек йўлининг мустақил бўлиши зарурлиги муаммосини кўтаришга имкон беради. Аммо бу йўлни романтик-патриархал иборалар билан талқин қилиб бўлмайди. Миллий ғоя – Ватанга муҳаббат, унда инсон орзу-умидлари амалга ошишини кўриш истагида, ушбу буюк иш учун ўз кучларини сафарбар қилишда намоён бўлади. Жамиятнинг миллий мафкурасида акс этадиган ва ифодаланадиган “Ўзбекистон - ягона Ватан” деган миллий ғоянинг моҳияти мана шунда.

Ҳозирча тарихий ривожланиш билан миллий фарқларни текислаб бўлмаслиги, миллий мансублик қарашлари муҳим бўлганлиги боис миллий

⁵²Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси –Тошкент, Ўзбекистон, 2021. –Б. 269

манфаатларни алоҳида эътибор билан ватанпарварлик туйғулари устида барпо этаётган миллий мафкура айнан шу масалани кўтармоқда: Ўзбекистонликлар учун Ўзбекистон манфаатларидан юксакроқ манфаатлар бўлиши мумкин эмас; ҳеч қачон унинг манфаатларини қурбон қилиб бўлмайди.

Миллий ўзликнинг шаклланиши аввало, миллат ҳаётий фаолиятининг мақсад ва марраларини белгилайди, унинг ўз ғоялари, мафкураси, назарий тилда айтсак, ўз концепциясининг шаклланиши билан узвий боғлиқдир. М.И.Беляевнинг фикрига кўра, бутун инсоният яхлит организмда ҳар бир миллатнинг ўз ўрнини белгилайдиган ғояси бўлиши керак ва миллатнинг ғояси давлат қурувчанликдадир⁵³. Бизнингча, ўтмиш маънавий қадриятларимиздан келиб чиқиб ҳозирги миллий ғоямиз асосига қўйилган “комил инсонлар жамиятини қуриш” ғояси бундан анча кенг ва чуқур.

Миллий ўзликни англаш ўз тузилмаси ва мафкуравий майдонлардаги бузғунчи ғояларга қарши кураш шаклига кўра – мураккаб ҳодиса бўлиб, уни ўрганиш ялпи, фанлараро ёндашувни тақозо этади. Кейинги йилларда ўтказилган махсус илмий-тадқиқотлар чоп этилган асарлар Ўзбекистонда бу борада ҳақиқий миллий уйғониш рўй берганини кўрсатади. Масалан, ижтимоий-гуманитар соҳаларда миллий ўзликни англаш мавзуси билан боғлиқ 70 дан зиёд диссертация ҳимоя қилинди, 400дан зиёд монография чоп этилди⁵⁴.

Жамият аъзолари томонидан ўз миллатининг ўзига хос жиҳатларини ўзлаштириш даражаси унинг ўзлигини англаш хусусиятини белгилаб беради. Миллатнинг ўзликни англаш тузилмаси сиёсий ва ижтимоий ўзгаришларга нисбатан бир мунча консерватив ва барқарордир. Х.С.Жуманиёзов эса, барча ижтимоий ҳодисалар сингари миллат ҳам унинг маданияти ҳам ташқи дунёдан узилган ҳолда ривожлана олмайди⁵⁵, деб ҳисоблайди.

Миллий ўзликни англаш – бу шахснинг ўзи тўғрисида муайян миллат вакили сифатидаги барқарор анланган ва бетакрорлигини ҳис этадиган тасаввурлари тизимидир. Мазкур тушунчани кенг маънода ифодаланганда, у миллий жамият вакиллариининг ўз ривожининг ўтмиши, бугунги куни ва келажаги тўғрисидаги, бошқа ҳамжамятлар орасидаги ўрни ва вазифаси ҳамда улар билан ўзаро муносабатлари хусусияти тўғрисидаги тасаввурларининг ўзига хос мазмуни даражаси ва хусусиятларини акс эттирувчи қарашлар, билимлар, баҳолар, мақсадлар мажмуидир. Миллий ўзликни англаш

⁵³ Беляев М.И. Концепция русского национально государства. – М., 2006. –С. 39

⁵⁴ Мусаев Ф. Эл нетиб топқай мениким... // Тафаккур, 2015. 1-сон -Б. 23

⁵⁵ Жуманиёзов Х.С. Мустақиллик ва миллий ривожланишнинг маънавий-мафкуравий салоҳиятни шакллантириш муаммолари. Сиёсий фанлар номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Т, 2000. –Б. 65

миллатнинг муайян вакиллари томонидан умуммиллий онглилик унсурларини ўзлаштириш даражасини ҳам акс эттиради.

Миллий ўзликни англаш борасидаги қарашнинг асл эпистемологик сабаби “таҳлилчилар эътиборининг “гуруҳларни тузиш”га ва таснифлаш, тоифаларга ажратиш ва идентификация қилиш каби ”гуруҳлаштирувчи” фаолиятга кўчиришдан иборат. Ва бу каби кўп сонли ҳамда ҳар ерда учрайдиган тоифаларга ажратиш ҳаракатларидан ташқарида алоҳида гуруҳлар мавжуд бўлмайди. “Ирқ, миллатга ёки элатга мансублик – деб таъкидлайди Брубейкер, — фақат идрокларда, талқинларда, тасаввурларда, таснифларда, тоифаларда ва идентификацияларда мавжуд бўлади ва фақат улар орқали зохирдир. Улар дунёдаги буюмлар эмас, балки дунёга қарашлар, нуқтаи назарлардир, онтологик эмас, балки эпистемологик воқеликлардир⁵⁶.

Миллий ўзликни англаш миллий онгнинг асосидир. Миллий ўзликни англашнинг “ўз шахсини муайян миллий ҳамжамиятнинг бир қисми деб англаш ҳамда миллий ҳамжамиятнинг узоқ тарихий ривожланиш жараёнида шаклланган миллий қадриятлар эгаси, ижтимоий воқелик субъекти сифатида ўз-ўзини намоён этиш” сифатида белгиланади⁵⁷.

Миллий ўзликни англаш генезиси ўз ривожланиш жараёнида кўп босқичли ва ўта нотекис, узоқ давом этган тарихий жараёндан иборатдир. Дастлаб тарихий маънода, миллий ўзликни англаш куртакларининг пайдо бўлиши оддий этнопсихологик даражада юз берган. Шу маънода “...миллий ўзликни англаш генезиси – муайян миллий вакиллари томонидан ўзини алоҳида бошқа миллий жамоалардан фарқланувчи ўзига хос манфаатлари, эҳтиёжлари, маданий ва тил ўзига хосликлари ҳамда бошқа хусусиятли жиҳатларга эгаллиги борасидаги ўзини англашнинг мураккаб юз йилликларни эгаллаган жараёндир”⁵⁸. Демак, миллий ўзликни англашнинг келиб чиқиш тарихи – маълум бир миллат вакиллариининг ўзини алоҳида хусусиятларга эга деб билишидир.

Миллий ўзликни англашнинг ривожланиши халқнинг ўз тадрижий тараққиёти билан боғлиқ бўлган ҳамда доимо ҳам қонуний сифат ва миқдор кўрсаткичлари билан хусусиятланавермайдиган, мураккаб, муттасил ва доимо ҳам бир текис бўлмаган жараёндан иборатдир. Бу жараёнда ҳар бир янги авлод турли қадриятлар, хилма хил жиҳатлар ва ўзига хосликларини қайта

⁵⁶ Гранин Ю.Д. “Нация” и “этнос”: эволюция походови интерпретаций в философии и науке XXIII-XX столетий. Вопросы философии. 2015. № 7 –С. 12 (5-16)

⁵⁷ Қўчқоров В. Ўзбекистонда ижтимоий-сиёсий ҳаётни демократиялаш жараёнида миллий ўзликни англаш муаммоси (сиёсий-фалсафий тадқиқот) Фалсафа фан. докт. диссертацияси-Т.: 2009. – Б.155

⁵⁸ Садохин А. П. Этнология : учеб.слов. / – М. : Гардарики, 2002., - С. 95.

мулоҳазадан ўтказад ва янги даврга хос бўлган замонавий талабларга мувофиқ келадиган миллий ўзликни англашни шакллантиради.

ХУЛОСА

Юқорида тилга олинган омиллар миллий ўзликни шакллантирувчи бўғинларидан иборат бўлиб, улар муайян элатнинг мавжуд шароитлари ва ривожланишидаги ўзига хосликларга боғлиқдир. Ушбу бўғинлар бир томондан халқнинг ижобий мансублигини шакллантиришга, ватанпарварлик, бурч, она ерга муҳаббат туйғуларини ривожлантириш, гуруҳлараро муҳаббат ҳамда кишиларнинг ўзаро масъулияти юксалишига мақбул шароитлар яратиши мумкин. Бошқа томондан, миллий ўзликни англашнинг ушбу тузилмавий таркибий қисмлари халқлар ўртасида душманлик ва нафрат уйғотиши, бошқа элат вакилларига нисбатан нохуш муносабатлар ирқчилик ва фашистик кайфиятлари тарқалишига, жамиятдаги миллий ҳаракатларга бузғунчи тус бериши ҳам мумкин.

REFERENCES

1. <https://www.xabar.uz/jamiyat/shavkat-mirziyoyevning-ozbekiston-mustaqilliginin>.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2017 yil 19 sentyabr Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqi.
3. Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси –Тошкент, Ўзбекистон, 2021. –Б. 269
4. Абдираззаков А. А. Национально-духовные ценности и их место в национальном самосознании нации: Автореф. дис. ... канд. филос. наук.-Т., 1995. -159с.
5. Худойбергенова П.Т. Миллий турмуш тарзи, унинг мустақиллик йилларида тараққиёт хусусиятлари. Фалс. фан. номз. дисс. автореф. - Тошкент: 2006. –Б.3.
6. Бекмуродов М. Миллий менталитет ва раҳбар маънавияти,. –Т., Адолат, 2003. –Б. 127
7. Маманазаров Н. Мустақиллик ва миллий-этник жараёнлар. –Т., «Ижтимоий фикр» ЖФЎМ, 2004. –Б. 45-46
8. Latifovich, S. M. (2024). Human Capital and Its Developing Factors. *Jurnal ISO: Jurnal Ilmu Sosial, Politik dan Humaniora*, 4(2).

9. Latifovich, S. M. (2024). ESSENCE AND CHARACTERISTICS OF INTELLECTUAL HUMAN CAPITAL. *International Multidisciplinary Journal for Research & Development*, 11(06).
10. Sharipov, M. L. (2024). HUMAN CAPITAL: EDUCATION AND HEALTH. *Academic research in educational sciences*, 5(5), 792-797.
11. Sharipov, M. L. (2023). MAHMUDXO 'JA BEHBUDIY ILMIY FAOLIYATIDA INSON KAPITALINI YUKSALTIRISH MASALALARI. *Academic research in educational sciences*, 4(3), 497-502.
12. Шарипов, М. Л. (2022). ИНСОН КАПИТАЛИ ТАРАҚҚИЁТИДА ТАЪЛИМ, САЛОМАТЛИК ВА ГЕНДЕР ТЕНГЛИКНИНГ АҲАМИЯТИ. *Academic research in educational sciences*, 3(5), 648-659.
13. Шарипов, М. Л. (2021). ИНТЕЛЛЕКТУАЛ ИНСОН КАПИТАЛИНИНГ МОҲИЯТИ ВА УНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ. *Academic research in educational sciences*, 2(CSPI conference 1), 980-984.

UDK 371:378

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR TEACHING SPECIAL SUBJECTS BASED ON AN INTEGRATIVE-MODULAR APPROACH

SAGATOV Ibrohim Raufovich*Tashkent Pharmaceutical Institute,**acting associate professor**e-mail: ibrokhimsagatov@gmail.com**Tel: +998981253161*

ABSTRACT

This article studies the pedagogical conditions for teaching special subjects based on an integrative-modular approach, and the issue of continuously improving the professional education process in the world, developing the professional training of future specialists, and teaching special subjects based on innovative educational technologies, which are an important part of professional training in professional educational institutions, is being actively studied

Keywords: *professional education, special subjects, didactic principles of teaching, science - education, personnel training, youth, methodology of teaching special subjects, tasks of special subjects, transformation, electronic educational methodological complex.*

MAXSUS FANLARINI INTEGRATIV-MODULLI YONDASHUV ASOSIDA O‘QITISHNING PEDAGOGIK SHART-SHAROITLARI

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maxsus fanlarni integrativ-modulli yondashuv asosida o‘qitishning pedagogik shart-sharoitlari o‘rganilib, Jahonda professional ta’lim jarayonini uzluksiz takomillashtirib borish, bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish hamda professional ta’lim muassasalarida kasbiy tayyorgarlikning muhim qismi hisoblangan maxsus fanlarni innovatsiyon ta’lim texnologiyalari asosida o‘qitish masalasi faol o‘rganilmoqda

Kalit so‘zlar: *professional ta’lim, maxsus fanlar, o‘qitishning didaktik tamoyillari, fan – ta’lim, kadrlar tayyorlash, yoshlar, maxsus fanlarni o‘qitish metodikasi, maxsus fanlarning vazifalari, transformatsiya, elektron o‘quv metodik-majmua.*

INTRODUCTION

The issue of continuous improvement of the professional education process, development of professional training of future specialists, and teaching special

subjects, which are an important part of professional training in professional educational institutions, based on innovative educational technologies, is being actively studied in the world. In the most advanced educational centers in developed countries (Center for Creative Leadership Courses, IEDP, MOOC, CPC), “the issue of developing professional education, in particular, the use of innovative educational technologies in teaching special subjects, the use of active learning methods, and improving the professional training of students is being studied as an urgent problem” This indicates the need to improve the professional training of future specialists being trained in professional educational institutions and improve the methodology for using modern educational technologies in the process of teaching special subjects

The purpose of developing a vocational-technological system of teaching special subjects is to combine the results, principles and results based on scientific laws, taking into account the complex of various factors combined with the organizational links of the system in order to achieve a high level and quality of professional training of students. The system of teaching special subjects is technological is calculated, because it is designed on a technological basis; the essence of the process component consists of technological practices of vocational education coordinated with the processes, procedures, and actions of development; all educational tasks are solved on the basis of educational and cognitive activity, development and upbringing technologies established in the educational process of students; The technology of the educational process itself is included in the professional and technological system as its component.

We will consider scientific hypotheses, methodological rules, driving forces for the development and improvement of the vocational and technological system of teaching special disciplines, the functions implemented, the scope of application, features, laws and principles, in accordance with the methodological and systematic approach. In order to form the purpose of the vocational and technological system of teaching special disciplines, we proceed from the definition of a special discipline, the development of professional activity, technological, We use it as a system of general scientific, general-developmental, general-industry, general-professional and special-professional creative foundations of knowledge, skills and qualifications, which ensure the implementation of organizational and management types by specialists, the achievement of the goals, characteristics and leading objects of education of a specific subject.

Analysis of research in the field of designing professional-editorial systems allows us to identify a stable trend in designing professional education on the basis of a systematic approach based on considering objects as systems, to direct research to

reveal the integrity of the object, to identify various connections in it and to combine them into a single theoretical picture. First, its separate structural The structural and functional relationships between the parts of the professional-technological system are of great importance. In fact, the goals, tasks, content, process and results of teaching special disciplines are the main structural parts of the system. At the same time, the relationships and relationships aimed not only at the final result, but also at the process of achieving it are of great importance.

Various aspects of the professional-technological system The process of moving towards the final goal, which is characterized by levels, stages, and even each lesson, its stages, periods, and technological steps, is gradually achieved. The conducted studies confirm these scientific evidence and phenomena, socio-professional conditional relationships are their internal structure. In addition, "they are not subject to the environment" In the relations with the external system, the social aspects: social order, social goals, socio-professional results are expressed as values and goals of teaching specific subjects, as scientific phenomena of socialization and professionalization, as social requirements for professional activity. This is confirmed by scientific research.

At the same time, the integration and differentiation of the elements of the structure and functions of the professional-technological system of teaching special disciplines, the emergence of internal interdependence in their significant, technological manifestation, are manifested as a subsystem. They are interconnected both as a law and as phenomena inherent in the constituent parts of the educational system.

In modern conditions, the goals and objectives of vocational education are increasingly being focused on the implementation and development of the components of values and motivation in the educational process, in connection with the independent self-realization of a modern qualified worker and specialist. It also determines the social, cultural, economic and labor needs of the individual - moral standards, freedom of knowledge, independent self-development, independent self-improvement, and the psychological and pedagogical goals of vocational education, including the highest goal - the fulfillment of the individual's personal and social aspirations.

ANALYSIS OF LITERATURE ON THE SUBJECT. This positive trend will further develop in the direction of encouraging and motivating students to increase their educational activity and their personal development in accordance with their interests. A modern specialist should be distinguished by high competence, based on the merits of a person who understands the need and needs of people, based on a

humanitarian orientation based on the unconditional mastery of the achievements of scientific and technological progress. In the modern situation, the practical direction of education is becoming increasingly relevant. At the beginning of the third millennium, a specialist should be distinguished by a spirit of professionalism, the ability to quickly adapt to changing working conditions. He should be active, dynamic, professional and responsible.

At the same time, the processes of encouragement and motivation, in terms of their essence, are not the same phenomena. Encouragement is an external cause of behavior, which encourages a person to be active. Motive is psychological, internal, individual, personal. Therefore, in the modern professional and technological system of training workers and specialists, motivation is highlighted as a priority in determining the main value and goal in the professional formation of a person, and from its composition, it is possible to distinguish collective and individual motivation in accordance with the integrative-differentiated approach. It is known that collective motivation of educational activity is implemented on the basis of demonstrating the social significance of the final result of education - the development of an integrated profession, specialization. Personal motivation is implemented by identifying the personal essence of each student in comparison with his personal needs, which can be satisfied even in the process of educational activity. This should be done not in the future, when the graduate becomes a worker and specialist, but now, in a specific lesson, in the process of solving a specific educational, work-related task, situation, or problem.

Such an approach to the phenomenon of motivation does not contradict the scientific views expressed in psychological and pedagogical studies of the educational process, both in general education and in vocational schools.

Taking into account the above, as well as based on modern scientific theories developed in the studies of psychologists and teachers, it is possible to assume that one of the leading principles of the concerted foundations of the professional and technological system of teaching special subjects can be a value-motivational approach to the student's educational and cognitive activity. It consists of developing the content, process and result, taking into account universal, professional educational values, collective and individual motivation, based on identifying and demonstrating not only the goals and objectives, but also the social value of the final result and the personal meaning of the process, the intermediate and final results of educational activity.

Practice shows that the differentiation of periods, stages, lessons, stages and periods of students' educational and cognitive activity in the professional-

technological system of education, as a stage of growth in their acquisition of important professional qualities of a modern worker and specialist, can be used to assess the achievements achieved at that moment, to determine the intermediate result of training, development and upbringing in each of them. This, in turn, allows us to consider them as specific mechanisms for solving the main tasks of socialization and professionalization of the student's personality in the process of educational activity.

The study shows that the importance of the functions of each element of the educational process varies significantly. The interdependence of the elements of the lesson structure is one of the most complex. Here, direct and inverse connections, practical and developmental relationships that unite the educational process into a single whole are clearly expressed. Their violation leads to the unstable functioning of the entire lesson system. In the process of research, factors were identified that disrupt the integrity of the interdependence of the elements of the didactic structure of the lesson, which indicates the absence of clear intermediate and final results. The reason for this is the violation of the logic of the psychological-educative interaction between the student and the teacher in the educational process. As a result, the mechanisms of holistic education, development, and upbringing cease to function, and the connection between theory and practice is broken.

Scientific evidence and phenomena allow us to formulate a theory of the concerted foundations of the professional and technological system of teaching special disciplines, which considers the structure and functions of the educational process, its didactic elements - as an open, independent subsystem, which is considered the main mechanism for the implementation of educational tasks, as a mechanism for the advancement of students in solving educational, developmental and educational tasks. It will come out.

With the development of innovative processes related to experimental research on the acceleration of the professional formation of a modern specialist in professional educational institutions, the position and role of the teacher of theoretical subjects, including the teacher of a special subject, is changing significantly. This is especially noticeable in connection with the increase in the share of independence in the process of students' educational and cognitive activity. The teacher should spend more time and effort not on teaching, but on didactically preparing educational materials that are integrated or differentiated depending on the student's level of independent learning ability. Continuous diagnostics of students, determining the individual level of each student's ability to learn a specific subject, requires the appropriate preparation of educational materials for the educational content determined by the professional and professional standards. This didactic preparation,

which has a technological structure, includes a common part for all, strictly taking into account the level of the learner's ability, and a special part for specific support, depending on the individual characteristics of the learner.

In the context of standardization of education, the student masters a didactic unit of content (learning module, learning element) in each lesson. To do this, he must be able to focus on his learning abilities in each lesson and achieve his goals. Therefore, the teacher prepares differentiated educational materials for those who are able to learn independently without the help and assistance of the teacher, for those who are able to learn with the support of the teacher, and for those who can master the content of the educational material only with the help of the teacher. It is not without reason that great attention is paid to the activity of the teacher in the course of research on professional and editorial technologies. "A teacher must understand the essence of the editorial process, understand its deep foundations, respond quickly to changes in the content of education, be able to analyze information on the labor market, study the contradictions between the level of scientific and research productivity in solving editorial and educational problems, and seek ways to correct and improve the editorial system.

"The need to correct and improve pedagogical systems is undeniable. Taking into account the analysis of the considered scientific facts, its prognostic, psychological-editorial and socio-economic orientation, didactic and individual orientation, the features of the hierarchical structure based on the deductive approach, and based on the scientific views of teaching scientists on the process of vocational training and the role of the teacher of special subjects in it, professional It is possible to form a leading role in the development of educational materials for the integrated-differentiated content of education. In the theory and practice of vocational education, great importance is attached to the study of forms, methods and means of teaching.

RESEARCH METHODOLOGY. The common denominator for most of them is the search for active, intensive forms and methods. The main organizational form is considered to be a lesson, labor and professional are considered together with various forms of organization of activity. Methods of vocational training are considered as the main component that forms a system characterized by educational and training processes, the relationship between the teacher and the student, and theoretical and vocational education. Educational tools are considered as a means of achieving the goal of a particular lesson. However, experience shows that in the process of developing the didactic unity of the planned content, the goal of the lesson is achieved when the totality of forms, methods, and means is interconnected as a

subsystem of the didactic structure of the lesson, and the goal is its organizational element at a certain didactic stage.

The educational content developed in accordance with the established goal can be implemented on the basis of forms, methods and means of pedagogical interaction between learners and teachers that meet the goal.

Based on the reviewed scientific facts, phenomena, as well as modern scientific views of scientists and teachers, the leading ideas of the concerted foundations of the professional and technological system of teaching special subjects were formed. They are as follows:

- integration and differentiation of the components of the vocational and technological system of training in special disciplines into the system, reorientation of the relationship and interests of achieving the planned level and quality of training of qualified workers and specialists that meet modern socio-professional requirements, standards and values of vocational education;

- to implement a value-motivational approach to the educational and cognitive activity of students in the practice of the educational process, which consists in developing the goals, objectives, content and process of vocational and technological education, taking into account universal and professional values, collective and individual motivation, the social significance and personal meaning of the process and the results of educational activity;

- to consider the structure and functions of the process of teaching special disciplines in the vocational-technological system, as well as their interdependence as the main mechanism for implementing educational tasks, as a subsystem of an open system, as stages of growth in solving the tasks of education, development and upbringing of students;

- the teacher uses the integrated-differentiated content of didactically prepared educational materials, taking into account the prognostic, psychological, editorial and socio-economic orientation, technological relevance, diagnostic and individual orientation, and deductive approach in the process of teaching special subjects of the professional cycle;

- to provide a network of forms, methods and means of pedagogical interaction with the characteristics of a systematic object as a subsystem of the professional and technological system of teaching special disciplines, which ensures the solution of problems of training, development and upbringing of each student at the appropriate level of preparation;

- to allocate as an independent object of the subsystem for monitoring and assessing the level and quality of professional training in specific disciplines,

"process - result", capable of ensuring the continuity of assessment of each student's learning, development and progress in education.

The driving forces for the development and improvement of the vocational and technological system of teaching special disciplines are determined by resolving the contradictions between:

- the transition to intensive training systems of vocational educational institutions, the inadequacy of vocational and technological theory, as well as modern requirements for technology;
- the level of development of the theory and practice of vocational education, vocational and pedagogical technologies, as well as their adaptation to teaching special subjects;
- the need for teachers to implement special subjects in the integrated-differentiated content prepared from a didactic point of view for vocational education and the lack of scientifically based studies in vocational and technological education;
- the need to ensure the implementation of strictly defined requirements of the state educational standard for the professional training of a modern qualified worker and specialist and the professional formation of the individual

Eliminating these and other obstacles requires a comprehensive approach to designing a professional and technological system for teaching special disciplines on a completely new methodological basis, taking into account the leading features of its implementation and operation. This is due to the objective need to train a new type of workers and specialists: competent, dynamic, professionally independent, professionally skilled, and competitive in the labor market, with a high level of general and professional culture.

In order to create and implement a professional and technological system in professional educational institutions, it is necessary to familiarize yourself with the requirements for the training of workers and specialists for the profession. Because they ensure the formation and development of the scientific worldview of students based on a holistic understanding of nature, society, and the human factor. They receive integrated and differentiated educational content in integrated specialties and professions, and they have the educational competence for vocational education programs, including the education of a system of moral and ethical foundations, the formation of interpersonal relationships, the development of spirituality, and the ability to create, when deeply integrated with general education.

Teaching a special subject is considered in the professional-technological system of teaching special subjects as a process of assimilation of the theoretical foundations of professional activity by students, socialization, professionalization of

the individual, mental and physical development and upbringing, and the formation of worldview norms, views and values.

“The development of the professional and technological system is the establishment of interdependence between the didactic, pedagogical, psychological, technical and technological and logical and physiological laws of the activities of the subjects of the educational process of workers and specialists in the conditions of integration processes in modern production, science, technology, production, production activities and the training of qualified workers, professional and technological "It is considered as introducing new parameters into the structure and properties of components during the preparation process."

The considered methodological foundations of the design of the vocational-technological system of teaching special disciplines, the interrelationship of science, technology and production, on the one hand, and the vocational education system, on the other hand, are important for the formation of the leading methodological state of the concerted foundations of the vocational-technological system as a whole. The foundations are as follows:

- the vocational-technological system of teaching special disciplines is a complex socio-educational system, integrated-differentiated complex, purposeful, intensive, modular, staged, developed with an open system, having universal features, expressed in the possibility of using it to teach other subjects of the general technical and general-professional cycle, and in connection with the standardization of education in the system, there are adaptation mechanisms that correspond to the degree of generalization of didactic units;
- the functioning and development of the professional and technological system of teaching special subjects is based on didactic laws and principles, which ensure the integrity, stability of the interdependence of all its links and the change in the functions of the system links in the direction of its improvement;
- the technology of vocational and technological teaching of special subjects is expressed in various strategies, levels of implementation, and options related to the students' abilities to independently learn a special subject, periods, stages, and lessons. The choice of a teaching strategy is related to the psychological and pedagogical requirements for the formation of educational practices: from material to materialized and from it to non-materialized, mental, active, or vice versa. The possible levels of implementation of the system are interconnected with the stages of the lessons, for example, the assimilation of new, generalized educational material is carried out at the first - preparatory-educational level and its adaptation to specific conditions. is implemented at the second - algorithmic (more independent) level;

- in the vocational-technological system of teaching special subjects, the main value, goal, subject, means and result of the educational process is the learner; The role of the teacher changes in the process of teaching students and supporting their independent learning, depending on the level of independent learning, development and educational abilities of the students. The minimum duration of the stable functioning of the professional and technological system of teaching special subjects is not limited by time limits: this is a labor that is distinguished by a new level of repeatability in terms of quality. The possible periodicity of changes, the life cycles of objects, and processes of various durations are related to.

The following factors are the basis for its development and use in the vocational education system, the limits of support for the vocational-technological system of teaching special disciplines:

- the goals and objectives of educational institutions, the requirements of social institutions for the training of qualified workers and specialists, the personal needs of various segments of the country's population;

- the readiness of vocational schools, lyceums, technical schools, and colleges to develop based on the use of a vocational-technological system of teaching special disciplines as a system of intensive educational processes, with more complex goals, tasks, and integrated-differentiated structure than traditional disciplines;

- is characterized by the level of development of the theory and technology of creating complex systems that include the implementation of the professional and technological system of teaching special disciplines, the general educational process in it.

CONCLUSIONS

Conclusions and suggestions A critical analysis of the process of teaching special subjects in professional educational institutions made it possible to identify a number of factors that influence the process of forming students' professional knowledge, skills and competencies. These are factors such as the social order, the material, technical and methodological support of the educational institution, and the organization of the educational process.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 23 sentyabrdagi «Ta'lim to'g'risida»gi O'PQ-637-sonli Qonuni // www.lexuz
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2012 yil 28 maydagi "Malakali pedagog kadrlar tayyorlash hamda O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalarini shunday kadrlar bilan ta'minlash tizimini yanada takomillashtirishga oid chora-tadbirlar to'g'risida" gi PQ-1761-sonli qarori // www.lexuz

3. Hamidov J A Kasb ta'limi o'qituvchilarini tayyorlashda o'qitishning zamonaviy didaktik vositalarini yaratish texnologiyasi // Monografiya-Toshkent, "Sanostandart" nashriyoti 2017- B 160
4. Авлиякулов НХ Практические основы модульной системы обучения и педагогической технологии – Бухара, 2001 99 с
5. АБДУРАХМАНОВ, Х. А. (2016). ОБНОВЛЕНИЕ ИЗБИРАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЫ УЗБЕКИСТАНА: НЕКОТОРЫЕ ИТОГИ ИХ ОЦЕНКА. Закон, (6), 166-171.
6. Ibrohimovich, A. H. (2023). MODERN FACTORS FOR RAISING STUDENT-YOUTH INNOVATIVE THINKING IN THE HIGHER EDUCATION. American Journal of Pedagogical and Educational Research, 15, 202-206.
7. Abdurahmonov H.I. (2020). THE PECULIARITIES OF THE FORMATION OF INNOVATIVE THINKING IN THE YOUTH WORLDVIEW. Форум молодых ученых, (8 (48)), 3-6.
8. Abdurahmonov, K. H. (2012). Chelovecheskij progress. T.: Jekonomika.
9. Abdurahmonov, H. I. (2020). CHARACTERISTICS OF FORMATION OF INNOVATIVE THINKING IN SOCIETY. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(7), 161-167.
10. Ibroximovich, A. X. (2024). BILISH JARAYONINING TEXNOGEN TARAQQIYOT BILAN BOG'LIQLIGI. BOSHQARUV VA ETIKA QOIDALARI ONLAYN ILMIY JURNALI, 4(3), 19-24.
11. Абдурахмонов, Х. И. (2024). ОЛИМЛАР АЁЛЛАР ГЕНДЕР ТЕНГЛИКНИНГ АҲАМИЯТИ. Science and innovation, 3(Special Issue 15), 125-128.
12. Auyelbekova, N., Akhtayeva, N., Klepikov, D., Sadvakassova, Z., & Abdurakhmonov, H. (2024). IMPACT OF PERSISTENCE ON SELF-ESTEEM AT THE STUDENT AGE. Journal of Psychology & Sociology, 88(1).
13. Иброҳимович, А. Ҳ. (2023). ЁШЛАРНИНГ ИННОВАЦИОН ТАФАККУРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ БЎЙИЧА УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАР. IJTIMOIIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, 3(9), 19-29.

ЖАЗОИР, АҚШ ВА РОССИЯ ЎРТАСИДАГИ КОНСТРУКТИВ МУНОСАБАТ

RASULOV Otabek Abdulazizovich

*Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
erkin tadqiqotchisi*

АННОТАЦИЯ

Минтақадаги яна бир муҳим иштирокчи Америка Қўшма Штатлари бўлиб, у билан Жазоир ҳам хавфсизлик масалаларида яқин стратегик алоқаларни ривожлантирмоқда. Вашингтон ва Жазоир 1962 йилда Жазоир мустақилликка эришгандан сўнг дипломатик алоқаларни ўрнатдилар. Жазоир Араб-Исроил урушидан кейин 1967 йилда АҚШ билан муносабатларни узди, аммо 1974 йилда қайта тиклади.

Ушбу мамлакатнинг янги раҳбарияти Россия томони билан азалий алоқаларга эга эканлигини ҳисобга олиб, Россия Жазоирнинг анъанавий муҳим шериги бўлиб қолди. Икки мамлакат ўртасидаги муносабатларни белгиловчи дастурий ҳужжат — 2001 йилги стратегик шериклик тўғрисидаги декларация. Ушбу турдаги шерикликни кўзда тутган битим Россия ва араб давлатлари ўртасида тузилган биринчи битим эди.

Kalit soʻzlar: Жазоир, Ақш, Россия, сиёсат, стратегик мулоқоти, ҳарбий-техникавий ҳамкорлик, экспорт.

ABSTRACT

Another important player in the region is the United States, with which Algeria also develops close strategic ties on security issues. Washington and Algeria established diplomatic relations in 1962, after Algeria gained independence. Algeria broke off relations with the United States in 1967 after the Arab-Israeli War, but restored them in 1974. Russia remains a traditionally important partner for Algeria, given that the new leadership of this country has long-standing ties with Russia. The programmatic document defining relations between the two countries is the Declaration on Strategic Partnership of 2001. The agreement providing for such a partnership was the first between Russia and an Arab country.

Keywords: Algeria, USA, Russia, politics, strategic dialogue, military-technical cooperation, export.

Америка томонининг фикрига кўра, "Жазоир стратегик жиҳатдан жойлаштирилган ва қобилиятли шерик бўлиб, у билан Қўшма Штатлар яқин дипломатик, ҳуқуқни муҳофаза қилиш, иқтисодий ва хавфсизлик соҳасида

ҳамкорликни давом эттиради", "бу мамлакат минтақавий барқарорликни мустаҳкамлашда конструктив роль ўйнайди, айниқса Ливия ва Малида.⁵⁹

АҚШ ва Жазоир ўртасида тинч аҳоли ва ҳарбийлар ўртасида тез-тез алмашувлар мавжуд. 2019 йил январь ойида АҚШ давлат котиби М.Помпео (Трамپ маъмурияти) АҚШ-Жазоир стратегик мулоқотининг учинчи босқичини вазирлар даражасида очди (аввалгиси 2005 йилда бўлиб ўтган).

АҚШнинг Жазоирдаги асосий манфаатлари қуйидагилардир: хавфсизлик ва ҳарбий шериклик алоқаларини кенгайтириш, иқтисодий ва тижорат алоқаларини мустаҳкамлаш, жазоирликлар ва америкаликлар ўртасида таълим ва маданий алоқаларни ривожлантириш.

Томонлар ўзаро ҳуқуқий ёрдам тўғрисидаги Шартномани туздилар, бу ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва хавфсизлик кучлари даражасида кенг қўламли жиноятлар ва террористик фаолиятни тўхтатиш ва тергов қилишда янада яқин ҳамкорлик қилиш имконини беради, бунда асосий эътибор учта стратегик йўналиш: суд экспертизаси, жиноий тергов ва чегара. хавфсизлик.

Минтақавий беқарорликнинг кучайиши ва жиҳодчи гуруҳларнинг Саҳрои ва Саҳелдаги "маневр манбаи"ни сақлаб қолиш қобилияти Вашингтонни ҳарбий муносабатларни янгилашга ва терроризмга қарши курашда катта тажрибага эга бўлган Жазоир билан хавфсизлик алоқаларини кучайтиришга ундади.⁶⁰

Эҳтимол, Вашингтон Жазоир AFRICOM (АҚШ қуролли кучларининг Африка қўмондонлиги, унинг масъулият соҳаси бутун Африка қитъасини қўшни оролар билан камраб олган Мисрдан ташқари) штаб-квартирасини жойлаштиришга имкон беради деб умид қилмоқда. унинг ҳудуди. Жазоирдаги сиёсий ўзгаришлар, мамлакатдаги янги раҳбариятни ҳокимият тепасига олиб келгани, шунингдек, Жазоирнинг янги конституцияси лойиҳаси, Жазоир армияси ҳомийлиги остида тинчликпарварлик миссияларида иштирок этиши мумкинлиги тўғрисида далолат берди. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти, Африка Иттифоқи ва Араб Лигаси, шунингдек, умумий манфаатларимиз бўлган мамлакатлар билан икки томонлама ҳарбий битимлар тузиш имконияти.

Д. Трамппинг собиқ маъмурияти АҚШ ва Жазоир ўртасидаги минтақавий инқирозларни ҳал қилиш ва терроризмга қарши курашиш соҳасидаги ҳамкорликни юқори баҳолагани, шу билан бирга, мамлакатда этарли даражада қулай бўлмаган ишбилармонлик муҳитини танқид қилгани бежиз эмас. Шу

⁵⁹U.S. Relations With Algeria. Bilateral Relations fact sheet. // Bureau of Near Eastern Affairs. U.S. Department of State. 5, 2020. - <https://www.state.gov/u-s-relations-with-algeria/#:~:text=U.S.%20DALGERIA%20RELATIONS&text=Algeria%20severed%20relations%20with%20the,%2C%20economic%2C%20and%20security%20cooperation.>

⁶⁰Blidi, Saber. Signs of military cooperation between Algeria and the US. // The Arab Weekly. – 25.09.2020. - <https://the arabweekly.com/signs-military-cooperation-between-algeria-and-us.>

билан бирга, Вашингтон "курол-аслаҳа этказиб беришда Жазоирнинг Россияга ишониши" дан хавотир билдирди, гарчи сўнгги йилларда Жазоирнинг АҚШдан ҳарбий техника сотиб олиш ҳажми ўсган бўлса ҳам.

2019 йилда АҚШнинг Жазоирга икки томонлама ёрдами ҳажми 1,1 миллион долларни (ҳарбий таълим ва ўқитиш), 0,4 миллион долларни (куролларни тарқатмаслик, терроризмга қарши кураш, миналардан тозалаш ва шунга ўхшаш дастурлар) ташкил этди. Шу билан бирга, Трамп маъмурияти Жазоирга икки томонлама ёрдамни 2021 молиявий йилида 2 миллион долларгача иқтисодий ёрдамга ва минтақавий ёки глобал дастурлар орқали 1,3 миллион долларга оширишни таклиф қилди, масалан, иқтисодий ўсишни қўллаб-қувватлаш, фуқаролик жамиятини мустаҳкамлаш ва зўравонликка қарши кураш экстремизм.⁶¹

Қўшма Штатлар ўзининг Яқин Шарқдаги шериклик ташаббуси (МЕРПИ) орқали Жазоирдаги фуқаролик жамиятини журналистлар, ишбилармонлар, тадбиркор аёллар ва парламент аъзолари, ҳуқуқшунослар ва нодавлат ташкилотлар раҳбарлари учун тренинглар ўтказадиган дастурлар орқали қўллаб-қувватлайди.

Жазоирда ёшлар тадбиркорлиги, инглиз тилини ўрганиш ва ўқитиш, аёлларнинг имкониятларини кенгайтириш, оммавий ахборот воситаларида иштирок этиш ва маданиятлараро мулоқотни қўллаб-қувватловчи тахминан 5000 АҚШ ҳукумати алмашинуви битирувчилари мавжуд.

2018 йилда томонлар илм-фан ва технологиялар соҳасидаги ҳамкорлик тўғрисидаги Битимни яна 10 йилга узайтирдилар ва 2019 йилда Жазоирнинг маданий меросини ҳимоя қилиш ва сақлашга қаратилган ўзаро англашув меморандумини имзоладилар.

Қўшма Штатлар Жазоирнинг асосий савдо шерикларидан бири, Жазоир эса АҚШнинг Яқин Шарқ ва Шимолий Африка минтақасидаги энг йирик савдо шерикларидан биридир. Жазоирга АҚШнинг тўғридан-тўғри сармоясининг катта қисми углеводород секторига тўғри келади. Икки мамлакат савдо алоқалари ва сармоялар тўғрисидаги рамка битимини имзоладилар, бу иқтисодий алоқалардаги тўсиқларни бартараф этиш ва кенгроқ тижорат алоқалари йўлларини белгилаб беради. Вашингтон "Жазоирнинг ўз иқтисодиётини диверсификация қилиш, шаффоф иқтисодий сиёсатга ўтиш ва инвестиция муҳитини эркинлаштириш истагини қўллаб-қувватлайди".⁶² Қўшма

⁶¹Arief, Alexis. Algeria. // Congressional Research Service. - Updated July 28, 2020. - <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF11116>

⁶²Тамже: U.S. Relations With Algeria. Bilateral Relations fact sheet. // Bureau of Near Eastern Affairs. U.S. Department of State. 5, 2020. - <https://www.state.gov/u-s-relations-with->

Штатлар Жазоир бозорида, биринчи навбатда, Американинг бир қатор йирик компаниялари, шу жумладан «Мобил», «Амоко» ва «Филипс» фаолият юритадиган нефть ва газ соҳасида ўз ўрнини эгаллашни хоҳлайди.

Шу билан бирга, Европа Иттифоқи ва Қўшма Штатлар стратегик характерга эга бўлган Жазоир ва **Хитой** ўртасидаги тобора яқинлашиб келаётган алоқаларни хавотир билан кузатмоқдалар. Шу билан бирга, икки мамлакат ўртасидаги дўстона муносабатлар ва ҳамкорлик Жазоирнинг озодлик урушининг дастлабки давридан (1954-1962) бошланган. Жазоирдаги матбуот брифингида алоқа вазирининг маслаҳатчиси ва Жазоир президентининг матбуот котиби Белаид Моҳанд Оуссаид таъкидлади: "Биз Хитойнинг Жазоир инқилобини қўллаб-қувватлашини ва Хитойнинг доимий ўрни тикланишига ёрдам беришдаги муҳим ролини ҳеч қачон унутмаймиз. БМТ Хавфсизлик Кенгашида.⁶³ Хитой ва Жазоир 2014 йилда кенг қамровли стратегик шериклик муносабатларини ўрнатди ва 2018 йил сентябрь ойида бўлиб ўтган Пекин Хитой-Африка ҳамкорлик форуми давомида "Белт анд Роад Инициативе (БРИ) Меморандум" ни имзолади.

Европа Иттифоқи Хитойнинг Жазоир бозоридаги ўрнини барча Европа мамлакатларидан, шу жумладан Франциядан олдин яхшилаб бораётганидан хавотирда. Жазоир Хитойнинг Африкадаги бешинчи йирик савдо шеригига айланди, икки мамлакат ўртасидаги савдо айланмаси 2018 йилда 9,1 миллиард долларга этди.

1963 йилдан буён Хитой Жазоирга 3400 врачдан иборат 26 тиббий гуруҳни юборди, 23,7 миллион беморни даволади ва деярли 1,6 миллион янги туғилган чақалоқни туғилишига ёрдам берди.⁶⁴

Хитой компаниялари Жазоир иқтисодиётига, биринчи навбатда қурилиш, уй-жой коммунал хўжалиги ва энергетика соҳаларига фаол сармоя киритмоқда. Масалан, хитойлик компаниялар Жазоир Опера Ҳоусе, Шератон Ҳотел, Жазоир Буюк масжиди ва Шарқ-Ғарбий магистраль каби йирик лойиҳаларни қурдилар ёки молиялаштирдилар.

Ушбу мамлакатнинг янги раҳбарияти Россия томони билан азалий алоқаларга эга эканлигини ҳисобга олиб, Россия Жазоирнинг анъанавий муҳим шериги бўлиб қолди. Икки мамлакат ўртасидаги муносабатларни белгиловчи

algeria/#:~:text=U.S.%2DALGERIA%20RELATIONS&text=Algeria%20severed%20relations%20with%20the,%2C%20economic%2C%20and%20security%20cooperation.

⁶³Algeria, China bound by excellent relations: presidency spokesperson // Xinhua. - 2020-05-14. - http://www.xinhuanet.com/english/2020-05/14/c_139055805.htm.

⁶⁴Abdel Ghafar, Adel & Jacobs, Anna. China in the Mediterranean: Implications of expanding Sino-North Africa relations. // Brookings's Institute (U.S.).-July 2020. -https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2020/07/FP_20200720_china_mediterranean_ghafar_jacobs.pdf

дастурий ҳужжат — 2001 йилги стратегик шериклик тўғрисидаги декларация. Ушбу турдаги шерикликни кўзда тутган битим Россия ва араб давлатлари ўртасида тузилган биринчи битим эди. Қарийб 20 йил давомида Москва асосан Жазоир билан стратегик шерикликка таяниб ва у билан қурол-яроғ ва ҳарбий техника этказиб бериш орқали ҳарбий-техникавий ҳамкорликни кучайтирган ҳолда иқтисодий ҳамкорликни мустаҳкамлади ва минтақадаги геостратегик манфаатларини илгари сурди. муддатли сиёсий мақсадлар. Жазоир ҳарбий-техникавий ҳамкорлик соҳасида Россиянинг Африкадаги асосий шерикларидан биридир. 7,5 миллиард долларлик қурол этказиб бериш бўйича энг йирик шартнома 2006 йилда Россия Жазоирнинг Совет Иттифоқи олдидаги қарзини кечиришга рози бўлган битим доирасида имзоланган.⁶⁵

2019 йилда икки давлат ўртасидаги товар айирбошлаш ҳажми 3,4 миллиард долларга етди. Шубҳасиз, Жазоирнинг янги раҳбарияти Жазоир билан ташқи иқтисодий алоқаларда ва Шимолий Африкада минтақавий барқарорликни сақлашда муҳим роль ўйнайдиган кўп қиррали ва ўзаро манфаатли муносабатларни давом эттиришга ҳам интилмоқда.⁶⁶

Жазоир билан иқтисодий ва сиёсий ҳамкорликни кенгайтириш Россиянинг Ўрта эр денгизи ҳавзаси ва Шимолий Африкадаги сиёсатининг асосий устувор йўналишларидан биридир. Шу муносабат билан, 2020 йил январь ойида Жазоирнинг янги президенти А. Теббуннинг Ливия бўйича Берлин халқаро конференцияси доирасида Россия президенти В. Путин билан учрашгани ва Россияга расмий ташриф буюришга таклифнома олгани бежиз эмас.⁶⁷ Ушбу мавзу ЖДР Ташқи ишлар вазирлиги раҳбари С.Букадум ва Россия Федерацияси ташқи ишлар вазири С.Лавров ўртасида 2020 йил 22 июлда Москвада бўлиб ўтган музокараларда асосий мавзу бўлиб, унда йўл харитаси тузилди. ташрифни пухта тайёрлашга, уни ўзига хос мазмун билан тўлдиришга, шу жумладан Россия Федерацияси ва Жазоир Халқ Демократик Республикаси ўртасидаги чуқурлаштирилган стратегик шериклик тўғрисидаги янгиланган Декларация лойиҳасига келишиб олдилар. Томонлар шунингдек, СМПКнинг

⁶⁵В марте 2006 г. во время визита президента России В.В.Путина в Алжир был подписан ряд документов: соглашение о торгово-экономических и финансовых отношениях и об урегулировании задолженности Алжира перед РФ по ранее предоставленным кредитам; конвенция об избежании двойного налогообложения; соглашение о поощрении и взаимной защите капиталовложений; соглашение о сотрудничестве между торгово-промышленными палатами двух стран. Наиболее важным явилось списание Россией алжирского долга ЖДР в 4,7 млрд долларов, а также подтверждение договоренностей о пакетном соглашении на поставки российских вооружений.

⁶⁶Klomegah, Kester Ken. Understanding Russia-Algerian Strategic Partnership. // Modern Diplomacy. - July 19, 2020. <https://moderndiplomacy.eu/2020/07/19/understanding-russia-algerian-strategic-partnership/>-

⁶⁷В связи с эпидемией коронавирусной инфекции стороны решили отложить данный визит на постпандемический период. См.: Президент Алжира посетит Россию после окончания пандемии. // РИА Новости. – 27.05.2020 г. - <https://ria.ru/20200527/1572055403.html>.

навбатдаги учрашувини, Россия-Жазоир бизнес форумини ўтказишни режалаштирган.⁶⁸

Россия-Жазоир иқтисодий алоқаларининг энг жадал ривожланиб бораётган соҳаларидан бири бу анъанавий равишда нефть ва газ саноатидир. 2006 йил август ойида Жазоир давлат нефть-газ компанияси Сонатрак ва Россиянинг Газпром компанияси ўртасида углеводородларни қидириш, қазиб олиш, ташиш, газ инфратузилмасини ривожлантириш, Россияда табиий газни қайта ишлаш ва сотиш бўйича бандларни ўз ичига олган ният меморандуми имзоланди, Жазоир ва учинчи мамлакатлар. Норвегия компаниялари билан бир қаторда Газпром ва Сонатрак Европа Иттифоқи мамлакатларига табиий газ этказиб берадиган асосий компаниялардир. 2017 йилда Россиянинг Транснефт компанияси ва Сонатрак компанияси ўртасида углеводородларни қидириш, қазиб олиш, ташиш, қайта ишлаш ва сотиш соҳасида ҳамкорлик тўғрисида меморандум имзоланди.

Жазоирнинг янги ҳукумати тоғ-кон саноати маҳсулотларини кенг миқёсда эксплуатация қилишни бошлаш ниятида эканлигини ҳисобга олган ҳолда, Россия компаниялари бундай лойиҳаларда иштирок этишга қизиқиш билдирмоқда. Хусусан, Россия томони Жазоирнинг Геологик ва кон тадқиқотлари миллий бошқармаси ва бошқа Жазоир ташкилотлари билан бир нечта қўшма лойиҳалар устида ишламоқда. Россиялик мутахассислар Гара Жебилет конидан темир рудасини депосификациялаш бўйича лаборатория тадқиқотларини ўтказдилар. Ушбу тадқиқотлар доирасида синовдан ўтган технология коннинг саноат фаолиятида қўлланилиши мумкин. Икки мамлакат мутахассислари доимий ишчи алоқада бўлиб, технологияни такомиллаштириш ва ундан амалий фойдаланиш масалалари ҳал қилинмоқда.

Президент А. Теббун бошчилигидаги Жазоир ва Россия Федерацияси ўртасидаги ҳамкорликнинг энг муҳим йўналиши хавфсизлик соҳаси ва ҳарбий-техникавий ҳамкорликдир. Аввало, томонлар Берлин конференциясининг якуний ҳужжатларида баён қилинган ва БМТ Хавфсизлик Кенгашининг 2510-сонли қарори билан тасдиқланган тамойилларга асосланиб, Ливия муаммоси бўйича ўз позицияларининг ўхшашлигини таъкидлайдилар.⁶⁹ Шу билан бирга Шуниси эътиборга лойиқки, айнан Москва Ливиядаги Берлин конференциясига таклифни талаб қилган, бу мамлакатнинг қўшнилари, шу жумладан Жазоир

⁶⁸Интервью Посла России в Алжире газете «Эспрессьон», опубликованное 25 октября 2020 года. // Министерство иностранных дел РФ. – 29 октября 2020 г. - https://www.mid.ru/ru/maps/dz/-/asset_publisher/Hmfoyt4xEw9B/content/id/4410447.

⁶⁹Педанов Е. Алжир и Россия не будут делать ставок ни на одну из ливийских сил. // Журнал «Международная жизнь». – 27 июля 2020 г. - <https://interaffairs.ru/news/show/26984>

Президенти А. Теббун. Россия томони таъкидлаганидек, «бошқа кўплаб ташқи ўйинчилардан фарқли ўлароқ, Россия Ливия ўйинида ҳеч қачон гаров тикишга ҳаракат қилмаган. Биз ҳар доим Ливиянинг барча сиёсий кучлари билан ишлаганмиз, уларнинг барчаси Москвада турли вақтларда қабул қилинган ва биз ҳозир ҳам улар билан алоқаларни давом эттирмоқдамиз. Биз Ливиянинг кўшнларига, жумладан Жазоир, Тунис, Мисрга ушбу мамлакатдаги вазиятни нормаллаштиришда энг фаол ролни топширамиз. Жазоир ва Ливиянинг бошқа кўшнларининг хавфсизлиги у ерда тинчлик ва барқарорлик қанчалик тез тикланишига боғлиқ».⁷⁰

Жазоир Россиянинг Африкадаги энг йирик савдо шерикларидан биридир. 2019 йилда савдо ҳажми 3,4 миллиард долларни ташкил этди.

Шу билан бирга, минерал хом ашё бойликлари билан бир қаторда Россиянинг Жазоир Демократик Республикасига экспортининг аксарияти ҳарбий маҳсулотлар ва транспорт воситалари, Жазоирнинг Россия Федерациясига экспорти асосан қишлоқ хўжалиги маҳсулотларидан иборат.⁷¹

Кенг ва чуқур илдиз отган ҳарбий-техникавий ҳамкорликдан ташқари, Хавфсизлик Кенгашлари аппарати орқали Россия ва Жазоир ўртасида диалог ўрнатилди ва киберхавфсизлик бўйича икки томонлама ишчи гуруҳлар фаолият кўрсатмоқда. Жазоир Демократик Республикасининг ҳарбий элитаси Россия билан ҳамкорликни ривожланишнинг қийин босқичида турган Жазоир ва Шимолий Африка минтақаси учун барқарорликнинг кафолатларидан бири сифатида кўришда давом этмоқда.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. U.S. Relations With Algeria. Bilateral Relations fact sheet. // Bureau of Near Eastern Affairs. U.S. Department of State. 5, 2020. - <https://www.state.gov/u-s-relations-with-algeria/#:~:text=U.S.%2DALGERIA%20RELATIONS&text=Algeria%20severed%20relations%20with%20the,%2C%20economic%2C%20and%20security%20cooperation.>
2. Blidi, Saber. Signs of military cooperation between Algeria and the US. // The Arab Weekly. – 25.09.2020. - <https://the arabweekly.com/signs-military-cooperation-between-algeria-and-us.>

⁷⁰ Ответы Посла России в Алжире И.А.Беляева на вопросы корреспондента газеты «Эль-Хабар» М.Ф.Османи. // Министерство иностранных дел РФ. – 3 сентября 2020 г. - [https://www.mid.ru/ru/maps/dz/-/asset_publisher/Hmfoyt4xEw9B/content/id/4308857.](https://www.mid.ru/ru/maps/dz/-/asset_publisher/Hmfoyt4xEw9B/content/id/4308857)

⁷¹ Главы МИД РФ и Алжира обсудят военно-техническое сотрудничество и кризисы на севере Африки. // ТАСС. – 22 июля 2020 г. - <https://tass.ru/politika/9021097>

3. Arieff, Alexis. Algeria. // Congressional Research Service. - Updated July 28, 2020. - <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF11116>
4. Тамже: U.S. Relations With Algeria. Bilateral Relations fact sheet. // Bureau of Near Eastern Affairs. U.S. Department of State. 5, 2020. - <https://www.state.gov/u-s-relations-with-algeria/#:~:text=U.S.%2DALGERIA%20RELATIONS&text=Algeria%20severed%20relations%20with%20the,%2C%20economic%2C%20and%20security%20cooperati on.>
5. Algeria, China bound by excellent relations: presidency spokespersonю // Xinhua. - 2020-05-14. - http://www.xinhuanet.com/english/2020-05/14/c_139055805.htm.
6. Abdel Ghafar, Adel & Jacobs, Anna. China in the Mediterranean: Implications of expanding Sino-North Africa relations. // Brookings's Institute (U.S.).–July 2020. – https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2020/07/FP_20200720_china_mediterranean_ghafar_jacobs.pdf
7. В марте 2006 г. во время визита президента России В.В.Путина в Алжир был подписан ряд документов: соглашение о торгово-экономических и финансовых отношениях и об урегулировании задолженности Алжира перед РФ по ранее предоставленным кредитам; конвенция об избежании двойного налогообложения; соглашение о поощрении и взаимной защите капиталовложений; соглашение о сотрудничестве между торгово-промышленными палатами двух стран. Наиболее важным явилось списание Россией алжирского долга ЖДР в 4,7 млрд долларов, а также подтверждение договоренностей о пакетном соглашении на поставки российских вооружений.
8. Klomegah, Kester Ken. Understanding Russia-Algerian Strategic Partnership. // Modern Diplomacy. - July 19, 2020. <https://moderndiplomacy.eu/2020/07/19/understanding-russia-algerian-strategic-partnership/>
9. В связи с эпидемией коронавирусной инфекции стороны решили отложить данный визит на постпандемический период. См.: Президент Алжира посетит Россию после окончания пандемии. // РИА Новости. – 27.05.2020 г. - <https://ria.ru/20200527/1572055403.html>.
10. Интервью Посла России в Алжире газете «Эспрессьон», опубликованное 25 октября 2020 года. // Министерство иностранных дел РФ. – 29 октября 2020 г. - https://www.mid.ru/ru/maps/dz/-/asset_publisher/Hmfoyt4xEw9B/content/id/4410447.

11. Педанов Е. Алжир и Россия не будут делать ставок ни на одну из ливийских сил. // Журнал «Международная жизнь». – 27 июля 2020 г. - <https://interaffairs.ru/news/show/26984>
12. Ответы Посла России в Алжире И.А.Беляева на вопросы корреспондента газеты «Эль-Хабар» М.Ф.Османи. // Министерство иностранных дел РФ. – 3 сентября 2020 г. - https://www.mid.ru/ru/maps/dz/-/asset_publisher/Hmfoyt4xEw9B/content/id/4308857.
13. Главы МИД РФ и Алжира обсудят военно-техническое сотрудничество и кризисы на севере Африки. // ТАСС. – 22 июля 2020 г. - <https://tass.ru/politika/9021097>

SURXON VOHASI AYOLLARINING MILLIY LIBOSLARIDAGI AN'ANAVIYLIK

JUMAQULOVA Farangis Alisher qizi,

Termiz iqtisodiyot servis universiteti

Tarix ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Surxon vohasi aholisining ayollar kiyimlaridagi XIX asr oxiri va XX asrlardagi o'zgarishlar yoritilgan. XX asr boshlarida hududga fabrika gazlamalarining keng tarqalishi va tikuv mashinalarining kirib kelishi tufayli ayollar milliy liboslarida rang-barang usullar, bichimlar, naqshiy bezaklar hamda yangi "bichiqli" kiyimlar paydo bo'lishi kabi masalalar tarixiy hamda etnografik materiallar asosida tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: *ayollar ko'ylagi, to'y va marosim liboslari, bosh kiyimlar.*

ТРАДИЦИЯ В НАЦИОНАЛЬНОЙ ОДЕЖДЕ ЖЕНЩИН СУРХАНСКОГО ОАЗИСА

АННОТАЦИЯ

В данной статье освещаются изменения женской одежды в конце 19 - начале 20 веков на Сурханского оазиса. В начале XX века, в связи с распространением фабричных тканей и появлением в регионе швейных машин, были проанализированы такие вопросы, как появление на женских национальных костюмах пестрых узоров, рисунков, рисунков и новых «вышиванок» на женских национальных костюмах. историко-этнографических материалов.

Ключевые слова: *женская платья, свадебные и парадные платья, головные уборы.*

TRADITIONAL IN NATIONAL CLOTHES OF WOMEN OF SURKHAN OASIS

ABSTRACT

This article covers the changes in women's clothing in Surkhan oasis in the late 19th and early 20th centuries. In the early twentieth century, due to the spread of factory fabrics and the advent of sewing machines in the region, issues such as the emergence of colorful patterns, patterns, patterns and new "embroidered" clothes on women's national costumes were analyzed on the basis of historical and ethnographic materials.

Keywords: *women's dresses, wedding and ceremonial dresses, headwear.*

KIRISH

Tarixdan ma'lumki, har bir xalqning etnik tarkibini o'rganishda va uni ilmiy jihatdan asoslashda kiyimlarning asrlar mobaynida o'z milliyligini saqlab qolganligi o'ziga xos o'ringa ega hisoblanadi [1]. Davrlar o'tishi bilan transformasion jarayonlar ta'siri ostida zamonaviy kiyimlar o'zgarib turadi, lekin an'anaviy kiyimlar o'sha elat, millat kiyimlarining o'zagi sifatida doimo mavjud bo'ladi.

Tahlil va natijalar. Surxon vohasi aholisi ayollarining kiyimlari kiyiladigan mavsumiga qarab qishki-bahorgi, yozgi-kuzgi kiyimlarga, bajaradigan vazifasiga ko'ra: kundalik uy-ish kiyimlariga; to'y-bayram sarpolariga bo'lingan. Bundan tashqari ayollar kiyimi yoshiga qarab ham farqlanadi. Ayollarning an'anaviy kiyimlari orasida bosh kiyimlari alohida o'rin egallaydi. Mintaqada ayollarning bosh kiyimlarining bir necha xil turlari mavjud bo'lib, ular kiyim egasining yoshiga, etnik mansubligiga, ijtimoiy mavqeiga hamda yil fasliga qarab kiyilgan. Shuningdek, bosh kiyimlarda kiyim egasining oiladagi mavqei aniq ifodalangan. Bosh kiyim va soch turmagiga qarab, qiz bolaning turmushga chiqqan kelindan, yosh onani farzandsiz xotindan, o'rta yoshli ayolni keksa kayvoni momolardan ajratish mumkin bo'lgan [2].

Ayollarning an'anaviy kiyimlaridan keng tarqalgan ommaviy kundalik kiyimlardan biri ko'ylak o'rganilayotgan davrda ayollar ko'ylagi choksiz to'g'ri bichimli bo'lib, uzun keng qilib tikilgan. Ayollar ko'ylagini bichimda tejamkorlikka e'tibor berilgan. Bir butun mato ko'ylakning old va orqa tomonini tashkil qiladigan holatda yelkalari tikilmay taxlangan [3].

Matoning gavda qismida perpendikulyar qilib to'g'ri yoki torayib boruvchi yenglar tikilgan. Qo'ltiq ostiga har doim uchburchak yoki romb shaklida yamoq-qulfak solinib, ko'ylakning yon tomonlariga uzun uch burchak shakldagi qiyiq-kulfak tushirilgan. Ayollar kiyimlarining ushbu ko'rinishda bichilishi libosning bu turiga xos umumiy belgilardan biri bo'lib, bichuvchining asosiy maqsadi matoni tejashga qaratilgan. Hozirda ham keksa ayol bichuvchilar matoni tejash chun shu usuldan foydalanishadi. Shuningdek mintaqa ayollarining ustki kiyimlaridagi o'ziga xoslik ularning yoqalarida ham o'z ifodasini topgan.

O'rta Osiyoning barcha xalqlarida udum bo'lganidek o'rganilayotgan hudud ayollarining ko'ylaklarida ham yoqaning asosan ikki ko'rinishdagi shakli mavjud bo'lgan: 1. Uzun-tik o'yma yoqa (vertikal yoqalar). 2. Yelka yoqa- kiftlari bir yoqadan, ikkinchisiga tutashuvchi yoqalar (gorizantal yoqalar).

Mahalliy sharoitda ko'ylakning ko'ndalang yoki uzun tik qirqilgan bosh kirib chiqishi uchun mo'ljallangan qismi "yirmochi" yoki "yoqa" deb atalgan. Surxon vohasi qishloqlarida tik yoqali ko'ylaklar "pushkusho", "jahak" deyilsa

Qashqadaryoda bu ko‘ylaklarni bolali onalar keyishgani bois “onalik ko‘ylagi” yoki “ayol ko‘ylak” deb atashgan.

Ko‘ylaklarning yirmochi ko‘ndalang yoqa turlari, asosan qizlar tomonidan turmushga chiqqanlariga qadar kiyilgan. Qizlar turmushga chiqqanlarida nikoh kunlari yoki to‘ydan so‘ng uchinchi kuni qizlik ko‘ylaklarini xotinlik ko‘ylaklariga almashtirishgan. Xotinlik ko‘ylagi old yoqali, lekin yoqa uncha uzun ochilmagan, uchburchak shaklda bo‘lgan.

Bolalik ayollar kiyadigan ko‘ylaklar yoqasi kelinlikda kiyilgan ko‘ylaklar yoqalariga nisbatan uzunroq va kengroq tikilgan. Bu esa bola emizishni osonlashtirgan [4]. Bunday ko‘ylaklar yuqorida eslatib o‘tganimizdek, xalq orasida “ona ko‘ylak” yoki “ayol ko‘ylak” deb atalgan.

Ko‘ylaklar yirmochining chekkalariga turli xil jiyak, chiroz, tama turli xil rangli ipak iplardan yo‘rma usulida kashta tikib chiqilgan. Yoqaga kashta, jiyak tikishda ikki narsaga e‘tibor berilgan. Birinchidan kashta, jiyak ko‘ylakka ko‘rk bergan bo‘lsa, ikkinchidan ko‘ylak yoqasini yirtilmasligini, uzoq muddat xizmat qilishni ta‘minlagan.

Boysun, Sherobod tumanlarining tog‘, tog‘oldi tojik va chig‘atoylar yashagan qishloqlari ayollari va qizlari ko‘ylaklarining old qismlariga o‘ta did va mahorat bilan bezak va kashtalar tikkan. Ko‘ylaklarga beriladigan bezak turi va shakli bir tomondan o‘sha hududdagi mavjud shart-sharoitga, ikkinchidan kiyimning qaysi maqsadlarda kiyilishiga bog‘liq bo‘lgan.

Mintaqada yashovchi turli tuman etnoslarning kiyimlarida ham etnik o‘ziga xoslik ko‘zga tashlanadi. Ayniqsa, bu borada Qashqadaryo vohasi arablarining kiyimlari o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Masalan, arab ayollarining kiyim-kechaklarida o‘ziga xoslik borki, bu Markaziy Osiyo arablari qavmining etnik tarixiga oid ko‘pdan ko‘p masalalarga oydinlik kiritadi. Keksa ayollar oq yoki ko‘k fondagi ko‘ylak kiyganlar, ko‘ylakning uzunligi to‘piqqacha yetib, yengi va yoqasi qora kasta bilan bezatilgan. Arab qizlari yaqin kunlargacha “mo‘ndi yoqa” ko‘ylak kiyishgan. Turmushga chiqqan ayollarning tik yoqali ko‘ylagi o‘z bichimiga ko‘ra keng, uzun hamda, uzun yengli bo‘lib, an‘ana bo‘yicha qizlarning kiyimlari o‘rta yosh va keksa ayollarning kiyimlariga qaraganda uzunroq qilib tikilgan. Arab qizlari turmushga chiqqanidan so‘ng qizlik ko‘ylaklarini qisqa qirqimga ega bo‘lgan vertikal yoqali kelinlik ko‘ylagiga almashtirganlar. Bunday rusumdagi ko‘ylakni kelining ota-onasi avvaldan tayyorlab qo‘yishi lozim bo‘lgan. Kelin bunday ko‘ylakni toki oilada birinchi farzand dunyoga kelguncha kiygan, farzand tug‘ilishi bilan ayol ilk bor ayollar ko‘ylagi “subinmoroni” kiygan [5].

XX asr boshlarida ayollarning ommaviy mehnatga jalb qilinganligi va ish qilish uchun qulayroq kiyimlarga o'tishdagi umumiy intilishlari sababli o'rganilayotgan hududda katta yengli va yenglari qaytarilgan, yoqalari bezatilgan ko'ylaklar kiyilgan. Oilaning ichida esa ayollar erkin turadigan, belbog'siz ko'ylaklar kiyishgan. Qashqadaryoning, Shahrisabz, Kitob, Dehqonobod, Surxondaryoning Boysun, Sherobod, Sariosiyo tumanlarida o'zbeklar, tojiklar aralash yashaydigan tumanlarida tojik, qo'ng'irot, chig'atoy, barlos ayollari keng uzun ko'ylaklarini kiyganda kundalik yumushlariga xalal bermasligi uchun bellarini bog'lab olganlar [6, B.66].

XX asr boshlarida erkaklar va ayollar ishtoni o'zining bichimiga ko'ra bir xil ko'rinishga ega bo'lgan, keyinroq XX asr 30 yillaridan boshlab ular o'rtasida farqlanish bo'lgan. Ayollar, lozimi asli keng bo'lib, pastga tomon torayib borgan xotin-qizlar ishtonidagi farqli jihatlardan yana biri ularning pastki qismi chirozli naqsh yoki kashtali jiyaklar bilan bezatilishidir.

O'rganilayotgan hududda keng tarqalgan odatga ko'ra, ayollar ishtoni ko'ylak ostidan ko'rinmaydigan qismi arzonroq, oddiy matodan, ko'ylak ostidan chiqib turgan, ya'ni ko'rinadigan qismi qimmatbaho matodan tikilishi ham erkaklar ishtonidan farqli jihatlaridan biri bo'lgan. Mazkur an'ana ilmiy adabiyotlarning guvohlik berishicha mintaqaga xos lokal belgi bo'lmay, balki umummintaqaviy ahamiyat kasb etgan.

Surxondaryoning tog'li qishloqlarida chorvachilik bilan shug'ullanuvchi hudud ayollari qish faslida echki jini (tivit)dan to'qilgan "tivit" ishton kiyishgan. Qishda kiyiladigan issiq, qalin lozimalar boshqa xalqlarda ham uchraydi [3].

Ayollar lozimalarining matolari kiyim egasining yoshiga qarab tanlangan. Lozimalar odatda tovonga qadar tushib turgan, chunki islom dinida shariatga ko'ra nomahram kishilarning ayollar tana qismini ko'rishlari gunoh hisoblangan. Lozimaning yuqorisi, ya'ni tepa qismi qaytarib tikilgan va ishtonbog' o'tkazilgan. Ishtonbog'lar paxta yoki jun iplardan tayyorlangan.

Odatda yosh qiz-juvonlarga tikiladigan lozimalar uchun ochiq rangli matolardan, katta yoshdagi ayollarga, hamda qariyalarga esa odmiroq matolardan foydalanilgan. Kundalik kiyiladigan lozimalar ko'proq mahalliy, oddiy matolardan, to'y-tantanalarda kiyiladigan lozimalar esa iloji boricha shoyi, atlas kabi ipakli va yarim ipakli, shuningdek xorijdan keltirilgan qimmatbaho matolardan tikilgan.

Ayollar lozima kiyishda o'ziga xos udum va irim-sirimlarga amal qilishgan. Qizlarning seplariga lozima-ishton solinmagan. Lozimalar alohida tikilgan va saqlangan. Ko'p farzanli ayollar befarzand xotinlarga "bola yo'li ochilsin" – degan yaxshi niyat bilan o'z lozimalarining ishton bog'ini berishgan [7]. Lozimalar

o'rganilyotgan hudud ayollarining kiyim-boshlarining ajralmas qismi bo'lib ayollar uni yil mobaynida ko'cha-ko'yda, oilada muntazam kiyishgan.

Aholining o'ziga xos milliy etnik xususiyatlari boshqa liboslariga qaraganda aynan bosh kiyimlarida ko'proq namoyon bo'ladi. Shuningdek, O'rta Osiyo va unga tutash hududlarda yashovchi xalqlarning bosh kiyimlarini o'rganish shuni ko'rsatadiki, aynan mazkur kiyimda muayyan etnik guruhlariga xos mahalliy (lokal) xususiyatlar bilan bir vaqtda umummintaqaviy jihatlari ham aks etadi [8]. Shu o'rinda alohida ta'kidlab o'tish lozimki, etnograf S.Davlatova boshga o'raladigan va boshga yopiladigan (tashlab yuriladigan) ayollar bosh kiyimini bitta qilib bergan.

Ayollarning an'anaviy kiyimlari orasida bosh kiyimlari alohida o'rin egallaydi. O'rganilayotgan hudud ayollarining kiyimlaridagi o'ziga xoslikni an'anaviy bosh kiyimlarida ham ko'rish mumkin. O'rganilayotgan davrda mintaqada ayollar bosh kiyimlarining bir necha xil turlari mavjud bo'lib, ular kiyim egasining yoshiga, etnik mansubligiga, ijtimoiy mavqeiga hamda yil fasliga qarab kiyilgan. Shuningdek, bosh kiyimlarda kiyim egasining oiladagi mavqeini aniq ifodalangan. Bosh kiyim va soch turmagiga qarab qiz bolaning turmushga chiqqan kelindan, yosh onani farzandsiz xotindan, o'rta yoshli ayolni keksa kayvoni momolardan ajratish mumkin bo'lgan [9].

An'anaviy kiyimlarning uzviy bir qismi hisoblangan, oyoq kiyimlari juda qadim zamonlardan mavjud bo'lib, kishilar unga ibtidoiy davrlardan ehtiyoj sezganlar. Arman elshunosi A.S.Armanganyan bu haqda shunday yozadi: "Ibtidoiy odam ham o'z tanasini himoya qilishni oyoqlarini muhofaza qilishdan boshlagan" [10].

Ayollarning oyoq kiyimlari asosan mahsi, kalish, nug'ay kovush, hakkari kovush kabilardan iborat bo'lgan. Shuningdek hududda qish faslida ayollar tomonidan terilardan maxsus ishlov berib tikilgan etiklar ham kiyilgan [6, B.57].

O'zbekistonning janubiy hududi ayollarining oyoq kiyimlari turli ko'rinish va bichimlarda bo'lgan. Ayollar kiyimlari turli mayda kosibchilik ustaxonalarida tikilgan. Ayollar oyoq kiyimlarini tikuvchi ustalar "zaifonachilar" deb atalgan. Keyinchalik savdogarlar tomonidan Rossiya va boshqa o'lkalardan hududga turli nusxadagi oyoq kiyimlarning keltirilishi tufayli ularning turi, soni, sifati o'sdi. Ayniqsa, XIX asrning oxirlaridan hududdagi turli zaifonachilar, bachkanachilar ustaxonalari tomonidan tikilgan ayollarning charm oyoq kiyimlari qatoridan Rossiyada O'rta Osiyo xalqlari uchun fabrikalarda maxsus tayorlangan rezinkali oyoq kiyimlari, jumladan kalish juda tez va keng tarqala boshladi.

Ayollar o'rtasida keng urf bo'lgan "qayroqi mahsilar"-bu mahsilarning nima uchun "qayroqi" deb atalishiga O.A.Suxareva quyidagicha izoh beradi: "Mahalliy aholi bu echki terisidan tikilgan mahsilarning qayroq toshday qattiq bo'lganligi uchun "qayroqi" deb atashgan". Qayroqi mahsilar o'tgan asrning 30- yillarida ham urf

bo'lgan. Bu oyoq kiyimlardan kekxa erkaklar ham foydalanishgan. O'tgan asr "o'rtalaridan ayollar uchun tayyorlanadigan qayroqi mahsini charmdan emas, laklangan teridan tayyorlay boshladilar. Bu laklangan teri kosiblar tomonidan "amerikacha teri" deb atalib, mahalliy aholi tomonidan amerikoni deb nomlangan" [11].

Mahsilar doimo kalishlar bilan kiyilgan. Shaharlik ayollar uy ichida ham mahsida yurishgan, chunki ayollarning yalang oyoqlarini ko'rish begona erkaklarga joiz bo'lmagan. XIX asr oxirlarida ayollar orasida ham etik kiyish odat tusi kira boshlagan, o'ziga to'q boy oilalarda naqshli, uzun, tizzagacha, qo'nji tashqariga qaytarib qo'yiladigan etiklar kiyishgan [6, B.57].

Mahsi etiklar kiyishga qurbi yetmagan oddiy qishloq ayollari asosan "popuk kovush" kiyishgan. Yog'och yoki suyakdan poshna qilingan kovushlar aholi orasida "hakkari kovushlar" deb atalgan. Uch qismi ilmoq ko'rinishida qayrilib turuvchi kovushlar "no'g'ay kovush" lar deb atalgan. O'rganilayotgan hududda boshqa qo'shni hududlarda bo'lganidek ayollar oyoq kiyimlarining ko'rinishi va bezaklari kosib va charmchilarning mahoratiga bog'liq bo'lgan. XIX asr oxiri -XX asr boshlaridan e'tiboran Rossiya fabrikalarida tayyorlangan kalish keng tarqalgan bo'lib, ular ranglariga qarab "qizil kalish", "malla kalish" deb atalgan. Kalishlar dastlab qo'lda tikilgan, to'qilgan "jiloblar" (mahalliy shevada paypoq ma'nosida) bilan kiyilgan bo'lsa, keyinroq fabrikalarda to'qilgan paypoqlar bilan kiyila boshlagan.

XULOSA

O'zbek xalqining moddiy madaniyati, jumladan, milliy liboslari, jumladan ayollar kiyimlari taraqqiyoti O'rta Osiyo xalqlari tarixi, unga qo'shni mamlakatlar xalqlari tarixi bilan chambarchas bog'liq. Xalqlarning o'zaro tinch yo'l bilan bir-biriga yaqinlashuvi, ularning madaniyatini boyishiga xizmat qilgan. Ular bir-birlari uchun, yaqin qadrli bo'lgan narsalarini almashgan, bora-bora bu har bir xalqning mahalliy madaniyatiga singib ketgan, o'ziga xoslik va mustahkam an'ana kasb etgan.

Surxon vohasi hududida yashagan boshqa xalq vakillarining kiyim-kechaklarida ham ularning o'zlarigagina xos bo'lgan etnik va lokal xususiyatlarni ko'rish mumkin bo'lgan. Bu o'ziga xoslik har bir qavmni, qavmlar ichida o'z o'rnini borligini, qavmni-qavmdan ajratuvchi bosh omillardan biri-albatta uning kiyim-boshlari ekanligini bildiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Задыхина К.Н., Сазонова М.В. Мужская одежда узбеков Хорезма конца XIX-начала XX в. // Костюм народов Средней Азии.—М., 1979.—С.151-152.

2. Исмаилов Х. Головные уборы узбечек конца XIX-начала XX века // Общественные науки в Узбекистане. 1977. № 6. –С.50.
3. Турсунов Н. Н., Алламуратов Ш. А. Этническая история горцев южного Узбекистана //Бюллетень науки и практики. – 2020. – Т. 6. – №. 6. – С. 312-317.
4. Ismoilov H. An'anaviy o'zbek kiyimlari. -Toshkent: Fan, 1978. –B.28.
5. Davlatova S.T. Qashqadaryo milliy kiyimlari: an'anaviylik va zamonaviylik.- Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. –B.76.
6. Ibragimova M.Yu. Surxondaryo vohasi aholisining an'anaviy kiyimlari va taqinchoqlari. (XIX asr oxiri XX asr boshlari). Tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. -Toshkent, 2004.–B.66.
7. Сухарева О.А. Костюм народов Средний Азии. Опыт анализа покровов традиционной туникаобразной. «Среднеазиатской одежды в плане их истории и эволюции». (Историко-этнографической очерки) –М.: «Наука», 1979. –С.81.
8. Шаниязов К., Исмаилов Х. Этнографической очерки материальная культура узбеков конец XIX- начало XX века. –Т., 1981 .–С.76-78.
9. Исмаилов. Х. Головные уборы узбечек конца XIX- начала XX века.–Т., ОНУ, 1977. №6. –С.50.
10. Арманганян А.С. Обувь древней Армении. «Ереван», 1978.–С.32.
11. Сухарева О.А. История среднеазиатского костюма: Самарканд 2-половина XIX- начало XX вв.). - М.: Наука, 1982. - С.68.
12. Tursunov N.N. Surxon vohasi aholisi moddiy madaniyatidagi transformasion jarayonlar. -Т.: “Yangi nashr”, 2019.-372 b.
13. Алламуратов Ш., Джураева У. XIX аср охири – XX аср бошларида шарқий Бухоро бекликларида савдо-сотик ва хунармандчилик муносабатлари //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 3/5. – С. 105-110.
14. Турсунов Н. Н., Алламуратов Ш. А. Развитие торговых отношений и ремесел в бекствах Восточной Бухары //Бюллетень науки и практики. – 2021. – Т. 7. – №. 3. – С. 348-353.
15. Алламуратов Ш. А. Марказий Осиё халқлари маданият-диний алоқаларида Амударё сув йўлининг ўрни //Ўтмишга назар. – 2019. – №. 24. – С. 23.
16. Allamuratova X. CONTAMINATION NAMES IN UZBEK ANTHROPONYMICS, THEIR FORMATION //Science and innovation. – 2023. – Т. 2. – №. C6. – С. 69-73.
17. Allamuratova X. LINGUISTIC FEATURES OF CONTOMINATIONAL AND APOTROPEIC NAMES IN THE SYSTEM OF ANTHROPONYMS OF UZBEKISTAN //Theoretical & Applied Science. – 2020. – №. 2. – С. 141-145.

THE ATTITUDE OF PHILOSOPHERS TO THE PHENOMENON OF MORALITY IN THE MEDIEVAL EASTERN AND WESTERN RENAISSANCE

JA'FAROV Ibrohimjon Xolmuhammad o'g'li

Teacher of Namangan State Pedagogical Institute

ABSTRACT

This article covers the attitude of philosophers during the medieval eastern Awakening and Western Renaissance to the phenomenon of morality. Within the framework of the Islamic Enlightenment formed between the 9th and 12th centuries, such great thinkers as Abu Nasr Farabi, Ibn Sina, Ibn Rushd and al-Ghazzali studied the topic of morality not only from a religious-philosophical point of view, but also from a social, political and pedagogical point of view. The Western Renaissance, on the other hand, brought moral concepts to a new level throughout Europe through the enlightened revolution that began in Italy in the 14th and 16th centuries. Thinkers such as Thomas Aquinas, Dante Alighieri, Erasmus Rotterdam, and Niccolò Machiavelli interpreted Ethics in different directions in the process of moving from religious thought to a secular worldview. The article will conduct a comparative analysis of the similarities and differences of the two periods and highlight the harmony of the phenomenon of morality with Dionate, political events, cultural development and science. As a result, the modern relevance of this heritage, which was formed during the medieval eastern Awakening and the Western Renaissance, is also shown.

Keywords: *ethics, Eastern Renaissance, Western Renaissance, Farabi, Ibn Sina, Machiavelli, Dante, Erasmus Rotterdam, humanism, Justice, nafs, religion, philosophy, science, politics, education of the heart, behavior.*

INTRODUCTION

The medieval eastern Renaissance and the Western Renaissance are two important stages that laid the foundation for invaluable scientific, philosophical and educational achievements in the development of World Culture. Although these periods occur in different space and times in content, their common features are the renewal of the human intellectual world, the realization of its creative potential, and most importantly, the phenomenon of morality, when the thinkers of both regions rise to a central place in the worldview. This article analyzes how the concept of morality became philosophical in the work of medieval eastern philosophers and figures of the Western Renaissance, how this concept harmonized with the political, social and

educational factors of this era. These processes, on the one hand, are associated with the rediscovery of the Greek philosophical heritage, and on the other hand, are explained by the transformation of Islamic and Christian religious traditions into enlightened representations.

LITERATURE REVIEW.

Ethics in medieval Islamic Civilization (arab. behavior) as a scientific field formed on the basis of the mutual harmonization of religion and philosophy. The so-called Eastern Renaissance Renaissance Revival was especially pronounced in the 9th-10th centuries in the regions of Baghdad and Movarounnahr, the capital of the Abbasid state (Bukhara, Samarkand, Khorezm, Marv), during which sciences such as word, philosophy, medicine, mathematics and astronomy flourished. Religious-philosophical discussions, an active translation of the Greek philosophical heritage into Arabic, the formation of Islamic sciences such as tafsir, Hadith, fiqh — all gave impetus to a comprehensive discussion of moral issues as well.

Abu Nasr Farabi (870-950) is regarded in medieval Islamic philosophy as a “teacher-us soniy” (i.e., second teacher after Aristotle). His work, “the city of fertile people”, is an important source showing how ethics and politics can be reconciled [1]. The author considers the spiritual perfection, mental qualities and behavior of a person as a primary factor in the parlance of a description of an idealized form of State. In the eyes of Farabi, moral principles occupy a strong place in a society governed by reason, since only good behavior and fair management can lay the groundwork for social well-being and Educational Progress. In this sense, Farabi connects moral concepts with individual qualities (honor, generosity, justice in the metaphysical sense) as well as the importance of Social Responsibility, political stability, science and wisdom.

Abu Ali Ibn Sina (980-1037) explores ethical issues in harmony with mental analysis techniques. His works, in particular the moral section of “book ash-healing”, cover issues such as the stages of human ego, ways of nurturing it, and its importance in Social Life [2]. Ibn Sina interprets reason as a power that separates man from all attributes, leading him towards Supreme perfection. According to this, the process of achieving personality maturation is not limited only to the fulfillment of religious practices, but is also directly inextricably linked with philosophical observation and scientific research. It is he who is the greatest gift of the creator to man and is discovered through the cultivation of lust. Therefore, Ibn Sina explains morality in a religious-philosophical context, but at the same time in harmony with mental-cognitive activity.

Abu Hamid al-Ghazzali (1058-1111) was a scholar who harmonized Islamic philosophy with the traditions of mysticism, while analyzing moral issues in terms of purity of heart, nafs education and point of personal development. His famous four-volume work "Ihyou ulumid-din" covers a wide range of Islamic science, including issues of ethics, in depth [3]. Al-Ghazzali sees the path leading man to spiritual elevation as, first of all, the achievement of botanic purity. In this context, he encourages the adoption of this experience as a socio-educational criterion in the tradition of Islamic Sciences, also referring to ideas and views ranging from Roman Stoic philosophers to works of Greek philosophers. The phenomenon of morality, in the eyes of al-Ghazzali, is not only an important factor in personal maturation, but also in the achievement of collective solidarity, social stability of the community.

Thus, in the medieval eastern Awakening, it is observed that the formation of the concept of morality occurs in a harmonious way with several factors — religious tradition, Greek philosophical heritage, mystical thinking, the progress of Science and Political needs. In his work, each philosopher explored concepts such as intelligence, lust, Soul, Society, Public Administration, and the like in line with new paradigms.

RESEARCH METHODOLOGY.

The Renaissance in Europe in the 14th and 16th centuries, beginning in Italy, is regarded as an enlightened-cultural revolution that later spread throughout the continent. The formation of the idea of humanism (humanism) during the Renaissance, the re-appeal to Greco-Roman antique heritage, the development of the natural sciences and art led to a significant renewal of the theme of ethics as well.

While Thomas Aquinas (1225-1274) is conditionally associated with the period of "Scholasticism" in the West, his works occupy an important place in shaping the philosophical-legal foundation of the later Renaissance. Aquinas seeks harmony between Christian faith and Aristotelian philosophy, and interprets moral principles as a person living according to divine commandments, as well as a confession of "Natural Law"[4]. According to Aquinas, morality is the harmony between the soul and the mind of a person, living monastically to divine commandments. Therefore, in order to establish a spiritual order in society, a person will have to maintain a moral "golden mean" in his behavior, while striving for mental perfection.

Dante Alighieri (1265-1321) was known as a master of illuminating moral ideas in poetic form, as well as being a creator who had a tremendous influence on European literary and aesthetic thought through his work "Divine Comedy" [5]. In this epic, consisting of the sections "Hell," "The Grave" and "Heaven", a deep artistic-philosophical analysis of human behavior and the attitude of sin and punishment is carried out. Dante, representing the interrelation between the structure

of the universe and morality from the point of view of Christianity, puts forward the idea of the existence of a certain “punitive space” for each sin. Here, however, the matter is not limited to mere theological dogmas — the work allows the reader to philosophically observe spiritual themes such as human freedom, the responsibility of choice, penance, forgiveness, and repentance. As a result, Dante's attitude towards the phenomenon of morality is manifested in the integration of socio-spiritual relationships, individual consciousness and divine commands.

Erazm Rotterdam (1466-1536) was a mature exponent of the Western Renaissance, seeking to analyze the behavior of men, social customs with a critical eye in works such as “Hymn of Fools” [6]. For Erasmus, morality is not only a set of religious obligations, but also a means of deciding social justice and humanism through the use of reason, a critical approach. He argues that in the ideology of humanism, only by exalting reason, benevolent thinking and enlightenment can a proper moral program be formed in the human soul. Erazm also promotes higher educational ideas that should be put above the political interests of church circles as well as secular rulers.

Niccollo Machiavelli (1469-1527) took the field as a siemeau with the most controversial views within Renaissance ideology. His recommendations regarding the seizure of power and its maintenance in” the King " caused moral controversy [7]. Although Machiavelli does not seem to advance an idea directly contrary to morality, he has gained a reputation for lowering morality to a secondary level in political practice due to the popular principle that “purpose justifies the instrument”. This approach is also seen as an expression of secular thought that emerged in the Renaissance: religious or spiritual norms are not always a priority in the field of politics. Nevertheless, Machiavelli's views were a serious impetus for the development of political-legal thought in the West on a secular basis.

ANALYSIS AND RESULTS.

In the Eastern Awakening, philosophical schools based on the Islamic tradition, and in the West, the ancient heritage, harmonized with the ideas of Christianity, formed moral principles. In this sense, it can be observed that for both awakenings, Greek philosophy — in particular, the work of Plato and Aristotle-served as the main source. Whereas Ibn Rushd's Aristotelian commentaries were the reason for the rise of the Averroist direction in the West, Thomas Aquinas developed the Christian-educational doctrine, relying on those commentaries. On the other hand, this case is regarded as an important aspect of the influence of the East on Western philosophy.

In the eastern and Western Renaissance, the question of morality did not remain a separate field, but developed in close connection with various scientific directions,

such as medicine, art, astronomy, economics and law. For example, Ibn Sina's medical works also emphasize the professional duty and moral responsibility of the physician. In the West, however, the creative work of artists such as Leonardo da Vinci, Michelangelo was indirectly enriched by moral-aesthetic principles. Hence, at the time of the Renaissance processes, the achievements of Science and science were harmonized with the spiritual rise of Man, including the revision of the criteria of morality.

In the Global age, existing ideological conflicts, complexities in international relations and unexpected social changes are exacerbating the need for moral principles. A lesson from the Eastern Renaissance and the Western renaissance shows that the phenomenon of morality is not only limited to the behavior of an individual, but also serves as an important foundation for the stability of society as a whole. Strong integration can be achieved if Educational Progress, scientific discoveries and political reforms are always carried out in harmony with moral criteria.

The focus of Eastern thinkers on the education of mysticism and the soul, the ideas of Western philosophers on human freedom and responsibility also have universal significance for today's time. The formation of a tolerant attitude towards religious, racial, cultural diversity, the emergence of stable views against the ideas of extremism and violence, can make the most of the rich moral heritage formed in both Eastern and Western traditions.

Political-ethical approaches, ranging from the Faroese concept to Machiavelli's views, can be refined in harmony with the principles of modern public administration. Eastern philosophy has already advanced that not only political perception, but also spiritual qualities of the administrator are worthy of attention. In the West, however, the “pragmatic politics” approach, which began with Machiavelli, is central to the understanding of today's real political realities and the choice of political tools.

CONCLUSION/RECOMMENDATIONS.

Examples of philosophical thought formed during the medieval eastern Awakening and Western Renaissance analyzed the phenomenon of morality from a religious, philosophical, political and social point of view at the same time. Eastern philosophers, in particular al-Farabi, Ibn Sina, Ibn Rushd, Al-Ghazzali, harmonize religious-philosophical heritage with Greek philosophy, linking morality with the Botanic purification of the individual, the achievement of wisdom with science and the decision-making of social justice. Western thinkers such as Thomas Aquinas, Dante, Erazm Rotterdam, Machiavelli, on the other hand, revise moral principles in the process of reconciling antiques with Christian traditions, humanism and the

emergence of secular ideas. The interplay and impressiveness of these two Renaissance periods was that scientific and educational works created in the East (Ibn Rushd's commentaries, Ibn Sina's treatises, etc.) served to give rise to specific innovations in the Western scientific environment, while humanistic ideas formed in the West later influenced the concepts of progress of the whole world. Also, the formation of political thought was further exacerbated by the fact that it was enriched by the principles of eastern justice as well as by the pragmatic approaches developed in the West.

In the context of modern globalization, the moral ideas that took the field during these two revivals remain of universal importance. On the one hand, these ideas allow a deeper understanding and reinterpretation of the issues of human freedom, responsibility and spiritual perfection, on the other hand, they can also be an important philosophical and methodological basis in strengthening socio-political stability, developing effective measures against threats and crises. An in-depth study of the rich heritage of the Renaissance and its harmonization with the needs of the technogenic stage of development of the 21st century is one of the important tasks of mankind on the path to spiritual maturation.

REFERENCES

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent. 2004. B. 99.
2. Abu Ali Ibn Sino. Kitob ash-Shifo. – Qohira: Al-Maktaba al-Misriyya, 1980, B. 67.
3. Abu Hamid al-G'azzoliy. Ihyou ulumid-din. – Istanbul: Dar al-Kutub al-Ilmiyah, 2002, 1-jild, 112-bet.
4. Tomas Akvinskiy. Summa Theologica. – Catholic Press, 1934, p. 210.
5. Dante Aligyeri. La Divina Commedia. – Milan: Garzanti, 2003, p. 145.
6. Erazm Rotterdamskiy. Moriae Encomium. – London: Penguin Classics, 1993, p. 77.
7. Nikollo Makiavelli. The Prince. – Cambridge University Press, 1988, p. 56.

UDK:37. 372

TODAY'S METHODOLOGY FOR TEACHING INDEPENDENT (CREATIVE) THINKING IN PRESCHOOL CHILDREN

Eshmuratova Nozima Maxmudovna*Tashkent city, Yunusabad 519 MTT*

ABSTRACT

This article discusses the methodology for teaching preschool children to think independently today, and the fact that taking into account the psychological and pedagogical characteristics inherent in children in preschool educational institutions when guiding them to think independently is a guarantee of success. Information is provided on the influence of the development of the psychological characteristics of preschool children on the process of independent thinking at present, and problems and solutions are discussed.

Keywords: *continuing education, preschool age, children, independent thinking, speech, speech development, personality, communication, independent thinking, educator skills, speech, method.*

BUGUNGI KUNDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MUSTAQIL (KREATIV) FIKRLASHGA O'RGATISH METODIKASI

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarni mustaqil fikrlashga o'rgatish metodikasi hamda Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni mustaqil mulohaza yuritishga yo'naltirishda ularga xos bo'lgan psixologik va pedagogik xususiyatlarni inobatga olish muvaffaqiyatga erishish garovidir. Hozirgi vaqtda maktabgacha yoshdagi bolalar psixik xususiyatlari rivojlanishining mustaqil fikrlash jarayoniga ta'siri haqidagi ma'lumotlar keltirilib, muammo va yechimlar haqida so'z yuritiladi

Kalit so'zlar: *kreativ, uzluksiz ta'lim, maktabgacha yosh, bolalar, mustaqil fikrlash, nutq, nutq o'stirish, shaxs, muloqot, mustaqil fikrlash, tarbiyachi mahorati, nutq, metod.*

INTRODUCTION

Today, scientific and practical research is being conducted worldwide on the development of creative technologies aimed at increasing the psychophysiological, intellectual, creative and personal potential of children, the organization of an innovative educational environment focused on the individual in preschool

educational institutions, and the improvement of quality management mechanisms in preschool education based on the principles of strategic management. The President of the Republic of Uzbekistan, Sh. Mirziyoyev, said: “We will continue the state policy on youth without any deviations. We will not only continue, but also raise this policy to the high level required by the times, as our top priority task. We will mobilize all the forces and capabilities of our state and society so that our youth can become independent-thinking, highly intellectual and spiritually capable people who are unmatched by their peers in any field in the world, mature and be happy”¹. Again, on October 1, 2020, “The society we live in today needs a new mindset, a new idea, and most importantly, a new generation of cadres capable of implementing reforms. President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev, at an event dedicated to the problems of preschool educational institutions, the first stage of the educational process, held on October 19, 2017, said: “According to scientific conclusions of experts and educators, 70 percent of all the information and knowledge a person receives throughout his life is received by the age of 5. This fact alone clearly shows how important kindergarten education is in helping our children grow up to be mature and well-rounded individuals. There is no need to go far in search of additional proof of this. “When comparing a child who has received kindergarten education with a child who has not attended kindergarten, it is not difficult to notice that there is a huge difference in their level of thinking.” In the science of preschool child psychology, taking into account the accelerated qualitative changes in children of this age, it was considered appropriate to divide this period into three stages: the younger preschool period (3–4 years old); the middle preschool period (4–5 years old); the older preschool age (up to 5–6 years old); the preparatory age for school (6–7 years old).

Literature review.

In the process of development, a preschool child enters into a special relationship with the objects and phenomena created by his ancestors, with the secrets of the world. He actively assimilates and masters the achievements achieved by mankind. The child's understanding of the world of objects and phenomena, the actions performed with their help, the native language and relationships between people, at the same time the development of motives for activity, the growth of abilities takes place on the basis of the direct help of adults. This happens in the family with the support of parents, and in preschool educational institutions with the support of educators. Basically, it is from this period that the child's independent activity begins to increase. Independence in activity becomes the basis for independence in independent thinking. In addition, the preschool stage is also a

period of improving complex movements in them, forming elementary hygiene, cultural and labor skills, developing speech, and the emergence of the first buds of social morality and aesthetic taste.

Research methodology. The methods of historical, retrospective and theoretical-methodological analysis of sources, generalization and interpretation of the obtained data, observation, interview, questionnaire, content analysis, qualimetry and expert assessment were used. According to P.F. Lesgaft, it is at this stage of a person's life that the character traits he will have in the future are determined and the foundations of moral character are revealed. A prominent feature of preschool children is activity and imitation. The main law inherent in the nature of a child of this age can be expressed as follows: the child requires continuous movement, but he gets tired not from the result of activity, but from the uniformity and one-sidedness of movement. It seems that the ability to purposefully organize, without limiting, the main law of the nature of preschool children, activity, gives the expected effect in the education of children of this age. Based on our research and several years of experience, we offer the following opinions: physical activity has a positive effect on the physiological development of a child, and due to the movement of the supporting organs, the child develops well physically.

Analysis and results. During communication with adults and peers, the child begins to get acquainted with moral and normative criteria, understanding of those around him, as well as positive and negative relationships. The movements of a preschool child are carried out in coordination with his body. During this period, the child's speech also begins to develop rapidly. He tends to assimilate new things in addition to what he already knows and consolidate them. In this process, the child forms communicative skills through play activities, learns new words and concepts through frequent communication with those around him, and in practice independently masters them. It seems that directing a child of this age to independent thinking, drawing his attention to any life or artistic event, and requiring him to express his attitude to it is a guarantee of the formation of personality qualities in the child. The needs and interests of preschool children are rapidly increasing. This is due, first of all, to the need to reach out to a wide circle, to interact, to play. Due to the fact that children of this age have mastered speech to a certain extent and are extremely mobile, they have a need to interact with adults and peers who are close to them. They begin to strive for a wider range of relationships, and they play as a team with children from their neighbors. The need to know everything increases. Another strong need inherent in the nature of a preschool child is to see everything as new and to learn about it in all its aspects. The role of interest in the lives of children of this

age and in their psychological growth is also very large. Interest, like need, is one of the factors motivating a child to engage in some activity. That is why psychologists consider interest to be a complex psychological phenomenon associated with the process of cognition. In preschool educational institutions, the rational use of these natural characteristics of children, namely interest and desire to know, in speech development and introduction to fiction, is in line with the main goal of national education - the formation of a well-rounded personality. The importance of interest in a child's development is that he seeks to know what he is interested in as deeply as possible and, therefore, does not get bored of doing it for a long time. This, in turn, helps to develop and strengthen such important qualities as the child's attention and will. In this sense, in guiding children to independent thinking, it is important to first interest them in the object of free thinking. The emergence of questions in kindergarten children about all areas indicates that their thinking is becoming more active. If a child cannot find an answer to his question or if adults do not pay attention to his question, his curiosity begins to wane.

Usually, any thinking process arises from being surprised, amazed by something, and as a result, various questions arise. In our Uzbeks, most parents and some educators, when children ask questions, say, "Don't be too flattering," "Where did you learn such things?" As a result, the child tries to understand everything on his own. Passive and shy children do not ask any questions. Adults should ask such children questions themselves during various activities and trips, thereby activating them. Any thinking usually begins with comparing, analyzing, and synthesizing something. Therefore, this comparison, analysis, and synthesis is called the thinking process in psychology. Traveling helps to activate and develop the thinking process in children.

To improve the quality of speech development of preschool children, it is necessary to activate the creative potential of teachers, expand their worldview, and introduce new technologies and innovations into the processes of activity. One example of such innovations is the use of elements of TRIZ technologies. (TRIZ - theory of inventive problem solving). The main ideas of TRIZ include the following: theories are a catalyst for solving creative problems; knowledge is a tool for creative work, everyone is given creative abilities (everyone can invent); creativity, like any activity, can be learned.

The main goal of TRIZ is not only to develop children's imagination, but also to teach them to think systematically, understanding the processes taking place, to give teachers a tool for specific practical education of creative abilities in children. It is a theory that allows you to form a person who is able to understand the unity and

contradictions of the world around him and solve his small problems. The starting point of the TRIZ concept in relation to a preschool child is the principle of harmony with nature in education. When educating a child, the teacher must proceed from his nature. TRIZ for preschoolers is a system of collective games and activities designed not to change the main program, but to increase its effectiveness. TRIZ elements contain an impressive potential that allows you to qualitatively change the process of speech development in preschool children.

The use of adapted TRIZ methods in the process of speech development provides undoubted advantages:

- in increasing the cognitive activity of children;
 - in creating motivational attitudes towards the manifestation of creativity;
 - in creating conditions for the development of the figurative side of children's speech (enriching the evaluative vocabulary, figurative words, vocabulary of synonyms and antonyms);
 - increases the efficiency of mastering all language tools;
 - forms consciousness in the construction of lexical and grammatical structures;
 - develops the flexibility of analytical and synthetic operations in mental activity.
- A special place in teaching is occupied by the course on the development of creative imagination (RTV), which is aimed at overcoming stereotypes of thinking.

An integrated approach to building activities for the development of speech is also of great importance. In such activities, children use knowledge from different areas of activity. Thus, the learning process becomes more efficient, children have a single, holistic picture of the world. Integrated education contributes to the overall development of the child, as well as a deeper study of topics. It forms a holistic perception of the world in children, because it is a system that combines knowledge in individual subjects into a whole. Integration for school is widely developed in scientific, pedagogical and methodological literature. In preschool pedagogy, it is only taking its first steps. In preschool pedagogy, integrated technology is understood as the use of one topic in all blocks of work (speech development, development of elementary mathematical concepts, design, application, etc.). Unlike complex activities that are carried out on familiar material and episodically, integrated groups are based on the principle of combining several types of activities and are carried out systematically. Integrated groups allow you to reduce the number of specially organized groups and thereby increase the time for other activities. Integrated activities carried out in the system are effective, give good results, increase the speech activity of children. In the process of integrated activities, speech development is carried out in all directions: expanding and systematizing vocabulary.

Conclusion/Recommendations. Experience shows that children draw logically correct conclusions as a result of observation, comparison, drawing conclusions, and testing their assumptions in practice. Children's mental work is manifested in reasoning, comparing, and drawing conclusions. The processes of analysis and synthesis are based on these works. Any reasoning is built on the basis of analysis-synthesis, that is, dividing the whole into parts, elements, and identifying the connections between them, which leads to a better understanding of the whole. Children should be specially trained in this process, so that they learn to use each method as a specific method of action in certain cases. Thus, the method of comparison, if a child is specially taught to think in this way, can become a specific method in the child's mental activity. The mastery of comparison as a method of mental activity is manifested in the child's ability to find where this method can and should be used, and to use it when solving a new problem. All of this trains children's logical thinking and helps them think independently.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz // Xalq so'zi 2016 - yil 16 - dekabr.
2. Mirziyoyev Sh.M. O'qituvchi va murabbiylar – Yangi O'zbekistonni barpo etishda katta kuch, tayanchimiz va suyanchimizdir. "Yangi O'zbekiston", 2020-yil 1-oktabr 3-bet.
3. <https://president.uz/uz> - Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий вебсайти.
4. Lupicheva Natalya Sergeevna "Maktabgacha yoshdagi bolalarda nutqni rivojlantirish metodikasi" nutqni rivojlantirish bo'yicha ilmiy maqola 03.02.2019.
5. "Maktabgacha yoshdagi bolalarning muloqotini qo'llab-quvvatlash: til va savodxonlik tajribalari "virtuallabschool.org internet blogi.
6. Pamela May "Tafakkur qiluvchi bola: tushuncha va vakolat asoslarini yaratish " maqolasi.2020 y.
7. Michigan shtati universitetining kengaytmasi tomonidan nashr etilgan"Yosh bolalar uchun tanqidiy fikrlashning ahamiyati"maqolasi. <http://www.msue.msu.edu/> internet blogi.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE INFLUENCE OF ABILITY ON THE ECONOMIC ORIENTATION OF A PERSON

Ismoilova Dilso‘z Doniyor qizi

Tashkent State Pedagogical University,

Tashkent city, +998 71 276-76-51

ABSTRACT

We know that today the world is developing rapidly. This development affects the cognitive processes, individual psychological characteristics, emotional-volitional spheres of people. At the same time, the fact that the main factor of individual activity is need, and at the same time the increase in needs indicates the increasing importance of studying our psyche from the perspective of modern psychology. Based on this, in this article we will consider the influence of abilities on the economic orientation of a person.

Key words: *Abilities, competence, talent, genius, risk-taking, management, interest, motivation.*

INTRODUCTION

In the conditions of increasing competition in the labor market and the increasing complexity of economic processes, understanding the factors that determine a person's economic success is becoming one of the important tasks of modern psychology. This study aims to study the role of cognitive abilities in shaping a person's economic behavior. We can put forward the hypothesis that people with a high level of intelligence and developed analytical abilities are more likely to choose professions associated with making complex economic decisions.

In the conditions of the modern economy, characterized by high dynamics and uncertainty, understanding the factors that influence a person's economic behavior is becoming increasingly relevant. This study aims to study the role of cognitive abilities in shaping a person's economic capabilities. We assume that differences in intelligence and other cognitive functions can have a significant impact on career choice, investment decisions, and attitudes towards wealth.

Thus, it can be said that goals do not accumulate abilities in themselves and do not guarantee their development. They are only one of the conditions for the development of abilities.

Structure and types of abilities. There are many types of abilities, and in modern psychology there are many types of classification of human abilities. According to the general classification among them, we can mainly divide abilities into two

groups: general and special abilities. Each of these groups can be divided into simple and complex, and within a group, we can further describe them into separate types.

RESEARCH METHODOLOGY

The Russian psychologist B.M.Teplov and his students tried to determine in their work the emergence of certain qualitative features in the structure of individual abilities due to the influence of the characteristics of the types of higher nervous activity. In particular, the special sensitivity of the nervous system can be a sign of a certain ability. Abilities, according to B.M.Teplov, exist in the process of systematic development. It should also be noted that the effectiveness of each activity is not the same, but depends on the combination of different abilities. The lack of signs necessary for the development of some abilities, their deficiency can be compensated for by the high development of other abilities.

ANALYSIS OF LITERATURE ON THE SUBJECT

In Russian psychology, there are two directions in the study of the problem of abilities. The first is the psychophysiological direction, which studies the relationships between the main properties of the nervous system and the general mental abilities of a person (E.L. Golubeva, V.M. Rusalov). The other direction is the study of abilities in individual, play, educational, and labor activities (from the activity approach of A.N. Leontiev). This direction studies the determinants of the development of abilities in activity, in which signs of talent are not taken into account. Later, in the school of S.L. Rubinstein (A.V. Brushlinsky, K.A. Abdulkhanova-Slavskaya), a consensus view of the study of the problem of abilities was formed. Scientists who were supporters of this view considered the abilities that arise in a person on the basis of signs of talent, as the development of methods of activity.

For the development of abilities, it is necessary to have a certain basis, consisting of signs of talent. Under the signs of talent are understood the anatomical and physiological features of the nervous system, which constitute the natural basis for the development of abilities. For example, the features of the development of various analyzers can be manifested as innate signs of ability. Similarly, certain characteristics of auditory perception can arise as the basis for the development of musical abilities. Signs of intellectual abilities, first of all, are manifested in one or another degree of excitability of the brain, in the mobility of nervous processes, in the speed of formation of temporary connections, that is, in such functions of brain activity that I.P. Pavlov called the genotype - innate features of the nervous system.

Innate anatomical and physiological features of the structure of the brain, sense organs, movement (innate signs) determine the natural basis of individual differences between people.

Most psychologists believe that traits are anatomical and physiological features of the nervous system determined by heredity (innate). However, some scientists, for example, R.S. Nemov, assume that there are two types of traits in a person: innate (natural) and acquired (social).

The development of traits is a socially conditioned process associated with the conditions of upbringing and the characteristics of the development of society. In conditions where there is a need for a particular profession in society, traits develop and turn into abilities; the second important factor in the development of traits is the characteristics of upbringing.

Traits are not special. The presence of a certain type of traits in a person does not mean that a certain ability should be developed on their basis under favorable conditions. On the basis of the same abilities, different abilities can develop depending on the nature of the requirements of the activity. Similarly, a person with hearing and a sense of melody can become a musician, conductor, dancer, singer, music critic, teacher, composer, etc. At the same time, it cannot be denied that the signs do not affect the nature of future abilities. Similarly, the characteristics of the auditory analyzer have an impact on those abilities that require a particular level of development of this analyzer.

ANALYSIS AND RESULTS

In Russian psychology, there are two directions in the study of the problem of abilities. The first is the psychophysiological direction, which studies the relationships between the main properties of the nervous system and the general mental abilities of a person (E.L. Golubeva, V.M. Rusalov). The other direction is the study of abilities in individual, play, educational, and labor activities (from the activity approach of A.N. Leontiev). This direction studies the determinants of the development of abilities in activity, in which signs of talent are not taken into account. Later, in the school of S.L. Rubinstein (A.V. Brushlinsky, K.A. Abdulkhanova-Slavskaya), a consensus view of the study of the problem of abilities was formed. Scientists who were supporters of this view considered the abilities that arise in a person on the basis of signs of talent, as the development of methods of activity.

For the development of abilities, it is necessary to have a certain basis, consisting of signs of talent. Under the signs of talent are understood the anatomical and physiological features of the nervous system, which constitute the natural basis

for the development of abilities. For example, the features of the development of various analyzers can be manifested as innate signs of ability. Similarly, certain characteristics of auditory perception can arise as the basis for the development of musical abilities. Signs of intellectual abilities, first of all, are manifested in one or another degree of excitability of the brain, in the mobility of nervous processes, in the speed of formation of temporary connections, that is, in such functions of brain activity that I.P. Pavlov called the genotype - innate features of the nervous system.

Innate anatomical and physiological features of the structure of the brain, sense organs, movement (innate signs) determine the natural basis of individual differences between people.

Most psychologists believe that traits are anatomical and physiological features of the nervous system determined by heredity (innate). However, some scientists, for example, R.S. Nemov, hypothesize that there are two types of traits in humans: innate (natural) and acquired (social).

CONCLUSIONS AND SUGGESTIONS

In order to effectively develop abilities, it is necessary to take into account the conclusions of the "boundary theory", according to which a person fully demonstrates and develops his abilities, operating within the limits of his physical or mental capabilities. However, it is necessary to take into account the features of the principle of obstacles, according to which the obstacle should be suitable for this person.

At the first stage of their development, abilities have a reproductive and imitative nature, but the faster and more clearly the manifestation of specific, creative elements can serve as a basis for talking about talent. At the second stage of the development of abilities, creative elements in activity, features of independence in formulating and solving problems are observed. In the same order, internal conditions are created for the development and upbringing of abilities.

Abilities do not develop equally: according to the norm of accumulation of knowledge and experience, some develop earlier, others later. First of all, musical, then visual abilities develop (at preschool age). The ability to write poetry develops rapidly in adolescence, and among the abilities to study mathematics develops early. The same abilities can develop either very quickly or very slowly, depending on the conditions of activity and upbringing. Similarly, the personal discovery of methods of action or the acquisition of new methods of action developed by others, while increasing labor productivity, creates new opportunities for accelerating the development of abilities. On the contrary, cessation of research, complacency and complacency can sharply slow down the pace of development of abilities.

REFERENCES:

- [1] Goziev E.G. General psychology. Tashkent. 2002.1-2 books.
- [2] Yugay A.Kh., Mirashirova N.A. "Obshchaya psychology" - Tashkent 2014.
- [3] Druzhinina V. "Psychology". Textbook. "Peter", 2003.
- [4] Bolotova A.K., Makarova I.V. Applied psychology: uchebnik dlya vuzov. - M., Aspect Press, 2002. - 383p.
- [5] Psychology David G. Myers Hope College Holland, Michigan
- [6] S.K. Mangal: "General Psychology" 2013.

ЙЎЛ ҲАРАКАТИ ХАВФСИЗЛИГИ ХИЗМАТИНИНГ ТАШКИЛИЙ ТУЗИЛИШИ

РАХИМОВ Камолиддин Мухамаджонович

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси

Маъмурий ҳуқуқ кафедраси доцент, ю.ф.б.ф.д.

(90) 323-60-93

АННОТАЦИЯ

Мақолада Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Жамоат хавфсизлиги департаменти Йўл ҳаракати хавфсизлиги хизматининг тизими, тузилиши ва ҳуқуқий ҳолати, ушбу хизматнинг йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлашда ўрни ва ролига тўхталиниб, йўлларда содир бўлаётган йўл-транспорт ҳодисаларининг таҳлили ва уларни олдини олишда тизимнинг ўрни очиқ берилган. Муаллиф йўл ҳаракати хавфсизлиги хизматининг бугунги кундаги тизими ва тузилишига танқидий нуқтаи назар билан ёндашиб, уни янгича замонавий шаклда мустақил институт сифатида қайта ташкил этиш зарурлиги ҳақидаги фикрларни ўртага олиб чиққан.

Калит сўзлар: *йўл ҳаракати хавфсизлиги, йўл ҳаракати хавфсизлиги тизими, тузилиши, йўл-транспорт ҳодисалари.*

ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF THE ROAD SAFETY SERVICE

ABSTRACT

The article discusses the system, structure and legal status of the Road Safety Service of the Department of Public Security of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, the place and role of this service in ensuring road safety, and reveals the role of the system in analyzing and preventing road accidents. The author critically approaches the current system and structure of the Road Safety Service and puts forward ideas about the need to reorganize it as an independent institution in a new, modern form.

Key words: *Road safety, road safety system, structure, traffic accidents.*

ОРГАНИЗАЦИОННАЯ СТРУКТУРА СЛУЖБЫ БЕЗОПАСНОСТИ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены система, структура и правовой статус Службы безопасности дорожного движения МВД Республики Узбекистан, роль и роль этой службы в обеспечении безопасности дорожного движения, анализ

дорожно-транспортных происшествий, происходящих на дорогах. и роль системы в их предотвращении. Автор подошел к действующей системе и структуре службы безопасности дорожного движения с критической точки зрения и высказал мнение о необходимости реорганизации ее как самостоятельного учреждения в новой, современной форме.

Ключвые слова: безопасность дорожного движения, правонарушитель, система безопасности дорожного движения, структура, дорожно-транспортные происшествия.

КИРИШ

Жаҳонда глобаллашув ва интеграциалашув жараёнларининг тезлашиши билан бирга илм-фаннинг ривожланиши автомобиллашувнинг мисли кўрилмаган даражада жадаллашиб кетишига олиб келмоқда. Одамларнинг мобилликка бўлган интилиши автотранспорт ишлаб чиқарувчиларни рағбатлантирмоқда-ки, 2016 йилда юк машиналари ва автобуслар билан бирга қўшиб ҳисобланганда дунёда 1,32 миллиард автомобиллар мавжудлиги қайд этилган. Айрим маълумотларга кўра, ҳозирга қадар бу кўрсаткич 1,4 миллиарддан ошган⁷². Бутунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг бош директори Тедрос Адхан Гебрейесус йўлларда ҳалок бўлаётганлар ҳақидаги маълумотларга муносабат билдириб, “Бу ўлимлар мобиллик учун йўл қўйиб бўлмайдиган тўлов. Ҳаракатсизликни оқлаш учун баҳона йўқ.”-деб таъкидлайди⁷³.

Йўл-транспорт ҳодисаси (кейинги ўринларда ЙТХ деб юритилади) сабабли вафот этаётган ва соғлиғи шикастланаётган одамлар, айниқса ёшлар ва болалар ўлимнинг юқорилиги йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш заруратини кун тартибидаги энг муҳим масалалардан бирига айлантирмоқда. Инсоннинг ҳаёти ва соғлиғи унинг ҳаётий муҳим манфаатларини ташкил этади, уни ҳимоя қилиш ҳамда дахлсизлигини таъминлаш давлат зиммасидаги вазифалардан биридир. Хўш, Ўзбекистон шароитида давлат зиммасидаги ушбу масъулиятли вазифани қай даражада уддаламоқда.

Ушбу саволга жавобни йўл-транспорт ҳодисаларининг йиллар кесимидаги статистик кўрсаткичларига қараш ва муаммони давлат даражасига кўтаришдан қидиришимиз тўғри бўлади деб ўйлаймиз. Шу билан бирга йўл ҳаракати хавфсизлиги хизмати тизими, ташкилий тузилиши ва унинг

⁷²How many cars are there in the world. <https://www.carsguide.com.au/car-advice/how-many-cars-are-there-in-the-world-70629>

⁷³ Йўл-транспорт ҳодисаси қурбонлари сонини қандай камайтириш мумкин? <https://uza.uz/uz/posts/y-l-transport-odisasi-urbonlari-sonini-anday-kamaytirish-mum-14-01-2020>

хукукий мақоми ҳам масалани тўғри ва ўз вақтида ҳал этишда муҳим аҳамият касб этишига эътибор қаратиш лозим.

Сўнгги йилларда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев йўлларда инсон хавфсизлигини таъминлаш чора-тадбирларига алоҳида эътибор қаратиб келмоқда.

Хусусан, 2022 йил 11 февраль куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёев раислигида йўлларда инсон хавфсизлигини таъминлаш чора-тадбирлари юзасидан видеоселектор йиғилиш ўтказилган. Унда йўл ҳаракати хавфсизлигини кучайтириш чоралари муҳокама қилинган. Ушбу йиғилишда “Бу масалани охириги беш йилда бирор раҳбар, бирорта ташкилот жиддий ва таҳлилий муҳокама қилмаган. Бу соҳа бўйича қонунлар, ишлар мутлақо қониқарсиз. Йўл ҳаракати хавфсизлиги масаласи издан чиқиб кетган. Бу одамларнинг эътирозига сабаб бўлаяпти, – деди давлатимиз раҳбари⁷⁴.

Бундан ташқари, 2023 йил 28 июль куни Президент Шавкат Мирзиёев иштирокида Фарғонада бўлиб ўтган Ички ишлар вазирлигининг кенгайтирилган ҳайъат йиғилишида Ички ишлар вазирлиги Йўл ҳаракати хавфсизлиги раҳбари Олим Саидовга ҳайфсан берилган ҳамда Жиззах, Сурхондарё ва Хоразм вилоятлари Йўл ҳаракати хавфсизлиги бошқармаси бошлиқлари лавозимидан озод қилинган. Президент ушбу йиғилишда йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш борасидаги ишлар аҳволидан халқ мутлақо норозилигини айтиб ўтган.

Мамлакатимизда содир бўлаётган йўл-транспорт ҳодисалари динамикаси

Йиллар	Жами ЙТХ	Ҳалок бўлганлар	Тан жароҳати олганлар
2011 йил	10611	2161	11228
2016 йил	10265	2510	10233
2017 йил	10044	2473	9637
2018 йил	8990	2262	8458
2019 йил	8092	2094	7923
2020 йил	6982	1962	6591
2021 йил	10001	2426	9230
2022 йил	9902	2356	9606
2023 йил	9839	2282	9209

Хусусан:

⁷⁴ <https://president.uz/uz/lists/view/4977>

2022 йилда жами **9 902 та** йўл-транспорт ҳодисалари содир этилган бўлиб, ўлим билан боғлиқ ҳодисалар сони **2 086 та**, тан жароҳати билан боғлиқ ҳолатлар сони **7 816 та**, шундан, ҳалок бўлганлар сони **2 356 та**, оғир даражада жароҳат олганлар сони **3 523 та**, ўрта даражада жароҳат олганлар сони **4 614 та**, енгил даражадаги тан жароҳати олган шахсларнинг сони **15 985 та**, ногирон бўлиб қолган шахслар сони **245 тани** ташкил этган.

2023 йилда **9 839 та** йўл-транспорт ҳодисалари содир этилиб, улардан **1 951 таси** ўлим, **7 892 таси** тан жароҳати билан боғлиқ ҳолатларни ташкил этган ва **2 282 нафар** фуқаро вафот этиб **9 209 таси** турли даражадаги тан жароҳатларини олган, **3 520 таси** оғир, **5 158 таси** ўрта, **18 766 таси** енгил тан жароҳатларини олган, ногирон бўлиб қолган шахслар сони **257 тани** ташкил этган.

Статистик маълумотлардан кўриниб турибдики, юртимизда йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш билан боғлиқ вазият қониқарли ҳолатда эмас, юрбошимизни ушбу масалага сўнгги йилларда алоҳида эътибор қаратаётгани ҳам бежиз эмас албатта. С.А. Сергеев ва П.Н. Шевченколарнинг фикрича, йўл-транспорт ҳодисаларининг олдини олиш муаммоси комплекслик хусусиятига эга бўлиб, уни бартараф этиш учун ижро ҳокимияти органларининг, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг ва нодавлат ташкилотларнинг биргаликдаги ҳаракатлари талаб этилади.⁷⁵ Бироқ, бизнингча, асосий ўринни давлат бошқаруви, назорат ва контроль муҳим ўринни эгаллайди. Йўлларнинг хавфсизлиги, йўл-транспорт ҳодисаларининг сурати ва маълум вақт ичида такрорланиш тезлиги учун «шахс-автомобиль-йўл ва атроф муҳит» тизимининг ҳолати учун ҳам давлат масъул ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 13-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикасида демократия умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, кадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади. Демократик ҳуқуқ ва эркинликлар Конституция ва қонунлар билан ҳимоя қилинади. Конституциянинг 32-моддасига мувофиқ Қонуний асосларда Ўзбекистон Республикаси ҳудудида бўлиб турган ҳар ким мамлакат бўйлаб эркин ҳаракатланиш, турар ва яшаш жойини танлаш ҳуқуқига эга, бундан қонунда белгиланган чекловлар мустасно.

Ўзбекистон Республикаси фуқароси Республика ҳудудида бир жойдан иккинчи жойга кўчиш, Ўзбекистон Республикасига келиш ва ундан чиқиб

⁷⁵ С.А. Сергеев ва П.Н. Шевченко. К проблеме осуществления государственного контроля и административного надзора за обеспечением безопасности дорожного движения./ Вестник Московского университета МВД России/№9.2009.

кетиш ҳуқуқига эга. Яшаш, эркин ҳаракатланиш, Республика ҳудуди бўйлаб кўчиш хавфсиз бўлиши лозим. Йўлларда ҳаракатланиш ҳам худди шу каби хавфсиз бўлишини таъминлаш вазифаси юқорида таъкидланганидек, давлатнинг зиммасида. Давлат йўл ҳаракати хавфсизлигини маъмурий, ҳуқуқий тартибга солиш орқали амалга оширади. Ўзбекистон Республикасининг йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш (кейинги ўринда – ЙҲХТ) соҳасидаги ҳуқуқий асос «Йўл ҳаракати тўғрисида» Қонун ҳисобланади.

Мазкур Қонуннинг 6-моддасига кўра, Йўл ҳаракати соҳасидаги давлат бошқаруви Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ва йўл ҳаракати соҳасидаги махсус ваколатли давлат органлари томонидан амалга оширилади. Ўзбекистон Республикаси Транспорт вазирлиги ва унинг тасарруфидаги ташкилотлар, Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Жамоат хавфсизлиги департаментининг Йўл ҳаракати хавфсизлиги хизмати, Қорақалпоғистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги, Тошкент шаҳар ва Тошкент вилояти ички ишлар бош бошқармалари, вилоятлар ички ишлар бошқармалари жамоат хавфсизлиги хизматининг йўл ҳаракати хавфсизлиги бошқармалари, шунингдек туман (шаҳар) ички ишлар бўлимлари (ички ишлар органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бошқармалари) жамоат хавфсизлиги хизматининг йўл ҳаракати хавфсизлиги бўлинмалари (бундан буён матнда Давлат йўл ҳаракати хавфсизлиги хизмати деб юритилади), Ўзбекистон Республикаси Президенти давлат хавфсизлик хизмати, Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт ва молия вазирлиги ҳузуридаги Божхона қўмитаси йўл ҳаракати соҳасидаги махсус ваколатли давлат органлари (бундан буён матнда махсус ваколатли давлат органлари деб юритилади) жумласига кириди⁷⁶.

Санаб ўтилган Йўл ҳаракати соҳасидаги давлат бошқаруви органларининг орасида ички ишлар вазирлигининг таркибий бўлинмаси бўлган Ички ишлар вазирлиги Жамоат хавфсизлиги департаментининг Йўл ҳаракати хавфсизлиги хизмати (бундан буён матнда ИИВ ЖХД ЙҲХХХ деб юритилади) асосий ўринни эгаллайди. Рўйхатда бир неча вазирлик ва идоралар ҳам санаба ўтилган бўлсада, республика бўйлаб йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш бўйича ташкилий-ҳуқуқий ва амалий чора-тадбирларни белгиловчи ва тўғридан-тўғри амалга оширувчи ҳамда масъул орган ИИВ ЖХД ЙҲХХХ ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги қонунининг 4-моддасига мувофиқ, йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш ички ишлар органлари фаолиятининг асосий йўналиши ҳисобланади. ушбу

⁷⁶ Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz/docs/6764454>

қонуннинг 16-моддасига кўра, техник ҳолати хавфсизлик бўйича белгиланган талабларга жавоб бермайдиган транспорт воситаларидан фойдаланишни тақиқлаши, йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш бўйича талаблар бажарилмаётган бўлса, кўчалар ва йўлларда таъмирлаш-қурилиш ишлари ҳамда бошқа ишлар ўтказилишини чеклаши ёки тақиқлаши; йўл ҳаракати хавфсизлиги стандартлари, қоидалари ва нормаларига мос келмайдиган йўллардан ҳамда темир йўлдан ўтиш жойларидан фойдаланишни тақиқлаши ички ишлар органларининг мажбуриятидир⁷⁷.

Мазкур қонуннинг 13-моддасига мувофиқ, ички ишлар органларининг тизими Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги, Қорақалпоғистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги, Тошкент шаҳар ва Тошкент вилояти ички ишлар бош бошқармалари, вилоятлар ички ишлар бошқармалари, туманлар ва шаҳарлар ички ишлар бошқармалари (бўлимлари), транспортда хавфсизликни таъминлаш бошқармалари (бўлимлари), жазони ижро этиш муассасалари, ички ишлар органларининг ўта муҳим ва тоифаланган объектлардаги бўлинмалари, шаҳарча ички ишлар бўлинмалари, маҳалла ҳуқуқ-тартибот масканлари ҳамда ички ишлар органларининг таянч пунктлари, шунингдек таълим ва тиббиёт муассасалари, ички ишлар органлари зиммасига юклатилган вазифаларни бажариш учун ташкил этиладиган бошқа бўлинмалар ва ташкилотлардан иборатдир⁷⁸.

Юқоридаги қонун ҳужжатларидан кўриниб турибдики, ИИВ ЖХД ЙҚХХнинг тизими учта асосий бўғимдан ташкил топган: юқори, ҳудудий ва туман (шаҳар). Ҳудудий органлари таркибида йўл ҳаракати хавфсизлиги хизмати саф бўлинмалари, яъни Тошкент шаҳар ички ишлар бош бошқармаси таркибида йўл-патруль хизмати бригадаси, Қорақалпоғистон Республикаси ИИВ, вилоятлар ички ишлар бошқарма (бош бошқарма)ларининг йўл ҳаракати хавфсизлиги бошқармалари таркибида эса йўлпатруль хизмати батальонлари (отрядлари) фаолияти йўлга қўйилган.

Тизимнинг ҳудудий бўғинини Қорақалпоғистон Республикаси ИИВ, Тошкент шаҳар ва Тошкент вилояти ИИБлари, вилоятлар ИИБлари йўл ҳаракати хавфсизлиги хизмати бошқармалари ҳамда уларга бўйсинувчи саф ва махсус бўлинмалари ташкил этади. Ушбу бўғиннинг аппаратлари ўзларига берилган ваколат доирасида ўз бўйсунувидаги хизматларга умумий раҳбарлик қилади.

⁷⁷ Ўша манба.

⁷⁸ Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси. <https://lex.uz>

Юқори ва ўрта бўғилардаги давлат йўл ҳаракати хавфсизлиги хизмати аппаратлари шаҳар ва туманлардаги бўйсунувчи хизматларнинг аппаратлари ва бўлинмаларига доимий равишда ташкилий-методик раҳбарликни амалга ошириб келади.

Улар йўлларда ҳаракат хавфсизлигини таъминлаш ва жамоат тартибини сақлаш функцияларини фавқулодда ҳолатлар, табиий офатлар ва бошқа шунга ўхшаш ҳолларда бажарадилар. Бу аппаратлар ўзларининг оператив бўйсунушидаги йўл ҳаракати хавфсизлиги хизмати бўлинмалари – йўл-патруль хизматининг саф бўлинмалари ҳамда бошқа хизмат ва бўлинмаларга раҳбарлик қилиб, асосан бошқарув функцияларини бажарадилар.

Тизимнинг айнан мана шундай тузилиши сабабли ҳам уларда ҳудудийлик бўйича аниқ ва манзилли чора-тадбирлар, шаҳар ва туманнинг тегишли қисми ёки ҳаракат хавфсизлиги критик даражада бўлган қисмларига жавоб берувчи бевосита масъуллар мавжуд эмас. Бутун вилоят ҳудуди умумий хизмат олиб бориш территорияси бўлса, туман ва шаҳарларда тўрт ёки уч нафардан иборат ЙҚХ гуруҳлари мавжуд ҳолос. Улар эса ўзлари хизмат олиб бораётган бутун бошли шаҳар ёки туман ҳудудини қамраб ололмайди. Натижа юқорида келтирилган статистик маълумотлардан маълум бўлиб турибди.

Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳри ва вилоятларда йўл ҳаракати хавфсизлиги хизмати фаолиятини бошқариш учун юқорида кўрсатилган бошқармалар таркибида қуйидаги таркибий тузилмалар фаолият юритади:

1. Йўл-патруль хизмати (бригада, дивизион, алоҳида отряд);
2. Йўл ва кўчаларнинг ҳолати ва ҳаракатни ташкил этишнинг ва бошқаришнинг техник воситаларини назорат қилиш бўлими;
3. Йўлларда ҳаракатланиш назоратини амалга ошириш бўлими;
4. Йўлларда ҳаракатланиш доирасида маъмурий қонунчиликни қўллаш бўлими;
5. Қидирув бўлими;
6. Суриштирув ишлари бўйича бўлим;
7. Автомототранспорт воситаларининг техник ҳолатини назорат қилиш бўлими;
8. Автомототранспортда экология муаммоларини ҳал этиш бўлими;
9. Автотранспорт воситаларини рўйхатга олиш, қайта рўйхатлаш ва рўйхатдан чиқариш, улар ҳисобини олиб бориш ва ҳайдовчиларни тайёрлаш ишлари назорати бўлими;
10. Ихтисослашган қурилиш-монтаж бошқармаси (бўлими);

11. Туман ИИБлари автотранспорт воситаларининг техник ҳолати ҳамда улардан фойдаланиш қоида ва меъёрларига амал қилишни назорат этиш бўлими (бўлинма ва гуруҳ);

12. Жамоатчилик билан ишлаш бўлинмаси;

13. Моддий-таъминот бўлими;

14. Молия-иқтисод бўлими;

15. Ташкилий-таҳлилий бўлими;

16. Шахсий таркиб билан ишлаш ҳамда жанговар ва хизмат тайёргарликни ташкил этиш бўлими;

17. Марказий-диспетчерлик хизмати ва котибият.

Мазкур тузалмалар вилоят марказларида жойлашган бўлиб, бутун вилоят ҳудудини бир вақтда қамраб ололмайди ва хизмат кўрсата олмайди.

ЙЎХХнинг мазкур мураккаб тизими уни бошқаришга, иш самарадорлиги устидан назорат ва котролни амалга оширишда жиддий қийинчиликлар келтириб чиқармоқда деб ҳисоблаймиз. Бизнинг фикримизча, уни ортиқча юкламалардан озод этиш ва мустақил тизим сифатида қайта ташкил этиш лозим. Йўл ҳаракати хавфсизлиги жамоат хавфсизлигининг таркибий қисмини ташкил этсада, фикримизча моҳиятан мутлақо бошқа фаолият йўналиши ҳисобланади. ЙЎХХ Ички ишлар вазирлигининг Жамоат хавфсизлиги департаментининг таркибий қисми сифатида турар экан, унга бевосита хизмат йўналишига боғлиқ бўлмаган вазифа ва топшириқларни ҳам тушишига олиб келади. Бундай топшириқларнинг ижроси билан шуғулланиш, ЙЎХХ ходимларининг автотранспорт воситалари мулкдорлари ва ҳайдовчилари билан норасмий муносабатларга киришишига сабаб бўлади. Бундан ташқари, ўртада ўзаро «қарздорлик» муносабатларининг вужудга келишига ва унинг ортидан манфаатлар тўқнашувига вужудга келишига олиб келади. Бу эса йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлашда давлатнинг назорат функциясининг амалда бажарилмай қолишига ва ходимларининг «икки хил стандарт»да ишлашига олиб келади. Бундай ишлар йўл ҳаракати қатнашчилари ўртасидаги йўлларда ҳаракатланиш маданиятига салбий таъсир кўрсатади ва ҳаракат хавфсизлигига жиддий таҳдид солади.

Айрим ривожланган мамалкатлар тажрибасига назар ташлайдиган бўлсак, йўл ҳаракати хавфсизлиги учун алоҳида масъул идоралар мавжудлиги кўриш мумкин. Масалан, АҚШда йўл ҳаракати хавфсизлиги учун полициядан ташқари, Трассаларда йўл ҳаракати хавфсизлиги миллий бошқармаси мавжуд бўлиб, у йўл-транспорт ҳодисаларида одамлар ўлимини, жароҳатланишларни ҳамда автоҳалокатлар сабабли иқтисодий йўқотишларни камайтиришга масъул

КИЧИК БИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА РИВОЖЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

Худойназаров Фахритдин Хаитович

Термиз иқтисодиёт ва сервис университети

2-босқич магистранти

+998972441967

faxriolam@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Мақолада Ўзбекистонда кичик бизнесни рақамлаштириш жараёнлари таҳлил қилинган. Рақамли технологиялардан фойдаланишнинг назарий асослари ва амалий аҳамияти ёритилган. “Рақамли Ўзбекистон-2030” стратегияси доирасида амалга оширилаётган ислохотлар ўрганилган. Жанубий Корея ва Сингапур каби давлатларнинг илгор тажрибалари таҳлил қилинган. Ўзбекистонда кичик бизнесни рақамлаштиришнинг ҳозирги ҳолати, эришилган ютуқлар ва мавжуд муаммолар аниқланган. Рақамли технологияларни жорий этишнинг асосий афзалликлари ва имкониятлари кўрсатилган. Кичик бизнесни рақамлаштиришни янада ривожлантириш бўйича инфратузилмавий, институционал ва молиявий таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: кичик бизнес, рақамлаштириш, рақамли технологиялар, электрон тижорат, рақамли инфратузилма, инновациялар, рақамли трансформация, электрон ҳукумат, рақобатбардошлик, самарадорлик.

ПУТИ РАЗВИТИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУБЪЕКТОВ МАЛОГО БИЗНЕСА НА ОСНОВЕ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Худайназаров Фахритдин Хайтович

Термезский университет экономики и сервиса

магистрант 2-го курса

+998972441967

faxriolam@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются процессы цифровизации малого бизнеса в Узбекистане. Освещены теоретические основы и практическая значимость использования цифровых технологий. Изучены реформы, реализуемые в рамках стратегии «Цифровой Узбекистан-2030». Проанализирован передовой опыт таких стран, как Южная Корея и Сингапур. Выявлены текущее состояние

цифровизации малого бизнеса в Узбекистане, достижения и существующие проблемы. Показаны основные преимущества и возможности внедрения цифровых технологий. Разработаны инфраструктурные, институциональные и финансовые предложения по дальнейшему развитию цифровизации малого бизнеса.

Ключевые слова: малый бизнес, цифровизация, цифровые технологии, электронная коммерция, цифровая инфраструктура, инновации, цифровая трансформация, электронное правительство, конкурентоспособность, эффективность.

WAYS OF DEVELOPING SMALL BUSINESS ENTITIES' ACTIVITIES BASED ON DIGITAL TECHNOLOGIES

Khudaynazarov Fakhritdin Khaitovich

Termez University of Economics and Service

2 st year master's student

+998972441967

faxriolam@gmail.com

ABSTRACT

The article analyzes the digitalization processes of small businesses in Uzbekistan. The theoretical foundations and practical significance of the use of digital technologies are covered. The reforms implemented within the framework of the "Digital Uzbekistan-2030" strategy have been studied. The advanced experiences of countries such as South Korea and Singapore have been analyzed. The current state of small business digitalization in Uzbekistan, achievements and existing problems have been identified. The main advantages and opportunities of implementing digital technologies are shown. Infrastructure, institutional and financial proposals have been developed for the further development of small business digitalization.

Keywords: small business, digitalization, digital technologies, e-commerce, digital infrastructure, innovations, digital transformation, e-government, competitiveness, efficiency.

КИРИШ

Рақамли технологияларнинг жадал ривожланиши жаҳон иқтисодиётининг барча соҳаларига, жумладан кичик бизнес фаолиятига ҳам таъсир кўрсатмоқда. Бугунги кунда кичик бизнес субъектларининг рақобатбардошлиги ва барқарор ривожланиши кўп жиҳатдан уларнинг рақамли технологияларни қўллаш даражасига боғлиқ бўлиб қолмоқда.

Рақамли технологиялар кичик бизнес учун янги имкониятлар яратиб, уларнинг операцион самарадорлигини ошириш, харажатларини камайитириш ва янги бозорларга чиқиш имкониятларини кенгайтормоқда.

Ўзбекистонда “Рақамли Ўзбекистон-2030” стратегияси доирасида кичик бизнесни рақамлаштириш бўйича кенг кўламли ислохотлар амалга оширилмоқда.

Халқаро тажриба кўрсатишича, рақамли технологияларни самарали қўллаётган кичик корхоналар юқори рақобатбардошлик ва барқарор ўсиш кўрсаткичларига эришмоқда. Ўзбекистонда кичик бизнеснинг ЯИМдаги улуши 53.8 фоизни ташкил этиб, уни рақамлаштириш орқали бу кўрсаткични янада ошириш имконияти мавжуд.

Ўзбекистонда кичик бизнес субъектларини рақамлаштириш жараёнларини таҳлил қилиш ва уни такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқишдан иборат.

Тадқиқот вазифалари:

- кичик бизнесни рақамлаштиришнинг назарий асосларини ўрганиш;
- Ўзбекистонда кичик бизнеснинг рақамлаштириш бўйича амалга оширилаётган ислохотларни таҳлил қилиш;
- халқаро тажрибани ўрганиш;
- мавжуд муаммоларни аниқлаш;
- ривожлантириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш.

Тадқиқотнинг амалий аҳамияти – илмий ишда келтирилган таклиф ва тавсиялар Ўзбекистонда кичик бизнеснинг рақамлаштириш жараёнларини такомиллаштиришга хизмат қилади.

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили

Рақамли технологиялар асосида кичик бизнес субъектларини ривожлантириш масаласи замонавий иқтисодиётнинг долзарб мавзуларидан бирига айланган. Ушбу йўналишда олиб борилган тадқиқотлар таҳлили қуйидаги асосий йўналишларни аниқлаш имконини беради.

Рақамли трансформация кичик бизнес субъектларининг рақобатбардошлиги ва операцион самарадорлигини оширишнинг муҳим омили сифатида эътироф этилган. Бу жараён нафақат янги технологияларни жорий этишни, балки ташкилий маданият ва стратегияда туб ўзгаришларни ҳам талаб этади. Натижада, ишлаб чиқариш самарадорлиги сезиларли даражада яхшиланиб, инновациялар рағбатлантирилади [1].

Рақамли маркетинг стратегияларини жорий этиш орқали кичик бизнес анъанавий маркетинг усулларига нисбатан кенгроқ аудиторияга чиқиш ва

мақсадли сегментлар билан самаралироқ мулоқот қилиш имкониятига эга бўлади.[2] Бунда ижтимоий тармоқлар ва рақамли рекламаларнинг интеграцияси алоҳида аҳамият касб этади.[3] Таҳлил воситаларидан фойдаланиш эса мижозлар талабларини чуқурроқ тушуниш, шахсийлаштирилган маркетинг ёндашувларини амалга ошириш имконини беради. [4]

Иш бошқариш масаласи кичик бизнеснинг рақамли трансформациясида муҳим ўрин тутди. Тадқиқотлар кўрсатишича, тадбиркорлик раҳбарлари ўзгаришлар ва инновацияларни қабул қиладиган маданиятни шакллантириши, рақамли имкониятларни бизнес мақсадлари билан мувофиқлаштириши зарур. [5] Бу мувофиқлаштириш жараёни нафақат операцион самарадорликни оширади, балки бозор талабларига тезроқ жавоб бера оладиган янги бизнес моделларни ривожлантиришга хизмат қилади. [3, 9, 10]

Рақамли трансформация жараёни бир қатор босқичларни ўз ичига олади. Булар: рақамли технологияларни жорий этиш, бизнес жараёнларини мослаштириш ва малака етишмовчилигини бошқариш.[6] Шу боис, ходимларнинг рақамли саводхонлигини ошириш ва ўқитишга сармоя киритиш алоҳида аҳамият касб этади. [7, 11] Бундай сармоя нафақат ходимлар салоҳиятини, балки умумий бизнес кўрсаткичлари ва инновацион фаолиятни ҳам оширади. [4]

Ташқи ҳамкорлик ва тармоқларнинг аҳамияти алоҳида таъкидланади. Рақамли тармоқларга қўшилиш орқали кичик бизнес етказиб берувчилар ва мижозлар билан муносабатларни ривожлантириб, инновацияларни рағбатлантириши ва операцион самарадорликни ошириши мумкин. [8] Бу эса ўз навбатида маҳсулот ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш сифатини такомиллаштиришга, пировардида бизнеснинг ўсишига олиб келади. [5]

Ўзбекистонлик тадқиқотчилар ҳам мазкур масалага алоҳида эътибор қаратмоқдалар. Жумладан, Ж.Ж. Эргашев ва Б.М. Акбаров кичик бизнесни ривожлантиришда давлат сиёсатининг аҳамияти ҳамда рақамли технологияларнинг замонавий ролини тадқиқ этганлар. [12] Д.И. Рўзиева кичик бизнес субъектларининг рақамли иқтисодиётга интеграция жараёнлари ва истиқболларини ўрганган.[13] М.Э. Тоджимамадова эса кичик бизнеснинг рақамли технологиялардан фойдаланиб инвестицияларни жалб қилиш масалаларига эътибор қаратган. [14]

Таҳлил ва натижалар

Ўзбекистон Республикаси томонидан жорий этилган “Рақамли Ўзбекистон-2030” стратегик дастури ахборот-коммуникация

технологияларининг интеграциясини иқтисодийнинг кўп тармоқли соҳаларида оптималлаштиришга қаратилган. Мазкур стратегия доирасида давлат бошқаруви органлари хўжалик юритувчи субъектларнинг рақамли инновацион фаолиятини стимуллаштириш ва технологик тадқиқотларни рағбатлантиришга йўналтирилган комплекс қўллаб-қувватлаш механизмларини жорий этиш вазифасини белгилаб берди. “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегияси мамлакатни рақамлаштириш жараёнини тезлаштиришга қаратилган. Унда иқтисодий, давлат бошқаруви ва ижтимоий соҳаларда рақамли технологияларни жорий қилиш, рақамли инфратузилмани яратиш, қонунчиликни такомиллаштириш ва IT-кадрларни тайёрлаш каби асосий йўналишлар белгилаб берилган. Стратегиянинг мақсади инновацияларни ривожлантириш, маъмурий жараёнларни соддалаштириш ҳамда фуқаролар ва тадбиркорлар учун рақамли хизматларни кенгайтиришдир.[15]

Ушбу стратегия устуворликлари асосида Ўзбекистонда телекоммуникация тармоғини босқичма-босқич модернизация қилиш олиб борилмоқда. Электрон тижорат соҳасидаги тадбиркорлик субъектларини рағбатлантириш мақсадида *e-tijorat.uz* электрон тижорат субъектларининг миллий реестри яратилди.

Кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишида муҳим роль ўйнайди. Кичик ва ўрта бизнес ташқи бозор шароитларининг ўзгаришига тез жавоб бериши ва аҳолининг эҳтиёжларини қондириши мумкин. Давлати томонидан ҳудудларда тадбиркорлик лойиҳаларини молиялаштириш механизмларини янада кенгайтириш бўйича чора-тадбирлар ишлаб чиқилди, бу эса кичик ва ўрта бизнес учун қўшимча рағбат бўлиб хизмат қилади. Ҳудудларда амалга оширилаётган тадбиркорлик лойиҳаларини самарали молиявий қўллаб-қувватлаш, шунингдек, тадбиркорлик ташаббусларини ўз вақтида ва тўлиқ амалга оширишни таъминлаш долзарб масала сифатида кўриб чиқилмоқда. Бу жараёнда молиявий ресурсларни оқилона тақсимлаш ва қўллаб-қувватлаш тизимини такомиллаштириш алоҳида аҳамиятга эга.

Жаҳонда кичик ва ўрта бизнесни ривожлантириш ҳолатига назар солсак, Жанубий Корея тажрибаси алоҳида эътиборга молик. Мамлакат “*Digital New Deal*” дастури доирасида 2025 йилгача 58.2 триллион вон (ҳукумат харажатлари: 44.8 триллион вон) маблағ сарфлаб, 2025 йилгача 903,000 та янги иш ўрни яратишни режалаштирган.[16] Дастурнинг асосий йўналишлари, 5G тармоқларини ривожлантириш, сунъий интеллект технологияларини жорий этиш, “Ақлли шаҳар” лойиҳаларини амалга оширишдан иборат. 2022-йилда Кореянинг деярли 95% ҳудудларида 5G тармоғи ишга тушди.

Сингапурда “Smart Nation” лойиҳаси доирасида, кичик ва ўрта бизнеснинг 95% га рақамли платформалари яратилган. 2024 йилда техник мутахассислар сони 95% гача ўсди. Корхоналарнинг 95% PayNow тўловни қабул қилади, 97% эса тизимда рўйхатдан ўтган. [17]

Ўзбекистонда рақамли технологиялардан фойдаланиш ҳолатини қуйидаги жадвалдан таҳлил қиламиз.

Ўзбекистоннинг рақамли технологиялардан фойдаланиш кўрсаткичлари.1-жадвал

Мамлакатлар	Интернетдан фойдаланувчилар % ҳисобида	Кенг поласал и симли интернет (Хар 100 кишига)	Мобил интернет % ҳисобида	Ойлик мобил интернет GB ҳисобида	Рақамли тўлов % ҳисобида	ID карталарига эга 15 ёшдан катта аҳоли % ҳисобида	БМТнинг электрон ҳукумат индекси
Ўзбекистон	77	26	46	4,4	42	92	0,73
Туркия	83	22	75	10,7	68	96	0,80
Вьетнам	79	22	56	9,2	46	97	0,68
Туркменистон	21	6	40		34		0,48
Уганда	10	0	25	0,7	63	73	0,44

Манба: Муаллиф томонидан Жаҳон банки ҳисоботи асосида тузилган.

Юқоридаги 1-жадвал таҳлили шуни кўрсатадики, Ўзбекистон аҳолисининг 77% интернетдан фойдаланади,хар 100 кишига 26 та симли кенг поласали интернет уланган,мобил интернетдан фойдаланувчилар улуши 46%ни ташкил этади,ойлик мобил интернет трафиғи ҳар киши учун 4.4 гигабайтни ташкил этади,аҳолининг 42% рақамли тўловлардан фойдаланади,15 ёшдан катта аҳолининг 92%и ID карталарига эга,БМТнинг электрон ҳукумат индекси бўйича Ўзбекистоннинг кўрсаткичи 0.73 ни ташкил этади. Туркия юқори кўрсаткичларга , Туркменистон ва Уганда аксарият кўрсаткичлар бўйича паст натижаларга эга.Ўзбекистоннинг кучли томонлари,кенг поласали интернет (26 киши/100 киши) - энг юқори кўрсаткич, ID карталарнинг юқори қамрови (92%), ривожланиш керак бўлган йўналишлар, мобил интернет қамрови (46%),ойлик мобил трафик ҳажми (4.4 GB),рақамли тўловлар (42%)ташкил этади.[18]

БМТнинг электрон ҳукуматлар ривожланиш даражаси бўйича рейтингда 6 поғона юқорилаб, 193 давлат орасида 63-ўринни эгаллади. Ўзбекистоннинг электрон ҳукуматнинг ривожланиш индекси (E-Government Development Index, EGDI) 0,79 ни (2022 йилда — 0,72) ташкил этди. Ушбу рейтинг пешқадами Дания бўлиб, унинг кўрсаткичи — 0,98. Осиё мамлакатлари орасида пешқадам Жанубий Корея, Сингапур, Саудия Арабистони — 0,96. Қозоғистон эса

Марказий Осиё минтақасида пешқадамга айланган — 0,90 (2022 йилда — 0,86). [19]

Рақамлаштириш туфайли халқаро бозорларга кириш имкониятлари кенгайиши ва харидорларнинг ўзбек ишлаб чиқарувчилари маҳсулотларига бўлган талаби ортиши сабабли сотув ҳажми сезиларли даражада ўсиши мумкин. Мисол учун, 2024 йилда Ўзбекистон иқтисодиётида кичик бизнеснинг экспорт ҳажми 6229,3 млн АҚШ долларини ташкил этди ва 2021 йилга (3335,2 млн АҚШ доллари) нисбатан 1,87 баробарга ошди. [20]

Рақамлаштириш - кичик бизнеснинг рақобатбардошлик устунлигини ошириш орқали харажатларни камайтириш воситаларидан бири бўлиб, бу қулай бизнес муҳитини шакллантириш ва жаҳонда бизнес муҳити ривожланишининг асосий кўрсаткичлари бўйича Ўзбекистоннинг ижобий имижини талаб қилади.

Кичик бизнес ва умуман бизнес муҳитини ривожлантириш билан бевосита боғлиқ бўлган Бизнес Эркинлиги субиндекси бизнесни бошлаш, юритиш ва ёпиш имкониятларини акс эттиради, тадбиркорларга умумий маъмурий юк даражасини, шунингдек, бизнес муҳитини тартибга солишда ҳукуматнинг самарадорлик даражасини кўрсатади. Сўнгги йилларда қўрилган чоратадбирлар туфайли Ўзбекистон дунёнинг 190 мамлакати орасида 69-ўринни эгаллаб, 7 поғонага кўтарилди. [21]

Ўзбекистонда рўйхатдан ўтган кичик корхона ва микро - фирмалар сони 2024 йилнинг 1 октябрь ҳолатига кўра, 399 000 мингтани ташкил этади. Ҳар 1000 аҳолига кичик тадбиркорлик субъектларининг сони 13,2 бирликни ташкил қилди. Уларнинг ЯИМдаги улуши 2024 йилнинг январь-сентябрида 53,8 % ни ташкил қилиб, 2023 йилнинг тегишли даврига нисбатан 0,1 пунктга ортган. [22] Бунга кичик бизнеснинг салоҳиятини оширишга қаратилган чоратадбирларнинг жорий этилиши ёрдам берди. Бу кичик бизнесни ривожлантиришнинг янги стратегиясига қаратилган рақамлаштириш усуллари муваффақиятли амалга ошириш учун асосий талаблардан биридир.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси Инвестициялар, саноат ва савдо вазирлиги томонидан ишлаб чиқилган, Халқаро Савдо Маркази (ИТС)нинг техник ёрдами ва Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг савдо ва тараққиёт бўйича конференцияси (UNCTAD)нинг қўшимча ёрдами ҳамда Европа Иттифоқи (ЕИ) томонидан молиялаштирилган “Uzbekistan Trade Info” платформаси uztradeinfo.uz фаолият юритмоқда. Бошқа электрон савдо майдончалари фаолияти ҳам йўлга қўйилган, масалан, B2B тўқимачилик ишлаб чиқарувчилари учун uzbtextile.com ва бошқалар.

Уммон Инвестициялар Департаменти (UID) ва Ўзбекистон Республикаси Тикланиш ва Тараққиёт Жамғармаси (ЎзР ТТЖ) томонидан ташкил этилган УзОман қўшма инвестиция корхонаси ZOOD компаниясининг Ўзбекистондаги фаолиятига сармоя киритди. ZOOD – Ўзбекистон, Покистон, Ироқ ва Ливанда инновацион молиявий ечимларни таклиф этувчи илғор рақамли молиявий платформадир. [23]

Ўзбекистон IT лойиҳаларини молиялаштиришнинг янги шакллари (венчур молиялаштириш, краудфандинг, IPO, активларни токенлаштириш), венчур фондлари ва технопарклар яратиш, хорижий инвестицияларни жалб этиш, экспортга йўналтирилган маҳсулотларни ривожлантириш ҳамда рақамли маҳсулот ва хизматларни монетизация қилишни қўллаб-қувватлашга эътибор қаратмоқда.

Аҳоли учун Интернетнинг фойдаланиш имкониятларини ошириш мақсадида алоқа хизматлари нархлари изчил пасайтирилмоқда. Нарх ислохотлари туфайли Британиянинг Cable.co.uk порталининг дунёдаги мобиль интернет нархлари ҳақидаги маълумотларига кўра, Ўзбекистон 230 мамлакат орасида 21-ўринни эгаллаб, бир йил ичида кўрсаткичларини 33 поғонага яхшилади. Натижада 1 GB мобиль интернетнинг ўртача нархи 0,6 АҚШ долларгача пасайди. [24]

Ўзбекистон Республикасининг минтақавий иқтисодий кўрсаткичларини таҳлил қилиш мақсадида Иқтисодий тадқиқотлар ва ислохотлар маркази томонидан мунтазам кузатув ишлари олиб борилмоқда. 2024 йил октябрь ойи маълумотларига кўра, асосий иқтисодий натижалар қуйидаги жадвалда қайд этилган:

Ўзбекистон ҳудудларининг тадбиркорлик фаъолияти кўрсаткичлари.2-жадвал

ЎЗБЕКИСТОН ХУДУДЛАРИНИНГ ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИ

ОКТАБРЬ 2024

СОЛИҚ ТУШУМЛАРИ

Қорақалпоғистон Республикаси (18,9%)
Сурхондарё вилояти (15,4%)
Хоразм вилояти (12,1%)
Андижон вилояти (11,2%)

15,0%

БОЖХОНА ТЎЛОВЛАРИ

Қашқадарё вилояти (2,2 марта)
Сирдарё вилояти (63,8%)
Бухоро вилояти (52,7%)
Жиззах вилояти (49,6%)

10,4%

ТОВАРЛАР ЭКСПОРТИ

Навоий вилояти (49,1%)
Хоразм вилояти (38,1%)
Қашқадарё вилояти (26,9%)
Сурхондарё вилояти (23,1%)

8,6%

КРЕДИТ БЕРИШ

Тошкент шаҳри (20,5%)
Тошкент вилояти (15,9%)
Қашқадарё вилояти (13,9%)
Фарғона вилояти (10,4%)

10,2%

ТОВАР БИРЖАСИ БЎЙИЧА ОПЕРАЦИЯЛАР

Қорақалпоғистон Республикаси (67,9%)
Хоразм вилояти (66,7%)
Сурхондарё вилояти (57,8%)
Сирдарё вилояти (51,2%)

22,7%

ТАДБИРКОРЛИК ДЕМОГРАФИЯСИ

Тошкент шаҳри (14 119)

Хоразм (5 940)

Тошкент (5 834)

Самарқанд (5 566)

66 870

Манба: Муаллиф томонидан Иқтисодий тадқиқотлар ва ислохотлар маркази ҳисоботи асосида тузилган.

2-жадвалдан кўриниб, турибдики: Солиқ тушумлари ҳажми ўтган даврга нисбатан 15 фоизга ошган. Божхона тўловлари бўйича тушумлар 10,4 фоизга ўсгани қайд этилган. Товарлар экспорти ҳажми 8,6 фоизга кўпайиш динамикасини кўрсатган. Ўзбекистон товар-хом ашё биржасидаги битимлар ҳажми эса 22,7 фоизга ортган. Шунингдек, ҳисобот даврида 66,8 минг янги

тадбиркорлик субъекти рўйхатдан ўтган. Бу кўрсаткич тадбиркорлик соҳасида ижобий ўсиш суръатларини намоён этмоқда.[25]

Рақамли иқтисодиётнинг ривожланиши ва самарадорлиги кўп жиҳатдан тадбиркорлик субъектларининг инновацион фаоллиги ҳамда рақамли технологияларни ўзлаштириш даражасига боғлиқ. Бу борада давлатнинг асосий вазифаси:

✓ рақамли иқтисодиёт ривожланишини тартибга солувчи мавжуд меъёрий-ҳуқуқий базани доимий такомиллаштириб бориш, бу жараёни мулоқот режимида ва амалиётда ҳуқуқий расмийлаштиришни талаб қиладиган ахборот-ҳуқуқий муносабатларнинг янги турдаги объект ва субъектлари билан тўқнаш қиладиган фойдаланувчилар, ишлаб чиқарувчилар ва хизмат кўрсатувчиларнинг фикрларини ҳисобга олган ҳолда амалга ошириш;

✓ электрон ҳукумат тизимини ва электрон шаклда кўрсатиладиган давлат хизматлари рўйхатини ривожлантириш орқали муносабатларни рақамлаштиришнинг умумий жараёнида иштирокчи бўлиш;

✓ ташкилотларда ахборот тизимлари, электрон хизматларни жорий этишни рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлаш, рақамли технологияларни ривожлантириш учун солиқ имтиёзлари, шунингдек чегаралараро онлайн савдони рағбатлантириш;

✓ кичик бизнесни киберхавфлардан ҳимоя қилишни таъминлаш;

✓ халқаро ҳамкорликни кенгайтириш ва кичик бизнес соҳасига илғор ахборот технологияларини жалб қилиш ва жорий этиш учун шароитлар яратиш.

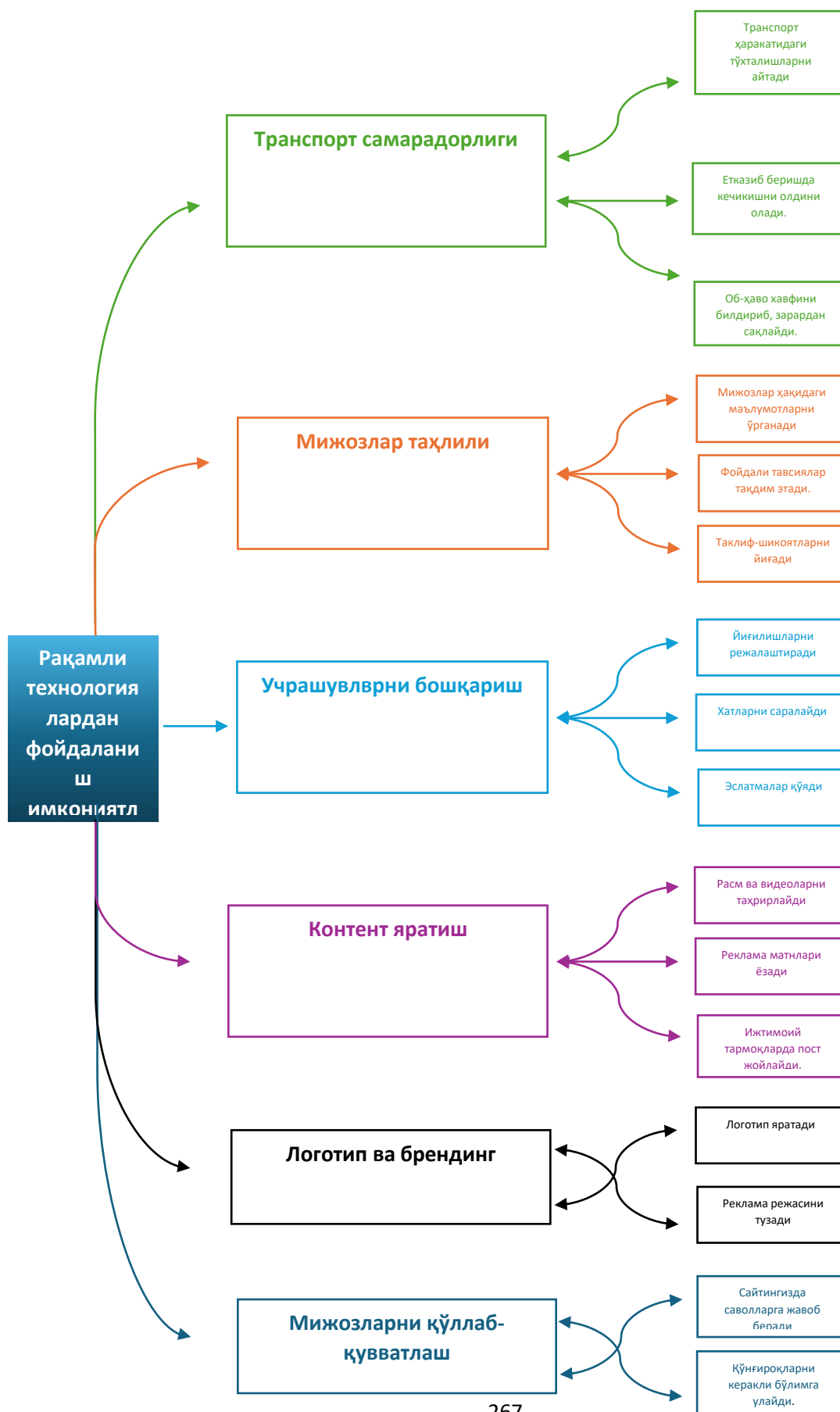
✓ тадбиркорлик субъектлари учун қулай инфратузилма ва институционал муҳитни шакллантиришдан иборат.

Тадқиқотлар натижасига кўра, рақамли технологияларни жорий этган кичик корхоналар қуйидаги афзалликларга эга бўлмоқда:

- ишлаб чиқаришда меҳнат самарадорлигини ошириш;
- компанияларнинг рақобатдошлигини ошириш;
- камбағалликни енгиш ва ижтимоий тенгсизликнинг йўқолиши. [26]

Рақамли технологиялар компьютер дастурлари ишини осонлаштиради. Оддий ишларни ўзи бажариб, кўпроқ вақт тежайди. Нархлар ошганда ҳам, харажатларни камайтиришга ёрдам беради. Ишчилар етишмаганда эса, уларнинг ўрнини босади.

Рақамли технологиялардан фойдаланиш имкониятлари.3-жадвал

Манба: Муаллиф томонидан илмий адабиётлар таҳлили асосида тузилган.

Юқоридаги 3-жадвалда, рақамли технологиялардан фойдаланиш имкониятлари қуйидагилардан иборат:

1. Транспорт ҳаракатидаги тўхталишларни айтиб, етказиб беришда кечикишни олдини олади. Об-ҳаво хавфини билдириб, зарардан сақлайди.
2. Мижозлар ҳақидаги маълумотларни ўрганиб, фойдали тавсиялар тақдим этади.
3. Йиғилишларни режалаштиради, хатларни саралайди, эслатмалар қўяди.
4. Расм ва видеоларни таҳрирлайди, реклама матнлари ёзади, ижтимоий тармоқларда пост жойлайди.
5. Логотип яратишда, реклама режасини тузишда кўмаклашади.
6. Веб саҳифада саволларга жавоб беради, қўнғироқларни керакли бўлимга улайди. [30]

Рақамли технологиялардан фойдаланишнинг асосий афзаллиги - бизнес ҳамжамиятининг турли вакиллари ўртасида уларнинг ҳудудий мансублигидан қатъи назар ўзаро алоқаларни ўрнатишдир. Бу, айниқса, рақамли технологияларни жорий этишдан ўз фаолият доирасини кенгайтириш имкониятлари, шунингдек, инсон ресурсларини излаш ва кейинчалик масофадан туриб ишлаш имконияти нуқтаи назаридан кичик ва ўрта бизнес учун долзарбдир. Рақамли технологиялар тадбиркорларга самарали логистикани йўлга қўйиш имконини беради.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Рақамлаштириш Ўзбекистонда кичик бизнесни ривожлантиришнинг муҳим омили бўлиб, бу йўналишда кичик бизнеснинг ЯИМдаги улуши 53.8%га етгани, экспорт ҳажми 2021-2024 йиллар оралиғида 1.87 баробарга ошгани, рўйхатдан ўтган кичик корхона ва микрофирмалар сони 399,000 тага етгани ижобий натижа ҳисобланади.

Давлат томонидан “Рақамли Ўзбекистон-2030” стратегияси доирасида телекоммуникация тармоғини модернизация қилиниши, электрон тижорат платформалари (e-tijorat.uz, uztradeinfo.uz) яратилиши, Интернет хизматлари нархларининг пасайтирилиши каби муҳим ишлар амалга оширилган.

Умуман олганда, Ўзбекистонда кичик бизнеснинг рақамлаштирилиши ижобий динамикага эга бўлиб, бу соҳада давлат томонидан тизимли ислохотлар амалга оширилмоқда. Бироқ, ҳали ҳам рақамли инфратузилмани ривожлантириш ва рақамли хизматлар қамровини кенгайтириш борасида баъзи

ишлар қилиниши зарур. Келажакда ривожланиш учун давлат олдида турган асосий вазифалар:

- Меъёрий-ҳуқуқий базани такомиллаштириш
- Электрон ҳукумат хизматларини кенгайтириш
- Киберхавфсизликни таъминлаш
- Халқаро ҳамкорликни кучайтириш
- Инфратузилма ва институционал муҳитни яхшилаш

Ушбу таклифларни амалга ошириш орқали Ўзбекистонда кичик бизнеснинг рақамлаштирилиш даражасини сезиларли равишда ошириш ва халқаро рақобатбардошлигини таъминлаш мумкин.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. *Azieva, R.* (2021). Assessing the readiness of oil and gas companies for digital transformation. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2021.11.244>
2. *Chen, C., Lin, Y., Chen, W., Chao, C., & Pandia, H.* (2021). Role of government to enhance digital transformation in small service business. *Sustainability*, 13(3), 1028. <https://doi.org/10.3390/su13031028>
3. *Bouncken, R., Kraus, S., & Roig-Tierno, N.* (2019). Knowledge- and innovation-based business models for future growth: digitalized business models and portfolio considerations. *Review of Managerial Science*, 15(1), 1-14. <https://doi.org/10.1007/s11846-019-00366-z>
4. *Abimanyu, A.* (2023). The influence of locus of control and need for achievement on digital business transformation and mediation of digital literacy., 16-27. https://doi.org/10.2991/978-94-6463-240-8_4
5. *Трысова, H., Yeremenko, D., Karman, S., Kolokolchikova, I., & Skrypnyk, S.* (2021). Digitalization of investment-innovative activities of the trade business entities in network it-system. *Studies of Applied Economics*, 39(5). <https://doi.org/10.25115/eea.v39i5.4912>
6. *Anim-Yeboah, S., Boateng, R., Odoom, R., & Kolog, E.* (2020). Digital transformation process and the capability and capacity implications for small and medium enterprises. *International Journal of E-Entrepreneurship and Innovation*, 10(2), 26-44. <https://doi.org/10.4018/ijeei.2020070102>
7. *Erlanitasari, Y., Rahmanto, A., & Wijaya, M.* (2020). Digital economic literacy micro, small and medium enterprises (smes) go online. *Informasi*, 49(2), 145-156. <https://doi.org/10.21831/informasi.v49i2.27827>

8. Li, Y. and Fei, G. (2023). Network embeddedness, digital transformation, and enterprise performance—the moderating effect of top managerial cognition. *Frontiers in Psychology*, 14. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1098974>
9. Khin, S. and Ho, T. (2019). Digital technology, digital capability and organizational performance. *International Journal of Innovation Science*, 11(2), 177-195. <https://doi.org/10.1108/ijis-08-2018-0083>
10. Saarikko, T., Westergren, U., & Blomquist, T. (2020). Digital transformation: five recommendations for the digitally conscious firm. *Business Horizons*, 63(6), 825-839. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2020.07.005>
11. Nurlina, N., Rosa, Y., & Yanti, B. (2023). The effect of digital literacy and business strategy on the performance of micro, small, and medium enterprises (msmes) in culinary industry in padang city. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 38(2), 252. <https://doi.org/10.52155/ijpsat.v38.2.5291>
12. Ж.Ж. Эргашев, Б.М. Акбаров. “Республикада кичик бизнес соҳасини истиқболдаги ривожланишида давлат сиёсати” <https://bestpublication.org/index.php/sit/article/download/11923/11827>
13. Д.И.Рўзиева. “Рақамли иқтисодиёт: рақамли технологияларга асосланган кичик бизнес субъектлари фаолияти” <https://cyberleninka.ru/article/n/ra-amli-i-tisodiyot-ra-amli-tehnologiyalarga-asoslangan-kichik-biznes-subektlari-faoliyati/viewer>
14. М.Э. Тоджумаматова. “Рақамли иқтисодиётда кичик бизнесни бошқаришнинг инвестицион фаоллигини ошириш” <https://cyberleninka.ru/article/n/ra-amli-i-tisodiyotda-kichik-biznesni-bosh-arishning-investitsion-faolligini-oshirish/viewer>
15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 05.10.2020 йилдаги ПФ-6079-сон «Рақамли Ўзбекистон — 2030» стратегиясини тасдиqlаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида <https://lex.uz/docs/5030957>
16. Ministry of Science and ICT of South Korea (2020). Digital New Deal 2025. Seoul: MSIT Publications. <https://www.msit.go.kr/eng/bbs/view.do?sCode=eng&mId=4&mPid=2&bbsSeqNo=42&nttSeqNo=443>
17. Smart Nation and Digital Government Office (2023). Smart Nation Singapore Strategic Report 2025. Singapore: SNDGO. <https://file.go.gov.sg/smartnation2-report.pdf>
18. Digital Progress and Trends Report 2023. <https://www.worldbank.org/en/publication/digital-progress-and-trends-report>

19. Ўзбекистон электрон ҳукуматлар рейтингида 63-ўринни эгаллади.
<https://www.gazeta.uz/uz/2024/09/19/e-governments/>
20. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги;
https://api.siat.stat.uz/media/uploads/sdmx/sdmx_data_469.pdf
21. DoingBusiness2020.
<https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/75ea67f9-4bcb-5766-ada6-6963a992d64c/content>
22. Статистика агентлиги ахборотномаси. <https://stat.uz/files/461/choraklik-natijalar-yanvar-sentabr2024uz/3473/9-.pdf>
23. Молиявий интеграцияни кенгайтириш: UzOman Ўзбекистон Республикасидаги йирик рақамли молия платформаси бўлган ZOOD'га сармоя киритмоқда.
<https://daryo.uz/k/2023/06/26/moliyaviy-integratsiyani-kengaytirish-uzoman-ozbekiston-respublikasidagi-eng-yirik-raqamli-moliya-platformasi-bolgan-zoodga-sarmoya-kiritmoqda>
24. Ўзбекистон мобиль интернет нархлари арзонлиги бўйича 230 мамлакат орасида 21-ўринни эгаллади.
<https://evu.uz/uz/novosti/o-zbek-zbekiston-mobil-internet-narhlari-arzonligi-b-jicha-230-mamlakat-orasida-21-rinni-egalladi.html>
25. Ўзбекистон ҳудудларининг тадбиркорлик фаолияти ижобий динамикани кўрсатмоқда - CERR. <https://review.uz/oz/post/biznes-aktivnost-regionov-uzbekistana-pokazvaet-polojitelnuyu-dinamiku-ceir>
26. Гайбуллаев, С., & Анорбоева, Д. (2022). О'zbekistonda raqamli iqtisodiyotga o'tish muammolari. Новый Узбекистан: успешный международный опыт внедрения международных стандартов финансовой отчетности, 1(5), 236–238.
<https://doi.org/10.47689/STARS.university-5-pp236-238>
27. Худойназаров, Фахритдин. (2024). КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ АҲАМИЯТИ. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences. 4. 10.47390/SPR1342V4I3Y2024N16.
28. Худойназаров, Фахритдин Хаитович (2024). КИЧИК БИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА РИВОЖЛАНТИРИШ БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛГАН МУАММОЛАР. International scientific journal of Biruni, 3 (2), 245-265.
29. Худойназаров, Фахритдин. (2024). КИЧИК БИЗНЕС ВА ХУСУСИЙ ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ

ИҚТИСОДИЙ АҲАМИЯТИ. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари / Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук / Actual Problems of Humanities and Social Sciences. 4. 10.47390/SPR1342V4I3Y2024N16. 30. <https://www.sba.gov/business-guide/manage-your-business/ai-small-business>

PASHTU TILIDA TRANSPORT TERMINLARINING YASALISHI (TEMIR YO‘L TERMINLARI MISOLIDA)

Xaitov Ashurali G‘ayrat o‘g‘li

*“O‘zbekiston temir yo‘llari” aksiyadorlik jamiyati
“Sogdiana Trans” ma’suliyati cheklangan jamiyati tarjimoni*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola pashtu tilida temir yo‘l transport terminlarining yasallishi usullari va ular qay yo‘lida pashtu tiliga kirib qolgani, hozirgi kunda ushbu terminlarning keng qamrovli bo‘lib, iste’molga aylangani va uning pashtu tilidagi ayrim fonetik o‘zgarishlari to‘g‘risida.

Kalit so‘zlar: affiksatsiya, suffiks, prefiks, kompozitsiya, kalka, birikma.

ABSTRACT

This article is about the methods of forming railway transport terms in Pashto, how they entered the Pashto language, how these terms have become widespread and common today, and some of their phonetic changes in Pashto.

Keywords: affixation, suffix, prefix, composition, kalka, compound.

KIRISH

Pashtu tilidagi texnik terminlarning o‘rganish masalasi bo‘yicha juda oz ishlar qilingan. Xususan, temir yo‘l bilan bog‘liq terminlar tadqiqotlari deyarli yo‘q. Bizning dastlabki kuzatishlarimiz shundan dalolat beradiki, temir yo‘lga oid terminlar XX asrning 20-yillaridan e’tiboran ko‘rina boshlagan. Asosan, Pashtu tiliga temir yo‘l transporti terminlari kirib kelish sabablari bevosita SHERALIXON hamda OMONULLAXON davriga to‘g‘ri keladi. Ularning sa’y-harakatlari natijasida Afg‘onistonda temir yo‘l tushunchasi paydo bo‘ldi.

Hozir biz pashtu tilida transport terminlari yasallish usullari haqida to‘xtalib o‘tamiz. Unda affiksatsiya, kalkalash, kompozitsiya va birikma orqali transport terminlarining yasallishiga diqqat qaratamiz.

Affiksatsiya orqali pashtu tili temir yo‘l transporti terminlarining yasallishi (Formation of Pashto railway transport terms through affixation)

Ma’lumki, so‘z yasallishi til lug‘atining boyishining asosiy yo‘llaridan biridir. So‘z yasash usullarisiz tilning lug‘at boyligini ko‘payish imkoniyatlarini tasavvur qilish qiyin. Pashtu tili ham bundan qolishmaydi. Hozirgi kunda ilmiy-texnika rivoji barcha tillarda, jumladan, pashtu tilida ham o‘zlashmalarning ortishiga sabab

bo'lmogda. Bu esa o'zlashmalarning pashtu ⁸⁰tilidagi ichki manba-so'z yasash usullari orqali ifodalashni taqozo qilmoqda. Affiksatsiya so'z yasashning eng oddiy, mantiqan shakllantirilgan va etimologik jihatdan muvofiqlashtirilgan usulidir.

ولا (volo) suffiksi orqali egalik hamda biron ish bilan mashg'ul kishi ma'nosini ifodalovchi terminlar yasaladi. Misol uchun موټروالا (motarvolo) haydovchi, bu yerda motar – mashina, volo suffiks, باروالا (borvolo) yuk egasi, bor – yuk, volo – suffiks.

وان (von) suffiksi orqali ham kasb-hunar, mashg'ulot egasi ma'nosini ifodalovchi termin yasaladi. موټروان (motarvon) haydovchi, motar – mashina, von – suffiks, دروازه وان (darvozabon) darvozabon, darvoza – eshik, von – suffiks.

ي (i) suffiks orqali mashg'ulot bilan shug'ullanuvchi shaxs ma'nosini ifodalovchi termin yasaladi. ډاکي (doki) pochtachi, dok – pochta, i-suffiks.

◦ (a) suffiksi orqali fe'l negizlaridan ish-harakat nomini ifodalovchi terminlar yasaladi. Misol uchun; خاته (xota) ko'tarilish, chiqish, bunda xot + a. ناسته (nosta) yig'ilish, nost + a.

هوا (boz) suffiksi shaxs mashg'uloti, moyiligini ifodalovchi terminlar yasaydi. هوا (havoboz) uchuvchi, havo + boz.

که (ka) suffiksi orqali ham transportga oid terminlar yasaladi. الوتکه (alvutka) samolyot, alvut + ka, چورلکه (churlika) vertalyot, churli + ka.

والا (vol) suffiksi orqali shaxs oti termini yasaladi. Va ushbu suffiks xindcha affiks hisoblanadi. باروال (borvol) yuk egasi, bor + vol, شناروال (shorvol) shahar hokimi, shor + vol.

Ushbu termin yasovchi va termin yasashda yordam beruvchi suffikslar orqali pashtu tilida ko'plab maxsus terminlar yasaladi.

Shuningdek, suffikslardan tashqari pashtu tilida prefikslar yordamida terminlar yasaladi. Ular asosan cheklangan holda bo'ladi.

Misol uchun; نا (no) inkor ma'nosini beruvchi prefikslar yasaladi. ناګدون (nogadun) qo'shilmaslik, no + gadun, نامداخله (nomadoxla) aralashmaslik, no + doxla.

هم (ham) prefeksleri orqali qo'shilish ma'nosidagi terminlar yasaladi. Misol uchun; همکار (hamkor) hamkor, ham + kor.

Suffiks o'zakka qo'shib, ma'lum ma'nolarni ifodalashga xizmat qiladi. Bu usul orqali yasalgan terminlar ma'lum transport turini, jarayonini, ilmiy-texnik jarayonni, ma'lum hodisaning nomi va u haqida malumot beradi. Misol uchun; باروال (borvol) yuk egasi, bunda بار (bor) yuk وال (vol) suffiks hisoblanadi. موټروال (mo'tarvol) haydovchi, ټکسیوال (taksivol) haydovchi va shunga o'xshash misollar ko'pchilikni tashkil qiladi.

⁸⁰ Zakariyo Mlotar „, 2018 وټس وټا و ن و او هوووتن و بړپوتن

برقي اورگادی (barqi urgodey) elektrovoz, ushbu terminning tarkibiy tuzilishi quyidagicha, برق (barq) elektr + ي (i) suffiks + اورگادی (urgodey) poyezd, هوایی دگر (havoyi dagar) aeroport, ushbu terminning tarkibiy tuzilishi; هوا (havo) + ي (i) + دگر (bor) yuk mashinasi, bunda بار (bor) yuk (vrunkay) suffiks + چورلول (churluka) vertolyot, bunda چورلول (churlavl) aylanmoq, gir aylanmoq + كه (ka) suffiks.

تېرېدونكى اوتومات علامت (teredunkay utumot elomat) o'tish joyidagi avtomatik signalizatsiya, uning tarkibiy tuzilishi; تېرېدل (teredl) + ونكى (unkay) suffiks + اوتومات + علامت .

ستېشن نوکریوال (steshn navkarivol) stansiya navbatchisi, ushbu terminning tarkibiy tuzilishi; ستېشن (steshn) + نوکر (navkar) + وال (vol) suffiks.

گاه (ist) + است (istgoh) bekat, stansiya, ushbu terminning tarkibiy tuzilishi; گاه (goh) suffiks, ترمیمگاه (tarmimgoh) depo, uning tarkibiy tuzilishi; ترمیم (tarmim) + گاه (goh) suffiks.

لوکوماتیو چلونی (lokomotiyu chalavunkay) mashinist, ushbu terminning tarkibiy tuzilishi; لوکوماتیو (lokomotiyu) + چلول (chalavl) + ونكى (unkay) suffiks.

د عملیاتو د تېكسي پالل كيري په چوكاټ كې چې د يو بڼه كتنه وركوي پورته. د سره اور او خونديتوب د مطابقت لوکوموتیو سمبال دوه اور ضد آلاتو څخه په وخت د تړون پادمن كړي. لوکوموتیو چلونی (d amaliyotu d taksi poll keji p chukat ke che d yav sha katina varkavi po'rta d sara ur av xvanditub d mutobiqat lokomotiyu sambol dva ur zid olotu sxa p vaxt d tarun dodman kri. Lokomotiyu chalavunkay mukalif day che d mahoratunu d faoliyat av munosib zda kre lari). „Taksining ishlashi port haqida yaxshi ma'lumot beradigan suratda amalga oshiriladi. Teplovozlarning o'z vaqtida kontrafaktga qarshi moslamalar bilan jihozlanganligi va xavfsizligini ta'minlash maqsadida Manyovr lokomotiv mashinisti o'z faoliyatiga mos keladigan uchta malakani o'rganishi shart”.

واگون (moturlarunki vogun) motorvagonli vagon, uning tarkibi quyidagicha; واگون (motor) + لرونكي (larunki) suffiks + موتور (motor).

د برېښنايي لوکوماتیو (d breshnoyi lokomotiyu) teplovoz, uning tarkibiy qsmi; د برېښنا (breshno) + لوکوماتیو (lokomotiyu) + (d)

مسافروړونكى رېل گادی (musofirvrunkay rel goday) yo'lovchi tashuvchi poyezd, bunda

رېل (rel) + گادی (goday) + وړونكى (vrunkay) suffiks + مسافر (musofir) .

⁸¹ <https://unansea.rasmiy.sayti>

واردات (vordot) import, bunda واردول (vordavl) + ات (ot) suffiks, صادرات (sodrot) eksport, bunda صادرول (sodravl) eksport qilmoq + ات (ot) suffiks.

Yuqorida ko‘rinib turibdiki, pashtu tilida affiksatsiya usuli bilan ko‘plab terminlar tashkil topgan. Ularning ma‘lum bir Grammatik qo‘shimchalar orqali o‘zgarganligini keltirgan misollarimizda ham ko‘rib o‘tdik.. Pashtu tili transport terminlarida affiksatsiya orqali o‘zlashish holatlari juda ko‘plab uchraydi. Ular asosan prefiks hamda suffikslar orqali amalga oshiriladi. Biz yuqorida suffikslar orqali tilning lug‘at boyligining qay tariqa boyishi ko‘rib o‘tdik.

Kalkalash orqali temir yo‘l transporti terminlarining yasalishi (Construction of railway transport terminals through kalka)

Kalka - so‘z o‘zlashtirishning eng sarmahsul usullaridan biri hisoblanadi. Chunki tilda avvaldan mavjud bo‘lmagan yangi so‘z yoki termin paydo bo‘ladi. Natijada o‘sha tilning lug‘at boyligi ortadi. Dr. Bushra Ikram o‘zining „Pashto Terminography“ ilmiy maqolasida „Leksikografiya va terminologiya lug‘at yozish va tahrirlash bilan bog‘liq bo‘lgan maxsus ko‘nikmalardir. Yuqorida keltirilgan ta’riflardan biz terminlar yaratamiz va so‘zlashuvchilari uyg‘oq yoki o‘lik bo‘lgan hozirgi zamon talablarini bajaradigan har qanday tilni tan olamiz va o‘rganamiz. Fan va texnikaning rivojlanishi bilan har bir tilga yangi so‘zlar kirib keladi. Har qanday jamiyat olg‘a intilishni istasa, u o‘z tilini o‘zi bilan olg‘a olib boradi.“ –deb ta’kidlagan. Shunga ko‘ra u o‘zining ushbu maqolasida boshqa tillarda bo‘lgan terminlarga pashtucha muqobil ko‘rinishi bo‘lgan terminlarni keltirib o‘tishga harakat qilgan.

Dr Bushra Ikram o‘zining ⁸²„ Pashto terminography“ ilmiy maqolasida terminlarni shakllantirishda quyidagi vazifalarga e’tibor berishni ta’kidlaydi: „ : pashtucha so‘zlarni to‘plash va materiallar to‘plash va lug‘atlar yozish , pashtu tilida yo‘q so‘zlarni bilish va chet tillaridan olingan so‘zlarni izlash va topish, izlanish va tarjimalardan so‘ng tilda biron bir so‘z uchun lug‘at bo‘lmasa, izlanishlar natijasida olingan xorijiy so‘zlar o‘rniga yangi pushtucha so‘zlarni kiritish yoki ommalashtirish, endi yangi so‘zlarga va topilgan so‘zlarga Pashtucha yangi nomlar berish.“ Ushbu nazariyaga asoslanib ushbu olim quyigicha terminlarni tadbiq etadi. Capitalism-inglizcha, پانگمنوالي (pongamanvoli) –kapitalizm, Teleskop-inglizcha uning tarjimasi o‘zbek tilida „teleskop“dir. Pashtuchada ليرليد (lirlid), termometr inglizchadan,

1. ⁸² Ikram B. // پښتو اصطلاحات سازي Bi-Annual Research journal, Vol.8, 2021. – P.43-53

o'zbekchaga termometr , pashtuchada esa, غارمه بنوونكى (g'arma shovunkay), Anthropology-antropologiya-سرى پوهنه (saray puhana) va hakoza.

Pashtu tili transport terminologiyasida xuddi shunday holatni kuzatishimiz mumkin. Misol uchun; inglizcha railway (reylwey) temir yo'l so'zi pashtu tiliga اوسپنى پتلى (o'spaney patley) temir yo'l.

اورگادى (urgoday) poyezd ushbu termin ingliz tilida train (treyn) poyezd , bu termin ingliz tilidan pashtu tiliga kalkalangan terminlardan biri hisoblanadi.

Station (steyshn) bekat o'rniga , تمخاى (tamzoy) bekat .

Yuqorida ko'rinib turibdiki, umuman kalkalash bo'yicha misollar ushbu transport terminlarida unchalik ko'p kuzatilmaydi.

Kompozitsiya usuli orqali temir yo'l transport terminlarining yasalishi (Creation of railway transport terms through the composition method)

Kompozitsiya orqali pashtu tili transport sohasida, xususan, temir yo'l sohasida ko'pgina terminlarni uchratishimiz mumkin. Umuman olganda kompozitsiya so'ziga ta'rif beradigan bo'lsak, uning ta'rifi quyidagicha; birdan ortiq mustaqili ma'noli so'z yoki so'z shakllarining qo'shiluvi, birikuvi orqali yangi so'z yasash kompozitsiya deb ataladi. Pashtu tili temir yo'l transport sohasida aynan shunday terminlarni uchratishimiz mumkin. Misol uchun; رېل گادى (rel goday) temir yo'l , ushbu terminning birinchi qismidagi (rel) so'zi ingliz tilidan pashtu tiliga o'zlashgan va ushbu terminning tarkibiy ko'rinishi quyidagicha; رېل (rel) + گادى (godey).

برقي اورگادى (barqi urgodey) elektrovoz, ushbu kompozitsiya orqali yasalgan terminning tarkibi quyidagicha; برقي (barqi) + اورگادى (urgodey).

رېل پتلى (rel patley) temir yo'l, ushbu terminning birinchi qismidagi (rel) so'zi ingliz tilida pashtu tiliga o'zlashgan transport termini hisoblanadi. Uning ikkinchi qismidagi (patley) so'zi esa xind tilidan pashtu tiliga o'zlashgan termin hisoblanadi. رېل (rel) + پتلى (patley) .

بادى كانتينيري (bodey kontiniri) kuzovli konteyner, ushbu kompozitsiya usuli orqali yasalgan pashtu transport terminining tarkibiy tuzilishi quyidagicha;

بادى (bodey) + كانتينيري (kontiniri)

كراسينگ (levol krosing) o'tish joyi/ kesishma, ushbu kompozitsiya usuli orqali yasalgan transport terminining yasalishi quyidagicha; ليول (levol) + كراسينگ (krosing). Bu terminga nazar soladigan bo'lsak, ushbu terminning ikkala qismi ham ingliz tilidan o'zlashgan terminlar hisoblanadi.

ترافيكي خراغ (trofiki srog') yo'l svetafori, ushbu kompozitsiya orqali yasalgan terminning tarkibiy tuzilishi quyidagicha; ترافيكي (trofiki) + خراغ (srog'). Uning birinchi qismidagi trofiki termini ingliz tilidan pashtu tiliga o'zlashgan termin hisoblanadi.

سرپت واگون (sarpt vogun) yopiq vagon, uning tarkibiy tuzilishi quyidagicha; سر (sar) + پت (pt) + واگون (vogun). Bu terminning birinchi qismidagi sar so'zi dariy tilidan, pt so'zi pashtucha va vogun so'zi ingliz tilidan o'zlashgan.

چنگک (chngak) avtomatik ilgak, bu terminning tarkibiy tuzilishi quyidagicha; چنگک (chngak) + اوتوماتي (utumoti)

لوکوماتیو چلونکی (lokomotiyu chalavunkay) mashinist, bu terminning tarkibiy tuzilishi quyidagicha; چلونکی (chalavunkay) + لوکوماتیو (lokomotiyu) ushbu terminning birinchi qismidagi lokomotiv so'zi ingliz tilidan pashtu tiliga o'zlashgan va ikkinchi qismidagi chalavunkay so'zi pashtucha termin hisoblanadi.

خفظ او مراقبت (xfz av maroqibat) ekspluatatsiya qilish, ushbu terminning har ikkala qismi arab tilidan o'zlashgan terminlar hisoblanadi. Uning tarkibiy tuzilishi; خفظ (xfz) + او (av) + مراقبت (maroqibat)

موتورلرونکی واگون (moturlarunkay vogun) motorvagonli vagon,

واگون (vogun) + لرونکی (larunki) + موتور (mo'tar)

جلا واگون (jlo vogun) ajralgan vagon

جلا (jalo) + واگون (vogun) ushbu terminning birinchi qismidagi jalo so'zi arab tilidan, ikkinchi qismidagi vogun so'zi ingliz tilidan o'zlashgan termin hisoblanadi.

لاره (nnvatulu lora) shahobcha yo'llari, ushbu terminning tuzilishi quyidagicha; لاره (lora) + ننوتلو (nnvatulu) ushbu kompozitsiya orqali yasalgan terminning har ikkala qismini pashtucha so'zlar tashkil etadi.

سرخلاس واگون (sarxlos vogun) yarim vagon, ushbu terminning tarkibiy tuzilishi quyidagicha; سر (sar) + خلاس (xlos) + واگون

مسافرونو ستهشن (msofurunu steshn) yo'lovchilar uchun mo'ljallangan bekat, ushbu kompozitsiya usuli orqali yasalgan transport terminining tuzilishi quyidagicha; ستهشن (steshn), ushbu terminning birinchi qismidagi musofir so'zi arab tilidan, ikkinchi qismidagi station (steshn) so'zi ingliz tilidan o'zlashgan.

گادی (msofurvrunkay rel goday) yo'lovchi tashuvchi poyezd, bu terminning tarkibiy tuzilishi; گادی (musofirvrunkay) + رېل (rel) + گادی (goday). Uning birinchi qismidagi musofir so'zi arab tilidan, rel so'zi ingliz tilidan, goday so'zi pashtucha hisoblanadi.

سمندري قواو (samandari qavov) dengiz floti, ushbu terminning tarkibiy tuzilishi quyidagicha; قواو (qavov) + سمندري (samandari)

بار ظرفيت (bor zaifyat) yuk sig'imi, ushbu terminning tarkibiy tuzilishi quyidagicha; بار (bor) + ظرفيت (zarifyat). Bu terminga nazar soladigan bo'lsak, bor so'zi arab tilidan, zarifyat so'zi ham arab tilidan o'zlashga termin hisoblanadi.

رېلي همکاريو (reli hamkoriyu) temir yo'l hamkorligi, ushbu kompozitsiya orqali yasalgan terminning tarkibiy tuzilishi quyidagicha; رېلي (reli) + همکاريو (hamkoriyu).

د افغانستان د اوسپنې پټلۍ ادارې رئيس ملا بخت الرحمن شرافت د ازبکستان د ريل پټلۍ ادارې له مرستيال او مل پلاوي سره په کتنه کې د دوه اړخيزو رېلي همکاريو⁸³ پر پراختيا خبرې کړې (d af'anistan d o'spane patley rayis mulo bahturrahmon sharafat d o'zbekistan d reli patley idore l mrastyol av mal plovi sara p katina ke d dva arxezu reli hamkoriyu pr proxtiyo xabare kre). „Afg'oniston temir yo'llari boshqarmasi boshlig'i mulla Baxtur Rahmon Sharafat O'zbekiston temir yo'li boshqarmasi boshlig'i o'rinbosari va delegatsiya bilan uchrashuvda ikki tomonlama temir yo'l hamkorligini rivojlantirish masalalarini muhokama qildi”.

رېلي اتصال (reli atsol) temir yo'l ulanishi,

رېلي (reli) + اتصال (atsol), uning birinchi qismidagi rel so'zi ingliz tilidan, atsol so'zi esa arab tilidan o'zlashgan.

رېل پټلۍ پرسونل (rel patley pursunal) temir yo'l kadri,

بارورونکی واگون (borvrunkay vogun) yuk tashuvchi vagon,

بارورونکی واگون (borvrunkay) + واگون (vogun). Ushbu terminning birinchi qismidagi borvrunkay so'zi arab tilidan, vogun so'zi esa ingliz tilidan o'zlashgan.

اطفایي سټېشن (atfoyi steshn) o't o'chirish stansiyasi.

اطفایي (atfoyi) + سټېشن (steshn) bu terminning birinchi qismidagi atfoyi so'zi arab tilidan, steshn so'zi ingliz tilidan olingan.

انترموډل رېل (intermodal rel) intermodal temir yo'l

رېل (rel) + انترموډل (intermodal) ushbu terminning birinchi qismidagi intermodal so'zi ingliz tilidan, rel so'zi ham ingliz tilidan pashtu tiliga o'zlashgan.

رېل (rel) + پټلۍ (patley) + پرسونل (pursunal). ushbu kompozitsiya usuli orqali yasalgan terminning birinchi qismidagi rel so'zi ingliz tilidan, patley so'zi xindcha, pursunal so'zi ingliz tilidan o'zlashgan.

Birikma holiday temir yo'l transport terminlari (Railway transport terms in the case of consolidation)

Pashtu tili transport terminlarini yasashda birikmali orqali yasalgan terminlarni ham uchratishimiz mumkin. Ushbu terminlar ham pashtu tilida ko'pchilikni tashkil qiladi. Umuman olganda pashtu tilida birikmali termin yasashda d (d) ning, ko'makchisi alohida o'rin tutadi. Bu qo'shimcha so'z oldidan odatda qo'yiladi. Misol uchun ; د موټر چلولو جواز (d mo'tar chalavulu javoz) haydovchilik guvohnomasi, bunda kelayotgan d qo'shimchasi orqali ushbu transport termini yasalganligiga guvoh bo'lishimiz mumkin.

جواز + چلولو + موټر + د

د ترافیک کنترول تمارکز (d trofik kontrol tmarkaz) markazlashtirilgan dispetchirlik, bunda d qo'shimchasi ushbu terminning yasashda asosiy rollardan birinni o'ynagan.

تمركز + کنترول + ترافیک + د

د ترانسپورت پروگرام (d tronsput program) transport jadvali, programmasi.

د اورگادی بیارغونه (d urgoday biyorag'una) tiklash poyezdlari, ushbu terminning boshida kelgan d (ning) qo'shimchasi birikmali termin yasashga xizmat qilgan.

بیارغونه + اورگادی + د

د رېل ویلدرینگ ماشین (d rel vildring moshin) rels payvandlash mashinasi, ushbu terminning boshida ham d (ning) birikma yasovchi qo'shimcha qo'shilishi orqali ushbu termin yasalgan.

ماشین + ویلدرینگ + رېل + د

د مسافروړونکی رېل گادی (d msosfurvrunkay rel goday) yo'lovchi tashuvchi poyezd, ushbu terminga ham e'tibor qaratdigan bo'lsak, terminning boshida kelgan d (ning) qo'shimchasi ushbu termin yasashda muhim rol o'ynagan.

گادی + رېل + مسافروړونکی + د

Pashtu tili transport terminologiyasida bu kabi terminlarni ko'p uchratishimiz mumkin. Biz bu birikma yasovchi qo'shimchani ushbu transport terminlarini yasashda muhim rollardan birini o'ynashini ta'kidlamochi edik.

XULOSA (Conclusion)

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, pashtu tiliga temir yo'l transport terminlari ko'pgina usullar orqali yasaladi. Shundan eng sarmahsul usul bu - affiksatsiya usuli orqali yasalgan transport terminlari tashkil etadi. Ushbu affiksatsiya orqali yasalgan transport terminlaridan tashqari kompozitsiya usuli orqali, kalkalash va birikma

www.birunijournal.uz

ABU NASR FAROBIYNING ADOLAT, AXLOQ VA IJTIMOYIY UYG'UNLIK HAQIDAGI G'OYALARI

Raxmatov Akbar

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

3-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Sulaymonov J.B.

Sharq falsafasi va germevtika kafedrası dotsenti, PhD.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada buyuk mutafakkir Abu Nasr Farobiyning adolat, axloq va ijtimoiy uyg'unlik haqidagi falsafiy qarashlari tahlil qilinadi. Farobiyning "Fozil odamlar shahri" asari asosida uning ideal jamiyat haqidagi ta'limoti, adolat tamoyillari, axloqiy fazilatlar va ijtimoiy uyg'unlikka erishish yo'llari o'rganiladi. Shuningdek, Farobiy g'oyalarining bugungi kundagi ahamiyati va dolzarbligi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *Abu Nasr Farobiy, adolat, axloq, ijtimoiy uyg'unlik, Fozil shahar, falsafa.*

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются философские взгляды великого мыслителя Абу Насра аль-Фараби на справедливость, нравственность и социальную гармонию. На основе произведения Фараби «Город добродетельных людей» будут изучены его учения об идеальном обществе, принципах справедливости, нравственных добродетелях и путях достижения социальной гармонии. Также будут рассмотрены важность и актуальность идей Фараби сегодня.

Ключевые слова: *Абу Наср аль-Фараби, справедливость, этика, социальная гармония, добродетельный город, философия.*

ABSTRACT

This article analyzes the philosophical views of the great thinker Abu Nasr Al-Farabi on justice, morality and social harmony. Based on Al-Farabi's work "The Virtuous City of People", his doctrine of an ideal society, principles of justice, moral virtues and ways to achieve social harmony are studied. The significance and relevance of Al-Farabi's ideas today are also considered.

Keywords: *Abu Nasr Al-Farabi, justice, morality, social harmony, virtuous city, philosophy.*

KIRISH

Abu Nasr Farobiy (873-950) Sharqning buyuk mutafakkiri, qomusiy olimi, faylasufi va musiqashunosi sifatida jahon ilmiy-falsafiy tafakkuriga ulkan hissa

qo'shgan. Uning asarlari nafaqat o'z davrida, balki keyingi asrlarda ham Sharq va G'arb mutafakkirlariga ta'sir ko'rsatgan. Farobiyning falsafiy qarashlari, xususan, **adolat, axloq va ijtimoiy uyg'unlik** haqidagi ta'limoti bugungi kunda ham dolzarb ahamiyatga ega.

Farobiyning "Fozil shahar aholisining qarashlari haqida risola" asari uning ijtimoiy-siyosiy falsafasining cho'qqisi hisoblanadi. Ushbu asarda mutafakkir ideal jamiyat, uning tuzilishi, boshqaruv tamoyillari, aholisining axloqiy fazilatlari va ijtimoiy uyg'unlikka erishish yo'llarini batafsil bayon etadi. Farobiyning fikricha, **fozil shahar** - bu aholisi o'zaro hamjihatlikda, adolat tamoyillari asosida yashaydigan, ilm-fan va ma'rifat rivojlangan, axloqiy fazilatlar ustuvor bo'lgan jamiyatdir.

ASOSIY QISM

Farobiyning adolat, axloq va ijtimoiy uyg'unlik haqidagi qarashlari insoniyatning axloqiy va ijtimoiy rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Uning falsafiy qarashlari orqali inson va jamiyatning ideal holatini izlash, adolatli va axloqli jamiyat qurishning yo'llari ko'rsatilgan.

Farobiy adolatni insoniyatning eng oliy qadriyati sifatida ko'rib, uni jamiyatning asosiy ustuni deb hisoblagan. Uning fikricha, adolat – bu har bir insonning huquq va majburiyatlarini to'g'ri taqsimlanishi, hamda barcha ijtimoiy munosabatlarda tenglik va halollikni ta'minlashdir⁸⁴. Farobiy adolatni ikki asosiy jihatdan ko'rib chiqadi:

1. **Individual adolat** – bu insonning o'ziga nisbatan adolatli bo'lishi, ya'ni o'zining aqliy, ruhiy va jismoniy qobiliyatlarini to'g'ri yo'naltirishi. Farobiyning fikricha, inson o'zini bilishi, o'z qobiliyatlarini rivojlantirishi va ularni to'g'ri yo'naltirishi orqali adolatga erisha oladi. Uning fikricha, inson o'zining ichki dunyosida adolatni ta'minlash orqali tashqi dunyoda ham adolatli munosabatlar qurishi mumkin.

2. **Ijtimoiy adolat** – bu jamiyatda barcha a'zolar huquq va imkoniyatlar tengligi asosida yashashi. Farobiyning fikricha, adolatli jamiyat – bu barcha insonlar o'z qobiliyatlariga mos ravishda rivojlanishi va jamiyatning umumiy farovonligiga hissa qo'shishi mumkin bo'lgan muhitdir. U adolatni ta'minlashda davlatning muhim rolini ta'kidlaydi. Farobiyning fikricha, davlat rahbari adolatli, dono va axloqiy jihatdan mukammal bo'lishi kerak. Bunday rahbar jamiyatning barcha a'zolarining manfaatlarini hisobga olib, adolatni ta'minlashi mumkin.

Farobiy adolatni ta'minlashda qonun ustuvorligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, qonunlar adolatni ta'minlashning asosiy vositasi bo'lib, ular barcha fuqarolar uchun

⁸⁴ Abu Nasr Forobiy. *Fozil odamlar shahri* (Al-Madina al-Fadila). Toshkent: Sharq nashriyoti, 2005. – 45-bet.

bir xil darajada amal qilishi kerak. Farobiyning fikricha, adolatli jamiyatda hech kim qonundan ustun emas va barcha insonlar qonun oldida tengdir.

Farobiy axloqni insonning ichki dunyosini shakllantiruvchi asosiy omil sifatida ko'rib, uni insoniy kamolotning muhim qismi deb hisoblagan. Uning fikricha, axloq – bu insonning yaxshi va yomonni farqlash qobiliyati, shuningdek, yaxshi xulq-atvor orqali o'zini va atrofida qilarni yaxshilashga intilishidir. Farobiy axloqni uch asosiy prinsip asosida tushuntiradi:

1. **Hikmat (Donolik)** – bu insonning haqiqatni bilish va uni hayotda qo'llash qobiliyati. Farobiyning fikricha, dono inson o'zining aqliy qobiliyatlarini rivojlantirib, dunyoni to'g'ri tushunishi va unga mos ravishda harakat qilishi kerak. Donolik insonni yaxshi va yomonni farqlashga, shuningdek, hayotda to'g'ri qarorlar qabul qilishga olib keladi.

2. **Jasorat** – bu insonning o'zining maqsadlari va qadriyatlarini himoya qilish qobiliyati. Farobiyning fikricha, jasoratli inson to'g'ri yo'ldan qaytmaydi va har qanday sharoitda o'zining axloqiy prinsiplariga sodiq qoladi. Jasorat insonni qiyinchiliklarga qarshi kurashishga, adolat va haqiqat yo'lida turishga undaydi.

3. **Iffat (Poklik)** – bu insonning nafsni zabt etishi va o'zini yomonlikdan saqlashi. Farobiyning fikricha, iffatli inson o'zining shahvoniy istaklarini boshqarib, ularni axloqiy me'yorlar doirasida qondirishi kerak. Iffat insonni axloqiy jihatdan toza va kamolotga erishishga olib keladi.

Farobiy axloqni jamiyatning barqarorligi va uyg'unligi uchun muhim omil deb hisoblagan. Uning fikricha, axloqli insonlar jamiyatni yuksak darajaga olib chiqadi va uning barqarorligini ta'minlaydi. Axloqiy qadriyatlar insonlar o'rtasida ishonch, hamjihatlik va o'zaro hurmatni mustahkamlaydi.

Farobiy ijtimoiy uyg'unlikni jamiyatning muvaffaqiyati va barqarorligi uchun asosiy shart deb bilgan. Uning fikricha, ijtimoiy uyg'unlik – bu jamiyatning barcha a'zolarining o'zaro hamjihatlikda yashashi, bir-birining huquq va manfaatlarini hurmat qilishi va umumiy maqsadlar yo'lida birga harakat qilishidir. Farobiy ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlash uchun quyidagi omillarni muhim deb hisoblagan:

1. **Ma'rifat va bilim** – Farobiyning fikricha, bilimli jamiyat uyg'un va barqaror bo'ladi. U insonlarning ma'rifat va bilim orqali o'zlarini va jamiyatni yaxshilashlari mumkinligini ta'kidlagan. Bilim insonlarni axloqiy jihatdan kamolotga olib chiqadi va ularni ijtimoiy mas'uliyatni anglashga undaydi.

2. **Adolat va tenglik** – jamiyatda adolat va tenglikni ta'minlash orqali ijtimoiy ziddiyatlar kamayadi va insonlar o'zaro ishonch va hamjihatlikda yashaydi. Farobiyning fikricha, adolatli jamiyatda barcha insonlar o'z qobiliyatlariga mos ravishda rivojlanishi va jamiyatning umumiy farovonligiga hissa qo'shishi mumkin.

3. **Axloqiy qadriyatlar** – Farobiy axloqni ijtimoiy uyg'unlikning asosi deb bilgan. Uning fikricha, axloqli insonlar jamiyatning uyg'unligini ta'minlaydi va uning rivojlanishiga hissa qo'shadi. Axloqiy qadriyatlar insonlar o'rtasida ishonch, hamjihatlik va o'zaro hurmatni mustahkamlaydi.

Farobiyning fikricha, ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlashda davlat va rahbarlarning roli juda muhim. U davlat rahbarlarini adolatli, dono va axloqiy jihatdan mukammal bo'lishini talab qilgan, chunki ular jamiyatning boshqaruvchilari sifatida uning uyg'unligi va barqarorligini ta'minlashlari kerak⁸⁵.

Farobiy g'oyalari zamonaviy jamiyatda adolat va axloq tamoyillarini qaror toptirish, ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlash uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Yosh avlodni tarbiyalashda Farobiy g'oyalaridan foydalanish: Yosh avlodni axloqiy fazilatlar ruhida tarbiyalash, ularda adolatparvarlik, vatanparvarlik, mehnatsevarlik kabi sifatlarni shakllantirishda Farobiy merosidan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Farobiy merosini chuqur o'rganish, uning g'oyalarini zamonaviy sharoitga moslashtirish, uni ommalashtirish va targ'ib qilish muhim vazifalardan biridir.

XULOSA

Abu Nasr Farobiyning adolat, axloq va ijtimoiy uyg'unlik haqidagi g'oyalari bugungi kunda ham o'zining dolzarb ahamiyatini saqlab qolmoqda. Uning fikrlari insoniyatning axloqiy va ijtimoiy kamolotiga yo'l ko'rsatuvchi qimmatli manba hisoblanadi. Farobiyning ta'kidlashicha, adolat, axloq va ijtimoiy uyg'unlik insoniyatning tinch va farovon hayotini ta'minlashning asosiy shartlaridir. Uning g'oyalari zamonaviy jamiyatda ham insonlar o'rtasida hamjihatlik, adolat va axloqiy qadriyatlarni mustahkamlash uchun muhim yo'l ko'rsatuvchi hisoblanadi. Farobiyning merosi bizga adolatli, axloqli va uyg'un jamiyat qurish yo'lida ilhom beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abu Nasr Farobiy. "Fozil shahar aholisining qarashlari haqida risola".
2. Abu Nasr Farobiy. "Baxt-saodatga erishish haqida".
3. Abu Nasr Farobiy. "Axloq haqida risola".
4. "Abu Nasr Farobiy. Qomusiy olimning ilmiy merosi". (To'plam)
5. Jurayev, S. S. O. G. L. (2024). ABDUL KARIM ASH-SHAHRISTONIYNING (1076/1086-1153-y) HAYOT YO'LI VA ILMIY FAOLIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(26), 545-552.

⁸⁵ Abu Nasr. *Fozil odamlar shahri* (Al-Madina al-Fadila). Toshkent: Sharq nashriyoti, 2005.

МАҲМУД ЗАМАХШАРИЙ ИЛМИЙ МЕРОСИДА “РАБИЪ АЛ-АБРОР” АСАРИНИНГ ЎРНИ

ТЎРАЕВ Лазиз Абдивали ўғли

Тошкент давлат шарқшунослик университети

Шарқ фалсафаси ва герменевтика кафедраси доц.в.б. PhD

ORCID: 0000-0003-3666-6229

Email: turayevlaziz86@gmail.com

НИЗОМОВА Нигора Қосимжоновна

Тошкент давлат шарқшунослик университети

академик лицейи ўқитувчиси

Тел: +99897 720 80 14

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Жоруллоҳ шарафли номга эга бўлган аллома Маҳмуд Замахшарийнинг “Рабиъ ал-аброр” асари хусусида сўз юритилган. Асар “Илми муҳозарот” услубида ёзилган. “Рабиъ ал-аброр” асарининг асосини жамиятдаги муҳим соҳаларга бағишланган ва асар яратилган даврининг зиёли кишиси билиши керак бўлган турли кўринишдаги маълумотлар ташкил қилади. Асарнинг аҳамиятли жиҳати шундаки, унда берилган турли мавзуларга оид маълумотлар ўз давридан бошлаб, бугунга қадар ўз долзарблигини сақлаб келмоқда.

Калит сўзлар: *замахшарийшунослик, Яхшилар баҳори, сафар, маърузалар илми, иқтибос, қомусий асар, боб.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается работа Раби аль-Абрара Махмуда Замахшари, ученого с почетным титулом Джаруллы. Работа написана в стиле «Научная дискуссия». Раби аль-Абрар основан на широком спектре информации, которая важна для общества и должна быть известна интеллектуалам того времени. Важным аспектом работы является то, что информация по разным темам, приведенная в ней, остается актуальной с момента своего появления до наших дней.

Ключевые слова: *Замахшариведение, источник добра, путешествие, наука речей, цитата, энциклопедия, глава.*

КИРИШ

Янги Ўзбекистонда ўзларининг дунёқарашлари ва бебаҳо илмий мерослари билан жаҳон цивилизациясига муносиб ҳисса қўшган улуғ

алломаларимизнинг асарларини ўрганиш, тадқиқ этиш ва тадқиқ этиш орқали уларни тарғиб қилиш масалаларига, хусусан Биринчи Ренессанс даврининг етук алломалари ижодини ўрганишда айрича эътибор қаратилмоқда. Ушбу амалий ишлар натижасида бугунги кунда мамлакатимиз шарқшунослигида янги “замахшарийшунослик” йўналиши вужудга келаётганини таъкидлаш лозим. Ўзбек олимлари томонидан “Бутун дунё устози” бўлган аллома Маҳмуд Замахшарийнинг ҳаёт йўли, илмий мероси, айниқса, унинг тилшуносликка оид асарлари юзасидан қатор илмий тадқиқотлар амалга оширилганлиги ва бу ишлар давом этаётгани эътиборлидир. Бироқ аллома илмий меросининг уфқлари ниҳоятда кенг бўлиб, унинг тарих, география, фалсафа, дин, илоҳиётшунослик соҳаларига қаратилган ўнлаб асарлари ҳали ҳануз чуқур тадқиқ этилгани йўқ. Чунончи, Маҳмуд Замахшарийнинг жамиятдаги кўплаб соҳаларни ўзида қамраб олган “Рабиъ ал-аброр” (“Яхшилар баҳори”) асари айнан шундай тадқиқ этилмаган асарлар сирасига киради. Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг: “Янги Ўзбекистон тараққиётининг бугунги босқичида улуг аллома ва мутафаккирларимизнинг кўплаб бебаҳо асарларини, ноёб ёзма манбаларни сақлаш, ўрганиш ва келажак авлодга безавол етказиш борасидаги ишларни янада жадаллаштириш муҳим аҳамият касб этади”⁸⁶ деган сўзлари, мазкур асарни ўрганишнинг муҳим аҳамият касб этишини кўрсатади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Маҳмуд Замахшарий ўзининг Қуръони каримга бағишланган машҳур “Ал-Кашшоф” тафсирини ёзиб бўлгандан сўнг, ушбу тафсирни ўқиган китобхонларнинг чарчаган дилларига ором бериш ва уларнинг зеҳнларини янада ошириш мақсадида “Рабиъ ал-аброр” асарини ёзади. Аллома ҳаётининг сўнгги ўн йиллигида, бутун умри давомида кўрган, эшитган, ўқиган ва билган илмий маълумотларни китобхонларга етказишни айна “Рабиъ ал-аброр” асари орқали амалга оширади. Маҳмуд Замахшарий қайси юртга бормасин ўша юртнинг тарихи, ўтмиши, иқлими, географияси, қадриятлари, инсонларининг яхши ва ёмон хислатлари, шунингдек, илм-маърифати ва олимлари ҳақида кўпроқ маълумот олишни истаган ва бунга ҳаракат қилган. Маҳмуд Замахшарий Марв, Нишопур, Исфаҳон, Шом, Бағдод, Ҳижоз ва Макка (икки марта) шаҳар ва вилоятларига сафарлар қилган. Аллома қилган сафарлари давомида олган ва тўплаган жуда кўп маълумотларни “Рабиъ ал-аброр” асарида акс эттиришга ҳаракат қилган.

⁸⁶ <https://lex.uz/docs/5854226>

Маҳмуд Замахшарийнинг “Рабиъ ал-аброр” асари нима мақсадда ёзилганлиги тўғрисидаги маълумотни асарнинг муқаддимасидан, муаллиф томонидан айtilган жумлалар орқали билиш мумкин. Муаллиф шундай дейди: “Мен ушбу китобни “Ал-Кашшоф ан ҳақоик ут-танзил” тафсирини ўқиган китобхонларнинг хотирларини жамлаш ҳамда асарни ўқиш давомида кўп мулоҳаза юритганликлари, тафсирдаги мураккаб жиҳатларни ва сирларни очишга интиланликлари учун уларнинг чарчаган зехнларига ором беришни, уларнинг қалбларига роҳат бағишлашни мақсад қилганман.....”⁸⁷.

“Рабиъ ал-аброр” асари ўзига хос бир услубда ёзилган бўлиб, уни бошқа асарлардан баъзи жиҳатлари ва хусусиятлари билан ажралиб турадиган ноёб асар сифатида эътироф этиш мумкин. Асар араб адаб илмидаги ўн икки илмдан бири бўлган علم المحاضرات “илми муҳозарот” (“маърузалар илми”) услубида ёзилган. Аслида Маҳмуд Замахшарий асарнинг ёзилиши услуби ҳақида китобнинг ҳеч қаерида маълумот бермаган, асарни тадқиқ ва ўрганиш этиш давомида ҳамда “маърузалар илми” услубида ёзилган бошқа асарларни ўрганиш натижасида “Рабиъ ал-аброр” асари “маърузалар илми” услубида ёзилган⁸⁸.

“Муҳозара” илмида айна бир мавзуда нутқ сўзланаётган пайтда бошқаларнинг ўша мавзуга доир сўзларини ўз ўрнида ва мос жойда фойдаланиш тушунилади.

“Муҳозара” илмида ёзилган асарлардан тарихий, диний, ижтимоий, сиёсий воқеа-ҳодисалар, географик маълумотлар, ривоятлар, ҳикоятлар, ибратли ўғитлар, кулгили латифалар ва турли шеърлардан иборат маълумотлар ўрин эгаллайди.

Бу илмга оид баъзи маълумотлар турк олими Ҳожи Халифанинг “Кашф аз-зунун ʻан асомий ал-кутуб ва ал-фунун” (“Китоблар ва фанлар номидаги гумонларни ёритиш-бартараф этиш”) номли асарида учрайди. Хусусан, “Кашф аз-зунун”да “Мифтоҳ ал-саодат” (“Бахт калити”) асарининг муаллифи Абу Хайрдан қуйидаги маълумот келтирилади: “Бу илм орқали бирор бир фикрнинг (гапнинг) бошқа бир киши томонидан билдирилган фикр ва унинг нутқидаги кўчма маъноси ёки гапнинг ўзига хос тузилиши нуқтаи-назаридан малакага (маълумотга эга бўлиш) эга бўлиши мумкин. Унинг фойдаси шундан иборатки, нутқ сўзловчи киши суҳбатдошининг мақоми (шарт-шароитидан) қатъий назар сўзларни (фикрларни) ишлатишда хатоликка йўл қўймасликка чақиради.

⁸⁷ “Рабиъ ал-аброр” асари қўлёзмаси. ЎзР ФА Шарқшунослик институти кутубхонаси. №2384. 16 саҳифа.

⁸⁸ L.Turaev. Mahmūd Ez-Zemahşerī'nin “Rebīʻu'l-Ebrār” Adlı Eserinin Özbekçe Nüshalarının Tanıtımı. Imgelem. Özbekistan Özel Sayısı.

Шунингдек, бунда нутқнинг асл маъно ва гапнинг ўзига хос тузилиши ҳам эътиборга олинади”⁸⁹.

Ҳинд олими Ал-Қонузий маъруза илмига ҳукмдорлар билан мулоқот қилиш илмини қўшиб шундай дейди: “Бу маъруза илмининг бир қисми бўлиб, у қиссалар, хабарлар, насихатлар, ҳикматлар, мақоллар, минтақаларнинг ажойиботлари, мамлакатларнинг мўъжизалари, подшоҳлар, шахзодалар, раҳбарларнинг хоҳлаган мавзуларни аниқлайдиган (топадиган) илмдир”⁹⁰.

Бу услубда ёзилган кўплаб асарлар дунё илм-фанига маълум ва машҳур. Абу Мансур ас-Саолибийнинг “Ат-Тамсил ва ал-Муҳозара”, “Мунис ал-Воҳид ва нузҳат ал-мустафид фи ал-муҳозарот”, “Ҳилият ал-муҳозара”, Ибн ал-Марвон ад-Диноварийнинг “Ал-Мужализи ва Жавоҳир ал-илм”, Муҳиддин ибн Арабийнинг “Муҳозарот ал-аброр ва мусомират ал-ахёр”, Муаммар ибн Мусаннанинг “Ал-Муҳозарот ва ал-Муҳоварот”, Ал-Баҳилий ал-Асмаъининг “Ал-Асмаъият”, Ибн Абд Роббихнинг “Ал иқд ал-фарид”, Муҳаммад ибн Довуд ат-Танухийнинг “Нашвор ал-муҳозарат ва ахбор ал-музокара”, Ан-Наҳравоний ал-Жаририйнинг “Ал-Джалис ас-солиҳ ал-кофий вал-анис ан-насих аш-шофий”, Ал-Хусайн Вазир ал-Абийнинг “Наср ад-дурур фил-муҳозарот”, Абдуллоҳ ан-Намарийнинг “Бахжат ал-мажолис ва унс ал-мужолис”, Роғиб Исфаҳонийнинг “Муҳозарот ал-удабо ва Муҳоварот аш-Шуаърои вал Балоғоий”, Али ибн Ҳамдуннинг “Ат-тазкира ал-ҳамдунийя” каби асарлар шулар жумласидандир.

Мазкур асарларнинг барчаси жамиятдаги турли мавзуларга оид маълумотларни ўзида жамлаган. Маҳмуд Замахшарий ҳам юқоридаги асарларни кўриб, уларни ўрганиб, керакли ўринда улардан ҳам фойдаланиб, “Рабиъ ал-аброр” асарини тасниф этади. Бу асарни ёзиш натижасида Маҳмуд Замахшарий, Марказий Осиё минтақасида “Илми муҳозарот” услубида асар ёзиш анъанасини бошлаб берган.

Ўтмишда ёзилган асарларнинг аксарияти қайсидир шоҳ, ҳукмдор ва вазирларга бағишланган, уларни мадҳ этишга қаратилган ёки қандайдир бир оқим ва ақидани тарғиб қилишга йўналтирилган ҳолда ёзилган бўлади. Лекин “Рабиъ ал-аброр” асарининг ўзига хос хусусиятларидан бири асар қайсидир мансабдор шахсга бағишлаб ёки қандайдир оқим ва ақидаларни тарғиб қиладиган асарлар сирасига кирмайди. Аксинча, асарда берилган барча масалалар жамият ривож, миллат равнақи, юрт осойишталиги ва халқ фаровонлигига хизмат қиладиган асарлар сирасига киради.

⁸⁹ حاجي خليفة. كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون. 2-ج. 1609-ص.
⁹⁰ محمد، أسماء حسن. منهج الزمخشري في كتاب ربيع الأبرار. 215-ص.

Асарнинг яна бир жиҳати, унда фойдаланилган адабиётларни ва манбаларни кўрсатилмаганлигида. Бунинг сабаби муаллиф асарда иқтибослари келтирилган манбалар ўз даврида барчага маълум ва машҳур бўлган асарлар бўлиши ҳамда уларни ўқувчига қайта эслатиш эҳтиёжи йўқлиги учун ҳам шундай йўл тутган бўлиши мумкин.

Маҳмуд Замахшарий “Рабиъ ал-аброр” асарининг яна бир ўзига хослиги, унда бир пайтнинг ўзида ҳам насрий, ҳам назмий жанрлардан иқтибослар келтирилганидир. Аллома ҳар бир боб мавзусига оид маълум бир иқтибос келтиргандан сўнг, албатта ўша мавзуга доир машҳур шоир ва адибларнинг шеърларидан ҳам иқтибос келтиради.

“Рабиъ ал-аброр”да араб, форс, ҳинд, юнон ва турк халқларининг машҳур шахсларидан ўша халқларнинг аҳолиси, ўтмиши, маданияти, қадриятлари, иқлими, табиатига оид маълумотлар жамланган. Асарда энг яхши суҳбатдош сифатида турли мақоллар, масаллар, ҳикматлар, машҳур кишиларнинг сўзларини, ибратли воқеалар келтирилган. Инсон кўнгли хуш кайфиятни хоҳласа, ундан кулгили латифаларни, ҳажвий воқеаларни ўқиши, хузунлик истаган қалблар учун эса пур-маъноли, инсонни кўзига ёш келтирадиган насиҳатларни, ибратли ўғитларни топиш мумкин. Шу нуқтаи назардан маълум бир мавзуга доир битта бобдан ҳам Қуръон ояти, ҳам ҳадиси шариф, ҳам ҳикоя, ҳам насиҳат, ҳам шеър, мавзуга доир тарихий воқеалар, ҳатто кулгили латифаларни ҳам топиш мумкин. Шу боисдан ҳам бу асарни муайян мавзуга доир “қомусий асар” дейиш мумкин.

Муаллиф асарни бўлимларга ажратиш борасида ҳеч қаерда тўхталмайди. Биз асардаги боблар мазмунига қараб уни уч қисмдан иборат деб хулосага келдик. Улар кириш, асосий ва сўнгги қисмлардир.

Асарнинг кириш қисми ўнта бобдан иборат бўлиб, улар дастлабки биринчи бобдан ўнинчи бобга қадар бўлган боблардир. Бу боблар вақтлар, дунё ва охират, осмон, юлдузлар, фаришталар, оламнинг бирламчи асосини ташкил этувчи тўрт унсур (ер, сув, ҳаво, олов), табиат ва унинг табиий ҳодисалари, турли шаҳарлар, минтақалар, фаришталар ҳамда араб ва ажам пайғамбарлари ҳақида маълумотлар беради.

Асарнинг асосий қисми саксон битта бобни ўз ичига олади. Бу боблар ўн биринчи бобдан тўқсон биринчи бобга қадар бўлган боблардир. Асарнинг асосий мазмун-моҳиятини ташкил қиладиган бу бобларда жамиятдаги турли ижтимоий-сиёсий, диний-маърифий, таълимий-тарбиявий, ҳуқуқий масалаларга оид маълумотлар ўрин эгаллаган.

Асарнинг сўнгги қисми еттита бобни ўз ичига олади. Бу боблар эса тўқсон иккинчи бобдан тўқсон саккизинчи бобгача бўлган боблардир. Бу бобларда эса қуруқлик ва сувдаги турли ҳайвонлар, ҳашаротлар, қушлар, табиат, ўсимликлар ва бошқа жонзотлар ҳақидаги маълумотлар берилади.

Асарнинг асосий қисмини жамиятдаги барча ижтимоий масалаларни ўзида жамлаган насиҳатлар, ўғитлар, пандномалар, суҳбатлар ва шеърлар ташкил қилади. Уларни шартли равишда қуйидаги мавзуларга ажратиш мумкин:

- Диний мавзулар.
- Инсоннинг гўзал фазилатларга оид мавзулар.
- Инсоннинг ёмон хислатларига оид мавзулар
- Инсон ташқи қиёфаси билан боғлиқ мавзулар.
- Илм-маърифатга оид мавзулар.
- Адолатли шоҳ ва вазирларга оид мавзулар.

Юқорида келтирилган мавзуларга оид иқтибосларнинг маълум бир қисми муқаддас Қуръони карим, ҳадиси шарифлар билан ҳам боғлиқ. Маҳмуд Замахшарий китобхоннинг ишончини ошириш мақсадида Қуръони Каримдан кўплаб оятлар келтиради. Таврот, Забур ва Инжил муқаддас китобларидан ва Ҳадиси қудсий, Ҳадиси Набавий, аҳли байтдан, саҳобалар, тобеинлардан, улардан кейин эса, араб, форс, ҳинд, юнон ва турк халқларининг машҳур донишмандлари, тарихчилари, оқил подшоҳлари, доно вазирлари ва шоирларидан иқтибослар келтиради.

Маҳмуд Замахшарий ўзгалардан иқтибос келтириш билан кифояланмасдан, ўзининг “ديوان المنظوم” (“Девон ал-Манзум” (Шеърый девон), “ديوان المنثور” (“Девон ал-Мансур” (Девон ар-Расоийл), “الرسالة الناصحة” (“Ар-рисолат ан-насиҳа”), “النصائح الصغار” (“Ан-насоиҳ ас-сиғар”), “توابع الكلم” (“Навобиг ал-калим”) каби асарларидан ҳам унумли фойдаланади.

Муаллиф асарни тасниф этишда барча учун тушунарли бўлган, содда ва ихчам шаклдаги иқтибослардан кўпроқ фойдаланган. Келтирилган иқтибосларни давр нуқтаи-назардан таҳлил қиладиган бўлсак, улар исломдан олдинги ва ислом даврига оид иқтибослар эканлигини кузатиш мумкин.

“Рабиъ ал-аброр” асарининг аҳамияти юқори эканлигини ва унга бўлган қизиқиш катта бўлганини унинг қўлёзма нусхалари такрор ва такрор кўчирилганлиги ва уларнинг дунёнинг турли кутубхона ва музей фондларида 60 га яқин нусхаларда сақланаётганлигидан ҳам англаш мумкин. Шунингдек, асарнинг кўплаб тилларга таржима қилингани, асар яратилган даврга яқин бир пайтда форс, турк тилларига, XXI асрга келиб туркман тилига қилинган таржималари асарнинг аҳамияти юқори эканлигидан далолат беради.

Умуман олганда асарда келтирилган барча иқтибослар жамият ривожига, миллат равнақиға, юрт осойишталиги ва халқ фаровонлиғига хизмат қилади. Чунки, асар инсоннинг ижтимоий ҳаётда янада маданиятли ва етук шахс бўлиши учун билиши керак бўлган барча билимларни ўзида мужассам этган. Муҳими асарда тўпланган иқтибослар орқали Маҳмуд Замахшарий ўз замонаси ва ўзигача бўлган алломаларнинг маълумотларини авлодларга етказишда тарихий кўприк вазифасини бажариб берган етук илм соҳиби сифатида таъкидлаш лозим.

REFERENCES:

1. <https://lex.uz/docs/5854226>
2. Turaev, L. (2024). Mahmûd Ez-Zemahşerî'nin "Rebî'u'l-Ebrâr" Adlı Eserinin Özbekçe Nüshalarının Tanıtımı. *İmgelem*(Özbekistan Özel Sayısı), 411-424. <https://doi.org/10.53791/imgelem.1462585>
3. Тураев, Л. А. (2023). Историческое произведение «Раби 'ал-абрар» как важный научный источник. In *Россия и Восток. К 300-летию СПбГУ* (pp. 23-25).
4. Turaev, L. Mahmûd Ez-Zemahşerî'nin "Rebî'u'l-Ebrâr" Adlı Eserinin Özbekçe Nüshalarının Tanıtımı. *İmgelem*, (Özbekistan Özel Sayısı).
5. "Рабиъ ал-аброр" асари қўлёзмаси. ЎзР ФА Шарқшунослик институти кутубхонаси. №2384. 16 саҳифа.
6. حاجي خليفة. كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون. 2-ج. 1609-ص.
7. محمد، أسماء حسن. منهج الزمخشري في كتاب ربيع الأبرار. 215-ص.

ДИНИЙЛИК ВА ДУНЁВИЙЛИК

ПАНЖИЕВ Сухроб

*Термиз иқтисодиёт ва сервис университети
Ижтимоий фанлар кафедраси в.б доценти,
фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Email: panjiyev87@mail.ru*

АННОТАЦИЯ

Мақолада динийлик ва дунёвийликнинг ўзига хос-хусусиятлари, диннинг маънавий ва руҳий ҳамоҳангликни таъминлашдек функцияси, дин, жамият ва давлат муносабатлари тизимида манфаатлар уйғунлигини таъминлашда ҳам диннинг улкан ижтимоий гуруҳларни уюштира олиши, бирлашишини таъминловчи мафкуравий вазифаси ҳусусида фикр билдирилган.

Калит сўзлар: *дин, дунёвийлик, бағрикенглик, маънавият, тенглик, секуляризация, виждон, виждон эркинлиги, демолратия, руҳий ҳамоҳанглик, маънавий юксаклик.*

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются особенности религиозности и светскости, функция религии как средства обеспечения духовно-нравственного согласия, идеологическая функция религии в обеспечении гармонии интересов в системе отношений религии, общества и государства, а также ее способность организовывать и объединять большие социальные группы.

Ключевые слова: *религия, секуляризм, толерантность, духовность, равенство, секуляризация, совесть, свобода совести, демократия, духовная гармония, духовное возвышение.*

ABSTRACT

The article discusses the specific features of religiosity and secularism, the function of religion as a means of ensuring spiritual and moral harmony, and the ideological function of religion in ensuring the harmony of interests in the system of relations between religion, society, and the state, as well as its ability to organize and unite large social groups.

Key words: *religion, secularism, tolerance, spirituality, equality, secularization, conscience, freedom of conscience, democracy, spiritual harmony, spiritual excellence.*

КИРИШ

Диний бағрикенглик ғоясига таянган Ўзбекистонда хилма-хил диний эътиқодга эга бўлган турли миллат вакиллари ҳамжиҳат бўлиб, бир заминда

яшаб, меҳнат қилиб келаётган, бир вақтда “дунёвийлик” тамойилини тўғри англаш, жамият, давлат ва дин орасидаги муносабатларда мувозанатни сақлаш масаласи долзарб аҳамият касб этмоқда. Изоҳли луғатларда дунёвийлик атамасига инсоннинг маънавий мезонларни дунёга нисбатан ўлчаб яшашини англатадиган тушунча сифатида қаралади. Шунингдек, барча динлар ҳамда турли қарашларни тенг ҳурмат қилиш, фуқароларнинг динидан қатъий назар қонун олдида тенглиги масаласи ҳам дунёвийликка хосдир. Дунёвийлик тушунчасини динийлик билан мутлақ қарама қарши қўйиш тўғри эмас. Улар дунё ва инсон ҳаётининг моҳиятига турлича қараш усуллари.

Бугунги кунда дунёвий турмуш тарзига диннинг мослашиш жараёнини ифодалаш ва дин билан сиёсатнинг ўзаро нисбатини тавсифлаш учун илмий адабиётларда “секуляризация” атамаси кенг қўлланилади. Секуляризация сўзи латинча «saeculum» сўзидан олинган бўлиб, “дунёвий” деган маънони англатиб, у давлат ва жамият бошқарувида диний анъаналар ўрнини дунёвий қонунчилик тизими эгаллашига нисбатан ишлатилади.

Бизга маълумки, дин ўзида фақатгина диний ақида ва ибодатларни камраб олиш билан кифояланмай, аввало ўзига умуминсоний ахлоқ меъёрларини сингдирган ва уларни умуммажбурий ҳуқуқ-атвор қоидаларига айлантира олган. Жамиятда турли миллат ва дин вакиллариининг баҳамжиҳат яшашида, жамият аъзоларида эртанги кунга ишонч ҳиссини мустаҳкамлашда, турли ҳаёт синовлари, муаммо ва қийинчиликларни енгиб ўтишларида, энг муҳими умуминсоний ва маънавий қадриятларни сақлаб қолиш ҳамда авлоддан - авлодга етказишда диннинг алоҳида ўрни бор. Дин маънавий яқинлик ва руҳий ҳамоҳангликни таъминлашдек функциясига кўра, интеграциянинг муҳим омили ҳисобланади. Дин, жамият ва давлат муносабатлари тизимида манфаатлар уйғунлигини таъминлашда ҳам диннинг улкан ижтимоий гуруҳларни уюштира олиши, бирлашишини таъминловчи мафкуравий вазифаси алоҳида аҳамият касб этади. Ўзбекистонда дин давлатдан ажратилган бўлсада, мамлакатдаги маданий-маънавий анъаналарнинг ажралмас қисми ва аҳоли маънавий камолотининг асоси сифатида қаралади. Дин кишилар менталитети, ахлоқи ва маданияти билан диалектик алоқадордир. Шу сабабли ҳам, ҳар қандай дунёвий давлатда жамиятнинг бирдамлиги, ўзаро аҳиллиги, жипслиги, тинчлиги ва барқарорлигини сақлашда дин ўзининг алоҳида ўрнига эга.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Дин ва диний эътиқод бутунлай рад этиладиган ҳаёт қандай ғайриинсоний кўринишга эга эканини биз ўтмиш тарихимиз мисолида яхши биламиз. Бундай

мафкуранинг хатарли томони шундаки, у неча асрлар давомида дин негизида шаклланган, халқ ҳаётининг ажралмас қисмига айланиб кетган қадриятлар - бу ёзма ёки оғзаки, моддий ёки маънавий мерос бўладими, ахлоқ ёки анъаналар бўладими, миллий дунёқараш ёки турмуш тарзи бўладими – буларнинг барчасини рад этади”, дея таъриф беради.

Диний манбаларда нафақат эътиқод ва ибодат масалалари ёритилган, балки ўтган халқлар ҳаётидан ибратли ҳикоялар ҳам мужассам бўлиб, уларда оғир синовларни бошидан кечирган пайғамбарлар ҳаёти, бузғунчиликка берилган халқлар, натижада улар бошига жазо сифатида тушган фалокатлар намуна қилиб кўрсатилади. Мазкур ҳикояларни ўқиб, тўғри хулоса чиқарган киши гуноҳлардан тийилишга, савобли ишларни кўпроқ қилишга ҳаракат қилади. Албатта бу ўз навбатида ҳар қандай жамиятда соғлом ижтимоий ҳолатнинг юзага келишига ёрдам беради. Бизга маълумки, улуғ аجدодларимиз азалдан дунё ва охиратни ўзаро муштарак ҳолда тасаввур этганлар. Пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳадисларида таъкидланганидек, “Охиратни ўйлаб дунёни, дунёни ўйлаб охиратни эсдан чиқарманглар”, зеро дунё охират зироатгоҳидир, дунёни обод қилган кишининг охирати ҳам обод бўлади. Жумладан, ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанднинг “Даст ба кору дил ба Ёр” (Қўлинг ишдаю, қалбинг эса Аллоҳ билан бўлсин) шиорида ҳам айнан шу мазмун, яъни дунё ва охират ишларини барабар, бирга олиб бориш маъноси мужассам.

Барча динларда мавжуд бўлган мутаассиблик кайфиятидаги айрим гуруҳлар дунёвийликни гўёки “дахрийлик” (истилоҳга кўра, дахрийлик бу Худонинг борлигига шак келтириш, ишонмасликдир), “диндан чиқиш” деб талқин қилишга ҳаракат қилишмоқда. Гўёки уларнинг даъволарига кўра, дунёвий шахс гўё яратганнинг буйруқларини, муқаддас китобларини инкор этади. Бу каби тоифалар дунёвий илм-фан, маданият ва санъатни мутлоқ инкор этишни гўёки дин кўрсатмаси даражасига кўтарадилар. Тарихда дин номидан жаҳолатни тарғиб этишга мисол тариқасида ўрта асрларда Европадаги инквизиция судларида черков номидан илм-фан соҳаларида янгиликларни очган кашфиётчиларнинг турли жазоларга тортилиши, олимларнинг таъқиб қилинишини келтириш мумкин. Бундай ҳолат бошқа динлар доирасида ҳам кузатилиб туради. Аслида эса, соф диний таълимотга кўра, инсонлар манфаатига хизмат қиладиган илмнинг ҳар қандай тури савобли амаллардан саналади. Ўзбекистон аҳолисининг 90 фоиздан кўпроғи эътиқод қиладиган ислом динида ҳам дунёвийлик ва динийлик чегаралари белгиланмаган. Ислом таълимотига кўра, инсонларнинг дини, жони, насаби, ақли ва молига фойда

келтирадиган ҳар қандай амал диний жиҳатдан ҳам маъқулланган, савобли иш ҳисобланади..

Исломда дунёвийликка динга ёт тушунча сифатида қаралмай, балки, ислом динининг муқаддас манбалари-Қуръони Карим ва Ҳадисларда ҳам инсон бу дунёси учун ҳам ҳаракат қилиши кераклиги уқтирилади.

Бугунги кунда айрим бузғунчи кучлар томонидан замонавий дунёвий қонунчилик асосида ҳаёт кечириш мусулмонлар учун маъбул эмаслиги ҳақида сохта даъволар тарқатилмоқда. Ваҳоланки, дунёвий қонунлар ҳақида ислом уламоларининг фикрларини қуйидагича умумлаштириш мумкин: замонавий жамият талабларига мувофиқ чиқарилган қонунлар шариатга зид келмаса, ундай қонунлар шариатдандир. Дунёвий ишлар шахс ва жамият манфаатларини кўзлар экан, улар дин таълимотларида доим қўллаб-қувватланган. Дин дунёвий ишларнинг маънавий жиҳатларини тартибга солиб турган. Масалан, бу ишнинг савоб ёки гуноҳ, маънавий жиҳатдан мумкин ёки мумкин эмаслиги каби.

Динийлик ва дунёвийлик ҳақида сўз борганда, давлатчилик мавзусини ҳам назардан четда қолдириш мумкин эмас. Ислом дини таълимотида давлат сиёсий тузилмасининг муайян шакли кўрсатилмаган. Фақатгина умумий тамойиллар белгиланган. Уламолар бу тамойиллар 4 та эканини айтадилар: тенглик, эркинлик, адолат ва машварат. Ушбу тамойиллар ўрнатилса, давлат қандай шаклга эга эканидан қатъий назар, у ислом динига мувофиқ келади. Бугун Ўзбекистонда ушбу тўрт тамойил асосига эга фуқаролик жамияти қуриш босқичида динийлик ва дунёвийлик ўртасидаги мувозанатни шакллантириш силлиқ кечмади. Ҳали ҳануз бу йўлда мусулмон аҳли диний онгини радикаллаштириш ва сиёсийлаштиришга қаратилган уринишлар давом этмоқда. Дунёвийлик тамойили Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонуни билан ҳуқуқий кафолатланган. Ўзбекистон танлаган тараққиёт йўли - дунёвий демократик йўлдир. Халқимиз диний эътиқодни чуқур ҳурмат қилган ҳолда дунёвий тараққиёт йўлидан бормоқда.

ХУЛОСА

Хулоса шуки, дунёвийлик Аллоҳга имон келтирган ҳолда, уни қалбда сақлаб, Яратган инъом этган ақл-заковат, билим ва тажрибани ишга солиш, эл-юртни обод қилишга ҳисса қўшиш, халқнинг ҳурматини қозонишдир. Зеро, “Халқ рози бўлса, Холик рози бўлади”, дейди улуғ мутафаккиримиз Алишер Навоий. Ёшларимиз жамият, давлат манфаатларига хизмат қилувчи янги-янги инновацион ғоя ва технологияларни кашф этишса, энг сўнгги илм-фан

ютуқларини қўлга киритишса, энг муҳими “портлаш эффекти” сифатида дунёга ўз миллати интеллектини тараннум этишса нур устига аъло нурдир. Зеро Президент Шавкат Мирзиёев таъбири билан айтганда: “Халқимизни рози қилсак, уларнинг оғирини енгил қилсак, уларнинг дарду ташвиши билан яшасак, Яратган ҳам биздан рози бўлади”.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Т.: “Ўзбекистон”, 2018.
2. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т: Маънавият, 2008. – Б. 111.
3. Панжиев С. “Маънавий таҳдидлар шароитида ҳақиқатнинг аҳамияти. ЎзМУ хабарлари. – Т: “Университет”. 2013-йил махсус сон. – Б. 202.
4. Хусанов Б.Э. “Глобаллашув жараёнида ахлоқ ва эстетика фанларининг ўрни. ЎзМУ хабарлари. – Т:“Университет”, 2009 йил 4-сон. – Б. 6.
5. Фалсафа қомусий луғат: Қ.Назаров ва бошқ. –Т.: ЎзФМЖН. 2004.
6. Тафаккур журнали. – Тошкент. 2013. 2-сон. – Б. 88.

BLUM TAKSONOMIYASI ASOSIDA PRAGMATIK KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI

N.U.Mustafayeva

Doktorant, DSc

Termiz davlat universiteti

Xorijiy filologiya fakulteti

nilufar.mustafayeva@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola pragmatik kompetensiyani rivojlantirish jarayonida taksonomiyaning tutgan o'rnini tahlil qiladi. Til o'rgatishda faqat grammatik bilim emas, balki muloqotning kontekstual va madaniy jihatlar ham muhim sanaladi. Pragmatik kompetensiya o'quvchilarning tilni to'g'ri va mos vaziyatda ishlatish malakasini shakllantiradi. Shuningdek, tadqiqot natijalari asosida taksonomiya asosidagi metodika orqali o'quvchilarda chuqurroq pragmatik anglashni ta'minlash mumkinligini ko'rsatadi. Shu asosda, maqola o'qituvchilar uchun nazariy va amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: taksonomiya, Blum, pragmatika, kommunikativ kompetensiya, til o'rgatish, nutqiy aktlar.

ABSTRACT

This article analyzes the role of taxonomy in the process of developing pragmatic competence. In language teaching, not only grammatical knowledge but also the contextual and cultural aspects of communication are considered important. Pragmatic competence shapes students' ability to use language correctly and appropriately in different situations. The results of the study also show that through methodology based on taxonomy, a deeper understanding of pragmatics can be achieved. Based on this, the article includes both theoretical and practical recommendations for teachers.

Keywords: taxonomy, Blum, pragmatics, communicative competence, language teaching, speech acts.

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется роль таксономии в процессе развития прагматической компетенции. В преподавании языка важны не только грамматические знания, но и контекстуальные и культурные аспекты общения. Прагматическая компетенция формирует способность учащихся правильно и уместно использовать язык в различных ситуациях. Результаты исследования также показывают, что с помощью методики, основанной на

таксономии, можно достичь более глубокого понимания прагматики. На основе этого статья включает теоретические и практические рекомендации для преподавателей.

Ключевые слова: *таксономия, Блум, прагматика, коммуникативная компетенция, преподавание языка, речевые акты.*

KIRISH

Ingliz tilini o'rgatishda tilning pragmatik jihatlari ajralmas ahamiyatga ega. Pragmatik kompetensiya nafaqat til bilimlari, balki ijtimoiy va madaniy kontekstda to'g'ri muloqot qilish qobiliyatini xam o'z ichiga oladi. O'qituvchilar pragmatik ko'nikmalarni o'rgatishda o'quvchilarga tilni haqiqiy hayotdagi vaziyatlarda ishlata olish imkoniyatini yaratish jarayonida samarali o'qitish metodlari va yondashuvlarni qo'llashni talab qiladi. Chunki o'quvchilar grammatik jihatdan to'g'ri so'zlashish barobarida madaniy va ijtimoiy kontekstni hisobga olib, aniq va samarali muloqot qilishni xam o'rganishlari kerak. Taksonomiya, ayniqsa, Bloom taksonomiyasi, o'qituvchilarga o'quvchilarda yuqori darajadagi pragmatik kompetensiyani rivojlantirish uchun mukammal vosita hisoblanadi. Taksonomiyaning yordami bilan o'qituvchilar darslarni maqsadli ravishda rejalashtirib, o'quvchilarning fikrlash va muloqot ko'nikmalarini bosqichma-bosqich rivojlantirishlari mumkin.

MUHOKAMA.

Pragmatik kompetensiyani rivojlantirishda taksonomiya muhim o'rin tutishi borasida ko'plab olimlar ilmiy ishlarida o'z fikrlarini bildirgan. Ingliz olimi A.Tenis pragmatik kompetensiyani rivojlantirishda taksonomiyaning o'rni borasida gapirar ekan unda bu yondashuvning o'quvchilarning tilni kontekstual va madaniy jihatdan to'g'ri ishlatishiga yordam berishini ta'kidlaydi[9]. K. Paluanova pragmatik kompetensiyani baholashda hozirgi o'lchov vositalarining samaradorligini o'rgansa[5], Sh.A.Xodiyeva taksonomiya yordamida pragmatik kompetensiyani rivojlantirishda o'qituvchilarning metodik yondashuvlarining ahamiyatini yoritib, ularning o'quvchilarga ijtimoiy va madaniy normalarni to'g'ri tushunishda yordam berishiga urg'u beradi[6]. M.Tursunova pragmatik kompetensiyani postmethod pedagogikasi orqali rivojlantirishning samaradorligini ko'rsatadi va taksonomiyalarning til o'rganishda yondashuvlarni tizimli ravishda tashkil qilishda muhim rol o'ynashini ta'kidlaydi[10]. E.Sadikov O'zbekistonda pragmatik kompetensiyani taksonomiyalar orqali o'rgatish metodikasining samaradorligini o'rganib, bu yondashuvning o'quvchilarning ijtimoiy anglash ko'nikmalarini rivojlantirishdagi rolini tahlil qiladi[7].

Rus olimlarining fikrlariga ko'ra, V.Shchegolev taksonomiyaning til o'rganishda pragmatik kompetensiyani rivojlantirishdagi ahamiyatini ta'kidladi, chunki bu tizimli yondashuv o'quvchilarning til malakalarini sinchkovlik bilan baholash imkonini beradi[8]. A.S.Ivanova taksonomiya yordamida pragmatik kompetensiyani rivojlantirishda metodik yondashuvlarni yaxshilash zarurligini ko'rsatadi va bu o'quvchilarga o'zgaruvchan til muhiti sharoitida muvaffaqiyatli muloqot qilishga yordam beradi[2]. N.S.Novikova pragmatik kompetensiyani rivojlantirishda taksonomiyaning ahamiyatini ko'rsatadi va o'quvchilarning tilni to'g'ri ishlatish uchun bu metodlarni qanday yaxshilash kerakligini muhokama qiladi[4]. V.Frolov pragmatik kompetensiyani o'rgatishda taksonomiyaning yondashuvlarni tartibga solishda va o'quvchilarga madaniy nuqtai nazardan tushunarli va samarali yondashuvlarni taqdim etishda muhimligini ta'kidladi[1].

NATIJA:

Moghaddam, Murray va Mirfendereski pragmatik kompetensiyaning rivojlanishida taksonomiyalarning o'qituvchilarga qanday yordam berishini o'rganib, bu yondashuvning o'quvchilarning pragmatik ko'nikmalarini samarali rivojlantirishga qanday ta'sir qilishini tahlil qilgan[3]. Ularning tadqiqotiga ko'ra, taksonomiya, ya'ni bilimlarni tartibga solish va o'rganish jarayonini tizimli tarzda tashkil etish o'qituvchilarga o'quvchilarning pragmatik kompetensiyalarini yanada samarali tarzda rivojlantirish imkonini beradi. Taksonomiya yordamida o'qituvchilar o'quvchilarning tilni kontekstual jihatdan ishlatishiga e'tibor qaratib, turli vaziyatlarda pragmatik muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishlari mumkin. Shu jixatdan biz tadqiqot ishimizda o'qituvchi o'quvchilarga ijtimoiy interaktsiya va nutq aktlarini yaxshiroq tushunish uchun quyidagi taksonomik yondashuvni qo'llashlari mumkinligini:

Bilish (Knowledge): O'quvchilar pragmatik kompetensiyani tushunishda asosiy tushunchalarni o'rganishlari kerak. Masalan, o'qituvchi "etiket" va "muomala" kabi ijtimoiy nutq aktlarining tushunchalarini talabalarga o'rgatadi.

Tushunish (Comprehension): O'quvchilar o'rgangan tushunchalarni o'zaro muloqotda ishlata olishlari kerak. O'qituvchi shaxsiy tajriba yoki turli madaniy kontekstlarda etiket qoidalarini qanday ishlatish haqida misollar keltirishi mumkin.

Qo'llash (Application): O'quvchilar o'rgangan pragmatik ko'nikmalarni yangi vaziyatlarda qo'llashlari kerak. Misol uchun, o'qituvchi o'quvchilardan turli madaniyatlarda so'zlashuvlar qanday farqlanishi mumkinligini ko'rsatish uchun roli o'ynash (role-play) mashqlarini o'tkazishi mumkin. Bunda o'quvchilar o'zaro so'zlashuvlarni o'rganishadi, masalan, biror bir vaziyatda qanday murojaat qilish yoki rahmat aytish kerakligini ko'rsatishadi.

Tahlil (Analysis): O'quvchilar o'rgangan ma'lumotlarni o'zaro taqqoslash va tahlil qilishlari kerak. O'qituvchi o'quvchilarga tilning madaniy kontekstini tahlil qilishni va boshqacha madaniyatlarda qanday qilib turli til normalari ishlatilishini ko'rsatishni talab qiladi. Masalan, ingliz tilida rasmiy va norasmiy nutq axtarlari qanday farqlanadi?

Sintetik (Synthesis): O'quvchilar o'rgangan bilimlarini yangi vaziyatlar uchun qo'llab, ular yordamida muloqot qilishda yangi strategiyalar ishlab chiqishlari kerak. Misol uchun, o'quvchilar turli madaniy kontekstlarga mos ravishda o'zaro kommunikatsiya usullarini ishlab chiqishlari mumkin. O'qituvchi bu jarayonda o'quvchilarni turli situatsiyalarda qanday qilib o'z nutqini qurishni va unga mos javob berishni o'rgatishi kerak.

Baholash (Evaluation): O'quvchilar o'zlarining va boshqalarining pragmatik kompetensiyasini baholashni o'rganishlari kerakligini isbotladik. O'qituvchi o'quvchilarga til muhitida qanday qilib turli situatsiyalarga mos javoblar berish zarurligini va nutqning ijtimoiy normalariga mosligini o'rgatishi kerak. Bunday yondashuvlar o'quvchilarga o'z til ko'nikmalarini o'rgatishda samarali bo'ladi.

Bu jarayonda taksonomiya, o'qituvchilarga o'quvchilarning pragmatik ko'nikmalarini rivojlantirishda tizimli yondashuvlarni taqdim etadi, bunda o'quvchilarga tilni faqat grammatik jihatdan to'g'ri ishlatishni o'rgatish emas, balki ularni madaniy va kontekstual jihatdan ham samarali ishlatishni o'rgatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, taksonomik yondashuv o'qituvchilarga pragmatik kompetensiyani tizimli ravishda rivojlantirish imkonini beradi. O'quvchilarda madaniy va ijtimoiy kontekstga mos muloqot qilish ko'nikmalari ancha oshgani kuzatildi. Role-play va vaziyatli mashqlar orqali talabalarning real muloqotdagi faol ishtiroki kuchaydi. Taksonomiyaga asoslangan dars rejalari pragmatik kompetensiyani bosqichma-bosqich egallashni yengillashtirdi. Shuningdek, baholash mezonlari ham o'quvchilarning rivojlanishini aniqlashda aniqroq ko'rsatkichlarni taqdim etdi.

XULOSA

Taksonomiyaning pragmatik kompetensiyani rivojlantirishdagi roli o'qituvchilarga tizimli va bosqichma-bosqich yondashuvlarni qo'llash imkonini beradi. O'quvchilarning tilni nafaqat grammatik jihatdan, balki madaniy va ijtimoiy kontekstda ham samarali ishlatishlari uchun taksonomik yondashuvlar zarur. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, bunday yondashuv o'quvchilarning til malakalarini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, pragmatik kompetensiyani o'rgatish uchun taksonomiyalar pedagogik jarayonni yanada samarali va aniq boshqarishga yordam beradi.

FOYDALANILAGAN ADABIYOTLAR

1. Frolov, V. From saying it right to doing it right: A model of pragmatic competence development. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, 7, – 2023, 167–171pp.
2. Ivanova, A. S., & Soboleva, N. I. Realization of communicative pragmatic model of teaching in the textbook for foreign students. *Polylinguality and Transcultural Practices*, 1(1). – 2010, 19–23pp.
3. Moghaddam, M. M., Murray, N., & Mirfendereski, Y. Pragmatic competence as a regulator of foreign language speaking proficiency. *Porta Linguarum: An International Journal of Foreign Language Teaching and Learning*, 33, 163 –2020. 182p.
4. Novikova, N. S., & Budiltseva, M. B. Standards of speaking, speech etiquette, and formation of communicative competence. *Polylinguality and Transcultural Practices*, 4(4). –2013, 832p
5. Paluanova, K. Pragmatic dimensions in language learning. *EPRA International Journal of Research & Development*, 8(11). – 2023, 342p.
6. Shaxnoza Abdullayevna Xodiyeva. Integrating pragmatic competence into English language classes. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(6). – 2022, 1441–1444pp.
7. Sadikov, E. Teaching pragmatic competencies as a methodical problem in Uzbekistan. *Excellencia: International Multi-Disciplinary Journal of Education*, 2(10). – 2024, 449–454pp.
8. Shchegolev, V. Pragmatic dimensions in language learning. *EPRA International Journal of Research & Development*, 8(11). 2023, 764p
9. Tenis, A. The role of taxonomy in developing pragmatic competence. *Journal of Language Education*, 14(3), – 2024, 45–58pp.
10. Tursunova, M. Developing pragmatic competence of Uzbek ESL learners through postmethod pedagogy. *News of the NUUz*, 1(1.8.1). – 2024, 191–194pp.

ГЛОБАЛЛАШУВ ЖАРАЁНИДА МАДАНИЯТЛАР ТАЪСИРИ

Ибрагимов Солижон Эргашович

ҚаршиДТУ “Ижтимоий гуманитар фанлар”

кафедраси катта ўқитувчиси

Тел: +998907219259

solijon.ibragimov@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада глобаллашув жараёнида маданиятлар алмашишига олиб келиши ва айни пайтда, Ғарб оламида юзага келган “оммавий маданият”нинг мамлакатимизга кириб келиши ва ёшлар тарбиясига хатарли таҳдиди ҳамда ёшларимизда мафкуравий иммунитетни шакллантириши ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: *Ахборот тушунчаси, глобал маданият, ўзликни англаш, “Оммавий маданият”, ахборот хуружи, мафкуравий иммунитет, ахлоқий бузуқлик, индивидуализм, эгоцентризм.*

ВЛИЯНИЕ КУЛЬТУР НА ПРОЦЕСС ГЛОБАЛИЗАЦИИ

АННОТАЦИЯ

В данной статье говорится об усилении процесса миграции в процессе глобализации, обмене культур и в то же время проникновении в нашу страну «массовой культуры», сформированной в западном мире, и опасной угрозе молодежному образованию, а также формирование идеологического иммунитета у нашей молодежи.

Ключевые слова: *Концепция информации, глобальная культура, самосознание, «Массовая культура», информационная атака, идеологический иммунитет, моральная развращенность, индивидуализм, эгоцентризм.*

INFLUENCE OF CULTURES IN THE GLOBALIZATION PROCESS

ABSTRACT

This article talks about the increase in the process of migration in the process of globalization, the exchange of cultures and at the same time, the entry of "mass culture" formed in Western world into our country and the dangerous threat to youth education, as well as the formation of ideological immunity in our youth.

Key words: *Concept of information, global culture, self-awareness, "Mass culture", information attack, ideological immunity, moral corruption, individualism, egocentrism.*

КИРИШ

Бугунги кунда халқаро майдонда турли сиёсий кучлар ўзининг миллий ва стратегик режаларига эришиш учун “Эркинлик ва демократияни олға силжитиш” ниқоби остида амалга ошираётган, узоқни кўзлаган сиёсатнинг асл моҳияти ва мақсадларини ўз вақтида сезиш, англаш катта аҳамият касб этишини, қудратли давлатлар томонидан муайян давлатларга, ер ости, ер усти бойликларига эга бўлган ҳудудларга нисбатан олиб борилаётган ғаразли сиёсати ўша ердаги тинч ҳаётни издан чиқараётганлиги сир эмас.

Бутун жаҳонда глобаллашув жараёнларининг кучайиб бориши билан Ер юзида тинчлик-барқарорликни сақлаш, аҳоли фаровонлиги, унинг муносиб турмуш даражаси, ижтимоий-иқтисодий тараққиётни таъминлаш, умумбашарий муаммолар билан биргаликда, миллий маданият, санъат ва урф-одатларни сақлаб қолишдек масалалар ҳам кун тартибига чиқмоқда. Глобаллашув жараёни билан боғлиқ зиддиятлар, маънавият ва маданият соҳасида яққол намоён бўлмоқда. “Шу жиҳатдан глобаллашувга бутун дунёни қамраб олган маданий инқилоб деб таъриф бериш ҳам мумкин” [1,5].

Халқимизнинг маънавий оламини бундай таҳдидлардан асраш, ўта мураккаб бир замонда халқаро майдонда содир бўлаётган жараёнларнинг туб моҳиятига етиб бориш, улар ҳақида холис ва мустақил фикрга эга бўлиш бугунги куннинг долзарб вазифаларидандир.

Глобаллашувнинг салбий жиҳатлари асосида миллий маданиятлар ва қадриятларнинг емирилиши, инсонларнинг миллий идеалларини ўзгариши, ёшлар тарбияси билан боғлиқ салбий ҳолатлар, анъанавий жамиятларда яшаётган аҳоли ўртасида, хусусан кўп миллатли таркибга эга аҳоли ўртасида миллий, диний, ғоявий негизда қарама-қаршиликларни юзага келмоқда. Зеро, «...ҳозирги вақтда дунёнинг турли минтақаларида маданиятлараро ва динлараро кескинлик кучайиб бормоқда, миллатчилик, диний муросасизлик бош кўтармоқда. Бу иллатлар давлатни емириб, жамиятни парчалаб, радикал гуруҳ ва оқимлар учун мафкура базасига айланмоқда,-деб таъкидлайди Ш.Мирзиёев, -ана шундай мураккаб вазиятда мамлакатимизда турли миллат ва динга мансуб инсонлар ўртасида дўстлик ва ҳамжиҳатликни янада мустаҳкамлаш биз учун борган сари муҳим аҳамият касб этмоқда[2]». Шу боис, ҳар бир мамлакат ўзининг ички сиёсатида жамият аъзоларида маданиятлараро мулоқот кўникмаларини шакллантириш борасидаги тарғибот ишларини кенгайтиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда

Глобаллашувнинг натижалари (ижобий жиҳатлари) ва оқибатлари (салбий жиҳатлари) миллий маданият ва маънавият, миллий қадриятлар тизимига

таъсир этиши табиий. Ҳозирда глобаллашув шароитида юзага келаётган универсаллашув, бир томондан, барча миллатлар учун тараққиётнинг бир хил қолипларини тақозо этса, иккинчи томондан, ана шу жараёнлар таъсирида миллий ўзликни англаш, анъанавийлик ва миллий ўзакларга қайтишга интилишни кучайтирмоқда. Миллий ўзликни англаш масаласи миллат билан боғлиқ муаммоларнинг негизи ҳисобланади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Миллий ўзликни англаш миллат шаклланишининг асосий шартларидан бири бўлиб, у ўзга миллатлар ва уларнинг маданиятини инкор этиш ҳисобига эмас, аксинча, уларга ҳурмат билан қараш, ўзини бошқа миллатлар маданияти ва маънавиятига таққослаш, уларнинг илғор томонларидан ўрнак олиш ва уларни ўзлаштириш орқали ўзига хослиги ва менталитетини сақлаб қолиш демакдир. “Бинобарин, биз давлатимиз келажагини ўз қобиғимизга ўралиб қолган ҳолда эмас, балки умумбашарий ва демократик қадриятларни чуқур ўзлаштирган ҳолда тасаввур этамиз. Биз истиқболимизни тараққий топган мамлакатлар тажрибасидан фойдаланиб, давлат ва жамият бошқарувини эркинлаштириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини, фикрлар ранг-баранглигини ўз ҳаётимизга янада кенгроқ жорий қилишда кўрамиз. Биз бутун маърифатли дунё, халқаро ҳамжамият билан тинч-тотув, эркин ва фаровон ҳаёт кечириш, ўзаро манфаатли ҳамкорлик қилиш тарафдоримиз” [3.114].

Миллий ўзликни англаш масаласининг марказида миллий маданият муаммоси туради. Миллат ва миллий маданият идентификацияси маданиятлараро мулоқотсиз ва диалогсиз амалга ошмайди. Маданиятлараро диалог давомида миллий маданият ўзини англайди, унда ўзини бошқа маданиятлар билан солиштириш, баҳолаш ва қайта баҳолаш имкони туғилади.

Бундай диалог маҳаллий маданиятга ўзининг консерватив ва айрим догматик томонларини тушуниб етиш, улардан воз кеча олиш ва ўзига нисбатан танқидий ёндашишга ёрдам беради. Ҳар қандай маданият бундай сифатда яшай олиши ва тараққий эта олиши учун у бир вақтнинг ўзида турли маданиятлар чегарасида мавжуд бўлиши, улар билан диалогга кириши, улар қўйган долзарб саволларга жавоб бера олиши ва улар орқали ўзини намоён эта олиши зарур [4.286].

Аксинча, бошқа маданиятларнинг таъсиридан ўзини ҳимоя қилиш мақсадида атрофига тўсиқ қўйиб, “беркиниб олишга” ҳаракат қилмоқчи бўлган миллат ва маданият замонавий интеграция, модернизация жараёнларидан, замон талабларидан, демак, тараққиётдан орқада қолади. Жамиятда амалга

ошиб бораётган модернизация ва алоқадорликни инкор этувчи маданият фақат анъанавий моҳиятга эга бўлиб, бундай жамиятнинг ривожланиш потенциали пасайиб, фундаментализм томон боради. “Ҳар қандай анъана ёки мафкурада толерантликка ва диалогга қобилятини йўқотиш, монологлашиб ва агрессивлашиб бориш, ўзини ягона ҳақиқий таълимот деб ҳисоблаб (англаб ва уни эълон қилиб), фундаментализм шаклига ўтиш имкониятлари мавжуд” [5.24-25].

Бу нуқтаи назардан бошқа маданиятлар таъсирида ўзгара олмайдиган ўз қобиғига ўралиб қолган маданият ҳам ривожланмайди. У узоқ вақт давомида ихоталанган ҳолда яшаса, бошқа маданият таъсирида ривожлана олиш қобилятини ҳам йўқотиб боради. Бундай шароитга тушиб қолган маҳаллий миллий маданият замонавийликдан, илғор маданият ва технологиядан, глобаллашувнинг миллат раънақига ижобий таъсир кўрсатиши мумкин бўлган прогрессив таъсирларидан ажралиб қолиши мумкин. Чунки миллий маданиятнинг бойиши ва ранг-баранглиги унинг янги элементларни қабул қила олиш потенциали ҳисобига таъминланади. Маълумки, ҳар қандай ранг-баранглик ва турли-туманликнинг моҳияти бирхилликнинг моҳиятидан кўра бойроқ.

Ўзбекистон мустақилликка эришиб, жаҳон ҳамжамиятида ўз ўрнига, нуфузига эга бўлиб бораётган бугунги кунда, глобаллашув жараёни таъсиридан четда туриши мумкин эмас. Мамлакатимиз тинчлигига раҳна солаётган маданиятга доир муаммолардан бири эса “оммавий маданият” таҳдидидир.

Америкалик файласуф ва ёзувчи Дуайт Макдональд ўзининг “Оммавий маданият назарияси” мақоласида бу ҳақда шундай ёзади: “...Оммавий коммуникация тизими орқали оммавий маданият жамият аъзоларининг мутлақ кўпчилигига амал қилади, инсон дунёсининг барча кўринишларида: маълум турмуш тарзи ва кийим услубидан тортиб, турнинг маълум чекловларигача; мафкуравий тамойилларга риоя қилишдан яқинлар ўртасидаги махсус муносабатларгача ўз қоидаларини ўрнатади. Оммавий маданият инқилобий хусусият ва динамикликка эга бўлиб, синфлар, анъаналар ва дидлар ўртасида ҳар қандай тўсиқларни бузади; у барча маданиятлараро хусусиятларни эритиб юборади, ўз йўлидаги ҳамма нарсани аралаштириб юборади. Шу билан бирга, барча қадриятларни йўқ қилиши ҳам мавжуд. Маданиятда гомогенизатсия (С.И.-маданий бир хиллик, қўшилиб кетиш) ва ундан кейинги маданий “колонизатсия” шундай содир бўлади[6, 3-4].

Хўш бундан кўзланган мақсад нима?

Фикрсизлик оқибатида тобе бўлиш-куч билан бўйсундирилгандан кўра минг чандон фожиали. Тарих кўп бор гувоҳ бўлган: қурол-аслаҳа воситасида бўйсундирилган халқлар кўп йиллар, ҳатто асрлар ўтсада, барибир озодликка эришишган. Чунки қурол-аслаҳа миллий тафаккурини, қалбини забт эта олмаган одамлар онгида озодликка эришишдек улуг орзу яшайверган! Аммо халқнинг онги маҳв этилса-чи? Бундай халқ миллий озодлик ҳақида ўйлашга қодир бўлмаслиги, бунга қурби етмаслиги кундай равшан. Миллат учун, халқ учун бундан оғирроқ фожа борми? Миллий озодликни унутиш миллатнинг изсиз йўқолиши эмасми?

«Оммавий маданият» жамиятнинг маънавий, ахлоқий кадриятларини, бир сўз билан айтганда миллий маиший ҳаётни зимдан таъқиб қилиб боради. Ҳатто миллий, диний тарбиядан, урф-одатлардан бегоналашиш, уларни менсимасликка даъват қилиш ҳоллари ҳам кузатилаётгани ташвишланарли, албатта.

Мафкуравий иммунитет шахс томонидан ватан, миллат учун кўнгилли, ғоявий асосланиб амалга ошириладиган кундалик ишларидан номаён бўлади. Бу фаоллик миллий бирлик, маънавий юксалишга ҳалақит бераётган, сифатлар ёт қарашлар, миллий хавфсизлигимизга, ички ва ташқи таҳдидларга очик ва мардона қарши туришни ҳам ўз ичига олади. Бошқача қилиб айтганда, - элим, юртим деб яшашнинг ҳар бир кишида, жамоада, жамиятда номаён бўлишини англатади. Бу эса миллий ғояни амалий кучга айлантириш ва бузғунчи мафкуравий таъсирларидан аҳолини, ёшларимизни ҳимоя қилишнинг шартларидан биридир.

Ёшларимиз ёт мафкуралар тарғиботининг “меҳрибонлиги”, “ҳолислиги” ва “бетарафлиги”, “ёқимлилиги”, “дўстоналиги”нинг ортида нима ётганини доимо билишлари лозим. Яъни уларнинг заминида Ўзбекистоннинг ривожланиб кетишига қараб мунтазам тактикасини ўзгартириб турувчи жонсарақ ақидапарастлик тарғиботи натижаси ва амалиёти ётганини, уларнинг анъанавий фундаменталистик назарияси ва ғояларни замонавий усулларда “жонлантираётганлигини” тушуниш зарур.

Шу билан бирга, айрим ёшлар ҳар хил ёт ғояларни ҳолис ахборот манбаи сифатида қабул қилаётганликларини ҳам таъкидлаш керак. Уларга, умуман ёшларимизга, номаълум, ёт мафкураларни кўр - кўрона қабул қилиш зарарли эканини тушунтириш тарбиявий ва тарғибот ишларимизни доимий марказида бўлиши лозим.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган туб ўзгаришларнинг тақдири, сўзсиз, ҳар бир фуқаро, аниқроғи, инсонинг фаоллигига боғлиқдир. Бу эса

ислохатларнинг моҳиятини халққа тушунтиришни талаб қилади. Шунинг учун ривожланган мамлакатларда мафкуранинг тарғиботи “Хукумат сиёсатининг ташвиқоти” кўринишида амалга оширилади.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, маданиятнинг оммавийлашуви ва “оммавий маданият” тушунчалари бир хил маънони бермайди. Биринчиси, маданиятлар алмашинуви, миллий маданиятларнинг ривожланиши ва унинг элементларини оммавийлашувини билдирса, иккинчиси, ғоявий таъсир воситаси, миллий маданиятнинг кушандаси сифатида хизмат қилади. «Оммавий маданият» таҳдиди, бугунги замон воқеликка очик кўз билан, реал ва хушёр қарашни, жаҳонда ва ён-атрофимизда мавжуд бўлган, тобора кучайиб бораётган маънавий таҳдид ва хатарларни тўғри баҳолаб, улардан тегишли хулоса ва сабоқлар чиқариб яшашни талаб этади. Шу боис юртдошларимиз, айниқса, ёш авлод онгида мураккаб ва таҳликали ҳаёт ҳақида, унинг шафқатсиз ўйинлари тўғрисида бирёқлама ва сохта тасаввур бўлмаслиги лозим. Унутмаслигимиз керакки, огохлик ва хушёрлик, мафкуравий етуклик ва маънавиятлилик давримизнинг талабидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Саидов У. “Оломон адабиёти”, “Тафаккур” журнали, 2008, №2, 5-бет.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Республика байналмилал маданият маркази ташкил этилганининг 25 йиллигига бағишланган учрашувдаги нутқи. 24.01.2017. Интернет манба: <http://www.president.uz2>.
3. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч.- Т.: Маънавият, 2008
4. Библер О. От наукоучения к логике культуры: два философских введения в двадцать первый век.- М.: Политиздат, 1991.
5. Рац М. Диалог в современном мире. // Вопросы философии.- 2004.- № 10. 47 .
6. Dwight MacDonald “A Theory of Mass Culture”, in Diogenes, No. 3, Summer 1953, pp. 3-4.
6. Бьюкенен П. Ғарбнинг ҳалокати. “Жаҳон адабиёти” журнали, 2007, 1-сон.
7. S. Ibragimov. The concept of “Mass culture” and its threat to youth education. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences 3(11), November, 2023, pp. 102-107.
8. Ибрагимов С.Э. Ёшлар тарбиясида “Оммавий маданият” таҳдиди. “Sohibqiron yulduzi” журнали 2022 йил № 1, б-140.

9. Ибрагимов С.Э. Глобаллашув жараёнида “Оммавий маданият”нинг ёшлар тарбиясига таҳдиди. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*. No. 11, 2022, 397-402.
10. Пўлатова, Д. А. (2024). ГЛОБАЛ ТАҲДИДЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШДА ИСЛОМ ФАЛСАФАСИ АХЛОҚИЙ ҚАДРИЯТЛАРИНИНГ ЎРНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(1), 457-466.
11. Akmalovna, P. D. (2024). FEATURES OF THE CONCEPT OF MORAL IMPROVEMENT OF PERSONALITY OF CENTRAL ASIA THINKERS. *INTERNATIONAL JOURNAL OF EUROPEAN RESEARCH OUTPUT*, 3(2), 244-251
12. Po‘Latova, D. A. (2025). ISLOM FALSAFASI AXLOQIY QADRIYATLARI TIZIMIDA ADOLAT TUSHUNCHASIGA ANALITIK YONDOSHUVLAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 5(1), 354-360.
13. Pulatova, D. A. (2025). ISLOM FALSAFIY AN’ANALARIDAGI AXLOQIY QADRIYATLARINING TARIXIY TAHLILI. *International scientific journal of Biruni*, 4(1), 72-79.

THE STATE OF IMPROVEMENT OF THE METHODOLOGY FOR TEACHING THE HISTORY OF NATIONAL VALUES TO STUDENTS IN THE CONDITIONS OF RENEWAL OF UZBEKISTAN

Andaeva Shakhnoz Sanakulovna

Institute of Technology, Management, Communication

Head of the Department of “Languages and Social and Humanities”

E-mail: shahnoza7448@gmail.com

Tel. 90 9307448

ABSTRACT

This article discusses the importance of teaching the history of national values to students in the conditions of renewal of Uzbekistan, existing problems and methodological proposals for their solution. The article considers ways to improve the methodology based on modern pedagogical approaches.

Keywords: *national value, historical consciousness, methodology, student, education system, innovation, modern pedagogy.*

СОСТОЯНИЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ УЧАЩИМСЯ В УСЛОВИЯХ ОБНОВЛЕНИЯ УЗБЕКИСТАНА

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается значение преподавания истории национальных ценностей учащимся в условиях обновления Узбекистана, существующие проблемы и методические предложения по их решению. В статье рассматриваются пути совершенствования методики на основе современных педагогических подходов.

Ключевые слова: *национальная ценность, историческое сознание, методика, ученик, система образования, инновация, современная педагогика.*

YANGILANAYOTGAN O‘ZBEKISTONDA TALABALARDA MILLIY QADRIYATLAR TARIXINI O‘RGATISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH HOLATI

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada yangilanayotgan O‘zbekiston sharoitida talabalarda milliy qadriyatlar tarixini o‘rgatishning ahamiyati, mavjud muammolar va ularni hal qilish

bo 'yicha metodik takliflar yoritilgan. Maqolada zamonaviy pedagogik yondashuvlar asosida metodikani takomillashtirish yo 'llari ko 'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: *milliy qadriyat, tarixiy ong, metodika, talaba, ta'lim tizimi, innovatsiya, zamonaviy pedagogika.*

INTRODUCTION

In the process of reforms being carried out in the Republic of Uzbekistan, in particular, the renewal of the education system, the upbringing of the younger generation in the spirit of national values has become one of the urgent issues. In-depth teaching of the history of values plays an important role in the formation of students' historical consciousness and national identity. In this regard, it is necessary to develop advanced methodological approaches and put them into practice. It is difficult to imagine an analysis of the topic of values without the views put forward by the main representatives of the Sufi movement, which occupies a significant place in the life of our people. Sufism is an extremely complex and multifaceted religious and philosophical movement, in whose system of values the most important place is occupied by Allah, the divine values related to him - Sharia, Tariqat, truth and enlightenment. However, it is not enough to describe the philosophy of Sufism only in these aspects. There are quite a few works on this subject by foreign Islamic scholars and scientists of the former Soviet era. "However, we cannot say that the doctrine of Sufism has been fully studied and that clear, coherent conclusions have been drawn about its history and worldview." We do not intend to describe the Sufism movement in detail, the scope of our work does not allow this. However, we would like to express the following observation from the historical point of view of the topic. The philosophical and historical analysis of the problem of values relevant to our country is not limited to the heritage of Khorezm, Al-Farabi, Al-Biruni, and Ibn Sina. It is also directly related to the doctrine of Sufism, whose outstanding representatives were Al-Bukhari, At-Tirmidhi, Najmuddin Kubra, Ahmad Yassavi, and Naqshbandi. At the same time, is it possible not to mention the views of scholars such as Hafiz, Saadi, Jami, and Navoi on this issue, who have contributed invaluable masterpieces to world culture? Separate studies can be devoted to each of their works, which have become famous all over the world, such as "Saodatnoma", "Guliston" and "Boston", "Bahori-ston", and "Khamsa", which laid the foundation stones of our spiritual values.

G.M. Kodzhaspirova, A.F. Nikitin and Ya.V. Sokolov, V.G. Onushkin Ye.I. Ogarev, V.G. Rindak and V.A. Slastyonin proposed the concept of citizenship in

the context of the concept of personality. For example, the idea of G.M. Kodzhaspirova deserves special attention.

RESEARCH METHODOLOGY.

As a personal characteristic related to the category of social feelings, the idea of V.G. Onushkin and E.I. Ogarev deserves attention. In this case, legal literacy is considered to be a function of how the specificity of legal culture is manifested in the interaction of functions common to the entire general culture with legal phenomena, including phenomena of social reality that are not regulated by legal norms, but require such regulation. In the case of adopting the second approach, the legal designation of cultural functions in most cases corresponds very well to the very widespread types of general culture. Therefore, such features of the development of culture (perception, knowledge and reality, orientation), as well as specific normative-legal methods and forms of assimilation of social practice by legal culture, are taken into account.

Among such methods, specific legal categories play a special role: right, obligation, justice, freedom, equality, law, legality, obedience to the law, etc. It should be noted that these categories are increasingly being involved in the assimilation of the problem of universal human values. Outside of these categories, legal culture and its main orientational functions inherent in its own epistemology cannot be fulfilled.

Many scientists believe that it is in the orientational function that the uniqueness of legal culture is most clearly manifested, and they pay special attention to it. Among the elements that serve as the basis for the implementation of the guiding task of legal literacy, one can distinguish needs, interests, motives, goals, direction of will, beliefs, habits, legal instructions and awareness. One of the tasks is to harmonize the interests of individuals with the interests of society as a whole.

One of the most important conditions for the formation of students' moral ideas about the world and national values is to increase the motivating power of moral feelings in relation to other motives; to move from egocentrism to decentralization; to develop the ability to evaluate the actions of other people and their own.

Moral values can be instilled in students using existing historical and cultural materials, that is, by introducing the national culture inherent in the Uzbek nation. From this point of view, we can say that today, through direct participation in communication processes with people, they are observed in everyday life, which ensures the sustainability of values.

National value is manifested in an inextricable link with the history, lifestyle, spirituality and culture of the nation. The term value is derived from the Arabic word "qadr" and means valuable, useful. Value is a set of material, cultural, spiritual factors that serve to satisfy personal and social needs that are manifested in natural and social life. The national values inherent in our mentality include thoughtfulness, patience, restraint, courtesy, firmness, respect for the elderly, and restraint in social life, which are ingrained in our blood. As we have noted above, the Uzbek people are the heirs of special profound teachings dedicated to national, spiritual values, and morality. In particular, the works of Yusuf Khos Hajib "Kutadgu bilig", Ahmad Yugnaki's "Hibbat ul-khaqoyiq", Kaykovus's "Qobusnoma", Burhoniddin Marginoni's seven-book "Hidoya", and Husain Voiz Kashifi's "Akhloqi Muhsiniy", which detailed the standards of morality, have not lost their significance and relevance even today. B. Ziyomukhammadov, in his work "The Book Leading to Perfection", defines the word "Value" as follows: "Material values are material things that satisfy people's material needs and evoke special feelings in people due to their unique properties and forms." These include grandiose buildings, gardens and avenues, antique household items, household appliances of historical value, weapons, food, personal belongings, and the like. Values can be universal, national, and personal:

1) Values that express the most important aspects and relationships of the world, nature and society have a universal nature. Such values are universal eternal values that do not lose their significance;

2) Values associated with the life, lifestyle, language, culture, customs and traditions, and the past of a particular people, nation, people are national values;

In the book "Factors and Means of Forming the Spirituality of the Individual," written by a number of scholars, the path to renewal and development of Uzbekistan is based on four main foundations:

1. Commitment to universal human values;
2. Strengthening and developing the spiritual level of our people;
3. Allowing a person to freely demonstrate his capabilities;
4. Patriotism, humanity, tolerance, - it is noted that it is precisely on the basis of our national values that we can see what areas to focus more on in conducting educational work among children and the need to strengthen the role of the neighborhood, family, community, and educational institutions in propaganda work.

The authors approached values and their types as follows:

- "Family value - a certain type of spirituality for a family (for example, celebrating a birthday)"

- “National value - preserving the spiritual wealth of the nation, unique historical monuments created over the centuries”, passing them on to future generations, developing them, treating them with respect, establishing freedom of thought, conscience and religion, protecting spiritual property as a national value;

- Community value - a social event (public events, for example, hashar) that is customary in a particular neighborhood, village, or work community;

- “Universal value - a set of material and cultural criteria that is of positive significance for the peoples of the world and corresponds to the common interests of humanity, expresses its goals and aspirations.” Universal values and national spirituality, in turn, the areas of spirituality of Islamic peoples, spirituality of Indian peoples, spirituality of European peoples, spirituality of Eastern peoples are covered as follows;

- Spirituality of Islamic peoples - Arab peoples, Persian-speaking peoples, Turkic peoples;

- Spirituality of European peoples - Russian, English, French spirituality, etc.;

- Spirituality of Indian peoples - spirituality of Aryan peoples, spirituality of Dravidian peoples;

- Spirituality of Eastern peoples - Japanese spirituality, Chinese spirituality.

Universal values - a set of material and cultural and criteria that are of positive importance for the peoples of the world, consistent with the general interests of humanity, express their goals and aspirations.

Education is carried out indirectly, in the process of activities that are interesting for children. Students are allocated time for complex activities and activities. The organization of the educational process should be based on forms appropriate to the age of children. Based on national traditions characteristic of Uzbeks, we will pay attention to the following manifestations of national values:

ANALYSIS OF LITERATURE ON THE SUBJECT. Describing them, we can say the following: our country is rich in various natural resources, preserving them, saving them, using them in their place, creating innovations using modern equipment, conveying their high value to children by giving examples from the history of our generations are natural values, while economic values are “khashars” characteristic of Uzbeks. Until recently, when Uzbek families started a big project, such as building a house, a garden, a road, or a bridge, they did it through a khashar (community donation). In this process, people helped each other, and no one received material benefits from the work done by many. They helped from the heart. This is the value of neighborliness, kinship, and neighborhood solidarity.

As for our socio-political values, these are our national holidays held in our country, “Navruz”, “Kavun Sayli”, “Flower Festival”, Ramadan and Eid al-Adha, Independence, Teachers and Mentors, Memorial and Appreciation Days. These holidays are not only about fun and entertainment, but also about people getting to know each other, sharing gifts, and uplifting the spirits of the elderly and children.

Our spiritual values are valuable for their spiritual heritage, such as relationships with parents, children, family members, neighbors, relatives, various family events, weddings, ancient historical monuments, the history of great ancestors, their immortal works, and achievements in art and science.

Moral values, along with the teaching of knowledge by our ancestors from ancient times, are inherent in such characteristics as honesty, respect for parents, loyalty to the memory of ancestors, visiting the graves of the deceased, appreciation of teachers, love for the people, modesty, and thoughtfulness.

Folk oral art has further expanded the pedagogical possibilities of improving the methods of educating students based on national values.

Education is carried out indirectly, in the process of classes with students. Students are allocated time for complex activities and classes.

The organization of the educational process should be based on forms appropriate to the age of children.

The main urgent problem of our time is the issue of child upbringing, the growing younger generation, or rather, the child, who is the future of the family. As time and times pass, the requirements and opportunities of the era continue to undergo relative changes depending on the era. To build a civil society, first of all, high-level human qualities of citizens - honesty, truthfulness, decency - are important.

The human factor is primary in implementing such a great task as building a civil society. A person, an individual, is formed, matures, and matures in the family and society. The role of national, Uzbek values in raising people who will lead the prosperity of our homeland to high heights is also incomparable. Our people have always had their great, wonderful national values, and they are values such as respect for their nation, respect for elders, respect for parents, respect for mother, respect for brothers and sisters, respect for the table, respect for bread, respect for clothing and headgear, respect for women, respect for children, respect for the rights of others, and respect for our traditions, which provide for the all-round development of the human personality and spirituality.

The values of the Uzbek people are diverse, but in order to improve human education, it is advisable to instill these values in children's upbringing, in a way that is consistent, continuous, and closely linked to our traditions.

One of the difficulties in implementing the tasks mentioned above is that universal, national values consist of rich and complex worldviews, traditions and concepts. However, even though we live in the same world, our thoughts and worldviews are a fog of different things. As we know, nothing is eternal, unchanging, and values change over time, just as people change. Our national values are our customs, traditions, events, thoughts, fantasies, proverbs, sayings, speech and profession, thoughts and views. Together, they become an unwritten, but sacred law of the era and set society in motion, expressing the spiritual image of its time. This, in turn, brings order and beauty to our lives.

What do we understand by “national values”? – When we say education based on national values, it does not mean exalting the nation, putting it above everyone else, or belittling other nations. These terms are manifestations of nationalism and separatism. National values include customs, traditions and rules, images and symbols, attitude to the environment, faith and symbols, and the principles that organize education. The highest values of the Uzbek nation also include the khashar event of our people, which has been going on for many thousands of years, that is, the impartial and active participation in the improvement of the neighborhood, construction of buildings, and public works.

The holiday of Navruz, the arrival of the old New Year (March 21-22), the most noble ceremony of our country, is also among our values. Every person, generation should know their nation, history, its uniqueness, historical development, customs, traditions, laws and regulations. For this, the educator or educator who educates should know the past of their people well and devote their energy to the great goal of educating a person who will contribute to the development of all universal human values created by humanity, the potential, culture and society of their generation. In some cases, when we come to the issue of education or upbringing, we are used to using the expression mentality, that is, in the sense of what is characteristic of the nation. In fact, the scientific and colloquial meaning of the word mentality is a phrase derived from the English word "mentality" - "level of intelligence", or the "ability of a person to think". So we are talking about the ability to think of an individual, not a nation. National values are our pride in our nation, continuing our national traditions, not forgetting our history, continuing the deeds of our great ancestors.

In the matter of education and upbringing, it would be more appropriate if these values were applied in an interconnected manner, not in isolation. Our homeland,

Uzbekistan, needs creative young people, mature patriots who think in a new, modern way, who can contribute to the development of our time, and who can adequately protect the pride and honor of the Uzbek people in the world arenas. For this, our pedagogical educators should use more terms that denote our universal and national values, such as our language, peace, our Motherland, and our homeland, in their activities. This is to be able to awaken a sense of pride in their native language. This is the highest duty and task of every person, teachers, community and organizations participating in the process of upbringing. In order to implement the above work, in the matter of education and upbringing, the family, kindergarten, school and neighborhood bodies should pay great attention to the issue of universal and national values in their spiritual and educational activities. Raising our growing children to be mature human beings should be the highest duty of every member of our society and every institution.

“When we say value, we should understand the set of natural and social benefits and phenomena that serve the interests and goals of the nation, people and social groups that are important for a person and humanity and are evaluated and appreciated by them.” In our country, in the process of globalization today, great importance is attached to raising children with high intelligence and patriotism based on national values. Abdurauf Fitrat, in his work “Family”, emphasizes the need to pay attention to the upbringing of children, saying, “Teach them to be attentive and serious.... Let them not draw hasty conclusions from what they see,” and emphasizes the need to pay attention to the upbringing of children. The Constitution of the Republic of Uzbekistan is the encyclopedic document of our state, and when this document is analyzed, it turns out that it contains about seventy terms and word combinations related to the upbringing, morality, social protection, and constitutional rights of children. In particular, such ideas as loyalty to creative ideas, high responsibility, social justice, humanity, a democratic and legal state, peace of citizens, freedom of creativity and the freedom of each individual to use cultural achievements, education of the younger generation and free education are presented, which are legally guaranteed in our General Dictionary.

Morality is a component of our national values. “The state carries out its activities based on the principles of social justice and legality, aiming at the well-being of man and society.” Indeed, it is urgent to educate the younger generation in the spirit of love and respect for its people, their values, traditions, language and culture, based on the principles of legality, in order to raise a real person, a lover of his Motherland, who perceives his people as one of the equals in the entire world community of nations. We know that children, as a social group, have a direct and

active influence on the development of the social system in the country in the direction of their intended goal. The social development of children can be determined by the level of their spiritual level. The spiritual views of children are reflected in their national, religious, self-awareness, demands, and activities in life.

CONCLUSIONS AND SUGGESTIONS

In today's era of developing innovative technologies, only a truly spiritual and enlightened person can know the value of a person, understand their national values, national identity, live in a free and liberated society, and fight selflessly for our independent state to take its rightful place in the world community. Spirituality represents the human psyche. That is, it determines the awareness of one's own identity, taste, intelligence, the ability to distinguish good from evil, goodness from ignorance, justice from baseness, awareness from indifference, and wisdom from ignorance. Spirituality is the expression of infinite being in the human spirit and the mind, heart, and conscience of a perfect person.

REFERENCES:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2024. – B. 56.
2. Abdurahmonov A. Qadriyat – ma'naviy merosdir // «Ma'rifat gulshani» g. – 12 (77) 2007y. – 7-bet
3. Asqar Zununov. Pedagogika nazariyasi T.: «Aloqachi» 2001 y. 163 bet.
4. Asqar Zununov. Ulfat Maxkamov Didaktika (Ta'lim nazariyasi) Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanma. T.: «Sharq» nashriyot - matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. T.: 2006 y. 125 bet
5. Barkamol avlod – Ozbekiston taraqqiyotining poydevori. Tosh. 1998, 7-bet 6. Zaripov M.Z.Ma'naviy qadriyatlar va milliy o'zlikni anglashning rivojlanishi «Pedagogik ta'lim», -T.: 2000.- №2.-6-9 betlar.
6. Yo'ldoshev J.G'. Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. T:«O'qituvchi», 2004, - 95 bet.
7. Kaipbergenova, D. (2017). THE IMPORTANCE OF MATERIAL DESIGNING IN LANGUAGE TEACHING. ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 34(3), 62-63.
8. Kaipbergenova, D. (2016). СНЕТ ТИЛИ О'QITUVCHILARINING KASBIY VAZIFALARI VA PEDAGOGIC MAHORATI HAQIDA. ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 33(4), 48-50.

9. Каипберганова, Д. О. (2020). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАКТИКИ ОРГАНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ НА ОСНОВЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ. In Инновационное развитие: потенциал науки и современного образования (pp. 211-213).
10. Каипбергенова, Д. О. (2016). The role of language learning strategies in learning foreign languages. Молодой ученый, (12-4), 83-85.
11. Orakbaevna, K. D. (2023). MAMLAKATIMIZDA CHET TILLARINI O'RGANISHDAGI ZAMONAVIY METOD VA METODOLIYA. Научный Фокус, 1(1), 1472-1478.
12. Orakbaevna, K. D. (2023). GLABALLASHUV DAVRIDA TA'LIM VA TARBIYANING UZVIYILIGI. Научный Фокус, 1(1), 1466-1471.
13. 14.Kaipbergenova, D. (2023). BUGUNGI KUNDAGI MAMLAKATIMIZDA TA'LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR VA ULARNING NATIJALARI. World scientific research journal, 15(2), 3-7.
14. Каипбергенова, Д., & Жуманиёзова, Н. С. (2023). БУГУНГИ КУН ТАЛАБА ЁШЛАРИДА АХЛОҚИЙ ДУНЁҚАРАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(5), 652-668.

WORK FOR HIRE DOKTRINASINING MUALLIFLIK HUQUQIDA TUTGAN O'RNI – QIYOSIY TAHLIL (AQSH va O'zbekiston talqinida)

Qahhorova Sohiba Abdurazzoq qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti

Biznes huquqi fakulteti magistranti

qahhorovasohiba@gmail.com

ANNOTATSIYA

“Work for Hire” doktrinasi, asosan, intellektual mulk huquqlari (ayniqsa, mualliflik huquqi) sohasida muhim tushuncha bo'lib, biror ishni bajarish uchun to'lov yoki shartnoma asosida bajarilgan asarlarni kimning egallashi va huquqlarni kimga tegishli ekanligini aniqlaydi. Ushbu doktrina, asosan, AQSh qonunchiligida rivojlangan bo'lsa-da, uning ta'siri global miqyosda ham seziladi. Ingliz huquqida mualliflik huquqi asosan shaxsiy huquq sifatida qaralgan. Mualliflik huquqi asar yaratuvchisiga tegishli bo'lib, u o'z asari ustidan to'liq huquqlarga ega edi. Biroq, ish beruvchining (masalan, ishchi yoki xizmatchi tomonidan bajarilgan ishlar) mualliflik huquqiga egaligi haqidagi tushuncha ingliz huquqida o'ziga joy topa boshladi, ayniqsa, ishlab chiqarish va muayyan shartnomalar asosida amalga oshirilgan ishlar uchun. Quyida work for hire doktrinasining tarixiy rivojlanishiga oid asosiy bosqichlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *“work for hire” doktrinasi, xizmat tartibida yaratilgan mualliflik huquqi obyekti, Bern konvensiyasi, xalqaro himoya, ish beruvchi, xodim, ish bajaruvchi, ijara shartnomasi, mehnat shartnomasi.*

ABSTRACT

The “Work for Hire” doctrine is an important concept in the field of intellectual property rights (especially copyright), which determines who owns and who owns the rights to works produced for payment or contract for the performance of work. Although this doctrine developed mainly in US law, its influence is felt globally. In English law, copyright was primarily viewed as a personal right. Copyright belonged to the creator of the work, who had full rights over his work. However, the concept of the ownership of copyright by the employer (for example, work performed by an employee or employee) began to find its place in English law, especially for production and work performed under certain contracts. The following is an analysis of the main stages in the historical development of the work for hire doctrine.

Keywords: "work for hire" doctrine, copyright object created in the course of service, Berne Convention, international protection, employer, employee, performer, lease agreement, employment contract.

АННОТАЦИЯ

Доктрина «работы по найму» является важной концепцией, прежде всего в сфере прав интеллектуальной собственности (особенно авторского права), и определяет, кому принадлежат и принадлежат ли права на произведения, выполненные на основе оплаты или договора на выполнение задания. Хотя эта доктрина в первую очередь получила развитие в законодательстве США, ее влияние ощущается и во всем мире. В английском праве авторское право рассматривалось прежде всего как личное право. Авторские права принадлежали создателю произведения, который имел полные права на свое произведение. Однако представление о том, что работодатель (например, работа, выполненная работником или служащим) владеет авторскими правами, начало распространяться в английском праве, особенно в отношении производства и работ, выполняемых в рамках определенных контрактов. Ниже приводится анализ основных этапов исторического развития доктрины работы по найму.

Ключевые слова: доктрина «работы по найму», объект авторского права, созданный в процессе оказания услуг, Бернская конвенция, международная защита, работодатель, работник, исполнитель, договор аренды, трудовой договор.

KIRISH

Work for hire doktrinasining tarixiy ildizlari Ingliz huquqidan kelib chiqqan. Dastlab, ingliz huquqida, mualliflik huquqi asosan o'z asarini yaratuvchi shaxsga berilgan. Bu davrda, agar ishni bajarish uchun ma'lum shartlar asosida to'lov to'lanadigan bo'lsa, muallifning huquqlari ko'plab holatlarda ish beruvchiga o'tib ketilmagan. Amerikada, ingliz huquqi o'z o'rnini topganidan keyin, "**work for hire**" tushunchasi bu tizimning asosiy elementlaridan biri sifatida o'ziga yo'l topgan.

ASOSIY QISM

AQShda **work for hire** doktrinasining shakllanishi XIX asrning o'rtalarida boshlangan. 1830-yillarda, Amerika hukumati mualliflik huquqi bilan bog'liq bir nechta qonunlarni qabul qilgan bo'lib, ulardan birinchisi 1909-yilgi **Mualliflik Huquqi To'g'risidagi Qonuni bo'lib**, ushbu qonun asar muallifiga o'z asari ustidan mualliflik huquqlarini taqdim etgan, ammo bu qonunning qoidalari faqat muallifga

tegishli bo'lgan asarlarga e'tibor qaratgan va ishni bajaruvchi shaxsning huquqlarini cheklagan yoki ularning huquqlari haqida hech bir qoida mavjud bo'lmagan. AQShda *work for hire* doktrinasining muhim bosqichini tashkil etgan, ushbu qonun, ishni bajaruvchi shaxs va ish beruvchi o'rtasidagi shartnoma asosida amalga oshirilgan ishlar bo'yicha mualliflik huquqlarining egasi ish beruvchi hisoblanishini aniq belgilab bergan. Shuningdek, bu qonun, ishni tashkil etish, uning haqiqiy muallifi va mualliflik huquqlari bilan bog'liq murakkab holatlarni yengillashtirishga imkon bergan. 1909-yilgi qonun bo'yicha "work for hire" doktrinasini o'zi bilan mualliflik huquqini ish beruvchiga, ishni amalga oshirgan shaxsga berishni nazarda tutgan. Agar ish biror shaxs tomonidan o'z shartnomasiga asoslanib bajarilsa, huquqlar to'g'ridan-to'g'ri ish beruvchiga o'tgan. Ushbu qonun, ish beruvchi va xizmatchi o'rtasida bajarilgan ishlar bo'yicha mualliflik huquqlarini aniq belgilagan. Agar ish o'ziga xos shartnomaga asoslanib bajarilgan bo'lsa, ishni bajaruvchi shaxsning mualliflik huquqi to'g'ridan-to'g'ri ish beruvchiga o'tishini anglatgan. Bu "work for hire" doktrinasining ajralmas qismiga aylangan va keying qonunlarda ham o'z aksini topgan⁹¹.

1976-yilgi Mualliflik Huquqi To'g'risidagi Qonun AQShda "*work for hire*" doktrinasining eng muhim yangilanishi bo'lgan, chunki ushbu qonun nafaqat ishlashning yangi shartlarini belgilagan, balki, mualliflik huquqlari doirasini kengaytirgan, yangi asarlar va ishlab chiqarilgan ishlarni qamrab olgan. 1976-yilda qabul qilingan qonun, ilgari ishlash shartlarida mavjud bo'lgan ko'plab murakkabliklarni olib tashlagan. **Work for hire** tushunchasi yanada kengaytirilgan va unga quyidagi ikki asosiy kategoriya qo'shilgan:

1. Ishni mualliflik huquqi shartnomasi bo'yicha yaratgan shaxs (ko'plab misollarda, xodim yoki ijrochi).

2. Maxsus shartnoma asosida ishni yaratgan shaxs (masalan, film yoki televidion dasturda ish bajarganlar).

Ushbu holatda yuqoridagi qonunda muallifning huquqlari quyidagicha bo'lgan, agar ish beruvchi va ijrochi o'rtasida yozma shartnoma mavjud bo'lsa, ishning mualliflik huquqi to'g'ridan-to'g'ri ish beruvchiga o'tgan. Shuningdek, ba'zi hollarda, mualliflik huquqi faqat ishni yaratgan shaxsga tegishli bo'lishi ham mumkinligi belgilangan⁹².

Quyidagi ikki kategoriyadan ko'rishimiz mumkinki, 1976-yildagi qonunga ko'ra yuqorida keltirilgan: xodim va ish beruvchi o'rtasida, ya'ni bir-biriga mehnat shartnomasi asosida bog'langan shaxslar o'rtasida hamda ish beruvchi bilan ijrochi,

⁹¹ Copyright Act of 1909 (United States Copyright Law). <https://www.copyright.gov/history/>

⁹² Copyright Act of 1976 (United States Copyright Law). <https://www.copyright.gov/title17/>

ya'ni xizmat shartnomasi asosida bog'langan shaxslar o'rtasida tuzilgan shartnomaga asosan yaratilgan mualliflik huquqi asarlari nazarda tutilgan. Bu ikki kategoriyaning bir-biridan farqi biri xodim tomonidan ish beruvchining buyrug'I asosida yaratilganligi hisoblansa, ikkinchisi ish beruvchining buyurtmasi asosida ijrochi tomonidan yaratilganligi hisoblanar ekan. Quyida biz ushbu ikki tushunchasga atroflicha to'xtalib o'tamiz.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, **"Work for hire"** doktrinasining tarixi AQShda mualliflik huquqi sohasidagi rivojlanishning ajralmas qismiga aylandi. U ingliz huquqidan kelib chiqqan holda, AQShda 1909-yil va 1976-yilda qabul qilingan qonunlarda muayyan o'zgarishlarga uchragan. Bugungi kunda, ayniqsa, ijodiy va korporativ sohalarda, bu doktrina intellektual mulk huquqlari bilan bog'liq murakkab holatlarni tartibga solish uchun qo'llaniladi. Shuningdek, Bern Konvensiyasi kabi xalqaro huquqiy normativlar, work for hire doktrinasining global miqyosda ishlashini ta'minlaydi. Bu doktrina, ko'plab ijodiy ishlar va ishlab chiqarish jarayonlarini aniq belgilab, mualliflik huquqlarini boshqarishda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston qonunchiligida **"work for hire"** doktrinasini mualliflik huquqi va intellektual mulk huquqlarini tartibga solish bilan bog'liq bo'lib, AQSh qonunchiligidan farq qiladi. O'zbekistonda mualliflik huquqlari va ish beruvchi xodimlar o'rtasidagi munosabatlar ayrim o'ziga xosliklarga ega. Quyida O'zbekiston va AQSh qonunchiligini qiyoslaymiz.

AQShda **"work for hire"** doktrinasini mualliflik huquqi doirasida asosiy tushuncha hisoblanadi. **1976-yilgi Mualliflik Huquqi To'g'risidagi Qonunda** shartnoma asosida yaratilgan ishlar bo'yicha mualliflik huquqlari ish beruvchiga o'tishini belgilangan. Bu shartnoma bo'yicha yaratilgan ishlar, agar ular maxsus ravishda ishlab chiqilgan bo'lsa (masalan, kompaniya uchun yozilgan kitob, kino, dastur va boshqalar), ishni bajaruvchi xodimning mualliflik huquqi emas, balki ish beruvchiga tegishli bo'ladi⁹³.

O'zbekistonda mualliflik huquqi O'zbekiston Respublikasining **"Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risidagi"** Qonuni va boshqa tegishli qonunlar bilan tartibga solinadi. Ushbu qonun muallifning shaxsiy huquqlari va mulkiy huquqlarini himoya qiladi, ammo, O'zbekistonda **"work for hire"** doktrinasini haqida maxsus aniq tushuncha yo'q. O'zbekistonda mualliflik huquqi ko'pincha asarni yaratgan shaxsga tegishli bo'ladi, biroq, agar ish xodim tomonidan ishlab chiqilgan bo'lsa, uning huquqlari ko'pincha ish beruvchiga o'tsada, bu masala aniq shartnomalar va ish beruvchining huquqiy holati orqali tartibga solinadi. Yuqorida keltirilgan qonun hujjatiga ko'ra mamlakatimizda **"work for hire"** doktrinasini o'rnida bizda, xizmat

⁹³ Copyright Act of 1976, United States Copyright Law, <https://www.copyright.gov/title17/>

tartibida yaratilgan asar⁹⁴ tushunchasi mavjud, ushbu tushunchasi “work for hire”ga o‘xshasada ular bir-biridan farq qiluvchi tomonlari ham mavjud, ya’ni O‘zbekiston qonunchiligida faqat xodim va ish beruvchi o‘rtasida mehnat munosabatlari natijasida yaratilgan mualliflik huquqi asarlari nazarda tutilgan.

Misol uchun, ko‘pgina asarlar mualliflar tomonidan ularning xizmat (mehnat) vazifalarini bajarishlari davomida yaratiladi. Bunday asarlar «xizmat» asarlari deb yuritiladi va ular alohida huquqiy maqomga ega. Bunday huquqiy maqom to‘g‘risida gapirishdan oldin shuni ta’kidlash lozimki, muallif muayyan tashkilot bilan mehnat munosabatlarida bo‘lmasa, ushbu tashkilot uchun uning yaratgan asarini o‘z-o‘zidan xizmat asari deyishga haqli emasmiz. Demak, mehnat munosabatlariga aniqlik kiritishimiz kerak. Mehnat munosabatlarida birinchidan xodim (muallif) ichki mehnat intizomiga rioya qiladi, ikkinchidan, mehnat jamoasi bilan qo‘shilib ishlaydi, uchinchidan, ish jarayonida «jonli» mehnati, yaratgan ijodiy mehnat samarasi uchun mualliflik haqi emas, balki maosh tariqasida ish haqi oladi. Agar korxona (tashkilot) shaxsga mehnat daftarchasi yuritisa, ta’til uchun haq to‘lasa, shubhasiz bular mehnat shart nomasining mazmunidan kelib chiqadi. Shu bilan birga mehnat daftarchasi yuritmasdan o‘rindoshlikda ham ishlash mumkin, lekin yuqorida keltirilgan mehnat shart nomasining belgilaridan uni mualliflik shart nomasidan ajratish qiyin emas. Shuni ta’kidlash kerakki, xizmat asari faqatgina mehnat shartnomasi doirasida bunyodga keladi. Albatta, mehnat shartnomasi asosida xizmat qiladigan muallif yaratgan barcha asarlarni ham xizmat asari deb hisoblay olmaymiz. **Xizmat asari bu** — mehnat shartnomasi bo‘yicha muallifga muayyan yoxud umumiy topshiriq sifatida yuklatilgan vazifani bajarish tufayli yuzaga keladi. Shu bilan bir qatorda mehnat shartnomasi orqali muallifga yuklatilmagan, qolaversa «ishdan bo‘sh vaqtda», ish kuni davomida xizmat hujjatlaridan foydalanib yaratilgan asarni ham xizmat asari jumlasiga kiritib bo‘lmaydi. Shuningdek, xizmat asaridan foydalanishga bo‘lgan mutlaq huquq «ish beruvchi bilan muallif o‘rtasidagi shartnomada alohida belgilanmagan bo‘lsa» asar yaratish haqida topshiriq bergan va mehnat munosabatlari o‘rnatgan shaxsga (ish beruvchiga) tegishli hisoblanadi, demak, bu haqda maxsus shartnomada belgilanmagan bo‘lsa, asardan foydalanishga bo‘lgan alohida huquq to‘la hajmda va uni amal qilish muddati davomida, qonun bo‘yicha ish beruvchiga tegishli sanaladi.

Endi ularning huquqlariga to‘xtaladigan bo‘lsak, muallifning xizmat asaridan topshiriq maqsadi taqozo etmaydigan tarzda foydalanish huquqi deyilganda, muallif boshqa mustaqil asar yozishda, topshiriq maqsadi taqozo etgan usulda ushbu xizmat

⁹⁴ O‘zbekiston Respublikasining “Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to‘g‘risida”gi Qonuni. <https://lex.uz/ru/docs/-1022944>

asaridan foydalanish (ko'chirmalar olishi, mazkur asardagi hujjatlardan foydalanishi va boshqalar) nazarda tutiladi. Shuningdek, ish beruvchi xizmat asaridan har qanday tarzda foydalanganda yaratilgan xizmat asarida o'z nomini ko'rsatishga yoki asar muallifidan uni ko'rsatishni talab qilishga haqli, chunki, bu asar ish beruvchining xizmat topshirig'i yoki buyrug'i asosida vujudga kelgan bo'ladi. Shu sababli topshiriq (buyruq)ni bajaruvchi ishchi asar muallifi bo'lsa ham o'zi yaratgan xizmat asariga ish beruvchining talabi bilan uning nomini ko'rsatishga majbur bo'ladi⁹⁵.

AQShda *"work for hire"* doktrinasiga binoan, agar ish shartnoma asosida amalga oshirilgan bo'lsa, asar ustidan mualliflik huquqi ish beruvchiga o'tadi. Bu holat ko'plab ijodiy sohalarda (masalan, kino, musiqa, dasturiy ta'minot va boshqalar) keng qo'llaniladi. Shartnoma tuzish - mualliflik huquqlarini o'zgartirishda muhim rol o'ynaydi. Agar asar ish beruvchining so'roviga ko'ra yaratilgan bo'lsa va maxsus shartnoma tuzilgan bo'lsa, mualliflik huquqi ish beruvchiga o'tadi.

O'zbekistonda mualliflik huquqi asar yaratuvchisi (muallif)ga tegishli bo'ladi. Biroq, agar xodim ish beruvchi tashkilotda ishlayotgan bo'lsa va asar ish joyida yaratilgan bo'lsa, mualliflik huquqi ish beruvchiga o'tkazilishi mumkin. Biroq, bu holatda ham, shartnoma asosida muallifning huquqlari aniq belgilanadi. Yaxshi huquqiy asosga ega shartnoma bo'lmasa, huquqlar muallifda qoladi.

Ish beruvchi va xodim o'rtasidagi munosabatlar

AQShda ish beruvchi va xodim o'rtasidagi munosabatlar aniq tartibga solingan. Ish beruvchi xodimning yaratilgan ishlaridan foydalanishga to'liq huquqqa ega bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, *"work for hire"* doktrinasi bu shartnomalar asosida yaratilgan ishlarining huquqlarini ish beruvchiga o'tkazadi. O'zbekistonda xodim tomonidan yaratilgan ishlarining huquqlari asosan xodimga tegishli bo'ladi, lekin ish beruvchi bilan tuzilgan shartnoma asosida bu huquqlar ish beruvchiga o'tishi mumkin. Bu holatda, xodimning asar ustidan to'liq huquqni saqlashi yoki ish beruvchiga o'tkazishi ko'pincha aniq shartnomalarga bog'liq bo'ladi.

1980-yildagi Bern Konvensiyasi va Work for Hire Doktrinasi

Amerika **Bern Konvensiyasiga** 1989-yilda qo'shilgandan so'ng, work for hire doktrinasi xalqaro miqyosda ham yangilandi. Konvensiya doirasida, davlatlar mualliflik huquqlarini xalqaro tizimda birlashtirishga harakat qilishdi, shu bilan birga *"work for hire"* doktrinasi bilan bog'liq qonunlar ham asosiy tamoyillarga moslashtirildi. Bu konvensiya intellektual mulk huquqlari bo'yicha xalqaro huquqni birlashtiradi. Bern Konvensiyasining talablari mualliflik huquqlarining xalqaro tan olinishi va muhofazasini ta'minlashga qaratilgan. Shu bilan birga, *"work for hire"*

⁹⁵ Ўзбекистон Респуб ликасининг фуқаролик кодексига шарҳ: Илмий шарҳлар. Т 3./Ўзбекистон Респуб ликаси Адлия вазирлиги. — Тошкент: Baktia press, 2013. 448-449 б.

doktrinasi ham global miqyosda hurmatga sazovor bo'ldi. Biroq, AQShning o'ziga xos qonunlari, ayniqsa, ish beruvchi va xizmatchi o'rtasidagi shartnomalar va mualliflik huquqlarining kimga tegishli ekanligini belgilashda, jahon miqyosida o'ziga xos xususiyatlarga ega hisoblanadi⁹⁶, chunki AQSH huquq tizimida ijara asosida yaratilgan mualliflik huquqi obyektlari boshqa huquq tizimlaridan anchagina farq qiladi.

Bugungi kunda **“work for hire”** doktrinasining qoidalari, AQShda va boshqa mamlakatlarda mualliflik huquqi bo'yicha qonunchilikda asosiy prinsip bo'lib qolmoqda. Xususan, ko'plab kompaniyalar va tashkilotlar o'zlarining ishchilarini va ijrochilarini bu doktrinaga asoslangan holda shartnomalar tuzib, ularning yaratgan asarlari ustidan mualliflik huquqlarini o'zlariga olib qo'yishadi. Bu doktrina mualliflik huquqi sohasida, xususan, ijodiy ishlar va korporativ mualliflik huquqlarini tartibga solishda muhim ahamiyatga ega. U, ayniqsa, ish beruvchi va ishchi o'rtasidagi huquqlarni aniqlashda va mualliflik huquqlarining kimga tegishliligini belgilashda aniq va tushunarli yondashuvni ta'minlaydi⁹⁷. O'zbekiston ham Bern Konvensiyasiga a'zo bo'lib, xalqaro huquqiy normativlarga rioya qiladi. O'zbekistonda mualliflik huquqi ko'p jihatdan Bern Konvensiyasiga mos keladi, ammo **“work for hire”** doktrinasiga xos noaniqliklar mavjud.

XULOSA

O'zbekiston va AQSh qonunchiligidagi **“work for hire”** doktrinasida mualliflik huquqlari va ish beruvchi o'rtasidagi munosabatlar bo'yicha ba'zi farqlar mavjud. AQShda bu doktrina aniq qonunchilik orqali belgilanadi va ish beruvchiga mualliflik huquqlarini o'tkazish imkoniyatini yaratadi, xususan, shartnoma asosida. O'zbekistonda esa, mualliflik huquqi asosan asar yaratuvchisiga tegishli bo'lib, ish beruvchi bilan tuzilgan shartnomalarga asoslangan holda huquqlarni o'tkazish mumkin. Biroq, O'zbekistonda **“work for hire”** doktrinasida aniq qonunchilikda o'z ifodasini topmagan va bu masala ko'proq shartnoma asosida hal qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Copyright Act of 1909, United States Copyright Law, <https://www.copyright.gov/history/>
2. Copyright Act of 1976, United States Copyright Law, <https://www.copyright.gov/title17/>

⁹⁶ Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works (Berne Convention). https://www.wipo.int/treaties/en/text.jsp?file_id=283698

⁹⁷ "Work for Hire" and Copyright Law (Copyright Alliance). <https://copyrightalliance.org/>

3. Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works, https://www.wipo.int/treaties/en/text.jsp?file_id=283698
4. "Work for Hire" and Copyright Law, Copyright Alliance, <https://copyrightalliance.org/>
5. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi. <https://lex.uz/docs/-180552>
6. O'zbekiston Respublikasining "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi Qonuni. <https://lex.uz/ru/docs/-1022944>
7. Work for Hire Agreements- I: Understanding the Doctrine Across Jurisdictions
8. <https://www.linkedin.com/pulse/work-hire-agreements-i-understanding-doctrine-across-sreya-bhar-qixdc/>
9. Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик кодексига шарҳ: Илмий шарҳлар. Т 3./Ўзбекистон Респуб ликаси Адлия вазирлиги. — Тошкент: Baktoria press, 2013. 448-449 б.

THE IMPORTANCE OF SIMULTANEOUS TRANSLATION IN LINGUISTICS

SALIMOVA Nozima Mirsobitovna

Senior teacher, UZSWLU

ABSTRACT

This article describes the relevance of teaching a foreign language (using the simultaneous translation as an example). It covers various methods that contribute to better language acquisition. In teaching languages, the main role is played by the psychological climate, which affects the development of communicative skills and abilities. Important aspects in teaching languages, where it is necessary to take these factors into account, are considered. Optimized mood in the group is one of the main components in teaching a foreign language. Productive methods of teaching foreign languages are indicated.

Key words: methods; simultaneous translation; titles of positions and ranks; psychological mood; practical classes; cognition; lesson process; survey.

АННОТАЦИЯ

В данной статье описывается актуальность обучения иностранному языку (на примере синхронного перевода). Рассматриваются различные методы, способствующие лучшему усвоению языка. В обучении языкам главную роль играет психологический климат, который влияет на развитие коммуникативных навыков и умений. Рассматриваются важные аспекты обучения языкам, где необходимо учитывать эти факторы. Оптимизированный настрой в группе является одним из основных компонентов обучения иностранному языку. Указываются продуктивные методы обучения иностранным языкам.

Ключевые слова: методы; синхронный перевод; наименования должностей и званий; психологический настрой; практические занятия; познание; процесс урока; опрос.

INTRODUCTION

With increasing globalization, communication across language and cultural boundaries is becoming an essential requirement of doing business, delivering education, and providing public services. Due to the considerable cost of human translation services, only a small fraction of text documents and an even smaller percentage of spoken encounters, such as international meetings and conferences, are translated, with most resorting to the use of a common language (e.g. English) or not taking place at all. Technology may provide a potentially revolutionary way out if

real-time, domain-independent, simultaneous speech translation can be realized. In this paper, we present a simultaneous speech translation system based on statistical recognition and translation technology. We discuss the technology, various system improvements and propose mechanisms for user-friendly delivery of the result. Over extensive component and end-to-end system evaluations and comparisons with human translation performance, we conclude that machines can already deliver comprehensible simultaneous translation output. Moreover, while machine performance is affected by recognition errors (and thus can be improved), human performance is limited by the cognitive challenge of performing the task in real time.

In the process of language teaching, practical translation lessons play a significant role in the formation of translation skills. As is known, practical translation lessons are reflected in processes such as literary translation and film translation. Along with these, it is no exaggeration to say that the translation of newspaper texts is also one of the main factors that form translation skills in students.

In the translation process, it is of great importance to select certain language units that are appropriate for it, taking into account the functional style to which the text belongs. Within each functional style, it is possible to distinguish specific language features that affect the translation process and its result.

The importance of language as a diplomatic and cultural bridge, especially in the modern globalized world, is extremely great. It is through studying a foreign language that one can get acquainted with the history, culture, literature and current situation of this people.

Although the Uzbek language and literature have a long history and rich heritage, their promotion abroad is lagging behind, and there are a number of primary problems related to teaching our language that are waiting for their solution.

If the low interest in learning the Uzbek language abroad is a complex aspect of the issue, then the lack of modern textbooks and excellent dictionaries for those who want to learn it, the lack of local teachers who can freely explain the Uzbek language in foreign countries, and the lack of a mechanism for their material and moral support are aspects that can be solved by the government.

DISCUSSION AND RESULTS

In recent years, the growing prestige of our country on the world stage and its strategic importance in the region, especially its political and diplomatic activation in the international arena, have increased interest in our country. Taking advantage of this situation, it is possible to spread the Uzbek language and culture abroad more widely, using it as a “soft power” of diplomacy. Based on a long-term strategy,

teaching the Uzbek language abroad and promoting Uzbek literature serves as a relatively effective tool for strengthening cultural and political ties and promoting the national interests of Uzbekistan.

This article and recommendations are written not from a linguist and philologist, but from the perspective of an economist-diplomat who considers himself primarily a mathematician, based on his personal experience and the views he has gained.

As is known, simultaneous translation of a text is the transmission of the meaning of the text simultaneously with the speaker, which is a labor-intensive job, due to the contact of two different structures, where the features of each have to be taken into account.

The question of why simultaneous interpreting merits our interest needs to be asked a priori because after sixty years of providing a vital daily service to the international community, the activity remains an arcane field of study. This status of the discipline is probably due in equal parts to the occult, not-quite-respectable odour of translation generally, and to the extreme difficulty of capturing SI for research.

The analyses and conclusions of authors like Quine and Keenan are valid, but the mistaken inference that translations are therefore products of linguistic communication which are less pure than spontaneous production, or epistemologically inferior to it, reflects an obsolete logical-semantics paradigm which sees language as a code capable of perfectly expressing thought if only it is perfectly used. In a modern, code-plus-inference model of linguistic communication, in contrast, ordinary spontaneous (or even carefully composed) linguistic productions do not perfectly express thoughts and communicative intentions, but merely offer sophisticated evidence for inferring them. In this paradigm, sovereign utterances, as best attempts to represent and communicate 'original' thoughts, enjoy no special status over 'translations', which are best attempts to communicate a thought originating in the act of understanding someone else's utterance; the resulting text or discourse is no less capable of enriching and fertilising a target culture, or stimulating associations in an audience, as the 'original' in its own domain.

It is important to note that working with text in the formation of intercultural competence is primarily based on understanding lexical, stylistic and grammatical forms, as well as on the ability to analyze and understand what has been read in the context of the national characteristics of the author.

Therefore, the texts offered for reading should have intercultural potential. It is legitimate to put forward the principle of the intercultural value of the text - the presence in the text of information about one culture, which makes it possible to

compare it with similar information about a foreign culture, and the presence in the text of an explicit comparison of two or more cultures.

The teacher plays a large role in selecting texts for reading, since it is he who selects the text, determines its compliance with the level of training and professional requirements. It is important, firstly, to pay attention to its thematic and linguistic and cultural significance, and secondly, to grammar and stylistics. Therefore, the substantive content of the text and the information content are of particular importance. In order to select educational texts on the basis of which intercultural competence can be formed, it is also important to take into account the national composition of the study group; the level of students' language proficiency is also related to the volume and compositional complexity of the text.

The described mechanisms allow simultaneous translation to exist as a separate type of human communicative activity, the most characteristic feature of which is the special role of the translator in the speech act, which, when considering the communicative model of translation, is completely unrelated to the role of the speaker or listener in the literal sense of the concepts of information. Despite the fact that the translator repeats speech and actively perceives information, he participates in the speech act as an intermediary. He is an intermediary, providing an established information channel between the speaker and the listener. It follows from this that the translator must choose such strategies and tactics in the course of his work that do not change the flow of information, but rather accelerate it. In this case, it is important to take into account the ergonomic features inherent in the joint venture.

The ergonomic features of SP, which are determined by the conditions of use of this type of translation and affect the choice of certain strategies and tactics in solving the task assigned to the simultaneous interpreter, include:

- the need to use special equipment (headphones and microphone);
- extreme working conditions that can provoke a stressful state of the interpreter

At the end of each lesson, short exercises and texts are given. In order not to burden the learner, the number of exercises has not been increased. After all, nowadays, each person can find any amount of information in any language on the Internet and translate it using various programs.

Additional sections are also included at the end of the book to facilitate language learning. It is known that when a person who has learned a foreign language goes to a country, he or she encounters difficulties in understanding this language due to the difference between the official language and the colloquial speech used by the people. Taking this into account, the dialects of the Uzbek language and their differences are explained, and some widely used words borrowed from Russian that

are used among the people but not included in the literary language are also included in this book.

It is very convenient to learn a foreign language using poems and songs. Taking this into account, the book contains poems and songs that are popular among Uzbeks, and the translation of complex words in them is also given directly. The learner can independently find these songs directly on the Internet and study them with the lyrics.

The book also contains interesting information about Uzbekistan and its ancient cities and great historical figures for independent translation.

At the end of the textbook, a mini-dictionary of about 2,400 of the most actively used Uzbek-English words was prepared for the first time, and they were sorted based on checking the level of activity using various programs.

Today, the strengthening of relations between countries in economic, political, cultural, scientific, medical and other areas is causing an increase in the demand for simultaneous translation. Of course, the increasing demand for simultaneous translation leads to finding answers to a number of its problems. There are specific difficulties in synchronously translating the language of conferences on various topics. Because in such simultaneous translation processes, only terms related to this field are used. One of the most common simultaneous translation processes is the process of simultaneous translation on political topics. Translating speeches at political conferences between heads of state, heads of government and various officials of state power requires great skill from a simultaneous translator. Because simultaneous translation is fundamentally different from literary translation and imposes many tasks on the simultaneous translator. In addition, three stages can be distinguished in the application of translation strategies and tactics:

- 1) preliminary translation (prospective);
- 2) real (synchronous);
- 3) subsequent translation (retrospective).

The main strategy and tactics at the pre-translation stage are the same for all types of translation. The main strategy is the strategy of preparation for the ST process, which includes a number of tactics aimed at optimizing the functioning of the main mechanisms of ST. These tactics include taking into account the communicative situation of ST, simultaneous translation, the semantic-stylistic structure of communication, which is achieved by identifying and linking all the factors of the STKH and ASS components. This is necessary for the emergence of a relatively accurate picture of the translation situation in the translator's mind, which is a prerequisite for the mechanism of probabilistic forecasting. In the publication of T. I. Golikova and A. A. Elistratova "Prospective and Actual Tactics in the Translation

Process", the tactics used at the pre-translation stage include psychological preparation, which includes a number of methods of stress relief, for example: "anchor". (fixing the mind in a certain state), positive imagery and attachment to the future.

The strategy of sign-to-sign translation is associated with the need, in some cases, for a number of reasons, to resort to a literal, word-for-word translation of one or another component of the text at the same time. not understanding a certain part of the speech text well enough, while it needs to be translated. The described strategy should be used only as a last resort, since its excessive use can lead to literalism .

The strategy of linear text transformation is aimed at converting the text into a more compact (compression tactic) or expanded form (decompression tactic). This strategy is ensured by the operation of a compression mechanism operating at different levels of the text .

The post-translation stage of ST is characterized by the use of a post-translation analysis strategy, which includes working on errors, collecting additional information and systematizing the information obtained, as well as assessing the psychological state during ST .

Simultaneous translation Another complex aspect of translation is associated with the psycholinguistic features of speech activity, including the features of perception of the incoming signal, the functioning of memory at different stages of processing linguistic information, the features of the speaker's creation in the target language, as well as the features of controlling the translation solution. Translation is usually studied in the areas of historical and cultural studies, literary studies, linguistic and methodological studies, and psychology. However, all of these areas are either directly or indirectly reflected in one of these areas - linguistic and methodological studies, since translation is a process that always requires working with language materials. Consequently, in translation theory, the direction of linguistic research related to the linguistic and stylistic means of two languages takes a special place. Therefore, translation practice, even in the field of literary studies, is often carried out through the analysis of language phenomena.

CONCLUSION

Working with such texts develops the skills and abilities of using not only linguistic material in communication. The content of the text gives students knowledge of the realities of a foreign-language culture, which will help them overcome barriers to intercultural communication in the future. Forming a special

attitude to the text as information content contributes to the formation of intercultural competence based on a deep understanding of the material being studied.

Using a foreign language, it is necessary to form not only a specialist, but also a comprehensively developed personality, a person who will interact with other people in society, including people of another culture.

REFERENCES

1. Christoffels, I. K., & De Groot, A. M. (2005). Simultaneous interpreting: A cognitive perspective. *Handbook of bilingualism: Psycholinguistic approaches*, 454-479.
2. Kudratovich, D. N. (2021). Psycho linguistic features of simultaneous interpretation. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(3), 360-365.
3. Salimova, N. M. (2024). FORMATION OF CREATIVE ABILITIES IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(11), 289-293.
4. Fügen, C., Waibel, A., & Kolss, M. (2007). Simultaneous translation of lectures and speeches. *Machine translation*, 21, 209-252.
5. Umarova, M. B. (2024). EXPANDING LANGUAGE TEACHING OPPORTUNITIES THROUGH DIGITAL TOOLS IN EDUCATION. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(11), 324-329.
6. Russell, D. (2008). Consecutive and simultaneous interpreting. In *Topics in signed language interpreting: Theory and practice* (pp. 135-164). John Benjamins Publishing Company.

СЕРГЕЙ ЕСЕНИН: ГОЛОС ПРИРОДЫ В ПОЭЗИИ**РУСТАМОВА Дилдора Зафар кизы**

*Студентка магистратуры
направления русский язык как иностранный
dildora05057@gmail.com*

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается образ природы в поэзии Сергея Есенина. Анализируется, как природа становится живым существом в его стихах, отражая внутренний мир поэта. Особое внимание уделяется символизму природных образов, которые передают философские размышления о жизни, времени и вечности. Также исследуются стилистические особенности поэта, благодаря которым его стихи остаются близкими и понятными читателю.

Ключевые слова: *природа, Сергей Есенин, символизм, философия, поэтический стиль, пейзаж, вечность.*

ABSTRACT

The article explores the image of nature in Sergei Yesenin's poetry. It examines how nature becomes a living being in his verses, reflecting the poet's inner world. Special attention is given to the symbolism of natural imagery, conveying philosophical reflections on life, time, and eternity. The article also analyzes the stylistic features that make his poems relatable and understandable to readers.

Keywords: *nature, Sergei Yesenin, symbolism, philosophy, poetic style, landscape, eternity.*

ANNOTATSIYA

Maqolada Sergey Yeseninining she'riyatidagi tabiat obrazi tahlil qilinadi. Unda tabiat uning she'rlarida qanday qilib tirik mavjudotga aylanib, shoirning ichki dunyosini aks ettirishi ko'rsatiladi. Tabiat obrazlarining ramziy ma'nolari orqali hayot, vaqt va abadiylik haqidagi falsafiy mulohazalar yoritiladi. Shuningdek, uning she'rlarini o'quvchiga yaqin va tushunarli qiluvchi uslubiy xususiyatlari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: *tabiat, Sergey Yesenin, ramziylik, falsafa, she'riy uslub, manzara, abadiylik.*

ВВЕДЕНИЕ

Сергей Есенин – один из самых проникновенных и лиричных поэтов русской литературы. Его стихи наполнены любовью к родной природе, тоской по уходящему миру и внутренними противоречиями человека, который не нашел себя в эпоху перемен.

Природа в поэзии Есенина – это не просто фон или украшение. Она становится живым существом, отражающим мысли и чувства поэта. В его строках оживают русские поля, леса, реки и деревья. Например, в стихотворении «Береза» белоствольное дерево предстает в образе юной девушки в нарядном подвенечном платье, а снег – это легкое кружево на её ветвях:

«Белая береза
Под моим окном
Принакрылась снегом,
Точно серебром.»

Эти строки передают хрупкость и нежность зимнего пейзажа. Поэт словно оживляет березу, наделяя её чертами человеческой души.

Есенин не просто описывал пейзажи – он чувствовал боль и радость природы, словно они были его собственными. Поэт признавался, что в мире людей он часто ощущал себя чужим, и только в объятиях природы находил покой и вдохновение. В стихотворении «Отговорила роща золотая» он прощается с осенью и юностью, выражая грусть по уходящему времени:

«Отговорила роща золотая
Березовым, веселым языком,
И журавли, печально пролетая,
Уж не жалеют больше ни о ком.»

Эти строки пронизаны глубокой тоской, где опадающие листья и улетающие журавли становятся символами неизбежности утрат и прощаний.

Символизм природы в поэзии Есенина

Природа в стихах Есенина – это не просто живописные пейзажи. Она становится символом человеческой души, временем, вечностью, памятью. Осень в его стихах – это не просто сезон, а символ прощания, угасания молодости, размышлений о смысле жизни. В «Не жалею, не зову, не плачу» осенние клены становятся образом тленности всего сущего:

«Все мы, все мы в этом мире тленны,
Тихо льется с кленов листьев медь...»

Символизм природы помогает Есенину передавать философские идеи о жизни и смерти. Образ березы часто связывается у него с Россией, с родным домом, а снег – с чистотой и хрупкостью бытия. Таким образом, через природные образы поэт раскрывает глубину своих переживаний и размышлений о мире.

Особенности стиля Есенина

Поэтический стиль Сергея Есенина уникален своей музыкальностью и образностью. Он использовал разговорные интонации, что делало его стихи близкими и понятными каждому читателю. Легкость слога сочетается с глубиной мысли, а мелодичность достигается благодаря использованию аллитераций и ассонансов.

Например, в «Пороше» он создает ощущение тишины зимнего пейзажа, используя мягкие звуки:

«Еду. Тихо. Слышны звоны
Под копытом на снегу.
Только серые вороны
Расшумелись на лугу.»

Есенин умело использовал метафоры и олицетворения, что придавало его стихам яркость и живость. Обычные природные явления в его поэзии обретают душу и характер. Береза у него «плачет», осенний ветер «стонет», а весна «улыбается». Это придает его стихам эмоциональную насыщенность и делает образы незабываемыми.

Философия и вечность в пейзажах Есенина

Прошло много лет с тех пор, как не стало поэта, но его строки по-прежнему находят отклик в сердцах читателей. Стихи Есенина о природе – это не просто красивые описания, а глубокое философское размышление о месте человека в мире, о жизни и смерти, о времени и вечности.

В «Не жалею, не зову, не плачу» поэт размышляет о быстротечности жизни, соединяя свои чувства с осенним пейзажем:

«Будь же ты вовек благословенно,
Что пришло процветать и умереть.»

Здесь Есенин показывает не только красоту осени, но и её философский смысл: как листья опадают с деревьев, так и человек уходит из жизни.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Творчество Сергея Есенина продолжает жить, вдохновляя новые поколения на размышления о красоте природы и о смысле жизни. Его стихи – это голос души, слышащей музыку земли, время которой течет вечно. Есенин умел видеть прекрасное в простом, вечное – в быстротечном, а в звуках природы слышал мелодию жизни.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Локшина Б.С. Поэзия Блока и Есенина в школьном изучении. — Ленинград: Просвещение, 1978.

2. Прокушев Ю.Л. Колыбель поэзии. — Москва: Детская литература, 1982.
3. Эвентов И.С. Сергей Есенин. — Ленинград: Просвещение, 1978.
4. Кременцов Л.П. Русская литература XX века. — Москва: Академия, 2002.
5. Смирнова Л.А. Русская литература XX века. — Москва: Просвещение, 1999.
6. Красухин Г. Легенда и реальность // Литература. — 1998. — №3.
7. Прокушев Ю.Л. Вечный образ. — Москва: Знание, 1977.
8. Проект «Родная природа в творчестве С. А. Есенина» // nsportal.ru.
Доступно по ссылке:
9. Стихи С. А. Есенина о природе // literaguru.ru. Доступно по ссылке:

THE IMPORTANCE OF INTERACTIVE METHODS IN TEACHING THE UZBEKISTAN LANGUAGE

RASULOVA Marifat Madazimovna

Teacher of the department "Language and social-humanities"

Institute of technology, management and communication

ABSTRACT

This article analyzes interactive methods used in teaching Uzbek grammar, their effectiveness and prospects. The relevance of using interactive methods in teaching the Uzbek language, their role in increasing student activity, forming a culture of communication and strengthening language skills is highlighted. Interactive approaches are becoming the main tool of the teacher in the modern educational process.

Keywords: *interactive methods, language teaching, educational technology, communicative approach, student activity, teaching methodology, Uzbek language.*

O'ZBEK TILINI O'QITISHDA INTERFAOL METODLARNING AHAMIYATI

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'zbek tili grammatikasini o'rgatishda qo'llaniladigan interfaol metodlar, ularning samaradorligi va istiqbollari tahlil qilinadi. O'zbek tilini o'qitishda interfaol metodlardan foydalanishning dolzarbligi, ularning o'quvchilarning faolligini oshirishdagi, muloqot madaniyatini shakllantirishdagi hamda til ko'nikmalarini mustahkamlashdagi o'rni yoritilgan. Zamonaviy ta'lim jarayonida interfaol yondashuvlar o'qituvchining asosiy vositasiga aylanmoqda.

Kalit so'zlar: *interfaol metodlar, til o'rgatish, ta'lim texnologiyasi, kommunikativ yondashuv, o'quvchi faolligi, o'qitish metodikasi, o'zbek tili.*

INTRODUCTION

Today, the use of interactive methods in the process of teaching Uzbek grammar is one of the most relevant issues today. Unlike traditional teaching methods, interactive methods turn students into active participants and develop skills in the practical application of grammatical rules. In modern language teaching methodology, the communicative approach is a priority, and this approach requires teaching grammar in context and for practical purposes. Interactive methods serve this purpose, because they bring students closer to real communication situations and allow them to apply grammatical knowledge in practice. Today's hectic era requires

every person to study diligently, learn science and craft from childhood. Based on this requirement, a unique education system was created in our country: the Law "On Education" and the "National Program for Personnel Training" were adopted. Along with other areas of education, a special place is given to the education of the native language. The native language teaches the student to think independently, to fully express his thoughts orally and in writing. The level of literacy of the student, his place in social life is built on the knowledge and skills acquired from the native language. It is known that each national language, in addition to accurately and adequately reflecting the material world, also fully expresses the spiritual world, its sorrows and joys. A person has the opportunity to express his attitude towards everything, and this opportunity is always revealed through certain forms of language. In order to convey the unique elegance of the language to students, to make them feel, perceive and use it rationally, modern information and pedagogical technologies are currently being effectively used in native language education, in addition to traditional methods.

RESEARCH METHODOLOGY

In recent years, various educational methods have emerged, such as brainwriting, brainstorming, brainstorming, boomerang, blitz-survey, cluster, case study, hermeneutic conversation. One of these methods is cacography. The term “cacography” is derived from the Latin words *cacos* - “bad, ugly, unpleasant” and *graphos* - “to write”, and it is a method of teaching students spelling by correcting a text written with errors for a specific purpose. The pedagogical and didactic possibilities of this method have not yet been sufficiently studied. The words “cacophonic”, “cacophony” in the Russian language are explained in dictionaries as “a collection of sounds that are unpleasant to the ear, unharmonious, and noisy”. These terms have a negative semantic load. Accordingly, the cacography method seems to hide the awkwardness and unpleasantness associated with writing, but when viewed from an orthographic point of view, revealing the didactic and pedagogical aspects related to it can shed light on the issue. As one of the interactive methods, cacography helps students to think independently, compare things with each other, research, find solutions to problems, and most importantly, draw the necessary conclusions on specific topics based on the knowledge and skills acquired in native language lessons.

It eliminates apathy and carelessness in students, encourages courage and creativity, and eliminates negative traits such as muteness, subordination, and inactivity. The cacography method is especially effective in practical lessons related to phonetics, graphics, spelling, lexis, and morphology. For example, after students

have been given sufficient information on vowels and consonants, it is appropriate to use various tasks in "Consolidation Lessons" or "Review Lessons." The main focus is on the difference between pronunciation and spelling. Experience shows that most students do not thoroughly master spelling rules in their native language lessons. They get used to writing words the way they are pronounced. Also, dialectal errors in students' speech cast a shadow on their literacy. This gradually leads to a hardening of their literacy level and regular misspelling of words. For example, in the oral speech of students, it is common to pronounce words such as baho, bahar, ilin, yulduz, teatr, savol, orden, obod, marvarid, shanba, mas'ul, daryo as boho, bohor, blan, yuldiz, tiatr, sovol, ordin, obot, marvarid, shamba, ma'sul, dayra and write mistakes on this basis. This shows that they have sufficient knowledge and skills in the spelling of vowels and consonants in their native language lessons. In order to prevent such errors, after the relevant theoretical information on the topic "Spelling of Certain Vowels and Consonants" in the "Spelling Rules of the Uzbek Language" is discussed, the following assignment is given:

Read the words, find the misspelled words, correct them in accordance with the spelling rules of the Uzbek language and copy them into your notebook. Bugalter, hayol, hayo, xolol, momila, khukiq, rektir, kanferensiya, kompyuter, maylis, etc. Correct spelling: accountant, hayol, haya, halol, halal, huuk, rektor, konferensiya, kompyuter, majlis. By completing such tasks in the cacographical direction, the following results can be achieved:

ANALYSIS OF LITERATURE ON THE SUBJECT

The relationship between the student and the teacher is strengthened; □ Students try to remember and recall the knowledge and skills acquired in their native language; □ Compare and contrast materials with each other; □ Draw conclusions, strengthen orthographic knowledge. The cacography method is especially effective in teaching the spelling of consonants that are often used in oral speech, such as h - x, b - p, d - t, z - s. In this case, it is effective to use tools such as showing students misspelled words through slides, deliberately writing mistakes on the blackboard, and using handouts with misspelled words. For example: Identify the misspelled words, correct them according to the spelling rules, and copy them into your notebook. Orombakhsh, zahira, xaxish, khol-ahvol, khyanat, ikhlos, xar hil, hamma, Hindistan, hatti-harakat, hayol Correct spelling: orombakhsh, zahira, khol-ahvol, khyanat, ikhlos, har hil, hamma, Hindistan, khati-harakat, hayol. The cacography method is also useful in covering topics related to lexicology. Writing misspelled words in the text that differ by one sound, such as dars-darz, bob-bop, mart-mard, qasr-kasr, karaam-karam, halok-halak, kaft-kift, asl-asil, asr-asir, okhir-akhir-okhur, chog'-

chog-choh, and asking students to correct them will help strengthen their knowledge. Find misspelled words, correct them according to the spelling rules, and copy them into your notebook. If you dig a hole in someone, you will fall. A March dies once, a namart - a thousand. Debt comes from both hands. If you carry your mother on your shoulder, carry your sister in your palm. Look at the world, who else is as tall as you, Who else is as old as you, Who else is as capable of becoming a nation as you, If you want to forget the myth - become a nation, friend!. The words choh, mard, momard, kars, kaft, kift, yod in the sentences are spelled incorrectly. This can only be found by thinking, reflecting, remembering, and drawing the necessary conclusions from lexicology.

This helps to strengthen the memory of students and develops their independent work skills. Another form of cacography is correcting misspelled words in the text. Read the sentences, copy and write the misspelled words in accordance with the rules of spelling. May your bread be like wheat, May your words be like wheat. The ear never tires of a delicious word. The taste of food is from itself, the taste of a person is from words. A cold word that enters the ear will turn into ice in the heart. Whether you have no money or not, may your words be sweet. A sweet tongue has many friends. A sour word is not liked even by relatives. Correct spelling: May your bread be like wheat, May your words be like wheat. The ear never tires of a delicious word. The taste of food is from itself, the taste of a person is from words. A cold word that enters the ear will turn into ice. Even if you don't have money, let your sweet words be sweet. A sweet tongue has many friends. Harsh words are not liked even by relatives. Such tasks will stimulate the development of intellectual and spiritual qualities in students, such as seeing, remembering, comparing things with each other, and drawing the necessary conclusions. In general, we - the youth - are the wings of our homeland, Uzbekistan. Today, we are faced with the only right path in learning our native language. We are required to perfectly learn the Uzbek language, which is considered the invaluable wealth of our nation, the incomparable jewel of our people's thinking, and to have high oral and written literacy. To implement the above, the cacography method can give us the expected results. After all, the era requires both teachers and students to research and master innovations.

CONCLUSIONS AND SUGGESTIONS

In conclusion, interactive methods in teaching the Uzbek language have become an integral part of the modern pedagogical process. Through these methods, students are formed not only with knowledge, but also with life skills such as social communication, independent thinking, creativity, and literacy. Implementing them in

education and improving methodological competence should be a priority task for every teacher.

REFERENCES

1. T. Yo'ldoshev, "Pedagogik texnologiyalar asoslari", Toshkent, 2020.
2. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar. (O'quv qo'llanma) – Toshkent, 2023.
3. Orakbayevna, K. D. (2022, February). SYNTACTIC AND SEMANTIC FEATURES OF COMPARISON IN ENGLISH, UZBEK AND RUSSIAN
4. Kaipbergenova, D. (2017). THE IMPORTANCE OF MATERIAL DESIGNING IN LANGUAGE TEACHING. ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 34(3), 62-63.
5. Kaipbergenova, D. (2016). СНЕТ ТИЛИ О'QITUVCHILARINING KASBIY VAZIFALARI VA PEDAGOGIC MAHORATI HAQIDA. ВЕСТНИК КАРАКАЛПАКСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ БЕРДАХА, 33(4), 48-50.
6. Каипбергенова, Д. О. (2020). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАКТИКИ ОРГАНИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ НА ОСНОВЕ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ. In Инновационное развитие: потенциал науки и современного образования (pp. 211-213).
7. Каипбергенова, Д. О. (2016). The role of language learning strategies in learning foreign languages. Молодой ученый, (12-4), 83-85.
8. Orakbaevna, K. D. (2023). MAMLAKATIMIZDA СНЕТ TILLARINI O'RGANISHDAGI ZAMONAVIY METOD VA METODOLIYA. Научный Фокус, 1(1), 1472-1478.
9. Orakbaevna, K. D. (2023). GLABALLASHUV DAVRIDA TA'LIM VA TARBIYANING UZVIYLIGI. Научный Фокус, 1(1), 1466-1471.
10. Kaipbergenova, D. (2023). BUGUNGI KUNDAGI MAMLAKATIMIZDA TA'LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR VA ULARNING NATIJALARI. World scientific research journal, 15(2), 3-7.
11. Каипбергенова, Д., & Жуманиёзова, Н. С. (2023). БУГУНГИ КУН ТАЛАБА ЁШЛАРИДА АХЛОҚИЙ ДУНЁҚАРАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(5), 652-668.
12. Orakbayevna, K. D., Normuminovich, M., & Muxiddinova, M. Z. (2021). English language teaching methodology for non-native speakers. Linguistics and Culture Review, 5(S3), 1721-1725.

13. Orakbayevna, K. D. (2022, February). SYNTACTIC AND SEMANTIC FEATURES OF COMPARISON IN ENGLISH, UZBEK AND RUSSIAN
14. AYTBAYEV, M. (2024). SHARQ VA G‘ARB OLIMLARI TOMONIDAN MAHMUD ZAMAXSHARIYNING FALSAFIY-AXLOQIY MEROSINING TADQIQ ETILISHI. News of the NUUz, 1(1.8. 1), 55-57.
15. Хажиева, М. С., Айтбаев, М., & Сауров, Р. (2017). Религиозный толерантность в современном Узбекистане. Ученый XXI века, (3-1).
16. Yusupovich, A. M. (2025). AN IN-DEPTH ANALYSIS OF ZAMAKSHARIY’S “AL-KASHSHOF” COMMENTARY. MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS, 1(4), 165-167.
17. Yusupovich, AM (2025). MAVJUDLIK MOHIYATI: AZ-ZAMAXSHARIYNING ONTOLOGIK NAZORATI. ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMI VA INNOVATSION O'QITISH YECHIMLARI , 1 (5), 83-85.
18. AYTBAYEV, M. (2024). MAHMUD ZAMAXSHARIYNING BORLIQ HAQIDAGI QARASHLARI. O‘zMU yangiliklari , 1 (1,9), 44-46.
19. Aytbayev, M. (2024). MAHMUD ZAMAXSHARIYNING “ATVOQ UZ-ZAHAB” ASARIDA FALSAFIY-AXLOQIY MASALALAR YECHIMI. TAMADDUN NURI JURNALI, 7(58), 198-202.
20. Muhiddinova, N., Qodirova, Z., Aytbayev, M., & Rustamova, N. (2024). Otchilik, seleksiya va biotexnologiyada inson fanlarining roli. BIO Web of Conferences da (149-jild, 01012-bet). EDP fanlari.
21. Yusupovich, A. M. (2024). MAHMUD ZAMAXSHARIYNING ADOLATLI JAMIYAT TO‘G‘RISIDAGI QARASHLARI. Science and innovation, 3(Special Issue 20), 456-458.
22. Айтбаев, М. Ю. (2023). ЗАМАХШАРИЙНИНГ АХЛОҚИЙ-ФАЛСАФИЙ ҚАРАШЛАРИ. IMRAS, 6(8), 77-80.
23. Markaev, Z., Aytboev, M., & Xaydarova, D. (2021). Qishloq jamiyatini modernizatsiya qilishda ijtimoiy himoya tizimining xususiyatlari: siyosiy yondashuv. E3S Web of Conferences da (258-jild, 05042-bet). EDP fanlari.
24. Aytboyev, M.Y (2019). DEMOKRATIYA VA DEMOKRATIK RIVOJLANISHNING IJTIMOY-FALSAFIY TAHLILI. Nauchno-metodicheskiy va teoreticheskiy jurnal , 69.

UZBEKISTAN'S ECONOMIC TRANSFORMATION IN 2025: GROWTH, SUSTAINABILITY, AND INVESTMENT OPPORTUNITIES

ASHUROVA Sitora

ABSTRACT

In 2025, Uzbekistan is undergoing a significant economic transformation characterized by robust GDP growth, ambitious privatization initiatives, substantial investments in renewable energy, and strategic international partnerships. This article examines the key developments driving Uzbekistan's economic progress, including the management of state assets by Franklin Templeton, the construction of waste-to-energy plants, and the country's commitment to doubling its GDP by 2030. The analysis also provides recommendations for investors seeking opportunities in Uzbekistan's evolving economic landscape.

Keywords: *Uzbekistan, economic growth, privatization, renewable energy, investment, Central Asia*

INTRODUCTION

Uzbekistan, a landlocked nation in Central Asia, has embarked on a comprehensive economic reform agenda aimed at liberalizing its economy, attracting foreign investment, and promoting sustainable development. Under the leadership of President Shavkat Mirziyoyev, the country has implemented policies to reduce state ownership, invest in renewable energy, and strengthen international partnerships. These efforts have positioned Uzbekistan as a dynamic and emerging market in the region.

Economic Growth and Fiscal Performance

In the first quarter of 2025, Uzbekistan's GDP is projected to grow by 6.2% year-on-year, driven by increased tax revenues, customs revenues, and exports. The World Bank and the International Monetary Fund (IMF) forecast growth rates of 5.8% and 5.7%, respectively, for the year. The government aims to double the country's GDP to \$200 billion by 2030, focusing on sectors such as energy, infrastructure, and technology.

Privatization and Investment Reform

A significant milestone in Uzbekistan's economic reform is the appointment of Franklin Templeton to manage the Uzbekistan National Investment Fund (UzNIF). The fund, valued at approximately \$1.5 billion, holds minority stakes in 18 major state-owned enterprises, including Uzbekistan Airways, Halq Bank, and Uzbektelecom. The plan is to list \$1.7 billion worth of these assets on international

markets by early 2026, with at least 25% of the fund to be sold through IPOs over the next three years. This initiative aligns with the national Vision 2030 roadmap, seeking to reduce the state's share in the economy by 75%.

Renewable Energy and Environmental Sustainability

Uzbekistan is making significant strides in renewable energy, with plans to invest approximately \$1.28 billion in constructing eight waste-to-energy plants across 11 regions, including Tashkent, Andijan, and Samarkand. These facilities aim to process over 4.7 million tons of waste annually, generating 2.1 billion kilowatt-hours of electricity by 2027. The initiative is expected to reduce landfill usage by a factor of five, save 152 million cubic meters of natural gas, cut greenhouse gas emissions by 2.4 million tons, and create 1,200 new jobs. Additionally, Uzbekistan plans to increase its renewable energy capacity to 19,000 megawatts by 2030, raising the share of green energy to 54% of the total energy mix.

International Engagement and Strategic Partnerships

On April 4, 2025, Uzbekistan hosted the first-ever summit between the European Union and five Central Asian nations in Samarkand. The summit marked the beginning of a new strategic partnership aimed at strengthening cooperation in various sectors, including trade, transport, energy, critical raw materials, digital connectivity, and water management. European Commission President Ursula von der Leyen announced a €12 billion (\$13.2 billion) Gateway Investment Package to support these initiatives. Furthermore, Uzbekistan has signed agreements with China and the UAE to construct waste-to-energy plants, reflecting the country's commitment to environmental sustainability and international collaboration.

CONCLUSION

Uzbekistan's proactive reforms, commitment to sustainability, and strategic international partnerships are driving its economic transformation, setting the stage for continued growth and development in the region. The country's focus on privatization, renewable energy, and international cooperation positions it as an attractive destination for investors seeking opportunities in emerging markets.

Recommendations for Investors

- Explore IPOs: The upcoming privatization of major state assets provides unique investment opportunities in banking, telecommunications, and aviation.
- Invest in Green Projects: Uzbekistan's energy transition opens avenues in waste-to-energy, solar, and infrastructure development.
- Establish Local Partnerships: Joint ventures with Uzbek firms, especially in logistics, fintech, and construction, may ease market entry.

- Monitor Regulatory Reforms: Investors should stay informed about Uzbekistan's evolving regulatory environment and tax reforms to maximize long-term gains.

REFERENCES

1. Associated Press (2025). *'EU leaders hold their first summit with Central Asian states'*. Available from <https://apnews.com/article/2a3b14088999fe72eb60e1b4417fac60> [Accessed 2 May 2025].
2. Daryo (2025). *'Uzbekistan to become first country in Central Asia to convert waste into energy'*. Available from <https://daryo.uz/en/2025/01/03/uzbekistan-to-become-first-country-in-central-asia-to-convert-waste-into-energy> [Accessed 2 May 2025].
3. Financial Times (2025). *'Franklin Templeton to list \$1.7bn of Uzbekistan state assets'*. Available from <https://www.ft.com/content/436cb4c6-822e-4b27-b79a-3b5a838e87e1> [Accessed 2 May 2025].
4. Kun.uz (2024). *'Uzbekistan aims to double its GDP to \$200 billion by 2030'*. Available from <https://kun.uz/en/news/2024/12/14/uzbekistan-aims-to-double-its-gdp-to-200-billion-by-2030> [Accessed: 2 May 2025].
5. Reuters (2024). *'Uzbekistan announces \$1.3 bln in waste-to-energy projects'*. Available from <https://www.reuters.com/sustainability/climate-energy/uzbekistan-announces-13-bln-waste-to-energy-projects-2024-10-21/> [Accessed 2 May 2025].
6. UzDaily (2024). *'Eight waste-to-energy plants planned for construction in Uzbekistan'*. Available from <https://www.uzdaily.uz/en/eight-waste-to-energy-plants-planned-for-construction-in-uzbekistan/> [Accessed: 2 May 2025].

ELVIN TOFFLER IJTIMOYIYOTCHI VA FUTUROLOG SIFATIDA.**ABDURAXIMOVA Dilaram****ANNOTATSIYA**

Maqolada Elvin Tofflerning (1928) qarashlari ko'rib chiqiladi. Toffler texnologik inqilobning jamiyat hayotidagi o'rni, zamonaviy intensiv ishlab chiqarish jarayonida madaniyatning o'zgarishi, korporativ iqtisodiy infratuzilma va faol demokratlashtirishni o'rganishga asosiy e'tiborni qaratgan futurologlardan biridir.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются взгляды Элвина Тоффлера(1928). Тоффлер принадлежит к футурологам которые концентрирует свое внимание исследовании роли технологической революции в жизни общества трансформации культуры в процессе современного интенсивного производства, корпоративное экономической инфраструктуры и активной демократизации.

ABSTRACT

In article is considered glances Elvin Toffler(1928). Toffler belongs to futurology, which concentrates its attention on study dug the technological revolution in lifer's society, transformation of the culture in process modern intensive production, corporative economic infrastructure and active democratization.

KIRISH

Elvin Toffler (1928 yilda tugilgan) jamiyat xayotidagi strategik o'zgarishlari taxlil qilishda futurolog sifatida yondashadi. Uning insoniyat istiqboliga taaluqli fikr-muloxazalari bir qancha siyosatchi va faylasuflar tomonidan tanqid qilingan bo'lsada ,uning qarashlarida sivilizatsiyaviy o'zgarishlarga daxldor haqiqatlarning ma'lum unsurlari mavjudligini anglab olish mumkin . Tofflerning deyarli barcha asarlarida jamiyatning taraqqiyot an'analari xakida fikr muloxazalar ilgari surilgan bo'lib, ulardagi zamonaviy ruxiyat xar bir kitobxonni o'ziga maxliyo etib qo'yish xususiyatiga ega .Aynan shuning uchun xam Toffler tamaddun bashoratchisi sifatida bir qancha siyosatchi va faylasuflar tomonidan e'tirof etiladi.

Toffler insoniyat sivilizatsiyasining murakkab axamiyat kasb etishini nafaqat sotsiologiya yoki falsafa doirasida balki ,psixologik masalalar bilan bog'lab tushuntirishga xarakat qiladi. Shu ma'noda uning futurologik konsepsiyasi xam o'zida inson ruxiyatidagi yangiliklar oqimiga bo'lgan moslashish nuqtai nazaridan taxlil qilinadi.

Tofflarning asarlarida asosan quyidagi ijtimoiy va futurologik axamiyatga ega bo'lgan masalalar taxlil qilinganligini ko'rish mumkin : insoniyat yangi sivilizatsiyaga qadam qo'yar ekan bu sivilizatsiyada oilaviy munosabatlarni yangi shakllari yuzaga keladi, ishlab chiqarishning yangi shakllari va texnologiyasiga asos solinadi, siyosat soxasida tub o'zgarishlar sodir bo'ladi, insonlarning psixologik munosabatlari murakkab o'zgarishlarni o'z ichiga qamrab oladi, mamlakatlar o'rtasidagi barcha soxalardagi aloqalar global axamiyat kasb etadi , madaniyatlar va milliy urf odatlar , turli dinlar xamda ma'rifat maskanlarining faoliyati tub o'zgarishlarga yuz tutadi.

Elvin Toffler insoniyat sivilizatsiyasining o'tmishigina emas , balki uning kelajagidagi voqea va xodisalarni bashorat qilib , insoniyatni yashash tarzi yanada murakkab axamiyat kasb etishini bashorat qiladi . Shu ma'noda Toffler dunyo jamoatchiligiga futurolog sifatida xam yaxshi tanish.

Xush futurolog nima bilan shugullanadi , degan savol tug'ilishi tabiiy? Bu savolga javob berishdan oldin bu so'zning etimologik ma'nosiga to'xtalib o'tishga to'g'ri keladi . *Futurologiya* lotincha *futurum* so'zidan olingan bo'lib , kelajak , logos esa bilim ta'limot (4,332-b), ya'ni kelajak xaqidagi bilim degan ma'noni bildiradi . Falsafiy nuqtai nazardan umumiy konseptual asosiga ko'ra, yer yoki insoniyat kelajagi xaqidagi konsepsiya bo'lsa , ilmiy bilish ma'nosida esa ijtimoiy jarayonlarni muxim xususiyatlarini bashorat qilish kabi tushunchalar bilan sinonim xisoblanadi . Shuningdek ba'zi psixologik lug'atlarda *futurologiya kelajak xaqidagi fan sifatida qayd etiladi*. Shu ma'noda olib qaraydigan bo'lsak , futurolog insoniyatni kelajagi to'grisidagi konseptual qarashlarni ilgari surgan olim xisoblanadi.

Hozirda biz turli soxalarda shakllangan futurologik qarashlarni uchratishimiz mumkin. Bular ilmiy , madaniy , gumanistik, ekologik, diniy va boshqalar. Toffler insoniyatni kelajagi tug'risida fikr yuritir ekan avvalo u bugungi kunimizdagi o'zgarishlar bilan bog'liq ravishda o'z fikr muloxazasini ilgari suradi. Uning fikricha , «Bugungi kunda qayta qurishlar texnik jixatdan yuksak darajada taraqqiy etgan mamlakatlarda jamoatchilik tashkilotlarini va boshqaruv tizimini larzaga solmoqda. Berlin va Nyu- York,

Turin va Tokio talabalari dekanlari va rektorlarini asir olishmoqda , ulkan ma'rifat fabrikalarini to'xtatib qo'yishmoqda, xatto xukumatlarni ag'darib tashlaymiz deb , taxdid qilishmoqda. Nyu-York , Vashington va Chikago gettodlarida xususiy mulkni muxofaza qiluvchi qadimiy qonunlar oshkora buzilayotganini politsiyachilar qo'llarini qovushtirib tomosha qilib turishibdi. Jinslar aro munosabatlardagi sharm-xayo uloqtirib tashlanmoqda. Ish tashlashlar , elekt tarmogidagi avariylar tartibsizliklar katta shaxarlar xayotini ishdan chiqarmoqda» (2,-.20). Shuningdek ,

Toffler jamiyatni yetakchi xarakatlantiruvchi kuchi va kelajakni strategik taraqqiyot mezonlarini belgilab beruvchi yosh avlodning bugungi kundagi ruxiyati va amaliy faoliyati xaqida juda xam achinish bilan fikr yuritadi. Uning e'tirof etishicha, (Bizning kuz o'ngimizda bir vaqtning o'zida yoshlarning g'alayonlari va shaxvatparastlik bobidagi (inqilob) larni insonlar boshdan kechrishmoqda). Toffler yana insoniyat xayotiga xavf solayotgan boshqa xolatlar xaqida xam fikr yuritib "irqiy tartibsizliklar va mustamlakalardagi inqiloblar, iqtisodiy qayta qurishlar va tarixdagi eng tezkor , eng teran inqilob sodir bo'lmoqda. Biz industrializmning umumiy bo'ronini boshdan kechiryapmiz. Xullas kalom super industrial zil-zilalar eng avjiga chiqqan bir davrda yashayapmiz". (3,-4), degan xulosaga keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyayev Konstitutsiya erkin va farovon hayotimiz, mamlakatimizni yanada taraqqiy ettirishning mustshkam poydevoridir// Prezident Shavkat Mirziyayevning O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 25 yilligiga bag'ishlangan tantanali marosimdagi ma'ruzasi
2. E.Toffel Tretya volna : per.S angl./ E.Toffler . –M.: OOO(izdatelstvo AST), 2004.
3. E.Toffler Shok budunego : peo S angl./ E.Toffler . –M.: OOO(izdatelstvo AST), 2004.

MARKAZIY OSIYO VA KO'RFAZ ARAB DAVLATLARI MADANIY ALOQALARI (O'MON SULTONLIGI MISOLIDA)

NASIROVA Nilufar Yuldashevna

*Toshkent davlat sharqshunoslik
universiteti mustaqil izlanuvchisi*
nilufarnasirova2017@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Markaziy Osiyo mamlakatlari va Ko'rfaz arab davlatlari o'rtasidagi aloqalar tahlil qilinadi. Ayniqsa, Ummon Sultonligining neytral tashqi siyosat strategiyasi asosida mintaqaviy hamkorlikda tutgan o'rni alohida o'rganiladi.

Kalit so'zlar: *Markaziy Osiyo, Ko'rfaz mamlakatlari, Ummon Sultonligi, diplomatik neytrallik, mintaqaviy integratsiya, tashqi siyosat.*

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИЕЙ И АРАБСКИМИ СТРАНАМИ ПЕРСИДСКОГО ЗАЛИВА (НА ПРИМЕРЕ СУЛТАНАТА ОМАН)

Насирова Нилуфар Юлдашевна

*Исследователь Ташкентского
государственного университета востоковедения*
nilufarnasirova2017@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В этой статье анализируются отношения между странами Центральной Азии и арабскими странами Персидского залива. Особо будет изучена роль Султаната Оман в региональном сотрудничестве на основе нейтральной внешнеполитической стратегии.

Ключевые слова: *Центральная Азия, страны Персидского залива, Султанат Оман, дипломатический нейтралитет, региональная интеграция, внешняя политика.*

THE RELATIONSHIP BETWEEN CENTRAL ASIA AND THE ARAB COUNTRIES OF THE PERSIAN GULF (USING THE EXAMPLE OF THE SULTANATE OF OMAN)

Nasirova Nilufar Yuldashevna

Researcher at the Tashkent State University of Oriental Studies
nilufarnasirova2017@gmail.com

ABSTRACT

This article analyzes relations between the countries of Central Asia and the Arab countries of the Persian Gulf. The role of the Sultanate of Oman in regional cooperation based on a neutral foreign policy strategy will be particularly studied.

Keywords: Central Asia, Persian Gulf countries, Sultanate of Oman, diplomatic neutrality, regional integration, foreign policy.

KIRISH

So‘nggi yillarda Markaziy Osiyo davlatlari tashqi siyosatida Ko‘rfaz mintaqasi bilan aloqalarni rivojlantirishga bo‘lgan qiziqish sezilarli darajada oshdi. Ayniqsa, O‘zbekiston, Qozog‘iston va Turkmaniston kabi davlatlarning BAA, Qatar, Saudiya Arabistoni va Ummon bilan hamkorligi kuchaymoqda. Ushbu jarayonda Ummon Sultonligi mintaqada o‘zining betaraf va pragmatik tashqi siyosati orqali alohida e‘tiborga sazovor bo‘lib bormoqda. Mintaqaviy o‘zgarishlar, transport va logistika muqobil yo‘llarini izlash, shuningdek, diplomatik diversifikatsiya O‘monning Markaziy Osiyo bilan aloqalarini kengaytirishga undaydi.

O‘mon tashqi siyosati uning boy madaniy va tarixiy merosiga, o‘z jamiyatining qadimiy an‘analari - shoshqoloqlikka yo‘l qo‘ymaslik va mo‘‘tadillikka asoslanadi. Ushbu tamoyillar O‘monning xalqaro va mintaqaviy nizolarga barham berish jarayonida o‘ziga xos mediatorlik rolini o‘ynaydigan davlatga aylantirdi.

“Nigoh-2040” milliy strategiyasida Sultonlikning tashqi siyosati kuchli iqtisodiy davlat qurishga ko‘maklashishi belgilangan. Ushbu vazifalardan kelib chiqib, hozirgi kunda asosiy e‘tibor quyidagilarga qaratilgan:

- mamlakat iqtisodiy taraqqiyoti uchun mintaqada xavfsiz va barqaror muhitni yaratish;
- dunyo bo‘ylab mamlakat iqtisodiyotiga mos keluvchi yangi bozorlar, savdo sheriklarini topish hamda investorlarni jalb qilish;
- savdo va sanoat sohasidagi hamkorlarning qo‘shma loyihalarini qo‘llab-quvvatlovchi tizimni yaratish.

Ushbu yo‘nalishlar mamlakatni barcha davlatlar bilan muloqotini yo‘lga qo‘yish va uzoq muddatli do‘stlik aloqalarini o‘rnatishni taqozo etadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O‘mon Sultonligi O‘zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligini 1991-yil dekabrda tan olgan. 1992-yil 22-aprelda ikki mamlakat o‘rtasida diplomatik munosabatlar o‘rnatilgan.

2010-yil aprelda Toshkentda O‘mon Sultonligining elchixonasi o‘z faoliyatini boshladi. 2008-2018-yillarda Muhammad al-Lavatiy O‘monning O‘zbekistondagi Favqulodda va Muxtor elchisi sifatida (dastlab qarorgohi Islomobod shahrida, keyinchalik Toshkentda) ish olib bordi.

2019-yil aprelda Sultonlikning yangi tayinlangan elchisi Ahmad bin Said al-Kasiriy ishonch yorlig‘ini O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevga topshirdi.

2009-yil 4-6 oktabr kunlari O‘zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti davlat tashrifi bilan O‘mon Sultonligida bo‘ldi.

2007, 2008 va 2011-yillarda BMT Bosh Assambleyasi yig‘ilishlarida ishtirok etish doirasida O‘zbekiston Tashqi ishlar vaziri va O‘mon Tashqi ishlariga mas‘ul vazir o‘rtasida uchrashuvlar bo‘lib o‘tgan. 2008-yilda Nyu-Yorkda ikki davlat tashqi siyosat mahkamalari o‘rtasida siyosiy maslahatlashuvlar to‘g‘risida Anglashuv memorandumini imzolangan.

2010-yil 13-17-may kunlari O‘mon Tashqi ishlarga mas‘ul vazir Yusuf bin Alaviy O‘zbekistonga tashrifi chog‘ida ikki davlat tashqi ishlar mahkamalari o‘rtasida siyosiy maslahatlashuvlarning 1-davrasi bo‘lib o‘tdi. Hozirgi kungacha maslahatlashuvlarning 6 ta davrasi o‘tkazilib, uning oxirgisi 2020-yil 19-avgustda video muloqot tarzida o‘tkazildi.

2016-yilning oktyabrda Toshkentda o‘tkazilgan Islom hamkorlik tashkiloti tashqi ishlar vazirlari kengashining 43-sessiyasida O‘mon Sultonligi Tashqi ishlar vazirining maslahatchisi Tolib Miran ar-Raysi ishtirok etdi.

Savdo-iqtisodiy aloqalar sohalarida moliyaviy-iqtisodiy jihatdan izchil rivojlanayotgan O‘mon Sultonligi bilan aloqalarni faollashtirish O‘zbekiston uchun muhim ahamiyatga molik.

2022-yil 18-yanvarda Hukumatlararo qo‘shma komissiyaning 4-yig‘ilishi onlayn shaklda o‘tkazildi.

2022-yilda ikki davlat o‘rtasidagi savdo aylanmasi hajmi \$4,2 mln.ga teng bo‘ldi (eksport - \$272,6 ming, import esa \$3,9 mln.).

Hozirgi kunda O‘zbekiston hududida O‘mon kapitali ishtirokida tashkil etilgan 2 ta korxona faoliyat yuritmoqda:

- MChJ “O‘zbek-O‘mon investision kompaniyasi” (Moliya va boshqaruv masalalari bo‘yicha marketing tadqiqoti o‘tkazish, konsultasiya berish);

- MChJ “Uzomankapital” (moliyalashtirish va kreditlar taqdim qilish);

“Uzomankapital” kompaniyasi tomonidan iqtisodning turli sektorlarida umumiy miqdori \$190 mln iborat 14 ta investitsion loyiha moliyalashtirilgan.

2015-yil sentyabrda O‘mon Sultonligi tashqi ishlar vazirligi Bosh kotibi Badr bin Hamad al-Busaiydining (2020 yilda O‘mon tashqi ishlar vaziri etib tayinlandi) O‘zbekistonga tashrifi davomida Hukumatlararo qo‘shma komissiyaning 3-yig‘ilishi o‘tkazilgan. Komissiyaning navbatdagi yig‘ilishini Maskat shahrida o‘tkazish ishlab chiqilmoqda.

Ikkala davlat ham “O‘zbekiston, Turkmaniston, O‘mon va Eron hukumatlari o‘rtasida xalqaro transport va tranzit yo‘lini barpo etish to‘g‘risidagi Bitim” (Ashxobod bitimi) ishtirokchilari hisoblanadilar.

Hozirgi kunda O‘zbekiston va O‘mon o‘rtasida havo qatnovi mavjud emas. Shu bilan birga, Navoiy aeroportidan O‘monga yuk tashish bo‘yicha reyslarning yo‘lga qo‘yilishi ikki tomonlama hamkorlikning istiqbolli yo‘nalishlaridan hisoblanadi.

2018-yil martda O‘mon Sultonligi Meros va madaniyat vaziri Haysam bin Tariq Ol Said boshchiligidagi delegatsiya respublikamizga tashrif buyurib, ushbu mamlakatning moliyaviy ko‘magi asosida qurib bitkizilgan Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti yangi binosini ochilish marosimida ishtirok etdi.

O‘mon delegatsiya vakillari O‘zbekistonda o‘tkazib kelinayotgan ko‘plab xalqaro festivallarda ishtirok etib kelmoqdalar. Ular sirasiga “Maqom” (2018 yil 6-10 sentabr, Shahrisabz shahri), “Sharq taronalari” (2019 yil 25-30 avgust, Samarqand shahri) va Hunarmandlar (2019 yil 10-15 sentabr, Qo‘qon shahri) festivali kabilar kiradi. Jumladan, 2019 yil 10-15 sentabr kunlari Qo‘qon shahrida o‘tkazilgan “Xalqaro hunarmandlar” festivalida O‘mon hunarmandchilik davlat qo‘mitasi raisining o‘rinbosari Abdulvahhob al-Munziriy bosh mehmon sifatida ishtirok etgan.

2019-yil 5-14 dekabr kunlari Maskat shahrida chim ustida xokkey bo‘yicha o‘smirlar o‘rtasidagi Osiyo xokkey federatsiyasi kubogi finali uchun saralash musobaqasi O‘zbekiston terma jamoasi ishtirok etgan.

Qozog‘iston va O‘mon o‘rtasidagi diplomatik munosabatlar 1992-yilda o‘rnatilgan bo‘lib, bugunga kelib o‘zaro hurmat, suverenitetga sodiqlik va betaraflik prinsiplariga asoslangan. 2007-yilda Qozog‘iston Musqat shahrida o‘z elchixonasini ochgan, 2010-yilda esa O‘mon Nur-Sultonda (hozirgi Ostona) o‘z diplomatik vakolatxonasini ishga tushirgan.

2022-yil dekabrda Qozog‘iston Tashqi ishlar vaziri Muxtar Tleuberdi va O‘mon tashqi ishlar bo‘yicha davlat vaziri Sayid Badr bin Hamad al-Busaidi o‘rtasida siyosiy maslahatlashuvlar o‘tkazildi. Tomonlar BMT doirasida global xavfsizlik, energetika barqarorligi va barqaror rivojlanish borasida o‘zaro qo‘llab-quvvatlashni yo‘lga qo‘ygan.

Iqtisodiy hamkorlik Qozog‘iston – O‘mon munosabatlarining asosiy o‘qini tashkil etadi. O‘mon Qozog‘istonning boy xomashyo resurslari va logistik

salohiyatini e'tirof etgan holda savdo, sarmoya va infratuzilma sohalarida yaqin aloqalarni rivojlantirishdan manfaatdor.

2021-yilda ikki davlat o'rtasidagi tovar ayirboshlash hajmi 27,5 million AQSh dollarini tashkil etgan.

O'monning Duqm porti va Qozog'istonning Aktau porti o'rtasida logistik aloqalarni yo'lga qo'yish bo'yicha muzokaralar olib borilgan. O'mon investorlari Qozog'istonning qishloq xo'jaligi, qayta ishlash va transport-logistika sohalariga qiziqish bildirgan. 2023-yilda Qozog'iston – O'mon ishbilarmonlar forumi bo'lib o'tdi. "Kazakh Invest" kompaniyasi O'monlik sarmoyadorlarga tegishli loyihalar portfelini taqdim etdi.

Sultonlikning Qozog'iston bilan munosabatlari 2023-yilda yangi boqichga ko'tarildi. 2023-yilning fevral oyida Qozog'iston tashqi ishlar vazirining O'monga ilk tashrifi amalga oshirildi.

Tashrif davomida ikki davlat o'rtasida hukumatlararo komissiya tuzish, tashqi ishlar vazirliklari o'rtasida siyosiy maslahatlashuvlar o'tkazish bo'yicha memorandumlar imzolandi.

Qozog'iston tomoni "Astana" moliya markazi xududida islomiy moliyalashtirish markazini barpo etishni taklif etdi.

O'zaro anglashuvni chuqurlashtirishda madaniy va ilmiy sohadagi hamkorlik alohida ahamiyatga ega. O'mon va Qozog'iston islom sivilizatsiyasining boy merosiga ega davlatlar sifatida madaniyatlararo muloqot va diniy bag'rikenglik tamoyillarini ilgari surmoqda. Qozog'iston musulmonlari diniy boshqarmasi va O'mon Islom ishlar bo'yicha vazirligi o'rtasida diniy ta'lim va konferensiyalar sohasida hamkorlik mavjud. 2022-yilda Ostona "O'mon islomiy san'ati" ko'rgazmasi bo'lib o'tdi. Unda O'monning tarixiy va madaniy yodgorliklari namoyish etilgan. O'mon universitetlari qozog'istonlik talabalar uchun arab tili, energetika va xalqaro munosabatlar bo'yicha grant dasturlarini taklif qilmoqda.

Qozog'iston va O'mon o'rtasidagi aloqalar hali keng miqyosda rivojlanmagan bo'lsa-da, tomonlar o'zaro manfaatlar va mintaqaviy barqarorlikni ta'minlashda bir-birini muhim hamkor sifatida ko'rmoqda. Iqtisodiy diplomatiya, xalqaro tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash va madaniy yaqinlik bu ikki davlat aloqalarini mustahkamlovchi asosiy omillardir. Kelajakda O'mon portlari orqali Qozog'iston yuklarini Hind okeaniga olib chiqish, energetika loyihalarida ishtirok etish va ilmiy hamkorlikni chuqurlashtirish asosiy yo'nalishlar sifatida e'tiborda turadi.

Turkmaniston va O'mon Sultonligi o'rtasidagi aloqalar Markaziy Osiyo va Ko'rfaz mintaqalari o'rtasidagi mintaqalararo hamkorlikni kengaytirishga yo'naltirilgan. Ikkala davlat ham betaraf tashqi siyosat yuritish, suverenitetga qat'iy

rioya qilish, shuningdek, o‘zaro manfaatlarga asoslangan iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish tarafdori hisoblanadi. So‘nggi yillarda O‘mon Sultonligining Markaziy Osiyo davlatlariga qaratilgan strategik yondashuvida Turkmaniston alohida o‘rin tutmoqda.

Turkmaniston va O‘mon o‘rtasidagi diplomatik munosabatlar 1992-yilda o‘rnatilgan. Har ikkala davlat ham xalqaro maydonda neytral tashqi siyosat olib borishi bilan ajralib turadi. Bu ularning siyosiy dialogini muvozanatli va konstruktiv asosda olib borishga xizmat qilmoqda.

2023-yil mart oyida O‘mon tashqi ishlar vaziri Sayid Badr bin Hamad al-Busaidi Turkmanistonga rasmiy tashrif buyurdi. Tashrif davomida siyosiy maslahatlashuvlar o‘tkazilib, ikki tomonlama hamkorlikning ustuvor yo‘nalishlari belgilandi. Tomonlar BMT, OIC va boshqa xalqaro tashkilotlar doirasida o‘zaro qo‘llab-quvvatlashga sodiqlik bildirishdi.

Turkmanistonning Kaspiy dengizi bo‘yidagi portlari va O‘monning Hind okeaniga chiqadigan strategik portlari (Duqm, Salalah) o‘rtasidagi transport-logistika integratsiyasi ikki davlat uchun muhim ustuvorliklardan biridir. Bu yo‘nalish Xitoy va Eronni bog‘lovchi yangi “Sharq – G‘arb” transport yo‘lagi konsepsiyasiga mos keladi.

Turkmanbashi xalqaro porti va Duqm porti o‘rtasida yuk almashinuvi va konteyner logistikasini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha kelishuvlar mavjud. O‘mon kompaniyalari Turkmanistonda neft-gaz infratuzilmasi va quyosh energiyasi loyihalarida ishtirok etish istagini bildirgan. “Oman Drydock Company” bilan Turkmaniston kemachilik sohasida hamkorlik qilish masalalari muhokama etilgan.

Turkmaniston va O‘mon o‘rtasidagi aloqalar hozircha cheklangan ko‘rinishda rivojlanayotgan bo‘lsa-da, ularning neytral siyosiy pozitsiyalari, strategik geografiyasi va infratuzilma salohiyatlari hamkorlikni kuchaytirish uchun muhim zamin yaratmoqda. Ayniqsa, logistika, energetika, va madaniy-gumanitar sohalarda o‘zaro manfaatlar ko‘p. Yaqin istiqbolda ikki davlat o‘rtasidagi hamkorlik “ko‘prik” rolini bajarib, Markaziy Osiyo – Ko‘rfaz bog‘lanishini mustahkamlashi mumkin.

Qirg‘iziston Respublikasi va O‘mon Sultonligi o‘rtasidagi ikki tomonlama munosabatlar hozircha unchalik faol rivojlanmagan bo‘lsa-da, so‘nggi yillarda tomonlar o‘rtasida siyosiy muloqot va iqtisodiy manfaatdorlik asta-sekinlik bilan o‘sib bormoqda. O‘mon Sultonligining Markaziy Osiyoga qiziqishi kuchayib borar ekan, Qirg‘iziston bilan aloqalarni rivojlantirish istiqbollari kengayib bormoqda.

Qirg‘iziston va O‘mon o‘rtasida diplomatik munosabatlar 1996-yil 8-oktabrda o‘rnatilgan. Ayni paytda ikki davlatda ham doimiy elchixonalar mavjud emas, biroq BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar doirasidagi o‘zaro muloqot davom

etmoqda. O‘zbekiston va Qozog‘istonda akkreditatsiyalangan O‘mon elchixonalari Qirg‘iziston bilan diplomatik aloqalarni yuritishda vositachilik qilmoqda.

2021–2023 yillarda Qirg‘iziston va O‘mon delegatsiyalari xalqaro forumlar (masalan, “Central Asia-Gulf” muloqoti, Islom hamkorlik tashkiloti yig‘inlari) doirasida uchrashuvlar o‘tkazgan. Tomonlar tashqi siyosatda betaraflik, suverenitetga hurmat va mintaqaviy barqarorlik kabi umumiy qadriyatlarga tayanadi.

Bugungi kunda Qirg‘iziston va O‘mon o‘rtasidagi tovar ayirboshlash hajmi nisbatan past darajada qolmoqda. Biroq ikki tomon ham iqtisodiy imkoniyatlarni real baholamoqda, ayniqsa O‘mon tomonidan transport-logistika, turizm va toza energiya sohalarida hamkorlik qilish istagi mavjud.

2022-yilda O‘mon Sultonligining “Duqm” erkin iqtisodiy zonasi rasmiylari Qirg‘iziston sarmoyadorlarini infratuzilma va savdo loyihalarida ishtirok etishga taklif qilgan. Qirg‘iziston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi O‘monni “Markaziy Osiyoning g‘arbga chiqish eshigi” sifatida baholagan (2023-yilgi hisobot). Ummon sarmoyadorlari Qirg‘izistondagi gidroenergetika loyihalariga qiziqish bildirgan (ayniqsa, “Toktogul GES modernizatsiyasi”).

Tojikiston va O‘mon o‘rtasida diplomatik munosabatlar 1992-yil 2-aprelda o‘rnatilgan. Tomonlar o‘zaro elchixona ochmagan bo‘lsa-da, muloqotlar BMT, Islom Hamkorlik Tashkiloti va boshqa xalqaro maydonlar doirasida olib boriladi. Siyosiy pozitsiyalar jihatidan betaraflik, suveren tenglik va ichki ishlarning daxlsizligi tamoyillariga sodiqlik ikki davlatni yaqinlashtiradi.

2023-yilda Tojikiston tashqi ishlar vaziri Sirojiddin Muhriddin va O‘monlik hamkasbi Sayid Badr bin Hamad al-Busaidi o‘rtasida Toshkentda bo‘lib o‘tgan “Markaziy Osiyo – Ko‘rfaz” muloqoti doirasida uchrashuv o‘tkazildi. Tomonlar Yaqin Sharqdagi geosiyosiy keskinliklar fonida mo‘‘tadil va muvozanatli yondashuv tarafdori ekanini tasdiqlashdi.

2022-yilda Duqm erkin iqtisodiy zonasi vakillari Tojikiston Respublikasi Investitsiyalar va davlat mulkini boshqarish agentligi bilan onlayn forum o‘tkazdi. O‘monning “HydroTech” kompaniyasi Tojikistondagi kichik GES loyihalarini moliyalashtirish bo‘yicha texnik va iqtisodiy asoslar ishlab chiqishda ishtirok etgan (2021). Tojikiston hukumati O‘mon sarmoyadorlariga Nurek va Rogun GES modernizatsiyasida hamkorlik taklif qilgan.

Tojikiston va O‘mon o‘rtasida iqtisodiy aloqalar hali past darajada bo‘lib, 2022-yil holatiga ko‘ra savdo hajmi 5 million AQSh dollaridan oshmagan. Biroq tomonlar o‘zaro manfaatli yo‘nalishlarda - energetika, transport-logistika, qishloq xo‘jaligi va gidrotexnika sohalarida hamkorlik qilish imkoniyatlarini muhokama qilmoqda.

XULOSA

Markaziy Osiyo va Ko'rfaz arab davlatlari o'rtasidagi o'zaro aloqalar keyingi yillarda yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Ushbu jarayonda O'mon Sultonligi o'zining betaraf va mo'tadil tashqi siyosati, barqaror siyosiy tizimi hamda geostrategik joylashuvi bilan alohida o'rin egallaydi. Ummonning diplomatik yondashuvi ixtilofli mintaqaviy muammolarga vositachilik qilishga yo'naltirilgan bo'lib, bu mamlakatga Markaziy Osiyo davlatlari, xususan, O'zbekiston, Qozog'iston, Turkmaniston, Qirg'iziston va Tojikiston bilan barqaror hamkorlik o'rnatish imkonini bermiqda.

2023-yil 19-iyulda Markaziy Osiyo mamlakatlari va Ko'rfaz arab davlatlari hamkorlik kengashi yetakchilarining birinchi sammiti bo'lib o'tdi va konstruktiv siyosiy muloqotni faollashtirish, savdo-iqtisodiy va investitsiyaviy hamkorlikni kengaytirish, madaniy-gumanitar aloqalarni mustahkamlash masalalari muhokama qilindi. Mintaqaviy va xalqaro siyosatning dolzarb jihatlari yuzasidan fikr almashildi.

Siyosiy-diplomatik sohada O'mon Sultonligi mintaqaviy xavfsizlik va ko'p tomonlama muloqotni ilgari suruvchi davlat sifatida Markaziy Osiyo davlatlari bilan turli xalqaro maydonlarda hamkorlik qilmoqda. O'mon Sultonligining Markaziy Osiyo bilan aloqalari hali rivojlanish bosqichida bo'lsa-da, ushbu munosabatlar uzoq muddatli strategik hamkorlik uchun mustahkam zamin yaratmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi. Ko'rfaz davlatlari bilan ikki tomonlama munosabatlar to'g'risida ma'lumot. – Toshkent: TIV, 2023.- 24 b.
2. Duqm Port Authority. (2021). Gateway to Central Asia: Port Development Strategy. <https://www.omanobserver.om/article/6026/Business/port-of-duqm-set-for-full-fledged-operations-in-2021>
3. Central Asia Regional Economic Cooperation (CAREC). (2023). Transport Corridor Assessment. ADB Publications. Kyrgyz Republic : Central Asia Regional Economic Cooperation Corridors 1 and 3 Connector Road Project. <https://www.adb.org/projects/48401-007/main>
4. UNCTAD. Foreign Direct Investment Statistics by Country and Sector. - Geneva: United Nations Conference on Trade and Development, 2023.- 48 p.
5. Oman Ministry of Foreign Affairs. Oman Foreign Policy Report. – Muscat: MFA Press, 2022. – 78 p.
6. Qozog'iston Milliy statistik qo'mitasi ma'lumotlari. <https://oec.world/en>
7. Omani Foreign Ministry delegation to visit Uzbekistan. <https://tashkenttimes.uz/national/803-omani-foreign-ministry-delegation-to-visit-uzbekistan>

8. O'zbekiston va Ummon iqtisodiy va diplomatik aloqalarni mustahkamlamoqda. <https://uz.kursiv.media/uz/2025-02-24/uzbekiston-va-ummon-iqtisodiy-va-diplomatik-alloqalarni-mustahkamlash>
9. Kyrgyz Foreign Minister Makes Historic Official Visit to Oman. <https://russia-isrlworld.ru/en/novosti//kyrgyz-foreign-minister-makes-historic-official-visit-to-oman-2025-02-11-47229>
10. O'zbekiston Prezidenti Ko'rfaz arab davlatlari hamkorlik kengashiga a'zo mamlakatlar bilan ko'p tomonlama hamkorlikni rivojlantirish bo'yicha qator takliflarni ilgari surdi. <https://president.uz/oz/lists/view/6493>

LEXICAL AND SEMANTIC FEATURES OF TERMINOLOGY IN ISLAMIC STUDIES

Khodjakulova Feruza Rustamovna

PhD, senior teacher

International academy of Islamic studies of Uzbekistan

“Uzbek and foreign languages” department

tel: 911642157

gmail: feruzahodjakulova77@gmail.com

ABSTRACT

This paper examines the lexical and semantic characteristics of key terminologies used in Islamic studies. By analyzing the etymology, morphological patterns, and semantic shifts of selected terms, the article highlights their theological, legal, and sociocultural dimensions. The study also explores how these terms have evolved across different historical periods and linguistic contexts, while noting the challenges of translation and interpretation in non-Arabic settings. Understanding these features contributes to more precise academic engagement and interreligious dialogue.

Keywords: *Islamic terminology, lexical semantics, Arabic roots, Islamic studies, semantic shift, etymology, translation, religious language*

ISLOMSHUNOSLIKKA OID TERMINLARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Xodjakulova Feruza Rustamovna

PhD, katta o‘qituvchi

O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

“O‘zbek va chet tillari” kafedrası

tel: 911642157

gmail: feruzahodjakulova77@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada islomshunoslikda qo‘llaniladigan asosiy atamalarning leksik va semantik xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Maqolada tanlangan atamalarning etimologiyasi, morfologik qoliplari va semantik siljishlarini tahlil qilinib, ularning diniy, huquqiy va ijtimoiy-madaniy jihatlarini yoritilgan. Tadqiqot shuningdek, ushbu atamalarning turli tarixiy davrlar va lingvistik kontekstlarda qanday

rivojlanganligini o'rganadi, shu bilan birga arab bo'lmagan sharoitlarda tarjima va talqin qilishning qiyinchiliklarini qayd etadi. Ushbu xususiyatlarni tushunish yanada aniqroq ifoda etish va dinlararo muloqotga yordam beradi.

Kalit soʻzlar: islom terminologiyasi, leksik semantika, arab ildizlari, islomshunoslik, semantik siljish, etimologiya, tarjima, diniy til

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНОЛОГИИ В ИСЛАМОВЕДЕНИИ.

Ходжакулова Феруза Рустамовна

Кандидат филологических наук, старший преподаватель

Международная академия исламоведения Узбекистана

Кафедра «Узбекский и иностранные языки»

тел: 911642157

gmail: feruzahodjakulova77@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются лексические и семантические характеристики ключевых терминологий, используемых в исламских исследованиях. Анализируя этимологию, морфологические модели и семантические сдвиги выбранных терминов, статья выделяет их теологические, правовые и социокультурные аспекты. В исследовании также изучается, как эти термины развивались в разные исторические периоды и языковые контексты, отмечая при этом проблемы перевода и интерпретации в неарабских условиях. Понимание этих особенностей способствует более точному академическому взаимодействию и межрелигиозному диалогу.

Ключевые слова: *исламская терминология, лексическая семантика, арабские корни, исламские исследования, семантический сдвиг, этимология, перевод, религиозный язык.*

INTRODUCTION

Terminology in Islamic studies is deeply rooted in classical Arabic, a language known for its rich morphology and deep semantic structures. Unlike general vocabulary, Islamic terms often carry profound theological, legal, and ethical implications. Words such as Tawhid, Fiqh, Shari'ah, Hadith, and Ijtihad are not only linguistic units but also conceptual frameworks that shape Islamic thought and practice. This paper aims to explore the lexical and semantic features of such terms by examining their etymology, morphological structure, semantic range, and

contextual usage. It also addresses the issues encountered in translating these terms into other languages, especially English, and how meaning may shift or narrow in the process. Islamic terms are derived from triliteral (three-letter) Arabic roots, which allow for extensive word formation while retaining semantic unity.

For instance: “Tawhid” originates from the root w-ḥ-d, meaning "one" or "to unify." “Fiqh” comes from f-q-h, which means "to understand" or "comprehend."

These roots are modified through patterns known as “wazn” (morphological templates), which indicate forms such as nouns, verbs, adjectives, and verbal nouns. This morphological system is crucial in maintaining semantic coherence across related terms.

Many Islamic terms exhibit polysemy—the phenomenon of having multiple related meanings. For example: “Shari‘ah” can mean: The divine path prescribed by God, Islamic legal rulings derived from Qur’an and Hadith, a moral and social code encompassing all aspects of life. The semantic range of these terms depends on context: legal, spiritual, theological, or political.

Over time, Islamic terms have undergone semantic shifts due to changing historical, cultural, and political contexts. For instance: The term “khalifah” originally referred to the leadership of the Muslim community after the Prophet Muhammad (peace be upon him). In the modern era, it has been politicized by various movements, often distorting its classical meaning. The term “ijtihad”, once a common scholarly tool for independent reasoning, was discouraged in later centuries but has recently seen a revival in contemporary Islamic reform movements. These shifts show that Islamic terminology is not static but dynamic and responsive to historical currents.

Translating Islamic terms into other languages, especially English, presents significant challenges: Loss of nuance: The term “taqwa” is often translated as "piety" or "God-consciousness," yet it encompasses fear, love, awareness, and ethical vigilance. There are some cultural gaps, the concepts like “barakah” (divine blessing) or “niyyah” (intention) have no direct equivalence in secular Western languages.

Words like “Shari‘ah” and “Jihad” are often mistranslated or taken out of context in media and political discourse. As a result, scholars advocate for transliteration with contextual explanation rather than simplistic translation.

Context plays a crucial role in determining the meaning of a term. For example: “Ilm” (knowledge) in Islamic discourse refers not only to empirical knowledge but also to spiritual and revealed knowledge. The term “ummah” can refer to the global Muslim community, the local congregation, or even previous religious communities

in Qur'anic usage. Thus, pragmatic and discourse analysis is essential to fully understand the semantic depth of Islamic terms.

CONCLUSION

Islamic terminologies possess unique lexical and semantic features that reflect the richness of classical Arabic and the depth of Islamic intellectual traditions. Their meanings are shaped by etymology, morphology, context, and historical usage. Misinterpretation or mistranslation of these terms can lead to misunderstandings both in academia and in public discourse. Therefore, a nuanced and linguistically informed approach to Islamic terminology is essential for accurate scholarship and meaningful cross-cultural communication.

REFERENCES:

1. Khodjakulova F.R. (2023) "The interplay between religion and language" International Scientific Journal of Biruni ISSN (E) 2181-2993 Vol. 2, Issue 3. Nov. P.-123-126
2. Wehr, H. (1979). A Dictionary of Modern Written Arabic. Edited by J. Milton Cowan.
3. Kamali, M. H. (2003). Principles of Islamic Jurisprudence. Islamic Texts Society.
4. Rahman, F. (1980). Major Themes of the Qur'an. University of Chicago Press.
5. Al-Attas, S. M. N. (1993). Islam and Secularism. ISTAC.
6. Abdel Haleem, M. A. S. (2004). Understanding the Qur'an: Themes and Style. I.B. Tauris.
7. Khodjakulova F.R. (2023) "Translation strategies of islamic terms". Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, (E)ISSN:2181-1784, www.oriens.uz, SJIF 2023 = 6.131 / ASI Factor = 1.7 3(11), November, 2023P.-12-16

TURKISTON JADIDLARINING SHARQ VA G'ARB MASALASIDAGI QARASHLARI

SAYFULLAYEV Behruz Dilshod o'g'li

*Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlar va tarix kafedrası mudiri,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Turkiston jadidlarining Sharq va G'arb dunyosi, bu yerdagi madaniyat va siyosatiga oid qarashlari, Yevropa madaniyati kirib kelishining salbiy jihatlari XX asr boshiga oid milliy matbuot materiallari asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *Jadidlar, Ovro'pa dunyosi, Sharq taraqqiyoti, Turkiston, Matbuot.*

ВЗГЛЯДЫ ТУРКЕСТАНСКИХ ДЖАДИДОВ НА ВОПРОС ВОСТОКА И ЗАПАДА

АННОТАЦИЯ

В статье на основе материалов национальной прессы начала XX века анализируются взгляды туркестанских джадидов на восточный и западный миры, их культуру и политику, а также негативные стороны внедрения европейской культуры.

Ключевые слова: *джадиды, европейский мир, восточное развитие, Туркестан, пресса.*

VIEWS OF TURKESTAN JADIDS ON THE QUESTION OF EAST AND WEST

ABSTRACT

Based on the materials of the national press of the early 20th century, the article analyzes the views of the Turkestan Jadids on the Eastern and Western worlds, their culture and politics, as well as the negative aspects of the introduction of European culture.

Keywords: *Jadids, European world, Eastern development, Turkestan, press.*

KIRISH

XX asrning boshlariga kelib dunyo siyosati, xalqaro maydonda sodir bo'layotgan voqealar faqatgina rivojlangan davlatlar, yoki Rossiya siyosatchilarining emas, balki Turkiston jadidlarining asarlarida ham ko'p bora yoziladigan masalaga aylanadi.

Xalqaro maydonda sharq masalasiga bag'ishlab asar yozgan jadidlardan biri Abdurauf Fitrat bo'lib, uning "Sharq siyosati" asarida tarixda tinchlik va taraqqiy beshigi, madaniyatning yo'l boshchisi, bilim va hunarning o'chog'i bo'lgan ko'hna Sharqning XX asr avvaliga kelib, "qon tengizlarida botg'an"ligi va buning sabab va oqibatlari tahlil qilinadi. Fitratning fikricha, Sharqda madaniyatning yuksalishi teran ildizlariga ega va G'arbning madaniyat tarqatuvchilik da'vosi asosa ega emas. Uning bu boradagi qarashlari va amaliy faoliyatini quyidagi tasnif asosida o'rganish metodologik ahamiyatga molik muhim umumlashmalar chiqarish imkonini beradi:

Sharqlilar Yunon, Eron va Hindistonda ko'milib qolgan madaniyatni tiriltirdi, rivojlantirdi. Fitrat bu fikrni quyidagicha asoslaydi: "Ovro'pa dunyosi vahshat va bilmaslik cho'llarida obdirab, shovqin-toshqin yurar ekan, Sharq dunyosi butun insoniyat olamini saodat va tinchlik o'chog'larig'a erishdurmak uchun ish ko'rub turar edi. Ovro'pada bir mahalla oqsoqollig'i yo'q ekan, Sharqning "ko'zquchu-nos, Barahma, Iso, Zardusht va Muhammadlari butun Odam o'g'ullarini to'g'ri va bilguli yo'lg'a kirguzmak uchun tirishar edilar. Chinlilar yozish uchun qog'oz yasaganida ovro'palilar o'ng-so'l qo'llarini bir-birindan ayira olmas edilar" [1].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Sharq taraqqiyotida Ovrupadan ortda qolgani rost. Lekin Ovrupaning Sharqqa madaniyat berishi yolg'on. Fitratning fikricha, Ovrupaning bizga beradigan narsalari belgisi: safohat (ya'ni nodonlik), axloqsizlik, qimor va sharobxo'rlik. Ushbu to'rt illat Sharqni tanazzul girdobiga yanada chuqurroq tortish, uni taraqqiydan bebahra qilish manbai o'laroq xizmat qildi. Uning ta'kidlashicha, "Sharqning din va odatlariga qat'iyan to'g'ri kelmagan fohishaxonalarni o'lkamizda Ovrupa jahongirlari ochdilar. Butun bashariyat hayotig'a, maishatig'a, ishiga rahnalar solg'uchi sharob do'konlari yurtimizda shul Ovrupa boylari "himmati" bilan qurildi. Faranga degan qo'rqunch kasal Sharqg'a Ovrupa jahongirlarining bosqinlari bilan keldi. Xulosa: Ovrupa jahongirlari Sharqg'a axloqsizlik va buzuvchilikdan boshqa bir narsa bermadilar".

1918 yildan boshlab chiqa boshlagan va dastlabki nomi "Mehnatkashlar o'qi", 5-sondan boshlab "Mehnatkashlar tovushi"ga aylantirilgan Hoji Muish boshchiligidagi gazetada ham ayni shu masalaga oid ko'plab siyosiy maqolalar e'lon qilingan. Jumladan, mazkur gazetada Abdulloh ismi bilan doimiy qatnashib turgan muallifning "Kima oid" nomli maqolasida tadqiq etilayotgan masalada quyidagi fikrlarni bildiradi: "Ovrupa barbarlarining buyuklarining Amirqusi "sharq"ni o'z mulki, sharqlilarni o'z qullari deb bilib kichikroq barbarlarga Osiyoda yo'l qoldirmadilar. Kichikroq barbarlar Ovrupada bo'yunlarin qisib bechora bo'lub yursalarda, jonuvorlar buyuk barbarlarga tayanub "sharq" o'rnig'a Afriqodan

o'zlarig'a ulush olmoq fikrig'a tushmakdan uyalmaydilar. Mana shunisi qiziqki kichikroq barbarlarning qo'li qisqaliq qilib "sharq" g'a yeta olmag'onlari o'zining qisqa qo'lli bo'lg'onig'a achchig'lanub buyuk barbarlarga o'pkalanib yurub, birdan hech bir sababsiz dunyoning bir chetindagi gunohsiz islom elin bosib to'pg'a tuta boshladilar. U to'pg'a tutilg'on islom elinda faryod va fig'onlar osmong'a chiqsada kichik jonivorlar buyuk barbarlardan amin bo'lg'onlig'i uchun qon to'kushda mol talashda shuncha ilgari ketadirlarki hatto qatli omgacha yetadirlar" [2].

XX asr matbuotida Sharq va G'arb masalasidagi eng munozarali masala bu Angliyaning O'rta Osiyodagi siyosati hisoblanadi. Bu davr siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy masalalarida muhim hisoblangan "Ishtrokiyun" gazetasida Angliyaning Sharq, jumladan, Turkistondagi siyosati masalasiga alohida urg'u beriladi. Rossiyaning O'rta Osiyoga bostirib kirishi va bu yerdagi harakatlariga nisbatan ingliz hukumatining harakatlari masalasi mazkur maqolada atroflicha tahlil qilinadi. "Sho'rolar Turkistonining umuman O'rta Osiyoda va umuman Hindistonda olajaq ulug' o'rnin ko'z oldig'a ketiruv uchun bizga ortqaroq ko'z solub, ingliz matbuoti afkor umumiyasining rus askarlarining O'rta Osiyoga harakatlariga qarashlarini tekshirurga kerak. Bunda eng avval, albatta, inglizlarning Ingiltara tojinda qimmatli olmos bo'lg'an Hindiston uchun umumiy tinchsizlanuvlari ko'rinadir. 1864yilda rus hukumati Orenburg' ila G'arbiy Sibir orasindagi yo'lni Turkistong'a qo'sharg'a qaror berub, Turkistonga ikki qo'shun askar yubordi. G'arbdan Lomakin qo'l ostida, sharqdan Chernayev askarlari tarafidan Avliyoota va Chimkend zabt etildi. Bu askariy harakat Ingiltara afkor umumiyasida ko'b shov-shuvlarg'a sabab bo'ldi.

Undan Russiyaning Osiyodagi harakati haqinda rus hukumatidan izoh so'radi. Kanaz g'orchafufga ingliz hukumatini Hindiston uchun yo'qq'a qo'rquvdan tinchlandirig'a to'g'ri keldi. 1865 yilda Toshkand va 1868 yilda Samarqand oling'ach Ingiltaraning tinchsizlanuvlari va yoxud so'raluvlari yana boshlandi. Inglizlarning hamma izoh so'rovlarig'a rus hukumati "yangi hududlarda eski hududlardagi kabi tartibsizliklar va talovlar bor, shuning uchun yangi ko'rish qabilalarida qonung'a itoat qildirurg'a to'g'ri keldi. Yo shul yo'l ila onlar o'rtasina tartib kiriturga kerak, yoki Turkistonni butunlay tashlab ketarga kerak", deb ravshan javob bera. Birda o'zining O'rta Osiyoga harakatinda davom etdi. Ingliz afkor umumiyasi Hindiston uchun qo'rquvundan Russiyaning vahshiy tilaklari haqinda qichqira boshladi" [3]

XULOSA

Sharq va G'arb masalasidagi yuqoridagi qarash boshqa ko'plab jadidlarining qarashlariga xos bo'lgan. Bu jihatdan, Cho'lponning "Vatanimiz Turkistonda temir

yo‘lla” maqolasidan olingan quyidagi “ey qarindoshlar... katta iltimosimiz shuldurki, Ovro‘poning mo‘dosidin, shishasidan, buzuq axloqidan namuna olmasdan va bunlarga bul jihatdan taqlid qilmasdan, balki ilm, fan, hunar, sanoatga o‘xshashlik madaniyatlaridan namuna olub, bul jihatdan taqlid qilmog‘imiz lozimdur. Ovro‘poning mo‘dosi, shishasi va buzuq axloqi sizlarni xonavayron, bevatan, asir, qul qiladur. Bundan saqlaningiz! Ovro‘poning maktab, madrasa, ilm-fan, sanoat, hunarga o‘xshash madaniyatlari sizlarni obod, ma‘mur, olim qilub, johillikdan, asorat qulligidin qutulturodur. Birodarlar, ko‘zlaringizni ochib, yaxshi o‘ylangizlar!” [4].

Xulosa qilib aytganda, Turkiston jadidlari G‘arb axloqini, ma‘naviyatga zid turmush tarzini inkor etganlari holda, Yevropaning ilm-fan, ta‘lim, texnika-texnologiya sohasidagi yutuqlarini Sharq ma‘naviyati mezonlari asosida millat hayotiga tatbiq etish tarafdori bo‘lganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Fitrat. Sharq siyosati. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. III jild (Nashrga tayyorlovchi: H.Boltaboyev). –Toshkent, 2003. – B. 213.
2. Abdulloh. Kima oid. “Mehnatkashlar tovushi” gazetasi. 1919-yil 13-may.
3. Ingiltaraning O‘rta Osiyo siyosati va Turkiston jumhuriyati. “Ishtirokiyun” gazetasi. 1919-yil 15-iyul. 134-son. - B. 3.
4. Cho‘lpon. Vatanimiz Turkistonda temir yo‘llar. // Sadoi Farg‘ona, 1914 yil 6 iyun, 26-son.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA POLIMER LOYIDAN GUL PANNOSINI YARATISH TEXNIKIASI

Z.I. Jurayeva

SamDU Urgut filiali o'qituvchisi

R.L. Amirqulova

SamDU Urgut filiali, Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada polimer loyi, polimer loyini tayyorlash usuli va undan sodda ko'rinishdagi gul pannosi yaratish orqali dekorativ (bezakli) rasm tayyorlash usuli keltirilgan. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilariga gul pannosini yaratish texnikasi bosqichma-bosqich texnologik ketma-ketlik bilan turli xil rangdagi polimer loyidan foydalanib tayyorlash usuli yoritib berilgan.

Kalit so'z: polimer loyi, gul pannosi, o'quvchilar, mehnatga tayyorlash, zargarlik buyumlari.

ABSTRACT

This article presents polymer clay, a method for preparing polymer clay, and a method for making a decorative (decorative) painting by creating a simple flower panel. It also explains the technique of creating a flower panel for elementary school students, using a step-by-step technological sequence using polymer clay of different colors.

Key words: polymer clay, flower panel, students, preparation for work, jewelry.

KIRISH

Mamlakatimizda maktab ta'limini rivojlantirish, mazkur jarayonda ilg'or va zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, o'quvchilarni har tomonlama yetuk, barkamol etib tarbiyalashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, texnologiya fani boshlang'ich sinf o'quvchilarini kasb-hunarga tayyorlashga mustahkam zamin yaratayotir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 2-fevraldagi "Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilarini xorijiy til va zamonaviy kasblarga o'qitish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori bu borada muhim dasturilamal hujjat bo'ldi. Ushbu qarorda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 26-maydagi "Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-79-son Farmonida 2023/2024 o'quv yilidan boshlab bosqichma-bosqich umumiy o'rta ta'lim muassasalarining 1 — 4-sinflarida o'quvchilarga boshlang'ich, 5 — 9-

sinflarida tayanch hamda 10-11-sinf o'quvchilarining qiziqish va qobiliyatiga mos bo'lgan bilimlarni berishga yo'naltirilgan o'quv dasturlari joriy etilishi nazarda tutilganligi qayd etilgan [1].

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarni mehnatga tayyorlash ularning qiziqishlari, moyilliklar va imkoniyatlarga asoslangan qo'l mehnati hisoblanadi. Shu bois texnologiya ta'limi va uni o'qitish metodikasi fani mashg'ulotlari o'quvchilarning yoshiga mos qo'l mehnati, axloqiy, estetik, iqtisodiy-ekologik va aqliy imkoniyatlarni aniq mehnat jarayonlarida rivojlantirishga qaratilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Texnologiya ta'limi va uni o'qitish metodikasi fani mashg'ulotlarida o'quvchilar bilan turli xil buyumlar yasash jarayonida duch kelinadigan atamalar va turli xil materiallar mavjud bo'lib, ular haqida nafqat amaliy bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lish balki nazariy bilimlarni ham egallab borishlari zarur hisoblanadi. Shu bois ushbu maqolaga oid atamlarga ta'rif berish o'tishni lozim deb topdik.

Texnika (techne – mahorat, san'at) – moddiy boylik olish hamda odamlar va jamiyatning ehtiyojlarini qondirish maqsadida inson atrofdagi tabiatga ta'sir qilishiga imkon beradigan vositalar va ko'nikmalar majmui. Asosiy vazifasi – inson mehnatini yengillashtirish va mehnat unumdorligini oshirish [6].

Panno (frans. panneau – mato bo'lagi) – 1) atrofi naqsh chiziq yoki bo'rttirib ishlangan hoshiya bilan chegaralangan tasvir, bo'rtma tasvir, naqshli devor bo'lagi; 2) maxsus joyga mo'ljallab ishlangan rangtasvir asari yoki bo'rtma tasvir [7].

Boshlang'ich sinfning to'rtinchi sinflariga mo'ljallangan texnologiya darsligida "Gazlamadan gul pannosini yaratish" mavzusi berilgan ushbu mavzuda boshlang'ich sinf o'quvchilar gazlamadan panno yaratish jarayoni gazlamadagi gullardan hamda gazlamaning o'zidan shakllar qirqish orqali amalga oshirilishi, buning uchun o'zining tanlagan panno eskizini tayyorlab olishi kerakligi hamda kerak bo'ladigan gazlama qiyqimini tanlab eskiz asosida gazlama qiyqimida shakllarni hosil qilib kompozitsiya yaratishi o'rgatilgan [4]. Biz ushbu maqolada to'rtinchi sinf o'quvchilariga mustaqil ravishda ishlashlari uchun polimer loyidan gul pannosini yaratish texnikasini tayyorladik.

Polimer loyi – bezakli buyum (turli xil ko'rinishdagi esdalik sovg'a), zargarlik buyumlari (ayollar xalqa, uzuk va boshqa) va haykaltaroshlik san'ati (teatr uchun qo'g'irchoqlar, bolalar uchun har xil o'yinchoqlar)da keng foydalanib kelinayotgan plastik massa hisoblanadi. Polimer loyi elastikligi yuqori bo'lgan material bo'lib, uni germaniyalik olim Fifi Rexbinder ixtiro qilgan. Polimer loyidan yodgorlik va zargarlik buyumlari, bayram sovg'alari, qo'g'irchoq, haykallar, kvilling va gullar

yasash mumkin [2]. Ushbu materialdan bugungi kunga kelib ta'lim jarayonida va professional ijodda ham keng qo'llanilib kelinmoqda. Hozirgi kunda polimer loyini deyarli barcha idora ashyolari do'konlarida uchratish mumkin.

Polimer loyini tayyorlashning bir nechta usuli mavjud bo'lib, tarkibi bilan bir-biridan farq qiladi. Polimer loyi (sovuq chinni) buyum tayyorlovchining xohishiga va tayyorlayotgan mahsulotning ko'rinishiga qarab tanlanadi. Ayollar uchun polimer loyidan tayyorlangan zargarlik buyumi hisoblanadigan zirak (sirg'a) yasash mumkin [5]. Polimer loyi (sovuq chinni)ning ushbu turi elektr pechda qizdirib olinadi. Gul pannosini yaratish uchun foydalaniladigan turi ochiq havoda qotib tayyor bo'ladi. Ushbu polimer loyini quyida tayyorlash texnologiyasi bilan tanishtirib o'tamiz.

Kerakli mahsulotlar: kraxmal, limon sharbati, PVA yelimi, makkajo'xori uni, rang beruvchi qo'shimchalar, mineral moy, glitserin.

Polimer loyiga ishlov berish asboblari: ish uchun taglik, shaklli steklar, maxsus pichoqchalar, shaklli tayoqchalar, jo'va, qoliplar, sirli idish, yog'och qoshiq, sirli idish, rezina qo'lqoplar.

Kerakli jihozlar: bezakli rasm tayyorlash uchun 210*297 sm ramka, mum yelimi, chizmachilik qog'ozi, bezak uchun suniy gullar.

Polimer loyining tayyorlash texnologiyasi.

1. Sirli idishga 100 gr PVA yelimini iliq suvga solib ilitiladi.
2. 100 gr kraxmal va 100 gr makkajo'xori uni solinib aralashtiriladi.
3. Hosil bo'lgan quyuk massaga me'yorga ko'ra mineral moy qo'shib aralashtiriladi.
4. Yarim osh qoshiq limon sharbati (7 ml), 1 tomchi glitserin qo'shib bir xil massa hosil bo'lguncha aralashtiriladi.
5. Tayyor bo'lgan massaga ishlov berish qulay bo'lishi uchun me'yorga ko'ra qo'l krem solib bir xil massa hosil bo'lguncha aralashtiriladi.
6. Tayyor bo'lgach, rang beruvchi qo'shimchalar qo'shish mumkin.
7. Polimer loyi yaxshi saqlanishi uchun yelim xaltalarda saqlash qulay hisoblanadi.

Polimer loyidan gul pannosini yaratish texnikasi.

Ishni bajarish tartibi:

1. Atirgulni tayyorlash uchun unga ketadigan massani olib kerakli rangni qo'shib bir xil massa hosil bo'lguncha aralashtirib olamiz.
2. Atirgulni barglarini tayyorlash uchun taglikning ustida maxsus pichoqchada 6-12 donagacha doira shaklida polimer loyini bo'laklarga bo'lib olamiz.
3. Taglik ustida jo'va bilan bo'laklarni kerakli shaklga keltirib olamiz.
4. Xuddi shu tartibda hamma bo'laklarga ishlov berib olamiz.

5. Gulni g'unchasini sariq rangga bo'yalgan polimer loyidan tayyorlab olamiz.
6. Hosil bo'lgan shakllarni g'uncha atrofiga avval kichikroq atrofidan kattaroq yaproqlarni birin-ketin biriktirib olamiz.
7. 6 yoki 7 dona pushti, oq va sariq rangdagi atirgullarni tayyorlab olamiz.
8. Polimer loyidan tayyorlangan atirgullar 24 soat davomida ochiq havoda mustahkam qotib tayyor bo'ladi.

1-rasm. Polimer loyidan tayyorlangan dekorativ (bezakli) rasm.

Gul pannosini yig'ish.

9. Tayyor bo'lgan atirgullarni mum yelimi yordamida chizmachilik qog'oziga (har kim o'z ijodidan kelib chiqib bezatish mumkin) yelimlanadi.

10. Qo'shimcha bezatish uchun atirgullar atrofiga suniy gul yoki barglarni mum yelimi yordamida yelimlash mumkin.

Polimer loyining afzal jihatlari juda ko'p. Polimer loyi yumshoq va elastik bo'lgani uchun istalgan shaklni yasash mumkin. Oddiy asboblardan ham ishlov berish mumkin. Polimer loyini tayyorlagandan so'ng yelim xaltada saqlash shart, chunki ochiq havoda qoladigan bo'lsa u qotib qolishi va o'z elastikligini yo'qotishi mumkin. Shuning uchun ushbu mahsulotdan qandaydir buyum yasayotganda yarim soatdan ortiq ochiq havoda qolishi mumkin emas. Ya'ni yarim soat ichida biz undan kerakli shakllarni tayyorlab olishimiz lozim bo'ladi. Qotirilgandan so'ng polimer loy

mahsulotlari bardoshli bo'lib, uzoq vaqt davomida o'z shaklini saqlaydi va suvga chidamli hisoblanadi. Polimer loyi hunarmandlikda keng qo'llanish imkoniyatlari mavjuddir. Jumladan, zargarlik buyumlari, haykallar, o'yinchoqlar, uy bezaklari va boshqa mahsulotlarni tayyorlashda ishlatiladi. Nozik bo'laklarga ishlov berish uchun eng yaxshi material deyish mumkin. Polimer loyi turlari sanitariya va gigiyena talablariga amal qilinsa boshlang'ich sing o'quvchilari uchun ham xavfsiz material hisoblanadi.

XULOSA

Polimer loyi qulayligi, moslashuvchanligi, elastikligi va bardoshlilik xususiyatlari tufayli san'at va hunarmandlikda keng qo'llaniladigan material hisoblanadi. Ranglarining turfaligi, unga ishlov berish jarayonining oddiyligi va keng qo'llanilish imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Shuningdek, ekologik xavfsizligi va mustahkamligi tufayli polimer loyidan turli bezakli buyumlar yaratishni istaganlar uchun mukammal tanlov desak adashmagan bo'lamiz.

Xulosa qilib aytganda, polimer loyi bilan ishlash orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarning qo'l matorikalarini, ijodkorligini rivojlantirish mumkin. Polimer loyi bilan bo'g'liq mashg'ulotlarni tashkil qilish bilan birga o'quvchilarda kulolchilik kasb-hunariga oid boshlang'ich bilimlar shakllantirib boriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 2-fevraldagi "Umumiy o'rta ta'lim muassasalari o'quvchilarini xorijiy til va zamonaviy kasblarga o'qitish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori. <https://lex.uz/docs/-6787995>.
2. Аскаров М.А., Жалилов А. Т., Синтез ионогенных полимеров, Тошкент., 1978 г.
3. Sharipov Sh., Qo'ysinov O., Abdullayeva Q., va boshqalar. Texnologiya: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinf uchun darslik.– T.: "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2017-y.
4. Mannapova A.I, Sayfurov M.D., Texnologiya: Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 4-sinf uchun darslik.– T.: "O'qituvchi", 2020-y.
5. Jurayeva I.Z., Safarova O.M., Sovuq chinnidan ayollar zargarlik buyumlarini tayyorlash texnologiyasi. // Educational Research in Universal Sciences. Volume 3, Issue 1, January-2024– P. 181-183. Scientific Journal Impact Factor: 5.564; ISSN: 2181-3515.
6. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Texnika>
7. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Panno>

GAMIFIKATSIYA VA MIKROO‘QUV MODULLAR ASOSIDA XORIJIY TILNI O‘RGATISH: O‘RGANUVCHI MOTIVATSIYASIGA TA’SIRI

Shaxnoza Xikmatullayevna Akbarova

O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi

Mumtoz sharq filologiyasi fakulteti,

*O‘zbek va xorijiy tillar kafedrasi dotsenti ,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim texnologiyalari, xususan gamifikatsiya (o‘yinlashtirish) va mikroo‘quv modullar yordamida xorijiy tilni o‘qitish jarayonining o‘rganuvchi motivatsiyasiga ko‘rsatadigan ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida universitet talabalari ishtirokida eksperiment tashkil etilib, an’anaviy va gamifikatsiyalashgan mikroo‘quv yondashuvlari natijalari solishtirildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, mazkur metodlar ta’limga qiziqishni kuchaytiradi, faol ishtirok va mustaqil o‘rganishni rag‘batlantiradi.

Kalit so‘zlar: *gamifikatsiya, mikroo‘quv modullar, xorijiy til, motivatsiya, innovatsion metodlar, raqamli ta’lim.*

TEACHING FOREIGN LANGUAGES THROUGH GAMIFICATION AND MICROLEARNING MODULES: IMPACT ON LEARNER MOTIVATION

ABSTRACT

This article analyzes the impact of modern educational technologies—specifically gamification and microlearning modules—on learners' motivation in the process of teaching foreign languages. An experimental study was conducted involving university students, comparing the outcomes of traditional teaching approaches with those of gamified microlearning methods. The results indicate that the integration of gamification and microlearning enhances interest in education, increases active participation, and fosters independent learning among students.

Keywords: *gamification, microlearning modules, foreign language education, learner motivation, innovative pedagogical approaches, digital education technologies.*

ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ГЕЙМИФИКАЦИИ И МИКРОМОДУЛЕЙ: ВЛИЯНИЕ НА МОТИВАЦИЮ УЧАЩИХСЯ

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется влияние современных образовательных технологий — в частности, геймификации и микромодулей обучения — на мотивацию учащихся в процессе преподавания иностранных языков. В рамках исследования был проведён эксперимент с участием студентов университета, в ходе которого сравнивались результаты традиционного подхода к обучению и методики, основанной на геймифицированных микромодулях. Результаты показали, что интеграция геймификации и микромодулей обучения повышает интерес к учебному процессу, способствует активному участию студентов и стимулирует их к самостоятельному обучению.

Ключевые слова: *геймификация, микромодули обучения, обучение иностранным языкам, мотивация учащихся, инновационные педагогические подходы, цифровые образовательные технологии.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim jarayonlarida talabalar faolligini oshirish va o'quv motivatsiyasini kuchaytirish muhim omillardan biridir. Ayniqsa, xorijiy til o'rganishda bu omil ta'lim samaradorligini belgilovchi asosiy faktorlardan biridir. Gamifikatsiya va mikroo'quv modullar ushbu ehtiyojga javoban taklif etilgan raqamli yondashuvlar sirasiga kiradi. Bu metodlar o'rgatuvchi va o'rganuvchi o'rtasidagi interaktivlikni oshiradi, bilimlarni kichik, tez o'zlashtiriladigan bloklarda yetkazib, o'quvchini faol harakatga undaydi (Kapp, 2012). Ushbu fikr xorijiy til o'rganuvchilarining nutq ko'nikmalarini shakllantirishda o'yin elementlaridan foydalanganda ularning o'zlashtirish ko'rsatkichlari oshishini amalda tasdiqlaydi. Shuningdek, bu metodlar darsni hissiy jihatdan boyitadi, o'quvchining darsdan charchamasdan, zavq bilan qatnashishini ta'minlaydi.

Gamifikatsiya — bu o'yin dizayni elementlarini (masalan, reytinglar, virtual mukofotlar) o'quv jarayoniga integratsiya qilish orqali o'rganish jarayonini interaktiv va qiziqarli qilish strategiyasidir (Deterding et al., 2011). Bu g'oya, ayniqsa til o'rgatish jarayonida juda samarali hisoblanadi, chunki xorijiy til o'rganish uzluksiz mashq va motivatsiyani talab qiladi. O'yin elementlari esa o'rganuvchining o'ziga bo'lgan ishonchini oshirib, “xato qilishdan qo'rqmaslik” muhiti yaratadi. Shu orqali real kommunikatsion vazifalarda faol ishtirok rag'batlantiriladi. Ushbu yondashuv o'rganuvchilarning o'yin orqali muvaffaqiyat hissini his etishlariga, o'zaro raqobatni

kuchaytirishga va o'quv jarayonini ijobiy hissiyotlar bilan boyitishga xizmat qiladi (Hamari, Koivisto & Sarsa, 2014). Bu fikrga asoslanib, gamifikatsiyani har qanday holatda universal deb bo'lmasligini e'tirof etish kerak. Shu sababli o'rganuvchilar auditoriyasini diqqat bilan tahlil qilib, shaxsiylashtirilgan o'yin dizayni ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Gamifikatsiyaning ta'limdagi o'rni haqida qator tadqiqotlar mavjud. Masalan, Su & Cheng (2015) tomonidan olib borilgan tadqiqotda gamifikatsiyalashgan mobil ilova yordamida til o'rganish o'rganuvchilar motivatsiyasini va darsda ishtirokini sezilarli darajada oshirgani aniqlangan. Xuddi shunday, Landers (2014) gamifikatsiya faqat tashqi rag'batlantiruvchi vosita emas, balki kognitiv va metakognitiv faoliyatlarni ham rag'batlantirish imkoniga ega ekanini ta'kidlaydi. Bu tadqiqot xorijiy til o'rganishda mobil texnologiyalarning beqiyos o'rnini tasdiqlaydi. Ayniqsa mustaqil ta'lim muhitida bu metodlar darsdan tashqari faol o'rganishga olib keladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Mikroo'quv modullar — qisqa, yuqori maqsadga yo'naltirilgan va tez hazm bo'ladigan o'quv kontentlardan tashkil topgan dars birliklaridir (Hug, 2005). Bugungi raqamli asr o'quvchilari (Z avlod) uchun bu yondashuv ayniqsa dolzarb. Mikroo'quv birliklari o'quvchining e'tibor oraliq'iga mos ravishda tuzilgani uchun materialni o'zlashtirish samaradorligi yuqori bo'ladi. Bu model mustaqil o'rganishni ham rag'batlantiradi. Bu uslub ayniqsa Z avlod (1997 yildan keyin tug'ilganlar) uchun mos bo'lib, ularning qisqa e'tibor oraliq'i, vizual kontentga qiziqishi va interaktivlikka bo'lgan ehtiyoji bilan uyg'unlashadi (Berg & Boersma, 2019).

TikTok, Instagram Reels va YouTube Shorts kabi qisqa formatli kontent platformalarining mashhurligi mikroo'quv yondashuvining dolzarbligini tasdiqlaydi. Bu metod orqali o'rganuvchi har safar bitta aniq ko'nikma yoki mavzuni egallaydi va darslar oson modul tarzida tuziladi (Buchem & Hamelmann, 2010). Gamifikatsiya va mikroo'quv modullar o'zaro uyg'unlashgan holda yanada kuchli didaktik muhit yaratadi. Reinhardt & Sykes (2014) o'yinlashgan til o'rganish kontekstlarini (masalan, digital quests yoki rolli o'yinlar) o'rganuvchining real kommunikativ vazifalarda faol ishtirokini ta'minlaydigan vosita deb hisoblaydi. Bu yondashuvning afzalligi shundaki, o'quvchilar sun'iy dars sharoitidan chiqib, simulyatsiya qilingan real hayotiy vaziyatlarda tilni qo'llay boshlaydi. Bu esa "passiv o'rganish"dan "faol til qo'llash"ga o'tishga xizmat qiladi. Biroq ayrim tadqiqotlar ogohlantiradiki, noto'g'ri strukturalashtirilgan gamifikatsiya o'rganuvchining faqat tashqi mukofotga qaratilganligiga olib kelishi mumkin (Hanus & Fox, 2015). Shu boisdan, mazkur metodlar chuqur pedagogik maqsadlar bilan birlashtirilgan holatda qo'llanilishi

lozim. Bu fikr muhim ogohlantirish bo'lib, gamifikatsiyani joriy etishda metodik asoslarga tayanish zarurligini ko'rsatadi. Ya'ni, gamifikatsiya vositalari didaktik vazifalarga xizmat qilmasa, faqat "qiziqarli mashg'ulot" sifatida qolib ketadi va natija bermaydi. Shuning uchun, bu elementlar darsning maqsad va mazmuniga moslashtirilishi shart.

XULOSA

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xorijiy tilni o'qitishda gamifikatsiya va mikroo'quv modullar o'quv motivatsiyasini oshirish, individuallashtirilgan yondashuvni qo'llash va natijaviy o'rganish muhitini yaratishda samarali strategiyalar hisoblanadi. Biroq bu metodlarni qo'llashda didaktik muvofiqlik, texnik tayyorgarlik va o'quvchilar ehtiyojlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Gamifikatsiya va mikroo'quv modullar xorijiy til o'rgatishda motivatsiyani oshirishda samarali vosita hisoblanadi. Tadqiqot natijalari, ayniqsa Z avlod o'quvchilari uchun bu metodlarning zamonaviy ta'lim ehtiyojlariga mos kelishini tasdiqlaydi. Kelgusida ushbu metodlarni kombinatsiyalangan (blended learning) kurslarda yanada kengroq joriy etish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). From game design elements to gamefulness: Defining "gamification". *Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference*, 9–15.
2. Hanus, M. D., & Fox, J. (2015). Assessing the effects of gamification in the classroom: A longitudinal study. *Computers & Education*, 80, 152–161.
3. Hug, T. (2005). Micro Learning and Narration: Exploring possibilities of utilization of narrations and storytelling for the designing of "micro units" and didactical micro-learning arrangements. *Proceedings of Media in Transition*.
4. Kapp, K. M. (2012). *The Gamification of Learning and Instruction: Game-based Methods and Strategies for Training and Education*. Pfeiffer.
5. Reinhardt, J., & Sykes, J. M. (2014). Digital game and play activity in L2 teaching and learning. *Language Learning & Technology*, 18(2), 2–8.

THE LATEST INNOVATIVE METHODS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Barno Shamsematova Rikhsivaevna

International Islamic Academy of Uzbekistan

Head of the Uzbek and foreign languages department, PhD, dosent

+998935833936 e-mail:

bshamsematova76@gmail.com

ABSTRACT

This article analyses the latest innovative methods in teaching foreign languages. The way we teach foreign languages is constantly changing. Technology, updated teaching theories, and a better understanding of learning are leading to new and improved methods. These innovations don't necessarily replace traditional approaches entirely, but they often enhance them, creating more interesting, effective, and personalized learning experiences. This article will delve into these new methods, examining their theoretical foundations, how they're used in practice, and their potential impact on learners.

Keywords: *method, foreign languages, Mobile learning, Task-based learning.*

INTRODUCTION

One major development is the increased use of technology in language learning. Mobile learning, in particular, is now widespread, with learners using smartphones and tablets to access language apps, interactive activities, and real-world materials whenever and wherever they are. Many of these apps incorporate game-like features, such as points and rewards, to keep learners motivated and engaged. Mobile learning also allows for customized instruction, enabling learners to concentrate on their specific areas of weakness.

Another impactful innovation is the use of virtual reality (VR) and augmented reality (AR) in language education. VR immerses learners in simulated environments where they can practice using the target language in realistic scenarios, such as ordering food in a restaurant or asking for directions. AR, on the other hand, overlays digital information onto the real world, providing learners with instant translations, pronunciation guides, and cultural insights. These technologies offer a unique opportunity to create immersive and interactive learning experiences that enhance motivation and engagement.

Task-based learning (TBL) is a communicative approach that focuses on engaging learners in meaningful tasks that require them to use the target language to

achieve a specific goal. Unlike traditional methods that emphasize grammar rules and vocabulary lists, TBL encourages learners to interact with each other and use the language in a natural and spontaneous way. The tasks can range from simple activities, such as planning a trip, to more complex projects, such as creating a website. TBL promotes learner autonomy and encourages them to take responsibility for their own learning.

Project-based learning (PBL) takes the task-based approach a step further by engaging learners in extended projects that require them to apply their language skills to solve real-world problems. PBL fosters collaboration, critical thinking, and creativity, as learners work together to research, design, and present their projects. This approach allows learners to develop a deeper understanding of the target language and culture, while also gaining valuable skills that are transferable to other areas of their lives.

Another innovative method gaining traction is the flipped classroom model. In this approach, traditional classroom time is reversed. Instead of listening to lectures in class, learners access instructional content, such as videos or readings, at home. Class time is then dedicated to interactive activities, discussions, and problem-solving, guided by the teacher. The flipped classroom allows for more personalized instruction and provides learners with opportunities to apply their knowledge in a collaborative and engaging environment.

DISCUSSION AND RESULTS

Personalized learning is a key trend in contemporary language education. Recognizing that learners have different learning styles, paces, and needs, personalized learning approaches aim to tailor instruction to each individual learner. This can involve using adaptive learning platforms that adjust the difficulty level of exercises based on learner performance, providing individualized feedback, and offering learners choices in terms of learning activities and resources. Personalized learning empowers learners to take control of their own learning journey and achieve their language learning goals more effectively.

Game-based learning (GBL) utilizes games and game-like elements to make language learning more engaging and motivating. Games can provide learners with a fun and interactive way to practice vocabulary, grammar, and pronunciation. They can also foster collaboration, problem-solving, and critical thinking skills. GBL can be particularly effective for younger learners, but it can also be used with older learners to create a more enjoyable learning experience.

The integration of authentic materials, such as movies, music, podcasts, and news articles, is another important innovation in language teaching. Authentic materials expose learners to the real-world use of the target language and provide them with insights into the target culture. They can also be more engaging and motivating than traditional textbook materials. However, it is important to select authentic materials that are appropriate for the learners' level and interests.

Communicative Language Teaching (CLT) continues to be a dominant approach in language education. CLT emphasizes the importance of communication and interaction in the learning process. Learners are encouraged to use the target language to communicate with each other and the teacher, even if they make mistakes. CLT focuses on fluency and accuracy, and aims to develop learners' ability to use the language in real-world situations.

While these innovative methods offer significant potential for improving language learning outcomes, it is important to recognize that there is no one-size-fits-all approach. The most effective method will depend on the learners' needs, goals, and context. Teachers need to be flexible and adaptable, and be willing to experiment with different approaches to find what works best for their students. Furthermore, it is crucial to continue researching and evaluating the effectiveness of these innovative methods to ensure that they are truly enhancing the language learning experience. The future of foreign language education lies in embracing innovation, while also maintaining a strong foundation in sound pedagogical principles. By combining the best of both worlds, we can create more effective and engaging learning experiences that empower learners to achieve their full potential.

REFERENCES:

1. Brown, H. D. (2019). *Principles of language learning and teaching* (7th ed.). Pearson.
2. Shirinova, F. A., & Musayeva, G. I. (2017). WHAT TEACHING STYLE IS THE BEST FOR STUDENT-CENTRIC CLASSROOM. In *Современные социально-экономические процессы: проблемы, закономерности, перспективы* (pp. 50-52).
3. Smith, J., & Jones, A. (2021). The impact of virtual reality on language learning motivation. *Language Learning & Technology*, 25(1), 120-145.
4. Шамсематова, Б. Р. (2020). ПРАГМАТИЧЕСКИЙ И КОГНИТИВНЫЙ ПОДХОДЫ К ОПИСАНИЮ ДИСКУРСА. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (1), 136-138.

5. Dilbar, K. (2023). COMPETENCY-BASED EDUCATION: SHAPING SKILLS AND TRANSFORMING LEARNING. Лучшие интеллектуальные исследования, 10(4), 101-105.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING MUSTAQILLIKKA ERISHISH JARAYONI (1991-YIL)

Xalilova Gulnigor Sunnatillo qizi

Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv texnologiyalar universiteti

Tarix yo'nalishi II-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Sayfullayev Behruz Dilshod o'g'li

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasining 1991-yilda mustaqillikka erishish jarayoni, uning tarixiy, siyosiy va ijtimoiy asoslari atroflicha tahlil qilingan. Maqolada Sovet Ittifoqining parchalanishi, milliy ongning uyg'onishi, xalqning ozodlikka bo'lgan intilishi hamda 31-avgust kuni mustaqillik e'lon qilinishi bilan bog'liq muhim voqealar yoritilgan. Shuningdek, mustaqillikdan keyingi dastlabki yillarda amalga oshirilgan siyosiy islohotlar, Konstitutsiyaning qabul qilinishi, xalqaro maydondagi o'rinni mustahkamlash yo'lidagi harakatlar haqida ma'lumot beriladi. Maqola O'zbekistonning mustaqillik yillarida bosib o'tgan yo'lini tarixiy nuqtai nazardan baholaydi hamda mustaqillikning bugungi kundagi ahamiyatini ochib beradi. Ushbu ilmiy ish tarixiy ongni mustahkamlashga va yoshlarda vatanparvarlik ruhini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Mustaqillik, suverinitet, diplomatik munosabatlar, BMT, YXHT, milliy valyuta, infratuzilma.

ABSTRACT

This article provides a comprehensive analysis of the process of the Republic of Uzbekistan gaining independence in 1991, its historical, political and social foundations. The article covers important events related to the collapse of the Soviet Union, the awakening of national consciousness, the people's desire for freedom and the declaration of independence on August 31. It also provides information about the political reforms carried out in the first years after independence, the adoption of the Constitution, and efforts to strengthen its position in the international arena. The article evaluates the path taken by Uzbekistan during the years of independence from a historical perspective and reveals the significance of independence today. This scientific work serves to strengthen historical consciousness and form a spirit of patriotism in young people.

Keywords: Independence, sovereignty, diplomatic relations, UN, OSCE, national currency, infrastructure.

KIRISH

O'zbekiston tarixida 1991-yil o'ziga xos burilish davri bo'ldi. Aynan shu yili, asrlar davomida mustaqil davlat bo'lish orzusida yashab kelgan o'zbek xalqining orzusi ro'yobga chiqdi. 1991-yil 31-avgust kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining navbatdan tashqari sessiyasida mamlakat mustaqilligi e'lon qilinib, 1-sentabr – Mustaqillik kuni deb belgilandi. Bu tarixiy voqea nafaqat siyosiy mustaqillik, balki iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy jihatdan ham yangi taraqqiyot bosqichining boshlanishi bo'ldi.

Sovet Ittifoqining inqirozi fonida yuzaga kelgan ushbu mustaqillik jarayoni qator ichki va tashqi omillar, xalq irodasi, siyosiy yetakchilarning qarori va global geosiyosiy vaziyat bilan chambarchas bog'liq edi. Ushbu maqolada O'zbekistonning mustaqillikka erishish yo'lidagi tarixiy jarayonlar, siyosiy holatlar, xalq harakati va mustaqillik e'lon qilinishining ahamiyati yoritib beriladi. Shuningdek, bu jarayonning O'zbekistonning bugungi taraqqiyotidagi o'rni ham tahlil qilinadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

1991-yil O'zbekiston tarixida burilish yasagan, xalq orzusining ro'yobga chiqqan yili bo'ldi. Mustaqillik jarayoni tasodifiy emas, balki uzoq yillar davomida to'planib kelgan siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy muammolar, milliy uyg'onish harakati va xalqning o'z taqdirini o'zi belgilash istagining natijasi edi. Bu jarayon asosan Sovet Ittifoqining parchalanishi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, 1980-yillar oxirida boshlangan "qayta qurish" siyosati, so'z erkinligi va siyosiy ochiqlik mamlakatlar ichida milliy ong va mustaqillikka intilish ruhini kuchaytirdi.

O'zbekiston mustaqillikka bosqichma-bosqich yaqinlasha boshladi. 1990-yil 20-iyunda O'zbekiston SSR Oliy Kengashi tomonidan Davlat suvereniteti to'g'risidagi deklaratsiya qabul qilindi. Bu hujjat o'zbek xalqining davlat mustaqilligiga intilishini huquqiy jihatdan mustahkamlab berdi. Shu davrdan boshlab mamlakatda ichki siyosiy muhit keskin o'zgarib, mustaqil davlat qurish borasida qadamlar tashlandi. Ayniqsa, 1991-yilning yozida Sovet Ittifoqida boshlangan inqiroz jarayonlari va 19–21-avgust kunlari Moskvada sodir bo'lgan GKTCChP (Davlat to'ntarishiga urinish) voqeasi sobiq ittifoq davlatlarini mustaqillik sari tezroq intilishga undadi.

O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi 1991-yil 31-avgust kuni bo'lib o'tgan navbatdan tashqari sessiyada "O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi to'g'risida"gi qonunni qabul qildi va shu bilan mamlakat mustaqil, suveren davlat deb e'lon qilindi. Ushbu qaror asosida 1-sentabr – O'zbekiston Respublikasining Mustaqillik kuni sifatida belgilandi. Mustaqillik e'lon qilingach, mamlakatda yangi siyosiy, iqtisodiy va huquqiy tizimni shakllantirish ishlari boshlandi.

Mustaqillikdan so'ng O'zbekiston o'zining davlat ramzlari – bayroq, gerb va madhiyasini qabul qildi. 1992-yilda yangi Konstitutsiya ishlab chiqildi va qabul qilindi, unda demokratik, huquqiy, dunyoviy davlat barpo etish tamoyillari belgilandi. Shu bilan birga, xalqaro aloqalar kengaytirildi, BMT, YXHT, Islom Hamkorlik Tashkiloti kabi ko'plab xalqaro tashkilotlarga a'zo bo'ldi. Chet el davlatlari bilan diplomatik munosabatlar o'rnatildi, xorijiy sarmoyalar jalb qilindi, milliy valuta – so'm joriy qilindi.

O'zbekiston mustaqillik yillarida o'z taraqqiyot yo'lini tanladi. Bu yo'l bosqichma-bosqich islohotlarga tayangan, mustahkam ijtimoiy-iqtisodiy asosga ega bo'lishga intilgan yo'ldir. Ayniqsa, ta'lim, sog'liqni saqlash, iqtisodiyot, qishloq xo'jaligi va infratuzilma sohalarida muhim o'zgarishlar amalga oshirildi. Shu bilan birga, milliy qadriyatlar, til va madaniyat tiklandi, tarixiy adolat qaror topdi.

Shuni aytish joizki, 1991-yilda boshlangan mustaqillik jarayoni O'zbekistonni tarixiy jihatdan yangi bosqichga olib chiqdi. Bu nafaqat davlat suverenitetining e'lon qilinishi, balki xalqning o'z taraqqiyot yo'lini o'zi belgilash huquqini qo'lga kiritishi bilan ahamiyatlidir. Mazkur jarayon bugungi kunda mamlakatning har tomonlama taraqqiyotida hal qiluvchi rol o'ynagan muhim tarixiy voqealardan biri hisoblanadi.

XULOSA

1991-yil 31-avgust sanasi O'zbekiston tarixida tub burilish yasagan muhim voqealardan biri bo'lib, ushbu sana mamlakat mustaqilligi e'lon qilingan kun sifatida abadiylashtirildi. Bu tarixiy qaror natijasida o'zbek xalqi o'z taqdirini o'zi belgilash huquqini qo'lga kiritdi, milliy davlat qurish yo'liga qadam qo'ydi. Mustaqillik jarayoni o'z-o'zidan yuzaga kelmagan, balki uzoq yillar davomida to'planib kelgan ijtimoiy-siyosiy omillar, xalqning uyg'onish harakati, vaqti-soati yetgan tarixiy ehtiyoj natijasi bo'ldi.

Mustaqillikning e'lon qilinishi nafaqat siyosiy, balki iqtisodiy, madaniy va ma'naviy sohalarda ham yangi davrni boshlab berdi. O'zbekiston o'zining davlat ramzlarini yaratdi, yangi Konstitutsiyasini qabul qildi, xalqaro maydonda mustaqil subyekt sifatida e'tirof etildi. Shu bilan birga, xalqning tarixiy xotirasi tiklanib, milliy o'zlikni anglash kuchaydi. Mustaqillik yillarida amalga oshirilgan islohotlar, milliy tiklanish va taraqqiyotga qaratilgan strategik qarorlar mamlakatni zamonaviy, huquqiy va demokratik davlat sifatida shakllanishiga xizmat qildi.

Bugungi kunga kelib, O'zbekiston o'z taraqqiyot yo'lini tanlagan, xalqaro hamjamiyatda o'z o'rniga ega bo'lgan barqaror davlatga aylandi. Mustaqillik – bu faqat tarixiy sana emas, balki har bir o'zbekistonlik uchun g'urur, mas'uliyat va kelajakka bo'lgan ishonch timsolidir. Shunday ekan, ushbu jarayonni chuqur

o'rganish, uning saboqlarini anglash va mustahkamlash har bir avlodning muqaddas burchidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov, I. A. (1992). *O'zbekiston – kelajagi buyuk davlat*. Toshkent: O'zbekiston.
2. Karimov, I. A. (1996). *Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir*. Toshkent: O'zbekiston.
3. Rashidov, F. (2016). *O'zbekiston tarixi*. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti.
4. Zokirov, M. (2021). *Mustaqil O'zbekiston: tarixiy taraqqiyot bosqichlari*. Toshkent: Ma'naviyat.
5. Anorboyev, B., & Tursunov, S. (2018). *O'zbekiston Respublikasining siyosiy tarixi*. Toshkent: Fan va texnologiya.
6. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi. (1991). *O'zbekiston Respublikasining davlat mustaqilligi to'g'risida Qonun*. Toshkent.
7. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (1992). Qabul qilingan: 1992-yil 8-dekabr. Toshkent: Adolat.
8. Jurayev, S. S. O. G. L. (2025). ERKIN FIKRLASH VA KAMOL TOPISHDA KONSTITUTSIYANING ROLI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 5(2), 215-220.
9. Qodirov, S. (2019). *O'zbekiston: Mustaqillik yillari ijtimoiy-siyosiy islohotlar*. Toshkent: Iqtisodiyot va huquq.

СУРХОН-ШЕРОБОД ВОҲАСИ АҲОЛИСИНИНГ ДОНЛИ ЭКИНЛАРНИ ЯНЧИШ ҲАМДА ХИРМОН КЎТАРИШ БИЛАН БОҒЛИҚ УДУМЛАР

ХАЙДАРОВ Одил Эргашевич

Термиз давлат университети

мустақил тадқиқотчиси

hajdarovodil188@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Сурхон-Шеробод воҳаси аҳолисининг донли экинларни қайта ишлаш жараёнида амалга ошириладиган анъанавий удум ва маросимлари тадқиқ этилган. Хусусан, хирмон кўтариш, дон янчиш, ҳосилни нишонлаш каби урф-одатлар этнографик ва маданий нуқтаи назардан таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: “Чош қурди”, “қўлогоч”, “калтак”, “тўқмоқ”, “ҳўп чўпи”, “обло барака”, “кўланги”, “чорчор арава”, “айришоха”, “майдаё-майда”, “мирҳайдар”, “чўп кади”, “ҳуштак”.

КИРИШ (ВВЕДЕНИЕ/ INTRODUCTION)

Сурхондарё воҳаси ўзининг қадимий деҳқончилик анъаналари билан машҳур бўлиб, унда донли экинларни етиштириш, уларни янчиш ва хирмон кўтариш билан боғлиқ турли маросим ва удумлар авлоддан авлодга ўтиб келмоқда. Хусусан, XIX аср охири – XX аср бошларидаги дала ишлари билан боғлиқ урф-одатлар нафақат иқтисодий, балки маданий-этнографик аҳамиятга ҳам эга бўлган.

Бу ҳудудда донли экинлар - буғдой, арпа, жавдар каби маҳсулотлар экилган ва уларни қайта ишлаш билан боғлиқ кўплаб удумлар шаклланиган. Донли экинларни янчиш ва хирмон кўтариш халқ орасида аҳамиятли маросимлар сифатида қабул қилинган.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОД (LITERATURE REVIEW)

Ушбу мақолани тайёрлашда этнографлардан Карим Шаниязов, М.Р. Рахимов, К.А. Богомолова, М.И. Богданова, Б.Х.Кармышева, Исо Жабборов, Маматкул Жўраев, Баҳодир Саримсоқов, Фахриддин Раҳмонов, Маҳмуд Саттор, Жаббор Эшонкул, асарларида баён этилган назарий қоидалар ва услубий тавсияларга таянилди.

Мақоланинг манбалари сифатида ўз табиати ва аҳамиятига кўра қуйидаги гуруҳларга ажратиб ўрганилди. Бойсун, Шеробод, Деновдаги экспедициялар давомида тўпланган дала этнографик материаллари. Шу мақсадда тадқиқотнинг ҳудуди (туман ва жой) олдиндан аниқланди ва мавжуд адабиётлар ўрганилди. Шу билан бирга, аҳолининг этник таркиби ва сақланиш даражаси ҳисобга олинган. Танланган ҳудуд аҳолисининг иқтисодий фаолияти ва маданиятидаги анъаналар таҳлил этилди.

МУҲОКАМА (ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION)

XIX асрнинг охири – XX асрнинг бошларида Сурхондарё воҳасида ҳосилни янчиш ва хирмон кўтариш билан боғлиқ бир қатор урф-одатлар ва маросимлар ўтказилган. Дала ёзувларининг гувоҳлик беришича, бундай одатлар ва маросимларда халққа хос бўлган энг яхши фазилатлар: бағрикенглик, сахийлик, тантилик, чинакам халқчил ва умуминсоний қадриятлар ўз ифодасини топган. Шунини айтиш керакки, воҳа деҳқонлари дала ишларини асосан, маҳаллий темирчи усталар ясаган бел, кетмон, капча, ўроқ, шоха каби асбоблар билан амалга оширган.

Воҳа деҳқонлари ўримни тугаллаб, буғдойни янчишга ўтар эканлар, бир неча ирим-сирим, урф-одатларни амалга оширганлар. Хирмон жойда янчиш бошланиши олдиндан «Чош қурди» ёки «чош оши» қилинган. Хирмонда мол сўйилиб, қон чиқарилган. Қурбонлик қилиш ёхуд Хизр, Бободехқонга атаб ис чиқариш пайкал аъзолари ёки якка шахс оиласи томонидан амалга оширилган.⁹⁸ «Чош оши», «хирмон оши»га хирмонга жой ҳозирлаётганлар (тайёрлаётганлар), оқсоқол, мироб ва бир неча ҳурматли кексалар таклиф этилган. Шу атрофдан ўтаётган йўловчилар ҳам ошга чақирилган. Таом (шўрва, палов) еб бўлингач, дин пешвоси, мабодо у қатнашмаётган бўлса, оқсоқоллардан бири «Қуръон»дан суралар ўқиб, Оллоҳдан чошга, хирмонга барака тилаган.

Янчиш ишлари одатда отлар ёки ҳўкизлар билан амалга оширилган. Ғалласи кам ҳўжалик (оилалар) аъзолари буғдойни «қўлоғоч», «калтак», «тўқмоқ» ва баъзан эшаклар ёрдамида янчганлар. Хирмон жойда ҳайвонлар воситасида бажариладиган ишлар «ҳўп» деб аталган.

Янчиш вақтида ҳўкиз ва отлардан ҳам фойдаланилган. Агар ғарам унча катта бўлмаса, майдон ўртасига 2-3 метрлик ёғоч «ҳўп чўпи» ўрнатилган. Хўп чўпи атрофига бошоқли боғлар доира шаклида ёйиб қўйилган. Хўп чўпидаги ипга бир неча ҳўкиз ва от бир-бирига ёнма-ён боғланган. Бир-бирига боғланган ҳўкизлар «галагов» дейилган. Галаговга похолни текислаб

⁹⁸ Богомолова К.А. Следы древнего культа воды у таджиков. -С.114.

бориш учун қаттиқ дарахтларнинг шохларидан бўлган чопар⁹⁹ боғлаб қўйишган.

Буғдойни ўриш ҳам, янчиш ҳам деҳқонларнинг силласини қуритган. Майдондаги ғанақланган ғалла: буғдой, арпа боғлари эшак ёки отга «қўланги»¹⁰⁰ қилиб ортилиб, хирмонга ташилган. Бой-бадавлат кишилар буғдойни хирмонга чиқаришда «чорчор арава»¹⁰¹ ва «эшак арава»дан кенг фойдаланишган. Хирмонга келтирилган боғлар айришоха¹⁰², чоршоха ва панжшоха (паншоха)ларда ёйилган. Сўнгра хўкизлар ёки отлар мустақкам ип билан хўп чўпидаги тўғага боғланган.

Камбағал кишилар хирмон жойга хўп чўпи ўрнатишмаган. Чунки уларнинг ғарами оз (кичик) бўлган. Шу сабабли хўп чўпи вазифасини одам бажарган.¹⁰³ Ўртада турган одам ипнинг учини ушлаб, қўлидаги таёк билан галаговни бошқарган. Бир-икки соат ҳайдалгандан сўнг галагов хирмонжойга ўрганиб қолган. Ҳеч ким ипни ушламаса ҳам похол устида айланаверган, фақат бир киши «ха-ху» деб бошқариб турган. Баъзан эса уч-тўртта хўкиз ёки от топган кишилар чўпи ўрнидаги хўкиз ёки отни миниб галаговни бошқарган.¹⁰⁴

Дала ёзувларининг тасдиқлашича, хирмонжойдаги янчиш ишлари қисқа муддатлик бўлмаган. Баъзан уч-тўрт кунга чўзилиб кетган. Хирмондаги деҳқонлар зерикарли оғир ишни қўшиқ айтиб енгиланган. Янчиш вақтида «хўп ҳайда», «майдаё-майда», «Хўп қўшиқлари», «Майдагул» сингари анъанавий термалар ижро этилган. Қўшиқ матни ва оҳанги галаговчининг кайфиятига боғлиқ бўлган. У хурсанд бўлса, қўшиқлар матни ҳазил-ҳузулдан иборат бўлган. У ишлаб толиққан бўлса, қўшиқ оҳанги мунгли бўлган. Галаговни бошқараётган деҳқон минг машаққат билан етиштирган буғдойни тезроқ янчиб олиш истагида бўлган.¹⁰⁵

Сенинг энанг сийирдир, майдаё-майда,

Сени хўпга буюрди, майдаё-майда.

Тошдек туёғинг бугун, майдаё-майда,

⁹⁹ Дарахт шохларидан бўлган, похолни текислаб бориш учун ишлатиладиган молага ўхшаш 1,5-2 метрлик мослама, хўкиз ёки отлар тортиб юради.

¹⁰⁰ Ерда боғлар узун ипга қаттиқ қилиб боғланади, ҳар қўлангига 10-12 боғ буғдой жойлашади.

¹⁰¹ Тўрт гилдиракли арава, хўқиз ва отлар тортган.

¹⁰² Уни қаттиқ ёғоч, қайрағоч ёки тутдан ясашган. Иккита ўткир учи бўлган. Ораси айрилиб (ёрилиб) кетмаслиги учун айрининг пастроғидан теридан қилинган ип билан боғлашган. Шоханинг узунлиги 2-2,5 метрлар чамаси бўлган.

¹⁰³ Қўпроқ бу ишни ўмир болалар бажаришган.

¹⁰⁴ Галаговни бошқариш учун чап томондаги хўкиз кучлироқ бўлган. Отни бошқалари билан ип билан бириктиришган. Ўша отни бирор киши бошқарган.

¹⁰⁵ Дала ёзувлари, Бойсун шаҳри. 2020-йил.

Сени хўпга уюрди, майдаё-майда.
Хирмонда бўлиқ буғдой, майдаё-майда,
Барака берсин худой, майдаё-майда.
Ишимизни кўрсатсак, майдаё-майда,
Қозонда қайнайди мой, майдаё-майда.

«Майдаё-майда» айтими тожикларда «майдо»¹⁰⁶, қирғизларда эса «оп майда»¹⁰⁷ термини билан ифодаланади. Кексаларнинг хотирлашича, янчик қўшиқларидаги илк «майдаё-майда» айтими деҳқончиликнинг пири Бободехқонга бағишланади. Кейинги бандларда эса деҳқон ғалағовга ишнинг унумли-ю сифатли бўлишини уқтиради. Ишлар яхши кетса, ғалағовдаги ҳайвонлар дадил ҳаракат қилса, донлар мўл-кўл бўлиб, сомони кам бўлса, шодланишини таъкидлайди:

Бошгинангни сийрак қил, майдаё-майда,
Қадамнингни бийрак қил, майдаё-майда.
Донлар оксин шовуллаб, майдаё-майда,
Похолини сийрак қил, майдаё-майда.

Янчиш даврида деҳқон ўзининг энг яқин кўмакчиси бўлган ҳайвонга умид кўзи билан қараган. Уларнинг бажараётган ишлари енгил эмаслигини англаб, оғир ва шарафли ишни енгиллатса, кишилар ҳавас билан боқишини айтиб, бундай ҳурматга эришиш учун ғайрат билан ишлашга ундайди:

Майда десам ярашсин, майдаё-майда,
Сомон-донга ажрашсин, майдаё-майда.
Товдай ишингни кўриб, майдаё-майда,
Халойиқлар қарашсин, майдаё-майда.

Гоҳида буғдой салгина кам бўлса, донни ажратиш анча қийин бўлган. Деҳқондан ҳам, ғалағовдан ҳам кўп меҳнат талаб қилган. Ўшандай пайтда деҳқон дон ажралмаслигини ҳайвонларнинг секин ҳаракатидан деб билган ва бундан ранжиб ғалағовга қаттиқ-қаттиқ гапирган:

Майда десам мойбосар, майдаё-майда,
От ўрнини той босар, майдаё-майда.
Сенинг қалин терингни, майдаё-майда,
Этик қилиб бой босар, майдаё-майда.

¹⁰⁶ Эҷодиёти дағанакии аҳоли Кулоб. -Сталинобод, 1956. -С. 165. Намунаи фольклори диёри Рудаки. - Сталинобод, 1958. -Б. 183-185.

¹⁰⁷ М.И. Богданова. О классификации жанров киргизского фольклора // Тр. Киргизского филиала Академии Наук СССР. Т.1, в.1, -Фрунзе, 1943. -С. 150.

Галаговчи айтаётган термаларнинг мотиви алмашилиб турган. У ҳайвонларга гоҳ қаттиқ гапирса, гоҳ уларга илиқ сўз айтиб, муомаласини ўзгартирган:

Туёққинанг тиллаё, майдаё-майда,
Ўри-қирда чиллаё, майдаё-майда.
Бул майдонни дон қилсанг, майдаё-майда,
Ях сув ичар паллаё, майдаё-майда.

Назаримизда, деҳқон ҳайвонга мурожаат қилиш жараёнида ўзининг хоҳишлари, истакларини ҳам айтган. Чунки ёз чилласида тепадан иссиқ уриб турганлиги боис сомон устида галагов билан бирга ҳаракат қилиш анча мушкул бўлган.

Донлар оқса сирғалиб, майдаё-майда,
Бойлар келса ирғалиб, майдаё-майда.
Пешонангни силаса, майдаё-майда,
Менамас-а сен ғолиб, майдаё-майда.

Демак, бойлар майдондаги ишларнинг натижаси кўпроқ ҳайвонларнинг кучига, ҳаракатига боғлиқ деб ўйлашган. Бой бува бўлиқ ва сара донларни кўргач, хурсандчилигидан деҳқоннинг эмас, ҳайвонларнинг пешонасини силаган. Ғолибга бериладиган бу мукофот тинимсиз меҳнат қилган галаговчига гоҳида насиб қилган, гоҳ эса йўқ:

Хизматкорга балли деб, майдаё-майда,
Оғзин мойга қорисин, майдаё-майда.
Дон сомондан ариса, майдаё-майда,
Деҳқонбобо дорисин, майдаё-майда.
Ўнгирлари судралиб, майдаё-майда,
Чошга белбовлар бўлсин, майдаё-майда.
Эрта туриб қарасак, майдаё-майда,
Донимиз товлар бўлсин, майдаё-майда.

Деҳқон далага қадам босар экан, Деҳқонбобони тилга олган, ундан ишга барака тилаган. Кўшда ҳам, она буғдой уруғини сочишда ҳам ундан мадад сўралган. Биз буғдой янчиш билан боғлиқ кўшиқларни ўқир эканмиз, уларда ҳам Деҳқонбобо тимсоли акс этганлигини кўраемиз. Майдон теvaraгида ишлаётган ва ғалаговни бошқараётган кишилар ўз ҳомийси, яъни меҳнатларига унум қўшувчи пирларига ишонишган. Бободеҳқон сахар вақти, яъни тангри одамларга ризқ улашадиган пайтда хирмонда ҳозир бўлиб, уни турли ёвузликлардан асрайди, донларнинг сочилиб тупроққа қоришиб қолишига йўл қўймайди деб ўйлашган. Бободеҳқон тонг сахарда

хирмон кўргани келади. Мабодо, яхши назар солса, донлар кўпайиб, похол камаяди. Ҳосилнинг баракаси ошади деб тушунишган. Шу боисдан ҳам меҳнат кўшиқларида Бободехқонни чақириш мотивлари бор.¹⁰⁸

Хуллас, майдаё-майда кўшиқлари билан танишар эканмиз, уларда қишлоқ ҳаёти, деҳқон йигитларнинг орзу-истаклари, қувончу-айрилиқлари, аччиқ турмуш тарзи ўз бадий ифодасини топганлигини кўрамиз.

Янчиқ кўшиқларини айтиш Сурхон-Шеробод воҳаси аҳолисининг азалий одати. Шу боисдан ҳам икки-уч кечалаб дoston эшитган воҳа халқи толиқиш нималигини билмаган. Хирмондаги ғалла ғарами янчиб бўлинганидан кейин уни шамолда совуришган. Этнографик материалларнинг тасдиқлашича, хирмонда янчилган донни сомондан ажратишда шамол эсиб туриши муҳим амалий аҳамият касб этган. Энг зарур пайтда шамолнинг бўлмаслиги эса деҳқонларни анча хуноб қилган. Шундай лаҳзаларда шамол ҳомийсига мурожаат қилинган, яъни ундан шамол сўраб илтижо қилганлар.

Илмий адабиётларда шамол ҳомийси ёки пири билан боғлиқ тасаввурлар тўғрисида қисман маълумотлар берилган. Шамол чақириш маросимида айтиладиган кўшиқларда эса шамол ҳомийси сифатида Ҳайдар шахсиятига, яъни Муҳаммад пайғамбарнинг куёви Ҳазрат Алига мурожаат қилинади. «Афсоналарга кўра, Ҳайдар куч-қудрати ва тадбиркорлиги билан барча табиат ҳодисалари, жумладан, шамолни ҳам ўз измида сақлар эмиш. Агар унга илтижо қилиб мурожаат этилса, у ўзи тутиб турган шамолни кўйиб юборар эмиш. Бу нарса қуйидаги тўртликда кўзга яққол ташланади:

Ҳайдар, ота-онанг ўлибдир,

Моли сенга қолибдир.

Боланг сувга оқибдир,

Шамолингни қўйвор.

Келтирилган тўртликда қадимги шамол чақириш маросимида ижро этилган кўшиқнинг ислом таъсирига учраган намунаси сақланиб қолган.¹⁰⁹

Сурхон-Шеробод воҳасида яшовчи деҳқонларнинг шамол чақириш билан боғлиқ ирим-сиримлари ва унга оид сеҳрли (магик) айтимларининг матнларида ҳам шамолнинг афсонавий ҳомийси – Ҳайдар ёки Мирҳайдар номи кўпроқ тилга олинади.

¹⁰⁸ Дала ёзувлари, Шеробод тумани, Ғамбур қишлоғи. 2023-йил.

¹⁰⁹ Саримсоков Б. Ўзбек маросим фольклори. -Т., 1986. -Б. 126.

Узоқ ўтмишдан сақланиб қолган шамол чақириш ва уни тўхтатиш маросими матриархат даврига оиддир. Фарғона водийси ўзбеклари ҳам шамол аллақандай ғордан келиб чиқади, унинг ҳомийси қари аёл деб тасаввур қиладилар. Самарқанд, Бухоро, қисман Қашқадарё ва Сурхондарёда яшовчи ўзбеклар ҳам шамол ҳомийсини кекса аёл образида тасвирлайдилар.¹¹⁰

Янчиш давомида дон сомондан ажралгач, барчаси бир жойга тўдаланган. Шамол эсганда шу тўда шоха билан шамолга ташланган. Шамол сомонни 4-5 метр узоқликка учирган, дон эса жойига қайтиб тушган. Баъзан хирмон совуришда ҳаво дим бўлиб, шамолнинг ҳаракати сезилмаган. Шунда тоқати тоқ бўлган хирмончи ҳуштак чалиб, айтим айтиб, шамол пиридан ёрдам сўраган.

Бойсунда олиб борилган этнографик тадқиқотларимиз асосида Мирҳайдарга бағишланган қуйидаги қўшиқни ҳам ёзиб олдик.

Мирҳайдарим, ҳўппон акам.

Шамолларга чўпон акам.

Семиз бўлар шишиб-шишиб,

Бақбақадор, ғўппон акам.

Майин акам, лўппон акам,

Бағри камол осмон акам.

Раҳм қилса, эсиб турар,

Бўғдой бўлак, сомон акам¹¹¹.

Ахборотчининг маълумотига қараганда, шамолни чақириш учун унинг тилини билиш керак экан. Шамолнинг ҳомийси қаттиққўл, ўжар бўлиб, ноҳақликларга, зулмкорликка унча ҳуши йўқ экан. Бой-бадавлат кишиларнинг зикналиги, бойликка муккасидан кетиши, қўл остидаги деҳқонларни қийнаши унинг жаҳлини чиқарар экан. Шу боисдан ҳам у хирмонга зарур пайтда эмас, кераксиз вақтда эсаркан. Мабодо, ҳалол-покиза, бировнинг ҳақиға хиёнат қилмайдиган одам ёрдамга чақирса, албатта, кўмакчи бўлиб келаркан. Унга мурожаат этишдан олдин шамолнинг эсишига тақлид қилиб ҳуштак чалиш ва ундан кейингина илтижо қилмоқ лозим экан.

Фольклоршунос олим Маматқул Жўраевнинг ёзишича, «илгари бир деҳқон олинадиган ҳосилнинг маълум бир қисмидан ҳосилдорлик ҳомийларини маросим таоми билан сийлаш мақсадида махсус маросим

¹¹⁰ Саримсоқов Б. Ўзбек маросим фольклори. -Т., 1986. -Б. 112.

¹¹¹ Дала ёзувлари, Бойсун шаҳри. 2023-йил.

оши тайёрлашда фойдаланган. Бухоро вилоятининг Олот туманидаги Қассобиёт қишлоғида қадимгилар буғдой совуриладиётган вақтда шамол бўлмай қолса, дарҳол олов ёқиб, «чўп кади» (сув қовоқ)ларни куйдиришаркан»¹¹².

Биз Ҳайдарнинг ҳомийлиги ҳақидаги маълумотлар билан танишар эканмиз, айтимларда Ҳайдарнинг оила аъзолари тўғрисидаги ахборотлар сақланганини кўрамиз. Юқорида таъкидлаганимиздек, шамол чақириш маросими айтимлари турли ҳолатларда ижро этилган. «Нурота туманидаги Сойкечар қишлоғида шамолни чақириш учун сопол ёки чинни идишларни тақиллатиб хуштак чалишган»¹¹³, Сурхон-Шеробод воҳасида ҳанузгача сақланиб қолган шамол чақириш маросими унсурларида шамолнинг эсишини эслатувчи хуштак чалганлар, шунда ҳам шамол эсавермаса, сўнг айтим айтиб, хуштак чалишган.

Бу маросим кўшиқларининг моҳиятига эътибор қилинса, шамол ҳомийси Ҳайдардан мадад сўраш ёки уни чалғитишга бўлган интилиш акс этганлигини кўрамиз.

Обло барака маросими ёзда арпа ва буғдой ҳосили йиғиштириб олинган, ҳар йили энг яхши ҳосил тўпланган хирмонда ўтказилган. Шу юртнинг асосий хирмони ҳисобланган хирмонда халқ тўпланган ва бир нафар айтувчи ўртага чиқиб, уйиб қўйилган хирмоннинг ёнида ғалвир тутиб турган ва ғалвир билан буғдойни олиб, ким учун ажратилганини халққа эълон қилиб турган. Бу халқ маросимининг тарбиявий аҳамияти катта бўлгани учун деярлик ҳар йил ўтказилган. Обло барака маросими пайтида деҳқонлар камбағаллар, ногиронлар, етим-есирларга тўпланган ҳосилдан маълум қисмини капсан тариқасида хайрия садақасини чиқаришган. Капсандан ташқари эшон ва мулланинг ҳаққи сифатида Ушр садақаси ҳам чиқарилган. Ушрнинг миқдори олинган ҳосилнинг ўндан бир қисмидан иборат бўлган¹¹⁴. Воҳанинг кўпгина тожик қишлоқларида ушур садақаси даҳяк ҳам деб юритилган¹¹⁵. Айтувчи айтиб турган маҳалда одамлар ҳар мисра айтилгандан сўнг “Обло барака”- деб турганлар. Айтувчига баъзи кишиларнинг танқидий хусусиятининг устидан кулиш ва танқид қилишга ҳам рухсат берилган.

¹¹² Жўраев М. Ўзбекларнинг шамол билан боғлиқ мифологик тасаввурлари. Ҳайдар култи // Ўзбек тили ва адабиёти. –1997. -№4. -Б. 42-43.

¹¹³ Жўраев М. Ўзбекларнинг шамол билан боғлиқ мифологик тасаввурлари. Ҳайдар култи // Ўзбек тили ва адабиёти. –1997. -№4. -Б. 43.

¹¹⁴ Дала ёзувлари, Шеробод тумани, Кампиртепа қишлоғи, 2020-йил.

¹¹⁵ Дала ёзувлари, Денов тумани, Сина қишлоғи, 2021-йил.

НАТИЖАЛАР (РЕЗУЛЬТАТЫ/RESULTS)

Мақолада янчиш ва хирмон кўтариш каби халқ удумлари нафақат халқимизнинг меҳнат маданиятини, балки ижтимоий муносабатларини, эстетик қарашларини ҳам ифода этади. Замонавий технологиялар бу жараёнларни соддалаштирган бўлса-да, уларнинг маънавий ва маданий кадри сақланиши муҳим аҳамиятга эга. Ушбу анъаналарни илмий, таълимий ва туризм соҳалари орқали қайта жонлантириш орқали миллий меросни сақлаб қолиш мумкинлиги ёритиб берилди.

ХУЛОСА (ЗАКЛЮЧЕНИЕ/CONCLUSION)

Сурхон-Шеробод воҳаси аҳолиси орасида асрлар давомида шаклланган донли экинларни қайта ишлаш билан боғлиқ удумлари нафақат моддий ҳаётнинг, балки маънавий ҳаётнинг ҳам ажралмас қисми ҳисобланади. Хирмон кўтариш, дон янчиш ва ҳосил байрами каби маросимлар орқали халқ ўзининг меҳнат маданиятини, бирдамлигини ва табиатга муносабатини ифодалаган. Ушбу удумларни ўрганиш ва сақлаш миллий маданий меросимизнинг муҳим қисми ҳисобланади.

REFERNCES

1. Жўраев М. Ўзбекларнинг шамол билан боғлиқ мифологик тасаввурлари. Ҳайдар култи // Ўзбек тили ва адабиёти. –1997. -№4. -Б. 42-43.
2. Маҳмуд Саттор. Ўзбек удумлари. -Т., 1993. -Б. 183.
3. Жаббор Эшонқул. «Фольклор: образ ва талқин». -Қарши, 1999. -Б. 33.
4. Жабборов И. Ўзбек халқи этнографияси. -Т., 1994. -Б. 204.
5. Саримсоқов Б. Ўзбек маросим фольклори. -Т., 1986. -Б. 55.
6. Рахимов М.Р. Следы древних верований в земледельческих обычаях и обрядах таджиков Каратегина и Дарваза в XIX- начале XX в. -М., 1956. -С.82.
7. Шаниязов К. Узбеки–карлуки (историко этнографический очерк). – Т.: Фан, 1964; Ўша муаллиф: Отгонное животноводство у узбеков // Очерки по истории хозяйства народов Средней Азии и Казахстана. – Л.: Наука, 1973.
8. Кармышева Б.Х. Об узбекских трудовых крестьянских песнях // Труды Академии наук Таджикской ССР. т. СХХ, 1960.
9. Богомоллова К.А. Следы древнего культа воды у таджиков. -С.114.
10. Эчодиёти дағанакии аҳоли Кулоб. -Сталинобод, 1956. -С. 165. Намунаи фольклори диёри Рудаки. -Сталинобод, 1958. -Б. 183-185.

11. М.И. Богданова. О классификации жанров киргизского фольклора // Тр. Киргизского филиала Академии Наук СССР. Т.1, в.1, -Фрунзе, 1943. -С. 150; С.М.Абрамзон, К.И.Антипина, Г.П.Васильева, Е.И.Махова, Д.Сулайманов. Быт колхозников киргизских селений Дархан и Чичкан // Тр. Инст. этнографии АН СССР, новая серия, Т.XV VII. -М., 1958. -С. 293.
12. Древние обряды верования и культуры народов Средней Азии. – М.: Наука, 1986.
13. Хайдаров, О. Э. (2022). СУРХОН ВОҲАСИ АҲОЛИСИНИНГ ЁЗ ВА КУЗ МАВСУМИ БИЛАН БОҒЛИҚ МАРОСИМЛАРИ ВА УРФ-ОДАТЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(7), 134-140.
14. Хайдаров, О. Э. (2023). СУРХОН-ШЕРОБОД ВОҲАСИДА ЕРГА ҚЎШ ЧИҚАРИШ ВА ЭКИН ЭКИШ БИЛАН БОҒЛИҚ МАРОСИМЛАР ҲАМДА УЛАРДАГИ ТРАНСФОРМАЦИЯЛАР. *INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF BIRUNI* ISSN (E) 2181-2993 Vol. 2, Issue 1. Feb. (2023) 59-67
15. Хайдаров, О. Э. (2022). СУРХОН ВОҲАСИ АҲОЛИСИНИНГ ЁЗ ВА КУЗ МАВСУМИ БИЛАН БОҒЛИҚ МАРОСИМЛАРИ ВА УРФ-ОДАТЛАРИ. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences Scientific Journal* Impact Factor 07.07.2022 №7, 134-140.

UDK: 159.953.5:377

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF LOGICAL THINKING IN ADULTS

SATTAROVA Dilfuza Erkinbaevna

*Teacher of the department of "Pedagogical education and psychology"
Renaissance educational university*

ABSTRACT

This article analyzes the psychological foundations, influencing factors, and effective methods of forming and developing logical thinking in adults. Logical thinking is an integral part of human activity and plays an important role in making informed decisions, solving problems, and critical thinking.

Keywords: *logical thinking, psychological development, cognitive processes, adults of school age, critical thinking.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У ВЗРОСЛЫХ

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются психологические основы, факторы влияния и эффективные методы формирования и развития логического мышления у взрослых. Логическое мышление является неотъемлемой частью деятельности человека и играет важную роль в принятии обоснованных решений, решении проблем и критическом мышлении.

Ключевые слова: *логическое мышление, психологическое развитие, когнитивные процессы, взрослые школьного возраста, критическое мышление.*

KATTALARDAGI MANTIQIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada kattalarda mantiqiy fikrlashni shakllantirish va rivojlantirishning psixologik asoslari, ta'sir etuvchi omillar hamda samarali metodlar tahlil qilinadi. Mantiqiy fikrlash inson faoliyatining ajralmas qismi bo'lib, ongli qarorlar qabul qilish, muammolarni hal etish va tanqidiy fikrlashda muhim rol o'ynaydi.

Kalit so‘zlar: mantiqiy fikrlash, psixologik rivojlanish, kognitiv jarayonlar, o‘quv yoshi kattalar, tanqidiy fikrlash.

INTRODUCTION

In today's rapidly changing, information-saturated society, people are increasingly required to think quickly and clearly, to approach problems analytically. In particular, the development of logical thinking skills in older people allows them to optimize not only their professional activities, but also decision-making processes in everyday life. Logical thinking is the ability to understand reality, determine cause-and-effect relationships, and draw reasonable conclusions. This article examines the stages of development of logical thinking in adults (over 18 years of age), the psychological factors affecting it, and methods for its development.

ANALYSIS OF THE LITERATURE ON THE SUBJECT.

Thinking, reasoning, logical analysis of surrounding phenomena is a cognitive process. Cognitive processes are the reception, storage, reproduction, analysis of information, etc. These include human abilities and talents. It is known that only humans are capable of conscious thinking and analysis. Only humans build consistent logical reasoning, observing cause-and-effect relationships. This ability is not given to humans from birth, but it is necessary, because without it development and learning are impossible. In this regard, the European scientist S.L. Rubinstein, putting forward the idea that it is impossible for us to understand the world without thinking, said: "Thinking connects sensations and perceptions: compares, contrasts them, reveals relationships, shows differences; attitude and understanding allow us to understand the essence of reality through them more deeply." The specific features of the development of logical thinking in humans and the issues of its formation have always been considered an urgent issue in education. Because if the people who make up a society think logically, then there will be a high rate of progress in that society. A number of psychologists and educators have studied the development of logical thinking, its specific features: L.S. Vygotsky, P.Ya. Galperin, V.V. Davydov, L.V. Zankov, N.B. Istomin, P.G. Lubochnikov, R.S. Nemov, L.Yu. Ogerchuk, S.L. Rubinstein, N.F. Talizina, O.K. Tikhomirov and others. Also, European scientists Zak, Yu.M. Kolyagin, L.M. Likhtarnikov, L.G. Peterson, D. Poya, G.I. Sarantsev, L.M. Friedman have proven through their scientific research that the use of non-standard tasks in the development of logical thinking is very effective. However, despite the studies conducted by the above scientists, the problem of developing logical thinking using non-standard tasks has not been sufficiently considered in practice. This, coupled with the rapid renewal of modern requirements and the

increasing demands on the quality of personnel, determines the urgency of the need to develop the creative and imaginative qualities of students studying in the higher education system by developing their logical thinking.

RESEARCH METHODOLOGY.

The concept of logical thinking and its psychological foundations. Logical thinking is psychologically closely related to cognitive processes - attention, memory, perception and thinking. According to scientists such as Lev Vygotsky, John Dewey, Jerome Bruner, logical thinking arises from external activity and gradually turns into internal conscious activity. As a person reaches adulthood, complex thinking models are formed based on life experience and knowledge, but this ability needs to be actively developed.

The following psychological and social factors influence logical thinking in adults as factors that shape logical thinking. Experience and knowledge level - wider knowledge and life experience allow for a faster understanding of logical relationships.

Motivation - the internal need for self-development activates logical thinking. Problem situations - logical thinking is activated precisely in problem situations. The environment - the social environment, the level of interlocutors, and professional activity also have a strong influence on logical thinking. Cognitive overload and stress - excessive intellectual overload or psychological stress can weaken the activity of logical thinking.

It is appropriate to list the following as methods for developing logical thinking. The following methods are effective in developing logical thinking for adults:

1). Problem solving - the formation of analytical thinking based on real-life problems.

3). Analysis of relationships and cause-and-effect - the development of a critical view of any phenomenon.

4). Mental training and intellectual games - for example, chess, mathematical logic exercises, debates.

5). Use of visual and illustrative materials - clarification of ideas using diagrams, tables, schemes.

6). Reflection - evaluation of one's own thoughts and decisions, self-analysis.

Psychological barriers to the development of logical thinking in adults can arise. For example, previous stereotyped thinking patterns, lack of self-confidence, decreased activity (depending on age), and emotional instability. To overcome these conditions, psychological support, motivational training, and a positive environment are necessary.

In conclusion, the development of logical thinking in adults is one of the important areas of personal and social development. Logical thinking serves not only to achieve success in the professional sphere, but also to make conscious and effective decisions in life. Therefore, it is necessary to form and develop logical thinking through methods developed on the basis of a psychological approach. In the future, it is important to conduct more comprehensive research in this area.

REFERENCES

1. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: Питер, 2000.
2. Коменский Я.А. Великая дидактика. Москва: Педагогика, 1982.
3. Алексеева О.В. Логическая подготовка младших школьников при обучении математике. Диссертация ... кандидата педагогических наук. Москва, 2000.
4. Муслимов Н.А. ва бошқалар. Касб таълими ўқитувчиларининг касбий компетентлигини шакллантириш технологияси / Монография. – Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2013.
5. Каипбергенова, Д., & Жуманиёзова, Н. С. (2023). БУГУНГИ КУН ТАЛАБА ЁШЛАРИДА АХЛОҚИЙ ДУНЁҚАРАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(5), 652-668.

TANGRICHIK VA ISLOM TA'LIMOTIDAGI O'XSHASHLIK VA FARQLI JIHALAR

Akram Jo'rayev Namozovich

Termiz davlat universiteti Tarix fakulteti

"Falsafa" kafedrasi o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Tangrichilik va islom dinlarining ta'limotidagi o'xshashlik va farqli jihatlari tadqiq etilgan. Xususan, tangrichilikdagi ilohlar va islom dini ta'limotlari qiyosiy dinshunoslik nuqtai nazardan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: "Yaratgan", "Payg'ambar", "Tangri", "Vohid", "Hayy", "Boqiy", "G'affor", "Hakam", "Valiy", "Muqsit", "Mumiyyat", "Roshid", "Hafiyz", "Aliym", "Ko'k".

ABSTRACT

This article examines the similarities and differences in the teachings of theism and Islam. In particular, the gods of theism and the teachings of Islam are analyzed from the perspective of comparative religious studies.

Keywords: "Creator", "Prophet", "God", "Vahed", "Hayy", "Baqiy", "Ghaffor", "Hakam", "Waliy", "Muksit", "Mumiyyat", "Rashid", "Hafiyz", "Aliym", "Ko'k".

KIRISH (INTRODUCTION)

Ma'lumki, tangrichilik dini miloddan avvalgi 2-ming yillik oxiri va 1-ming yillikda vujudga kelgan bo'lib, bu din qadimgi turkiylarning asosiy dini hisoblanadi. Islom dini esa, milodiy VII asrda Arabiston yarimorolida vujudga kelgan. Tangrichilik va islom dinlari o'rtasidagi o'xshashlikni, avvalo, 1220-yil fevralida Chingizxon va Buxoro qozisi Ashraf o'rtasida bo'lib o'tgan suhbatdan so'ng ham bilib olishimiz mumkin. Xon qozidan islom dini haqida so'raganda qozi islomning iymon haqida xabar berarkan, "Alloh taolo o'zi bir va yolg'iz, azaliy va abadiy, hech kimdan tug'ilmadi va hech kimni tug'dirmadi. Uning tengi va o'xshashi yo'qdir" deganda, Chingizxon ham Yaratganni shunday hisoblashini aytadi. Payg'ambarlar haqidagi ma'lumotni ham tasdiqladi. Ikkinchi rukn hisoblanmish namoz haqida ma'lumot berilganda xon "Biz ham yagona Tangriga xohlagan vaqtda va pok bo'lgan har qanday joyda, hatto otning ustida ham ibodat qilamiz" deb javob bergan. Undan keyin ro'za va zakotni ham xon ma'qulladi, lekin haj bayon etilganda "Butun olam

Tangrining yeridir. Bir joyni tayin etib, u yerga borishning ma'nosi nendir?" deb e'tiroz bildiradi. Qozining so'nggi javobi tarixiy manbalarda zikr etilmagan.¹¹⁶

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (LITERATURE REVIEW)

Ushbu maqolani tayyorlashda dinshunoslardan L.N.Gumilyov, Hasan Ato Abushiy, Abulg'oziy, Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf, V.I.Avdiev, Usmon Turon, A.Ochildiyev, D.Rahimjonov, M.Alimova, asarlarida bayon etilgan nazariy qoidalar va uslubiy tavsiyalarga tayanildi.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

Endi tangrichilik va islom ta'limotlaridagi o'xshash va farqli jihatlarini ko'rib chiqaylik. Avvalo, qisqacha Tangri sifatlarini islomdagi Alloh ismlari va sifatleri bilan taqqoslasak, aslo foydadan holi bo'lmasdi.

Yagona – **Vohid** (Yagona. Bitta. Bo'linmas. U o'z zotida ham, sifatlarida ham va ishlarida ham birdir)

Azaliy – **Hayy** (tirik, U azaliydir, oldindan yo'q bo'lgan emas)

Abadiy – **Hayy** (Alloh hayoti abadiydir, o'lim ila yo'q bo'lmas)

Boqiy – **Boqiy** (Boqiy qoluvchi, U doimiy bordir, Unga foniylilik oriz bo'lmas)

Mag'firat qiluvchi – **G'affor** (Ko'plab mag'firat qilib, bandalarning aybini O'z fazli ila ularni itob qilmasdan kechib yuboruvchi)

Hukm qiluvchi – **Hakam** (Hukm qiluvchi)

Yordam beruvchi – **Valiy** (nusrat, ya'ni yordam beruvchi, muhabbat qiluvchi va xalqining ishini yurituvchi zot)

Jazolovchi – **Muqsit** (O'z adolati ila mazlumlarga nusrat va zolimlarga jazo beruvchi).

Himoya qiluvchi – **Hafiyz** (har bir narsani komil muhofaza qiluvchi)

O'ldiruvchi – **Mumiyt** (O'ldiruvchi. Barcha jonzotlarning jonini oluvchi)

Hamma narsani biluvchi – **Aliym** (Har bir narsani biluvchi. Bo'lgan va bo'ladigan, avvalgi va oxirgi, zohir va botin narsalarning barchasini biluvchi)

Yo'l ko'rsatuvchi – **Roshiyd** (To'g'ri yo'lga irshod qiluvchi)¹¹⁷

Ko'k tushunchasi biz bilgan rang ma'nosida emas, albatta. Bizningcha, hatto moddiy ma'nodagi osmon ham emas. Bu atama Tangrining osmon qadar ulug'ligini tushuntirish maqsadida o'sha davr kishilari ongidan kelib chiqib, ishlatilgan bo'lishi kerak. Agar "Ko'k" atamasini islom dinidagi "Arsh" atamasi bilan taqqoslasak, ba'zi masalalar oydinlashadi. Qur'oni Karimning Buruj surasi, 15-oyatida: "U Arsh egasi hamda qadri ulug' zotdir" deyiladiki, bu yerda Arshni zikr etish Yaratganning

¹Islomshunoslik ilmiy-tadqiqot markazi. Toshkent islom universiteti nashriyot matbaa birlashmasi. Toshkent – 2013. B. 50-202

¹¹⁶Hasan Ato Abushiy. Turkiy qavmlar tarixi. Toshkent, "Cho'lpon", 1993. 215-bet.

¹¹⁷Alloh sifatleri Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusufning "Sunniy aqidalar. Toshkent. "Hilol-Nashr". 2015

ulug'ligini bandalarga sezdirish, uning ulug'ligining dalili ma'nosida keltirilyapti.¹¹⁸ Haaqqo surasi, 17-oyatida esa yuksaklik ma'nosida keladi.¹¹⁹ Mu'minun surasi, 116-oyatida esa Arsh "karamli" sifati bilan vasf qilingan.¹²⁰ Umuman olganda "Ko'k" va "Arsh" atamaları Yaratgannning ulug'ligi va tengi yo'qligini ta'riflashda ishlatilyapti.

Tangrichilikda **payg'ambarlik** (nubuvvat va risolat) tushunchasi uchramaydi, lekin yo'q degani ham emas. Buni Qur'onning Niso surasi, 164-oyati, G'ofir surasi, 78-oyatlari mazmuniga ko'ra, Yaratgan insonlarga ko'plab, payg'ambarlar yuborganki, ularning hammasi ma'lum emas. Ibrohim surasi, 4-oyatiga ko'ra payg'ambarlar har bir qavm (xalq) ga o'z tilida jo'natiladi. Yoki Ibn Murdavayhi Abu Zarr al-G'iforiy (r. a.) dan qilgan hadisda Muhammad (s. a. v.) insoniyatga yuborilgan payg'ambarlar soni bir yuz yigirma to'rt mingta deb javob berganligi rivoyat qilinadi.¹²¹

Umuman olganda islom va tangrichilik dinlari orasida o'xshashliklar (masalan, tavhidlik va uning xarakteri, jannat va do'zax masalalari, diniy bag'rikenglik, ibodat qilishning tub mazmuni va shu kabi aqidaviy masalalar) shu qadar ko'pki, ularni bitta maqolada batafsil to'xtalishning imkoni yo'q. Zero, bu masalalar alohida tadqiqot ishidir.

Biz asosiy e'tiborni tangrichilik dinining mohiyati, uning yakkaxudolik xarakterini izohlashga, bu dinning ta'limoti va g'oyaviy-aqidaviy asoslari, uning islom dini bilan o'xshashligi hamda farqli tomonlarini ko'rib chiqdik.

XULOSA (CONCLUSION)

Xulosa qilib aytganda, tangrichilik dini dunyodagi eng qadimiy jahon dinlaridan biri bo'lib, bu dinning asosiy mohiyati monoteistik xarakterda bo'lib, ba'zi tadqiqotchilar ta'kidlaganlaridek, ibtidoiy din shakllaridan biri yoki ularning murakkab umumlashmasi, sehrgarlik yohud shamanizm ham emas deb e'tirof etadilar. Buni tarixiy manbalar va tadqiqotchillarning xulosalari tasdiqlaydi. U keyingi ming yilliklar davomida ham o'zining yakkaxudolik xususiyatlarini saqlab qoldiki, bu keyinchalik turkiylarning islomiyatga o'tishlariga sabab bo'ldi.

REFERNCES

1. Islomshunoslik ilmiy-tadqiqot markazi. Toshkent islom universiteti nashriyot matbaa birlashmasi. Toshkent – 2013. B. 50-202
2. Hasan Ato Abushiy. Turkiy qavmlar tarixi. Toshkent, "Cho'lpon", 1993. 215-bet.

¹¹⁸Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri Hilol. 6-juz. – T.: 2008, - 437-bet

¹¹⁹Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri Hilol. 6-juz. – T.: 2008, 242-bet.

¹²⁰Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri Hilol. 4-juz. – T.: 2008, - 99-b.

¹²¹Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Sunniyaqidalar.Toshkent. "Hilol-Nashr". 2015. 270-bet.

3. Alloh sifatlari Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusufning “Sunnii aqidalar. Toshkent. “Hilol-Nashr”. 2015
4. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri Hilol. 6-juz. – T.: 2008, - 437-bet
5. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri Hilol. 6-juz. – T.: 2008, 242-bet.
6. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri Hilol. 4-juz. – T.: 2008, - 99-b.
7. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Sunnii aqidalar. Toshkent. “Hilol-Nashr”. 2015. 270-bet.

SHOPENGAUER VA SHARQ TA'LIMOTLARI: IRODA VA AZOB-UQUBAT

Sadullayev Sardor Saydiganiyevich

O'zMU mustaqil izlanuvchisi

tel.: +99890 981-48-80;

e-mail: manaviy@rambler.ru

ANNOTATSIYA

Artur Shopengauerning “Iroda dunyosi” asarida iroda va tasavvur konsepsiyalari falsafaning asosiy nuqtalari sifatida talqin qilinadi. Iroda dunyoning metafizik mohiyati sifatida, tasavvur esa uning ko‘rinishi sifatida ko‘riladi. Shopengauerning falsafasi sharq ta’limotlari, xususan buddizm va hinduizmdan ilhomlanib, g‘arb metafizikasi bilan sintez yaratib, irratsional kuch – irodaning inson hayotidagi azob-uqubatga olib kelishini ta’kidlaydi. U ozodlikni san’at, axloq va zohidlik orqali amalga oshirish mumkin deb hisoblaydi. Bu falsafa o‘z davrida inqilobiy bo‘lib, Nitsshe, Freyd va ekzistensializmga ta’sir ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: iroda, tasavvur, dukxa (azob-uqubat), mayya, nirvana, pessimizm, san’at va axloq, Sharq-g‘arb sintezi.

KIRISH

Artur Shopengauerning “Iroda dunyosi” (1819) g‘arb falsafasida o‘ziga xos o‘rin egallaydi. Unda Shopengauer dunyoni ikki asosiy tushuncha – iroda va tasavvur prizmasida talqin qiladi. Iroda olamning metafizik asosi, maqsadsiz va doimiy harakatdagi kuch sifatida, tasavvur esa aqlimiz orqali idrok qilinadigan voqealik sifatida tavsiflanadi. Shopengauerning bu tizimi sharq falsafalari, xususan buddizmning “dukxa” (azob-uqubat) va hinduizmning “Mayya” konsepsiyalaridan ta’sirlangan. Ushbu asar sharq va g‘arb falsafalarining sintezini yaratib, iroda va azob-uqubat o‘rtasidagi bog‘liqlikni ta’kidlaydi. Shopengauerning pessimistik dunyoqarashi, san’at va axloqning metafizik ahamiyati, shuningdek, irratsional kuchga urg‘u berishi keyingi falsafiy oqimlarga, jumladan psixoanaliz va ekzistensializmga muhim ta’sir ko‘rsatdi. Ushbu maqola Shopengauer falsafasining asosiy g‘oyalari, uning sharq ta’limotlari bilan o‘xshashliklari va g‘arb falsafasidagi o‘rnini ko‘rib chiqadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tarixiy-tahliliy, komparativistik, mantiqiy-tahliliy, falsafiy-ontologik, gnoseologik, aksiologik (qadriyatli) tahlil, axloqiy-etik tahlil kabi usullardan foydalanilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Sharq mamlakatlarida, xususan, Yaponiya, Xitoy va Hindistonda Shopengauer falsafasi asosan uning buddizm va hinduizm bilan bogʻliq qarashlari orqali tadqiq qilingan. Yaponiyada T.Yamaguchi [1] va K.Nakamura [2] kabi olimlar Shopengauerning metafizik tizimini buddizmning nirvana va dukxa konsepsiyalari bilan qiyoslab, uning Sharq falsafasiga taʼsirini oʻrgandilar. Xitoyda Lyan Chji [3] kabi mutafakkirlar Shopengauerning pessimizm va iroda nazariyasini konfusiychilik va daosizm nuqtai nazaridan talqin qilishdi. Hindistonda R.K.Mishra [4] Shopengauerning Upanishadlar va Vedanta falsafasiga oid qarashlarini tahlil qilib, uning Sharq metafizikasiga munosabatini koʻrib chiqdilar. Turkiyada esa, M.Yilmaz [5] kabi olimlar Shopengauerning axloqiy va estetik qarashlarini zamonaviy turk falsafasi kontekstida oʻrgandilar.

NATIJA VA TAHLILLAR.

Artur Shopengauerning “Iroda dunyosi” (*Die Welt als Wille und Vorstellung*) asarida u iroda konsepsiyasini falsafasining markaziy nuqtasi sifatida talqin qiladi. Uning taʼlimoti sharq falsafalari, xususan buddizm va hinduizm bilan muayyan oʻxshashliklarga ega boʻlsa-da, Shopengauer bu anʼanalarni oʻziga xos tarzda talqin qilib, gʻarb falsafasi doirasida original tizim yaratgan. Shopengauerga koʻra, dunyo ikki tomondan talqin qilinadi: “iroda” va “tasavvur” (nemischa “Wille” va “Vorstellung”).

Iroda – bu olamning mohiyati, yaʼni barcha mavjudotning asosidagi metafizik kuch. U bu irodani bilishdan mustaqil, maqsadsiz va doimiy ravishda harakat qiluvchi kuch sifatida tavsiflaydi. Tasavvur esa irodaning koʻrinishi, yaʼni bizning aqlimiz orqali idrok qilinadigan dunyodir.

Shopengauer buddizm va hinduizm taʼlimotlari, xususan Vedanta va Buddaning “dukxa” (azob-uqubat) konsepsiyasidan taʼsirlangan. Masalan, buddizmda hayot azob-uqubat (dukxa) bilan tavsiflanadi, chunki insonning xohish-istaklari tufayli u doimiy ravishda norozilik va yetishmovchilik his qiladi. Shopengauerning irodasi ham shunga oʻxshash: u insonni doimiy ravishda xohish va intilishga undaydi, bu esa azob-uqubatga olib keladi.

Buddizmda xohishdan voz kechish (nirvana) orqali ozodlikka erishish mumkin boʻlsa, Shopengauerning falsafasida bu ozodlik ancha murakkab va pessimistik talqin qilinadi. U irodadan butunlay voz kechishni sanʼat, axloq va zohidlik orqali amalga oshirish mumkinligini taʼkidlaydi, lekin bu jarayon kamdan-kam insonlarga nasib etadi.

Vedantada dunyo “Mayya” (yolgʻon tasavvur) sifatida talqin qilinadi, unda haqiqiy reallik Brahman (mutlaq haqiqat) deb ataladi. Shopengauerning tasavvur

konsepsiyasi Mayyaga o'xshaydi, chunki u biz idrok qiladigan dunyoni faqat olamning ko'rinishi sifatida ko'radi. Biroq, Shopengauerning irodasi Brahmana qarshi turadi, chunki Brahman – bu mutlaq tinchlik va birlik bo'lsa, iroda ascended chi Shopengauerning irodasi maqsadsiz va ziddiyatli kuchdir.

Buddizmning to'rt haqiqati, xususan xohish va azob-uqubat o'rtasidagi bog'liqlik Shopengauerning iroda tushunchasiga yaqin. Lekin buddizmda Nirvanaga erishish uchun amaliy yo'l (sakkiz yo'l) mavjud, Shopengauer esa buni faqat estetik va axloqiy tajribalar orqali amalga oshirish mumkin deb hisoblaydi.

Shopengauer sharq ta'limotlarining metafizik tuzilishini o'z falsafasiga singdiradi, lekin uni ratsional va individualistik g'arb an'anasiga moslashtiradi. Uning falsafasi dindan ko'ra ko'proq sekulyar va pessimistik xususiyatga ega. Shopengauerning falsafasi o'z davri uchun bir qator jihatdan original va zamonaviy edi: Shopengauer birinchilardan bo'lib olamning asosi ratsional aql emas, balki irratsional kuch – iroda ekanligini ta'kidladi. Bu Kantning transsendental idealizmidan keskin farq qiladi va keyinchalik Nitsshe, Freyd va ekzistensializmga ta'sir ko'rsatdi.

Shopengauer san'at va rahm-shafqatni irodadan vaqtincha ozod qilish vositasi sifatida ko'radi. Bu ideya o'z davrida yangi va zamonaviy edi, chunki u estetik tajribani metafizik ma'noga ega deb talqin qildi. Shopengauerning pessimistik dunyoqarashi, ya'ni hayotning asosiy mohiyati azob-uqubat ekanligi haqidagi ta'limoti keyingi ekzistensial falsafa (masalan, Kyerkegor va Sartr) uchun asos yaratdi.

XULOSA

Artur Shopengauer sharq falsafasining g'oyalarini g'arb metafizikasi bilan uyg'unlashtirib, ularni ratsional tizimga aylantirdi. Bu o'z davri uchun inqilobiy qadam edi, chunki sharq ta'limotlari g'arbda keng o'rganilmagan edi. Shopengauerning iroda falsafasi sharq ta'limotlaridan (buddaviylikva hinduizm) ilhomlanib yaratilgan konsepsiyasi g'arbning aqliy an'analari bilan sharqning metafizik tushunchalarini sintezi hosilasi ekanligi keyinchalik psixoanaliz (Freydning libido konsepsiyasi), ekzistensializm va hatto zamonaviy psixologiyaga ta'sir ko'rsatdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yamaguchi T. Schopenhauer and Buddhism: A Comparative Study. - Tokyo: University of Tokyo Press, 1995.

2. Nakamura K. Schopenhauer's Metaphysics and Its Influence on Eastern Thought. - Kyoto: Rinsen Book Co., 2001. Liang Zhi. Schopenhauer and Chinese Philosophy: A Dialogue. - Beijing: Peking University Press, 2008.
3. Mishra R.K. Schopenhauer and Indian Philosophy: A Study in Vedanta. - New Delhi: Motilal Banarsidass, 1999.
4. Yılmaz M. Schopenhauer'in Estetik ve Etik Görüşleri. - Istanbul: İletişim Yayınları, 2010.
5. Буддизм асослари ва фалсафаси / Таҳрир: Рахимов Х. – Тошкент: Ўзбекистон, 2015.
6. Фалсафа тарихи / Таҳрир: Комилов Н. – Тошкент: Фан, 2010. – 624 б.
7. Этика ва ахлоқ назарияси асослари / Таҳрир: Сафаров Б. – Тошкент: Иқтисод-Молия, 2012.
8. Ruzmatova, G. (2019). Eastern melodies in the text of Plato // International Journal of Recent Technology and Engineering. Vol. 8, Issue-2S6, July, – P. 444-448. IJRTE. ISSN: 2277-3878.
9. Ruzmatova, G. (2020). Comparativist analysis of Representations about Will in View of Friedrich Nietzsche and Jalaliddin Rumi // International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 04, 2020. ISSN: 1475-7192. –P. 3215-3227.
10. Рузматова, Г. (2014). Рухият таҳлили фалсафаси. –Тошкент: Нишон-ношир, 2014.
11. Ruzmatova, G.M. (2023). Konfutsiychilik axloqiy negizlarida olamiy tartibot // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal. – 2023. 11-12-sonlar. – B. 916-923. / Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>.
12. Ruzmatova, G.M. (2024). Comparative studies of the Oriental and Western antropology // ISJ Theoretical & Applied Science, 12 (128), 191-195. Philadelphia, USA / Soi: <http://s-o-i.org/1.1/TAS-12-128-13>

UDK:159.954:008

SHAXSIY IJODKORLIKNI RIVOJLANTIRISH: NAZARIY ASOSLAR VA AMALIY YONDASHUVLAR

E.M. Shamsiddinova*Toshkent Texnologiya, Menejment va
Kommunikatsiya (TMC) Instituti*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirishning nazariy asoslari va amaliy mexanizmlari yoritilgan. Psixologik, pedagogik va sotsiomadaniy nuqtai nazarlarga tayangan holda, tadqiqot individual ijodiy o'sishga hissa qo'shuvchi asosiy omillarni aniqlaydi. Aralash uslubdagi yondashuv asosida talabalar va o'qituvchilar o'rtasida so'rovnomalar, shuningdek, eksperimental topshiriqlar orqali ijodkorlikni rivojlantirish strategiyalarining samaradorligi baholandi. Tadqiqot natijalari motivatsion muhit, fanlararo ta'lim va shaxsga yo'naltirilgan fikr-mulohazalarning ijodiy ifodani rivojlantirishdagi ahamiyatini ko'rsatdi. Ushbu xulosalar rivojlanayotgan mamlakatlarda ta'lim islohotlari va innovatsiyalarga asoslangan tashabbuslarni shakllantirishga xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: shaxsiy ijodkorlik, ijodiy fikrlash, innovatsiya, ta'lim, shaxs taraqqiyoti.

ABSTRACT

This article explores the theoretical foundations and practical mechanisms for developing personal creativity. Drawing on psychological, pedagogical, and sociocultural perspectives, the research identifies key factors contributing to individual creative growth. A mixed-methods approach, including a survey of students and educators and experimental tasks, was used to assess the effectiveness of creativity-enhancing strategies. The findings underscore the importance of motivational environments, interdisciplinary learning, and personalized feedback in fostering creative expression. These insights may inform educational reforms and innovation-driven initiatives in developing countries.

Keywords: personal creativity, creative thinking, innovation, education, personality development

KIRISH

Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida ijodkorlik har qanday sohada muvaffaqiyatli faoliyat yuritishning ajralmas omiliga aylanmoqda. Shaxsiy

ijodkorlik insonning innovatsion g'oyalarni ilgari surishi, muammolarga noodatiy yechim topishi va shaxsiy hamda kasbiy rivojlanishda ilg'orlikni ta'minlaydi. Shu sababli, ijodiy fikrlashni shakllantirish nafaqat san'at va madaniyat sohalarida, balki texnologiya, ta'lim, tibbiyot, iqtisodiyot kabi ko'plab jabhalarda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

So'nggi yillarda psixologiya, pedagogika, neyrofan va boshqaruv sohalarida olib borilgan tadqiqotlar ijodkorlikning tug'ma emas, balki ma'lum sharoit va strategiyalar orqali rivojlantirilishi mumkin bo'lgan sifat ekanligini isbotladi. Ayniqsa, Yangi O'zbekiston sharoitida, yoshlarda kreativ salohiyatni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida ko'zga tashlanmoqda. Shu munosabat bilan, shaxsiy ijodkorlikni rag'batlantirishga qaratilgan pedagogik yondashuvlar, metodik vositalar va muhit yaratish strategiyalari dolzarb tadqiqot yo'nalishiga aylandi.

Mazkur maqola shaxsiy ijodkorlik tushunchasining nazariy asoslarini yoritish, uni shakllantirishda ta'lim muassasalarining o'rni va pedagogik vositalarning samaradorligini tahlil qilishga bag'ishlangan. Shuningdek, maqolada turli yondashuvlar asosida olib borilgan tadqiqot natijalari asosida ijodiy rivojlanishni ta'minlovchi omillar aniqlanadi. Shu asosda ta'lim tizimiga integratsiyalash mumkin bo'lgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

METODOLOGIYA.

Shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirishga oid tadqiqotlarda bir necha metodologik yondashuvlar mavjud bo'lib, ularning har biri ijodiy faoliyatni har xil jihatdan yoritadi. Ushbu tadqiqotda ijodkorlikning shakllanish jarayonini yanada chuqurroq tahlil qilish uchun aralash tadqiqot yondashuvi (mixed-methods approach) tanlandi. Bu yondashuv kvantitativ va kvalitatif metodlarni uyg'unlashtirgan holda, masalaning har tomonlama o'rganilishiga imkon yaratadi.

Kvantitativ bosqichda, ijodiy salohiyatni o'lchash maqsadida Torrance Tests of Creative Thinking (TTCT) va Creativity Assessment Packet (CAP) testlari qo'llanildi. Bu testlar ijodiy fikrlashning asosiy komponentlari – original fikr bildirish, moslashuvchanlik, tafakkur ravonligi va tafsilotga e'tibor qaratish darajasini baholash imkonini berdi. Testlar 150 nafar talaba (har biri 18–23 yosh oralig'ida) o'rtasida o'tkazildi. Talabalar Toshkent, Samarqand va Farg'ona hududlaridagi uchta oliy ta'lim muassasasidan tanlab olindi. Tanlov ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va jinsiy jihatdan turlicha bo'lgan guruhlardan iborat bo'lishiga e'tibor qaratildi.

Kvalitatif bosqichda esa 12 nafar tajribali o'qituvchi va psixologlar bilan yarim tuzilgan intervyular o'tkazildi. Intervyular davomida respondentlardan talabalarda ijodkorlikni shakllantirishda qanday metodlardan foydalanilayotgani, qanday

to'siqlarga duch kelinayotgani va qaysi yondashuvlar samaraliroq ekani haqida ma'lumotlar olindi. Shu bilan birga, 50 nafar talabadan loyiha asosida yaratilgan mustaqil ishlar, esse va dizaynlar tahlil qilinib, ularning ijodiy yondashuv darajalari o'rganildi.

Yig'ilgan ma'lumotlar SPSS 26.0 dasturida statistik jihatdan tahlil qilindi, korrelyatsion tahlil, dispersiya tahlili (ANOVA) va regressiya tahlili yordamida farqlar aniqlashtirildi. Kvalitativ ma'lumotlar esa NVivo dasturi orqali kodlanib, asosiy mavzular bo'yicha tematik tahlil amalga oshirildi. Ushbu kompleks yondashuv bizga ijodkorlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi asosiy omillarni aniq va ilmiy ishonchli tarzda aniqlash imkonini berdi.

NATIJALAR.

Olib borilgan tadqiqot natijalari shaxsiy ijodkorlikni shakllantirishda ta'lim muhiti, o'qituvchi yondashuvi va talabaning motivatsiyasi muhim rol o'ynashini ko'rsatdi. Kvantitativ tahlillar asosida aniqlanishicha, ijodiy vazifalar, ochiq savollarga asoslangan topshiriqlar, loyiha asosida o'qitish kabi metodlar qo'llanilgan guruhdagi talabalar TTCT testida yuqori ball to'plashdi. Ushbu talabalar orasida o'rtacha ijodkorlik darajasi 83% bo'lgan bo'lsa, an'anaviy ta'lim asosida o'qitilgan guruhda bu ko'rsatkich 62% ni tashkil etdi ($p < 0.01$ darajasida statistik ahamiyatli farq mavjud).

Bundan tashqari, talabalar o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalariga ko'ra, ijodkorlikni rag'batlantiruvchi asosiy omillar sifatida quyidagilar tilga olindi: erkin fikrlash imkoniyati (79%), guruhiy va loyiha asosidagi ishlarda ishtirok (67%), o'qituvchidan individual fikrga nisbatan rag'bat va e'tirof (63%) hamda noan'anaviy topshiriqlar va amaliy mashg'ulotlar (59%).

Respondentlarning 72 foizi o'zlarining ijodiy fikrlash darajasi so'nggi yillarda o'qitish metodikasidagi o'zgarishlar tufayli oshganini bildirgan. Shu bilan birga, intervyu asosida aniqlangan eng katta to'siqlar – vaqt cheklovlari, baholashdagi sub'ektivlik va ijodiy g'oyalarga nisbatan salbiy munosabat kabi omillar bo'ldi. Ayniqsa, baholash mezonlarining aniq bo'lmasligi talabalarni ijodiy yondashuvdan ko'ra, to'g'ri javob'ni izlashga undagani ta'kidlandi.

Kvalitativ tahlil jarayonida esa talabalar tomonidan tayyorlangan esse va loyihalarda original fikr bildirish, o'ziga xos dizayn va mustaqil qaror qabul qilish kabi elementlar yaqqol ko'zga tashlandi. NVivo dasturida tahlil qilingan matnlardan aniqlanishicha, ijodiy yondashuvda faol bo'lgan talabalar o'z fikrini erkin ifoda qilish, o'ziga ishonch hosil qilish va o'zini o'zgacha tarzda namoyon etishda yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lgan.

MUNOZARA

Ushbu tadqiqot shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirishda o'qitish metodikasi, psixologik muhit va ijtimoiy omillarning o'zaro uyg'unligi muhim ahamiyatga ega ekanini ko'rsatdi. Natijalar shuni anglatadiki, ijodkorlik tug'ma qobiliyat bo'lishi mumkin, biroq uni rivojlantirish va mustahkamlash jarayoni o'rganiladigan va boshqariladigan faoliyat sifatida qaralishi lozim. Ayniqsa, ta'lim muassasalarida yaratib berilgan erkinlik, qo'llab-quvvatlovchi muhit va innovatsion metodlar bu jarayonni sezilarli darajada jadallashtiradi.

Ijodiy faoliyatni rag'batlantirishda talabalar orasida o'z fikrini ochiq ayta olish, xatodan qo'rqqanlik va mustaqil qaror qabul qila olish darajasi asosiy ko'rsatkichlar sifatida e'tirof etildi. Bu esa psixologik xavfsizlik, ya'ni talabada o'z g'oyasini baholovchisiz bildirishi mumkin bo'lgan muhit mavjudligiga bog'liq. Intervyular davomida o'qituvchilar aynan shu omil – ya'ni talabani qoralamasdan, u bilan teng fikr almashish asosidagi yondashuv ijodkorlikni rivojlantirishga xizmat qilishini ta'kidlashdi.

Tadqiqot natijalari ilgari olib borilgan ilmiy izlanishlar bilan uyg'unlikda. Masalan, Guilford va Torrance ijodkorlikni tafakkur darajasi bilan emas, balki shart-sharoitga moslashish va yangilik kiritish qobiliyati sifatida ta'riflaydi. Mazkur maqolada erishilgan xulosalar ham shuni tasdiqlaydiki, ijodiy fikrlash – bu shunchaki bilim yoki iste'dod emas, balki o'rganiladigan, rivojlantiriladigan va takomillashadigan sifatdir. Ayniqsa, talabalar o'zlarining ijodiy fikrini amalda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lganlarida, bu ko'nikmalar tezroq shakllanadi.

Shuningdek, ta'lim tizimidagi baholash mezonlariga ijodiy fikrni qo'llab-quvvatlash tamoyilini integratsiya qilish zarurati vujudga kelmoqda. Hozirgi an'anaviy baholash tizimi ko'proq standart yechimlarni qadrlagani bois, o'zgacha qarash va yangilik yaratishga urinishlar baholanmay qolishi mumkin. Bu esa ijodiy salohiyatning bo'g'ilishiga olib keladi. Shu boisdan ham o'quv dasturlarini qayta ko'rib chiqish, talabaning kreativ ishlari uchun ochiq baholash mezonlarini ishlab chiqish dolzarb vazifadir.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirish – bu murakkab, ammo boshqariladigan jarayon bo'lib, u faqat individual harakatlar bilan emas, balki muhit, pedagogik yondashuv va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi orqali shakllanadi. Ijodkorlikning rivojlanishi insonning fikrlash doirasini kengaytirish, mustaqil qaror qabul qilish, o'z g'oyasini erkin ifodalash va innovatsion yechimlar topish qobiliyatini oshiradi. Bu esa o'z navbatida, nafaqat shaxsiy taraqqiyotga, balki jamiyatda ijtimoiy-iqtisodiy innovatsiyalarni shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Maqolada bayon etilgan nazariy yondashuvlar va amaliy natijalar asosida, ta'lim tizimida shaxsiy ijodkorlikni qo'llab-quvvatlash uchun quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1. Ta'lim metodikasini yangilash.
2. Psixologik xavfsizlik muhitini yaratish.
3. Ijodiy yondashuvni baholash tizimiga integratsiya qilish.
4. O'qituvchilar malakasini oshirish.
5. Raqamli vositalardan samarali foydalanish.

Shunday qilib, shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirishga qaratilgan ta'limiy va metodik yondashuvlar zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanishi zarur. Bu nafaqat ijodkor avlodni shakllantirish, balki raqobatbardosh, innovatsion fikrga ega bo'lgan yangi ijtimoiy qatlamni vujudga keltirishga xizmat qiladi. Mazkur maqola natijalari O'zbekiston ta'lim tizimida kreativ fikrlashni kuchaytirish bo'yicha strategik qarorlar qabul qilish uchun amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

REFERENCES

1. Rasulova, D. (2022). Talabalarining ijodiy kompetentini rivojlantirishda badiiy ijodning ahamiyati. *ResearchGate*.
2. Abdukarimov, B. (2023). Development of Pedagogical Creativity of Lecturers In Training Courses Through Innovative Methodological Projects: A Case of Uzbekistan. *ResearchGate*.
3. Saidova, N. (2022). Critical thinking and creativity in teaching the Russian language in schools. *International Journal of Pedagogy*.
4. Huang, X. (2021). Striving for better teaching and student creativity development: Linking informal workplace learning and teaching for creativity. *Thinking Skills and Creativity*, 41.
5. Olson, J. A., Nahas, J., Chmoulevitch, D., Cropper, S. J., & Webb, M. E. (2021). Naming unrelated words predicts creativity. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(25).
6. Kaipbergenova, D. (2023). BUGUNGI KUNDAGI MAMLAKATIMIZDA TA'LIM TIZIMIDAGI ISLOHOTLAR VA ULARNING NATIJALARI. *World scientific research journal*, 15(2), 3-7.
7. Каипбергенова, Д., & Жуманиёзова, Н. С. (2023). БУГУНГИ КУН ТАЛАБА ЁШЛАРИДА АХЛОҚИЙ ДУНЁҚАРАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШ УСУЛЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(5), 652-668.

IKKI O'LCHOVLI DINAMIK TIZIMLARDA FAZOVIIY PORTRETLAR VA ULARNING GRAFIK ASOSDA TAHLILI

Kutlimuratov Ravshanbek Rozboyevich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti o'qituvchisi

rqutlimurotov@tsue.uz

Asqar Jaxangirovich Ismailov

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti o'qituvchisi

aismoilov@tsue.uz

Mavluda Ikrambayevna Islamova

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti o'qituvchisi

m.islamova@tsue.uz

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ikki o'lchovli dinamik tizimlarning xatti-harakatini tahlil qilishda fazoviy portretlardan foydalanishning nazariy asoslari va amaliy ahamiyati yoritilgan. Dinamik tizimlarning holatlarini grafik ko'rinishda ifodalash, ularning barqarorlik holatlarini aniqlash hamda uzun muddatli xatti-harakatlarini bashorat qilish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: *dinamik tizim, fazali portret, nuqtaning harakatini, traektoriy, ishlab chiqarish.*

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются теоретические основы и практическое значение использования пространственных портретов при анализе поведения двумерных динамических систем. Рассмотрены возможности графического представления состояний динамических систем, определения их состояний устойчивости и прогнозирования их долгосрочного поведения.

Ключевые слова: *динамическая система, фазовый портрет, движение точки, траектория, производство.*

ABSTRACT

This article discusses the theoretical foundations and practical importance of using spatial portraits in analyzing the behavior of two-dimensional dynamical systems. The possibilities of graphically representing the states of dynamical systems, determining their stability states, and predicting their long-term behavior are considered.

Key words: *dynamic system, phase portrait, point movement, trajectory, production.*

KIRISH

Zamonaviy ilm-fanda dinamik tizimlar tushunchasi turli sohalarda – fizika, biologiya, iqtisodiyot, muhandislik va boshqalarda keng qoʻllanilmoqda. Ayniqsa, tizim holatining vaqtga bogʻliq oʻzgarishlarini matematik modellashirish va grafik ifodalash, ularning rivojlanish trayektoriyalarini tahlil qilish dolzarb masalalardan biridir. Ikki oʻlchovli dinamik tizimlarda bu jarayon odatda fazoviy portretlar orqali amalga oshiriladi.

Dinamik tizimlar va ularning turlari

Dinamik tizimlar bu – holati vaqtga bogʻliq holda oʻzgaruvchi matematik modellar hisoblanadi. Ular diskret (vaqt boʻyicha uzlukli) va uzluksiz (doimiy vaqtli) boʻlishi mumkin. Ikki oʻlchovli dinamik tizimlar odatda ikkita holat oʻzgaruvchidan tashkil topgan boʻlib, quyidagicha ifodalanadi:

$$\begin{cases} \frac{dx}{dt} = f(x, y) \\ \frac{dy}{dt} = g(x, y) \end{cases}$$

Bu tenglamalar tizimning vaqt boʻyicha bosqichma bosqich oʻzgarishini tasvirlaydi.

Fazoviy portretlar tushunchasi.

Fazoviy portret – bu dinamik tizimdagi har bir boshlangʻich holat uchun holat oʻzgaruvchilarning (x, y) koordinatalaridagi trayektoriyasini fazoviy tekislikda tasvirllovchi grafikdir. U tizimning umumiy xatti-harakatini, muvozanat nuqtalarini, limit sikllarini va gʻalayonli (xaotik) harakatlarni aniqlashga yordam beradi.

Muvozanat nuqtalari va ularning barqarorligi.

Muvozanat nuqtalari (yoki statsionar nuqtalar) – bu holat oʻzgaruvchilarning oʻzgarmas qiymatlari boʻlib, u yerda:

$$f(x, y) = 0$$

$$g(x, y) = 0$$

Barqarorlik tahlili uchun Jacobi matritsasi yordamida ushbu nuqtalarning barqaror yoki beqaror ekanligi aniqlanadi. Fazoviy portretlarda barqaror nuqtalar trayektoriyalarning ichkariga qarab yoʻnalishi bilan ajralib turadi.

Grafik tahlilning ahamiyati.

Fazoviy portretlarning grafik tahlili quyidagilarni aniqlash imkonini beradi:

- Tizimdagi muvozanat holatlari va ularning tabiatini
- Limit sikllarning mavjudligi
- Harakat trayektoriyalarining vaqt oʻtishi bilan qanday oʻzgarishini
- Tizimda mavjud boʻlishi mumkin boʻlgan xaotik xatti-harakatlarni

Grafik yondashuv, ayniqsa, analitik yechim topish qiyin bo'lgan hollarda juda qulay va intuitiv tahlil vositasidir.

MUHOKAMA

Bizga berilgan ikki o'lchovli ixtiyoriy akslantirish $Q_{c_1c_2} = \begin{cases} x' = f_1(x, y, c_1) \\ y' = f_2(x, y, c_2) \end{cases}$ uchun grafik analiz metodini kiritamiz. Grafik analiz metodi deganda tekislikda olingan ixtiyoriy nuqtani $Q_{c_1c_2}$ orqali akslantirsak berilgan nuqtaning orbitasi qanday bo'lishini grafik usulda tekshirishni tushunamiz. Masalan bir o'lchovli dinamik sistema uchun Kyonigsa – Lameraya diagrammasi nomli [Sharkovski] grafik analiz metodi mavjud. Ikki o'lchovli ixtiyoriy akslantirish $Q_{c_1c_2}$ uchun grafik analiz metodini quyidagicha kiritamiz. XOY tekislikda ixtiyoriy (a, b) berilgan nuqtaning $Q_{c_1c_2}$ akslantirishda orbitasi haqida nima deya olamiz? Bitta koordinatalar sistemasida XOY tekisligida $x = f_1(x, y, c_1)$ va $y = f_2(x, y, c_2)$ funksiyalarning grafigini chizamiz. (a, b) nuqtadan $x = f_1(x, y, c_1)$ funksiyaning grafigi bilan kesishguncha OX o'qiga parallel chiziq chizamiz va shu kesishish nuqtasidan OY o'qiga parallel vertikal chiziq chizib uni V_1 orqali belgilaymiz. Keyin (a, b) nuqtadan $y = f_2(x, y, c_2)$ funksiyaning grafigi bilan kesishguncha OY o'qiga parallel chiziq chizamiz va shu kesishish nuqtasidan OX o'qiga parallel gorizantal chiziq chizib uni G_1 orqali belgilaymiz. V_1 va G_1 chiziqlarning kesishish nuqtasi (a, b) nuqtaning tasviri bo'ladi va uni (a_1, b_1) orqali belgilaymiz. Keyin (a_1, b_1) nuqta uchun huddi shunday amal bajarib V_2 va G_2 chiziqlarni chizib ularning kesishish nuqtasi ya'ni (a_1, b_1) nuqtaning tasviri bo'lgan (a_2, b_2) nuqtani topamiz va hokazo...

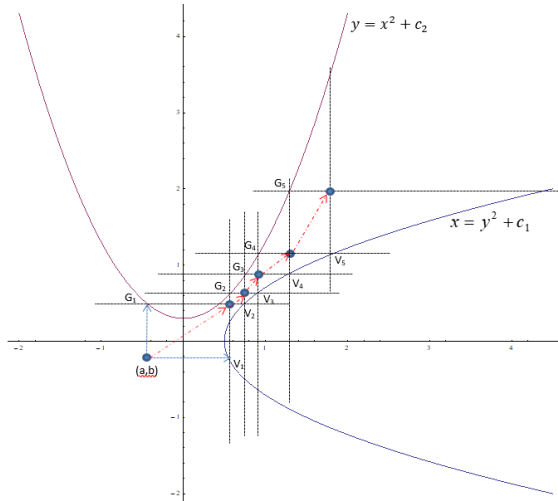
NATIJA

Bu usulda bajarilgan grafik analiz metodiga bitta misol keltiraylik

$$Q_{c_1c_2} = \begin{cases} x' = y^2 + c_1 \\ y' = x^2 + c_2 \end{cases}$$

Bitta koordinatalar sistemasida XOY tekisligida $x = y^2 + c_1$ va $y = x^2 + c_2$ funksiyalarning grafigini chizamiz. Tekislikdagi ixtiyoriy (a, b) nuqtadan $x = y^2 + c_1$ parabola bilan kesishguncha OX o'qiga parallel chiziq chizamiz va shu kesishish nuqtasidan OY o'qiga parallel vertikal chiziq chizib uni V_1 orqali belgilaymiz. Keyin (a, b) nuqtadan $y = x^2 + c_2$ parabola bilan kesishguncha OY o'qiga parallel chiziq chizamiz va shu kesishish nuqtasidan OX o'qiga parallel gorizantal chiziq chizib uni

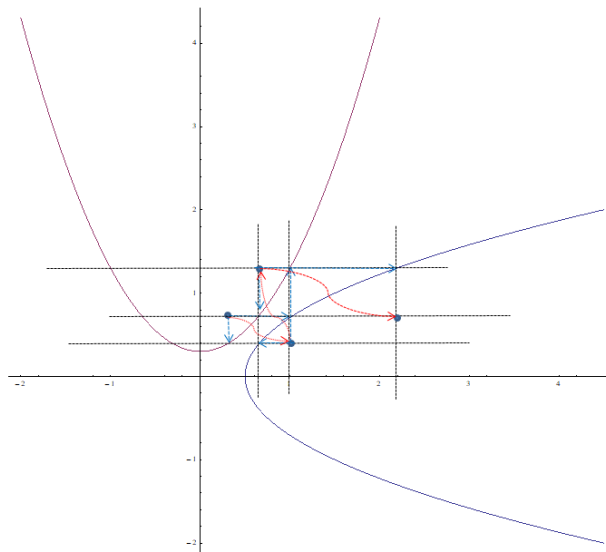
G_1 orqali belgilaymiz. V_1 va G_1 chiziqlarning kesishish nuqtasi (a, b) nuqtaning tasviri bo'ladi va uni (a_1, b_1) orqali belgilaymiz. Keyin (a_1, b_1) nuqta uchun huddi shunday amal bajarib V_2 va G_2 chiziqlarni chizib ularning kesishish nuqtasi ya'ni (a_1, b_1) nuqtaning tasviri bo'lgan (a_2, b_2) nuqtani topamiz va hokazo... Agar (a, b) nuqta $y = x^2 + c_2$ parabolada bo'lsa, (a_1, b_1) nuqta $x = y^2 + c_1$ parabolada, (a_2, b_2) nuqta esa $y = x^2 + c_2$ parabola va hokazo...

Agar (a, b) nuqtaning proobrazini topmoqchi bo'lsak u holda grafik analiz

metodini teskarisini bajaramiz. $Q_{c_1 c_2} = \begin{cases} x' = y^2 + c_1 \\ y' = x^2 + c_2 \end{cases}$ akslantirish uchun (a, b)

nuqtaning proobrazi bitta yoki ikkita yoki to'rtta nuqtadan iborat bo'lishi ham mumkin.

Grafik analiz metodi yordamida $Q_{c_1c_2} = \begin{cases} x' = y^2 + c_1 \\ y' = x^2 + c_2 \end{cases}$ akslantirish orqali

tekislikda uchlari (a, b_1) va (a, b_2) nuqtalarda bo'lgan gorizantal kesma uchlari $(b_1^2 + c_1, a^2 + c_2)$ va $(b_2^2 + c_1, a^2 + c_2)$ nuqtalarda bo'lgan vertikal kesmaga akslanadi va uzunliga $(b_1 + b_2)$ marta o'zgaradi. Lekin gorizantal kesmaning proobrazi bitta yoki ikkita yoki to'rta vertikal kesma bo'ladi, bitta vertikal kesmaning proobrazi esa bitta yoki ikkita yoki to'rta gorizantal kesma bo'ladi.

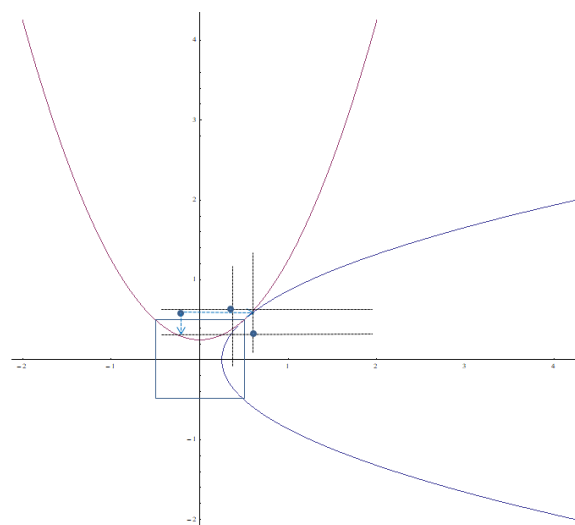
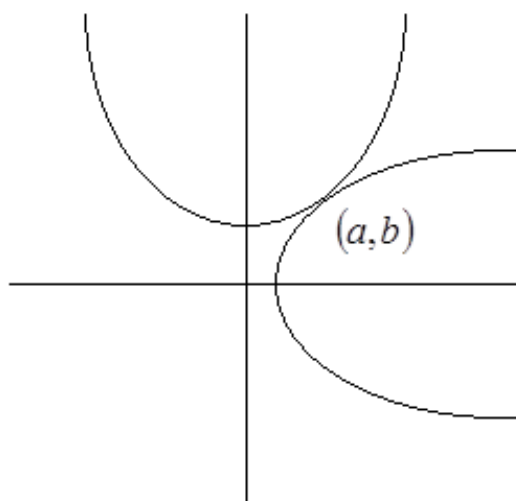
Huddi shuningdek tomonlari koordinata o'qlariga parallel bo'lgan to'gri to'rtburchakning tasviri ham yana tomonlari koordinata o'qlariga parallel bo'lgan to'gri to'rtburchak bo'ladi, tomonlari qizqarishi yoki uzayishi mumkin.

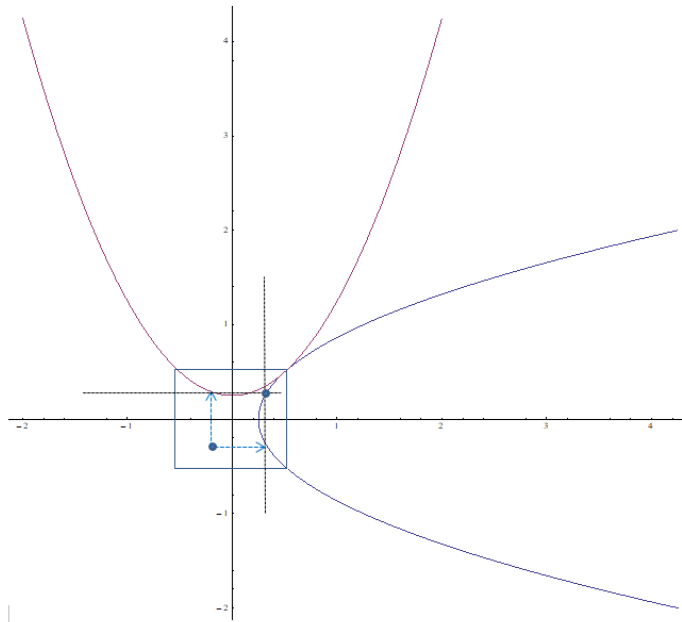
Lekin to'gri to'rtburchakning proobrazi bitta yoki ikkita yoki to'rtta to'gri to'rtburchakdan iborat bo'ladi.

Grafik analiz metodidan ko'rinadiki agar $y = x^2 + c_2$ va $x = y^2 + c_1$ parabolalar umumiy nuqtaga ega bo'lmasa, tekislikdan olingan ixtiyoriy nuqta

$Q_{c_1c_2} = \begin{cases} x' = y^2 + c_1 \\ y' = x^2 + c_2 \end{cases}$ akslantirish orqali cheksizlikka intiladi. Keling $y = x^2 + c_2$

va $x = y^2 + c_1$ parabolalar bitta umumiy nuqtaga ega bo'lgan holda grafik analiz metodini tekshirib ko'ramiz. Parabolalarning urinish nuqtasi (a, b) bo'lsin u holda bu nuqta $Q_{c_1c_2}$ akslantirish uchun qo'zga'mas nuqta bo'ladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda bugungi kunga kelib dunyoda aniq fanlar, axborot, matematik iqtisodiyot, internet va raqamlashtirish kabi zamonaviy sohalar izchil rivojlanmoqda. Tabiiyki zamon bilan hamnafas holda, iqtisodiyotimizning ravnaqi va yuksalishi yo'lida yuqoridagi sohalar rivojini yurtimizda ham taminlashimiz zarur. Zero bu bilan mamlakatimiz iqtisodiyoti rivoji uchun o'z hissamizni qo'shibgina qolmay, aholi farovonligi, yurtimiz osoyishtaligida ham naf keltirgan hisoblanamiz. Endi siz "Ikki o'lchovli dinamik tizimlarda grafik tahlil va fazali portret" haqida yaxshiroq tushunganingizdan so'ng, ularni iqtisodiy faoliyhatingizda qo'llash imkoniyatiga egasiz.

REFERENCES

1. Ganikhodzhayev R.N., Narziyev N.B., Seytov Sh.J. Multi-dimensional case of the problem of Von Neumann- Ulam. Uzbek Mathematical Journal Vol. 3, Issue 1, 11-23 (2015).
2. Devaney R. L. An Introduction to Chaotic Dynamical Systems. New York, (1989).
3. Seytov Sh. J., Ganikhodzhayev R.N. The method of graphical analysis for some two dimensional dynamical systems. Bulletin of the Institute of Mathematics. Vol 2. Issue 4, 22-26 (2020.)

4. Seytov, Sh.J., Narziyev, N.B., Eshniyozov, A.I., Nishonov, S.N. The algorithms for developing computer programs for the sets of Julia and Mandelbrot. *AIP Conference Proceedings* 2023, 2789, 050021.
5. Seytov, S.J., Eshniyozov, A.I., Narziyev, N.B. Bifurcation Diagram for Two Dimensional Logistic Mapping. *AIP Conference Proceedings*, 2023, 2781, 020076.
6. Seytov, S.J., Nishonov, S.N., Narziyev, N.B. Dynamics of the Populations Depend on Previous Two Steps. *AIP Conference Proceedings.*, 2023, 2781, 020071.
7. Seytov, S.J., Sayfullayev, B.Sh., Anorbayev, M.M. Separating a Finite System of Points from each Other in Real Euclidean Space. *AIP Conference Proceedings.*, 2023, 2781, 020043.
8. Seytov, S.J., Eshmamatova, D.B. Discrete Dynamical Systems of Lotka–Volterra and Their Applications on the Modeling of the Biogen Cycle in Ecosystem. *Lobachevskii Journal of Mathematics.*, 2023, 44(4), страницы 1471–1485.
9. Eshmamatova, D.B., Seytov, S.J., Narziyev, N.B. Basins of Fixed Points for Composition of the Lotka–Volterra Mappings and Their Classification. *Lobachevskii Journal of Mathematics.*, 2023, 44(2), страницы 558–569.
10. Ganikhodzhaev, R.N., Seytov, S.H.J. Coexistence chaotic behavior on the evolution of populations of the biological systems modeling by three dimensional quadratic mappings. *Global and Stochastic Analysis.*, 2021, 8(3), страницы 41–45.
11. Ganikhodzhaev, R., Seytov, S. An analytical description of mandelbrot and Julia sets for some multi-dimensional cubic mappings. *AIP Conference Proceedings.*, 2021, 2365, 050006.

“LISON UT-TAYR” DOSTONI MUQADDIMASIDAGI BILISH NAZARIYASI VA ONTOLOGIK QARASHLAR TAHLILI

Azamatova Sevinch Valijon qizi

TDSHU Sharq falsafasi va madaniyati yo'nalishi

Ilmiy rahbar: PhD. Sulaymonov J.B

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” dostonining I bob qismidagi ontologik masalalar va bilish nazariyasiga oid qarashlar tahlil qilinadi. Haqiqatni bilish mumkinmi agar mumkin bo'lsa qay tarzda bu jarayon amalga oshiriladi, tabiiy muhitdagi muvozanatlar haqida muxtasar so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: *Irfoniy doston, dialektika, muttahir, semurg', “to'qqiz falak”, ekosistema vahdat ul-vujud.*

ABSTRACT:

This article analyzes the ontological issues and views on the theory of knowledge in Chapter I of Alisher Navoi's epic poem "Lison ut-tayr". Is it possible to know the truth, and if so, how this process is carried out, and briefly discusses the balances in the natural environment.

Keywords: *Irfan epic, dialectics, muttahir, semurg', "nine heavens", ecosystem unity of being.*

KIRISH

“Lison ut-Tayr” Alisher Navoiy tomonidan umrining so'nggi pallasida, ya'ni 1499-yilda yozilgan yirik irfoniy doston hisoblanib, hajman 193 bob, 3666 baytdan iborat.¹²² “Lison ut-tayr” murakkab irfoniy doston bo'lib, unda Navoiy majoziy obrazlar va ularning ramzli sarguzashtlari orqali obyektiv borliq va ilohiyot haqidagi qarashlarini bayon etadi, shu bilan birga dostonida real hayot lavhalari, kishilarning xatti-harakati, fe'l-atvoridagi ijobiy va salbiy xususiyatlar ham tasvirlangan.

Doston an'anaga muvofiq muqaddimiy boblar bilan boshlanadi. Muqaddima 13 bobdan iborat bo'lib, uning dastlabki bobi Yaratuvchiga hamd bilan boshlanadi.¹²³ Umuman olganda sharq musulmon adabiyotidagi ushbu an'anani biz Navoiyning deyarli barcha dostonlarida uchratishimiz mumkin. Dastlab Xudoga shukronalik ya'ni hamd va Payg'ambarga bag'ishlangan naat qismlari asarning boshlanish muqaddimasining ajralmas qismi hisoblanadi.

¹²² Sirojiddinov, Sh., Yusupova, D., Davlatov, O. Navoiyshunoslik (1-litob). Toshkent: “Tamaddun”, 2018, b.169

¹²³ O'sha manba. B.170

Navoiy hamd qismida bu olam Allohning aniq bir rejasi asosida bunyod etilganligi haqida yozar ekan, unda hech bir narsa tasodifiy yaratilmaganligini aytadi. Shoirning fikricha, Yaratuvchi koinotdagi barcha narsa va hodisalarni o'zaro aloqador holda vujudga keltirgan, shu jihatdan olib qaralganda, tabiat son-sanoqsiz uyg'unliklarning bir butun majmuidan iborat.

ASOSIY QISM

*Uylakim dushman yarotib o'tqa suv,
Yelni ham tufroqqa aylab aduv.
Sun'idin ko'rgilki mundoq to'rt zid,
Bo'lib inson xilqatida muttahid*

Ushbu misralar orqali ifodalanadigan mazmunga falsafiy nuqtayi nazardan yondashsak, bu yerda dialektikaning “Qarama-qarshiliklar birligi va o'zaro kurash” qonuning ilmiy yoki dialektik tarzda emas balki, tasvir va ilohiy tafakkur orqali ifodalanganligini ko'rishimiz mumkin. Misralarda tabiatdagi to'rt unsur olov, suv, havo va tuproqning “dushman” sifatida tasvirlanishi bu ushbu elementlar o'rtasidagi o'zaro kurashni ifoda etadi. Ushbu qarash antik davr yunon falsafasida ham o'ziga xos o'ringa ega bo'lib, Aristotel va Empedokllar tomonidan ham qarama-qarshilik birligi sifatida ko'rilgan. Xossatan, Empedokl ushbu to'rt unsurni qarama-qarshi bo'lsa-da mavjudotning asosiy birligi sifatida ko'radi¹²⁴. Islom falsafasida ham Farobiy va Ibn Sinolar tomonidan to'rt unsur masalasi ko'tarilgan. Ibn Sino bu elementlar bir biriga nisbatan qarama-qarshi xarakterga ega bo'lsa-da, ular tabiatdagi harakat va o'zgarishning asosini tashkil etishini ta'kidlaydi. Dialektik jihatdan, Gegelning qarashlariga ko'ra qarama-qarshiliklar bu harakat va taraqqiyot manbaidir. Umuman, har bir narsa ichida o'zining inkoriga sabab bo'lgan qarama-qarshiliklarni saqlaydi. Masalan, hayot tarkibida o'lim uning ajralmas bo'lagi va aynan mana shu o'lim hayotning rivojlanishini ta'minlaydi. Yuqoridagi misralarga ko'ra ushbu to'rt unsur *inson xilqatida muttahid* deyiladi. Bu yerda muttahid so'zi arab tilidagi *vahada* fe'lidani olingan bo'lib, *bir bo'ldi*, *yagona bo'ldi* kabi ma'nolarni anglatadi. “Muttahid” bu ism foil siyq'asidagi sifat bo'lib, bir butun holga kelgan, birlik hosil qilgan degan ma'nolarni anglatadi. Kontekstda esa to'rtta qarama-qarshi unurning inson tabiatida bir butun, uyg'un bo'lgan degan ma'nolarni anglatmoqda. Ya'ni inson ichida o'ziga xos qarama-qarshiliklar uyg'unligi mavjuddir. Modernistik faylasuflardan Heydegger “Inson qarama-qarshiliklar zaminida mavjud bo'lgan mavjudot” deya ataydi. Inson bu qarama-qarshiliklar qarshisida tanlov qilish orqali o'z holatini aniqlaydi.

¹²⁴ D. A. Po'latova, G.M.Ro'zmatova. G'arb falsafasi tarixi, Toshkent-2018, B.517

“Lison ut-tayr” muqaddimasining keying boblarida ham tabiat va ilohiyotning bir butunligi ya’ni “Vahdat ul-vujud” nazariyasiga asoslangan konsepsiyasi ham o’zining qisqacha poetik ifodasini topgan. Navoiy fikricha, olamdagi barcha narsa, hodisa va o’zgarishlarning ijodkori bo’lgan Xudo o’zi yaratgan narsalardan tashqarida emas, balki ular bilan birga, bir butun holda mavjuddir. Shunga ko’ra ilohiyot va tabiatni bir-biridan ajratib qarash mumkin emas.¹²⁵

Dostonda nafaqat syujet balki, obrazlar ham majozidir. Simurg’ Haqqa yetishish timsoli, Hudhud murshid, piri komil ramzi, qushlar tariqat yo’liga kirishga otlangan soliklardir. Navoiy Semurg’ni eng oliy borliq deb e’tirof etar ekan, Xudoni olamdan tashqarida emas, balki shu olamning o’zida, butun koinot va mavjudotda mujassamlashgan, har bir kimsava narsada zuhur etgan oliy moya substansiya deb tushunadi. Hudhud rahnamoligidagi qushlarning ulug’ maqsadi simurg’ga yetish ekan, bu majoziy mazmun zahirida solikning Haq vasliga yetishish uchun chekkan azob-uqubatlarini anglash mumkin.

Asar muqaddimasidagi boshqa ontologik fikrlarga nazar tashlar ekanmiz ulardagi fazo tuzilishining murakkab va ayni vaqtda sodda tahlili kishini o’ziga jalb etmay qolmaydi. “Yaratuvchi qudratli qalam bilan olamni aniq bir reja ostida bunyod qildi. U to’qqiz falakni aylanuvchi qilib yaratdi va buning sirini tushunishda idrokni o’jiz etdi. Ko’kni tun va kun bilan yarqiraytib, uni quyosh va yulduzlar bilan bezadi. Unda oy go’yo osmon tirnog’iga o’xshash bo’lib, yangi oy esa o’sha tirnog’dan olingan bir bo’lakni eslatadi.” Ushbu parcha Lison ut-tayrning nasriy bayonidan olingan bo’lib, unda nafaqat tasavvufiy balki, qiziqarli falsafiy tahlilga ham arziqli material bo’la oladi. Asardagi to’qqiz falak tushunchasi ko’p qatlamli koinotning tasviridir. Falaklarning aylanishi kosmosning mukammal va abadiy harakatini anglatadi. Dunyo Yaratuvchi tomonidan shu qadar mukammal va tizimli yaratilgan-ki uni tushunish uchun inson idroki o’jizlik qiladi. Ushbu jumladan Navoiy bilish masalasiga agnostik nuqtayi nazardan yondoshganini anglash qiyin emas. Ya’ni dunyoni bilish mumkinmi degan savolga uning javobi (agar, bu jumalarga asoslanib xulosa chiqarsak) yo’q bo’lgan. Kantning “tafakkur va tajriba” nazariyasidan kelib chiqadigan bo’lsak, insonning ongi faqat o’z sezgi va tajribalari orqali tushunishga qodir degan xulosani olamiz¹²⁶. Ammo, tasavvur va tajriba orqali olinadigan bilimning ham o’ziga xos chegaralari mavjud. Oy va uning fazalari ko’p falsafiy va ontologik talqinlarga ega. Bu yerda oy, osmonning "tirnog’i" sifatida tasvirlanadi, bu esa uning koinotdagi kichik va o’tkinchi o’rnini bildiradi. Bunday tasvirda oyning yangi fazasi, uning bir

¹²⁵ Sirojiddinov, Sh., Yusupova, D., Davlatov, O. Navoiyshunoslik (1-litob). Toshkent: “Tamaddun”, 2018, b.176

¹²⁶ “international conference on educational innovations and applied sciences 2022/8”. Falsafa olamida imanol kant va uning falsafiy g’oyalari, nazariyalari o’rni. Bahromova Z. b.26

bo'lagining qaytishidan iborat. Bu, o'z navbatida, koinotdagi davriy o'zgarishlar va yangilanishlarni anglatadi. Koinotdagi har bir hodisa, o'zining qarama-qarshiliklari va o'zgarishlari orqali o'sadi va rivojlanadi. Oyning yangi fazasi – bu bir davrning tugashi va yangi davrning boshlanishini anglatadi.

“Quruqlikni dengiz yuzidagi kemaga monand qilib yaratdi. Tog'lardan bu kemaga uning muvozanatini saqlab turadigan langarlar yasadi. Quyosh o'tidan suv qaynab ketmasin, degan maqsadda dengiz yuziga bug'lardan parda tortdi.” Ushbu parchaning ilk jumlasida quruqlik va dengizlar o'rtasidagi o'zaro muvozanat tasvirlanadi. Yer va suv tabiatning ikki qutbi sifatida namoyon etiladi. Keyingi jumlada Yer yuzida tog'lar ahamiyati haqida so'z yuritilinar ekan ularni “langar” deya tavsiflaydi. Ilmiy jihatdan tog'larning yer ustki qismidan tashqari yer qarida ham bir necha kilometr uzoqlikka cho'zilgan qismi mavjud ekanligi isbotlangan. Navoiyning ushbu o'xshatishi esa Qur'onda tog'larga nisbatan “qoziq” degan o'xshatish berilganligini sabab qilib olishimiz mumkin. Keyingi qismlarda yer yuzining pardasi haqida so'z yuritiladi. Bu tasvirda Yaratganning tabiiy holatlar va iqlim tizimini boshqarishdagi roli haqida so'z boradi. Quyoshning ta'siridan suvning qaynab ketmasligi, ya'ni ekosistema va tabiiy tizimlarning o'zaro uyg'unligini saqlash — bu ham fizik qonunlarga, ham ekologik tizimlarga oid fikrni keltirib chiqaradi. **James Lovelock**ning *Gaia nazariyasiga* ko'ra, Yerning ekologik tizimi bir butun, o'zini saqlaydigan va boshqaradigan bir organizm sifatida qaraladi. Tabiat o'z-o'zini saqlash va barqarorlikni ta'minlash uchun turli mexanizmlar ishlab chiqadi. Yaratganning dengiz yuziga bug'lardan parda tortish orqali quyoshning zararli ta'sirlarini oldini olishini tasvirlash, tabiatning o'zgaruvchan sharoitlarga qanday moslashishini ko'rsatadi. Bu matnning iqlim va ekologiya bilan bog'liq qismi Yaratganning "dengiz yuziga bug'lardan parda tortish" orqali tabiiy muvozanatni saqlashga intilishi, ekosistemalarning o'z-o'zini boshqarish va muvozanatni saqlashdagi ahamiyatini ta'kidlaydi.

Keyingi qismlarda butun olam yaralishidan maqsad haqida so'z yuritilinar ekan, Navoiy bunga sabab sifatida insonni ko'rsatadi. Inson butun olam markazida turuvchi hilqat deya ta'kidlaydi. Uning antroponsetrizmga yaqin bo'lgan bu g'oyasi tasavvuf ontologiyasidagi insonning o'rni masalasidan ilhomlanilgan degan xulosaga kelish mumkin.

XULOSA

Alisher Navoiyning Lison ut-tayr dostoni umrining eng so'nggida barcha bilimlari yig'ilgan va tahlil etish qobiliyati yuksak darajaga ko'tarilgan vaqtda yozilgan bo'lib undagi obrazli syujet va qahramonlar har qanday kishini o'ziga

maftun etadi. Asarning birinchi bobidagi ontologik masalalar va epistimologik qarashlar asosan Islom falsafasi va tasavvuf ta'sirida shakllanganligini sezish mumkin. Bilish masalasidagi irratsionallik va ratsionallik orasidagi muvozanat va agnostik yondashuvlar obrazli tarzda badiiy ifoda etilgan. Borliq falsafasidagi ko'pgina tushunchalar borasida ham yuqoridagi fikrni berishimiz mumkin. Insonning borliqdagi o'rni haqida esa Navoiy to'laligicha tasavvufga tayanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- 1) Sirojiddinov, Sh., Yusupova, D., Davlatov, O. Navoiyshunoslik (1-litob). Toshkent: "Tamaddun", 2018, b.519
- 2) Alisher Navoiy. "Lison ut-tayr". Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991, B.176
- 3) D. A. Po'latova, G.M.Ro'zmatova. G'arb falsafasi tarixi, Toshkent-2018, B.517
- 4) "Alisher Navoiy adabiy va ilmiy merosini o'rganish masalalari" mavzusidagi 69- ilmiy xalqaro konferensiya materiallari. Alisher Navoiy gnoseologiyasiga doir. Suvon Meli. ,.200-204.b
- 5) Uralov, D., & Shodmonova, L. (2024). IBN SINONING INSON VA MA'NAVIY KAMOLOT MASALASIGA MUNOSABATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 4(26), 334-338.
- 6) Uralov, D. (2024). JAMIYAT XAVFSIZLIGI VA BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA SOG 'LOM MAFKURALARNING ROLI: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR. *International scientific journal of Biruni*, 3(1), 222-228.
- 7) Uralov, D. (2021). TALABA-YOSHLAR ONGIDA MA'NAVIY BO'SHLIQNI TO 'LDIRISHDA MAFKURAVIY IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISHNING AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(9), 962-966.
- 8) Norov Toji Omonovich. Alisher Navoiyning Borliq Falsafasi, Monografiya. Toshkent: Iqtisodiyot-2023

ОРИЕНТАЛИЗМ КАК ИНСТРУМЕНТ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ СТРАТЕГИИ: ИДЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВАНИЯ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОЯВЛЕНИЯ

Азимбаева Шахноза Акрамжоновна

Университет мировой экономики и дипломатии

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается ориентализм как устойчивый идеологический и политический конструкт, применяемый в рамках внешнеполитических стратегий государств. На основе анализа политического и медийного дискурса выявлены ключевые механизмы использования ориенталистских представлений для легитимации интервенций, формирования образа «другого» и перераспределения влияния в глобальной политике. Результаты показывают, что ориентализм сохраняет значимость как инструмент символического и практического доминирования, адаптируясь к новым геополитическим условиям.

Ключевые слова: ориентализм, внешняя политика, дискурс, идеология, международные отношения, Восток и Запад.

ABSTRACT

This article examines Orientalism as a persistent ideological and political construct employed in the framework of state foreign policy strategies. Based on the analysis of political and media discourse, the key mechanisms of using Orientalist representations to legitimize interventions, construct the image of the «Other» and redistribute influence in global politics are identified. The results demonstrate that Orientalism remains significant as a tool of symbolic and practical domination, adapting to new geopolitical conditions.

Keywords: Orientalism, foreign policy, discourse, ideology, international relations, East and West.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada orientalizm davlatlarning tashqi siyosat strategiyalari doirasida qo'llaniladigan barqaror mafkuraviy va siyosiy konstrukt sifatida ko'rib chiqiladi. Siyosiy va ommaviy axborot vositalari diskursi tahlili asosida intervensiyalarni legallashtirish, «boshqa» ko'rinishni shakllantirish va global siyosatda ta'sirni qayta taqsimlash uchun orientalist tasavvurlarni qo'llashning asosiy mexanizmlari aniqlangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, orientalizm ramziy va

amaliy hukmronlik vositasi sifatida o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda hamda yangi geosiyosiy sharoitlarga moslashmoqda.

Kalit so'zlar: *orientalizm, tashqi siyosat, diskurs, mafkura, xalqaro munosabatlar, Sharq va Garb.*

ВВЕДЕНИЕ

Понятие ориентализма, системно проанализированное Эдвардом Саидом в одноимённой работе, обозначает специфический способ конструирования «Востока» как образа культурной, политической и цивилизационной инаковости по отношению к «Западу» [Said, 1978]. В рамках такого подхода Восток изображается как иррациональный, отсталый, экзотичный и потенциально опасный субъект, нуждающийся в управлении. Эта бинарная оппозиция на протяжении веков служила основанием для колониальной экспансии, а в современном мире - для внешнеполитических стратегий, включающих вмешательства, санкции и идеологическую мобилизацию.

Целью данной статьи является анализ ориентализма как инструмента внешнеполитической стратегии, выявление его идеологических оснований и конкретных форм реализации в международной практике XXI века.

МЕТОДОЛОГИЯ

Исследование базируется на методе критического дискурсивного анализа, позволяющем выявить скрытые смыслы и идеологические установки в тексте и речи. Объектами анализа выступают официальные внешнеполитические документы (например, стратегии национальной безопасности США и стран ЕС), публичные выступления политиков, а также публикации в западных медиаресурсах (BBC, CNN, The New York Times). Для выявления результатов использован кейс метод, анализируется как языковая форма репрезентации Востока, так и конкретные решения, легитимированные через ориенталистский дискурс.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Идеологические основания представляются тем что ориентализм функционирует как идеологический фильтр, через который политики и медиа конструируют представления об «ином» мире. Главные установки ориентализма в себя включают, во первых Восток в стереотипном понимании рассматривается как архаичное и опасное пространство; во вторых, существует своего рода дихотомия рационального Запада и иррационального Востока и в третьих, моральная миссия Запада по «цивилизации» или демократизации других регионов.

Эти идеи глубоко укоренены в образовательной, медийной и политической среде, что делает их устойчивыми и воспроизводимыми.

Практические проявления. В официальных выступлениях лидеров США, Великобритании и стран ЕС регулярно используются ориенталистские клише. Джордж Буш-младший, выступая в 2002 году, называл Ирак и Иран частью «оси зла» [Bush, 2002]. Подобная риторика не только демонизирует Восток, но и создаёт образ морального превосходства Запада.

Медиа пространство показывает колоссальный опыт для видения и создания мнения о Востоке как «иное». Исследования показали, что ведущие СМИ систематически представляют Восток как источник угроз (терроризм, радикализм, миграция) [Said, 1997; Shaheen, 2001]. Это способствует формированию общественной поддержки жёсткой внешней политики.

Однако стоит отметить, что часто на фоне политических событий сталкиваемся с политикой двойных стандартов, демократические ценности, провозглашаемые в качестве универсальных, реализуются избирательно. Например, нарушение прав человека в дружественных Западу странах замалчивается, в то время как аналогичные действия в «неудобных» странах становятся поводом для интервенций.

Значение и роль культурной дипломатии и soft power играют немаловажную роль во внешней политике. Через культурные программы, образовательные обмены и медиаэкспорт транслируется модель «нормативного Запада». Это подкрепляет символическое доминирование и создает модель подражания [Nye, 2004].

Анализ показывает, что ориентализм остаётся не только наследием колониального прошлого, но и актуальным механизмом глобального влияния. В XXI веке его формы трансформируются: от прямой колониальной риторики - к более гибким и завуалированным идеологическим конструкциям. Современный ориентализм не обязательно требует физической оккупации - он действует через медиа, образование, культуру и технологическое превосходство.

Современные международные конфликты демонстрируют, как ориенталистский дискурс используется для мобилизации общественного мнения и легитимации политических решений. Например, риторика борьбы за права женщин и демократизацию в Афганистане нередко скрывала реальные интересы в области безопасности и контроля над ресурсами. Подобные примеры указывают на то, что ориентализм не исчез, а адаптировался к новым

формам неоколониализма, включая экономическое давление, санкционную политику и культурную гегемонию.

Особую значимость приобретает транснациональный характер ориенталистского дискурса. Так, Россия, Китай, Турция и Иран также прибегают к ориенталистским клише в региональной политике, противопоставляя себя Западу и одновременно создавая иерархии внутри собственных зон влияния. Эти практики демонстрируют, что ориентализм перестал быть исключительно западной стратегией и стал универсализированным инструментом власти.

Дискурсивное противодействие ориентализму возможно через усиление плюрализма в международных отношениях, развитие критической академической мысли и продвижение нарративов, альтернативных бинарным оппозициям. Повышение медийной грамотности, участие представителей глобального Юга в формировании международной повестки, а также деколонизация образовательных программ — важные шаги к преодолению ориенталистской логики в глобальной политике.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Ориентализм продолжает играть важную роль в системе международных отношений, выступая инструментом легитимации внешнеполитических решений и поддержания глобальной иерархии. Его устойчивость обеспечивается идеологическим фундаментом, массовой культурой и риторическими практиками. Осознание ориентализма как системного инструмента глобального неравенства открывает путь к формированию более справедливой и плюралистической международной политики.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Said, E. (1978). «Orientalism». New York: Pantheon Books.
2. Said, E. (1997). «Covering Islam: How the Media and the Experts Determine How We See the Rest of the World». Vintage.
3. Shaheen, J. (2001). «Reel Bad Arabs: How Hollywood Vilifies a People». Interlink Publishing.
4. Bush, G. W. (2002). «State of the Union Address».
5. Nye, J. (2004). «Soft Power: The Means to Success in World Politics». Public Affairs.
6. Мамедов, Р. (2019). Ориентализм как инструмент политической стратегии: современные формы и механизмы. «Вестник МГИМО», №2.

7. Halliday, F. (1993). «Islam and the Myth of Confrontation». London: I.B. Tauris.
8. Todorova, M. (1997). «Imagining the Balkans». Oxford University Press.
9. Barkawi, T., & Laffey, M. (2006). «The postcolonial moment in security studies.» Review of International

IX-XI ASRLARDA ARAB MUSULMON DUNYOSIDA YOZILGAN MANTIQ ILMIGA OID ASARLAR

Ergashev Ozodbek Baxodurovich

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tayanch doktoranti

+998770736309

email: obek2155@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada IX–XI asrlar oraligʻida musulmon Sharqida mantiq ilmining rivojlanishi, bu boradagi mashhur mutafakkirlar – Al-Kindiy, Al-Forobiy, Ibn Sino, Abu Abdulloh Xorazmiy va boshqa allomalarning ilmiy merosi yoritilgan. Ularning mantiqqa oid qarashlari, yunon merosining tarjima va sharhlari asosida yangi taʼlimotlarning shakllanishi, mantiq ilmining boshqa fanlarga, xususan, falsafa, ilohiyot, tibbiyot, huquq kabi sohalarga taʼsiri tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: Mantiq, musulmon Sharqi, Al-Kindiy, Al-Forobiy, Ibn Sino, Aristotel, falsafa, ilm tarixi, Xorazmiy, yunon merosi.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается развитие логики в арабо-мусульманском мире в IX–XI веках. Особое внимание уделено вкладу таких мыслителей, как Аль-Кинди, Аль-Фараби, Ибн Сина, Абу Абдуллах аль-Хорезми и других. Анализируются их труды по логике, влияние древнегреческой философии и формирование новых логических учений. Также исследуется значение логики для других наук, включая философию, теологию, медицину и право.

Ключевые слова: Логика, мусульманский Восток, Аль-Кинди, Аль-Фараби, Ибн Сина, Аристотель, философия, история науки, аль-Хорезми, греческое наследие.

ABSTRACT

This article explores the development of logic in the Muslim East during the 9th–11th centuries. It highlights the contributions of prominent scholars such as Al-Kindi, Al-Farabi, Ibn Sina, and Abu Abdullah al-Khwarizmi. The paper analyzes their logical works, the influence of Greek philosophical heritage, and the emergence of new logical doctrines. It also discusses the impact of logic on other disciplines, including philosophy, theology, medicine, and law.

Keywords: Logic, Muslim East, Al-Kindi, Al-Farabi, Ibn Sina, Aristotle, philosophy, history of science, al-Khwarizmi, Greek legacy.

KIRISH

Aynan IX va XI asrlar musulmon sharqida mantiq ilmi uchun eng sermahsul davrlardan bo'lgan. Shu davr oralig'ida musulmon sharqi allomalari tomonidan bir qancha mantiq ilmi rivojida ulkan hissa qo'shgan asarlar yozildi. Ayniqsa, Al-Kindiy, Al-Forobiy, Ibn Sino, Ibn Hazm va shu kabi bir qancha olimlarning ijodi alohida diqqatga sazovordir. Oldingi asrlarda faqatgina mantiqqa oid yunon asarlari arab tiliga tarjima qilingan bo'lsa, keyinchalik ularga sharhlar ham yozildi va hatto alohida mantiq ilmiga bag'ishlangan yangi asarlar ham paydo bo'la boshladi.

Arab musulmon falsafasida birinchilardan bo'lib, mantiq ilmi bilan shug'ullangan faylasuf Al-Kindiy hisoblanadi. Abu Yusuf Yoqub ibn Ishoq Al-Kindiy (taxm. 800 y., Basra - 870 y.y., Bag'dod) – arab faylasufi va olimi. U qadimgi yunon, hind va forslarning falsafiy-mantiqiy merosini yaxshi bilgan, arab tilida falsafiy atamalarni ishlab chiqishda faol qatnashgan va o'z davrida birinchi bo'lib, fanlarni tasniflashga uringan. Al-Kindiyning dunyoqarashida mantiq ilmiga oid masalalar alohida o'rin egallaydi. U qadimgi yunon mutafakkirlari asarlarini tarjima qilib, ularga sharhlar yozgan. O'rta asrlarda yozilgan “Al-Fixrist” nomli bibliofafik asarda (muallifi Ibn an-Nadim, 995 y. vafot etgan).

Al-Kindiyning “Aristotelning o'nta kategoriyalari haqida”, “Kategoriyalar”dagi Aristotelning maqsadi haqida” nomli asarlari to'g'risida ma'lumot beriladi. An-Nadimning ta'kidlashicha, Al-Kindiy “Ikkinchi analitika”ga oid ikki risola yozgan: “Mantiqiy isbotlashga doir qisqacha risola” va “Isbotlash haqida risola”. Shuningdek, Al-Kindiy “Sofistlarning adashtirishlariga qarshi ogohlantirish” nomli risolasida Aristotelning “Sofistika”siga bo'lgan munosabatini bayon qiladi. Al-Kindiyning “She'r san'ati haqida” nomli asari Aristotelning “Poetika”siga kommentariya sifatida yozilgan. U Aristotelning “Ikkinchi analitika”sini Yevklid geometriyasi bilan solishtirish goyasini ilgari suradi. Mantiqiy isbotlashni tushunish va undan foydalanish uchun geometriyani o'rganish zarur, deb hisoblaydi¹²⁷.

Al-Kindiyning Aristotel mantig'ini sharhlashi va o'zi ham mantiq ilmiga oid bir qancha risolalar yozishi o'zidan keyingi faylasuflarning mantiqni tushunishlari uchun qo'llanma bo'lib xizmat qildi. Ayniqsa mantiq fanining asosini tashkil qiluvchi xulosa chiqarish mavzusida risola yozganligi ham uning mantiq ilmi rivojiga qo'shgan katta hissasi hisoblanadi.

“Mantiq ilmining musulmon ilm faniga kirib kelishida yirik faylasuf, o'z zamonasida turli fanlarda peshqadam bo'lgan Al-Forobiyning xizmatlari beqiyosdir. Forobiy Aristotelning “Ritorika”, “Sofistika”, “Metafizika”, “Etika” kabi yirik asarlarini tushunarli shaklda sharhlab berdi, qiyin joylarini osonlik bilan tushuntirdi,

¹²⁷ M.Sharipov. D. Fayzixo'jayeva. Mantiq. Toshkent-2004. – B.23.

kamchiliklarini ko'rsatib berdi va Aristotel g'oyalarini tushunishga yordam beradigan bir qancha alohida asarlar yozdi.

Forobiyda mantiqiy bilimlar sistemasi "Isoguvchi" (Kirish), "Maqulot" (Kategoriya), "Ibora" (Hukm), "Qiyos" (Sillogizm, Birinchi analitika), "Burxon" (Isbotlash), "Ikkinchi analitika", "Jadal" (Dialektika), "Safsata" (Sofistik raddiya), "Xitoba" (Ritorika), "She'r" (Poetika) asarlarini o'z ichiga oladi. Shuningdek, Forobiy "Mantiq ilmiga kirish", "Aql haqida", "Shartli hukmlar", "Sillogizm" kabi asarlarida mantiq masalalarini ishlab chiqdi. "Ilmlar tasnifi" asarida ham mantiq ilmining predmeti, tuzilishi, ilmlar sistemasida tutgan o'rni va ahamiyati haqida fikr yuritadi"¹²⁸.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

IX-XI asrlarda Sharq mamlakatlarida, xususan, O'rta Osiyoda falsafiy va mantiqiy ta'limotlarning rivojlanishiga qadimgi yunon, hind mutafakkirlari asarlarining ko'plab tarjima qilinishi ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Shuni alohida ta'kidlash zarurki, IX-XI asrlar Yaqin va O'rta Sharqda mantiqiy ta'limotlarning rivojlanishidagi eng samarali davr hisoblanadi. Bu davrda mantiq ilmini o'rganishga bo'lgan talabning oshishi, birinchidan, tabiatshunoslik fanlarining rivojlanishi va tabiiy-ilmiy bilimlarga bo'lgan ehtiyojning kuchayishi bilan; ikkinchidan, ijtimoiy hayot bilan bog'liq bo'lgan masalalarni to'g'ri, adolatli hal qilishga intilishning ortishi bilan va uchinchidan, eng muhimi, to'g'ri fikr yuritishga bo'lgan talabning chin fikrlarni xato fikrlardan ajratish zaruriyati bilan izohlanadi. Tarjimonlarning faoliyati natijasida IX asrga kelib yunon mantiq'i butun musulmon epistemologiyasi (bilish nazariyasi)ning asosi bo'lib qoldi. Mantiqni ular ba'zan "hunar" yoki "san'at" va ko'prok "ilm" deb atashgan. Mantiq ilm sifatida ma'lum bilimlarni yaratish, ularni asoslash va tasniflash sistemasini bergan. U "haqiqat"ni bilish yo'llari haqidagi ilm sifatida tarixchilarning va muhaddislarning bahslariga, musulmon huquqshunosligaga ham katta ta'sir ko'rsatgan¹²⁹.

Hech shubha yo'qki Forobiyning ilmiy ishlari musulmon sharqida mantiq ilmining yuqori bosqichga ko'tarilishiga va Forobiydan keyin yashab o'tgan faylasuflarning ijodiga ulkan ta'sir ko'rsatdi. Forobiy katta ta'sir ko'rsatgan faylasuflardan biri Ibn Sinodir. Ibn Sinoning falsafa va mantiqqa bag'ishlab yozgan asarlari ham ushbu ilmlarning rivojiga salmoqli hissa qo'shdi.

Ibn Xaldun o'zining mashhur "Muqaddima" asarida shunday yozadi: U kitoblarning barchasi (mantiq fanining boshlang'ich asosi bo'lgan 9 kitob) islomda

¹²⁸ M.Sharipov. D. Fayzixo'jayeva. Mantiq. Toshkent-2004. – B.24.

¹²⁹ M.Sharipov. D. Fayzixo'jayeva. Mantiq. Toshkent-2004. – B.24.

tarjima qilingan. Musulmon faylasuflari, masalan, Forobiy va Ibn Sino, keyinchalik esa Ispaniyalik faylasuf Ibn Rushd u kitoblarga izohlar va qisqartmalar yozishgan. Ibn Sino yettita fanni o'z ichiga olgan "Ash shifo asarini ham yozgan"¹³⁰.

Ibn Sino to'rt yuzdan ortiq asarlar muallifidir. Bu asarlar ilmning turli sohalariga oid bo'lib, ulardan bir yuz ellikdan ortig'i falsafa va mantiq masalalariga bag'ishlangan. Bular orasida falsafa va mantiq fanining barcha masalalarini izchil ravishda o'z ichiga olgan asari – "Kitob ash-shifo"dir. "Kitob ash-shifo"ning mantiqqa oid qismi 9 bo'lakdan iborat bo'lib, ularning nomlanishi va tartibi Forobiyniki kabidir. Mutafakkirning bu asari mantiq sohasidagi barcha ilmlar asosida vujudga kelgan bo'lib, unda mantiqqa oid masalalar to'liq qamrab olingan.

Ibn Sinoning "Ishorat va tanbihot", "An-Najot", "Donishnoma" asarlarida ham falsafa va mantiqqa oid masalalar bayon etiladi. Mutafakkir mantiq ilmini barcha ilmlarning muqaddimasi, ularni egallashning zarur sharti sifatida talqin etadi. Ibn Sino "Donishnoma" asarida qabul qilingan tartibni buzgan holda, avval mantiq asoslarini, ikkinchi o'rinda metafizikani, so'ng boshqa fanlarni bayon qiladi. U asosan Aristotel va Forobiyning mantiqiy ta'limotlarini davom ettirgan bo'lsa-da, ko'p masalalarda mustaqil yo'l tutadi. Ibn Sino mantiq fanini ma'lum bilimlardan noma'lum bilimlarni keltirib chiqarish, ularni bir-biridan farq qilish, chin va xato bilimlar, ularning turlarini o'rganuvchi fan yoki nazariy san'atdir, deb ta'riflaydi. Mantiq ilmi obyektiv olamni bilish uchun xizmat qiladi, bilish esa real predmetlarni, avvalo, sezgilar orqali aks ettirish, so'ng aqliy, mavhum bilishga asoslanadi¹³¹.

IX-X asrlarda Abu Abdulloh al-Xorazmiy, Yahyo ibn Ali Abu Sulaymon, Abu Xayyan kabilar Forobiyning mantiq, sohasidagi g'oyalarini davom ettirdilar. Ayniqsa, Forobiy falsafasi va mantiq'i "Ixxon as-Safo" – "Sof birodarlar"ning ta'limotiga juda katta ta'sir ko'rsatdi. Ular ham Forobiy kabi, "Bilim - bu bilinayotgan narsaning biluvchining jonidagi obrazidir", deb ta'kidlashgan.

Sof birodarlar"ning "Maktublar"ida: "Jon bilinayotgan narsalarning shaklini sezgilar vositasida, dalillar vositasida, fikrlash va kuzatish vositasida qabul qiladi", deb yozilgan. Aytish mumkinki, ular bilish bosqichlari va ular o'rtasidagi aloqadorlikni to'g'ri tushunishgan¹³².

O'z davrining qomusiy yirik olimi hisoblangan Roziy ham o'zining mantiqqa oid bir qancha risolalari orqali ushbu fan rivojiga sezilarli hissa qo'shdi.

Riyoziyotni istisno etganda, Roziy tabiatshunoslik va ijtimoiy sohalarda 200 ga yaqin asar yozgan.

¹³⁰ Ibn Khaldun. Al Muqaddimah. Princeton University Press. 2015. – P.642.

¹³¹ M.Sharipov. D. Fayzixo'jayeva. Mantiq. Toshkent-2004. – B.27.

¹³² M.Sharipov. D. Fayzixo'jayeva. Mantiq. Toshkent-2004 25-bet

X asrga kelib mantiq ilmi falsafiy bilimlarning eng muhim qismiga aylanib qoldi. Abu Abdulloh al-Xorazmiy (X asr)ning “Mafotih-al-ulum” (Ilmlar kalitlari) asaridagi fanlar klassifikatsiyasida mantiq ilmiga alohida o‘rin berilishi fikrimizning dalilidir. Abu Abdulloh al-Xorazmiy ilmlarni “arab” va “arabcha bo‘lmagan”larga ajratadi. Arabcha bo‘lmagan ilmlar qatoriga falsafa, mantiq, tibbiyot, arifmetika, handasa, ilmi nujum, musiqa, mexanika, kimyolar kiradi. Xorazmiy mantiq ilmiga oid masalalarni to‘qqiz bobda bayon qiladi. Boblarning nomlanishi Forobiy va Ibn Sinolarniki kabidir. U mantiqiy ta’limot “Isoguvchi”ni bayon etishdan, o‘rganishdan boshlanishi kerak, “Isoguvchi” - bu kirish (yunon tilida eysagoge deb ataladi), deya yozadi. Xorazmiy Aristotel g‘oyasini davom ettirib, aniq narsalarning xossalarini belgilash uchun “individual” tushunchasini kiritadi. Xorazmiy “Sof birodarlar”ning mantiqqa oid g‘oyalarini rivojlantirib va uni Arastu falsafasi ruhiga yaqinlashtirib, individ masalasini birinchi o‘ringa olib chiqadi. “Shaxs-individ mantiq aslida u Zayd, Amr, bu kishi, u eshak, ot kabi (ma’noni anglatadi); uni, shuningdek, birlamchi tushuncha deyish ham mumkin”, - deb yozadi Xorazmiy. U bir tomondan, arab falsafasidagi aql bilan tushuniladigan birlamchi, ya’ni ko‘pgina ob’ektiv bir xil predmetlar uchun umumiy bo‘lgan tushunchalarni, ikkinchi tomondan, aql bilan tushuniladigan birlamchilarning o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi tushunchalarni sharhlaydi. Xorazmiyning bu masalaga oid fikrlari mantiq ilmidagi jins va tur tushunchalarga, ularning nisbiy xarakteri va o‘zaro munosabatiga oiddir. Abu Abdulloh al-Xorazmiy mantiq masalalarini ko‘rib chiqishni so‘z va iboralarning o‘zaro munosabatini tahlil etishdan boshlaydi. Sharq mantiqshunoslari so‘zlarning ma’no anglatishiga ko‘ra, uch turini: so‘z o‘zining to‘liq mazmunini anglatadigan, so‘z o‘z mazmunining bir qismini anglatadigan, so‘z o‘z mazmunidan kelib chiqadigan narsani anglatadigan holatlarni farqlaganlar. Xorazmiy ham bu masalaga mufassal to‘xtalib, bu turlarni va ularning tushunchalardagi mantiqiy ma’nolarini ko‘rib o‘tadi. Bu bilan olim Yaqin va O‘rta Sharq mantiqshunoslari ilgari surgan tushunchalarning ma’no anglatishi haqidagi ta’limotini davom ettiradi. Abu Abdulloh al-Xorazmiy Aristotel va Forobiyning tafakkur va til, mantiq va grammatika orasidagi bog‘liqlik g‘oyasini yanada rivojlantirdi. U mulohaza (hukm) masalasiga alohida to‘xtalib o‘tadi¹³³.

“Abu Abdulloh Xorazmiy “Mafotih-al-ulum” (Ilmlar kalitlari) asaridagi fanlar tasnifida Mantiq ilmiga alohida o‘rin beradi. U ilmlarni arab va arabcha bo‘lmaganlarga ajratadi. Arabcha bo‘lmagan ilmlarga: Falsafa, Mantiq, Tibbiyot, Arifmetika, Handasa, Astronomiya, Musiqa, Mexanika, Kimyo kabilarni kiritadi.

¹³³ M.Sharipov. D. Fayzixo‘jayeva. Mantiq. Toshkent-2004. – B.26.

Mantiq ilmiga oid masalalarni 9 bobda bayon qiladi. U mantiqiy ta'limotga oid boblarni Forobiy va Ibn Sinolarnikidek ataydi.

Mantiq ilmiga:

- aniq narsalarning xossalarini belgilash uchun "individual" tushunchasini kiritadi;

- soʻz va iboralarning oʻzaro munosabatini tahlil qiladi (soʻz oʻzining toʻliq mazmunini anglatadigan, soʻz oʻz mazmunining bir qismini anglatadigan, soʻz oʻz mazmunidan kelib chiqadigan narsani anglatishini bayon qiladi);

- tafakkur va til, mantiq va gramatika orasidagi bogʻliqlik gʻoyasini rivojlantirdi;

- hukm masalasini alohida tahlil qildi;

- sillogizmni xulosa chiqarishning eng muhim koʻrinishi va nazariy bilimlarni egallashdagi asosiy vosita deb bildi;

- sofistika, ritorika, poetika kabi sillogizm turlarini alohida boblarda talqin qildi¹³⁴.

XI-XII asrlarda yashab ijod qilgan ulugʻ islom allomasi Abu Homid Gazzoliy ham bir qancha asarlarida falsafa va Mantiq masalalari haqida atroflicha ma'lumotlar yozadi. Jumlada u oʻzining "Al Munqiz min azzolal" asarida mantiq ilmi haqida quyidagilarni yozadi: Mantiq ilmlarida ham din ishlarini nafiyligi yoki isbot qiluvchi biror narsa mavjud boʻlmay, u dalillash yoʻllari, uning meʼzonlari, hujjat keltirish asoslari, shartlari va tarkiblari, fikr meʼyorlarining shartlari hamda ularni tartibga keltirish kabilarni oʻrganadi. Mantiqqa koʻra Ilm-biluvchi obyektning uning chegaralarini anglash orqali tasavvur etish yoki hujjat keltirish yoʻli bilan tasdiqlashdir.

XULOSA

IX–XI asrlar musulmon Sharqi mantiq ilmining shakllanishi va rivojida eng sermahsul va taʼsirchan davrlardan biri boʻlgan. Bu davrda mantiq faqatgina yunon tafakkurining tarjimai darajasida qolib ketmay, balki mahalliy olimlar tomonidan mustaqil ravishda rivojlantirildi, boyitildi va yangi gʻoyalar bilan toʻldirildi. Al-Kindiy, Al-Forobiy, Ibn Sino, Roziy va Abu Abdulloh al-Xorazmiy singari mutafakkirlar mantiqni faqat nazariy fan sifatida emas, balki ilmiy tafakkur, adolatli hukm chiqarish, haqiqatni anglash, bilimlar tizimini qurish va boshqa fanlarga asos boʻluvchi metodologik vosita sifatida talqin qildilar.

Ushbu davrda yunon mantiqining asosiy asarlari arab tiliga tarjima qilinib, ularga sharhlar yozildi va yangi, mustaqil mantiqiy risolalar yaratildi. Mantiq ilmi nafaqat falsafaning, balki kalom, fiqh, tabiiy fanlar va tibbiyot singari boshqa ilm

¹³⁴ D.Fayzixoʻjayeva.Sh.Negmatova Mantiq tarixi va nazariyasi.- S-2021. – B.201.

sohalarining rivojlanishida ham muhim vosita bo‘lib xizmat qildi. Mantiq tafakkur madaniyatining ajralmas qismiga aylanib, bilimlar orasida asosiy o‘rin egalladi. Ayniqsa, mantiqiy isbot, sillogizm, tushuncha va hukm kabi masalalar ustida olib borilgan izchil tadqiqotlar, musulmon olamining ilmiy tafakkurida chuqur ildiz otib, keyingi asrlarda ham o‘z ta’sirini saqlab qoldi.

ADABIYOTLAR/LITERATURA/REFERENCES:

1. D.Fayzixo‘jayeva.Sh.Negmatova Mantiq tarixi va nazariyasi. – S.–2021, 252 bet
2. Sayyed Hossain Nasr, Oliver Leaman. History of Islamic philosophy.-Great Britain.: TJI Digital, Padston; Cornwall,2001.–2187 pages
3. M. Sharipov, D. Fayzixo‘jayeva. Mantiq –T.:2004. -216 bet
4. Ibn Khaldun. Al Muqaddimah. Princeton University Press. 2015. 1252 pages

ABU ABDULLOH XORAZMIYNING “MIFTAH UL-ULUM” ASARIDA FANLAR TASNIFI

Safarov Maqsudali Kamol o‘g‘li

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

falsafa kafedrası kata o‘qituvchisi

+998903472311

ANNOTATSIYA

Ilmiy qadriyatlarning inson va jamiyatning ma’naviy kamolotidagi ahamiyati masalalari Abu Abdulloh Xorazmiy, Muso al Xorazmiy, Ahmad Farg‘oniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayxon Beruniy, Ibn Sino va boshqa mutafakkirlarining asarlarida muhim o‘rin tutgan. Ular ilmiy qadriyatlarning avlodlar va zamonlarni bir-biri bilan bog‘lovchi xalqa, insonni axloqan poklovchi va ezgulikka da’vat etuvchi muhim vosita sifatida tavsiflanganlar.

Kalit so‘zlar. Abu Abdulloh Xorazmiy, Mafotih al-ulum, nazariy falsafa, fiqh, kalom, amaliy falsafa.

ABSTRACT

The importance of scientific values in the spiritual development of man and society was emphasized in the works of Abu Abdullah Al-Khwarizmi, Musa Al-Khwarizmi, Ahmad Ferghani, Abu Nasr Al-Farabi, Abu Raykhan Al-Biruni, Ibn Sina and other thinkers. They described scientific values as a link connecting generations and times, an important means of moral purification of man and calling for virtue.

Keywords. Abu Abdullah Al-Khwarizmi, Mafatih al-ulum, theoretical philosophy, jurisprudence, theology, practical philosophy.

KIRISH

Buyuk mutafakkir Al-Xorazmiy e’tirof etganidek: “O‘tmish davrlarda o‘tgan olimlar fanning turli tarmoqlari sohasida asarlar yozish bilan o‘zlaridan keyingi keladiganlarni nazarda tutardilar. Ulardan biri uni o‘zidan keyin keluvchilarga meros qoldiradilar, boshqasi o‘zidan avvalgilarning asarlarini sharhlaydi, bu bilan qiyinchiliklarni osonlashtiradi... o‘zidan avvalgilar haqida yaxshi fikrda bo‘ladi, takabburlik qilmaydi va o‘zi qilgan ishidan mag‘rurlanmaydi”[1;59].

Ma’lumki milodning IX—XI asrlari Sharqda dunyoviy va islom ilmlarini chuqur o‘rganib, ularni rivojlantirgan va fanlarni tasniflashda munosib hissa qo‘shgan olimlardan biri Abu Abdulloh al-Xorazmiydir.

Abu Abdulloh Xorazmiyning bizgacha yetib kelgan, ko'pchilik asarlari singari o'sha davrning ilm tili – arab tilida bitilgan, yagona ma'lum asari – “Mafotih al-ulum”(“Ilmlar kalitlari”)dir. Asarning qo'lyozma nusxalari juda ko'p emas. Yaqin-yaqingacha uning to'rt nusxasi bor deb hisoblanib kelinar edi. Ana shu to'rt nusxadan uchta Buyuk Britaniya muzeyida hamda Berlin kutubxonasida saqlanadi. XX asrning 60-yillarida ushbu asarning yana olti nusxasi Istanbul kutubxonalarida borligi aniqladi. Barcha olti nusxa Istanbul shahridagi kutubxonalardadir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

“Mafotih al-ulum”(“Ilmlar kalitlari”) o'ziga xos qomusiy asar bo'lib, o'sha davrdagi deyarli hamma asosiy fan sohalarini o'z ichiga qamrab olgan. Muallif o'rta asrlardagi har bir ilm mazmunini sharhlash yo'li orqali tushuntirib beradi.

Abu Abdulloh Xorazmiy ilmlar tasnifining shakli quyidagicha:

Shariat va u bilan bog'liq ilmlar:

1. Fiqh, ya'ni musulmon huquqshunosligi.
2. Kalom, ya'ni din asoslari.
3. Grammatika.
4. Ish yurgizish.
5. She'riyat va aruz.
6. Tarix.

Boshqa ilmlar:

1. Nazariy falsafa:

a) tabiiy ilmlar – tibbiyot (tib, samoviy hodisalar – meteorologiya, mineralogiya, al-kimyo, mexanika) – quyi; b) riyoziyot ilmlari (arifmetika, handasa, ilm an-nujum, musiqa) – o'rtancha; v) ilohiy, ya'ni metafizika – oliy ilm; g) mantiq.

2. Amaliy falsafa:

a) axloq – etika (odamni boshqarish); b) uyshunoslik (uyini boshqarish); v) siyosat (shaharni, mamlakatni boshqarish).

“Mafotih al-ulum” da ilmlar tasnifi har bir fanning mohiyatini aniqlash hamda ularning asosiy atamalarini qisqa va aniq bayon etish bilan birgalikda olib boriladi. Bu yerda Abu Abdulloh Xorazmiy o'z tasnifida o'sha davr an'anasi, ya'ni ilmlarni ikkiga bo'lishni qo'llab-quvvatlab, an'anaviy (shar'iy) va an'anaviy bo'lmagan (falsafiy) ilmlarga ajratadi.

An'anaviy ilmlar. Shu ilmlardan biri, fiqhda muallif islom qonunshunosligining asosi bo'lgan va islom huquqi posbonining doimiy dasturi Qur'on, payg'ambar so'zlari, hikmatli gaplari va hayotlarini aks ettiruvchi Sunnat, Hadis va uning xillari; Ijmo – islom jamoasining yakdillik bilan tan olgan qarori; shariat qonun-qoidalariga

amal qilishni, ya'ni tahorat qilish, namoz o'qish, azon aytish, ro'za tutish, zakot to'lash ustida to'xtab o'tadi.

Ikkinchi bo'lim kalomda o'sha davrda Yaqin va O'rta Sharqda mavjud bo'lgan ko'pgina mazhablar haqida ma'lumotlar berilgan. Xususan, bu mazhablarning yettiga bo'lib bayon etilishi, ayniqsa, mu'taziliylar haqidagi mukammal tafsilotlar muhim ahamiyatga egadir. Shu bilan birga, grek-xristian mazhablari, islomgacha bo'lgan davrdagi eron va Yamandagi diniy e'tiqodlar, Hindistonda tarqalgan ba'zi dualistik mazhablar va oqimlar hamda zardushtiylik bayon etiladi. Bu ma'lumotlar Yaqin va O'rta Sharq hamda Markaziy Osiyodagi xalqlarning dinlari tarixini o'rganishda g'oyat katta ahamiyatga egadir.

Arab adabiy tili grammatikasi, uning qonun-qoidalari grammatika bo'limida bayon etilgan. Ayni paytda, muallif arab she'riyati va uning tarkibiy qismlaridan bo'lgan aruz ustida ham mufassal to'xtalib o'tgan.

Ish yurgizish bo'limi davlat devoni, soliq turlari va olinishi, soliq yig'uvchilarning vazifalari, askarlar ro'yxati, ularning kiyim-kechagi va to'lanadigan maoshlari, irrigatsiya shahobchalarida foydalaniladigan atamalar, kanal xillari, suv uskunalari, ikki daryo (Sirdaryo va Amudaryo) oralig'idagi sug'orish tizimlari haqidagi ma'lumotlarni yoritib berishi bilan muhimdir.

Asarning tarix bo'limida afsonaviy podshohlardan boshlab, tartib bilan turli davr va mamlakatlar maliklari, Umaviylar va Abbosiylar xalifaligi, islomgacha bo'lgan davrdagi Yaman tarixi, Rum va Yunon tarixi haqida mufassal ma'lumotlar keltirilgan. O'rta asrlarda odamlar jamoasini tabaqalarga bo'linishi ham shu bo'limda zikr etiladi.

An'anaviy bo'lmagan ilmlar. Bu ilmlar qatorida birinchi bo'lib falsafa qayd etilib, unda ushbu ilm atamalarining sharhi bilan bir qatorda ilmlar tasnifi masalasi yoritilgan.

Arastuning mantiqqa oid kitoblari sharhi Xorazmiy asarining mantiq bo'limida o'z aksini topadi. Unda muallif Yaqin va O'rta Sharq hamda Markaziy Osiyodagi ushbu ilm haqidagi ma'lumotlar, oldinga surilgan ajoyib g'oyalardan foydalanib, ularni yanada boyitdi.

Asarning tabiiy ilmlarga oid bo'limlari o'rta asr Sharqida ilmiy yuksalish darajasini o'rganish nuqtai nazaridan nihoyatda ma'lumotlarga boydir. Tibga oid bo'limda kasalliklar, sodda va murakkab dorilar haqidagi ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu bo'limda o'sha davr tabobatida ma'lum bo'lgan va keng tarqalgan mijoz hamda qon tomiri urishiga qarab kasallikni aniqlash to'g'risidagi nodir tavsiflar berilgan.

Kimyo bo'limida ham Xorazmiy o'rta asr Sharqidagi kimyoviy bilimlar haqida nihoyatda qimmatli ma'lumotlarni keltiradiki, ular Sharqda tabiiy fanlar rivojini o'rganishda muhim ahamiyatga egadir.

Riyoziyot bo'limida o'rta asr Sharqidagi matematik ilmlar holati bayon etiladi. Xorazmiy matematik tushunchani aqlning ixtiyoriy ijodi emas, balki ob'ektiv olamning ma'lum tomonlari, predmetlar munosabatlarining in'ikosi deb talqin etadi.

Muallif Forobiy g'oyalarini davom ettirib, arifmetikani ikkiga: nazariy va amaliyga ajratadi. U kub sonlar bilan bir qatorda shakliy sonlarni ko'rib chiqish bilan nazariy arifmetikaning ba'zi bir tomonlarini boyitdi. Handasa ham nazariy va amaliy qismlarga bo'linadi, bu esa o'sha davrda uning boshqa riyoziyot ilmlari kabi yuqori darajada rivojlanganligidan dalolat beradi. Astronomiya bo'limida uning vazifasi bilan birga tarixiga oid masalalar ham ko'rib o'tiladi.

Umuman, asarda Abu Abdulloh Xorazmiy o'z davri tabiiy va riyoziyot ilmlarini yaxshi bilganligi, ularni nazariy falsafaga kiritish bilan bir tomondan, ularning ahamiyatini oshirish va ta'kidlash, ikkinchi tomondan, falsafani boyitishga intilganligi o'z ifodasini topgan. Xorazmiyning "Mafotih al-ulum" asari o'rta asr madaniyati va ma'naviyatini o'rganishda muhim ahamiyatga egadir.

Markaziy Osiyodan yetishib chiqqan ulug' mutafakkirlar e'tiqod dalillari bilan aql dalillarini o'zaro muvofiqlashtirishga, keng ommani dunyoviy va diniy ilmlarni puxta egallashga, olam sirlarini bilishga da'vat etganlar.

Islom olamida erishilgan ilmiy yutuqlarni hozirgacha xorij va mintaqamiz olimlari yuksak darajada baholaydilar. O'sha davrlarda islomni qabul qilgan davlatlarning ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy-ma'rifiy hayotida mislsiz o'zgarishlar yuz berdi. Ya'ni ularning davlat boshqaruv tizimi hamda ma'naviy-madaniy hayotida ma'lum yutuqlarga erishildi. Bu davrning muhim xususiyatlaridan biri sifatida, musulmon olimlarining ilmiy-falsafiy bilimlar rivojiga qo'shgan hissasini belgilash mumkin. Shuningdek, bu davrda fanlarning o'ziga xos tasnifi ishlab chiqildi. Keyinchalik esa Andalusiya orqali islom madaniyati G'arb ma'naviy-madaniy hayotiga katta ta'sir ko'rsatib, bu hududda ilmiy muassasalar, universitetlarning tashkil etilishiga olib keldi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA NATIJALAR

Islom falsafasi shakllanishini va rivojlanish bosqichlarini tadqiq qilgan ko'plab G'arb olimlari uni islom falsafasi, arab-islom falsafasi, musulmon falsafasi, yoki arab falsafasi sifatida tilga oladilar[2;78]. Lekin bizning fikrimizcha, masalaga bunday yondoshish nisbiy ahamiyatga ega. Chunki, o'rta asrlar musulmon Sharqi madaniyati va falsafasini yaratuvchilar qatorida arablardan tashqari fors, yahudiy, turk, tojik, o'zbek, ozarbayjon ya'ni arab xalifaligidagi barcha xalqlarning vakillari

ishtirok etganlar. Biroq u davrdagi aksariyat ilmiy-falsafiy bilimlar xalqaro til hisoblangan arab tilida yozilgani sababli aksariyat G'arb olimlari tomonidan o'rta asrlar Sharq xalqlari falsafasini – arab falsafasi sifatida talqin qilinishiga asos bo'lib xizmat qildi.

Professor O.Fayzullaev fikricha, “Umumiy global falsafadan tashqari, musulmon Sharqida bizning hududimizda Sharq falsafasi – kalom falsafasi, islom falsafasi, tasavvuf falsafasi vujudga keldi”. Bizningcha, kalom va tasavvuf islom falsafasining tarkibiy qismlari sifatida qaralsa to'g'ri bo'ladi. Islom falsafasi esa xalqimiz falsafasining moziydagi tarixidir. Shu o'rinda tasavvufga doir yana bir faktga e'tibor qaratish muhim deb hisoblaymiz. “G'arb, ha-ha demasang, hatto tasavvuf ta'limotining ildizlarini ham Qadimgi Yunon falsafasi, ayniqsa, neoplatonizmga va xristianlik e'tiqodiga olib borib taqashga intiladi. Chunki, sir emas, tasavvuf ta'limotining sir-sinoatlari, undagi yuksak ruhiy-ma'naviy uruj, aql-idroklarni o'ziga maftun va mahliyo etadigan falsafa yuz yillardan buyon jahon ahlini hayratga solib kelmoqda. Holbuki, ushbu mangukka daxldor ta'limotning islom tafakkurining Xizr chashmasidan balqib chiqqanligi hech kimga sir emas. Shunday ekan, unga “Ota”, “Ona” va “Bola” qidirishning hech qanday hojati yo'q. “Taxayyul, tasavvur, tafakkur”ning “Abadiy qaytish yoxud Sharq falsafasi Nitshe talqinida” nomli qismida Narzulla Jo'raev aynan ana shu masalalar – Sharq va G'arb tamaddunlari o'rtasidagi dialoglar, Nitshening “Avesto” kitobi, Qadimgi Sharq diniy-falsafiy tafakkuriga bo'lgan munosabati haqida mulohaza yuritir ekan, “Nitshe qadimgi Sharq g'oyalarini qanchalik chuqur o'zlashtirgan bo'lsa, bu g'oyani u o'ziga xos tarzda shunchalik rivojlantirdi, uning yangidan-yangi qirralarini ochdi. Yevropada abadiy qaytish g'oyasini o'ziga xos tarzda rivojlantirdi”, degan xulosaga keladi.

Tarixda ham, bugun ham jahon miqyosida muhim o'rin tutuvchi falsafiy ta'limotlar O'rta asr musulmon Sharqida yaratilganini ta'kidlab o'tish joizki, bunda asosan al-Xorazmiy, al-Kindiy, al-Farg'oniy, Forobiy, Beruniy, Ibn Sino va boshqa O'rta Osiyolik olimlar muhim vazifani bajarganlar. Ular tomonidan ilgari surilgan g'oyalarga tayanib, Yevropa falsafasi uyg'ondi va uyg'onish davri falsafasi vujudga keldi. Masalaga oydinlik kiritish maqsadida islom falsafasi tarixini ko'zdan kechirishni maqsadga muvofiq hisoblaymiz: VIII asrda Yaqin va O'rta Sharqda turli musulmon mazhablari mavjud bo'lib, ularning har biri o'zining haqligiga da'vo qilardi. Ular o'zaro keskin kurash olib bordilar. O'sha davr olimlari ijodida ta'limotlari bir-biridan juda kam farq qiladigan bu mazhablar haqidagi ma'lumotlarni uchratish mumkin. O'rta asrlar fanlar tasnifi bo'yicha chuqur izlanish olib borgan olim R. Bahodirov o'z tadqiqotida Kalomda yahudiy va yunon-xristian sektalari,

zardushtiylik haqidagi ma'lumotlar borligi haqida ma'lumot beradi. Bu Markaziy Osiyoda islom va xristianlik bilan birga yahudiylik, buddaviylik, zardushtiylik ham keng tarqalganidan dalolat beradi. Jamiyat g'oyaviy hayotining xarakterli xususiyatlarini Abu Homid G'azzoliy quyidagicha belgilaydi: "Kishilarning diniy e'tiqodiy farqlanishi, shuningdek bir diniy ta'limot ichida bo'linishning ko'pligi farqlar va usullardagi ziddiyatning oqibati bo'lib, har bir guruh o'z ta'limotidan o'ta mamnun" [3;14].

Abu Homid G'azzoliy ularning maqsadlarini quyidagicha izohlaydi: "Har bir guruh, firqa o'ziga tegishli ilmni o'rganishni farzi ayn deb qabul qilgan. Mutakallimlar, kalom ilmi farzi ayn, zero, u bilan tavhid, Allohning zoti va sifatleri o'rganiladi, deydilar. Fuqaholar fiqh ilmini farzi ayn bilishadi. Zero, fiqh bilan ibodatlar, haromu halol va boshqa muammolardagi harom-halol ham bilinadi, deydilar. Mufasssir va muhaddislar esa, barcha ilmlarning asosi bo'lgan Qur'on va sunnat ilmini farzi ayn sanashadi. Mutasavviflar, farzi ayn tasavvuf ilmi, deb da'vo qilishadi" [4;38]. Farzi aynning ma'nosini Abu Homid G'azzoliy "farz amalning kayfiyati haqidagi ilmni egallash demakdir" deb tushuntiradi [5;41]. Abu Homid G'azzoliy o'z davrining asosiy g'oyaviy – nazariy oqimlarini (asosiy haqiqat izlovchilar kategoriyasi) kalom, batiniylar, falsafa, sufiylarga bo'lgan.

Musulmonlar turli xil odat va an'analarga ega xalqlar bilan murakkab bir munosabatlarga kirisharkan, bu xalqlarning islomga kirishi bir qancha muammolarni yuzaga keltirdi. Natijada ular nafaqat o'z dinlarining boshqa dinlardan afzalligini nazariy jihatdan ko'rsatib qolmay, shu bilan birga o'zlarining eng yaxshi sifatlarini namoyon qilishlari, islomni qabul qilgan, biroq turli an'ana va tarixiy madaniyatga ega xalklarda tug'ilajak ko'plab savollarga javob topishlari lozim edi [6;21]. "Kalom ilmi" asosini tashkil etgan shu omildan kelib chiqib, islomning hakligi to'g'risida paydo bo'lgan masalalarga javob beruvchi nazariya ishlab chiqishdan tashqari, hukumat va xalq orasidagi muxolifiy munosabatlarni nazariy jihatdan ajrim qilish zarurati paydo bo'lgan edi. Muhammad Sayyid Xotamiy: "Garchand kalom ilmining alomatlari Muhammad (SAV) vafotidan so'ng darhol ko'ringan bo'lsa-da, ammo uning fan sifatidagi shakllanishi ma'lum ma'noda aqliy (ratsional) ta'limotni ishlab chiqqan mu'taziliylar tufayli yuzaga kelgan edi" [7;49], - deydi. Demak, mu'taziliylar kalomda dastlab paydo bo'lgan yo'nalish bo'lib, bunday fikrni boshqa tadqiqotchilar, jumladan F.Rouzental [8;372] da ham uchratish mumkin.

Kalomning keyingi rivojida ko'rinadiki, bu yo'nalish tarfdorlari orasida aql va inson irodasini inkor e'tuvchi olimlar mutakallimlar paydo bo'ldi. Mutakallimlar bahs mavzusini tashkil etgan asosiy masalalar: tabiat va Allohning sifatleri, payg'ambarlar, mazhablar va mu'taziliylik batafsil o'rganiladi. R. Baxodirovning

yo'zishicha: "Kalomdagi turli xristian sektalari, islomgacha bo'lgan diniy ta'limotlar (Fors, Yaman, Hind, dualistik konsepsiyalar) haqidagi ma'lumotlar qadrlidir"[9;123].

Abbosiylar xalifaligining dastlabki bosqichida islom dunyosi tijorat va sanoat taraqqiyoti nuqtai nazaridan boshqa hamma mamlakatlardan ilgarilab ketgan bo'lsa-da, bir tomonda boylik va imtiyozlarni egallab olgan yuqori tabaqa, ikkinchi tomonda ko'pchilikni tashkil etuvchi doimiy qashshoqlik va mahrumliklardan azob chekayotgan quyi tabaqa paydo bo'ldi. Bu omil ham mazhablar o'rtasidagi ziddiyatni chuqurlashtirar, hokimiyatga qarshi harakatlarning kuchayishiga sharoit yaratardi. Mana shunday vaziyatda umidsiz va norozi odamlarning bir qismi dunyoviy hayotni inkor etish, uzlatga chekinib yashash va zohidlikni ixtiyor etadigan bo'ldilar.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Muhammad Sayyid Xotamiy "Islom tafakkuri tarixidan" nomli asarida "Ilxod" va "zandaqa" (dahriylik va kofirlik) tushunchalarini bu davrning asosiy xususiyatlari sifatida tilga olib, buni bir tomondan kalom ilmidagi bahs-munozaralar, ikkinchi tomondan, hokimlarning islom ahkomlari, aqidalaridan chekinishlari natijasi sifatida baholaydi. Darhaqiqat oliy tabaqa vakillari dunyoviy hokimiyat tepasida turib, diniy martabalarga da'vogarlik qilardilar. Ma'lumki, din e'tiqod va faoliyat asosi bo'lgan jamiyatda uning tashkil etuvchisi va tartibga keltiruvchisi shariat hisoblanadi. Shariat siyosiy hokimiyat manbai bo'lgan joyda xalifa diniy qoidalarga qarshi ish tutishi mumkin emas. Hukmron tartibning qonuniyligiga shubhalar paydo bo'lishi tabiiy ravishda din asoslariga tegib o'tmasdan kolmas edi. Bu esa diniy mazhablar va idora qiluvchilar orasida ba'zan qonli to'qnashuvlarga sabab bo'luvchi tortishuvlar, kelishmovchiliklarga mavzu bo'lardi. Bunda ikki tomon ham dinga tayanishga intilar, din nomidan bir-biriga tashlanardilar.

Shunday qilib, shariat diniy hayotning tashqi tomonini belgilab keladi, "fiqh" esa, o'z navbatida, shariatning norma va chegaralarini belgilab beradi. Bundan ma'lum bo'ladiki, islomning ilmiy va ma'rifiy doiralarida shariat haqidagi ilm dastlabki shakllangan shoxobcha bo'ldi. Hadisshunoslik, tarix, adabiyot kabi shoxobchalar esa ko'p hollarda shariat va "fiqh"ga ilova tariqasida edi. Ularning hammasi keyinchalik "kalom2 degan ilm ostida birlashib, yaxlit holda namoyon bo'ldilar. Shuningdek, "Fiqh va kalom bilan birga avj olib rivojlangan boshqa bir hodisa - bu tasavvuf edi"[10;22]. Tasavvuf ziddiyatlar, yakka hukmron mustabidlarning zulmidan azob chekkan odamlarning isyoni ifodasi edi. Bunga Ibn Xaldunning quyidagi fikri asos bo'ladi: "U(Tasavvuf) din bag'rida paydo bo'lgan shariat ta'limotlaridan biridir. Birinchi musulmonlar, hurmatli sahobalar va tobiinlar orasida paydo bo'lgan so'fiylarning yo'li keyinchalik ham taqvo va Xaq yo'li deb hisoblangan. Darhaqiqat, bu so'z ("so'fiy" so'zi) "ibodatga g'ark, bo'lgan, Xudo

hamma narsadan kechish, Xudoga xizmat etish maqsadida xilvatda o'tirish, dunyoviy zebu ziynatdan qaytish, nafsoniy hirsu havas, boshqalar intilgan boylik, mansab, shuhratni tark etishni" anglatib keladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (REFERENCES)

1. Мухаммад Мусо ал-Хоразмий. Танланган асарлар.- Т.:Фан, 1983, -59 бет
2. Ibragim Taufic. Classical islamic philosophy. M. Publisher. 1990.
3. Фролова. Е. А.История средневековой арабо-исламской философии. М. 1995. Sharif M.M. History of Muslim Philosophy. T.2. Wiesbaden. 1963.
4. Бахадиров Р.М.Из истории классификации наук на средневековом мусльманском Востоке. — Т.: Академия, 2000. -244 б.
5. Абу Ҳомид Мухаммад ал-Ғаззолий. Ихёу улумид-дин. – Б.512.
6. Хотамий Саййид Мухаммад. Ислом тафаккури тарихидан. – Т.: Минхож, 2003. -288 б. – Б.234.
7. Роузентал Ф. Торжество знания: концепция знания в средневековом исламе. – М.: Наука, 1978. -372 с.

POLYSEMANTIC WORDS AND THEIR FEATURES IN THE ENGLISH LANGUAGE

Samatova Shaxzoda

Teacher

Department of Languages and social science, TMCI

Tashkent, Uzbekistan

Tel: +998991103757

ABSTRACT

Currently the English language is a universal language and significant steps are being taken by the education system of Uzbekistan to develop the system of teaching English as a foreign language. The Presidential Decree №1875- “On measures of improvement of learning foreign languages” contributes a noteworthy progress of teaching English as a foreign language in the educational institutions of Uzbekistan.

Key words: polysemy, meaning, concept, collocation, polylinguistic features.

ANNOTATSIYA

Hozirgi kunda ingliz tili dunyo bo'yicha universal tilga aylangan va O'zbekiston ta'lim tizimida ingliz tilini xorijiy til sifatida o'qitish tizimini rivojlantirish bo'yicha muhim qadamlar qo'yilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Chet tillarni o'rganish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 1875-sonli Farmoni mamlakatdagi ta'lim muassasalarida ingliz tilini xorijiy til sifatida o'qitish borasida sezilarli yutuqlarga erishishga xizmat qilmoqda.

Kalit so'zlar: ko'p ma'nolilik, ma'no, tushuncha, birikma, ko'p tilli xususiyatlar.

INTRODUCTION

Moreover, the current president of Uzbekistan has mentioned in his last speech that everybody should improve their language skills, and everybody should pay attention to their knowledge of English. Therefore, nowadays learning English: its grammar, lexicology and four skills (reading, listening, writing and speaking) is getting a vital issue. This article is devoted to one of the branch of linguistics of the English language: polysemy in the English language.

It is generally known that most words convey several concepts and thus possess the corresponding number of meanings. A word having several meanings is called **polysemantic**, and the ability of words to have more than one meaning is described by the term **polysemy**.

Polysemy is certainly not an anomaly. Most English words are polysemantic. It should be noted that the wealth of expressive resources of a language largely depends on the degree to which polysemy has developed in the language. Sometimes people

who are not very well informed in linguistic matters claim that a language is lacking in words if the need arises for the same word to be applied to several different phenomena. In actual fact, it is exactly the opposite: if each word is found to be capable of conveying at least two concepts instead of one, the expressive potential of the whole vocabulary increases twofold. Hence, a well-developed polysemy is a great advantage in a language.

On the other hand, it should be pointed out that the number of sound combinations that human speech organs can produce is limited. Therefore at a certain stage of language development the production of new words by morphological means is limited as well, and polysemy becomes increasingly important for enriching the vocabulary. From this, it should be clear that the process of enriching the vocabulary does not consist merely in adding new words to it, but, also, in the constant development of polysemy.

The system of meanings of any polysemantic word develops gradually, mostly over the centuries, as more and more new meanings are added to old ones, or oust some of them. So the complicated processes of polysemy development involve both the appearance of new meanings and the loss of old ones. Yet, the general tendency with English vocabulary at the modern stage of its history is to increase the total number of its meanings and in this way to provide for a quantitative and qualitative growth of the language's expressive resources.

It is not in every polysemantic word that such a centre can be found. Some semantic structures are arranged on a different principle. In the following list of meanings of the adjective "dull" one can hardly hope to find a generalized meaning covering and holding together the rest of the semantic structure.

Dull, *adj.*

1. A dull book, a dull film - uninteresting, monotonous, boring.
2. A dull student - slow in understanding, stupid.
3. Dull weather, a dull day, a dull colour - not clear or bright.
4. A dull sound - not loud or distinct.
5. A dull knife - not sharp.
6. Trade is dull - not active.
7. Dull eyes (arch.) - seeing badly.
8. Dull ears (arch.) - hearing badly.

Polysemy does not interfere with the communicative function of the language because in every case the situation and context cancel all the unnecessary meanings and make speech unambiguous.

Types of meaning of a polysemantic word according to V.V. Vinogradov

1. nominative
2. nominative-derivative
3. colligationally conditioned
4. collocationally conditioned
5. phraseologically bound

The nominative meaning denotes the objects of extralinguistic reality in direct and straightforward way, reflecting their actual relations. Thus, for example: to carry whose nominative meaning is “to support the weight of and move from place to place” normally combines with nouns like a box, a chair, a heavy stone, a baby, etc. The nominative meaning is the basic of all the other meanings of the word. It is said to be “free”. The word may have several “free” meanings but they all depend on the nominative one: that is why they are called “nominative-derivative”, for example: sweet in the nominative-derivative meaning of “pleasant, attractive” goes with face, voice, singer, little boy, temper, etc.

Side by side with the “free” meanings of the word there are linguistically conditioned (or “bound”) meanings which can be of two kinds: colligationally conditioned and collocationally conditioned.

The former can be illustrated by the uses of the verb to keep. When used with nouns like hens, bees, pigs, etc. the verb means “own or manage especially for profit”. The verb to keep has altogether different meaning, namely “continue doing something” when it is used with a gerund, for example: Keep smiling!

The colligationally conditioned meaning is determined by the morphosyntactic combinability of the word, while the collocationally conditioned meaning depends on its lexical-phraseological ties, e.g. the verb to love in the expression I’d love to meet them.

REFERENCES:

1. The Presidential Decree №1875 of Uzbekistan, on 10 December 2012.
2. Виноградов С.Н. Нечеткость терминологии и ее причины. 2002.
3. Muminov O.M. “Lexicology of the English Language”. T- 2006.
4. <http://www.bohemica.com>

EFFECTIVENESS OF FLIPGRID IN DEVELOPING AND ACCESSING SPEAKING

Khushmamatova Aminakhon Rustam kizi

EFL, ESL teacher

TMCI (Technology, communication, management institute)

xushmatova.amina@tmci.uz

ANNOTATION

The article emphasizes Integrating innovative methods in assessing language ability of learners are critical part of language teaching and learning. The present paper is dedicated to explore integration of digital platform “Flipgrid” where instructor posted tasks and students answer in video format. This innovative tool allowed to process students learning about the content. Students recorded videos were peer and self-assessed with follow-up teacher’s feedback relying on rubric (Grammar and Vocabulary, Discourse Management, Pronunciation, Interactive Communication).

Key words: *Impromptu speech, CLT, EFL, types of speaking, interaction, monolog, dialog, polylog, role-playing, simulations*

INTRODUCTION

In today's digital age, technology plays a pivotal role in transforming various aspects of education, including language assessment. Language assessment, particularly in the domain of language learning and teaching, has seen significant advancements with the integration of technology. This essay delves into the role of technology in language assessment, exploring its benefits, challenges, and implications for language learners and educators.

A mobile software application called Flipgrid (Flipgrid.com) was chosen as an asynchronous platform for conducting speaking activities with students. Flipgrid is a cross-platform application that works on iOS, Android and computer which enables users to make a video recorded “response” which is posted to a thread which Flipgrid calls a “Topic.” Flipgrid was acquired by Microsoft in 2018 and all of its robust offerings of features (video creation tools, unlimited storage, extensive database of free images, etc.) are available for free for teachers as well as students. Flipgrid is by far the most widely used online video creation and sharing platform in the education domain. It has been used in classes of various fields, especially in America. There are also many studies in the literature investigating Flipgrid’s effectiveness in oral skills

(Mango, 2019, 2021; Miskam & Saidalvi, 2019; Petersen et al., 2020; Shin & Yunis, 2021). However, literature around the utilization of Flipgrid and its effects on Japanese language students are less common. This paper centers on the efforts to implement Flipgrid in asynchronous courses along with investigation of its efficacy for conducting speaking activities in a communicative-centered EFL course. The positive and negative experiences from students will be presented and examined in this paper too. Accommodating students to have an opportunity in practicing English during the instruction is a crucial matter to reach the communicative objective stated in the curriculum.

DISCUSSION AND RESULTS

Flipgrid appears to have more benefit particularly in teaching and assessing speaking skills. Flipgrid is a free video platform where teachers can create communities by posting discussion prompts that students can generate responses through short video recordings (Difilippantonio-Pen, 2020). Moreover, Flipgrid enables students to customize their video responses as it has rich features, not to mention its user-friendly aspect and secure digital environment between teacher and students (Forsythe & Raine, 2019; Kiles et al., 2020). Several studies on Flipgrid have been conducted where similar results were shown in those studies. Most of the studies that investigated both teachers' and students' perceptions showed a positive attitude toward the use of Flipgrid (Difilippantonio-Pen, 2020; Lim et al., 2021; Petersen et al., 2020; Syahrizal & Pamungkas, 2021; Tuyet & Khang, 2020). Moreover, other studies revealed that Flipgrid improves students' speaking skills, decreases speaking anxiety, and increases students' motivation (Nuridah et al., 2021; Syahrizal & Pamungkas, 2021; Tuyet & Khang, 2020). Speaking Assessment It has been highlighted in the introduction that assessing speaking is another challenge the teachers face during online learning. Particularly in the online teaching model where teachers have limited control over their students, either teaching or assessing speaking at some point seems to be neglected due to its trickiness. Long before a pandemic strikes the world, studies on speaking assessment showed that in the EFL context, students have a negative experience with speaking activities which led to a high level of speaking anxiety (Ariyanti, 2016; Cepik & Yastibas, 2013; Safari & Koosha, 2016; Suleimenova, 2013; Yalçın & İnceçay, 2014). With the current situation that forces teachers to shift the traditional teaching activities into online mode, speaking skills become even harder to be taught due to the existed limitations. However, as has been explained, utilizing Flipgrid as electronic portfolios is applicable to serve both teaching and assessing speaking skills. This pair, by all

means, is a bridge that linked the two purposes and still allows teachers to see their students' improvement at the same time. A study conducted by Johnson and Skarphol (2018) claimed that utilizing Flipgrid as an electronic portfolio is recommended to be implemented in online learning. On the other hand, due to the restraint that the teacher faces in online teaching, the assessment should be still conducted purposively. In terms of assessing speaking, teachers might apply a scoring system that fits with the materials being taught. The scoring rubric utilized by Basak (2019) could be applied in assessing speaking as the rubric items are easier to be applied in online assessment. Taking the 5 scales of measurements, the scoring system has 5 aspects that consist of grammatical accuracy and range, vocabulary, content, fluency, and pronunciation. As Flipgrid emerges to be a useful platform in online teaching and electronic portfolio appears to be the powerful tool to cover both teaching and assessment, these two combinations utilize as a promising pair that help teachers in assessing speaking skills during the pandemic outbreak. However, most research studies under this topic only focus the students' perception and its effect on their motivation separately. Not much has been done in investigating the use of Flipgrid as an electronic portfolio assessment. Thus, the implementation of Flipgrid as an electronic portfolio in speaking assessment and the student's perception of the use of the pair is the focus of this research.

Following the university's curriculum, I conducted a lesson on the topic of "Summary writing". Equipping students' with main principles of writing summary, we analyzed weak and strong written summaries being as a group. I created discussion on how to use Reporting Verbs appropriately, while summarizing main ideas of original work. The online educational tool "Flipgrid" was introduced to students and follow up tasks were explained; phrases that are used in giving and receiving compliments were presented

The classroom implemented communicative teaching in language classrooms by incorporating linguistic, sociolinguistic, and pragmatic competences through the use of authentic material.

Linguistic competences involve a set of skills, knowledge, and attitudes that are interrelated and mutually supported in order to conduct a successful scientific communication that may be destined to different communities or audiences (scientific or the general public), who will be able to understand the communicated knowledge and even use it, provided that they have been correctly materialized from a linguistic point of view. However, the basic notion is the competence of an individual in a language. knowing the importance of increasing student linguistic competence, I followed the key principles so students can enhance their knowledge about

grammatical patterns like form, meaning and use. By addressing linguistic competence, I was able to conduct effective and engaging class and have an opportunity to develop students' speaking skill with the combination of grammar. I applied "brainstorming" technique to gather students' knowledge on grammatically correct formal and informal phrases do they use while giving and receiving compliments in English language and what Reporting Verbs can be used while summarizing the source material. Then, some correct ways of phrases for complimenting a person's appearance/clothes, performances, possessions in formal and informal were presented. The activities provoked wonder and motivation in learners; moreover, they were able to connect previous knowledge to the school's curriculum and to real world issues. Nevertheless, it was noticed that to design this type of activities could be time demanding, and that constant reflection in language learning theory is required to improve the effectivity of further results.

REFERENCES

1. Alyousef H. S. Teaching Reading Comprehension to ESL.- 2005
2. Beatrice S. Teaching reading in a second Language. 2008.
3. Beaumont M. The Teaching of Reading Skills in s Second Language. 1996.
4. Brindley S. Teaching English. 1994
5. Brown, D. (2001). Teaching by Principles. An Interactive Approach to Language Pedagogy (Second Edition) New York: Longman.
6. Calhoun E. F. Teaching Beginning Reading and Writing with the picture word inductive model. 1999
7. David L Chiese. Re-conceptualizing language teaching: An in-service teacher Education course in Uzbekistan. 2019
8. Fries Ch «The Structure of English» New York, 1952
9. Hager A. Techniques for Teaching Beginning. 2001

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ МЕТОДИКИ БАЙКАНА СЕЗАРА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОЙ СОЦИОЛОГИИ В ТУРЦИИ

Арипова Насиба Ахтамовна

Ташкентский архитектурно-строительный университет доцент кафедры
узбекского языка и литературы

Рахимова Машкура Инамжановна

Ташкентский государственный университет узбекского языка и
литературы имени А. Навои старший преподаватель кафедры социально-
гуманитарных наук

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена анализу вклада Байкана Сезера в институционализацию социологии в Турции. Особое внимание уделяется его академической и педагогической деятельности, а также формированию критической школы в рамках турецкой социологической традиции. Сезер выступил с критикой западоцентричных теоретических подходов и предложил оригинальную методологическую перспективу, основанную на теории зависимости и учёте локальных реалий. Его научное и педагогическое наследие оказало значительное влияние на развитие социологии как самостоятельной дисциплины в Турции, сформировав новое поколение исследователей с критическим мышлением. Кроме того, в статье рассматривается значение его работ в международном академическом контексте и их вклад в глобальный социологический дискурс.

Ключевые слова: Байкан Сезер, турецкая социология, институционализация, критическая школа, педагогика, теория зависимости.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola Turkiyada sotsiologiya fanining institutsionallashuvida Baykan Sezerning hissasini tahlil qilishga bag'ishlangan. Asosan, uning ilmiy va pedagogik faoliyati, shuningdek, turk sotsiologik an'analarida tanqidiy maktabni shakllantirishdagi roli yoritiladi. Sezer g'arb markazli nazariy yondashuvlarni tanqid qilgan va mahalliy ijtimoiy haqiqatlarni hisobga olgan holda, mustaqil metodologik yondashuv — bog'liqlik nazariyasiga asoslangan konsepsiyani ilgari surgan. Uning ilmiy va ta'limiy merosi Turkiyada sotsiologiyani mustaqil fan sifatida shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatgan va tanqidiy tafakkurga ega yangi tadqiqotchilar avlodini yetishtirishga yordam bergan. Bundan tashqari, maqolada Sezerning xalqaro ilmiy doiradagi o'rni va global sotsiologik diskursga qo'shgan hissasi ham ko'rib chiqiladi.

Kalit soʻzlar: Baykan Sezer, turk sotsiologiyasi, institutsionallashuv, tanqidiy maktab, pedagogika, bogʻliqlik nazariyasi.

ABSTRACT

This article is dedicated to analyzing Baykan Sezer's contribution to the institutionalization of sociology in Turkey. It focuses on his academic and pedagogical activities, as well as his role in the development of the critical school within the Turkish sociological tradition. Sezer critically challenged Western-centric theoretical approaches and proposed an original methodological perspective based on dependency theory and local social realities. His academic and educational legacy significantly influenced the development of sociology as an autonomous discipline in Turkey and contributed to the emergence of a new generation of critical scholars. Moreover, the article discusses the relevance of Sezer's works in the international academic context and their impact on global sociological discourse.

Keywords: Baykan Sezer, Turkish sociology, institutionalization, critical school, pedagogy, dependency theory.

Процесс институционализации социологии в Турции на протяжении XX века сопровождался глубокими теоретическими и организационными трансформациями, в которых ключевую роль сыграли отдельные ученые, сумевшие не только развить собственные концептуальные подходы, но и заложить основы академических традиций в области социологии. Одной из таких значимых фигур был Байкан Сезер — турецкий социолог, известный своим активным участием в становлении социологии как научной и образовательной дисциплины в Турции.

Используя историко-социологическую перспективу, можно проследить, как Сезер рассматривал социологию не как нейтральную науку, а как **инструмент политической и социальной критики**. Его акцент на теории зависимости и критике импортированных западных моделей объясняется не только научными предпочтениями, но и реакцией на реальную социальную и экономическую ситуацию Турции — зависимость от внешнего капитала, вмешательство международных структур (например, МВФ) и нарастание неравенства.

В рамках историко-социологического подхода институционализация социологии в Турции рассматривается как **борьба за интеллектуальное пространство**. Байкан Сезер активно участвовал в становлении социологии как дисциплины, не подчинённой идеологическим установкам государства. Его преподавание в **Анкарском университете** и подготовка научных кадров стали

важной частью этого процесса. Он формировал новое поколение исследователей, которое анализировало общественные процессы не в духе технократического прогресса, а в контексте структурной критики и международной зависимости.

Историко-социологический подход также позволяет рассматривать Сезера как мыслителя, включённого в глобальный интеллектуальный диалог. Его идеи находились в резонансе с концепциями **мировой-системы Иммануила Валлерстайна, латиноамериканской теории зависимости**, и критикой неолиберализма. Это свидетельствует о том, что его педагогическая и научная деятельность была не только реакцией на локальные вызовы, но и попыткой **встраивания турецкой социологии в глобальный контекст**.

Историко-социологический подход позволяет трактовать фигуру Байкана Сезера как не только учёного и преподавателя, но и как **социального деятеля**, который использовал социологию в качестве инструмента борьбы за интеллектуальную независимость, научную автономию и социальную справедливость в условиях политического давления и идеологического контроля

Его труды отличаются междисциплинарным характером, сочетая в себе элементы политической экономики, социологии развития и философии науки

Байкан Сезер не только внес значительный вклад в развитие социологической теории, но и сыграл важную роль в формировании научных школ, подготовке новых поколений исследователей и укреплении социологии как самостоятельной научной дисциплины в турецкой академической среде. Его академическая карьера, преподавательский стиль и организационная активность оказали длительное влияние на формирование учебных программ, исследовательских подходов и методологических ориентиров в университетах Турции.

Прежде чем говорить о педагогической деятельности нужно остановиться на факторах, влиявшие на формирования Байкана Сезера .

1) Байкал Сезам родился в Малатье в 1939 году- побратима с Бухорой. Окончил Галатасарайскую среднюю школу. Школа является одним из старейших учебных заведений Турции и предоставляет образование на французском языке . В 1960-1965 годах он жил в Париже . Здесь он изучал кино, литературу, историю и социологию. поступил на факультет социологии Стамбульского университета и окончил его. Он получил докторскую степень в Стамбульском университете, на факультете литературы, на кафедре социологии.

2) Социология XX века одна из бурно развивающихся наук с различными течениями и обилием школ. Например структурный функционализм Парсонса, теория социального конфликта Милса, символический интеракционизм (Блумера, Мид, Кули) ит.д

3) Эмпирическая социология

4,) Вторая Мировая война, деколонизация, быстрое развитие технологий. Привело к глобальной интеграции экономики, культуры и обмена информацией.

Такие факторы повлияли на Байкала Сезера в становление его не только как личности, но и как ученого и педагога.

Академическая и педагогическая деятельность Байкала Сезама не только заложила основы критического подхода в турецкой социологии, но и способствовала институционализации дисциплины как самостоятельной и значимой области знания в стране

Педагогический подход Байкана Сезера выделяется сочетанием традиционных академических принципов с инновационными методами, направленными на развитие критического мышления у студентов. В своих лекциях он подчеркивал, что "основа социологии — это не просто знание о социальной структуре, а способность видеть социальные процессы в их историческом и политическом контексте"[1]. Такой подход ставил целью не только передачу знаний, но и формирование аналитической самостоятельности, что служило фундаментом для критической школы в Турции.

Одной из ключевых методик Сезера было активное использование проблемного обучения (problem-based learning), где студенты не просто усваивали теории, а исследовали реальные социальные проблемы, используя комплексный междисциплинарный подход. В своих педагогических заметках он отмечал: «Студент должен стать исследователем, способным ставить под вопрос устоявшиеся парадигмы и создавать новые теоретические модели, отражающие конкретные социальные реалии Турции»[2].

Кроме того, Байкан Сезер активно внедрял метод дискуссии и дебатов как обязательный элемент учебного процесса. Он считал, что «способность вести диалог и конструктивно критиковать — неотъемлемая часть научного мышления, без которой невозможно построить подлинно критическую науку»[3]. Такие формы взаимодействия стимулировали студентов развивать аргументированное мнение и анализировать социологические теории в свете национальных и глобальных контекстов.

Особое внимание Байкан Сезер уделял интерпретации и критическому анализу первичных источников, включая эмпирические данные и политические документы, что способствовало более глубокому пониманию социально-политических процессов. В своей работе «Социология и социальная теория» он писал: «Наука о обществе требует постоянного возвращения к источникам, чтобы вскрывать скрытые механизмы власти и зависимости, лежащие в основе социальных структур»[4].

Педагогический стиль Байкана Сезера оказал существенное влияние на формирование интеллектуального климата в турецких университетах, заложив основы для развития критической школы. Как отмечает Айше Бура, одна из его учениц: «Работа под руководством Сезера развила у меня способность критически переосмысливать не только теорию, но и собственные представления о социальной справедливости и ответственности»[5].

В условиях политических репрессий и давления на университеты 1980-х годов именно педагогика Сезера стала одной из форм сопротивления, поддерживавшей независимость научного мышления и студенческое сообщество[6].

Таким образом, педагогические методы Байкана Сезера — сочетание проблемного обучения, дискуссий и критического анализа источников — не только сформировали поколение критически мыслящих социологов, но и заложили прочную основу для институционализации критической школы в Турции

REFERENCES:

1. Sezer, B. (1983). *Toplumbilim ve Tarihsel Bağlam*. Ankara: Ankara University Press, p. 15.
2. Sezer, B. (1987). *Eğitimde Eleştirel Yaklaşım*. Istanbul: Bilim Yayınları, p. 48.
3. Sezer, B. (1990). *Sosyolojide Diyalog ve Eleştiri*. Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayını, p. 65.
4. Sezer, B. (1985). *Sosyoloji ve Sosyal Teori*. Istanbul: İletişim Yayınları, p. 73.
5. Bura, A. (2002). "Baykan Sezer'in Pedagojik Mirası," *Türk Sosyoloji Dergisi*, 24(3), p. 102.
6. Karahan, F. (2017). "Academia under Pressure: Intellectual Resistance in Turkey during the 1980 Coup," *Middle Eastern Studies Quarterly*, 24(3), pp. 121–136.

THE TRANSFORMATION OF PERSONAL CULTURE IN THE INFORMATION SOCIETY: ETHICAL CHALLENGES AND IDENTITY NEGOTIATION IN A GLOBALIZED DIGITAL ERA

Berdibaev Aydos

Techer at Tashkent state university of economy

ABSTRACT

This article explores the multifaceted transformation of personal culture within the evolving framework of the information society. It analyzes how globalization, digital technologies, and mediated communication reshape individual identity, interpersonal relationships, and local cultural traditions. While digital connectivity facilitates cross-cultural exchange and global awareness, it also poses risks such as cultural homogenization, identity fragmentation, and ethical dilemmas, including privacy erosion and cultural appropriation. Drawing upon contemporary sociological and philosophical perspectives, the study emphasizes the paradoxical nature of cultural change in digital environments—offering unprecedented opportunities for self-expression and diversity, yet simultaneously undermining authentic cultural continuity. The paper calls for a critical reassessment of ethical engagement, digital literacy, and cultural preservation strategies in response to these shifting paradigms.

Keywords: *Personal culture, information society, globalization, digital identity, cultural transformation, cultural homogenization, cultural appropriation, artificial intelligence, digital ethics, privacy, intercultural communication, youth culture.*

INTRODUCTION

In the digital age, personal culture is undergoing significant transformation as individuals navigate an increasingly interconnected and technology-driven world. The emergence of the information society, marked by the ubiquity of digital platforms and global media networks, has redefined how people form identities, interact with communities, and engage with cultural traditions. This dynamic landscape fosters cross-border exchange and shared experiences, but it also introduces complex challenges related to authenticity, ethical representation, and cultural preservation.

As global narratives dominate the media space, traditional cultural expressions often face marginalization or commodification, leading to concerns about cultural erosion. Moreover, the proliferation of consumer-driven digital content, algorithmic

influence, and online surveillance complicate how individuals perceive themselves and others, often blurring the line between real and constructed identities.

METHODOLOGY

The present article aims to critically examine the interplay between digital innovation and personal culture by exploring the ethical, psychological, and sociocultural consequences of this shift. By highlighting both the opportunities and tensions inherent in this transformation, the study provides a nuanced understanding of what it means to cultivate and sustain cultural identity in the age of information.

Generally speaking, the shift towards an information-driven society carries considerable long-term implications for our personal culture, most notably in the ways individuals form their identities and interact within their communities. As digital platforms increasingly shape the information landscape, long-standing cultural practices rooted in local traditions may, in most cases, become increasingly homogenized, potentially leading to a dilution of distinct cultural identities. While the ready availability of diverse global narratives does foster a marketplace of ideas, it simultaneously exerts pressure on individuals to conform to prevailing trends, sometimes at the expense of truly authentic self-expression. Moreover, the somewhat persistent nature of online interactions can foster a curated persona that might diverge from one's true values and beliefs, complicating interpersonal relationships and weakening genuine connections. Thus, the complex interplay between digital consumption and personal identity underscores a critical paradox: while the information society presents unprecedented opportunities for cultural exchange, it also poses the inherent risks of identity fragmentation and cultural erosion, necessitating a reevaluation of how we engage with both technology and culture.

The impact of globalization keeps growing, and it's really changing how personal culture works, especially now that we're so connected through the information society. It's like people are constantly dealing with a mix of cultures, where what's always been done meets all kinds of influences from around the world. This mixing can change who people think they are, as they take bits from different cultures, which can sometimes break down the old ways of doing things. Think about how digital media lets everyone see personal cultural expressions. This pushes people to change how they show themselves, often reacting to what's popular globally. Yet, this can cause problems, like cultures becoming too similar, where small, local customs get lost under bigger, global ideas. So, figuring out how to keep your own culture while still being part of the larger world is a major issue people have to deal with as the information society changes[1].

DISCUSSION

Globalization, in essence, describes how businesses, cultures, and populations become more and more connected worldwide; information technology has sped this up. It's a complex idea with economic, social, and political sides, leading to the spread of goods, ideas, and cultural practices between countries. In our information age, globalization means that digital communication tools are everywhere, making it easy for people to connect and interact instantly, no matter where they are. This constant connection causes personal culture to constantly shift as individuals take on new impacts and angles that come from it. Globalization can help shared identity and cultural exchange but also brings up big questions about how local traditions might disappear as the world's culture becomes more similar everywhere. In conclusion, the definition and effects of globalization are key to understanding the challenges individuals face in an increasingly digital world as they try to navigate their personal culture.

Technology's arrival has deeply reshaped cultural exchange. Now, diverse communities are more connected than ever. People use digital platforms like social media and streaming to discover various cultural expressions—music, art, and traditions from far-off places. This easy access can increase understanding and appreciation for different viewpoints, helping people form their identities in an interconnected world. Yet, this exchange has issues. The fast spread of similar cultural stuff can weaken local traditions, sparking worries about cultural appropriation and losing what makes things real. As tech keeps changing, it's key to look closely at what these exchanges mean. We need to make sure they boost cultural variety while letting individuals grow their own cultures in the big digital world of the information society. Generally speaking, this dynamic requires continuous assessment.

Global media's reach has significantly changed local cultures, leading to an interesting mix of keeping traditions alive and seeing them change. When international media shares content everywhere, it brings different stories, beliefs, and ways of life, which can change societies' cultures. Sometimes, this can lead to cultures becoming more alike, where local customs are overshadowed by big global media, which can weaken a sense of identity. On the other hand, global media also lets local cultures be seen and known worldwide like never before, which helps people share ideas and talk about different cultures. People might feel pulled in different directions, though, as old values clash with what globalization offers. The effect of global media is complex; it helps cultures connect but also threatens to wear them away, really challenging our sense of who we are in this age of information[2].

We're seeing a big shift in how young people see themselves and express their culture. This change is largely because of new technologies and ways of communicating. Social media and streaming services are everywhere now, so young people all over the world can easily share and connect with different cultural stuff – like music, fashion, and even activism. This connection builds a feeling of togetherness among young people everywhere, pushing values like being inclusive and caring about social justice, which goes beyond old-fashioned cultural ideas. But this global culture also brings some problems. It might weaken local traditions and make everything feel the same, which could hurt individual cultural identities. Plus, because digital culture is always around, it can lead to shallow interactions, making people worry if relationships are real and meaningful. So, while global youth culture can really boost someone's personal cultural experience, it also makes us think about how to keep unique cultural identities safe in a world that's more connected than ever.

Today, cultural identity faces growing challenges. We're all navigating a digital world that tends to favor worldwide uniformity over the specific cultures of individual regions. Social media and online platforms push a wide variety of cultural stuff on us, potentially watering down the customs and values of our forebears. When we encounter differing lifestyles and worldviews, we risk shedding those unique cultural traits that shaped us, both personally and as communities. Globalization is making things even more complicated, because often, distinct cultures are repackaged as commodities for mass markets, losing their real meaning. This contradiction—greater connectivity, yet cultural loss—means we must carefully balance keeping our cultural heritage alive while participating in a world that's constantly reshaping us. Basically, personal cultural change involves a tough negotiation between the past and present.

Consumerism significantly influences how culture changes in today's world, especially with so much information available. Because technology makes information spread quickly, what we buy reflects and shapes what society values and how people act. Digital platforms let people constantly consume, often linking buying things to who they are and their place in society. This changes cultural norms, with individual success and owning things becoming more important than traditional community values. Furthermore, consumerism affects personal culture by making people feel that their value depends on what they buy. This influences how they live, interact, and even feel emotionally. In most cases, the growth of consumerism makes us rethink our personal culture. It challenges us to think about how what we buy affects who we are and society in general[3]. Ultimately, this reevaluation is a crucial step in understanding the evolving dynamics of contemporary cultural identity.

The preservation of local cultures, in a world that's increasingly interconnected, stands as a key challenge, even a necessity, really, when we talk about how personal identity transforms. The quick exchange of ideas, traditions, customs - all thanks to information tech - can mean that unique cultural expressions are at risk of being watered down, or even disappearing altogether. This mostly comes from the power of global media, which tends to push similar stories that drown out the local ones. Now, local cultures can be quite resilient, especially when communities get involved and adapt their cultural heritage. You see this in action through cultural festivals, artisan groups, and educational programs, which are super important for protecting traditional languages and practices. But, funny enough, the internet has also given local voices a chance to take back their own stories. And generally speaking, this has sparked renewed interest in indigenous knowledge. So, the relationship between globalization and local culture shows us the constant battle to define identity during transformation, generally highlighting the need to actively support cultural diversity in our information-heavy society. Navigating the information society, we see future trends in cultural globalization poised to reshape personal culture deeply. Digital platforms are rising, fostering cultural exchange like never before, enabling instant sharing and consumption of content across backgrounds. This cultural democratization might challenge traditional hierarchies, elevating local and indigenous views alongside dominant global stories. AI's growing role in content creation could spark new hybrid cultural experiences, going beyond borders and building a more linked social world. Yet, this connectivity raises worries about cultural sameness and the possible loss of unique cultural identities. As people increasingly shape their personal cultures through a global view, it's vital to thoughtfully examine the implications, making sure the richness of varied cultural expressions is kept safe amid globalization's persistent flow.

The information society brings cultural shifts with deep ethical problems. Technology's changes to communication and access to info cause changes in personal and group cultures. Sometimes, traditional values get weaker. These changes raise ethical questions, like cultural appropriation. Dominant groups might exploit less powerful cultures, making them lose their true identity. Digital platforms also turn culture into a product, caring more about money than being culturally sensitive. This leads to shallow portrayals that don't respect cultural stories enough. Navigating this quick change, people need to respect and understand each other. They should talk about cultural representation and inclusivity. Finally, the ethical effects of cultural transformation force us to rethink what we value personally and as a society in this connected global world[4].

Ethics, which is closely linked to culture, acts as a foundation for grasping moral behavior and societal norms across various communities. When we look at culture, ethics isn't just a fixed set of rules; it's heavily shaped by the stories of the past, the values shared by the community, and the specific social customs of each society. This cultural view influences how people see what's right and wrong, which helps create a shared identity that shapes how people act and make decisions. As we deal with the challenges of today's information-driven society, ethical issues like privacy, digital honesty, and false information show clear differences in moral thinking from one culture to another. As a result, the shifts in personal culture in the digital world force individuals to balance traditional ethical ideas with new ones, pushing them to rethink their moral standards. So, when we define ethics in a cultural setting, we see a lively interaction between changes in society and what individuals are responsible for, stressing the need for a well-rounded understanding of personal and communal ethics as we face current challenges.

Technology, in our information-driven world, presents something of a paradox, deeply intertwined with contemporary ethical challenges. It's true that it has granted individuals unparalleled avenues for information and communication, boosting awareness regarding social concerns and ethical thoughts. Yet, this accessibility also introduces significant moral considerations concerning privacy, surveillance, and data manipulation. Social media's expansion, for example, has reshaped not only personal relationships but also the dissemination and consumption of information, potentially fostering the proliferation of misinformation or damaging rhetoric. Moreover, technologies like artificial intelligence challenge established ethical paradigms, since machines make choices that significantly impact people's lives. This complex relationship between technological progress and ethical concerns demands a critical look at how such tools shape personal culture. So, navigating technology's ethical landscape calls for both individual reflection and group societal action, to foster a culture prioritizing ethical responsibility in the digital era[5].

Privacy worries have really taken off in today's info-heavy world, and they're changing how we see ourselves and get along with each other. People are using online platforms more and more for talking, shopping, and hanging out, which means their personal info is super valuable and often grabbed without them even saying it's okay. This constant watching creates a general feeling that you can't trust anyone, as folks try to deal with what it means to be tracked all the time. When privacy starts to disappear, it messes with your freedom and also changes how society works, sometimes making people afraid to speak up if they disagree with something. Plus, since it's getting harder to tell what's public and what's private, there's a bigger chance

of data leaks, which can leave sensitive info open to being used the wrong way. As computer programs play an increasing role in information sharing, it's essential that we find a way to make connections, but also protect our private lives. So, getting through the tricky parts of privacy in today's society is key if we want to keep people's dignity and have trust in each other.

Contemporary society sees surveillance everywhere, which has really changed how we act personally, creating both unease and a new kind of social life. Because we're watched so much through our gadgets, we're more aware that what we do could be looked at, making us think more about how we come across. This can stop us from being truly ourselves, since we might change how we talk, what we pick, and how we act to fit what we think society wants or to keep from being judged. Plus, when surveillance becomes normal, it can lead to us just going along with things, where we might start acting more like everyone else without even realizing it, because we don't want to be judged or get in trouble. This can really hurt our own personalities and ideas. So, the personal parts of our lives, where we should be able to be ourselves, are getting invaded. Dealing with all this means we have to figure out who we are in a time when our lives are not just lived, but also watched, measured, and maybe even controlled.

Digital culture presents significant intellectual property challenges, impacting both personal and shared creative endeavors. The ease of replicating and sharing digital content—art, music, literature, software—has led to widespread accessibility, often at the expense of valuing original creations. Copyright laws, particularly online, contribute to this issue, blurring traditional ownership concepts. Creators find it hard to safeguard their intellectual property, confronting piracy and unauthorized use that diminish financial rewards and hamper innovation. The increase in user-generated content also brings up ethical issues regarding attribution and moral rights. Finding a balance between promoting creativity and fairly compensating artists is crucial as our information society develops, addressing the complex impact of digital transformation on our personal culture.

In our interconnected world, cultural appropriation stands out as a complex ethical problem. The ease with which cultural elements now spread brings up vital questions about who owns what and how respect comes into play. Usually, it involves one group taking on parts of another's culture, which can lead to misrepresentation and the culture being turned into a product. It's especially problematic when the culture doing the appropriating has been historically more powerful than the one being taken from, which can make inequalities worse. Current conversations stress how important it is to grasp the cultural background and what different

representations mean, specifically for groups like indigenous peoples who have been oppressed in the past. Their cultural symbols are sometimes used to make money without giving them credit or any benefits. These situations force us to carefully consider where the line blurs between appreciating a culture and inappropriately taking from it. As a result, both individuals and society are pushed towards embracing a more ethical way of sharing cultures. Overall, the ethics of cultural appropriation really shows the urgent need for both awareness and sensitivity in today's diverse and increasingly digital world.

The part individuals play in cultural transformation is, arguably, more important than ever, especially considering our ever-connected world. Because tech and global communication cause fast cultural shifts, folks must grapple with assessing and remolding their own beliefs and ways. More than just consuming digital stuff, this involves actively making and spreading cultural stories that show different viewpoints and encourage inclusivity. People should think about what their contributions mean for the digital world, understanding their actions might either reinforce old stereotypes, or push against how things are. In taking on this role, people not only add to their own cultural development but also are key in society's broad transformation. Therefore, cultural change is fundamentally driven by individual choices that emphasize moral involvement and cultural understanding in our quickly evolving age of information.

CONCLUSION

Education, particularly within the information society, offers a critical path for cultivating ethical awareness as individuals grapple with increasingly intricate moral issues. The ongoing advancement of technology, along with the expansion of digital platforms that are now reshaping how people interact, puts educational institutions in a prime spot to instill values like critical thinking and ethical decision-making. Educators can integrate ethical frameworks directly into their curricula[6]. This encourages students to consider the effects of their online actions, as well as the broader societal impacts tied to new technologies. The thing is, this approach is more than just individual moral development; it also strengthens a shared sense of duty. We can foster a society that's both more equitable and just. Furthermore, by promoting open discussions regarding things like data privacy, what it means to be a digital citizen, and the ethical applications of AI, education gives learners the power to participate thoughtfully in today's information-driven world. Equipped with this kind of ethical understanding, citizens are better able to tackle the various issues presented by the current technological shifts. In most cases, this leads to a more empathetic and responsible society, generally speaking.

REFERENCES

1. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. Т.1: Власть идентичности. – М.: ГУ ВШЭ, 2010. – 608 с.
2. Тойнби А. Постигение истории. – М.: Прогресс, 1991. – 752 с.
3. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. – М.: Логос, 2000. – 416 с.
4. Хабермас Ю. Структурные изменения публичности. – СПб.: Наука, 2001. – 340 с.
5. Бауман З. Текущая современность. – М.: Весь мир, 2008. – 240 с.
6. Культурология: учебник для вузов / под ред. А. Я. Флиера. – М.: Юрайт, 2021. – 520 с.
7. Рождественский Ю.В. Философия культуры. – М.: Наука, 2003. – 368 с.
8. Назаретян А.П. Цивилизационные кризисы в контексте универсальной истории. – М.: УРСС, 2004. – 312 с.
9. Ключев Е.В. Коммуникативная культура личности. – М.: Аспект Пресс, 2012. – 288 с.
10. Кременев А.Л. Информационное общество: вызовы и риски. – СПб.: Питер, 2015. – 224 с.
11. Лотман Ю.М. Культура и взрыв. – М.: Гнозис, 1992. – 223 с.
12. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования. – М.: Academia, 2004. – 780 с.

THE CONCEPT OF "INOYAT" (العناية) IN THE PHILOSOPHICAL VIEWS OF ABU ALI IBN SINA AS AN EXAMPLE OF THE WORK "AL-ISHORAT WA-AT-TANBIHAT"

JURAEV Sherali Soibnazar ugli

Senior teacher at Tashkent International University
of Financial Management and Technology
e-mail: sherjon191@gmail.com

ABSTRACT

This article about the concept of "Inoyat" in the philosophical views of Abu Ali ibn Sina and the emphases presented in the comments of these Eastern peripatetic philosophers were analyzed. The concept of "Inoyat" is a term that encompasses the relationship between God, the universe, and man. Abu Ali ibn Sina evaluates the concept of grace as an order of goodness that originates from God. The philosopher focuses on the order of goodness in the world through this term. Farabi evaluates "Inoyat" within the framework of the theory of emanation, good-evil and happiness. The philosopher explains the theory of emanation by divine grace. For the world, which exists by emanation, also partakes of God's existence, and needs the divine will to continue its existence. Therefore emanation shows that grace is permanent. Furthermore, the theory of emanation is the best way to understand the existence of evil. Ibn Rushd considers grace to be a special proof of God's existence. The whole universe was created by God's grace and generosity. The philosopher uses the term continuous creation to express this idea. Therefore, God's grace to the world is endless and continuous. According to the philosopher, man is in harmony with the universe. That this harmony points to God's presence is evidence of grace.

Key words: Ibn Sina, Farabi, Ibn Rushd, Eastern Peripateticism, "Inoyat" (العناية).

INTRODUCTION

The main goal of understanding the essence of the term "Third Renaissance" used for the development of science and applying it is to apply the philosophical ideas of the scholars of the East to the young generation. It is reasonable that the roots of the sai activities carried out in our country today can be traced back to the scientific works of our encyclopedic scholars. Including, translating the scientific works of Abu Ali ibn Sina, Abu Nasr Farabi, Beruni, al-Khwarazmi and other philosophers and applying them based on new ideas can be a significant contribution to science. Humanity has been attracted by something since ancient times. The Uzbek interpretation of this concept is the concept of "Happiness". It is explained by terms

such as "happiness" in English, "schaste" in Russian, and "saadh" in Arabic. What is "happiness" in fact? This question is interesting and valid for all mankind. Humanity sets its own goal in order to achieve happiness or live a happy life, and based on this, it feels that it is able to continue its life. What we call "humanity" is actually ourselves. Because we strive to live a happy life and achieve happiness, but we face obstacles on how to achieve it, and it also leads to the situation of losing our way.

In this regard, in this article, we will try to explain the concept of "grace" based on the opinions expressed by our encyclopedic scholars. Inayat means care, interest when translated from Arabic.

In philosophy, this term is used in the sense of God's knowledge and appreciation of the universe.

The term grace in Islamic philosophy is actually a phrase copied from Plato and Aristotle's theory of understanding the objective world. According to Islamic philosophers, grace is a manifestation of God's universal knowledge and understanding of the existence and goodness of the universe. Since Allah is the absolute good, he expresses knowledge and appreciation as the best and perfect order, and this is how existence is realized. In fact, Ibn Sina defines grace as "Allah's knowledge encompasses all beings and agrees with existence in the most beautiful order."

DISCUSSION AND RESULTS

The essence of this phrase is that God's eternal knowledge fills existence and is sufficient for its existence. In order to prove that Grace is the center of the soul, the philosopher explains as follows: "All laws and orders have eternal knowledge with a planned time, and the grace formed on the basis of these orders will someday cause light to shine from it. This light is grace."

Since the opportunities and contradictions that these new elements raise in the philosophy of Ibn Sīnā need to be searched independently, I will restrict myself here with how these passages have been commented by the scholars who wrote commentaries on *al-Iṣārāt wa al-tanbīhāt*, and present the first outputs of my ongoing research. However, I must remind a constraint at this point: Apart from al-Mas'ūdī's (d. right after 582/1186) criticisms on *al-Iṣārāt wa al-tanbīhāt*, the first initiator of the commentary tradition is Faḥr al-Dīn al-Rāzī (d. 606/1210). Although al-Rāzī's commentary, which according to Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī's (d. 672/1273) report was known not a commentary (*ṣarḥ*), but a wounding (*ḡarḥ*), represents a real challenge to the philosophy of Ibn Sīnā on the basis of *al-Iṣārāt wa al-tanbīhāt*, he stops criticizing when he reaches the ninth chapter saying that the rest of the work is the most valuable part of it and Ibn Sīnā put the knowledge of sufis in order there. It

seems that al-Rāzī's explanatory, uncritical style in the last two chapters of his commentary affected the following literature profoundly. Neither al-Ṭūsī, whose aim was to support Ibn Sīnā's philosophy against al-Rāzī's attacks, nor scholars who wrote commentaries on *al-Iṣārāt wa al-tanbīhāt* to reconcile between al-Rāzī and al-Ṭūsī commented on the last two chapters, but they just paraphrased the content. Despite these restraints, I will discuss the subject on the basis of the commentaries of al-Rāzī, al-Ṭūsī, Ibn Kammūna (d. 683/1274) and Akmal al-Dīn al-Naḥḡuwānī (d. after 701/1302) focusing on the X.9 primarily and using the VI.10 to support the argument.

Ibn Sina attached special importance to the concept of grace in his philosophy. In most of his works, he reacted to grace, and it can be said that there is evolution in Ibn Sina's concept of grace. As a matter of fact, in one of his first works, "Mabda' wa-l-Maad" (المبدأ و المعاد) "The Beginning and the End of the World", he saw grace in the meaning of cause and effect and connected it with order. ; In the works "Kitab ash-Shifa" and "Kitab an-Najot" written in the middle of his life, he gives a generalized meaning in his philosophy and gives a comprehensive definition of grace. When it comes to one of his last works, *al-Isharat wa al-Tanbihat* and *Ta'likat*, it seems that he gave more precise definitions based on the subject.

In order to better analyze Ibn Sina's concept of grace, it is considered appropriate to make three classifications in terms of ontology, epistemology and ethics. In this classification, his definitions in "Kitab al-Shifa" and "Kitab an-Najat" are effective and cover his entire philosophy. In these two works, he defined Inayat as follows:

"Grace is the First (al-Awwal) being's knowledge of the order of goodness that exists by nature, the cause of possible goodness and perfection in its own nature, and its satisfaction in the prescribed order. It leads to the most perfect understanding of the order of goodness and thus to the most perfect appearance of order and perfection."

He is a thinker of the order of goodness in existence and how it should be... He must think of the order of goodness in existence, what that order should be, and what the existence of the whole should be at its highest level. Because it is an understandable fact that you have the knowledge, strength and will to know.

It is difficult to see different aspects about grace in the opinions of Abu Nasr Farabi and Abu Ali ibn Sina. In fact, he said: "The Great God is the ruler of the whole world, not even a grain of mustard seed can stand far from him. His grace spread

from the smallest to the whole world. All the parts of the universe and their states are placed in the most stable and most suitable way" (al-Jam', p. 103).

The thinker who gives the most importance to the concept of grace in his system is Ibn Rushd. Ibn Rushd's two arguments for the existence of Allah are grace and lust. The philosopher paid attention to the Holy Qur'an and described it as the most suitable path to Sharia. The first is that all creatures on earth are deemed fit for human existence, and the second is that this fit is necessarily done by an agent who has a will that implies. This compatibility cannot happen by chance. The succession of night and day, sun and moon, seasons, four elements and inanimate beings, plants and animals, and natural phenomena is an example of conformity to human needs. According to Ibn Rushd, one who studies the wisdom of the existence of existence, that is, the purpose implied by the reason that necessitates its creation, better understands the proof of grace.

According to theologians, grace includes the general meaning of God's influence on the world and directing it to certain goals, as well as the meaning of helping His servants in their deeds and achieving success. Sufis also understood grace as God's grace and mercy to the world and his servants.

In addition, grace appears as a concept that forms the basis of the main idea in solving the problem of evil that has been discussed throughout human history.

In this section, grace from the ontological point of view, the first of the above-mentioned classification, is considered under three headings: Eternal (creative) grace, the idea of the best possible world, and the evidence and cause of grace.

Abu Ali ibn Sina, in his work entitled "في المبدأ و المعاد" (Creation and End of the World) put special emphasis on the concept of "grace" that encompasses the philosophical ideas of the whole being, and said that God is the cause of causes, in which the essence of man is reflected. reveals the issue of achieving happiness as a result. As a continuation of this work, in the work "Al-Isharat wa al-Tanbihat" he commented on the ideas of existence, logic, word and Sufism.

CONCLUSION

One of the greatest points in the spiritual growth of humanity is its perception of the existence of the relationship between nature and human life. Ibn Sina's ideas and philosophical teachings, especially his views on theology, became a great spiritual treasure for Eastern philosophy and theology. This great and precious teaching, the theological philosophy of Mashriq, was created from the bright light of Islam, as if it was given to mankind. But unfortunately, very few people are aware of this great wealth, and the unwary and bigoted enemies have harmed it. Therefore, to study the philosophy of Ibn Sina, to solve the problematic situations in it by analyzing it, and to

draw correct conclusions from them. Ibn Sina's social-philosophical thoughts and theological views are an integral part of the history of our nation's rich culture. It was formed and developed in the process of studying the relationship between nature, society, the world and man, knowing the existing world and striving to change it. It can be said that the teaching of Ibn Sina serves as an important source for the development of scientific and philosophical thinking of humanity, enrichment of spirituality, promotion and implementation of ideas about the future.

In the process of researching the topic, a lot of historical, scientific and philosophical information was presented in the light of Eastern theological philosophy, and based on their analysis, we came to the following conclusion.

1. Today, the nature and functions of philosophy are changing, and Ibn Sina's philosophical legacy is a valuable resource;

2. This depends on the revival and revival of metaphysical traditions in philosophy;

3. The incomparable place and importance of philosophy in the formation of Ibn Sina's philosophical views on theology, his philosophical heritage about metaphysics and his teaching became clear;

4. During the research of this topic, we were once again convinced that Aristotle's ideas had a strong influence on Ibn Sina's work;

5. Ibn Sina's work "Isharat wa Tanbihot" was studied and served as a valuable source for the research of this topic;

6. In the course of the research, Ibn Sina's philosophical teaching was severely criticized by many scientists, philosophers, and especially Ghazali, which played an important role in further studying the scientist's teaching and making scientific and philosophical conclusions.

Analyzing Ibn Sina's views on theology in the philosophy, it can be concluded that in the Middle Ages, both in the East and the West, the development of science, philosophical and religious views, and the impressions received as a result of the culture that has been formed for several centuries have a unique philosophical heritage. turned. Ibn Sina, who devoted himself to science even far from his homeland, left an indelible mark for the future.

REFERENCES

1. Jurayev, S. S. O. G. L. (2023). ABU ALI IBN SINONING FALSAFIY QARASHLARIDA "INOYAT" (العناية) TUSHUNCHASI VA UNING MOHIYATI. *International scientific journal of Biruni*, 2(1), 43-47.
2. Ibn Sīnā: *al-Iṣārāt wa al-tanbīhāt*. ed. Muḡtabā al-Zārī'ī. Tahrān 1392hš.

3. Ibn Sīnā: *al-Iṣārāt wa al-tanbīhāt* (with Naṣīr al-Dīn al-Ṭūsī's *ṣarḥ* and Quṭb al-Dīn al-Rāzī's *ṣarḥ al-ṣarḥ*). Qum 1375hš.
4. Jurayev, S. S. O. G. L. (2021). ABU ALI IBN SINONING FALSAFIY QARASHLARIDA BORLIQ MASALASI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(8), 12-14.
5. Inati, Shams: *Ibn Sīnā and Mysticism: Remarks and Admonitions (Part Four)*. London & New York 1996.

FEATURES OF DEVELOPING SPEAKING SKILLS IN ENGLISH

MALIKOVA Lobar Saidamin qizi

Development leaders school, teacher

lobarmalikova2307@gmail.com

ABSTRACT

The acquisition of English speaking proficiency represents a multidimensional cognitive-linguistic process, wherein fluency, accuracy, and pragmatic appropriateness converge as core parameters. This paper delineates the intrinsic features underpinning the development of oral communicative competence, with emphasis on psycholinguistic mechanisms, contextual variability, and interactional dynamics. Anchored in contemporary pedagogical paradigms, including Communicative Language Teaching and Task-Based Instruction, the study critically evaluates methodological trajectories and their efficacy in fostering productive speech performance. Particular attention is given to extralinguistic impediments—such as affective filters and intercultural interference—that constrain oral output. The analysis concludes by offering evidence-based pedagogical insights aimed at optimizing the speaking skill acquisition process in ESL contexts.

Keywords: *english speaking skills, oral communicative competence, psycholinguistic mechanisms, pragmatic fluency, task-based language teaching (TBLT), communicative language teaching (CLT), second language acquisition (SLA), fluency and accuracy, speaking skill assessment, learner affective factors.*

INTRODUCTION

The ongoing process of globalization represents a period marked by the strengthening of socio-economic, political, and cultural relations among nations. In this context, mastering foreign languages, particularly English has become not only a fundamental means of international communication but also a vital factor in an individual's academic and professional development. Effective verbal interaction in English across fields such as education, technology, and international business is now regarded as a key competence demanded of contemporary specialists.

In particular, the development of speaking skills remains one of the most pressing directions within foreign language education. The significance of this process is reflected not only in the acquisition of linguistic knowledge but also in the ability to communicate successfully in today's dynamic communicative environment. The global prominence of English in diplomacy, science, information technology,

and other domains necessitates a thorough theoretical and practical investigation into the mechanisms of speaking skill formation.

In Uzbekistan, national and international standards for foreign language education, especially within the framework of state educational programs –emphasize the integration of advanced technologies, alongside the development and implementation of innovative pedagogical methods to enhance students' oral proficiency. This underscores the growing need for scientific inquiry into the efficiency of communicative approaches and digital tools in English language instruction.

This study aims to examine the theoretical foundations of developing English speaking skills, to explore modern technologies and advanced methodologies employed in this process, and to identify their linguistic and psycholinguistic characteristics. The scientific and practical relevance of the research lies in its potential to generate concrete recommendations for increasing the effectiveness of English language teaching.

1. THEORETICAL FOUNDATIONS OF SPEAKING SKILL DEVELOPMENT

Issues related to the development of communicative competence in English language instruction have been addressed by scholars such as S. Kazakbayeva, D. Olimova, A. Isaqov, F. Rashidova, and F. Alimov [1: pp. 61–65]. In the Russian context, significant research on the formation and enhancement of communicative competence in foreign language teaching has been conducted by S. I. Shevchenko, V. V. Gromova, E. Yu. Kudryatseva, O. V. Kurteva, T. P. Popova, E. M. Shulgena, E. V. Timokhina, A. K. Amrakhova, and E. V. Kozlovskaya, among others [2; 3]. Internationally, scholars such as D. Nunan, J. Richards, J. Rodgers, H. Widdowson, A. Doff, and J. Harmer [4: P. 177; 5: p. 38] have contributed extensively to the study of English language teaching.

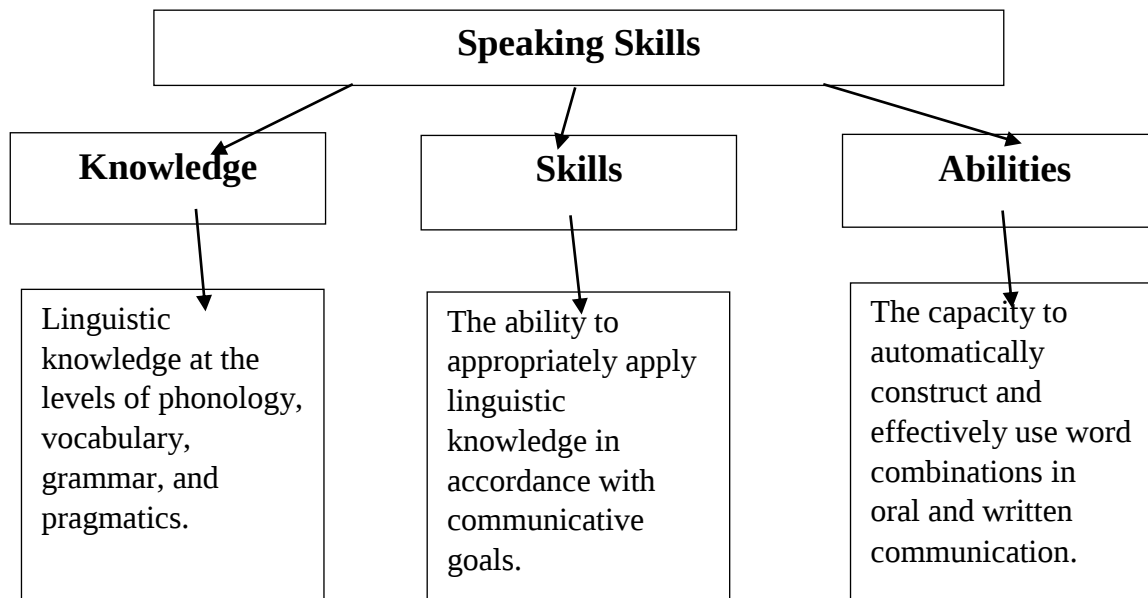
Speaking skills represent a complex phenomenon situated at the intersection of linguistics, psycholinguistics, and pedagogical methodology. The development of such skills is intrinsically linked to the learner's ability to apply theoretical knowledge of the language system in practical communication. Broadly speaking, speaking proficiency can be regarded as an integral component of communicative competence. This concept encompasses the ability to appropriately select linguistic units, employ them effectively in discourse, and fulfill communicative intentions.

The formation of speaking skills is deeply rooted in psycholinguistic processes—particularly in the way language is mentally processed as an internal

model and realized in social interaction. These processes are directly connected to cognitive abilities such as memory, attention, and reasoning.

Speaking skills are based on three fundamental components:

Components of Speaking Skills

From a linguistic perspective, speaking skills reflect the intrinsic interrelation between the language system and communicative processes. This concept aims to establish a balance between the internal structure of language and the demands of communication. Speaking proficiency manifests across the following linguistic levels:

Phonetic level: The articulation of speech sounds, the structure of intonation patterns, and their adaptation to communicative functions. In linguistic theory, phonetic competencies are evaluated in terms of the acoustic properties of speech signals and their capacity to convey semantic content.

Lexical-semantic level: The ability to enrich communicative content through lexical acquisition and to apply vocabulary appropriately based on contextual analysis. This level emphasizes the in-depth examination of semantic fields, as well as networks of synonymy and antonymy.

Grammatical level: The capacity to construct syntactic structures, correctly utilize morphological units, and maintain the structural integrity of sentences. Moreover, the dynamic interconnection between grammar and pragmatics plays a crucial role in ensuring coherent and meaningful discourse.

Pragmatic level: The contextually appropriate use of linguistic units in alignment with communicative intentions. Within the pragmatic approach, speaking skills are seen as contingent not only upon linguistic knowledge but also upon

cultural and sociolinguistic contexts. For instance, the selection of formal or informal registers and the alignment of intonational patterns with emotional content are central indicators of this level.

2. COMMUNICATIVE REALIZATION OF SPEAKING SKILLS: A FUNCTIONAL-LINGUISTIC APPROACH

In the process of developing speaking skills, the significance of communicative competence is paramount. This competence encompasses not only structural accuracy in language use, but also its sociolinguistic and pragmatic adaptability. The term “communicative competence” was first introduced into linguistic terminology by Dell Hymes [6: P. 269], who challenged the traditional Chomskyan paradigm by emphasizing the necessity of knowing when, how, with whom, and under what circumstances language should be used. Hymes’ perspective reconceptualizes linguistic competence by extending it beyond monolithic grammatical knowledge, framing it instead as a context-dependent, intersubjective means of social interaction.

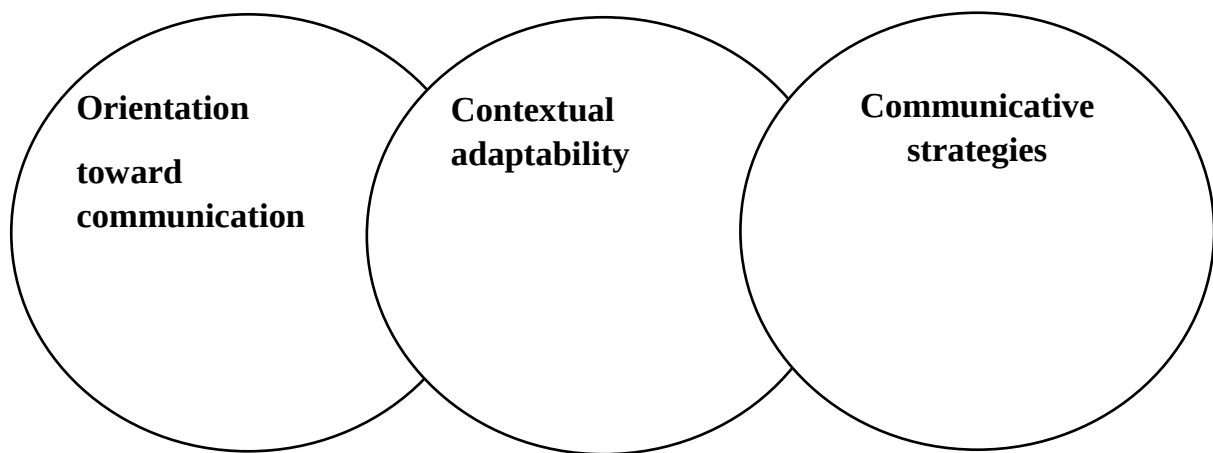
This theoretical foundation underscores the idea that the formation of speaking skills, especially in oral communication, requires not only linguistic resources but also the capacity to effectively manage social interaction. Therefore, communicative competence should be interpreted as a multi-layered set of skills that serve the learner’s functional literacy in real-life communicative scenarios.

According to Hymes, communicative competence comprises the following components:

- grammatical Competence: The ability to understand and use grammatical, phonological, and syntactic rules of the language;
- discourse Competence: The ability to logically connect sentences and ideas to form coherent spoken or written discourse that aligns with contextual meaning;
- sociolinguistic Competence: The ability to appropriately use language units within various cultural and social contexts;
- strategic Competence: The ability to employ verbal and non-verbal strategies to overcome communicative difficulties and ensure effective interaction.

Speaking proficiency is considered the practical manifestation of communicative competence. It is primarily reflected in the following dimensions:

Determinants of Speaking Skill Manifestation within Communicative Competence

Orientation toward communication: speaking skills are actualized through the real-life use of language, which is demonstrated via the integrated processes of listening, speaking, writing, and reading.

Contextual adaptability: communicative competence equips learners with the ability to utilize language effectively across diverse social and cultural contexts, ensuring flexibility in interaction.

Communicative strategies: these serve as tools within communicative competence to compensate for gaps and barriers in communication by selecting appropriate means, such as employing synonyms or conveying meaning through gestures and non-verbal cues.

According to the research of Lev Vygotsky, communication plays a central role in the process of language acquisition. Exchanging thoughts and receiving cultural information through language represents a core component of communicative interaction. Vygotsky posited that speech facilitates cognitive development and that the communicative functions of language evolve through interpersonal interaction [7: P. 170–176].

In alignment with this view, M. A. K. Halliday emphasized the necessity of learning language within a social context [8: P. 44–51]. His theory suggests that teaching language as a communicative tool presupposes the development of the following functions:

- instrumental function: the use of language to express needs and desires;
- regulatory function: the capacity to influence or control the behavior of others;
- interactional function: the establishment and maintenance of interpersonal relationships.

The renowned psychologist I.A. Zimnyaya interprets the concept of skill as a set of automatized speech processes developed through repeated actions and exercises [9: P. 44–48]. Based on this definition, it can be inferred that skill is not merely a mechanical outcome of repetition, but rather a high-level ability grounded in conscious practice and experiential learning. In this context, speaking skill involves not only the acquisition of grammatical or lexical knowledge, but also the ability to apply such knowledge effectively and automatically in real communicative situations.

This process holds particular significance in foreign language acquisition, where the development of fluent expression is closely linked to the facilitation of natural and spontaneous communication. Mastery of speaking skill enables learners to convey thoughts freely while reducing the cognitive load typically associated with language production.

Thus, drawing on Zimnyaya's perspective, it may be concluded that skill serves as a fundamental mechanism for the practical implementation of acquired knowledge through continuous rehearsal and repetition, ultimately fostering linguistic competence in real-life contexts.

3. SPEECH COMPETENCE AND THE PSYCHOLINGUISTIC DIMENSIONS OF LISTENING

Speech competence occupies a central place as one of the primary objectives of contemporary language education. The term “*competence*” derives etymologically from the Latin word **competentia**, denoting notions such as “*suitability*”, “*proficiency*”, and “*appropriateness*”. This concept transcends the mere accumulation of knowledge and skills; it denotes the individual's capacity to creatively apply theoretical knowledge within the practical sphere of professional or communicative activity [10].

In linguistic theory, the notion of competence was first introduced in the mid-20th century by Noam Chomsky, who conceptualized it as a set of language-oriented knowledge, skills, and automatisms facilitating linguistic activity. Based on this framework, the competence-based approach in language education is understood as a pedagogical process aimed at fostering the learner's capacity to judiciously apply linguistic materials across personal, professional, and social domains.

Speech competence encompasses the gradual development of four core productive and receptive language skills: listening, speaking, reading, and writing. Through this process, the learner is able to comprehend spoken discourse, express thoughts in monologic form, engage actively in dialogic and polylogic communication, as well as read and write various texts in accordance with literacy conventions. These competencies reinforce the learner's ability to articulate ideas

precisely in both spoken and written discourse, maintain official documentation, and produce creative texts.

Listening comprehension competence, one of the key components of speech activity, is grounded in perceptual-receptive mechanisms and manifests through systemic inter-cognitive connections with other speech skills such as speaking, reading, and writing [8: P. 17–39]. The development and activation of this competence necessitate the engagement of complex psycholinguistic mechanisms, including phonetic decoding, semantic interpretation, pragmatic contextualization, and inferential strategies. Its enhancement involves the integration of linguistic factors (lexical range, grammatical intuition), extralinguistic elements (intonation, facial expressions, gestures), and psychological determinants (attention, memory, motivation), all of which interact in a sophisticated and dynamic manner. Consequently, listening competence must not be perceived merely as a passive form of language acquisition, but rather as an active cognitive and communicative process.

Linguistic complexities: this category encompasses difficulties arising within the grammatical, stylistic, lexical, and phonetic domains. For instance, the intricacies of a language's syntactic and morphological systems, the breadth and depth of vocabulary, as well as the peculiarities of pronunciation and intonation, may significantly hinder the listener's comprehension.

Extralinguistic challenges: these refer to factors external to the structural aspects of language. They include the speed of speech, prosodic features such as tone and rhythm, speaker-specific pronunciation traits, the listener's capacity for sustained attention, and the number of times the speech input can be accessed. Additionally, the presence or absence of visual aids (e.g., *support tools, illustrative images, and diagrams*) can either substantially facilitate or complicate the listening process.

Psychological factors: the listener's individual psychological attributes, such as the development level of auditory perception and comprehension skills, emotional state, and motivation for social interaction, play a critical role in the success of the listening process. Psychological factors often serve as decisive elements in overcoming internal barriers and building communicative self-confidence during interaction.

CONCLUSION

Oral speech and communicative competence constitute an integral component of contemporary education and professional activity, functioning not only as a medium for information exchange but also as an indicator of an individual's intellectual and cultural capacity. For students, the ability to accurately employ professional

terminology, ensure interactivity in communication, and adapt linguistic knowledge to sociolinguistic contexts is of critical importance. The development of the linguistic, sociolinguistic, and strategic dimensions of communicative competence enhances not only professional achievement but also the effectiveness of social interactions.

Thus, integrating both theoretical and practical approaches to the development of oral communication should be regarded as a fundamental factor in preparing globally competitive professionals.

REFERENCES

1. Djuraev R.X. Til o'qitish metodikasi / O'.Q. Tolipov [va boshqalar]; T. Sattorov taxriri asosida. – T.: Nosir, 2000. – P. 124
2. Kitaigorodskaya G. A. Principles of intensive learning foreign languages, 1988. – P. 260.
3. Kozma, R. B., & Hwang, Y. The role of technology in learning environments. Educational Technology Research and Development, 67(4), 2019. – p. 897-911.
4. Harmer J. The Practice of English Language Teaching (5th ed.). Pearson Education, 2015. – 200 p.
5. Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and Methods in Language Teaching (3rd ed.). Cambridge University Press, 2014. – 138 p.
6. Hymes D. On Communicative Competence. In J.B. Pride and J. Holmes (Eds.), Sociolinguistics: Selected Readings, 1972. – P. 269–293.
7. Vygotsky L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 1978. – P. 170-176
8. Halliday M. A. K. Learning How to Mean: Explorations in the Development of Language. Edward Arnold, 1975. – P. 44-51.
9. Зимняя И. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. – М.: МГУ, 1998. – 142с.
10. Emily, E.B. Examination of Task-Based Language Learning Methods on High School Students' Oral Proficiency in French as a Foreign Language. Abstract of Doctoral Dissertation. –Northern Illinois University, Illinois, 2018. – 99 p.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ZAMON KATEGORIYASINING OG'ZAKI IFODALANISHI

MURODILLAYEVA Zarina Oybek qizi

Alfraganus universiteti Filologiya (ingliz tili) fakulteti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi zamon kategoriyasining og'zaki ifodalanishi tahlil qilinadi. Maqolada ingliz tilida zamonlar yordamchi fe'llar orqali, o'zbek tilida esa qo'shimchalar yordamida ifodalanishi haqida so'z yuritiladi. Ingliz tilida zamonlar simple, continuous, perfect va perfect continuous shakllari orqali ifodalansa, o'zbek tilida zamonlar faqat qo'shimchalar yordamida ifodalanadi. Shuningdek, maqolada har ikki tilda zamon kategoriyasining o'xshashliklari va farqlari ko'rsatiladi. O'zbek va ingliz tillaridagi zamon tizimining o'rganilishi talabalarga tilni o'rganishda muhim yordam beradi.

Kalit so'zlar: Zamon kategoriyasi, ingliz tili, o'zbek tili, grammatik tizim, zamon shakllari, qo'shimchalar, yordamchi fe'llar, fe'l tizimi, taqqoslash, tilshunoslik.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается выражение категории времени в английском и узбекском языках. Обсуждаются различия в выражении времени через вспомогательные глаголы в английском языке и через суффиксы в узбекском языке. В английском языке времена выражаются с помощью таких форм как simple, continuous, perfect и perfect continuous, в то время как в узбекском языке категории времени формируются с помощью аффиксов. В статье также приводится анализ сходств и различий между двумя языковыми системами. Изучение категории времени в английском и узбекском языках играет важную роль в обучении студентов.

Ключевые слова: категория времени, английский язык, узбекский язык, грамматическая система, формы времени, аффиксы, вспомогательные глаголы, система глаголов, сравнительный анализ, языкознание.

ABSTRACT

*This article analyzes the verbalization of the time category in the English and Uzbek languages. The study examines how time is expressed in English through auxiliary verbs and in Uzbek through affixes. In English, time is expressed in forms such as **simple**, **continuous**, **perfect**, and **perfect continuous**, whereas in Uzbek, time categories are expressed through suffixes. The article also discusses the similarities*

and differences between the two language systems. Understanding the time category in both English and Uzbek is crucial for students in their language learning process.

Keywords: time category, English language, Uzbek language, grammatical system, time forms, affixes, auxiliary verbs, verb system, comparative analysis, linguistics.

KIRISH

Ingliz va o'zbek tillarida zamon kategoriyasining ifodalanishi, ularning grammatik tizimlaridagi farqlarni o'rganish tilshunoslikda katta ahamiyatga ega. Zamon — bu har bir tilning grammatik kategoriyasi bo'lib, u harakatning vaqtini va holatini ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Ingliz tilida zamon kategoriyasi yordamchi fe'llar orqali shakllanadi, o'zbek tilida esa zamon kategoriyasi ko'pincha fe'lga qo'shimchalar qo'shish orqali ifodalanadi. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi zamon kategoriyasining og'zaki ifodalanishi tahlil qilinadi, va ularning o'rtasidagi farqlar, o'xshashliklar keltiriladi.

Ingliz tilida zamon kategoriyasining ifodalanishi

Ingliz tilida zamonlar o'zining murakkabligi bilan ajralib turadi. "Jumaniyazov (1997)¹³⁵"ning fikriga ko'ra, ingliz tilida **12 zamon** mavjud bo'lib, ular o'zaro yordamchi fe'llar va asosiy fe'llarning birlashishi orqali ifodalanadi. Ingliz tilidagi zamonlarning o'ziga xos xususiyatlari, jumladan **simple, continuous, perfect**, va **perfect continuous** zamonlarining qo'llanishida farqlanishlar mavjud. **Abdurahmonova (2016)¹³⁶** ta'kidlaganidek, har bir zamonning o'ziga xos semantik ma'nosi bor va bu tilni o'rganishda talabalar uchun muayyan qiyinchiliklar tug'diradi. Misol uchun, "I eat" (Men yeyman) va "I am eating" (Men yeyapman) jumalari o'rtasidagi farqni tushunish talabalar uchun o'rganish jarayonida ko'plab xatoliklarga olib kelishi mumkin.

"Mansurov (2003)¹³⁷"ning fikriga ko'ra, ingliz tilidagi **Present Perfect** (hozirgi mukammal) zamonida yordamchi fe'l "have" ishlatiladi, bu o'tmishda yuzaga kelgan harakatlarning hozirgi vaqtga ta'sirini bildiradi. Masalan, "I have eaten" (Men yedim) jumlasida bu zamonning qo'llanilishi, o'tgan va hozirgi vaqt o'rtasidagi bog'lanishni ifodalashda muhimdir. Ingliz tilida zamon tizimi yordamchi fe'llar orqali shakllanishi talabalarni qo'shimchalar orqali zamonni ifodalashga qaraganda qiyinlashtiradi.

¹³⁵ **Jumaniyazov, A. (1997).** *O'zbek tili grammatikasi: Fe'l.* Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

¹³⁶ **Abdurahmonova, R. (2016).** *Ingliz va o'zbek tillaridagi grammatik kategoriyalar: Zamon kategoriyasining taqqoslanishi.* Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

¹³⁷ **Mansurov, F. (2003).** *Tilshunoslikka kirish. O'zbek tilining grammatik tizimi.* Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

“Sodiqov (2010)¹³⁸”ning fikriga ko‘ra, ingliz tilidagi zamonlar o‘rganishda, ayniqsa, **Past Perfect** zamoniga diqqat qilish kerak. "She had gone" (U borgan edi) jumlasidagi kabi zamonlar yordamida o‘tmishda biror harakatning boshqa bir harakatdan oldin amalga oshganligini bildiradi.

O‘zbek tilida zamon kategoriyasining ifodalanishi

O‘zbek tilida zamon kategoriyasi qo‘shimchalar yordamida shakllanadi. “Xolmatova (2014)¹³⁹”ning ilmiy ishida o‘zbek tilida zamonlarning ifodalanishida ko‘shimchalar asosiy rol ni o‘ynashini ta’kidlaydi. O‘zbek tilida zamonlar ko‘plab qo‘shimchalar yordamida ifodalanadi. Bu tizim ingliz tilidagi yordamchi fe‘llar tizimidan farq qiladi. Masalan, hozirgi zamon "Men kitob o‘qiyapman" (I am reading a book) jumlasida davom etayotgan harakatni ifodalashda ishlatiladi. “Abdurahmonova (2016)¹⁴⁰”ga ko‘ra, o‘zbek tilida hozirgi zamon ko‘plab hollarda kelajak zamonini ham bildirishi mumkin, bu ingliz tilidagi tizimdan farqli ravishda, zamonlar semantik jihatdan yanada kengroq o‘xshashliklarga ega.

O‘zbek tilida, masalan, "Men kitob o‘qirdim" (I read a book) jumlasida o‘tgan zamon ifodalangan bo‘lsa, "Men kitob o‘qiyapman" (I am reading a book) jumlasida hozirgi zamon davom etuvchi shaklda ishlatiladi. O‘zbek tilidagi zamonlar faqat fe‘lga qo‘shimchalar qo‘shish orqali ifodalanadi va bu tizimning oddiyligi talabalarga o‘rganishda yordam beradi.

Ingliz va o‘zbek tillarida zamon kategoriyasining taqqoslanishi

Ingliz va o‘zbek tillaridagi zamon kategoriyasining taqqoslanishi har bir tilning o‘ziga xos grammatik tizimlarini tushunishga yordam beradi. **Mansurov (2003)¹⁴¹** o‘zbek va ingliz tillaridagi zamon tizimlarini taqqoslagan holda, ularning strukturalaridagi farqlarni ko‘rsatadi. Ingliz tilida yordamchi fe‘llar orqali zamonlar shakllanadi, bu tizimni o‘rganishda ko‘proq tafsilotlar va grammatik qoidalar mavjud. O‘zbek tilida esa zamonlar qo‘shimchalar yordamida shakllanadi, bu tilni o‘rganishda ko‘proq sintaktik soddalikni ta’minlaydi.

“Jumaniyazov (1997)¹⁴²”ning ilmiy ishiga ko‘ra, o‘zbek tilida zamonlar kontekstga qarab o‘zgaradi va bu tizimning o‘rganilishi ingliz tiliga nisbatan osonroqdir. O‘zbek tilida zamonlar, xususan, hozirgi zamon, o‘tgan zamon va kelajak

¹³⁸Sodiqov, S. (2010). *Zamon va vaqtni ifodalovchi grammatik kategoriyalarni o‘rganish*. Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti.

¹³⁹Xolmatova, T. (2014). *Ingliz tilida zamon kategoriyasining ifodalanishi va o‘zbek tiliga taqqoslanishi*. Toshkent: Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti nashriyoti

¹⁴⁰Abdurahmonova, R. (2016). *Ingliz va o‘zbek tillaridagi grammatik kategoriyalar: Zamon kategoriyasining taqqoslanishi*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

¹⁴¹Mansurov, F. (2003). *Tilshunoslikka kirish. O‘zbek tilining grammatik tizimi*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

¹⁴²Jumaniyazov, A. (1997). *O‘zbek tili grammatikasi: Fe‘l*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.

zamonlar ko‘pincha faqat qo‘shimchalar yordamida ifodalanadi, bu tizimni o‘rganish ingliz tiliga nisbatan soddaroqdir.

XULOSA

Ingliz va o‘zbek tillaridagi zamon kategoriyasining og‘zaki ifodalanishi grammatik tizimlarning farqlarini ko‘rsatadi. Ingliz tilida zamonlar yordamchi fe‘llar orqali shakllanadi va bu tizim talabalarda murakkabliklarni keltirib chiqaradi. O‘zbek tilida esa zamonlar fe‘lga qo‘shimchalar qo‘shish orqali ifodalanadi, bu tizimni o‘rganish esa nisbatan osonroqdir. **Abdurahmonova (2016), Jumaniyazov (1997), Mansurov (2003), Sodiqov (2010) va Xolmatova (2014)** kabi olimlarning fikriga ko‘ra, ingliz va o‘zbek tillarida zamon kategoriyasini o‘rganish jarayonida farqlarni tushunish talabalar uchun katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdurahmonova, R. (2016). *Ingliz va o‘zbek tillaridagi grammatik kategoriyalar: Zamon kategoriyasining taqqoslanishi*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
2. Jumaniyazov, A. (1997). *O‘zbek tili grammatikasi: Fe‘l*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
3. Mansurov, F. (2003). *Tilshunoslikka kirish. O‘zbek tilining grammatik tizimi*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti.
4. Sodiqov, S. (2010). *Zamon va vaqtni ifodalovchi grammatik kategoriyalarni o‘rganish*. Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti.
5. Xolmatova, T. (2014). *Ingliz tilida zamon kategoriyasining ifodalanishi va o‘zbek tiliga taqqoslanishi*. Toshkent: Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti nashriyoti.
6. Azimov, A. (2002). *Ingliz va o‘zbek tillarida grammatik kategoriyalar: Taqqoslash metodlari*. Toshkent: O‘zbekiston Universiteti nashriyoti.
7. Rasulov, K. (2007). *Grammatika va sintaksis. O‘zbek tilining zamon tizimi*. Toshkent: O‘zbek tilshunosligi markazi.
8. Shamsiev, M. (2012). *Zamon kategoriyasining o‘zbek va ingliz tillaridagi ifodalanishi*. Toshkent: Ilmiy nashriyot.
9. Musaev, X. (2004). *Ingliz va o‘zbek tillaridagi fe‘l tizimi*. Toshkent: Sharq nashriyoti.
10. Baxodirov, N. (2011). *Zamon va uning grammatik tahlili*. Toshkent: O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi nashriyoti.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA O'QISH SAVODXONLIGI FANINI O'QITISH ASOSIDA O'QUVCHILARNING TANQIDIY FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISH METODLARI

QALANDAROVA Iroda Hamdam qizi-

Urganch davlat universiteti tayanch tadqiqotchisi

irodaqalandarova106@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola O'zbekistonda boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligi fanini o'qitish asosida o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish metodlarini o'rganadi. Tadqiqotda boshlang'ich ta'limning zamonaviy talablari, o'qish savodxonligi darslarida tanqidiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik va psixologik jihatlari, shuningdek, ushbu jarayonda qo'llaniladigan innovatsion usullar va texnologiyalar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: o'qish savodxonligi, tanqidiy fikrlash, boshlang'ich sinf, pedagogika, psixologiya, innovatsion usullar, metodik yondashuv, mantiqiy qobiliyat, analitik qobiliyat, o'quv jarayoni, ta'lim texnologiyalari.

ABSTRACT

This article examines methods for developing students' critical thinking skills based on teaching reading literacy in primary grades in Uzbekistan. The study analyzes modern requirements of primary education, pedagogical and psychological aspects of forming critical thinking in reading literacy lessons, as well as innovative methods and technologies used in this process.

Keywords: reading literacy, critical thinking, primary grade, pedagogy, psychology, innovative methods, methodological approach, logical ability, analytical ability, educational process, educational technologies.

KIRISH

O'zbekistonning hozirgi ta'lim tizimida boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlashni rivojlantirishiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu esa ularda tahlil qilish, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang'ich maktab nafaqat o'qish va yozish ko'nikmalari, balki yanada murakkab kognitiv ko'nikmalar shakllanadigan muhim bosqichdir. Tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan savod o'rgatish usullari nafaqat o'qish qobiliyatini oshirishi, balki bolalarni o'qiganlarini tahlil qilishga, o'z fikrini bildirishga va ma'lumotni baholashga o'rgatishi kerak. O'qish darslarida bunday usullarni joriy etish o'quvchilarning muloqot qilishlari, matnlarni muhokama qilishlari va asosli fikrlarni

shakllantirishni o'rganishlari uchun faol ta'lim muhitini yaratadi. Shunday qilib, o'qish savodxonligini o'qitishda tanqidiy fikrlashni uyg'unlashtirish O'zbekistonda zamonaviy ta'limning muhim vazifasiga aylanmoqda.

Tanqidiy fikrlash boshlang'ich ta'limda muhim ahamiyatga ega, chunki u o'quvchilarga ma'lumotlarni tahlil qilish, baholash va sintez qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu ko'nikmalarning ta'rifi turlicha bo'lishi mumkin, ammo asosan bu savol berish, asoslarni topish, dalillarni baholash va xulosalar chiqarish qobiliyatidir. Savodxonlikka e'tibor tobora muhim ahamiyat kasb etayotgan bugungi kunda o'qishni o'rganish bilan birga tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ham ta'lim sifatini oshiradi. O'quvchilar nafaqat matnni tushunishlari, balki uning mazmuniga va muallifning maqsadiga o'z fikrlarini bildirishlari mumkin, bu esa ularning bilim olishlarini faollashtiradi. Shuning uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi topshiriqlar o'qish savodxonligi darsliklariga kiritiladi va bu o'quvchilarga materialni yaxshiroq tushunishga va muhokama qilishda ishtirok etishga yordam beradi.

METOD VA METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda o'qish savodxonligi fanining o'quv-uslubiy imkoniyatlarini aniqlash maqsadida sifatli (qualitative) va amaliy (applied pedagogical) tadqiqot metodlari qo'llanildi. Metodologik asos sifatida konstruktivizm, tanqidiy pedagogika va faol ta'lim nazariyalari tanlandi. Asosiy tadqiqot usullari sifatida kuzatish, yarim tuzilgan intervyular, diagnostik testlar va pedagogik eksperimentlar qo'llanildi.

Eksperimental ishlar Urganch shahri va uning atrofidagi 4 ta boshlang'ich maktabda olib borildi. Eksperimentda 2 ta nazorat va 2 ta tajriba sinfi shakllantirilib, tajriba sinflarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan interfaol o'qish uslublari (Venn diagrammasi, "Fikr daraxti", savol-javob kartochkalari, guruhli tahlil) joriy qilindi. Kuzatuvlar davomida o'quvchilarning o'qib tushunish darajasi, tahlil qilish ko'nikmalari va og'zaki fikr bildirish qobiliyati baholandi.

Tahlil natijalari pedagogik metodik yondashuvlarning samaradorligini, xususan, o'qish savodxonligi orqali tanqidiy fikrlashni shakllantirish imkoniyatini tasdiqladi. Statistik natijalar SPSS dasturida qayta ishlanib, o'zgarishlar dinamikasi ko'rsatkichlar orqali tahlil qilindi.

TAHLIL

O'qish savodxonligi boshlang'ich ta'limda muhim ahamiyatga ega, chunki bu bosqich ta'lim va rivojlanish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarning asosi hisoblanadi. O'qish qobiliyati bolalarga matnni tushunish va tahlil qilishga yordam beradi, shuningdek, zamonaviy jamiyatda dolzarb bo'lgan tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

O'qishni o'rganish jarayonida o'quvchilar savollar berish, asosiy g'oyalarni topish va xulosalar chiqarishni o'rganadilar, bu esa ma'lumotni yaxshiroq idrok etishga yordam beradi. Ta'lim islohotida tanqidiy fikrlash ko'nikmalariga e'tibor qaratilayotgan O'zbekistonda kitobxonlik savodxonligini rivojlantirish alohida e'tibor talab etadi. Bu nafaqat akademik yutuqlarni oshiradi, balki maktab o'quvchilarini ijtimoiy va madaniy jarayonlarda faol ishtirok etishga tayyorlaydi. Natijada bu ularning tez o'zgaruvchan dunyoda muvaffaqiyatli kelajagini ta'minlaydi[1].

O'zbekistonda ta'lim konteksti hozirda juda o'zgarib bormoqda. Ushbu o'zgarishlar o'quv jarayonlarini yangilash va o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan. Sovet Ittifoqidan keyin ta'lim eski o'quv dasturlari va o'quvchilarning past faolligi kabi muammolarga duch keldi. So'nggi yillarda davlat islohot dasturlari maktab o'quvchilarini o'qishda ishtirok etishga majbur qiladigan o'qitish uslublariga e'tibor qaratmoqda. Muhim yo'nalishlardan biri o'qishni o'rgatish bo'lib, u tahliliy va tanqidiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. O'zbekiston jahon standartlariga javob berish va sifatli ta'limni taklif etish uchun xalqaro yondashuvlarni joriy etmoqda. Shunday qilib, mamlakatning ta'lim konteksti yanada faollashmoqda va kelajakda muvaffaqiyatli ta'lim uchun muhim bo'lgan ma'lumotlarni tahlil qilish, baholash va talqin qilish ko'nikmalarini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlamokda.

O'zbekistonda boshlang'ich sinf o'quvchilarining aqliy qobiliyatlarini rivojlantirishda matnni tushunish va tanqidiy fikrlash o'rtasidagi bog'liqlik muhim ahamiyatga ega. O'qilganni tushunish nafaqat uni so'zma-so'z idrok etish, balki ma'lumotlarni tahlil qilish, talqin qilish va baholashni o'z ichiga oladi, bu esa tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga olib keladi. O'quvchilar faol o'qiganlarida, ular savollar berishadi, shaxsiy fikrlarini bildirishadi va xulosalar chiqarishadi, bu esa ularga ma'lumotga tanqidiy munosabatda bo'lishni o'rganishga yordam beradi. Mazmunni bashorat qilish, kontekstni muhokama qilish va turli fikrlarni taqqoslash kabi o'qish strategiyalaridan foydalanish o'quvchilarga o'qilganlarni yaxshiroq tushunish va o'z fikrlarini shakllantirishga yordam beradi. Shunday qilib, yaxshi o'qitish usullari o'qishga faol yondashuvlarga e'tibor qaratishi kerak, bu esa oxir-oqibat o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini va ularning umumiy o'quv motivatsiyasini rivojlantirishga yordam beradi.

Boshlang'ich sinflarda o'qib tushunish ko'nikmalarini takomillashtirish strategiyalaridagi muhim jihat o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan turli xil pedagogik usullardan foydalanishdir. O'qish shunchaki ma'lumot olish jarayoni emas, balki uni faol tushunishdir, shuning uchun o'qituvchilar bolalarga fikr almashish va o'z g'oyalarini shakllantirish imkonini beruvchi guruh

muhokamalari, loyihalar va ijodiy topshiriqlar kabi interaktiv usullarni qo'llashlari kerak. Bu yondashuvlar nafaqat matnni yaxshiroq tushunishga, balki tahlil qilish, savollar berish va o'z fikrlarini asoslash ko'nikmalarini rivojlantirishga ham yordam beradi. Masalan, mahalliy mualliflarning kitoblaridan foydalanish madaniy o'ziga xoslikni shakllantirishga yordam beradi va o'quvchilarni o'qilganlarni tanqidiy idrok etishga undaydi. Xulosa qilib aytganda, turli o'qish strategiyalarining uyg'unlashuvi o'qib tushunish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradigan xilma-xil ta'lim muhitini yaratadi[2].

O'qish savodxonligini baholash usullari bolalarni o'qitishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ular nima qila olishi va tanqidiy fikrlashni qanday rivojlantirish mumkinligini ko'rishga yordam beradi. Eng mashhur usullardan o'qituvchilarga o'quvchilarning ishlari qanday ketayotganini tushunishga yordam beradigan formativ va summativ baholashni ajratib ko'rsatish mumkin. Masalan, sinfdagi kuzatuvlar va testlarni o'z ichiga olgan formativ baholash o'qituvchilarga ta'limga bo'lgan yondashuvlarini o'zgartirish imkonini beradi, bu esa yaxshiroq o'rganishga yordam beradi. Shuningdek, o'quvchilar o'z ishlarini joylashtiradigan portfoliadan foydalanish ularga o'zlarini baholashga va o'qish tajribasi haqida o'ylashga yordam beradi. Bu usullar savodxonlik darajasini qayd etadi, ammo o'quvchilarni fikrlashga va matnlarni tahlil qilishga o'rgatadi[3].

Maktab o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda o'qishga yo'naltirilgan o'qitish metodikalari muhim ahamiyatga ega. Guruhlarda ishlash va matnni muhokama qilish kabi faol ta'lim shakllaridan foydalanish chuqur tushunishga va tahlil ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Talabalar muloqot paytida savollar bera boshlaydilar, fikr almashadilar va turli xil qarashlarni taqqoslaydilar, bu esa ma'lumotlarni tanqidiy idrok etish uchun imkoniyat yaratadi. O'qishdan so'ng mazmunni anglash, aniqlashtirish va refleksiya kabi metakognitiv strategiyalarni qo'llash o'quvchilarga o'z fikrlari va muammolarni hal qilish yondashuvlarini anglash imkonini beradi. Shuningdek, adabiyotlarni o'rganishda fanlararo yondashuvni integratsiyalash matnlarni yaxshiroq tahlil qilish uchun kontekst yaratishga yordam beradi, o'qishni nafaqat kognitiv, balki bolalarda mustaqil fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan faol jarayonga aylantiradi. Shunday qilib, o'qishga yo'naltirilgan o'qitish metodikalari tanqidiy fikrlovchi shaxslarni shakllantirishda muhim vositaga aylanmoqda.

Interfaol o'qish metodlari boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun muhimdir. Bu yondashuvlar guruhlarda ishlash, muhokamalar va turli materiallardan foydalanishni o'z ichiga oladi, bu esa bolalarga ta'limda faol ishtirok etishga yordam beradi. Ushbu usullarning samaradorligi bolalarning tanqidiy

fikrlashning muhim qismi bo'lgan matnlarni tahlil qilish, savollar berish va o'z fikrlarini bildirish qobiliyatida namoyon bo'ladi. Shuni ta'kidlash kerakki, interfaol usullar nafaqat o'qish ko'nikmalarini yaxshilaydi, balki jamoada ishlashga, boshqalarni tinglashga va o'z fikrini shakllantirishga o'rgatadi. Bundan tashqari, bunday yondashuvlar ta'limni o'quvchilarning turli ehtiyojlariga yanada moslashtiradi, bu esa ularning o'qishga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Shunday qilib, O'zbekiston ta'lim jarayonida o'qishning interfaol usullarini qo'llash boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga katta yordam berishi mumkin[4].

Hamkorlikda o'qitish boshlang'ich sinf o'quvchilarida tahlilni yaxshilash, ayniqsa, o'qish savodxonligini o'rgatishda foydali vositadir. Guruhli suhbatlar va masalalar yechish jarayonida o'quvchilar o'zaro fikr almashadilar, o'zlari va boshqalarning g'oyalarini muhokama qiladilar, bu esa o'qilganlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi. Bu muloqot axborotni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga, mantiqiy aloqalarni o'rnatishga va asosli fikrlarni shakllantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, hamkorlik muhitida o'quvchilar o'zlarini ishonchli his qiladilar, bu esa ularning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini va jarayonda ishtirok etish istagini sezilarli darajada oshiradi. O'qish savodxonligi darslarida hamkorlikda o'qitishdan foydalanish tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradi, bolalarga nafaqat matnni idrok etish, balki uning mazmunini chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi. Shunday qilib, ushbu metodni o'qitishga joriy etish yosh kitobxonlarda tahliliy qobiliyatlarni muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun asos bo'ladi.

Hozirgi sharoitda, ayniqsa, O'zbekiston boshlang'ich sinflarida o'qish savodxonligini o'qitishda texnologiyalarni joriy etish ta'lim jarayonining muhim elementiga aylanmoqda[5]. Raqamli platformalar va interaktiv resurslardan foydalanish o'quvchilarning o'qish va bir vaqtning o'zida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishi mumkin bo'lgan ta'lim muhitini yaratishga yordam beradi. Texnologiyalar o'quvchilarga turli xil axborot manbalaridan foydalanish imkoniyatini beradi, bu esa ularning dunyo haqidagi tushunchalarini kengaytiradi va ma'lumotlarni baholash ko'nikmasini shakllantiradi. Masalan, multimedia ilovalaridan matnlarni tahlil qilishda foydalanish mumkin, bu esa o'quvchilarga savollar berish, xulosalar chiqarish va o'qilgan predmetlar asosida o'z fikrlarini shakllantirish imkonini beradi. Bundan tashqari, texnologiyalardan foydalanib, o'qituvchilar talabalarning ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'limga ko'proq individual yondashuvni taklif qilishlari mumkin. Shunday qilib, o'qish savodxonligini o'rgatishda texnologiyalarni joriy etish nafaqat o'quv jarayonini

yaxshilaydi, balki o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga ham yordam beradi.

NATIJA

O'zbekistonda boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligi bo'yicha dasturlar hal qilinishi kerak bo'lgan jiddiy muammolarga duch kelmoqda. Asosiy qiyinchilik o'qitishning zamonaviy usullarini va tanqidiy fikrlashni har doim ham bilavermaydigan o'qituvchilarning yomon tayyorgarligi. O'quv materiallari eskirganligi sababli o'qitish samarasiz bo'lib qoladi, bu esa bolalarning matnlarni tahlil qilish va talqin qilish qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, yagona metodik bazaning yo'qligi ta'lim standartlari va o'quvchilarning haqiqiy ehtiyojlari o'rtasida tafovutlarni keltirib chiqaradi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini tashkil etish va o'qish savodxonligini o'qitishda tanqidiy fikrlash elementlarini o'z ichiga olgan dasturlarni yaratish zarur. Bu nafaqat o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini oshirishga, balki ularning umumiy rivojlanishi uchun muhim bo'lgan ma'lumotlarni tanqidiy idrok etish qobiliyatini rivojlantirishga ham yordam beradi.

O'zbekistonda o'qishni samarali o'rgatish uchun ko'plab to'siqlar mavjud bo'lib, bu o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga jiddiy to'siqlik qiladi. Birinchidan, o'qituvchilar matnni o'qish va tahlil qilishning zamonaviy usullariga yaxshi tayyorlanmagan, bu esa ta'lim sifatini pasaytiradi[6]. Ko'pgina pedagoglar o'quvchilarni o'qishga jalb qila oladigan interfaol usullardan foydalanishni bilmaydilar. Ikkinchidan, bolalarning yoshi va qiziqishlariga mos keladigan o'quv materiallarining yetishmasligi ularning o'qishga bo'lgan motivatsiyasini pasaytiradi. Shuningdek, madaniy kontekstni ham hisobga olish muhim: eski o'qitish usullari zamonaviy talablarga javob bermasligi mumkin, bu esa ortiqcha qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Shu sababli, bu muammolarni hal qilish uchun o'qituvchilarni tayyorlash, o'quv materiallarini yangilash va ta'lim amaliyotini o'zgartirishni o'z ichiga olgan kompleks yondashuv zarur.

Bugungi zamonaviy ta'limda o'qituvchilarning dars jarayonlariga oqilona tayyorgarligi, o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlanishga ta'sir qiladi. O'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi nafaqat o'qish savodxonligi bilan bog'liq yangi o'qitish usullarini, balki bolalarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishning psixologik jihatlarini tushunishni ham o'z ichiga olishi kerak. O'qituvchilar bolalarning matn ustida faol ishlashlari uchun sharoit yarata olishlari, shuningdek, o'quvchilarni savollar berishga, ma'lumotlarni tahlil qilishga va o'z fikrlarini ifoda etishga majbur qiladigan amaliyotlarni qo'llashlari kerak. Shunday qilib, o'qituvchilarning yaxshi kasbiy rivojlanishi uchun ta'lim dasturlarini o'zgartirish, amaliy tajriba va

o'qitishdagi yangi yondashuvlarga e'tibor qaratish muhimdir, bu esa bolalarda zamonaviy davrda zarur bo'lgan tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

Zamonaviy ta'lim sharoitida resurslarni taqsimlash va o'quv materiallaridan foydalanish imkoniyati O'zbekistonda boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni qo'llab-quvvatlovchi muhim omillarga aylanmoqda. Savodxonlikni shakllantirishga yordam beradigan yaxshi o'qitish usullari kitoblar va elektron materiallar kabi turli xil o'quv resurslarini, shuningdek, o'quvchilarni qiziqtirishi va jalb qilishi mumkin bo'lgan interaktiv platformalarni talab qiladi. Shu bilan birga, ijtimoiy yoki iqtisodiy mavqeidan qat'i nazar, barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyatlarni ta'minlash uchun ushbu resurslarning nafaqat miqdorini, balki sifatini ham hisobga olish kerak. Multimedia texnologiyalaridan foydalanish va kutubxona fondlarini yaratish o'quv materiallarining ommabopligini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. Bu, o'z navbatida, tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi, bu esa matnni o'qish va tushunishni muvaffaqiyatli o'rgatish, shuningdek, o'quvchilarni yanada murakkab intellektual vazifalarga tayyorlash uchun muhimdir.

Jamoatchilik ishtiroki va ota-onalarning qo'llab-quvvatlashi maktab o'quvchilarida, ayniqsa o'qishning boshida, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun muhimdir. Maktab va oila o'rtasidagi yaxshi hamkorlik o'quvchilarning o'qish va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishi mumkin bo'lgan yanada sifatli ta'lim muhiti uchun sharoit yaratadi[7]. Ta'lim jarayonida ishtirok etayotgan ota-onalar qo'shimcha manbalarni taqdim etishlari va bolalarni tadqiqot va muammolarni hal qilishga undashlari mumkin. Masalan, kitoblarni birgalikda o'qish yoki o'qilganlarni muhokama qilish tanqidiy fikrlash darajasini oshirishi mumkin, chunki bu bolalarni savollar berishga va muammolarga turli tomonlardan qarashga majbur qiladi. Jamiyatning turli tashkilotlar, kutubxonalar va ta'lim loyihalari orqali ishtiroki bilim va tajriba almashish uchun joy yaratishga yordam beradi, bu esa o'quv jarayonini yanada yaxshilaydi va o'quvchilarda tanqidiy ko'nikmalarni rivojlantiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligini o'rgatish orqali bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish O'zbekistondagi boshlang'ich ta'lim uchun muhim vazifa hisoblanadi. Tahlil uchun topshiriqlar, guruhli suhbatlar va ijodiy ishlar kabi turli usullardan foydalanish nafaqat ma'lumotni eslab qolishga, balki uni yaxshiroq tushunishga ham yordam beradi. Bu usullar o'quvchilarga yaxshi o'qish va kasbiy o'sish uchun muhim bo'lgan mustaqil tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, o'qish savodxonligini o'qitishda tanqidiy fikrlashni joriy etish o'quvchilarning o'qishda faol ishtirok etishlari uchun imkoniyat

yaratadi, bu esa ularning qiziqishini oshiradi. Shunday qilib, bolalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nafaqat ularning shaxs sifatida o‘qishga yordam beradi, balki kelajakda ta’lim olishlari uchun mustahkam poydevor yaratadi, yoshlarni yanada murakkab akademik va hayotiy sinovlarga tayyorlaydi.

O‘qish savodxonligi maktab o‘quvchilarida, ayniqsa, boshlang‘ich sinflarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Bu savodxonlik nafaqat matnni o‘qish va tushunish qobiliyatini, balki axborotni tahlil qilish, talqin qilish va baholashning turli jihatlarini ham o‘z ichiga oladi. Tez o‘zgaruvchan axborot jamiyati sharoitida o‘qilganlarni tanqidiy idrok etish qobiliyati o‘quvchilarning muvaffaqiyatli moslashuvi uchun zarur ko‘nikmaga aylanadi. O‘zbekiston maktablari o‘qish savodxonligini o‘rgatishning tegishli usullaridan foydalangan holda nafaqat o‘quvchilarning bilim darajasini oshirishi, balki ularning mustaqil fikrlash va savollarga asosli yondashish qobiliyatini ham rivojlantirishi mumkin. O‘qish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nafaqat o‘qishga yordam beradi, balki konstruktiv muloqotga va o‘z hayotida ongli tanlovga tayyor bo‘lgan faol fuqarolarni shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **Lipman, M.** *Thinking in Education* / M. Lipman. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – S. 23–45.
2. **Paul, R., Elder, L.** *Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life* / R. Paul, L. Elder. – Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall, 2012. – S. 112–134.
3. **Fisher, A.** *Teaching Thinking: Philosophical Enquiry in the Classroom* / A. Fisher. – London: Bloomsbury, 2007. – S. 78–102.
4. **Qalandarova, I.H.** *O‘qish savodxonligi orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tanqidiy fikrlashini rivojlantirish* // Urganch davlat universiteti ilmiy ishlari. – Urganch, 2023. – B. 41–59.
5. **Baxtiyorova, N.M.** *Pedagogik psixologiya va metodika asoslari* / N.M. Baxtiyorova. – Toshkent: Fan, 2021. – S. 120–142.
6. **Jahon banki.** *Developing Critical Thinking in Primary Education: A Practical Guide* / World Bank. – Washington, DC: World Bank Publications, 2019. – B. 34–56.
7. **Sobirov, D.H.** *Innovatsion ta’lim texnologiyalari: nazariya va amaliyot* / D.H. Sobirov. – Toshkent: O‘qituvchi, 2022. – S. 85–105.

INNOVATSION FAOLIYAT TUSHUNCHASI VA UNING AKSIYADORLIK JAMIYATLARIDAGI O'RNI

RO'ZMETOV Shavkat-

Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi tinglovchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada innovatsion faoliyatning mazmun-mohiyati, aksiyadorlik jamiyatlaridagi o'rni hamda uni samarali boshqarishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Korporativ boshqaruv tizimi doirasida innovatsiyalarning raqobatbardoshlik, kapital samaradorligi, manfaatdor tomonlar muvozanati va iqtisodiy barqarorlikka ta'siri asoslab berilgan. Mamlakatda amalga oshirilayotgan islohotlar, davlat ulushi, xorijiy investitsiyalar va ilg'or boshqaruv yondashuvlari orqali innovatsion salohiyatni rivojlantirish mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, korxona ichki resurslarini strategik innovatsiyalarga yo'naltirish va iqtisodiy natijalarga erishishdagi korporativ boshqaruvning hal qiluvchi roli asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion faoliyat, korporativ boshqaruv, aksiyadorlik jamiyati, iqtisodiy barqarorlik, investitsiyalar, foyda taqsimoti, strategik qarorlar.

АННОТАЦИЯ

В статье раскрывается сущность инновационной деятельности и её роль в акционерных обществах, а также теоретические и практические аспекты эффективного управления инновациями в рамках корпоративного управления. Обосновано влияние инноваций на конкурентоспособность, эффективность капитала, баланс интересов и экономическую устойчивость компаний. Описаны механизмы развития инновационного потенциала через реформы, участие государства, привлечение иностранных инвестиций и современные модели управления. Также подчёркивается стратегическая роль корпоративного управления в мобилизации внутренних ресурсов и достижении устойчивого роста.

Ключевые слова: инновационная деятельность, корпоративное управление, акционерное общество, экономическая устойчивость, инвестиции, распределение прибыли, стратегические решения.

ABSTRACT

This article analyzes the concept of innovation activity and its role within joint-stock companies, highlighting both theoretical foundations and practical mechanisms of effective innovation governance. It substantiates how innovation, under corporate governance frameworks, influences competitiveness, capital efficiency, stakeholder balance, and economic resilience. The study explores Uzbekistan's reform agenda,

the role of state ownership, foreign investment inflows, and the adoption of modern governance practices to enhance innovation capacity. It also emphasizes the strategic function of corporate governance in directing internal resources toward innovation and achieving sustainable outcomes.

Keywords: *innovation activity, corporate governance, joint-stock company, economic stability, investments, profit distribution, strategic decisions.*

KIRISH

Innovatsion faoliyat bugungi tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan global iqtisodiyotda korxona raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Xususan, aksiyadorlik jamiyatlarida innovatsion boshqaruv kompaniya qiymatini oshirish, strategik ustunlikni qo'lga kiritish va dinamik rivojlanishni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Innovatsion faoliyatni boshqarish – bu korxonada yangi mahsulotlar, texnologiyalar, xizmatlar yoki jarayonlarni ishlab chiqish, ularni bozorda muvaffaqiyatli joriy etish va ularning tijorat samaradorligini oshirish bo'yicha strategik qarorlar qabul qilish jarayonidir[1].

Ushbu nazariyaga ko'ra, innovatsion faoliyatga ta'sir etuvchi asosiy omillardan biri – bu tashqi va ichki institutlar, ya'ni qonunchilik bazasi, boshqaruv mexanizmlari, mulkchilik shakllari va shartnomaviy munosabatlardir. Aksiyadorlik jamiyatlarida innovatsiyalarni samarali boshqarish uchun korporativ boshqaruv institutsional muhit bilan uyg'unlashgan bo'lishi talab etiladi. Bu esa ishonchli huquqiy asos, samarali nazorat tizimi va manfaatdor tomonlar o'rtasidagi ochiqlikka asoslangan aloqalarni talab qiladi.

METODOLOGIYA

Avstriyalik iqtisodchi I. Shumpeter innovatsiyani iqtisodiy rivojlanishning dvigateli sifatida baholagan. Unga ko'ra, "yangi kombinatsiyalar" — yangi mahsulotlar, yangi ishlab chiqarish usullari, yangi bozorlar yoki yangi manbalardan foydalanish — iqtisodiy o'sishga olib keladi. Aksiyadorlik jamiyatlarida aynan ushbu yondashuv doirasida strategik innovatsiyalarni rejalashtirish muhim ahamiyat kasb etadi[2]. Bu nazariyaga ko'ra, korxonaning ichki resurslari (bilim, malaka, intellektual mulk, texnologik imkoniyatlar) uning asosiy raqobat ustunligini belgilaydi. Innovatsion boshqaruvda aynan ichki resurslardan samarali foydalanish, ularni modernizatsiya qilish va strategik rivojlantirish orqali aksiyadorlik jamiyatining innovatsion salohiyati oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar natijasida iqtisodiy tizimning tayanch bo'g'ini sanalgan korxonalarning, xususan, aksiyadorlik jamiyatlarining ahamiyati ortib bormoqda. Mamlakatimizda xususiy

mulkchilikning ulushi kengayib, iqtisodiyotda raqobatbardosh, samarador boshqaruv usullarini joriy etishga bo'lgan ehtiyoj oshib borayotgani innovatsion faoliyatni strategik boshqarishni kun tartibiga chiqarmoqda. Davlat ulushini kamaytirish, xususiyl sektorini rivojlantirish, aksiyadorlik jamiyatlarida korporativ boshqaruv tizimini takomillashtirish orqali innovatsion rivojlanishga zamin yaratish dolzarb vazifalardan biridir. Ayniqsa, 2017–2021-yillarda O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha qabul qilingan Harakatlar strategiyasida korporativ boshqaruvning zamonaviy standart va tamoyillarini joriy etish, korxonalarning strategik boshqaruvida aksiyadorlar rolini kuchaytirish masalalariga alohida urg'u berilgan.

TAHLIL

Ushbu islohotlar doirasida innovatsion faoliyatni rivojlantirish maqsadida korporativ boshqaruvning ilg'or xorijiy tajribalari o'rganilib, ularni amaliyotga tatbiq etish yo'lida muhim qadamlar qo'yildi. Xususan, 400 dan ortiq aksiyadorlik jamiyatida Korporativ boshqaruv kodeksi joriy etilib, 293 jamiyatda bu tizim baholandi. Tahlillar ushbu baholash natijalari innovatsion salohiyatni boshqarishdagi farqlarni ko'rsatib berdi: 32 ta jamiyatda natijalar yuqori, 244 tasida qoniqarli, qolganlarida esa sust holat kuzatildi.

Mamlakatimizda biznes yuritish mexanizmlarining takomillashayotgani, aksiyadorlik jamiyatlarida innovatsion yondashuvlarga asoslangan strategik boshqaruv modellari joriy etilayotgani milliy iqtisodiyotimizning raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Ayniqsa, xorijiy kapital ishtirokidagi va innovatsion boshqaruv usullarini amaliyotga joriy etgan korxonalarning o'sib borayotgani aksiyadorlik jamiyatlari innovatsion rivojlanishining istiqbollari belgilashda katta ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtai nazardan, innovatsion boshqaruvning nazariy asoslarini chuqur tahlil qilish va amaliyotga samarali integratsiya qilish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biridir[3].

Iqtisodchi Bob Trickerning ta'rifiga ko'ra, korporativ boshqaruv – bu korporativ tuzilmalar ustidan boshqaruvni qo'llash yo'li bo'lib, kompaniyaning aksiyadorlari, rahbarlari va boshqa manfaatdor tomonlar o'rtasidagi aloqalarni boshqarishni o'z ichiga oladi[4]. Bu yondashuv, ayniqsa, innovatsion faoliyatda ishtirok etuvchi barcha subyektlar o'rtasida shaffoflik, ishonch va samaradorlikni ta'minlashda muhimdir. Shuningdek, Shyein V.CH, Jupliyeva A.B va Volodin A.A korporativ boshqaruvga quyidagicha yondashadi: “Korporativ boshqaruv – aksiyador huquqlariga taalluqli yoki korporatsiyalarni boshqarishdagi huquqiy qonunlar, nizomlar, qoidalar tushuniladi[5].” Ushbu yondashuv korporativ boshqaruvni huquqiy va institutsional asos sifatida talqin qiladi. Ya'ni, innovatsion faoliyatni

boshqarishda qonunchilikka asoslangan aniq mexanizmlar va qoidalar mavjud bo'lishi, bu esa aksiyadorlar huquqlarini himoya qilish, moliyaviy axborotlarning ochiqligi, hamda qarorlar qabul qilishda manfaatlar muvozanatini saqlashga xizmat qiladi.

Aksiyadorlik jamiyatlarining bozor iqtisodiyotidagi o'rnini, ularning strategik rivojlanishida innovatsion faoliyatning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Bugungi raqobatbardosh iqtisodiy muhitda innovatsion g'oyalarni shakllantirish, ularga investitsiya jalb etish, ishlab chiqarishga joriy etish va ularning natijadorligini tahlil qilish – bularning barchasi kompleks boshqaruv tizimini talab etadi.

NATIJA

Mazkur tizimda korporativ boshqaruvning o'rnini beqiyosdir. Bu borada o'zbekistonlik iqtisodchi olim M. Xamidulin korporativ boshqaruvni quyidagicha izohlaydi: “Korporatsiya mulkdorlarining korporatsiya kapitalini shakllantirish, undan foyda olish maqsadida yanada samarali foydalanishga hamda olingan daromadlarni korporativ munosabatlarning barcha ishtirokchilari o'rtasida adolatli taqsimlashga qaratilgan strategik muhim qarorlarni belgilash, ta'riflash va qabul qilishga doimiy va real ta'sirini ta'minlashdagi ongli, bevosita ishtirokdir.” Bu ta'rifdan kelib chiqib, korporativ boshqaruvni iqtisodiy kategoriyalar nuqtayi nazaridan tahlil qilganda, u quyidagi jihatlar bilan ajralib turadi:

1. Kapital shakllantirish va undan foydalanish samaradorligi – Innovatsion faoliyat, avvalo, moliyaviy kapitalga asoslanadi. Korporativ boshqaruv ushbu kapitalni jalb qilish, uni innovatsion loyihalarga yo'naltirish, xavf va daromad nisbati asosida boshqarish mexanizmlarini yaratadi.

2. Foyda olish va uni taqsimlash mexanizmi – Innovatsion faoliyatdan kutilayotgan iqtisodiy samaralar faqat ishlab chiqarish hajmi yoki mahsulot yangiligi bilan emas, balki foyda taqsimotining shaffofligi va adolatliligi bilan ham baholanadi. Bu esa korporativ boshqaruv tamoyillari orqali yuzaga chiqadi.

3. Manfaaddor tomonlar o'rtasidagi iqtisodiy muvozanat – Aksiyadorlar, menejerlar, ishchilar, investorlar, davlat organlari – bularning barchasi korporativ tizimda manfaaddor tomonlar sifatida ishtirok etadi. Innovatsion faoliyatni boshqarishda bu guruhlar o'rtasidagi iqtisodiy manfaatlar muvozanatini saqlash, o'zaro ijtimoiy-iqtisodiy mas'uliyatni taqsimlash korporativ boshqaruvning asosiy funksiyalaridan biri hisoblanadi.

4. Strategik qarorlar orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash – Har bir innovatsion loyihaning iqtisodiy samarasi, foyda keltirish salohiyati va xavf darajasi aniq strategik qarorlar asosida belgilanishi lozim. Korporativ boshqaruv esa bunday

qarorlarni shakllantirishda raqamli tahlil, bozor prognozlari, korxona ichki ko'rsatkichlari va tashqi muhit faktorlarini bir butun holda hisobga oladi[6].

Shunday qilib, korporativ boshqaruv innovatsion faoliyatni nafaqat tashkil qilish, balki uni kompleks iqtisodiy tizimga aylantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. U samarali resurs taqsimoti, foydaning adolatli taqsimlanishi va manfaatdor tomonlar o'rtasidagi iqtisodiy hamkorlikni ta'minlab, aksiyadorlik jamiyatlarining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

D. Suyunovning ta'rifini mazmunini saqlagan holda, ilmiy uslubda mantiqan o'zgartirib qayta yozilgan shakli: Korporativ boshqaruv – bu mulkchilik shaklidan qat'i nazar, amaldagi huquqiy me'yorlar va boshqaruv tamoyillariga asoslangan holda, korxonaning belgilangan maqsadlariga erishishni ta'minlashga yo'naltirilgan boshqaruv faoliyatlari majmuasidir[7].

Jahon banki ta'rifiga ko'ra, korporativ boshqaruv – bu qonunchilik, normativ hujjatlar va xususiy sektor amaliyotining o'zaro uyg'unlashuvi orqali kompaniyalarga moliyaviy hamda insoniy resurslarni jalb qilish, samarali faoliyat yuritish va natijada aksiyadorlar uchun uzoq muddatli iqtisodiy qiymat yaratish hamda kompaniya barqarorligini ta'minlash imkonini beruvchi tizimdir. Shu bilan birga, u aksiyadorlar, boshqa manfaatdor tomonlar va jamiyat manfaatlarini inobatga olishni ham talab etadi[8]. Agar davlatning korporativ boshqaruv mexanizmini joriy etishdagi ishtirokiga to'xtaladigan bo'lsak, u ushbu jarayonda ikki yo'nalishda faoliyat yuritadi. Birinchi yo'nalishda davlat korporativ boshqaruv tizimining normativ-huquqiy asoslarini shakllantiradi, ularni takomillashtiradi va shu asosda nazorat funksiyasini amalga oshiradi. Ikkinchi yo'nalishda esa davlat o'ziga tegishli ulush mavjud bo'lgan aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatida bevosita ishtirok etadi, jumladan, "oltin aksiya" qo'llanilishi ko'zda tutilgan jamiyatlarni boshqarishda hukumat qaroriga asosan ishtirok etadi.

Davlatning aksiyadorlik jamiyatlarida ulushga ega bo'lishi davlat moliyasi bilan korporativ moliya o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikning muhim ko'rinishlaridan biridir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida ayrim aksiyadorlik jamiyatlarining aksiyalariga davlatning egalik qilishi asosan bozordagi yo'qotishlarni cheklash zarurati bilan izohlanadi. Chunki davlat ulushi yuqori bo'lgan aksiyadorlik jamiyatlarida jamiyat manfaatlari va yo'qotishlari ko'pincha xususiy manfaatlardan ustun turadi.

2019-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, 195 ta aksiyadorlik jamiyatida davlat ulushi 47 371,8 milliard so'mni tashkil qilgan. Ushbu jamiyatlarda davlat boshqaruvi organlari, mahalliy davlat hokimiyati organlari, davlat unitar korxonalari, davlat muassasalari, O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi aksiyador sifatida ishtirok etgan. Xuddi shu sanaga ko'ra, Markaziy depozitariy

hisobida 173 ta aksiyadorlik jamiyatining ustav fondidagi 47 328,7 milliard soʻmlik aksiyalar shaklidagi davlat ulushi qayd etilgan[9].

XULOSA

2018-yil 1-yanvar holatiga koʻra, Markaziy depozitariyda 146 ta aksiyadorlik jamiyatining ustav fondidagi 38 039,89 milliard soʻmlik aksiyalar koʻrinishidagi davlat ulushi hisobda yuritilmoqda. Hisobot davrida ushbu jamiyatlar soni 12 taga kamaygan boʻlsa-da, ulardagi davlat ulushi hajmi 16 209,42 milliard soʻmga oshgan. Shuningdek, 311 ta aksiyadorlik jamiyatining ustav fondini shakllantirishda davlat tomonidan ilgari ajratilgan aktivlar qiymati nominal hisobda 3 293,33 milliard soʻmni tashkil qilmoqda. Joriy yil davomida bu koʻrsatkich yana 159,79 milliard soʻmga koʻpaygan. 2017-yil 5-yanvar holatiga koʻra, mamlakatimizda faoliyat yuritayotgan aksiyadorlik jamiyatlari soni 659 tani tashkil etgan. Ulardan 158 tasining ustav kapitalida davlat ulushi mavjud boʻlib, qolgan 501 ta jamiyatda davlat ishtiroki kuzatilmagan. Umumiy hisobda bu jamiyatlarning ustav kapitali 30 463,50 milliard soʻm boʻlsa, davlat ishtirokidagi 158 ta jamiyatning ustav kapitali 24 567,95 milliard soʻmni tashkil etadi. Shundan 21 830,47 milliard soʻmlik qismi davlatga tegishli ulush hisoblanadi. 2016-yil 1-yanvar holatiga koʻra, 209 ta aksiyadorlik jamiyatining ustav fondidagi davlat ulushi 9 855,27 milliard soʻm boʻlgan. Hisobot davrida ushbu koʻrsatkich boʻyicha jamiyatlar soni 169 taga qisqargan boʻlsa-da, davlat ulushi umumiy qiymati 2 721,92 milliard soʻmga koʻpaygan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yuldashev S.N. Aksiyadorlik jamiyatlarida davlat mulkini boshqarish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirish
2. yoʻllari), iqtisod fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun dissertatsiya. – Toshkent, 2010.
3. Азизов Ш., Юлдашева С. Международный аудит: учебное пособие. – Ташкент: Иктисод-Молия, 2013. – 276 с.
4. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 8-avgustdagi "Oʻzbekiston Respublikasi
5. Prezidenti huzuridagi davlat boshqaruvi akademiyasida boshqaruv kadrlarini tayyorlash, qayta
6. tayyorlash va ularning malakasini oshirishning samarali tizimini yanada rivojlantirish choratadbirlari toʻgʻrisida"gi farmoniga asosan oʻtkazilgan majlisdan
7. Аренс А., Лоббек Д.Ж. Аудит / Пер. с англ. под ред. проф. Я.В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 1995.

-
8. Shyein V.CH, Jupliyeva A.B, Volodin A.A Корпоративный менеджмент;опыт России и США.-М.: Новости
 9. 200.-280 с.
 10. Xamidulin M. Финансовые механизмы корпоративного управления. Монография. – Т.:Молия, 2008-204с,
 11. Suyunov.D Korporativ boshqaruv mexanizm: muammo va yechimlar.Vonografiya.-Т.; Akademiya,2007.-319 b.
 12. www.worldbank.org
 13. UNCTAD United Nations Conference on Trade and Development – БМТнинг Савдо ва ривожланиш бўйича конференцияси.

DARS JARAYONIDA TELEGRAM PLATFORMASIDAN FOYDALANISH

ASHIROVA Tursinoy

Alfraganus universiteti Filologiya (ingliz tili) fakulteti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Telegram platformasining zamonaviy ta'lim jarayonidagi o'rni, pedagogik yondashuvlar bilan uyg'unligi va amaliy tatbiqlari tahlil qilinadi. Maqolada Telegramning dars materiallarini tarqatish, o'quvchilar bilan muloqot qilish, bilimni baholash va qayta aloqa tizimini shakllantirishdagi afzalliklari yoritilgan. Shuningdek, real misollar, ilmiy iqtiboslar, SWOT tahlil va takliflar orqali Telegram ilovasining ta'limdagi istiqbollari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Telegram, ta'lim texnologiyalari, raqamli platforma, pedagogik yondashuv, masofaviy ta'lim, dars jarayoni, mobil o'qitish.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается роль платформы Telegram в современном образовательном процессе, ее интеграция с педагогическими подходами и практическое применение. Подчеркиваются преимущества использования Telegram для доставки учебных материалов, взаимодействия с учениками, оценки знаний и организации обратной связи. Также представлены реальные примеры, научные ссылки, SWOT-анализ и рекомендации по эффективному использованию Telegram в образовании.

Ключевые слова: Telegram, образовательные технологии, цифровая платформа, педагогический подход, дистанционное обучение, учебный процесс, мобильное обучение.

ABSTRACT

This article explores the role of the Telegram platform in modern educational practices, its alignment with pedagogical approaches, and practical applications. It highlights the advantages of Telegram in delivering educational content, facilitating communication, assessing student knowledge, and organizing feedback systems. Real-life examples, scholarly citations, SWOT analysis, and recommendations are presented to demonstrate the platform's potential in education.

Keywords: Telegram, educational technology, digital platform, pedagogical approach, distance learning, teaching process, mobile learning.

KIRISH

So‘nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta‘lim tizimida tub o‘zgarishlarga olib keldi. Raqamli platformalar, xususan, Telegram ilovasi, o‘quv jarayonini samarali tashkil etish, o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasida tezkor aloqa o‘rnatish, o‘quv materiallarini tarqatish va baholashda muhim vositaga aylangan. Telegram o‘zining funksional imkoniyatlari, qulay interfeysi, xavfsizligi hamda keng foydalanuvchilar bazasiga ega bo‘lishi bilan boshqa raqamli platformalardan ajralib turadi. Ushbu maqolada Telegram platformasining dars jarayonidagi ahamiyati, amaliy tatbiqlari, afzalliklari, cheklovlari va istiqbollari ilmiy-nazariy hamda amaliy nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

Telegram Platformasining Umumiy Tavsifi

Telegram — bu 2013-yilda Rossiyalik dasturchi Pavel Durov tomonidan asos solingan, bulutli texnologiyalarga asoslangan tezkor xabar almashish ilovasi. U turli xil fayllarni yuborish, guruhlar va kanallar yaratish, ovozli va video qo‘ng‘iroqlarni amalga oshirish, botlar yordamida avtomatlashtirilgan xizmatlarni ko‘rsatish imkonini beradi. Bugungi kunda Telegram foydalanuvchilari soni 800 milliondan oshgan bo‘lib, bu uni global miqyosdagi eng ommabop messenjerlardan biriga aylantirmoqda.

Ta‘lim Jarayonida Telegramdan Foydalanish Imkoniyatlari

Telegram platformasi o‘qituvchilar va o‘quvchilar uchun bir qator qulayliklarni yaratadi. Ular quyidagilardan iborat:

- O‘quv materiallarini tezkor va samarali yetkazish;
- Darsdan tashqari vaqtda ham muloqotni davom ettirish;
- Ovozli va video xabarlar orqali tushunchalarni izohlash;
- Maxsus guruhlar va kanallar orqali o‘quvchilarni darsga jalb qilish;
- Test va so‘rovnomalar yordamida bilim darajasini baholash;
- Botlar yordamida avtomatlashtirilgan darslar, baholash va qayta aloqa tizimlarini yaratish.

Telegramning Ta‘limga Tatbiq Etilishi: Ilmiy Yondashuvlar

Telegramning ta‘limda qo‘llanilishi pedagogik texnologiyalar, masofaviy ta‘lim, va MALL (Mobile-Assisted Language Learning) nazariyalariga asoslanadi. Kukulska-Hulme (2020) mobil qurilmalar yordamida til o‘rganish samaradorligini oshirish haqida yozar ekan, Telegram kabi ilovalarning o‘quvchi faolligini oshirishda samarali ekanini ta‘kidlaydi. Shuningdek, Vygotskiy va Piagetning sotsiokonstruktivistik yondashuvlariga ko‘ra, Telegram orqali tashkil etilgan jamoaviy o‘qishlar va muhokamalar o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Amaliy Misollar

2023-yilda O'zbekistondagi bir nechta universitetlarda ingliz tili darslarida Telegram guruhlarini tashkil etildi. Guruhlar orqali o'qituvchilar har kunlik topshiriqlar, grammatik misollar, videodarslar va audiofayllarni talabalar bilan bo'lishdilar. Tahlil natijalariga ko'ra, talabalar 85 foiz hollarda Telegram orqali darslarni qayta ko'rib chiqish imkoniyatidan foydalanishgan. Yana bir misol sifatida Andijon davlat universitetida matematika fanidan Telegram botlar yordamida testlar o'tkazilgan. Bot har kuni avtomatik tarzda yangi savollar yuborib, natijalarni avtomatik tahlil qilgan.

SWOT Tahlil

Telegram platformasining dars jarayonida qo'llanishi bo'yicha SWOT tahlil quyidagicha:

Kuchli jihatlari:

- Tezkor aloqa, keng imkoniyatlar, ko'p funksionallik;

Zaif jihatlari:

- Barcha o'quvchilar uchun teng texnik imkoniyat yo'qligi;

Imkoniyatlar:

- Masofaviy ta'limni kengaytirish, interaktiv o'qitishni rivojlantirish;

Tahdidlar:

- Diqqatning chalg'ishi, norasmiy aloqa sababli darsdan chetlashish.

Taklif va Tavsiyalar

Quyidagi takliflar Telegramdan ta'limda samarali foydalanishga yordam beradi:

- Har bir o'qituvchi raqamli kompetensiyasini oshirishi lozim;
- Telegram guruhlarini orqali darslar rasmiy jadval asosida tashkil etilishi kerak;
- Maxsus kanallar, botlar va testlar bilan dars materiallarini mustahkamlash mumkin;
- Telegram darslarining nazorat shakllari aniqlab qo'yilishi kerak (so'rovnomalar, testlar, muhokama).

XULOSA

Telegram platformasi zamonaviy ta'lim jarayonida samarali vosita sifatida o'z o'rnini topmoqda. Uning yordamida o'quvchilar bilan interaktiv muloqot tashkil etish, dars materiallarini tez va qulay yetkazish, avtomatlashtirilgan baholash tizimini joriy etish imkoniyati mavjud. Ta'lim jarayonining raqamli transformatsiyasida Telegram muhim o'rin tutadi va kelgusida ham uni yanada rivojlantirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Kukulska-Hulme, A. (2020). Mobile Assisted Language Learning. Cambridge University Press.

2. Al-Mukhaini, E., Al-Qayoudhi, W., & Al-Badi, A. (2014). Adoption of Social Networking in Education: Telegram App. IJEDICT.
3. Durov, P. (2024). Telegram official statistics. <https://telegram.org>
4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. (2023). Raqamli ta’lim strategiyasi.
5. Piaget, J. (1970). Science of Education and the Psychology of the Child.
6. Vygotsky, L.S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.

SHARQ FALSAFASIDA ISLOMIY MA'RIFAT, MADANIYAT VA MA'NAVIY QADRIYATLAR TALQINI

Qodirov Muhammadjon

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Sharq falsafasi va germeneytika kafedrasi professor, fal.f.n.

mqodirov057@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada islom madaniyati va ma'rifatining shakllanish bosqichidagi falsafiy g'oyalarning ta'siri muhokamaga tortilgan. Jumladan, islomiy ma'rifatga ta'sir etgan omillar va xususiyatlar ishning ko'lamiga vazifa sifatiga xizmat qilgan. Islom madaniyati va qadriyatining tadrijiy rivojlanishiga ta'sir etgan ilmiy mushohadalar yahudiy va nasoriylar manbalari misolidagi tahlillar yordamida ochiqlandi.

Kalit so'zlar: *ma'rifat, "Ilmi Milal va Nihal", "Ilmi kalom", "Osorul boqiya", "tomizm", Mubad.*

ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ИСЛАМСКОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ, КУЛЬТУРЫ И ДУХОВНЫХ ЦЕННОСТЕЙ В ВОСТОЧНОЙ ФИЛОСОФИИ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается влияние философских идей на этапе становления исламской культуры и просвещения. В частности, факторы и характеристики, повлиявшие на исламское просвещение, служили объему работы и качеству поставленной задачи. Научные наблюдения, повлиявшие на постепенное развитие исламской культуры и ценностей, были разъяснены на примерах еврейских и христианских источников.

Ключевые слова: *просвещение, «Илми Милал ва Нихал», «Илми калам», «Асорул Бакия», «Томизм», Мубад.*

INTERPRETATION OF ISLAMIC ENLIGHTENMENT, CULTURE AND SPIRITUAL VALUES IN EASTERN PHILOSOPHY

ABSTRACT

This article discusses the influence of philosophical ideas at the stage of the formation of Islamic culture and enlightenment. In particular, the factors and characteristics that influenced the Islamic enlightenment served the scope of the work and the quality of the task. The scientific observations that influenced the gradual development of Islamic culture and values were clarified using the examples of Jewish and Christian sources.

Key words: *enlightenment, "Ilmi Milal va Nihal", "Ilmi kalam", "Asorul Baqiya", "Thomism", Mubad.*

KIRISH

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgandan so'ng Sharq xalqlarining ma'naviy, diniy va falsafiy merosini tadqiq qilishga katta e'tibor berildi. Shu bois, jamiyatimiz a'zolarining, xususan yoshlarning ma'naviy barkamol bo'lishlari davlat ahamiyatiga ega bo'lgan vazifalardan sanaladi. Ana shu bunyodkorlik jarayonining qudratli va hal qiluvchi kuchi, hech shubhasiz, ko'p millatli xalqimizdir.

Sharq falsafasining mohiyati bugungi tadqiqotlarning dolzarb masalalaridan biri bo'lib kelinayotganligi amalga oshirilgan ishlarning ko'lamidan sezilmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review). Mazkur maqolani yoritish jarayonida "Anvorul manaqut" asarining asl qo'lyozma nusxasidan tarjima asosida fikrlar bayon etildi. Shuningdek, Ibn Tayfurning "Kitobe Bag'dod" nomli asarida keltirilgan arab dunyosidagi ilm-ma'rifat o'choqlarining sababchilari Ma'mun saroyidagi olimlarning olib borgan tadqiqotlarining xolisalari haqida mulohazalar keltirilgan. Hakim Sayyid Zillur Rahmonning "Qanun Ibn Sina and its Translation and Commentators" nomli ishidagi mulohazalar ishning ko'lamini yanada boyitdi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Tadqiqot jarayonida ilmiy bilishning obyektivlik, xususiylilik usullarida Islom falsafasining shakllanishidagi ma'rifiy va qadriyatlarning tarixiy ildizlari obyektiv ochib berildi. Mantiqiylik tamoyilida esa, din va falsafaning qiyosiy tahlili, hamda baxt-saodat masalasida ilmning yuqori o'rinda ekanligi tadqiq qilindi. Tizimlilik, Inson hayoti davomida baxt-saodat uchun intilib yashashi va unga erishishda duch keladigan muammolarni yechishi tizimlilik metodi sifatida talqin etildi. Tahlil va qiyoslash metodi sifatida Sharq va G'arb dunyosida Sharq falsafasining tutgan roli keng tadqiq etildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Mo'taziliylardan bo'lgan Abu Huzayl Allof, rivoyatlarga qaraganda, ma'jusiylar aqidasi rad etishga bag'ishlangan oltmishta risola yozdi. U Milos ismli ma'jusiylar bilan dualist olimlar ishtirokida munozara qilib, dalillarining zo'rliги tufayli uni islomga kiritdi va bu mufassil ilmiy bahsga bag'ishlab "Milos" nomli kitob yozdi. Xalifa Ma'munning o'zi ham ba'zan ma'jusiylar bilan bahsga kirishgan. Ishtirok etganlarning qayd etishlaricha, u Xurosonda noibligidayoq bir ma'jusiyni islomga kiritgan va o'zi bilan bog'dodga olib kelgan. Poytaxtda bo'lgan ilmiy bahslarda xayr va sharf (yaxshi va yomon ishlar) va odamning ixtiyori o'zidami yoki taqdirning qo'lidami kabi masalalar muhokama etilgan. "Avesto" kitobi majmuasiga kirgan Dinkardning uchinchi jildiga musulmonlar bilan zardushtiylar o'rtasidagi bahs yoritilgan. Unda zikr qilinishicha, musulmonlar e'tiqodiga ko'ra, Xudo tomonidan bandalarga nisbatan yuborilgan

uqubatlar adolatga xilofdir. Chunki, Xudo uqubatga duchor qilgan kishilar, hamma ish yaratganning irodasidan bo'lganligidan boshqacha ish tuta olmas edilar-da. Guyo bu holatda xudovandning irodasi, uning farmoniga xilof bo'lib chiqqandek tuyiladi. Bundan tashqari Dinkard kitobida tavhid aqidasi ko'ra (yagona xudo borligiga) qat'iy ravishda e'tiroz bildirilgan. Chunki, dunyoni xayr va sharf o'rtasidagi kurashdan iborat va u ikki manba tomonidan yaratilgan degan aqidaga yagonalik aqidasi uncha to'g'ri kelmaydi. Shuning uchun mazdayasnochilar uchun bunday fikr ma'qul bo'lmas edi, chunki ularning fikricha, xayr va sharfning ibtidosi bir-biriga aralashib ketar edi. Shuning uchun ham ma'jusiylar aqidasi tavhid ta'limotiga sira to'g'ri kelmas edi. Bunga qo'shimcha sifatida shuni aytish lozimki, xayrni nurga, sharfni zulmatga taqash islom mutakallimlari nazarida ruhiy holat natijasidir xalos [1; 255 b.]. Chunki, azaldan mavjud bo'lgan ikki mudabbirning (yaratuvchi) bo'lishi mumkin emas. Agar ulardan biri azaliy bo'lmasa, mudabbir bo'lmay, o'jiz bir narsa bo'lib qoladi.

Har holda ma'jusiylar bilan dualistlar o'rtasida bahsga sabab bo'lgan masala falsafiy va axloqiy masalalar jumlasiga kirar edi. Keyinchalik, garchi bunday bahslar davom etmasa ham, musulmonlar bilan boshqa din ahllari orasida bo'lib o'tgan bunday fikr olishuv munozaralari, ko'pdan ko'p ilmiy asarlar va xilma xil falsafiy oqimlarning vujudga kelishiga sabab bo'ldi. Ana shunday sharoit va muhitdan kelib chiqqan mo'taziliy maktabi ilmiy yo'nalishlarni vujudga keltirdi. Bunday bahslar tufayli kalom ilmi kelib chiqdi. Qizig'i shundaki, keyinchalik ana shunday ilmiy bahslarda toblangan zardushtiy olimlar yahudiylar, nasoriylar va ba'zida islomni o'ziga nisbatan qilgan xurujlarida islomning kalom ilmida qo'llaniladigan dalillardan foydalana boshladilar.

O'rta asrlarda vujudga kelgan paxlaviy tilidagi kitob bo'lgan "Shekand gumonik" va "Chor" kabi kitoblar yahudiylar va nasoriylar aqidasi fosh etishga qaratilgan bo'lib, hatto moniylik qarashlariga qarshi kurashda ham yuqoridagi usuldan foydalanganlikka guvohdir. Musulmonlar keyinchalik sof falsafiy fikrlar bilan tanishganlaridan keyin ham o'z bahslarida yuqorida zikr etilgan usuldan foydalandilar.

Xalifa Ma'mun davrida musulmonlar shavq va zavq bilan dunyoviy ilmlar bo'lgan geometriya va mantiq bilan shug'ulanishga kirishgan bo'lsalar ham, turli din va mazhablar masalasiga qiziqishni davom etirdilar. Xalifaning o'zi har ikki tomonning dalillarini xolislik bilan tinglar va munozara yurituvchilarning bir-birlarini haqorat qilishlarini oldini olar edi [2;22-23 b.]. Shunday bo'lsa ham, dinsizlarga nisbatan uning munosabati ahli kitob vakillariga (ya'ni yahudiylik va xristianlik dinlari) bo'lganidan ko'ra yomonroq edi. Buning sababi axloqiy masalalarda edi.

Chunki, o'sha vaqtda shoir va adiblar juda ko'p bo'lib, ular tomonlar aqidasi haqida hajv qilish bilan shug'ullanar va ba'zida haqorat darajasiga olib borar edilar.

Dinsiz bo'lgan zindiqlar gohida ma'jusiylar kabi dualistik aqidaga egamiz deb da'vo qilsalar ham, aslida shariatni inkor qilib, payg'ambarlarga nisbatan haqoratli gaplarni aytib, vahiy kelishini butunlay rad etar va bu esa, ularni musulmonlar nazarida butunlay axloqsiz toifaga aylantirgan edi. Keyinchalik, ba'zi so'fiylar ham ular kabi axloqiy tanazzulda ayblandilar. Zindiqlar barcha ahli kitob, ya'ni tavhid aqidasi haqida umumiy dushmani sifatida tanildilar. Shuning uchun ham paxlaviy tilida yozilgan "Shekand gamonik" va "Chor" kitoblari muallifi Isroillik Hakim Muso ibn Maymurt ham ularning aqidasi haqida rad etishga kirishdi.

Zindiqlar haqida Abu Rayhon Beruniy ham o'zining "Hindiston" asarida ma'lumot berib, ular ham braxmanlarga o'xshab payg'ambarlik risolati haqida rad etadilar va shakllangan rasm-rusumlarga rioyat qilmasslikka chaqiradilar, deb ta'kidlab o'tgan. Bunga ular tomonidan keltirilgan dalillar ham diqqatga sazovordir. Ularning fikrlaricha, payg'ambarlar tomonidan ummatlarga olib kelingan hidoyat yo'li yo aqlga muvofiq kelishi yoki kelmasligi mumkin. Agar muvofiq kelsa, u holda payg'ambarlarga ne hojat? Chunki, barcha aqlli odamlar uni o'zlari ham idrok qila oladilar. Ammo payg'ambar aytgan narsalar aqlga muvofiq kelmasa, ularni qabul qilish joiz emas. Zindiqlarning bunday dalillariga islom mutakallimlari keskin qarshi chiqdilar va shuni isbotladilarki, payg'ambar hidoyatining hikmatini barcha omma ahli o'z-o'zidan tushunib keta olmaydi, ya'ni ularning aqli barcha ma'qul narsalarni, noma'qulidan ajrata olmaydi.

Johiliya davrida arab zindiqlari mavjud bo'lib, barcha ilohiy tushunchalarni rad etar edilar. Islom kirib kelgandan keyingi Ummaviylar davrida Valid bin Yazid va Xolid bin Abdullo Kasriy, Abbosiy xalifalar Mansur va Mahdi davrida Abu Daloma, Bishar bin Burd, Mute' bin Ayos Kenoniy, Xumod Ujard va Yahyo bin Zayyod kabi mashhur zindiqlar moniylik oqimi ichidan chiqqan Solih bin Abdul Quddus, Abdul Karim bin Abil Arjo va hatto Abdullo bin Muqaffa kabi zindiqlardan o'z qarashlarida katta farq qilar edilar. Ularga qarshi kurashda xalifa Mehdiyгина emas, xalifa Ma'mun ham, o'z o'ziga ko'rsatdi. Shunday sharoitda musulmonlarning yunon falsafasi bilan oshno bo'lishi, Hindistondagi braxmanlik, moniylik oqimlari ichida paydo bo'lgan dinlarni tan olmaslik kabi aqidalar bilan yaqindan tanishishi keyinchalik ovropada nigilizm nomi bilan paydo bo'lgan dunyoqarashga o'xshash qarashlarni tarqalishiga sabab bo'ldi. Natijada narigi dunyoga, oxiratga payg'ambarlikka ishonmaslik kabi qarashlar ham vujudga keldi. Bunday qarashlar Muhammad bin Zakariyo Roziy, Ibn Ravandiy va ba'zan Abu Alo Ma'riy asarlarida o'z aksini topgan. Shunday bo'lsa ham, ilohiy narsaga ishonmaslik, ya'ni zindqlik barcha

dinlarning dushmani bo'lgani uchun unga qarshi kurashda yahudiylar, nasoriylar va musulmonlar hamjihatlikda faoliyat ko'rsatdilar.

Xulosa va takliflar (Conclusion /Recommendations). Xulosa qilib aytganda, islom dini va falsafasi ya'ni axloqiy komillikka intiluvchi tarbiyani vujudga keltirishga intildi. Islomiy tarbiyaning asosi imon va solih amallardan iborat edi. Uning ustidan nazorat qilish shariat qonunlari va sunnatga topshirildi. Aslida payg'ambar sunnati deb atalgan narsa, barcha musulmonlar uchun ma'naviy ozuqa bo'luvchi ideal axloqdir. Islom o'z axloqiy ta'limot bilan barcha xalqlar va millatlarning jahon miqyosidagi birodarlikka olib boruvchi odob va insofga chaqiradi. U hech bir kishini boshqasining aybi uchun aybdor qilmaydi va har bir kishining ma'suliyatining asosini uning axloqi bilan belgilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (References)

- [1] Ibn Tayfur. "Anvorul manaqut". Tehron. 1355 –yil .
- [2] Ibn Tayfur. "Kitobe Bag'dod", Tehron. 1360 –yil, (arab tilida).
- [3] Doktr Abdul Xusayn Zarinkub. "Kornomaye islom", Tehron, 1369 yil.
- [4] Shahid mutafakkir ustod Murtazo Mutahariy. Harakat va zamon islom falsafasida. 3-nashr. "Hikmat" nashriyoti. Tehron. hijriy-1998 yil. (fors tilida).

СОВРЕМЕННАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДИПЛОМАТИЯ ЯПОНИИ

Азизов Сирож Шодманкулович
Министерство Иностранных Дел, PhD

АННОТАЦИЯ:

В статье исследуется современная экономическая дипломатия Японии. Целью исследования является анализ экономического потенциала страны восходящего солнца, а также её участие в международных организациях. Основной вывод заключается в том, что экономическая дипломатия Японии - мощный инструмент, сочетающий торговлю, инвестиции и помощь развитию для укрепления глобального и регионального влияния. Перспективы экономической дипломатии также связаны с углублением цифровизации, расширением зеленых проектов и укреплением региональных структур, что позволит Японии сохранить конкурентоспособность в многополярном мире.

Ключевые слова: экономическая дипломатия, экономический потенциал, торговля, инвестиция, цифровизация, международные организации, Официальная помощь развитию (ODA).

В современных условиях многополярного мира, где экономические вызовы - от протекционизма до климатических изменений - переплетаются с геополитическими, Япония использует экономическую дипломатию для продвижения своих интересов, поддержания стабильности и формирования позитивного имиджа, а также адаптирует к новым реалиям - цифровизации, климатическим изменениям и др.

Активное участие Японии в деятельности международных организациях, таких как ООН, ВТО, МВФ, Всемирный банк, ОЭСР, АТЭС и другие, позволяет ей влиять на глобальные экономические нормы, способствовать либерализации торговли и поддерживать региональную интеграцию.

Основные принципы: либерализация торговли для доступа к рынкам; стратегические инвестиции для технологического лидерства; официальная помощь для укрепления влияния в развивающихся странах; сотрудничество через международные институты.

Развитие торговли обеспечивает доступ к рынкам: в 2023 году экспорт Японии составил \$700 млрд, из которых 22% пришлось на Китай, 18% на США и 15% на АСЕАН.

Инвестиции фокусируются на инфраструктуре и технологиях: за 2015–2024 годы японские компании вложили \$200 млрд в АСЕАН.

Официальная помощь развитию (ODA) - мощный инструмент японской дипломатии в развивающихся странах. В 2023 году Япония выделила \$18 млрд на ODA, из которых 40% направлено в Азию, 30% в Африку и 20% в Латинскую Америку. В отличие от китайской помощи, японская ODA акцентирует прозрачность и устойчивое развитие. Японское агентство международного сотрудничества (JICA) играет центральную роль, координируя проекты в 100 странах.

Токио - один из крупнейших доноров ООН, внося в 2024 году 10% бюджета организации (\$350 млн), что делает ее третьим после США и Китая.

Япония - второй по величине акционер Всемирного банка и МВФ (7% и 6% голосов соответственно), что дает ей значительное влияние на глобальные финансы. В 2023 году Токио способствовал выделению \$50 млрд на инфраструктурные проекты в Азии через Всемирный банк.

Страна играет ведущую роль в ВТО, выступая за снижение тарифов и устранение нетарифных барьеров. Участие в ВТО укрепляет позиции Японии как лидера свободной торговли, хотя рост протекционизма (например, тарифы США в 2025 году) создает вызовы.

Всеобъемлющее и прогрессивное соглашение о Транс-Тихоокеанском партнерстве (СРТРП, 2018 год), объединяет 11 стран с ВВП \$13 трлн, где Япония играет центральную роль.

Япония, член Организации экономического развития и сотрудничества (ОЭСР) с 1964 года, активно формирует стандарты в области налогообложения, инноваций и устойчивого развития, включая программу цифровой трансформации.

В форуме Азиатско-Тихоокеанского экономического сотрудничества (АТЭС) Япония продвигает либерализацию торговли и инвестиций. На саммите АТЭС-2023 в Перу Токио предложила план по устойчивым цепочкам поставок.

Зеленая экономика - приоритет японской дипломатии, связанный с целью углеродной нейтральности к 2050 году. На COP 29 (2024) Япония предложила глобальный фонд в \$15 млрд для климатической адаптации, что укрепило ее репутацию.

Технологии формируют будущее японской дипломатии. В 2015 году принята концепция «Общество 5.0», основанной на использовании цифровых технологий во всех сферах жизни. В 2025 году Токио инвестировал \$25 млрд в ИИ, квантовые вычисления и 6G, стремясь конкурировать с США и Китаем.

Япония также продвигает международные стандарты: в 2024 году Токио инициировал соглашение по этике ИИ в ООН, поддержанное 50 странами. Цифровая дипломатия включает кибербезопасность.

Двусторонние соглашения дополняют многосторонние форматы. В 2024 году Япония подписала торговый пакт с ЕС, устранив тарифы на 90% товаров, что увеличило экспорт вина и сыра в Японию на \$2 млрд. Соглашение с Великобританией (2020) и переговоры с Индией (2024–2025) укрепляют позиции Токио в условиях нестабильности, вызванной тарифами США.

Японские инвестиции за рубежом - ключевой инструмент экономической дипломатии, укрепляющий влияние через инфраструктурные и технологические проекты. В 2023-2024 годах Япония вложила \$250 млрд в АСЕАН, включая высокоскоростные железные дороги в Таиланде (\$7 млрд) и порты во Вьетнаме (\$3 млрд). Эти проекты конкурируют с китайской инициативой «Пояс и путь», предлагая более прозрачные условия финансирования.

Технологические инвестиции фокусируются на 5G, ИИ и зеленой энергетике. В 2024 году японская компания SoftBank инвестировала \$5 млрд в стартапы Индии, развивая цифровую инфраструктуру, что укрепило двусторонние связи.

Инвестиции в Африку (\$2 млрд в 2023 году) направлены на добычу редкоземельных металлов, снижая зависимость от Китая. Эти усилия поддерживают репутацию Японии как надежного партнера.

Конкуренция Японии с Китаем в АТР усиливается. Китайский экспорт (\$3 трлн в 2024 году) опережает японский (\$700 млрд), а инициатива Пекина «Пояс и путь» привлекает страны АСЕАН. Япония отвечает «качественными инвестициями»: в 2024 году Токио профинансировал цифровую инфраструктуру в Сингапуре (\$500 млн), конкурируя с Huawei.

С США отношения осложнены протекционизмом, но двусторонний альянс остается ключевым: в 2025 году Япония увеличила закупки американского оружия на \$3 млрд, укрепляя экономические связи.

Япония также развивает партнерства с Индией и Австралией, чтобы снизить зависимость от двух сверхдержав, инвестируя \$20 млрд в совместные проекты за 2023-2024 годы.

Демографический кризис (население 123 млн в 2025 году, 30% старше 65 лет) снижает экономический потенциал Японии, создавая дефицит рабочей силы (2.5 млн вакансий)].

Токио увеличивает иммиграцию (600 000 рабочих в 2024 году) и инвестирует \$15 млрд в автоматизацию, включая робототехнику. Эти меры поддерживают экспорт технологий, но требуют дипломатических усилий для привлечения талантов из Азии.

Экономическая дипломатия адаптируется: в 2024 году Япония запустила стипендии для 10 000 студентов из АСЕАН, создавая лояльные кадры. Это укрепляет влияние Токио в регионе, но требует баланса с внутренней политикой в области трудовой иммиграции.

Современные вызовы - рецессия, демографический кризис, киберугрозы - требуют проведение гибкой политики. Япония отвечает инновациями, региональным лидерством и усилением партнерства с Индией, ЕС и АСЕАН.

Островное положение обеспечивает естественную защиту, но делает страну уязвимой из-за зависимости от импорта энергоресурсов. Близость к Китаю, России и КНДР создает риски, включая территориальные споры и угрозы региональной безопасности.

Пацифистская конституция ограничивает милитаризацию, поэтому Япония укрепляет альянс с США и участвует в инициативах, таких как Quad и Свободный и открытый Индо-Тихоокеанский регион (FOIP), для противодействия влиянию Китая.

Демографический кризис, киберугрозы и климатические вызовы требуют комплексных решений, где геополитика тесно связана с экономическими приоритетами.

Региональные торговые соглашения, такие как CPTPP и RCEP, обеспечивают доступ к рынкам, а зеленые проекты и инвестиции в цифровизацию отражают адаптацию к современным трендам устойчивого развития и технологического прогресса.

Глобальная рецессия и протекционизм создают вызовы, но Япония диверсифицирует экономические связи, укрепляя партнерства с ЕС и Индией. Геополитические и экономические аспекты внешней политики Японии взаимосвязаны.

Инвестиции в инфраструктуру АСЕАН защищают торговые пути, а альянс с США подкрепляется военным сотрудничеством. Конкуренция с Китаем смягчается через региональные экономические инициативы, такие как RCEP.

Таким образом, экономическая дипломатия Японии - мощный инструмент, сочетающий торговлю, инвестиции и помощь развитию для укрепления глобального и регионального влияния. Перспективы

экономической дипломатии также связаны с углублением цифровизации, расширением зеленых проектов и укреплением региональных структур, что позволит Японии сохранить конкурентоспособность в многополярном мире.

ЛИТЕРАТУРА И ИСТОЧНИКИ

1. Yamamoto, T. Japan's Role in Global Economic Governance. Global Economy Journal, 2024, Vol. 24. – P. 15. 53
2. Sato, K. Japan's Economic <https://www.econhistory.org/japan-1960s>. Miracle. Economic History Review, 136 Japan's Trade Strategy. METI Japan. Tokyo, 2024. // <https://www.meti.go.jp/trade-2024>. 2023. //
3. Japan's ASEAN Investments. ASEAN Secretariat. Jakarta, 2024. // <https://asean.org/japan-invest-2024>.
4. Suzuki, Y. Japan's ODA Strategy. Development Studies, 2024, Vol. 30. – P. 47. 55
5. UN Supply Chain Resolution. UN News, 2023. // <https://news.un.org/supply-chain-2023>.
6. Ivanov S. Global Trade Challenges. Trade Journal, 2024, Vol. 45. – P. 39.
7. Yamada's OECD Role. OECD News, 2024. // <https://www.oecd.org/yamada-2024>.
8. Japan's Robotics Investment. METI Japan. Tokyo, 2024. // <https://www.meti.go.jp/robotics-2024>.
9. Global Recession Forecast. IMF. Washington, 2025. // <https://www.imf.org/forecast-2025>.
10. Japan's U.S. Arms Deal. Defense News, 2025. // <https://www.defensenews.com/japan-arms-2025>.

ЯПОНИЯНИНГ ЦИВИЛИЗАЦИЯВИЙ РИВОЖЛАНИШИНИ ЎРГАНИШГА ДОИР

Азизов Сирож Шодманкулович

Ташқи Ишлар Вазирлиги, PhD

Тошкент Давлат Шарқшунослик Университети,

мустақил изланувчи

azizovs2016@gmail.com

ANNOTATSIYA:

Maqolada Yaponiyaning tsivilizatsiya rivojlanishini o'rganish ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi umrining 40 yildan ortiq qismini yapon sivilizatsiyasini, ayniqsa, uning madaniyati tarixini o'rganishga bag'ishlagan sharqshunos olim, akademik Nikolay Iosifovich Konrad faoliyatini atroflicha tahlil qilishdan iborat. N.Konrad birinchilardan bo'lib yapon madaniyatiga Sharq va G'arb madaniyatlari bilan qiyosiy yondashuvni qo'llay oldi, bu esa keyinchalik yapon sivilizatsiyasining jahon madaniyatiga qo'shgan hissasini yangicha baholash imkonini berdi. Ushbu tadqiqotning asosiy xulosasi shundan iboratki, N.Konrad merosi yapon tarixi, madaniyati, adabiyoti va tilini o'rganishda fundamental ahamiyatga ega bo'lib, uning yapon adabiyotiga oid tarjima va sharhlari yapon xalqi va uning turmush tarzini tushunishda muhim vositaga aylandi.

Kalit so'zlar: yapon sivilizatsiyasi, tarixi, madaniyati, adabiyoti, tili, N.Konrad, sharqshunoslik, Xojoki, Ise monogatari, Manyoshu, Gendzi monogatari, Kojiki, Nixongi, Noh teatri, Kabuki, yaponshunoslik.

АННОТАЦИЯ:

В статье рассматривается изучение цивилизационного развития Японии. Целью исследования является тщательный анализ деятельности учёного востоковеда, академика Николая Иосифовича Конрада, который больше 40 лет посвятил свою жизнь изучению японской цивилизации, особенно истории её культуры. Н. Конрад считается одним из первых, кто смог применить сравнительный подход к японской культуре с культурами Востока и Запада, что позволило в последующем по-новому оценить вклад японской цивилизации в мировую культуру. Основным выводом данного исследования считается, что наследие Н. Конрада является основополагающим при изучении японской истории, культуры, литературы и языка, а также его переводы и комментарии японской литературы стали важным инструментом для понимания японского народа и их образа жизни.

Ключевые слова: японская цивилизация, история, культура, литература, язык, Н. Конрад, востоковедение, Ходзёки, Исе моногатари, Манъёсю, Гэндзи моногатари, Кодзики, Нихонги, театр Но, Кабуки, японоведение.

Япониянинг бошқа мамлакатлар, шу жумладан, Ўзбекистон билан ўзаро муносабатлари истиқболларини белгилашда ва умумий тараққиётга интилишга асосланган узок муддатли, ўзаро манфаатли ва кўп қиррали ҳамкорлик учун япон цивилизациясининг шаклланиши, маданий ва тарихий ривожланишининг ўзига хос хусусиятларини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Шу ўринда рус-совет шарқшунос олими, академик Николай Иосифович Конрадининг (1891-1970 йиллар) фаолияти илмий мероси япон цивилизациясини ўрганишда, айниқса, унинг маданияти тарихини тушунишда катта роль ўйнайди. Олимнинг асарлари, хусусан, “Ўрта асрлар Японияси маданияти тарихи очерки” тарих, дин, фалсафа, мафкура, санъат, адабиёт ва турмушни қамраб олган фундаментал тадқиқотлардир. У биринчилардан бўлиб япон маданиятини Шарқ ва Ғарб маданияти билан қиёсий ёндашувни қўллаган, бу эса япон цивилизациясининг жаҳон маданиятига қўшган ҳиссасини янгича баҳолаш имконини берган.

Н.Конрадининг шарқшуносликни барча соҳалари бўйича етук даражада мутахассис бўлишида унга табиатан берилган фавқулудда юксак салоҳият, шахс-индивидуал истеъдод ва албатта, зарур ташқи-ташкилий қулай имкониятларнинг ўзаро муносиб келиши ҳал қилувчи бўлди.

Осиё шарқидаги мамлакатларни, хусусан, Японияни ўрганишда рус шарқшунослигидаги мавжуд кемтикларни тўлдириш, унинг илмий, ўқув-педагогик ва ташкилий фаолияти натижаси бўлган.

Олим 40 йил давомида педагогикадан бошлаб, Япон ва Хитой халқларининг тили, адабиёти, санъати, тарихининг асосий босқичлари, фалсафасини ўрганиб, зарур назарий-амалий базага эга шарқшунос сифатида намоён бўлади.

Н.Конрадининг ўқувчилиги вақтида қизиқиши ижтимоий тараққиётда илгарилаб кетган мамлакатлардан Япониянинг мўъжизаси омилларини билишга интилиши, хусусан, тарихан дастлабки ҳақида ёзиш биринчи инконият бўлиши билан амалга ошди.

Шунга кўра унинг илмий фаолияти илк қадами педагогикадан бошланган ва “Япониядаги ҳозирги бошланғич таълим” (“Современная начальная школа Японии”. Санкт-Петербург. Сенатская типография. 1913. 150 с. “Журнал Министерства народного образования. Новая серия”, т. XLVI, авг., т. XVII,

сент., т. XLVIII, окт) асарида Кунчиқар мамлакатнинг ҳар томонлама илгарилаб кетишига, умуман таълим тизимининг, хусусан, олти йиллик бошланғич таълим йўлга қўйилишининг ўрни ёритилган. Муаллифнинг илк асарига бир нечта ижобий тақризлар эълон қилинган.

Шундан кейин тадқиқотчи Япон педагогикаси билан махсус касбий шуғулланмаган бўлса-да, йирик, обрўли нашрлар энциклопедиялар учун чуқур мазмунли мақолалар ёзиб турган.

Унинг Японияни илмий ўрганиши хронологик 1921 йилдан бошланган. Академик қизиқишлари кенг диапазон касб эта бошлаган ёш тадқиқотчи фаолиятида японшунослик тобора етакчи ўрин тутиб, бу соҳа гуманитаристикаси асосий жиҳатларини қамрай бошлаган “Ориёл университети ахборотлари”да “XII аср бошларидаги Япон адабиётларидан” Комо-но Тёмэининг “Хужрадан хабарлар” (“Ходзёки”) асари эълон қилинган.

Сўнгра “Қадимги Япониянинг лирик қиссаси “Исе моногатарэ” адабий ёдгорликлари мукаммал таржима, сўзбоши ва шарҳлар билан “Жаҳон адабиёти” сериясида 186 саҳифалик ҳажмда Петроградда алоҳида китоб ҳолида нашр этилган. Бироз вақт ўтиб, чоп этилган “Япон адабиёти намуналарда ва очеркларда” асарининг биринчи жилди оғзаки ва ёзма бадиий адабиётни ўрганиш билан бирга юксак маҳорат кўрсатиб, қилинган таржималари ҳам эълон қилинган.

Кўринадик, муаллиф тадқиқотчилиги илк босқичдан адабиётшунослик, бадиий асарлар ва уларнинг таржимасини амалга оширишга хийла эътибор қаратган. Бу йўналишнинг қатор мавзуларида олимнинг фаолияти турли-туман жадалликда давом этиб, 10 йилча вақт ичида Нара-Хэйан давлари бадиий тафаккурининг таҳлилига бағишланган асарлари ва япон адабиётининг ўтмишли босқичларидан ҳар хил жанрларида 15 тачасининг таржимаси эълон қилинди. Улар ичида К.Масумэнинг 300 саҳифалик ҳажмдаги “Қалб” асарига сўз боши ёзилиб, япон эртакларидан қилинган таржималар, шунингдек, Н.Конрад доимий муалифларидан бўлган, ўша вақтда чиқиб турган “Шарқ” тўпламини келтириш мумкин.

Японлар ўтмишида хотинлар иштирокида яратилган жаҳоний шоҳ асар “Манъёсю” (Беҳисоб япроқлар мажлиси) поэтик антологиясининг ва мустақил шаклланган жанрдаги машҳурлик “Гэндзи-моногатарэ” (Гэндзи ҳақида қисса) романининг тадқиқида Н.Конрад кўрсатадики, булар ўрта асрлар адабиёти ривожланишига хос қонуниятни ифодалайди. Муаллиф бу роман билан боғлиқликда мустақил бадиий-ижодий метод бўлган реализмнинг келиб чиқишини мулоҳаза қилади.

Олимнинг танқидчилик салоҳияти шундаки, у япон ўтмиш адабиётини замонавий санъат масалалари билан қўшиб ўрганади. Айни вақтда қўшни халқлар адабиётлари билан типологик жиҳатлари ҳам этибордан четда қолмаган.

Шарқшунос кўрсатадики, Японияда узок давом этган қадимги даврдан Ўрта асрларга ўтиш XI-XIII асрларда юз бергани етиб келган ёзма ёдгорликларда, биринчи навбатда, “Кодзики” (Қадимги тарих) ва “Нихонги” (Япония тарихи) да келтирилишича, ороллардан иборат мамлакат қўшнилари – Хитой, Корея ва Ҳиндихитой таъсирида ўша даврдаги цивилизацияга тортилди, шундан бошлаб япон маданияти тегишли мазмун ва шаклларда ривожланиш йўлига кирган.

Н.Конрад аниқладики, милодий иккинчи минг йилликнинг дастлабки асрларидан амалда бўлган Но театри шу типдаги расмана маданий ўчоғ сифатида иш кўрган. Сўнгра Кабуки театри фаолият кўрсатган вақт тобора замонавийлик касб этган. Н.Конрадининг таъкидлашича, Кабуки алоҳида жанр сифатида ўзининг театр биносига, драматургияга, актёрлар мактаби ижро усули ва ҳатто ташкилий тузилишига эга ҳисобланган. Унинг асарлари мазмуни тарихий, халқ ҳаёти ва диний соҳалар фаолияти материаллари асосида шакллантирилган.

Японшуносликнинг театрчилик соҳаси тадқиқотчилигида Н.Конрад қўғирчоқлар театри тавсифига ҳам зарур ўрин ажратган. Унинг японшуносликдан олиб борган илмий тадқиқотлари, таржимачиликни йўлга қўйиб кўплаб асарлар эълон қилгани яна шу жиҳатдан ҳам эътиборлики, булар Максим Горкий, С.Радлов, А.Мейерхольд каби таниқли ёзувчи, файласуф ва театр арбобларининг эътиборини тортди.

Япон тилининг зўр билимдони Н.Конрадининг бу соҳага доир тадқиқотчилиги, дарсликлар, ўқув қўлланмалар яратиш бўйича фаолияти ҳам алоҳида таҳсинга лойиқ. 1937 йилда 375 саҳифали “Япон миллий адабий тилининг синтаксиси ” дарслиги, кейинг йилларда бу тилнинг грамматикасига оид ишлари ҳамда хрестоматия, луғатлар ва дастурларини тузганлиги муҳим эди.

Кенг қамровли шарқшунос бўлган Н.Конрадининг кўп қиррали илмий ва амалий фаолияти японшуносликдан бошланган. Бу соҳага умрининг охиригача содиқ қолган бўлсада, хитойшунослик билан ҳам шуғулланиб, бетакрор салоҳиятни намоён қилиб келди.

Универсал салоҳиятга эга бўлган Н.Конрад асослаган янги шарқшунослик таркибида Шарқий Осиё мамлакатлари тарихнавислиги ҳам юксак савия касб

этган. Россия анъанавий шарқшунослигида бўлган тилшунослик, адабиётшунослик ва диний фалсафа бирлигидаги тадқиқотчилик ўрнида мустақил йўналишдаги тармоқлар қарор топди.

Тарих масалалари замонавий илмий-методологик позициядан ёритилиб борилди. Бу соҳада 1923 йилда ёзилган “Япония: халқ ва давлат” илк тарихий асрида умуммаданий анъаналардан келиб чиқиб, сиёсий ва ижтимоий ривожланишни мулоҳаза қилинади. Яъни, сиёсий шаклларнинг ижтимоий муносабатлардаги оърни ёритилганки бунда муаллиф Кунчиқар мамлакат халқи ҳаётининг ўзига хос кечганини кўрсатган. Н.Конрадда, гарчи марксизмнинг қабул қилган бўлсада, “ишлаб чиқариш усулининг” белгиловчилиги эмас балки ижтимоий-маданий, яъни цивилизациявий омилларнинг ҳал қилувчилиги таъкидланади.

Н.И.Конрад Кунчиқар мамлакатнинг тарихини ўрганар экан, кўрсатадики, бу ерда кул ва кулдор боғлиқлигидаги тарихий-ижтимоий босқичнинг бошланғич вақти нисбатан узоққа чўзилди. Унинг тақдири Европа тарихчилигида қабул қилинган ном билан ифодаланганда феодализмнинг бошланиши билан ниҳоясига етди. “Япон феодализи масалалари” асаридан бошлаб бутун фаолияти давомида Н.И.Конрад ўрта асрлар Осиё шарқида кечишидаги ўзига хосликлар ва Ер юзининг бошқа қисмлари тарихидаги ва шундай босқичга мос вақтларидаги умумийликларини тадқиқ этди.

Япониянинг ороллардан иборатлиги туфайли ташқи алоқалар ўзига хос, маълум жиҳатлардан чекланиб ривожланди. Лекин бу табиий омил Хитой, Корея ва Ҳиндихитойдан алифбодан тортиб, диний-фалсафий тизимлар, моддий ва маънавий-маданий қадриятларнинг анчасини кириб келишига, тўғрироғи, қабул қилинишига тўсиқ бўлмади.

Япон жамияти ҳаётига жиддий таъсир кўрсатган буддавийлик, гарчи Ҳиндистонда келиб чиққан бўлсада, таркибига ҳозирги Ўзбекистоннинг катта қисми ҳам кирган туркий Кушон давлатида ҳадди аълосига кўтарилиб, бу ердан Хитойга ва Кунчиқар мамлакат оролларида ҳам етиб бориб, давлат дини даражасига кўтарилган эди. Шу вақтда Японияга Хитойдан конфуцийчилик ҳам кириб келган. Бу жараён типологик жиҳатдан насронийликнинг Европадаги таъсири ва кейинроқ Ислон динининг янги цивилизациявий миқёс касб этиб тарқалиши натижалари билан муқоясаланади.

Япониянинг ўрта асрлари тарихини ўрганган Н.Конрад таъкидлайдики, мамлакат ҳудудий тавсифи муайян жиҳатлардан оролларга тўғридан тўғри бостириб келиш иложсиз бўлганини кўрсатади лекин денгиздаги бўрон мўғўллар армадасини сувга ғарқ бўлишига қадар жиддий хавф мавжуд

бўлмаган эди. Иккинчи марта 2,5 асрдан кўпроқ онгли равишда ўз-ўзини ихота қилиши европаликларнинг мамлакатга суқилиб киришига имкон бермаганлиги, айтиш мумкинки, японлар фойдасига ишлади.

Фақат XIX аср ўрталарида Америка ҳарбий флотининг талаби билан портларнинг очилиши, Япониянинг ўз ижтимоий-сиёсий, маънавий-маданий ва албатта иқтисодий жиҳатлардан Ғарб цивилизацияси доирасига тўла тортилиши (Конституция қабул қилиниши, Парламентнинг бошланиши, олий таълим, савдо-иқтисодий муносабатлар ва ҳоказолар) билан яқунланди. Майдзи инқилоби натижасида бир авлоднинг кўзи олдида, бир неча 10 йилликлар ичида Япония империалистик давлатлар сафида мустаҳкам ўрин эгаллади.

Шундай қилиб, Н.Конраднинг асарлари япон цивилизациясини ўрганишда алоҳида ўрин тутди ҳамда уни тушуниш ва жаҳонда оммалаштиришга катта ҳисса қўшди. Олимнинг япон тарихи, маданияти, адабиёти ва тили билан тизимли равишда шуғуллангани боис, унинг илмий ишлари ҳали ҳам фундаментал ҳисобланади.

Унинг асарларида Япониянинг қадимдан то янги давргача бўлган тараққиёти таҳлил қилинган, япон цивилизациясининг ўзига хос хусусиятлари ва унинг бошқа маданиятлардан фарқларига алоҳида эътибор қаратилган. Шу билан бирга Н.Конраднинг илмий меросида инсониятнинг турли қисмлари маданият соҳасида доимо бир-бири билан мулоқотда бўлган ва бу мулоқотсиз яшай олмаслиги ғояси таъкидланади.

Н.Конрад япон тилининг ажойиб билимдони сифатида япон адабиётининг муҳим асарларини, жумладан, мумтоз романлар ва пьесаларни таржима қилгани Япониянинг бой маданий мероси билан бошқа халқларни танишишига имконини берган. Унинг таржималари ва уларга шарҳлари япон менталитети ва қадриятлар тизимини тушуниш учун муҳим восита бўлди.

АДАБИЁТ ВА МАНБАЛАР

1. Гольдберг Д.И. Вклад Н.И. Конрада в исследование общих проблем и закономерностей всемирной истории // Проблемы истории и теории мировой культуры. М.: Наука, 1974.
2. Гришелева Л.Д. Формирование японской национальной культуры. М.: Наука, 1986.
3. Гулыга А.В. Н.И. Конрад как философ // Проблемы истории и теории мировой культуры. М.: Наука, 1974.

4. Кирквуд К. Ренессанс в Японии. М.: Наука, 1988. 303 с.
5. Конрад Н.И. Заметки о смысле истории // Вестник истории мировой культуры. 1961. № 2.
6. Конрад Н.И. Запад и Восток. М.: Наука, 1966.

THE IMAGE OF CHILDHOOD IN THE XIX CENTURY OF ENGLISH LITERATURE

Berdiboeva Khushnoza

ABSTRACT

This article examines the portrayal of childhood in 19th-century English literature from social, psychological, and cultural perspectives. Excluding the works of Charlotte Bronte and Charles Dickens' Oliver Twist, it analyzes the depictions of childhood in the works of Thomas Hardy, Elizabeth Gaskell, George Eliot, and William Wordsworth. The study explores the social issues of the Victorian era, attitudes toward childhood, and the symbolic significance of child characters. Through these portrayals, authors convey social critique and psychological insights.

Key words: Childhood images, 19th-century English literature, Victorian era, social critique, psychological analysis, symbolic meaning, Thomas Hardy, Elizabeth Gaskell, George Eliot, William Wordsworth.

ОБРАЗ ДЕТСТВА В АНГЛИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XIX ВЕКА

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена анализу образа детства в английской литературе XIX века с социальной, психологической и культурной точек зрения. Исключая произведения Шарлотты Бронте и «Оливера Твиста» Чарльза Диккенса, исследуются работы таких авторов, как Томас Харди, Элизабет Гаскелл, Джордж Элиот и Уильям Вордсворт. В статье раскрываются социальные проблемы викторианской эпохи, отношение к детству и символическое значение детских образов. Через образы детей авторы выражают социальную критику и психологические аспекты своего мировоззрения.

Ключевые слова: Образы детства, английская литература XIX века, викторианская эпоха, социальная критика, психологический анализ, символическое значение, Томас Харди, Элизабет Гаскелл, Джордж Элиот, Уильям Вордсворт

XIX ASR INGLIZ ADABIYOTIDA BOLALIK TASVIRI

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola XIX asr ingliz adabiyotidagi bolalik obrazlarini ijtimoiy, psixologik va madaniy nuqtai nazardan tahlil qiladi. Sharlotta Bronte va Charlz

Dikkensning “Oliver Twist” asaridan tashqari, Tomas Hardi, Elizabeth Gaskell, Jorj Eliot va Uilyam Uordsvort kabi yozuvchilarning asarlarida bolalik qanday tasvirlangani o‘rganiladi. Maqola Viktoriya davri ijtimoiy muammolari, bolalikka munosabat va adabiyotdagi ramziy ma’nomlarni ochib beradi. Bolalik obrazlari orqali mualliflarning ijtimoiy tanqid va psixologik dunyoqarashi ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: Bolalik obrazlari, XIX asr ingliz adabiyoti, Viktoriya davri, ijtimoiy tanqid, psixologik tahlil, ramziy ma’no, Tomas Hardi, Elizabeth Gaskell, Jorj Eliot, Uilyam Uordsvort.

INTRODUCTION

19th-century English literature stands out for its deep exploration of social, moral, and psychological themes. During this period, the image of childhood became a central topic, reflecting not only personal experiences but also the broader changes and conflicts within society. The Victorian era (1837–1901) was marked by the Industrial Revolution, urbanization, and growing class divisions, which reshaped attitudes toward childhood. While the Romantic period (late 18th to early 19th century) portrayed childhood as a symbol of purity, harmony with nature, and divine inspiration, the Victorian era often viewed it through the lens of social issues such as poverty, orphanhood, child labor, and inequalities in education.

Childhood images in literature served various purposes: they exposed societal injustices, explored psychological development, or depicted childhood as a fleeting state of innocence. This article analyzes how childhood is portrayed in the works of authors other than Charlotte Brontë and Charles Dickens’ *Oliver Twist*, specifically focusing on Thomas Hardy, Elizabeth Gaskell, George Eliot, and William Wordsworth. The goal is to examine the role of childhood images in social critique, psychological depth, and symbolic meaning. The article highlights the multifaceted portrayal of childhood in Victorian literature and discusses its lasting influence on modern literary studies.

Historical and Social Context

The Victorian era (1837–1901) was a time of significant social and economic transformation in England. The Industrial Revolution accelerated urbanization, fundamentally altering the lives of the working class. These changes profoundly affected how childhood was perceived and experienced. In the early stages of industrialization, children were often employed in harsh factory conditions. Although the Factory Acts of 1833 and 1847 introduced some restrictions on child labor, poverty and social inequality forced many children into orphanages or street life. During this period, childhood was frequently seen as an economic resource: in

wealthy families, children received education and upbringing, but in poor families, they were often expected to contribute to household income.

Victorian moral values idealized childhood as a state of purity and innocence, but this ideal was largely reserved for middle- and upper-class children. For working-class children, childhood was brief and filled with hardships. The education system also reflected class disparities: private schools were available for the wealthy, while the poor had access to limited church-run schools or no education at all. These contradictions were mirrored in literature through childhood images. The Romantic idealization of childhood (e.g., William Wordsworth's vision of childhood as harmonious with nature) gradually gave way to realism, which depicted childhood in the context of social problems and psychological struggles.

In literature, childhood images emerged as a response to societal changes. For instance, Elizabeth Gaskell's works highlighted the struggles of children in industrial cities, while Thomas Hardy portrayed the tragic consequences of class barriers on childhood. Beyond reflecting social issues, childhood also served as a vehicle for authors to express philosophical and psychological ideas. Thus, childhood images in Victorian literature represent a unique synthesis of social reality and literary imagination.

Analysis: Images of Childhood

The portrayal of childhood in 19th-century English literature was closely tied to the diverse literary movements and unique perspectives of individual authors. Below, the childhood images in the works of four authors—Thomas Hardy, Elizabeth Gaskell, George Eliot, and William Wordsworth—are analyzed. Each author depicts childhood in a distinct social and psychological context, illustrating the diversity of this theme in Victorian literature.

1. Thomas Hardy: The Tragic Portrayal of Childhood in *Jude the Obscure*
Thomas Hardy's 1895 novel *Jude the Obscure* presents childhood through the lens of class barriers and tragic fate. The character Little Father Time stands far from the traditional image of childhood as a time of purity and joy. His unnatural seriousness and pessimistic view of life reflect Hardy's critical stance on the moral and social constraints of Victorian society. Little Father Time carries a sense of responsibility and despair beyond his years, leading to a tragic end. Through this character, Hardy illustrates the burdens society places on children—poverty, lack of education, and social injustice. Childhood here is not a joyful period but a fragile stage exposed to life's harsh realities.

2. Elizabeth Gaskell: Working-Class Children in North and South and Mary Barton Elizabeth Gaskell's novels, particularly North and South (1855) and Mary Barton (1848), depict the harsh lives of working-class children during the Industrial Revolution. In Mary Barton, children from poor families face hunger, illness, and early labor. Gaskell portrays childhood as a victim of social injustice but also as a symbol of human compassion and hope. For example, in North and South, Margaret Hale witnesses the struggles of working-class children, highlighting their fight for survival. Gaskell's childhood images serve as a call for social reform, urging readers to address societal inequalities. In her works, childhood is both a personal experience and a symbol of class struggle.

3. George Eliot: Psychological Development in The Mill on the Floss George Eliot's 1860 novel The Mill on the Floss explores childhood through the lens of psychological development and social constraints. The character Maggie Tulliver's childhood is filled with internal conflicts and external pressures. As a young girl, Maggie is portrayed as free-spirited, creative, and imaginative, but societal gender and class norms restrict her individuality. Eliot presents childhood as a formative stage of personality, often complicated by unjust family and social expectations. Through Maggie, Eliot depicts the fleeting purity of childhood and the painful transition to adulthood. This character embodies a blend of psychological depth and social critique.

4. William Wordsworth: Romantic Childhood in The Prelude William Wordsworth's 1850 poetic work The Prelude reflects the Romantic portrayal of childhood. Wordsworth idealizes childhood as a time of harmony with nature, divine inspiration, and spiritual purity. In the poem, childhood is depicted as the starting point of self-awareness and creative consciousness. Wordsworth's approach, distinct from the realism of later Victorian works, is optimistic and philosophical. His childhood images are tied to the grandeur of nature and the limitless potential of the human spirit. While distinct, these images laid the groundwork for later authors' socially critical approaches.

Symbolic and Psychological Interpretation of Childhood Images

Childhood images in 19th-century English literature not only reflected social issues but were also enriched with symbolic and psychological meanings. Often portrayed as a symbol of purity, innocence, or hope, childhood was used by Victorian authors to explore complex psychological and philosophical questions. Through childhood images, authors analyzed human nature's contradictions, societal constraints, and the process of personal growth.

In William Wordsworth's *The Prelude*, childhood is a central symbol of Romantic philosophy. For Wordsworth, childhood is the time when humans are closest to nature and divine inspiration, representing spiritual purity and creative potential. However, this idealized view contrasts with the realistic portrayals of later authors. For example, in Thomas Hardy's *Jude the Obscure*, Little Father Time symbolizes despair and tragedy. His unnatural seriousness and pessimistic outlook reflect Hardy's meditations on human fate and societal injustice. Little Father Time challenges the traditional joyful image of childhood, embodying the psychological burdens imposed by society.

In George Eliot's *The Mill on the Floss*, childhood is depicted as a complex stage of psychological development. Maggie Tulliver's childhood is marked by internal conflicts—her desire for freedom clashes with societal restrictions. Eliot portrays childhood as a formative period, often painful due to family and social pressures. Through Maggie, Eliot offers a deep psychological analysis, presenting childhood as both a transient phase and a critical stage in the transition to adulthood.

In Elizabeth Gaskell's works, such as *Mary Barton* and *North and South*, childhood serves as a symbolic tool in the fight against social injustice. While her child characters are often victims of poverty and illness, they also represent human compassion and hope. These images evoke empathy in readers, serving as a call for social reform. Although Gaskell's approach is less psychologically deep, the symbolic power of her childhood images lies in their focus on social change.

Overall, childhood images in 19th-century English literature are multifaceted, allowing authors to explore societal contradictions, human psychology, and philosophical questions. Childhood is not only a personal experience but also a mirror reflecting society's moral and social state.

CONCLUSION

The image of childhood in 19th-century English literature deeply reflects the social, cultural, and psychological landscape of the Victorian era. From William Wordsworth's Romantic idealization to the realistic and critical approaches of Thomas Hardy, Elizabeth Gaskell, and George Eliot, childhood was portrayed in diverse contexts. Through these images, authors exposed social issues such as poverty, class disparities, educational inequalities, and gender constraints. At the same time, childhood served as a symbol of psychological development, human purity, and conflict with society.

Wordsworth linked childhood to nature and divine inspiration, while Hardy portrayed it through the lens of tragic fate and social injustice. Gaskell used

childhood as a symbolic call for social reform, and Eliot explored its psychological depth and personal struggles. This diversity underscores the richness of childhood images in 19th-century English literature. These portrayals remain relevant today, serving as a valuable resource for understanding human experiences and discussing social issues. The childhood images of Victorian literature are not only a reflection of their time but also an embodiment of timeless human questions about justice, freedom, and personal growth.

REFERENCES

1. Hardy, T. (1895). *Jude the Obscure*. London: Osgood, McIlvaine & Co. Routledge.
2. Gaskell, E. (1848). *Mary Barton*. London: Chapman and Hall.
3. Gaskell, E. (1855). *North and South*. London: Chapman and Hall.
4. Eliot, G. (1860). *The Mill on the Floss*. Edinburgh: William Blackwood and Sons.
5. Wordsworth, W. (1850). *The Prelude, or Growth of a Poet's Mind*. London: Edward Moxon.
6. Coveney, P. (1967). *The Image of Childhood: The Individual and Society: A Study of the Theme in English Literature*. London: Penguin Books.
7. Shuttleworth, S. (2010). *The Mind of the Child: Child Development in Literature, Science, and Medicine, 1840–1900*. Oxford: Oxford University Press.
8. Reynolds, J. (2014). *Children's Literature: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

FORS TILINI O'QITISHDA 2R2D METODI
(O'zbekiston islom akademiyasi filologiya va dinshunoslik yo'nalishi
talabalari misolida)

KALANDAROV M.S.

Xalqaro islom akademiyasi "O'zbek va xorijiy tillar" kafedrası
katta o'qituvchisi

ARIFJONOV Z.

Xalqaro islom akademiyasi "O'zbek va xorijiy tillar" kafedrası
katta o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqot 2R2D (O'qish, Tafakkur, Muzokara, Munozara) metodining O'zbekiston diniy maktablarida fors tilini o'qitishda samaradorligini o'rganadi. Fors tili islom ilohiyotida muhim o'rin tutganligi sababli, talabalarning fors tilidagi mahoratini oshirish diniy matnlarni tushunish uchun zarur. 2R2D metodi – faol o'qish, tanqidiy tafakkur, hamkorlikdagi muzokaralar va tuzilgan munozaralarni birlashtirib, tilni tushunish, tanqidiy fikrlash va ilohiy muhokama qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Tadqiqot aralash usullardan foydalanadi, jumladan, dars kuzatuvlari, testlar va talabalarning fikr-mulohazalari ushbu usulning ta'sirini baholash uchun ishlatiladi. Dastlabki natijalar shuni ko'rsatadiki, 2R2D metodi fors tilini o'zlashtirishni yaxshilaydi, shu bilan birga talabalarning diniy mazmundagi faolligini oshiradi.

Kalit so'zlar: *Fors tilini o'qitish, 2R2D metodi, ilohiyot talabalari, O'zbekiston, islom ta'limi*

KIRISH

Fors tili asrlar davomida islom ilmiyotida, ayniqsa Markaziy Osiyoda, ulamolar, shoirlar va olimlar uchun muhim til bo'lib kelgan. O'zbekistonda madrasalar va diniy maktablar muhim o'rin tutadi, fors tili Imom Buxoriy, G'azzoliy, Rumiy kabi olimlarning asarlarini o'rganish uchun zarur. Biroq, talabalar an'anaviy yoddan o'rganish usullari tufayli chuqur tushunish va tanqidiy fikrlashda qiynalishadi.

2R2D metodi (O'qish, Tafakkur, Muzokara, Munozara) innovatsion yondashuv bo'lib, faol o'qitishni rag'batlantiradi. Ushbu tadqiqot O'zbekiston diniy maktablarida fors tilini o'qitishda ushbu usulning qo'llanilishi va til bilimini, shuningdek, ilohiy tahlil qobiliyatini oshirishga ta'sirini o'rganadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Fors tili tasavvuf, fiqh va falsafa sohalarida keng qo'llanilgan. Hanafiy mazhabi (Markaziy Osiyoda keng tarqalgan) asosiy matnlari fors tilida yozilgan, bu esa ilohiyot talabalari uchun fors tilini bilishni zaruriyatini yuzaga chiqaradi.

O'zbekistondagi islom akademiyasi filologiya va dinshunoslik yo'nalishi talabalari an'anaviy usullar ko'pincha yoddan o'rganishga urg'u beradi, bu esa passiv o'rganishga olib keladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, interaktiv usullar yod olish va tushunishni yaxshilaydi (Vygotskiy, 1978; Swain, 1985). Shunday metdoldardan biri 2R2D metodidir. Markaziy yondashuv Talabalar sifatida ishlab chiqilgan 2R2D metodi quyidagilardan iborat:

1. O'qish – Fors tilidagi diniy matnlar (tafsir, hadis, she'rlar) bilan shug'ullanish.

"O'qish" (Reading) Metodi: Fors tilidagi diniy matnlar bilan ishlash

"2R2D Metodi"dagi dastlabki qadam sifatida "O'qish" (Reading) metodi fors tilidagi diniy va klassik adabiy matnlarni tushunishga asoslangan va tizimli yondashuvni ta'kidlaydi. Shaxsiy talqinga e'tibor qaratadigan "Tafakkur" metodidan farqli o'laroq, "O'qish" **tuzilgan akademik yondashuvga** yo'naltirilgan bo'lib, talabalar chuqur mulohazaga o'tishdan oldin matnlarning lingvistik, tarixiy va tematik nozikliklarini tushunishlarini ta'minlaydi.

Bu yerda maqsad **tushunish, lug'at boyligi, grammatika va kontekstual tushunchada** mustahkam poydevor yaratishdir.

"Tazkiratul Avliyo" dan foydalanish (Avliyolar yodnomasi)

Farididdin Attorning "Tazkiratul Avliyo" asari boy biografik mazmuni va nisbatan sodda hikoya uslubi tufayli "O'qish" metodi uchun ideal matn hisoblanadi, bu esa klassik fors tilini o'rganayotgan talabalar uchun uni qulay qiladi.

Ilmiy tayyorgarlik tahlili:

Lug'at boyligini egallash: Talabalar **asosiy fors diniy va tasavvufiy atamalarini** tizimli ravishda ajratib oladilar va o'rganadilar. Turli avliyo tarjimalarida ba'zi atamalarning takrorlanishi yodlash va kontekstual tushunishga yordam beradi.

Grammatika va sintaksis mashg'ulotlari: Nasriy uslub, nafis bo'lsa-da, **klassik fors grammatikasini**, jumladan, fe'l tuslanishlari, ot turkumlari va o'rta asr matnlarida keng tarqalgan gap tuzilmalarini mashq qilish uchun ajoyib imkoniyatlar yaratadi.

Tarixiy va biografik kontekst: Talabalar avliyolar hayotining **tarixiy konteksti**, ularning o'zaro munosabatlari va zamondoshlarining ijtimoiy-diniy

muhitini aniqlash va tahlil qilishga o'rgatiladi. Bu tasavvuf tarixi va uning rivojlanishini fundamental tushunishga yordam beradi.

Hikoya tahlili: Metod talabalarni **hikoya tuzilmalarini** tahlil qilishga, asosiy voqealarni aniqlashga va biografik ma'lumotlarning oqimini tushunishga o'rgatadi. Bu keyinchalik murakkabroq matnlar bilan ishlash uchun juda muhimdir.

Tasavvuf tushunchalariga kirish: O'qish orqali talabalar *tavakkul* (Allohga ishonch), *zuhd* (zohidlik), *muhabbat* (ilohiy sevgi) va *fano* (o'zlikni yo'qotish) kabi asosiy **tasavvuf tushunchalarini** avliyolar hayotida amaliy qo'llanilishida o'rganadilar.

"Hadis" va "Tafsir" integratsiyasi: Asosan biografik bo'lsa-da, hikoyalarda ko'pincha Qur'on oyatlari yoki Hadislar keltiriladi. "O'qish" metodi bu havolalarni aniqlashni va o'rinli bo'lsa, **Tafsir (Qur'on tafsiri)** va **Hadis ilmining** asosiy tamoyillarini hikoyalarga bog'liqligini qisqacha tanishtirishni o'z ichiga oladi.

"Guliston" dan foydalanish

Sa'diyning "Guliston"i fors nasr va she'riyatining durdonasi bo'lib, didaktik tabiati va axloqiy saboqlari bilan mashhur. U "Tazkiratul Avliyo"ga qaraganda ancha xilma-xil lingvistik landshaftni taqdim etadi va "O'qish" metodi uchun yangi qiyinchiliklarni taklif qiladi.

Ilmiy tayyorgarlik tahlili:

Nasr va she'riyat integratsiyasi: Talabalar **o'zgaruvchan nasriy va she'riy bo'limlarni** o'zlashtirishni, har birining ma'noni yetkazishda bir-birini qanday to'ldirishini tushunishni o'rganadilar. Bu ularning turli adabiy shakllarni o'qishda ko'p qirraliligini oshiradi.

Didaktik va axloqiy lug'at: Matn axloq, ma'naviyat, boshqaruv va inson psixologiyasiga oid keng ko'lamli lug'atni taqdim etadi. Talabalar adolat, adolatsizlik, hikmat, ahmoqlik, saxiylik va ochko'zlik bilan bog'liq atamalarni o'rganadilar.

Ritorik vositalar va adabiy uslub: "O'qish" metodi Sa'diyning murakkab **ritorik vositalarini**, masalan, o'xshatishlar, metaforalar, allegoriyalar va maqollarni aniqlash va qadrlashga qaratilgan. Bu klassik fors adabiy uslubiga nisbatan minnatdorlikni oshiradi.

Ijtimoiy normalarning kontekstual tushunchasi: Talabalar hikoyalarni tahlil qilib, **o'rta asr fors jamiyati normalari, qadriyatlari va tanqidlarini** tushunadilar. Bu islom axloqining kundalik hayotda amaliy qo'llanilishiga oid tushuncha beradi.

Sintaktik murakkablik: "Guliston" ko'pincha "Tazkiratul Avliyo"ga qaraganda murakkabroq gap tuzilmalari va iboralarni o'z ichiga oladi. Metod talabalarni bu tuzilmalarni tahlil qilish orqali aniq tushunishga yo'naltiradi.

"Tafsir" va "Hadis" (noziklik bilan): Sa'diy tez-tez Qur'on oyatlari va Hadislarga ishora qiladi, ko'pincha noziklik bilan. "O'qish" metodi talabalarni bu ishoralarni tan olishga o'rgatadi, bu esa diniy matnlarning axloqiy nutqni qanday shakllantirishini tushunishlarini mustahkamlaydi.

Hofiz g'azallaridan foydalanish

Hofiz g'azallari klassik fors lirik she'riyatining cho'qqisini tashkil etib, chuqur ramziylik, murakkab so'z o'yinlari va ko'p qatlamli ma'nolar bilan tavsiflanadi. "O'qish" metodi orqali Hofiz bilan ishlash muhim qadam bo'lib, so'zma-so'z tarjimadan dastlabki talqiniy tushunchaga o'tishni anglatadi.

Ilmiy tayyorgarlik tahlili:

Murakkab lug'at va majoziy til: Talabalar juda zich va metaforik til bilan to'qnash keladilar. Metod **murakkab she'riy lug'atni** o'rganishga va g'azal talqinining markaziy qismi bo'lgan **majoziy til** (metafora, o'xshatish, jonlantirish, paradoks)ni aniqlashga urg'u beradi.

Ramziylik va ishoralar: Eng muhimi, Hofiz uchun "O'qish" **tasavvufiy va adabiy ramzlarni** (masalan, sharob, mayxona, mahbuba, bulbullar, atirgul) tizimli ravishda talqin qilishni va **Qur'on hikoyalari, Hadislar va fors mifologiyasiga ishoralarni** tan olishni anglatadi. Aynan shu yerda metod Tafsir va Hadisni o'rganishdan olingan bilimlarni bevosita qo'llaydi.

Ritmik va metrik xabardorlik: To'liq aruz nazoratini talab qilmasa-da, metod talabalarga g'azallarining asosiy **ritmik va metrik shakllarini (aruz)** tanishtiradi, ularning musiqiyligini va oqimini qadrlashga yordam beradi, bu esa ma'noga ajralmasdir.

Matnlararo bog'liqlik va kontekst: Talabalar Hofizning avvalgi she'riy an'analari va diniy matnlar bilan qanday o'ynashini va ularga qanday ishora qilishini aniqlashni o'rganadilar. Bu ularni **matnlararo tahlilga** o'rgatadi.

Noaniqlik va ko'p ma'nolilik: Metod Hofiz oyatlaridagi o'ziga xos **noaniqlik va ko'p ma'nolilikni** tan oladi va o'rganadi, talabalarga bir satr bir necha qatlamli ma'noni — so'zma-so'z, mistik, falsafiy va ijtimoiy ma'nolarni o'z ichiga olishini o'rgatadi.

"Tafsir" va "Hadis" (to'g'ridan-to'g'ri qo'llash): Aynan shu yerda Tafsir va Hadis bilimlarini integratsiya qilish eng to'g'ridan-to'g'ri bo'ladi. Talabalar diniy matnlar bilan ochiq yoki nozik bog'liq bo'lgan oyatlarni talqin qilishga chaqiriladi,

islom ilohiyoti va huquqshunoslikni tushunishlari orqali she'riy tushunchalarini chuqurlashtiradilar.

"O'qish" Metodining Umumiy Ilmiy Natijalari

"2R2D Metodi" doirasidagi "O'qish" metodi shunchaki o'quvchilar emas, balki fors diniy va klassik adabiyotining **ma'lumotli va chuqur bilimdon olimlarini** yetishtirishni maqsad qiladi. Ushbu uchta matndan tizimli foydalanish ko'nikmalarning bosqichma-bosqich rivojlanishini ta'minlaydi:

Lingvistik mahorat: Klassik fors grammatikasi, sintaksisi va keng lug'at boyligini o'zlashtirish.

Kontekstual tushunish: Matnlarning tarixiy, madaniy va diniy kontekstini chuqur tushunish.

Tahliliy ko'nikmalar: Murakkab jumalarni tahlil qilish, adabiy vositalarni aniqlash va tematik naqshlarni tan olish qobiliyati.

Asosiy talqin ko'nikmalari: Ramziylik va ishoralarni tan olishga o'rgatish orqali murakkabroq talqin metodlariga tayyorgarlik.

Fanlararo bilim: Adabiy o'rganishni Tafsir va Hadis kabi asosiy islom ilmlari bilan integratsiya qilish.

Ushbu "O'qish" bosqichining oxiriga kelib, talabalar keng doiradagi klassik fors matnlarini mustaqil va aniq o'qiy olishlari kerak, bu esa mulohazaliroq va shaxsiy "Tafakkur" bosqichi uchun asos yaratadi.

Tafakkur – Shaxsiy talqin va izohlar yozish.

Quyida "Tafakkur" (mulohaza) metodining, aniqrog'i, "2R2D metodi" doirasidagi ikkinchi yondashuvning turli talabalar tomonidan quyidagilar bo'yicha yozilgan shaxsiy talqin va izohlariga nisbatan tahlili keltirilgan:

"Tazkiratul Avliyo" asaridan valilar hayoti haqidagi hikoyalar (Farididdin Attor)

"Guliston" dagi didaktik hikoyalar (Sa'diy)

Hofiz va Sa'diy g'azallari

"2R2D metodi" va uning "Tafakkur" yondashuvlari adabiyotshunoslikda keng tarqalgan atamalar bo'lmaganligi sababli, men buni klassik matnlarni **chuqur, tahliliy talqin qilish** uchun tuzilgan yondashuv sifatida tahlil qilaman. Asosiy g'oya shundaki, turli talabalar ("turli talabalar") ushbu boy manbalardan ma'no chiqarish uchun shaxsiy mulohaza ("shaxsiy talqin va izohlar") bilan shug'ullanadilar.

"Tafakkur" (Mulohaza) Metodining Tahlili (2R2D usulining 2-yondashuvi)

Siz ta'riflaganingizdek, "Tafakkur" metodi klassik matnlar bilan **shaxsiy aloqa va tanqidiy mushohadani rag'batlantirish** uchun mo'ljallangan pedagogik yoki tahliliy asos bo'lib ko'rinadi. "Turli talabalar" ishtirok etishi **nuqtai nazarlarning xilma-xilligi** va yagona, vakolatli talqin emas, balki **individual ma'no yaratishga** e'tibor qaratilganligini ko'rsatadi.

Quyida ushbu metod har bir matn uchun qanday qo'llanilishi haqida tahlil keltirilgan:

"Tazkiratul Avliyo" (Avliyolar qissalari)

Talabalar "Tafakkur" metodini "Tazkiratul Avliyo"ga qo'llaganda, ularning shaxsiy talqin va izohlari quyidagilarga qaratilishi mumkin:

Empatiya va aloqa: Talabalar shunchaki tarixiy hisob-kitobdan tashqariga chiqib, avliyolarning **ma'naviy sayohatlari, kurashlari va g'alabalariga** hamdard bo'lishga undaladi. Bu o'xshash vaziyatlarda nima qilishlari yoki avliyolarning fidoyiligi o'zlarining imon tushunchalariga qanday ta'sir qilishlari haqida mulohaza yuritishni o'z ichiga olishi mumkin.

O'z-o'zini takomillashtirish uchun axloqiy va ma'naviy saboqlar: "Tafakkur" yondashuvi talabalarni o'z hayotlarida qo'llanilishi mumkin bo'lgan **amaliy axloqiy va ma'naviy saboqlarni** chiqarib olishga undaydi. Masalan, Robiya al-Adaviyaning Allohga bo'lgan beg'araz muhabbati haqidagi hikoya talabani o'z niyatlarining sofliqi haqida mulohaza yuritishga undashi mumkin.

Ma'naviy va falsafiy izlanish: Talabalar avliyolar misolida ko'rsatilgan chuqur **tasavvufiy tushunchalar** – ilohiy muhabbat (ishq), sabr (sabr), shukr (shukr), qanoat (qanoat) ga kirishishlari mumkin. Ularning izohlari bu mavhum tushunchalarning aniq insoniy tajribalarda qanday namoyon bo'lishini o'rganishi mumkin.

Arxetiplar va universal mavzularni aniqlash: Talabalar avliyolar hayotida aks etgan universal insoniy tajribalarni – vasvasa, matonat, ma'rifatni tan olishlari, ularni shunchaki tarixiy shaxslar emas, balki **ma'naviy arxetiplar** sifatida ko'rishlari mumkin.

Shaxsiy e'tiqodlarga qarshi chiqish: Ba'zi avliyolarning o'ta fidoyiligi yoki noodatiy hikmati talabalarning oldindan shakllangan tushunchalariga qarshi chiqishi mumkin, bu esa **shaxsiy intellektual va ma'naviy o'sishga** olib keladi.

Muzokara – Kichik guruhlarda hamkorlikdagi tahlil.

"Muzokara" (Discussion) Metodi: Kichik guruhlarda hamkorlikdagi tahlil

"2R2D Metodi"ning uchinchi bosqichi – **"Muzokara" (Discussion)** metodi talabalarning yuqorida tahlil qilingan klassik fors matnlarini (Tazkiratul Avliyo,

Guliston, Hofiz va Sa'diy g'azallari) kichik guruhlarda **hamkorlikda tahlil qilishga** qaratilgan. Bu usul oldingi "O'qish" va "Tafakkur" bosqichlarida olingan bilimlarni chuqurlashtiradi, turli nuqtai nazarlarni birlashtiradi va tanqidiy fikrlashni kuchaytiradi. Muzokara talabalarga o'z talqinlarini himoya qilish, boshqalarning g'oyalarini tinglash va matnning murakkabliklarini kollektiv tarzda ochish imkonini beradi.

"Tazkiratul Avliyo" bo'yicha muzokara

"Tazkiratul Avliyo" hikoyalari bo'yicha guruhli muzokaralar avliyolarning hayoti va ta'limotlaridan olingan ma'naviy va axloqiy saboqlarni chuqurlashtirishga yordam beradi.

Hamkorlikdagi tahlil:

Ma'naviy qadriyatlarni muhokama qilish: Talabalar ma'lum bir avliyoning qaysi **fazilatlari** (masalan, sabr, kamtarlik, tavakkul) ularni eng ko'p ilhomlantirganini, bu qadriyatlarni zamonaviy hayotda qanday qo'llash mumkinligini muhokama qiladilar. Bu ularning shaxsiy e'tiqod tizimlarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Turli talqinlarni solishtirish: Har bir talaba "Tafakkur" bosqichida o'z shaxsiy talqinini ishlab chiqqan bo'lsa, "Muzokara"da ular bu talqinlarni taqqoslaydilar. Masalan, bir avliyoning qurbonligi boshqa talaba uchun radikal fidoyilik, uchinchi talaba uchun esa ilohiy muhabbatning oliy ko'rinishi sifatida ko'rilishi mumkin.

Qiyinchiliklar va dilemmaslarni ko'rib chiqish: Avliyolar hayotidagi ba'zi holatlar, masalan, ekstremal ro'za tutish yoki dunyodan to'liq voz kechish kabi vaziyatlar muhokama qilinadi. Talabalar bu amaliyotlarning sabablarini va ularning bugungi kundagi ahamiyatini baholashga harakat qiladilar.

Simvolizm va majozni ochish: Hikoyalardagi ramziy elementlar, tushlar yoki g'ayritabiiy hodisalar guruh bo'lib muhokama qilinadi, bu ularning chuqur ma'naviy ma'nolarini birgalikda ochishga yordam beradi.

"Guliston" bo'yicha muzokara

"Guliston"ning didaktik hikoyalari bo'yicha guruhli muhokamalar axloqiy dilemmalarni hal qilish, inson tabiatini tushunish va ijtimoiy normalarni tanqidiy baholash uchun keng imkoniyatlar yaratadi.

Hamkorlikdagi tahlil:

Axloqiy saboqlarning amaliyligini baholash: Talabalar Sa'diyning ma'lum bir hikoyasidan olingan axloqiy saboqning **dolzarbligini** va uni shaxsiy, ijtimoiy yoki siyosiy kontekstda qanday qo'llash mumkinligini muhokama qiladilar. Misol uchun,

adolat haqidagi bir hikoya hokimiyatdagi adolatning bugungi kundagi namoyon bo'lishi haqida bahslarga olib kelishi mumkin.

Qahramonlar xatti-harakatlarini tahlil qilish: Guruhlar hikoyalardagi qahramonlarning xatti-harakatlarini muhokama qiladilar, ularning motivatsiyalarini tahlil qiladilar va Sa'diy ularni qanday axloqiy turkumga joylashtirganini baholaydilar.

Ijtimoiy sharhlarni aniqlash: Talabalar Sa'diyning o'z davridagi jamiyat, siyosat va riyokorlikka oid **yashirin tanqidlarini** aniqlaydilar. Ular bu tanqidlarning bugungi jamiyatga qanchalik mos kelishini solishtiradilar.

Muqobil yechimlarni taklif qilish: Ba'zi didaktik hikoyalar muammo va yechimlarni taqdim etadi. Guruhlar ushbu yechimlarning samaradorligini muhokama qilishlari va agar mavjud bo'lsa, Sa'diyning nuqtai nazaridan tashqarida **muqobil yechimlarni** taklif qilishlari mumkin.

Hofiz va Sa'diy g'azallari bo'yicha muzokara

G'azallar bo'yicha "Muzokara" eng murakkab, ammo eng foydali bosqich bo'lib, talabalarga she'rlarning ramziy chuqurligi va ko'p ma'noliligini birgalikda o'rganish imkonini beradi.

Hamkorlikdagi tahlil:

Ramziy ma'nolarni dekodlash: Talabalar Hofiz va Sa'diy g'azallaridagi "sharob", "mahbuba", "mayxona" kabi **asosiy ramzlarning ma'nolarini** muhokama qiladilar. Har bir talaba o'z talqinini taqdim etadi (dunyoviy sevgi, ilohiy sevgi, g'ayrioddiy shaxsiyat kabi) va guruh konsensusga erishishga harakat qiladi yoki talqinlar xilma-xilligini qabul qiladi.

Qur'on va Hadis bilan bog'liqlikni topish: Guruhlar g'azallarda **Qur'on oyatlari, Hadislar yoki islomiy hikmatlarga ishoralarni** aniqlaydi va bu bog'liqliklar she'rning ma'nosini qanday chuqurlashtirganini muhokama qiladi. Bu "O'qish" bosqichida olingan diniy bilimni amalda qo'llashdir.

Hissiy va falsafiy mavzularni tahlil qilish: Talabalar g'azallardagi sevgi, ayriliq, o'lim, hayotning o'tkinchiligi kabi **universal hissiyotlar va falsafiy mavzularni** muhokama qiladilar. Har bir talaba ushbu mavzular bilan qanday shaxsiy bog'liqlikni his etganini baham ko'radi.

She'riy san'atni baholash: Guruhlar Hofizning so'z o'yinlari (tajnis, iyhom), tasvirlar, va qofiya kabi **she'riy vositalarining ta'sirini** muhokama qiladilar. Bu ularning fors poeziyasining lingvistik mahoratini chuqurroq anglashiga yordam beradi.

Talqinlardagi ziddiyatlarni hal qilish: Ba'zan g'azallarning talqinida sezilarli farqlar paydo bo'ladi. "Muzokara" metodi talabalarni **konstruktiv bahslashishga**, o'z dalillarini asoslashga va kelishmovchiliklarga qaramay, bir-birlarining nuqtai nazarlarini hurmat qilishga o'rgatadi.

"Muzokara" Metodining umumiy ilmiy natijalari

"2R2D Metodi" doirasidagi "Muzokara" bosqichi talabalarga quyidagi muhim ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi:

Hamkorlikdagi o'rganish: Guruh ishi orqali talabalar birgalikda o'rganishni, bir-birlarining kuchli tomonlaridan foydalanishni o'rganadilar.

Tanqidiy fikrlash va dalillarni asoslash: Talabalar o'z talqinlarini asoslash, boshqalarning dalillarini baholash va murakkab matnlar bo'yicha asosli xulosalar chiqarishga o'rgatiladi.

Muloqot va taqdimot ko'nikmalari: Talabalar o'z g'oyalarini aniq ifodalash, boshqalarni tinglash va intellektual munozaralarda faol ishtirok etish ko'nikmalarini oshiradilar.

Empatiya va xilma-xillikka hurmat: Turli xil talqinlar bilan ishlash, talabalarga bitta matnga nisbatan ko'plab to'g'ri nuqtai nazarlar bo'lishi mumkinligini tushunishga yordam beradi.

Chuqur tushunish: Oldingi "O'qish" va "Tafakkur" bosqichlarida olingan bilimlarni amalda qo'llash va muhokama qilish orqali matnning chuqur tushunchasi shakllanadi.

"Muzokara" bosqichi talabalarni nafaqat klassik fors matnlarining mohir o'quvchilari va talqinlovchilari, balki hamkorlikda ishlay oladigan, o'z g'oyalarini himoya qila oladigan va turli nuqtai nazarlarni qadrlaydigan bilimdon shaxslarga aylantiradi. Bu keyingi bosqich, ya'ni amaliy qo'llash uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Munozara – dinshunoslik mavzular bo'yicha tuzilgan bahslar.

"Munozara" (Debate) Metodi: Dinshunoslik mavzulari bo'yicha tuzilgan bahslar

"2R2D Metodi"ning yakunlovchi va eng yuqori bosqichi – **"Munozara" (Debate)** usuli bo'lib, bu talabalarining oldingi "O'qish," "Tafakkur," va "Muzokara" bosqichlarida olgan barcha bilim va ko'nikmalarini dinshunoslik mavzulari bo'yicha tuzilgan bahslarda qo'llashga qaratilgan. Bu usul nafaqat matnni tushunishni, balki uni **tanqidiy tahlil qilish, dalillar bilan asoslash va xilma-xil nuqtai nazarlarni**

hurmat qilish qobiliyatini talab qiladi. Munozara intellektual etuklikni, fikrni aniq ifodalashni va murakkab diniy g'oyalarni samarali himoya qilishni shakllantiradi.

"Munozara" bosqichida bahslar asosan yuqorida ko'rib chiqilgan "Tazkiratul Avliyo," "Guliston," va Hofiz/Sa'diy g'azallaridan olingan diniy-falsafiy mavzularga bag'ishlanadi.

Munozara Jarayonining Tahlili

Munozara bosqichi talabalarning chuqur bilimi, tahliliy qobiliyati va muloqot ko'nikmalarini sinovdan o'tkazadi. Bu jarayon odatda quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

Mavzu tanlash va tezisni shakllantirish: Talabalarga yoki guruhlariga "Tazkiratul Avliyo," "Guliston," yoki Hofiz/Sa'diy g'azallaridan kelib chiqqan, turli bahs-munozaralarga sabab bo'luvchi dinshunoslik mavzulari taklif qilinadi. Misol uchun:

"Tasavvufdagi o'zlikni yo'qotish (fano) Islom ta'limotiga zidmi?" ("Tazkiratul Avliyo"ga asoslanib)

"Sa'diyning didaktikasi amaliy pragmatizmga asoslanganmi yoki idealistik axloqqa?" ("Guliston"ga asoslanib)

"Hofizning g'azallaridagi 'sharob' va 'mahbuba' so'zlari faqat mistik ma'noga egami yoki dunyoviy ma'nolarni ham o'z ichiga oladimi?" (Hofiz g'azallariga asoslanib)

Dalillarni to'plash va tuzish: Har bir tomon o'z tezisini isbotlash uchun matndan (Qur'on, Hadis, tahlil qilingan asarlar) **aniq dalillar, iqtiboslar va misollar** to'playdi. Bu yerda "O'qish" va "Tafakkur" bosqichlarida orttirilgan chuqur matn bilimi hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Mantiqiy asoslash: Talabalar o'z argumentlarini **mantiqiy jihatdan asoslashga** o'rganadilar. Ular o'z tezislarni mustahkamlovchi va raqib tomonning dalillarini inkor etuvchi kuchli asoslar qurishadi.

Raqib dalillarini inkor etish (rebuttal): Munozaraning muhim qismi raqibning argumentlarini tinglash, ularning zaif tomonlarini aniqlash va ularni ilmiy asosda inkor etishdir. Bu yerda "Muzokara" bosqichida rivojlangan tanqidiy fikrlash va boshqalarning fikrlarini tushunish qobiliyati muhimdir.

Nutq mahorati va taqdimot: Talabalar o'z fikrlarini **aniq, ishonarli va tartibli** tarzda bayon etishga o'rganadilar. Bu og'zaki muloqot, ritorika va jamoat oldida chiqish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Asarlar Bo'yicha Munozara Mavzulari va Kutilayotgan Natijalar

"Tazkiratul Avliyo" bo'yicha munozara

Mavzular:

"Sufiy avliyolarning dunyodan butunlay voz kechishi (zuhd) Islomning dunyoviy hayotga munosabatini noto'g'ri talqin qilishmi?"

"Avliyolar tomonidan ko'rsatilgan karomatlar ilmiy jihatdan tushuntirilishi kerakmi yoki ma'naviy mo'jizalar sifatida qabul qilinishi lozimmi?"

"Al-Hallojning 'Ana al-Haqq' ('Men Haqiqatman') bayonoti ilohiy birlikni ifodalaydimi yoki shirk (butparastlik) hisoblanadimi?"

Kutilayotgan natijalar: Talabalar tasavvufning Islomdagi o'rnini, uning asosiy tushunchalari va ularning shar'iy jihatdan qabul qilinishi borasidagi turli ilmiy yondashuvlarni tushunadilar. Ular shaxsiy e'tiqodni ilmiy dalillar bilan himoya qilishni o'rganadilar.

"Guliston" bo'yicha munozara

Mavzular:

"Sa'diyning 'Podshohlar hikmatlari' haqidagi boblari adolatli boshqaruv uchun universal modelni taklif qiladimi yoki faqat o'z davri kontekstida ahamiyatlimi?"

"Gulistondagi ayollarning tasviri o'z davrining ijtimoiy normalarini aks ettiradimi yoki Sa'diyning shaxsiy genderga oid qarashlarini ifodalaydimi?"

"Sa'diyning boylik va qashshoqlikka oid ta'limotlari zamonaviy iqtisodiy tizimlarga qanchalik mos keladi?"

Kutilayotgan natijalar: Talabalar Islom axloqi va siyosatshunosligining amaliy jihatlarini, Sa'diyning ijtimoiy tanqidlarini va ularning bugungi kundagi dolzarbligini chuqur tahlil qilishni o'rganadilar. Ular adabiy matndan ijtimoiy-siyosiy xulosalar chiqarish mahoratini oshiradilar.

Hofiz va Sa'diy g'azallari bo'yicha munozara

Mavzular:

"Hofiz she'riyatining asosan mistik yoki asosan dunyoviy (ishqiy/ijtimoiy) talqin qilinishi to'g'rimi? Ikki yondashuvni taqqoslang."

"Sa'diy g'azallaridagi sevgi tasviri ilohiy sevgi tushunchasini to'liq ifodalaydimi yoki faqat insoniy muhabbatni tarannum etadimi?"

"Hofizning zohidlarni tanqid qilishi Islomda din ulamolariga hurmatsizlikmi yoki chinakam dindorlikka chorlovmi?"

Kutilayotgan natijalar: Talabalar fors g'azaliyoti va uning murakkab ramziyligini dinshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilishni o'rganadilar. Ular diniy matnlardagi turli talqin usullarini tushunadilar va adabiy asarlarning chuqur diniy-falsafiy ma'nolarini baholashni bilib oladilar.

"Munozara" Metodining Umumiy Ilmiy Natijalari

"Munozara" bosqichi talabalarni **intellektual jihatdan mustaqil va tanqidiy fikrlovchi olimlarga** aylantirishni maqsad qiladi. Bu usul quyidagi muhim ko'nikmalarni rivojlantiradi:

Ilmiy bahslashish qobiliyati: Ma'lumotlarga asoslangan, mantiqiy va hurmatli bahslarda ishtirok etish.

Tadqiqot va dalil-isbot: Argumentlarni shakllantirish uchun keng qamrovli tadqiqotlar olib borish va dalillar to'plash mahorati.

Og'zaki va taqdimot ko'nikmalari: Fikrlarni aniq, ishonarli va tizimli tarzda bayon etish.

Kompression tahlil: Murakkab mavzularni bir necha nuqtai nazardan tahlil qilish va ularning barcha jihatlarini tushunish.

Hurmat va bag'rikenglik: Turli diniy va falsafiy nuqtai nazarlarga hurmat bilan yondashish va konstruktiv munozara madaniyatini shakllantirish.

"Munozara" metodi talabalarni fors tilidagi diniy matnlarni chuqur tushunish va ulardan kelib chiqqan dinshunoslik mavzularida samarali bahslashishga tayyorlaydi. Bu ularning akademik va shaxsiy rivojlanishida muhim bosqich bo'lib, kelajakda murakkab diniy-falsafiy masalalarni tahlil qilishda kuchli asos yaratadi.

Bu usul konstruktiv o'qitish nazariyalariga mos keladi va chuqur bilim olishni rag'batlantiradi (Bruner, 1966).

Metodologiya

Keys stadi usulida Ishtirokchilar (talabalar yordamida) tahlilga tortib ko'rildi. Bunda O'zbekiston Xalqaro Islom akademiyasining 30 talabasi (15 tajriba guruhi, 15 nazorat guruhi - Davomiylik: 12 haftalik tajriba).

Quyidagi usullardan foydalanildi:

- Testlar (o'qish tushunish, lug'at va ilohiy tahlilni baholash).
- Dars kuzatuvlari (talabalarning ishtirokini qayd etish).
- So'rovnomalar va intervyular (talabalarning fikrlarini yig'ish).

Jarayon

- Tajriba guruhi: 2R2D metodi bilan fors tilidagi diniy matnlar asosida o'qitildi.
- Nazorat guruhi: An'anaviy usulda o'qitildi.
- Ma'lumotlar excell dasturida tahlil qilindi.

Natijalar va tahlil

Statistik natijalar:

- Tajriba guruhi nazorat guruhiga nisbatan 25% yuqori tushunish ko'rsatkichiga erishdi.

- Munozaralar nutq va fikrlash qobiliyatini sezilarli darajada yaxshiladi.
- Talabalarning fikrlari :
- Fors tilidagi matnlarni o'qishda ishonch ortgani haqida bildirishdi.
- Muzokaralar diniy tushunchalarni tushunishga yordam berdi.

XULOSA VA TAVSIYALAR

2R2D metodi O'zbekiston talabalari orasida fors tilini o'rganish va ilohiy mavzularga chuqurroq kirib borishda samarali ekanligi isbotlandi. Kelajakda boshqa islom ta'lim muassasalarida ham qo'llash mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Bruner, J. (1966). *Ta'lim nazariyasiga doir*. Harvard University Press.
2. Vygotskiy, L. (1978). *Ijtimoiy psixologiya*. Harvard University Press.
3. Swain, M. (1985). "Ikkinchi tilni o'zlashtirishda muloqot qobiliyati." *Til o'rganish nazariyasi*.

CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ / MUNDARIJA

Ismoilov Najmiddin Boysoatovich <i>Zamonaviy yoshlar mediasavodxonligining mexanizmlarini shakllantirish komponentlari.....</i>	4
Мустафаев Улаш Утаевич & Мустафаев Икром Улаш ўғли <i>Кредит-модуль тизими ва мустақил таълимни таъкил этишининг долзарб муаммолари ва ечимлари.....</i>	14
Yusubov Jaloliddin & Bozorboyeva Farangizbonu Baxtiyor qizi <i>Abu Nasr Forobiy ilmiy qarashlarining shaxs intellektual madaniyatini rivojlanishtirishdagi o‘rni</i>	24
Хасанов Бобуржон Хакимович <i>“Флешмоб” тушунчаси ва унинг инқирозли вазиятларни келтириб чиқаришдаги роли.....</i>	31
Sharopov O‘lmasbek Shuhrat o‘g‘li <i>Tarbiya jarayonida oilaviy munosabatlarning farzand ruhiyatiga ta’siri.....</i>	37
Matniyazov Xasan Komolovich <i>Jismoniy madaniyat fakultet talabalarining sport o‘yinlari yordamida kasbiy ko‘nikmalarini shakllantirish.....</i>	42
Bozorov Erkin & Polvonov Bahtiyor & Ruzimatova Barnohon & Hudoyberdieva Muhayyohon & Abdubannobov Mo'ydinjon <i>Development of innovative technologies in education of higher medical students</i>	52
Yuldasheva Aziza Yuldashevna <i>Methods of developing students' worldview through pedagogical technologies today.....</i>	57
Muratova Dildora Abdumanapovna <i>Bugungi jamiyatning sotsiomadaniy transformatsiyada ekologik ideallarning o‘rni va ahamiyati.....</i>	65
Po‘latova Dildor Akmalovna <i>Islom falsafiy an‘analaridagi axloqiy qadriyatlarining tarixiy tahlili.....</i>	72
Жўрабоев Н.Ю. <i>Аҳмад ал-Фарғонийнинг илмий мероси.....</i>	80
Sadikova Dildor Abdullayevna <i>Xoja Ahmad Yassaviyning axloqiy qarashlarining barkamol shaxs tarbiyalashdagi ahamiyati.....</i>	86
Kaipbergenova Dilbar Orakbayevna <i>The role of values in the educational process of students and youth.....</i>	91

Abdurakhmonov Khasan Ibroximovich	
<i>Effective methods and technologies for forming innovative thinking in the worldview of youth.....</i>	97
Hasanov Mirshod Nu‘monovich	
<i>Abu Nasr Forobiyning ilmiy-falsafiy merosining bugungi barkamol shaxs tarbiyalashdagi ahamiyati.....</i>	105
Sadullayev Shohjahon	
<i>Avesta: From monotheism to polytheism.....</i>	114
Baratova Khulkar Gofur kizi	
<i>Linguocultural features of kinship terms in the english and uzbek languages.....</i>	123
Allayeva Hafiza Rustam qizi	
<i>Olmosh so‘z turkumini o‘rganishda ta’limiy o‘yinlardan foydalanish.....</i>	131
Mirvaliyeva Malika	
<i>The importance of modern pedagogical methodology in teaching foreign languages today.....</i>	145
Khidirboyeva Rohila	
<i>The reforms undertaken in the field of higher education in our country today: problems and solutions.....</i>	151
Boboyev Doniyor Xaydaraliyevich	
<i>O‘zbekiston Respublikasining Frankofon davlatlar bilan aloqalari tarixi va davlat siyosati.....</i>	157
Khamraev S.A.	
<i>Conceptual principles of reforms in the field of ownership and entrepreneurship at a new stage of the country's development.....</i>	162
Pirmatova Xulkar Djaxangirovna	
<i>Modern method and methodology in learning foreign languages (Using the example of english).....</i>	168
Маматов М.А. & Абролов Х.К. & Акбархонов Б.А.	
<i>Регрессия эхокардиографических показателей в отдаленном послеоперационном периоде у больных с аномальным дренажем легочных вен.....</i>	175
Bayzakova Gavhar Bazarbayevna	
<i>O‘zbekistonda gender tenglik, xotin-qizlarni ijtimoiy himoya qilish masalasi rivojining ijtimoiy-falsafiy tahlili (2016-2024 yillar misolida).....</i>	184
Ишимов Азамат Мамедович	
<i>Миллий юксалишда этномаданиятнинг ўрни.....</i>	190

Sagatov Ibrohim Raufovich	
<i>Pedagogical conditions for teaching special subjects based on an integrative-modular approach.....</i>	204
Rasulov Otabek Abdulazizovich	
<i>Жазоир, Ақш ва Россия ўртасидаги конструктив муносабат.....</i>	215
Jumaqulova Farangis Alisher qizi	
<i>Surxon vohasi ayollarining milliy liboslaridagi an'anaviylik</i>	224
Ja'farov Ibrohimjon Xolmuhammad o'g'li	
<i>The attitude of philosophers to the phenomenon of morality in the medieval Eastern and Western renaissance.....</i>	231
Eshmuratova Nozima Maxmudovna	
<i>Today's methodology for teaching independent (creative) thinking in preschool children.....</i>	237
Ismoilova Dilso'z Doniyor qizi	
<i>Psychological characteristics of the influence of ability on the economic orientation of a person.....</i>	243
Рахимов Камолитдин Мухаммаджонович	
<i>Йўл ҳаракати хавфсизлиги хизматининг таъкилий тузилиши</i>	248
Худойназаров Фахритдин Хаитович	
<i>Кичик бизнес субъектлари фаолиятини рақамли технологиялар асосида ривожлантириши йўллари.....</i>	257
Xaitov Ashurali G'ayrat o'g'li	
<i>Pashtu tilida transport terminlarining yasalishi (temir yo'l terminlari misolida)</i>	273
Raxmatov Akbar & Sulaymonov J.B.	
<i>Abu Nasr Farobiyning adolat, axloq va ijtimoiy uyg'unlik haqidagi g'oyalari...</i>	282
Тўраев Лазиз Абдивали ўғли & Низомова Нигора Қосимжоновна	
<i>Маҳмуд Замахшарий илмий меросида “Рабиъ ал-Аброр” асарининг ўрни</i>	286
Панжиев Сухроб	
<i>Динийлик ва дунёвийлик.....</i>	293
Mustafayeva N.U.	
<i>Blum taksonomiyasi asosida pragmatik kompetensiyani rivojlantirish xususiyatlari.....</i>	298
Ибрагимов Солижон Эргашович	
<i>Глобаллашув жараёнида маданиятлар таъсири.....</i>	303
Andaeva Shakhnoz Sanakulovna	
<i>The state of improvement of the methodology for teaching the history of national values to students in the conditions of renewal of Uzbekistan.....</i>	310

Qahhorova Sohiba Abdurazzoq qizi <i>Work for Hire doktrinasining mualliflik huquqida tutgan o'rni – qiyosiy tahlil (AQSH va O'zbekiston talqinida).....</i>	320
Salimova Nozima Mirsobitovna <i>The importance of simultaneous translation in linguistics.....</i>	328
Рустамова Дилдора Зафар кизи <i>Сергей Есенин: голос природы в поэзии.....</i>	335
Rasulova Marifat Madazimovna <i>The importance of interactive methods in teaching the Uzbekistan language.....</i>	339
Ashurova Sitora <i>Uzbekistan's economic transformation in 2025: growth, sustainability, and investment opportunities.....</i>	345
Abduraximova Dilaram <i>Elvin Toffler ijtimoiyotchi va futurolog sifatida.....</i>	348
Nasirova Nilufar Yuldashevna <i>Markaziy Osiyo va Ko'rfaz arab davlatlari madaniy aloqalari (O'mon sultonligi misolida).....</i>	351
Khodjakulova Feruza Rustamovna <i>Lexical and semantic features of terminology in islamic studies.....</i>	360
Sayfullayev Behruz Dilshod o'g'li <i>Turkiston jadidlarining Sharq va G'arb masalasidagi qarashlari.....</i>	364
Jurayeva Z.I. & Amirqulova R.L. <i>Boshlang'ich sinflarda polimer loyidan gul pannosini yaratish texnikasi.....</i>	368
Shaxnoza Xikmatullayevna Akbarova <i>Gamifikatsiya va mikroo'quv modullar asosida xorijiy tilni o'rgatish: o'rganuvchi motivatsiyasiga ta'siri.....</i>	373
Barno Shamsematova Rikhsivaevna <i>The latest innovative methods in teaching foreign languages.....</i>	377
Xalilova Gulnigor Sunnatillo qizi & Sayfullayev Behruz Dilshod o'g'li <i>O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishish jarayoni (1991-yil).....</i>	381
Хайдаров Одил Эргашевич <i>Сурхон-Шеробод воҳаси аҳолисининг донли экинларни янчиш ҳамда хирмон кўтариш билан боғлиқ удумлар.....</i>	385
Sattarova Dilfuza Erkinbaevna <i>Psychological aspects of the development of logical thinking in adults.....</i>	395

Akram Jo'rayev Namozovich	
<i>Tangrichilik va islom ta'limotidagi o'xshashlik va farqli jihatlar</i>	399
Sadullayev Sardor Saydiganiyevich	
<i>Shopengauer va Sharq ta'limotlari: iroda va azob-uqubat.....</i>	403
Shamsiddinova E.M.	
<i>Shaxsiy ijodkorlikni rivojlantirish: nazariy asoslar va amaliy yondashuvlar</i>	407
Kutlimuratov Ravshanbek & Ismailov Asqar & Islamova Mavluda	
<i>Ikki o'lchovli dinamik tizimlarda fazoviy portretlar va ularning grafik asosda tahlili.....</i>	412
Azamatova Sevinch Valijon qizi & Sulaymonov J.B.	
<i>"Lison ut-Tayr" dostoni muqaddimasidagi bilish nazariyasi va ontologik qarashlar tahlili.....</i>	419
Азимбаева Шахноза Акрамжоновна	
<i>Ориентализм как инструмент внешнеполитической стратегии: идеологические основания и практические проявления.....</i>	424
Ergashev Ozodbek Baxodurovich	
<i>IX-XI asrlarda arab musulmon dunyosida yozilgan mantiq ilmiga oid asarlar</i>	429
Safarov Maqsudali Kamol o'g'li	
<i>Abu Abdulloh Xorazmiyning "Miftah ul-Ulum" asarida fanlar tasnifi.....</i>	436
Samatova Shaxzoda	
<i>Polysemantic words and their features in the english language.....</i>	444
Khushmamatova Aminakhon Rustam kizi	
<i>Effectiveness of Flipgrid in developing and accessing speaking</i>	447
Арипова Насиба Ахтамовна & Рахимова Машкура Инамжановна	
<i>Педагогические методики Байкана Сезара и их влияние на развитие критической социологии в Турции</i>	451
Berdibaev Aydos	
<i>The transformation of personal culture in the information society: ethical challenges and identity negotiation in a globalized digital era</i>	456
Juraev Serali Soibnazar ugli	
<i>The concept of "Inoyat" (العناية) in the philosophical views of Abu Ali ibn Sina as an example of the work "Al-Ishorat wa-at-tanbihat"</i>	465
Malikova Lobar Saidamin qizi	
<i>Features of developing speaking skills in English.....</i>	471

Murodillayeva Zarina Oybek qizi	
<i>Ingliz va O'zbek tillarida zamon kategoriyasining og'zaki ifodalanishi</i>	479
Qalandarova Iroda Hamdam qizi	
<i>Boshlang'ich sinflarda o'qish savodxonligi fanini o'qitish asosida o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish metodlari</i>	483
Ro'zmetov Shavkat	
<i>Innovatsion faoliyat tushunchasi va uning aksiyadorlik jamiyatlaridagi o'rni</i>	491
Ashirova Tursinoy	
<i>Dars jarayonida telegram platformasidan foydalanish</i>	498
Qodirov Muhammadjon	
<i>Sharq falsafasida islomiy ma'rifat, madaniyat va ma'naviy qadriyatlar talqini</i>	502
Азизов Сирож Шодманкулович	
<i>Современная экономическая дипломатия Японии</i>	507
Азизов Сирож Шодманкулович	
<i>Япониянинг цивилизациявий ривожланишини ўрганишга доир</i>	512
Berdiboeva Khushnoza	
<i>The image of childhood in the XIX century of english literature</i>	519
Kalandarov M.S. & Arifjonov Z.	
<i>Fors tilini o'qitishda 2R2D metodi (O'zbekiston islom akademiyasi filologiya va dinshunoslik yo'nalishi talabalari misolida)</i>	525

Ushbu ilmiy maqolalar to‘plami Internet jahon axborot tarmog‘idagi veb-sayt tarzidagi ommaviy axborot vositasi hisoblangan “International scientific journal of Biruni” ilmiy jurnalining tahririyatiga tegishli bo‘lib, bunda jahon ilm-fani va ta’lim sohalarining yutuqlari, muammolari va rivojlanish istiqbollari, xususan, O‘zbekistonda “Uchinchi renessans” davri innovatsion ilm-fan va ta’limning rivojlanish modellari, ilm-fan va ta’limning rivojlanish tarixi va o‘ziga xos rivojlanish bosqichlarini qamrab olgan ilmiy jurnalning 4-bo‘lim 1-soni o‘rin egallagan.

International Scientific Journal of Biruni

**№ 4 (1)
2025**

**JANUARY
&
JUNE**

